

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

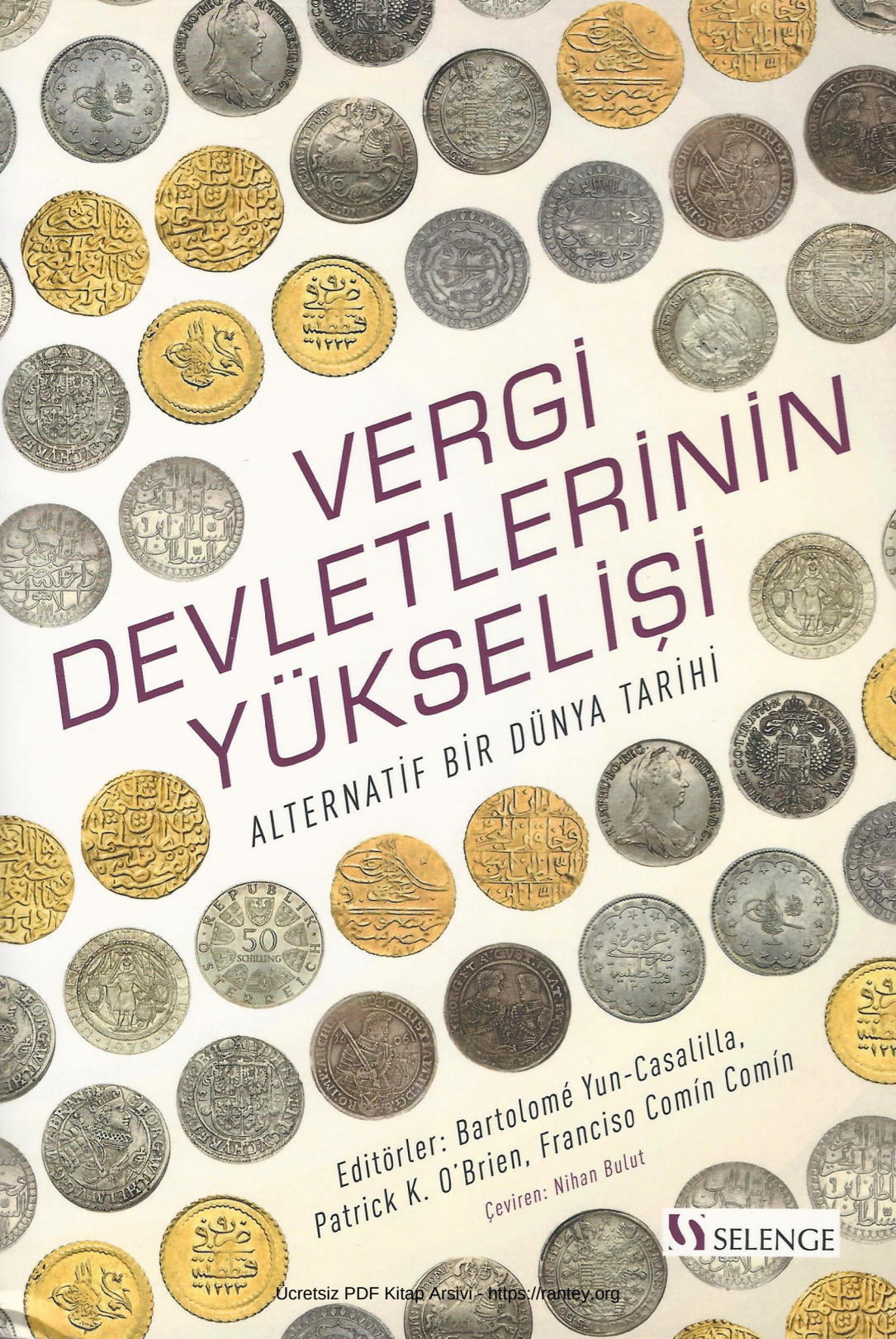
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

VERGİ DEVLETLERİNİN YÜKSELİŞİ

ALTERNATİF BİR DÜNYA TARİHİ

Editörler: Bartolomé Yun-Casalilla,
Patrick K. O'Brien, Franciso Comín Comín

Çeviren: Nihan Bulut

 SELENCE

BARTOLOMÉ YUN-CASALILLA

Pablo de Olavide Üniversitesi (Sevil, İspanya) Erken Modern Çağ Tarihi Profesörü ve Avrupa Üniversitesi Enstitüsü (Floransa, İtalya) Tarih ve Medeniyet Bölümü Başkanı'dır.

PATRICK K. O'BRIEN

Londra Ekonomi ve Siyasal Bilimler Okulu Küresel Ekonomi Tarihi Profesörü ve Avrupa Araştırma Konseyi'nin "Doğu ve Batı'da Faydalı ve Güvenli Bilgi'nin Üretimini ve Dağılımı için Yöntemler" (URKEW) konulu programının başkanıdır.

FRANCISCO COMÍN COMÍN

Alcala Üniversitesi Ekonomi Tarihi Profesörü'dür.

VERGİ DEVLETLERİNİN YÜKSELİŞİ: ALTERNATİF BİR DÜNYA TARİHİ 1500-1914

Editörler

Bartolomé Yun-Casalilla

Patrick K. O'Brien

ve

Francisco Comín Comín

İstanbul, 2022

SELENCE YAYINLARI

No: 231 | Tarih Serisi: 176 | Aralık 2022, 1. Baskı

ÖZGÜN ADI

The Rise of Fiscal States: A Global History 1500–1914

EDİTÖRLER

Bartolom  Yun-Casalilla - Patrick K. O'Brien - Franciso Com n Com n

ÇEVİREN

Nihan Bulut

ÇEVİRİ EDIT R 

Gizem Magemizo lu

SON OKUMA

 nayet Bebek

KAPAK GÖRSELİ

Çeşitli Dönemlerden Avrupa ve Osmanlı sikkeleri

KAPAK TASARIMI

Şevket D nmezo lu

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI- ILT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-625-7459-78-5

SERTİFİKA NO.

40675

Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited  irketi'nin
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672  sk dar/ stanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr

  Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevini izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Katkıda Bulunanlar 17

Teşekkürler 23

1. Küresel, Karşılaştırmalı ve Milletler Üstü Bir
Perspektifle Avrasya'da Vergi Devletinin Yükselişi

Bartolom é Yun-Casalilla 25

1. Bölüm: Kuzey Atlantik Avrupa

2. Hollanda Mali Tarihindeki Uzun Vadeli
Eğilimler, 1515–1913

Wantje Fritschy, Marjolein Hartand Edwin Horlings 71

3. Habsburg Aşağı Ülkeleri ve Belçika'da Vergilendirme,
1579–1914

Paul Janssens 105

4. Fransa'da Vergi Devletinin Yükselişi, 1500–1914

Richard Bonney 135

5. Şanlı Devrim'den Büyük Savaş'a İngiliz
Vergilendirme Politikası

Martin Daunton 157

II. Bölüm: Orta ve Doğu Avrupa

6. Alman Devlet Sisteminde Finans ve Güç

Michael North 197

7. Bir İmparatorluğu Finanse Etmek: Avusturya Birleşik Monarşisi, 1650–1848

Renate Pieper 219

8. Rus Vergi Devleti, 1600–1914

Peter Gatrell 251

III. Bölüm: Güney Atlantik, Avrupa ve Akdeniz

9. Öncü Bir Ticari Devletten Sıradan Bir Vergi Devletine: Portekiz, 1498–1914

Eugenia Mata 279

10. İspanya: Birleşik Monarşiden Ulus-devlete, 1492-1914. İstisnai Bir Örnek mi?

Francisco Comín Comín and Bartolomé Yun-Casalilla 299

11. İtalya'daki Cumhuriyetler ve Prenslikler

Luciano Pezzolo 337

12. İtalya'da Vergi Devletlerinin Oluşumu: Papalık Devleti

Fausto Piola Caselli 359

13. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mali Kurumların Evrimi: 1500–1914

Şevket Pamuk 383

IV. Bölüm: Asya

**14. Çin'deki Vergi Devletin Devamı ve Etkinliği,
MÖ 700 – MS 1911**

***Kent G. Deng* 419**

15. Çin'de Vergilendirme ve İyi Yönetim, 1500–1914

***R. Bin Wong* 441**

16. Japon Vergi Devletin Yükselişi

***Masaki Nakabayashi* 471**

**17. Babür İmparatorluğu ve Britanya Hindistanı'nda
Vergi Devleti**

***John F. Richards* 507**

**18. Son Söz: Venedik'in Yükselişinden Afyon Savaşı'na
Kadar Ekonomik Açıdan Etkin Avrasya Devletlerinin
Oluşumu İçin Mali Temeller ve Bağlamlar Üzerine Yorumlar**

***Patrick K. O'Brien* 547**

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. (1581–1792) Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı (1814–1913) dönemlerinde kamu harcamalarının bileşimi (%) 81

Şekil 2.2. Sabit fiyatlarla (1990 dolar) Hollanda Cumhuriyeti (1500–1800), Hollanda Krallığı (1800–1913) ve İngiltere’de (1700–1913) kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla 87

Şekil 2.3a. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası’nda emlak vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, 1570–1913 (%) 92

Şekil 2.3b. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası’nda mülk, gelir ve servet vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, 1570–1913 (%) 93

Şekil 2.3c. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası’nda, 1570–1913’te işlem vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (%) 93

Şekil 2.3d. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası’nda, 1570–1913’te tüketim vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (%) 94

Şekil 2.4. Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı’nda artan ve azalan oranlı vergilerin birleşik gelirindeki artan oranlı vergilerin payı, 1572–1913 (%) 96

Şekil 2.5. Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti 103

Şekil 6.1. Hamburg’un merkezi para evi, 1371–1560 201

Şekil 6.2. Hamburg’da belediye borçlanması, 1350–1604 202

Şekil 7.1. Avusturya monarşisinin gelirleri ve harcamaları (1655–1845) 233

Şekil 7.2. Avusturya monarşisinin doğrudan ve dolaylı vergilerden elde ettiği gelirler (1650–1845) 235

Şekil 7.3. Dolaylı vergilendirmenin yapısı (cameralia) (1749–1847) 237

Şekil 7.4. Katkının bölgesel dağılımı (1650-1780)	240
Şekil 7.5. Avusturya monarşisinin harcamaları (1650-1792)	245
Şekil 10.2. Kastilya-İspanya ve İngiltere’de kraliyet gelirleri, 1486–1824	307
Şekil 12.1. Roma’nın devlet bilançolarına katkısı	363
Şekil 12.2. Komisyon hesaplarının yıllık bakiyesi	367
Şekil 12.3. Borç faizleri	369
Şekil 13.1. Merkezi hükümetin gelirleri / Osmanlı İmparatorluğu’nun tahmini GSYİH’sı (%)	404
Şekil 14.1. Çin ekonomisinde mali döngü	429
Şekil 16.1. Tokugawa Şogunluğu’nun arazi vergisi tahsilatı, 1716–1841	477
Şekil 16.2. Merkezi hükümetin toplam vergi gelirinin içinde arazi vergisi geliri, 1868–1914	485
Şekil 16.3. Merkezi hükümet tarafından ihraç edilen tahvillerin miktarı, 1870–1914	486
Şekil 16.4. Gayrisafi milli harcamalar ve devlet harcamaları, 1885–1914	488
Şekil 16.5. Devlet ve özel sektör tarafından sabit sermaye teşekkülü, 1868–1914	490
Şekil 17.1. Doğu Hindistan Şirketi brüt yıllık gelirleri, 1762–1859	520
Şekil 17.2. Doğu Hindistan Şirketi arazi geliri, 1782–1859	521
Şekil 17.3. Doğu Hindistan Şirketi brüt haraç gelirleri yüzdesi, yerli devletlerin yardımları/katkıları	522
Şekil 17.4. Haraç ve yardımlar	523
Şekil 17.5. Doğu Hindistan Şirketi tuz gelirleri, 1782–1859	525
Şekil 17.6. Doğu Hindistan Şirketi’nin afyon gelirleri, 1782–1859	528
Şekil 17.7. Doğu Hindistan Şirketi’nin gelirleri ve giderleri, 1762–1859	528

Şekil 17.8. Doğu Hindistan Şirketi askerî harcamaları, 1762–1859 530

Şekil 17.9. Siyasi ve adli/asayiş harcamaları, 1762–1859 532

Şekil 17.10. Binalar, yollar, bayındırlık işleri, 1782–1859 533

Şekil 17.11. Hindistan’da ödenen faizin toplam Doğu Hindistan Şirketi giderlerine oranı, 1792–1859 534

Şekil 17.12. Hindistan’da tahvil borcu, 1762–1859 535

Şekil 17.13. Hindistan tahvil borcunun brüt gelirlerle karşılaştırılması, 1762–1859 535

Şekil 17.14. Hindistan–İngiliz toplam giderlerine bağlı Doğu Hindistan Şirketi’nin bütçe açıkları, 1794–1810 541

;

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. İngiltere ve Hollanda'da nüfus artışı 86

Tablo 2.2. Reel ücretlerin ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın gelişimiyle karşılaştırıldığında Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı'nda kişi başına nominal ve reel vergi gelirleri, 1670'ler-1913 90

Tablo 2.3. Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı'ndaki toplam vergi yükü, 1575-1913 91

Tablo 2.4. Düzenli vergilerin payı, toplam devlet gelirleri, 1816-1877 (%) içerisinde Güney Hollanda'dan (1816-1830) ve sömürgelerden yapılan havalelerden (1832-1877) gelen vergi gelirlerinin net ödemeleri 100

Table 2.5. On sekizinci yüzyıl İngiltere'sine kıyasla on yedinci yüzyıl Hollanda'sında kamu maliyesinin büyümesi 104

Tablo 3.1. 1782 için Hainault, Lüksemburg ve Namur'da yerel vergiler için bir tahmin (gulden) 113

Tablo 3.2. Avusturya Hollandası'nda vergilendirmenin bileşimi 114

Table 3.3. Farklı illerden tahmini vergi gelirleri (tah. 1766) 118

Tablo 3.4. 'Land van Aalst'de kira ve vergi seviyesi (on sekizinci yüzyıl sonları) 122

Tablo 3.5. Belçika vergilerinin yapısı, merkezi hükümet (milyon frank) 125

Tablo 5.1. Doğrudan ve dolaylı vergilerin İngiltere'deki toplam vergi gelirleri içerisindeki payı (%) 167

Tablo 6.1. Nürnberg İmparatorluk Şehri'nin gelirleri ve harcamaları, 1431-1440 200

Tablo 6.2. Hessen'de merkezi idare gelirleri ve harcamaları, 1500-1568 (gulden) 204

Tablo 6.3. Prusya D�kl����n�n gelirleri ve harcamaları, 1560-1619 (Prusya markı olarak)	205
Tablo 6.4. Gemeiner Pfennig'in kişi başına emlak vergileri	208
Tablo 6.5. Prusya devlet maliyesi, 1688-1806	212
Tablo 6.6. Seçilmiş Avrupa �lkelerinin gelirleri	213
Tablo 6.7. Seçilmiş ülkelerin livres tournois bazında kişi başına düşen toplam vergi yükü	215
Tablo 6.8. 1821'in kademeli vergi sistemi (dört [ana] sınıf)	216
Tablo 6.9. Prusya vergi gelirinin yapısı, 1816 ve 1821	218
Tablo 8.1. Rus İmparatorlu��n�n nüfusu (milyonlar)	256
Tablo 8.2. Büyük Peter'ın saltanatı sırasında hükümet geliri	262
Tablo 8.3. Köylülerin vergi ve kira �demeleri, Avrupa Rusyası (milyon ruble)	269
Tablo 8.4. Geç �arlık Rusyası'nda vergilendirme ve milli gelir	271
Tablo 8.5. Demiryolu kredileri ve diğer borçlar 1861–1914 (milyon ruble)	271
Tablo 9.1. Portekiz kamu gelirleri	289
Tablo 9.2. Gümrük gelirlerinin mali gelire oranı (%)	292
Tablo 9.3a. GSY�H, toplanan vergiler, kamu borcu servisi ve ihracatla karşılaştırıldığında Portekiz dış borcu	295
Tablo 9.3b. GSY�H artışı, toplanan vergiler, kamu borcunun döndürülmesi ve ihracatlarla karşılaştırıldığında Portekiz dış borcu	295
Tablo 10.1. İspanyol birleşik monarşisinin farklı bölgelerindeki krallık geliri	302
Tablo 10.2. İngiltere, Fransa, Hollanda ve Kastilya'da kralliyet gelirleri, 1500–1700	304
Tablo 10.3. İngiltere, Fransa, Hollanda ve İspanya'da kralliyet gelirleri, 1700–1800	318

- Tablo 11.1.** İtalya’da devlet tahvillerinin faiz oranları, 1450-1799 354
- Tablo 11.2.** İtalya’da merkezi gelirler ve kişi başına düşen “yük”, 1420-1789 358
- Tablo 12.1.** Vergi gelirlerinin kökenleri (Roma scudi) 378
- Tablo 12.2.** Kişi başına düşen mali yükler, 1592–1796 381
- Tablo 14.1.** Çin’de başlatılan büyük askerî saldırılar, MÖ 475-MÖ 221 421
- Tablo 14.2.** Fiili özel arazi mülkiyetinin erken yayılması 422
- Tablo 14.3.** Çin Seddi boyunca ve Çin’e yapılan büyük göçebe istilaları 425
- Tablo 14.4.** Çing rejiminin vergi gelirleri ve vergi yapısındaki eğilimler (tael), 1652–1820 432
- Tablo 14.5.** Devletin tarım dışı gelirlerindeki değişiklikler 433
- Tablo 14.6.** Song Hanedanı dönemindeki sermaye açığı 433
- Tablo 14.7.** Dış ticaret için yeni gümrük tarifelerinin belirlenmesi, 1860–1908 435
- Tablo 14.8.** Çin’in Hindistan ve İngiltere’yle ticaret dengeleri, 1834-1870 436
- Tablo 14.9.** Devlet dış borçları, 1861–1898 437
- Tablo 14.10.** Çin’in vergi yapısındaki değişiklikler (gümüş tael), 1820–1910 438
- Tablo 16.1.** Tokugawa döneminde nüfus ve pirinç üretimi 478
- Tablo 16.2.** Tokugawa Şogunluğu’nun gelir yapısı 480
- Tablo 16.3.** Tokugawa Şogunluğu’nun harcama yapısı 481
- Tablo 17.1.** Babür İmparatorluğu için yaklaşık bütçe, 1595-1596 513
- Tablo 17.2.** Babür İmparatorluğu’nda tahakkuk etmiş gelir ve gerçekleşen tahsilatlar 515

Lerry Epstein anısına

Katkıda Bulunanlar

REVD PROFESSOR RICHARD BONNEY

RUSİ'de (Whitehall, Londra) öğretim görevlisidir. 1984'ten 2006'ya kadar Leicester Üniversitesi'nde modern tarih profesörü unvanıyla çalışmıştır. Aynı yerde fahri profesör olarak görev yapmaya devam etmektedir. *Jihad: From Qur'an to Bin Laden* (2004) ve *False Prophets: The 'Clash of Civilizations' and the Global War on Terror* (2008) adlı kitaplar, eserleri arasında bulunmaktadır. *Encyclopedia of War* (2011) adıyla yayımlanan çalışmada *haklı savaş* ve *kutsal savaş* konuları da dahil on bir makale kaleme almıştır. Tridivesh Singh Maini ve Tahir Malik'le editörlüğünü yaptığı son kitabı, *Warriors after War: Indian and Pakistani Retired Military Leaders Reflect on Relations Between the Two Countries, Past, Present and Future* (2011) önemli bir röportaj koleksiyonudur.

FRANCISCO COMÍN COMÍN

Alcala Üniversitesi'nde (Madrid, İspanya) iktisat tarihi profesörüdür ve 1990'da Ulusal Tarih Ödülü'nü almıştır. Yazarın son yayınları şunlardır: *Tabacalera y el Estanco del Tabaco, 150 años de historia de los ferrocarriles en España, La Empresa Pública en Europa, Historia de la Hacienda pública, Avrupa Birliği'nde Özelleştirme: Kamu Teşebbüsleri ve Entegrasyon, Avrupa ve Kuzey Amerika'da Kamu Kurumunu Dönüştürme, Historia de la cooperación entre las Cajas de Ahorros and Economía y economistas españoles en la guerra civil.*

MARTIN DAUNTON

Cambridge Üniversitesi iktisat tarihi profesörü ve Trinity Hall başkanıdır. Daha önce de Kraliyet Tarih Kurumu'nun başkanlığını yürütmüştür. 1799'dan günümüze İngiliz vergilendirme siyaseti üzerine yazdığı iki kitabı bulunmaktadır. 1700 ilâ 1950 arasında Britanya'nın ekonomik ve sosyal tarihi üzerine de iki kitap kaleme almıştır. Şu sıralarda, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze uzanan dönemde dünyanın iktisadi yönetimi hakkında bir kitap yazmaktadır.

KENT G. DENG

Çin ekonomisi hakkında uzman bir tarihçi ve London School of Economics'te ekonomi tarihi okutmanıdır. Aynı zamanda Kraliyet Tarih Kurumu üyesidir. Araştırma sahası, çok uzun vadede hem ilk dönemleri hem de modern zamanları kapsar. Bilgi oluşumu, teknolojik yayılma, denizcilik, demografi, ticaret, köylülük ve devlete kadar uzanan beş monografi ve çok sayıda makale yayınladı.

WANTJE FRITSCHY

Amsterdam VU Üniversitesi Tarih Bölümü'nde kıdemli öğretim görevlisidir. 2004'ten beri erken modern kamu maliyesi tarihi bölümünde profesörlük yapmaktadır. Yazar, Lahey'deki Hollanda Tarihi Enstitüsü'nün desteğiyle altı meslektaşıyla iş birliği içinde, Hollanda Cumhuriyeti'nde il kamu finansmanı hakkında yedi basılı kitabın eşlik ettiği elektronik olarak erişilebilir bir veri tabanı oluşturdu (www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien/en). Konuyla ilgili çok sayıda makale yayınladı ve Hollanda Cumhuriyeti'nin kamu maliyesi üzerine karşılaştırmalı bir kitap yazmak için Hollanda İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde bir burs kazandı (2010/11).

PETER GATRELL

İktisat tarihi profesörü olarak çalıştığı Manchester Üniversitesi'nde ders vermektedir. İnsani Yardım ve İhtilaf Araştırma Enstitüsü üyesidir. Rus ekonomi tarihi, savaş tarihi ve yirminci yüzyıldaki göç üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır.

MARJOLEIN 'T HART, Amsterdam Üniversitesi'nde Ekonomi ve Sosyal Tarih alanında doçenttir. Erken modern Hollanda tarihi, özellikle Hollanda İsyanı ve finans kurumları hakkında geniş çapta yayın yaptı.

EDWIN HORLINGS, Hollanda Kraliyet Sanat ve Bilim Akademisi'ne bağlı Rathenau Enstitüsü'nün Bilim Sistemi Değerlendirme Bölümü'nde kıdemli araştırmacıdır. Ekonomi tarihi alanında doktora bulunmaktadır ve nicel analizde yirmi yıldan fazla deneyime sahiptir. Şu anki çalışmaları, özellikle bilim politikasına katkıda bulunmayı amaçlayan bilimin örgütsel ve davranışsal dinamiklerine odaklanmaktadır.

PAUL JANSSENS, Ghent Üniversitesi'nde misafir profesördür. Mali Tarih Merkezi'nin (Brüksel Üniversitesi) Araştırma Direktörü sıfatıyla, diğer başlıkların yanı sıra *Drie eeuwen Belgische belastingen* (1990) ve *Fiscaal recht geboekstaafd* (1995) adlı kitapları yayımladı. Aynı zamanda Belçika Soylular Konseyi Başkanı'dır, ve Belçika soyluları hakkındaki çeşitli katkılarını hakemli dergilerde ve kitaplarda yayınlamıştır. *L'évolution de la Noisse belge depuis la fin du moyen age* (1998) monografisi, Dexia Bank'ın üç yılda bir verilen Tarih Ödülü ile taltif edildi. Son zamanlarda, iki ciltlik *La Belgique espagnole et la principauté de Liège, 1585–1715* (2006)'i yönetti.

MARIA EUGÉNIA MATA, Nova de Lisboa Üniversitesi'nde Ekonomi Tarihi Doçenti ve Portekiz Ekonomi Tarihi Birliği'nin eski başkanıdır.

MASAKI NAKABAYASHI, Tokyo Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doçenttir. Ekonomik kurum ve kuruluşlara odaklanarak Japon ekonomi tarihinde uzmanlaşmıştır.

MICHAEL NORTH, Greifswald Üniversitesi'nde Modern Tarih Bölümü Profesörü ve bölüm başkanıdır. Daha geniş bir Avrupa bağlamında modern Almanya'nın ekonomik, sosyal ve kültürel tarihinde uzmanlaşmıştır; Baltık sınır bölgelerinin tarihi

ve kültürüne odaklanan çok ülkeli bir araştırma grubuna liderlik etmektedir. Diğer eserlerinin yanı sıra *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 2. baskı (2005), “Maddi Zevk ve Yaşamının Mutluluğu” (2008) ve *Avrupa’nın Genişlemesi* (2011) kitaplarının yazarıdır.

ŞEVKET PAMUK, Londra Ekonomi ve Siyasal Bilimler Okulu’nda profesördür. Her ikisi de Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Kapitalizmi, 1820–1913* ve *Osmanlı İmparatorluğu’nun Mali Tarihi* kitaplarının yazarıdır. Ayrıca *Journal of Economic History* ve diğer ekonomi tarihi dergilerinde birçok makalesi bulunmaktadır. Son yıllarda, politik ekonomi perspektifinden Osmanlı İmparatorluğu ve daha genel olarak Ortadoğu’daki kurumlar üzerinde çalışmaktadır.

LUCIANO PEZZOLO, Venedik Ca’ Foscari Üniversitesi Beşerî Bilimler Bölümü’nde Erken Modern Tarih alanında doçenttir. Venedik’in ekonomik tarihi, Geç Orta Çağ ve erken modern İtalya’nın askerî ve mali tarihi hakkında kapsamlı yayınlar yaptı.

RENATE PIEPER, Avusturya’daki Graz Üniversitesi’nde Ekonomi Tarihi Profesörü ve Avrupa Akademisi üyesidir. İspanyol ve Avusturya devlet maliyesi ve daha yakın zamanda Amerika’dan Avrupa’ya bilgi ve mal aktarımı hakkında kapsamlı yayınlar yaptı. 2005’te Horst Pietschmann, Latin Amerika ve Atlantik Dünyası (1500-1850) onuruna bir ciltlik makalenin ortak editörlüğünü yaptı.

FAUSTO PIOLA CASELLI, Roma LUMSA Üniversitesi’nde Ekonomi Tarihi Profesörüdür. Devlet bilançolarına ve kamu muhasebesinin gelişimine özellikle dikkat ederek, Geç Orta Çağ’da papalığın mali ağını araştırdı. Ayrıca, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ulusal kamu borçlarının yaratılması ve vergi sistemlerinin geliştirilmesine odaklanarak ve bu konularda çeşitli IEHA kongrelerinde oturumlar düzenleyerek, erken modern dönemdeki kamu maliyesiyle ilgilendi. ‘Avrupa’da Devlet Borçları ve Finansal Piyasalar’ın (2008) editörlüğünü yaptı ve ‘İtalya’da Lon-

calar, Piyasalar ve Çalışma Yönetmelikleri, 16.-19. Yüzyıllar'ın (1998) ortak editörlüğünü yaptı.

JOHN F. RICHARDS, Duke Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Babür İmparatorluğu, erken modern dünya ticareti ve İngiliz sömürge devleti konusunda uzmanlaşmıştır. *Bitmeyen Sınır* kitapları arasında yer almaktadır.

Teşekkürler

Bu kitap çok uzun bir hikâyenin sonucunda ortaya çıktı ve uzun hikâyeler ancak birçok kişi ve kurumun yardım ve azmiyle mümkün hale gelir. İki editörle birlikte bir bölümü organize eden ve On Üçüncü Uluslararası İktisat Tarihi Kongresi'nde (Buenos Aires, 2002) bu makalelerinin çoğu sunulan Fransisco Comin Comin (Alcalade Henares Üniversitesi) ve Fausta Piola Caselli'ye (Cassino Üniversitesi) teşekkür etmek istiyoruz. Paco Comin aynı zamanda Madrid'deki bir hazırlık çalıştayının da organizatörüydü. Bu ufuk açıcı toplantıyı finanse eden Madrid Instituto de Estudios Fiscales'e ve kendisine teşekkür etmek isteriz.

Cambridge Üniversitesi Yayınları'nda her zaman çok önemli yeri olan Michael Watson'a, sabrı, teşviki ve emeğine duyduğumuz minnettarlığı belirtmek isteriz. Yıllarca hoş görüşlere yorum ve taleplerimizi kabul eden farklı makalelerin yazarları da minnetimizi kazandı. Umarız ortaya çıkan bu çalışmayla onlara borcumuzu ödeyebilmişizdir. Bu çalışma Londra'daki Leverhulme Vakfı ve Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nün finansal desteğiyle tamamlanmıştır. Sevilla'daki Pablo de Olavide (UPO) Üniversitesi'nde, FEDER'in desteğiyle, Junta de Andalucía tarafından finanse edilen araştırma grubunun kaynaklarından faydalandık. İdari işlerin yanı sıra bölümlerin tercüme edilmesi, düzeltilmesi, düzenlenmesi ve yazışma süreci için üç kişi olmazsa olmazdı: London School of Economics konusunda Miatta Fahbulled'in yardımına güvendik. Dr. Niall Whelehan EU'deki tüm bölümlerin ilk versiyonunu düzenledi ve Dr Bethany Aram, UPO'daki revizyon ve düzeltmeleri üstlendi. Redaksiyon sürecindeki katkısı gerçekten etkileyici oldu. İki isimsiz hakem, kitabın kalitesi ve tutarlılığının artmasına yardımcı olurken, özellikle başlık için dahiyane bir ana fikir öneren hakemlerden birine minnettarız.

Başlangıç aşamasında, Larry Epstein London School of Economics de bu projeyle ilgilendi ve kitapla ilgili bazı temel fikirleri Patrick O'Brien'la tartıştı. Larry'nin vefatı, hepimizin bu cildin merkezinde olduğunu düşündüğümüz bir katkıyı ne yazık ki azalttı. Bu kitap ona ithaf edilmiştir.

B. Yun-Casalilla ve P. K. O'Brien
Florans Oxford, 26 Aralık 2010

...

Küresel, Karşılaştırmalı ve Milletler Üstü Bir Perspektifle Avrasya'da Vergi Devletinin Yükselişi

Bartolom é Yun-Casalilla

Bu kitap, Avrasya'da vergi devletlerinin teşekkülü meselesinin üstüne gitmektedir. Kitabın bölümleri, farklı yaklaşımlar ve metodolojiler çerçevesinde mali birimlerin oluşumunun çeşitli aşamalarını ele almaktadır. Kronolojilerin ve siyasi sınırların çokluğu, Avrupa'nın istisnailiğini ve aynı zamanda birliğini göstermektedir.¹ Avrupa, bazı yönetim biçimlerinin, kendi koşullarından ziyade, Asya örneklerine benzediği ve çeşitlilikleri barındıran bir bölge olarak görünmektedir. Bu kitapta derlenen makaleler, toplumların benzer sonuçlara erişmek için aynı saf-

1 Bazı bölümler, örneğin Habsburg İmparatorluğu değil Avusturya gibi, daha heterojen siyasi oluşumlardan ziyade mevcut ulus-devlet çerçevesi referans alınmıştır. Ancak diğerleri, ulus devletten önceki yönetim biçimlerini analiz etmeyi amaçlar: yani İtalyan birleşmesinden önceki İtalyan cumhuriyetleri ve krallıkları (ve Papalık Devletleri) grubu gibi. Bazı yazarlar karma ve sıralı bir yaklaşımı tercih etmiştir: Kastilya ve ardından İspanya, hatta iki bin yıldan fazla bir süre boyunca bugün Çin olarak adlandırdığımız farklı ve değişen bölgeler. Fransa, Portekiz, Belçika, Hollanda ve Japonya gibi birçok vakada, yüzyıllarca süren siyasi istikrar, mevcut sınırları jeopolitik analitik çerçeveyi tanımlamanın makul bir yolu haline getirmektedir. Diğer durumlarda, yazarlar imparatorluk birimlerine ve bunların genişleme, değişim ve düşüş süreçlerine bakmaya karar verdiler: Osmanlı İmparatorluğu, Babür, Doğu Hindistan Şirketi ve Rusya.

halardan geçtiğini iddia eden basite indirgenmiş modernleşme teorilerinin niteliğini kaybettiğini göstermektedir.

Toplumlar aynı uyarıcılara somut ancak çoğu zaman karşılaştırılabılır yollarla tepki verse de bu kitap esasen mali rejimlerin şekillenmesinin yalnızca mekân ve zamana göre değişen heterojen bir tarihsellik açısından anlaşılabilirliği tezini desteklemektedir. Avrasya tarihi bize Batı'nın üstünlüğüne ilişkin her türlü basit görüşün altını kazan, vergi devletlerinin teşekkülüne ilişkin aşırı teleolojik Schumpeterci bakış açısını yıkan ve mali rejimlerle "vergi devletleri" arasındaki farkları vurgulayan bir dizi vaka incelemesi sunar. İkinci terim, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı haliyle ulusları ve demokratik devletleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bu bölümü yazarken sunduğu yardımları, yorumları ve teşvikleri için Patrick O'Brien'a teşekkür etmek istiyorum. Ancak geri kalan tüm eksikliklerden ben sorumluyum.

Schumpeter'in ufuk açıcı makalesi, Avusturya'nın sorunlarını ve onun Birinci Dünya Savaşı sonrası krizini mali tarih açısından anlamak üzere yapılmış bir denemeydi. Schumpeter'e göre, vergi devletlerinin şekillenmesindeki en önemli adım, kralın mülkünden (bir mülk devleti) türetilen kaynaklara dayalı bir sistemden, krallığın prenze kaynak sağlamaya dahil olduğu başka bir sisteme (vergi devleti) geçişine dayanmaktaydı.² Vergiler, "modern devletin" bel kemiği ve gayrişahsi, "ruhlara hükmeden

2 Bu kayma, kraliyet mülklerinin tükenmesinden ve devletin artan ihtiyaçlarından kaynaklandı. Bundan dolayı vergi devleti, prensin özel alanından kökten ayrılan ve şimdiden demokratik vergi devletlerinin teşekkülünü öngören kamusal alanının yükselişini göstermekteydi. Birçok aşama Schumpeter tarafından tanımlanan süreç içerisinde ayrıştırılabiliyordu. İlk olarak, kral kraliyetin kaynaklarını yönetenlerin gelirlerini ve servetini vergilendirmeliydi. İkinci olarak, vergiler devletleri temsilen gelen krallar (*l'état c'est moi!*-Devlet benim!) tarafından tarh edildi ve toplandı. Bu durum, feodal toplulukların çözülmesine ve devlet ile toplum arasındaki ilişkide kilit nokta olan bireyin doğuşuna işaret ediyordu. Son adım olan demokrasi, mali sistemlerle halkın idaresi için yerini aldı. Schumpeter'in (ve Goldscheid'in) mali sosyolojisi, mali sistemi bir toplumunun doğasının, siyasi yapısı ve ruhunun yansıması olarak tanımladı ve 'hepsinin üstünde bir halkın mali tarihi genel tarihinin en önemli parçasıdır,' dedi. J. A. Schumpeter, 'The crisis of the tax state', içn. R. Swedberg (d.), J. Schumpeter, the economics and sociology of capitalism (Princeton University Press, 1991),

değil, yalnızca hizmet eden bir makine tarzı” haline geldi. Vergi devletin, ekonomik büyümesinin koşullarını yaratarak ortak fayda için çalıştığını varsayan Avusturyalı bir iktisatçı için vergi devleti, ulus-devletin ve demokrasinin yükselişiyle bağlantılı Batı tarihinin bir ürünüdür ve özel ile kamusal alandan ayırır.³

Schumpeter bu fikirlerini yayınladıktan yaklaşık 50 yıl sonra, D. North konu üzerinde yeni bir tartışma açmıştır. North’a göre ekonomik değişime yol açan unsur, ekonomik büyümenin anah-tarı şeklinde değerlendirilen vergi politikasından daha ziyade, mülkiyet haklarını savunan bir devletin teşekkülüdür. Yine de bu devlet, açıkça şiddet üzerinde bir tekelin yanı sıra bunu toplum düzenini tanımlanmış bireysel mülkiyet haklarını savunmak için kullanmak üzere özel kaynaklar edinme gücünü kazanmış ve bunun sonucunda işlem maliyetlerini düşürmüştür. Bu nedenle, North’un vergi devleti, mümkün olduğunca verimlilikle ekonomik büyümeyi kolaylaştırmak için, mali kaynaklar karşılığında koruma hizmetlerini ve düzeni takas eden bir devlettir. North’a göre, bu tür koşullar on yedinci yüzyıl sonlarında İngiltere’de ortaya çıkmıştır.⁴

Bu giriş bölümü, farklı mali rejimler arasındaki etkileşimleri genel haliyle değerlendirmektedir. Ayrıca bu bölüm, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda vergi devletlerinin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda geçirdiği dönüşümün arka planındaki uzaklaşma ve yakınlaşma süreçlerini anlamak üzere gerekli kü-resel, karşılaştırmalı ve ulus ötesi bir perspektif sunmaya çalış-mıştır.⁵ Ayrıca Schumpeter ve North’un vergi devletlerinin yük-selişi ve modern ulus devletin politik ekonomisi üzerine teorileri bağlamında yerlerini almalarını amaçlayarak, farklı bölümlerin çapraz okunmasını önermiştir.

3 A.g.e., s. 111. ‘Vergi devleti’ ifadesi bu kitabın yazarları tarafından genel olarak her defasında Schumpeter’in fikirleriyle ilişkilendirilerek kullanılmamaktadır. Schumpeter’e dayanmaktansa, mali rejimler ile ulus-devlet ve vergi devletleriyle zorunlu olarak bağlantılı olmayan vergi devletleri arasında bir ayırım yapmaya çalışacağım. Bk. R. A. Musgrave, ‘Schumpeter crisis of the tax state: an essay in fi scal sociology’, *Journal of Evolutionary Economics* 2 (1992), 89–113.

4 Özellikle bk., D. North, *Structure and change in economic history* (New York: Norton, 1981).

5 J. L. Cardoso and P. Lains (d.), *Paying for the liberal state: the rise of public finance in nineteenth-century Europe* (Cambridge University Press, 2010).

Mali Tarihteki Güçler Olarak Savaş ve Uluslararası Ticaret: Küresel ve Uzun Vadeli Bir Görünüm

Bugün tarihçiler, vergi sistemlerinin ve devletlerin gelişmesini destekleyen güçler olarak, savaşın ve uluslararası ticaretin önemini kabul etmektedirler. Schumpeter ve North da bu her iki olgunun ehemmiyetini vurgulamışlardır. Yine de bazı yakın tarihli çalışmalar haricinde, böyle bir muhakemenin Avrupa vakalarına uygulanması yanlış anlamaların önünü açtı.⁶ Bununla birlikte, uzmanların aşına olduğu fikirleri tekrar etme pahasına da olsa, bir dizi düşüncüyü açıklamama izin verin.

Marco Polo'dan 1713'e kadar farklı mali sistemlerin birbiriyle ilişkileneğinde önemli değişimler meydana geldi.

On beşinci yüzyılda Avrasya pazarı ve Akdeniz boyunca yapılan ticaret, sadece Cenova ve Venedik gibi İtalyan cumhuriyetleri arasında ticaret yollarını kontrol etmeyi amaçlayan rekabeti arttırmakla kalmadı, aynı zamanda onlara uluslararası ticaretin vergilendirilmesi için gerekli kaynakları sağladı.⁷ Bu ticarete eklenen Osmanlı İmparatorluğu, savaş ve ticaret kombinasyonlarının on beşinci yüzyılda mali gelişmeyi nasıl etkilediğine dair iyi bir örnektir.⁸ Tüm imparatorluk sisteminin istikrarı uzun mesafeli ticaret ağlarına dayanıyorken, II. Mehmed ve haleflerinin yönetimi altındaki askerî genişlemeyse kaynakları devlet tarafından kontrol etmenin bir yöntemi idi. İtalyan devletleri (Pezzolo, Bölüm 11) ve Osmanlı İmparatorluğu (Pamuk, Bölüm 13) üzerine makaleler, aynı zamanda, kamu maliyesindeki değişim için güçlü bir unsur oluşturan tüccarların mülkiyet haklarını destekleyebilmek için uluslararası ticareti

6 Bununla birlikte, farklı mali sistemlerin savaş yoluyla etkileşiminin her birini nasıl etkilediği konusunu tüketmeyen mükemmel bir istisna, R. Findlay ve K. O'Rourke, *Power and plenty. Trade, war, and the world economy in the second millennium* (Princeton University Press, 2007).

7 Bk. see F. C. Lane, *Venice. A maritime republic* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1973), s. 189–201, 225–39 ve 324–7 ve S. R. Epstein, *Freedom and growth. The rise of states and markets in Europe, 1300–1750* (London: Routledge, 2000), s. 149–51.

8 I. Wallerstein, H. Decdeli ve R. Kasaba, 'The incorporation of the Ottoman Empire into the world-economy', H. İslamoğlu-İnan'da (d.), *The Ottoman Empire and the world-economy* (Cambridge University Press, 1990), s. 88–97.

ele geçirmek isteyen devletler arasındaki rekabetin kilit rolünü vurgulamaktadır. North'un genel teorisinin öngörmesine rağmen tarihsel analizinin aksini gösterdiği bu gelişmeler, sadece Avrupa'da değil, diğer bölgelerde de meydana gelmiştir.

Denis O. Flynn, Avrupa-Atlantik genişlemesini, Çin'de on beşinci yüzyıldan itibaren madeni parayla vergi ödemelerindeki gelişmenin yarattığı değerli metal ihtiyacına bağlamıştı.⁹ Bu fikir üzerinde daha çok çalışılmasını gerektirse de, gelecekte mali sistemlerin küresel bir perspektiften daha iyi anlaşılması için kesinlikle belirleyici olabilir. Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, açık denizlerde genişleme Avrasya'daki (ve sadece Avrupa'daki değil) maliye tarihi için kesinlikle önemlidir. Yaklaşık 1580 yılına kadar Portekiz, keşif yolculuklarında öncü rolünden kaynaklanan istisnai bir durumun tadını çıkardı. Başlangıçtaki bu avantaj, Portekiz'in derin bir mali reforma ihtiyaç duymadan nisbi fiyatlardaki önemli değişiklikleri karşılayabilmesini mümkün kılmış olabilir. Portekiz yasalarına göre, denizaşırı ticaret üzerindeki tekel, hükümrânın eline büyük kaynaklar veren bir krallık hakkı olarak otomatik şekilde kabul edildi.¹⁰ Ancak bu durum, mali rejimin, krallığın vergi sistemine herhangi bir derin toplumsal veya siyasi (parlamento denetimi vs.) katılımı barındırma anlamına da geliyordu. Portekiz, İngiltere, Danimarka, Alman devletleri (M. North, Bölüm 6) ve aynı dönemde, hükümrân topraklarının kralliyet gelirinin ana kaynaklarını oluşturduğu Avrupa'daki di-

9 D. O. Flynn ve A. Giráldez, 'China and the Manila Galleon', D. O. Flynn'de (d.), *World silver and monetary history in the 16th and 17th centuries* (Aldershot and Brookfi eld: Ashgate, 1996), s. 71–7.

10 Portekiz İmparatorluğu'nun ve onun Portekiz ekonomisi üzerindeki etkisinin mükemmel ve kısa bir analizi J. M. Pedreira "Sahip olmak ya da olmamak". *The economic consequences of Empire: Portugal (1415–1822)*, P. K. O'Brien ve L. Prados de la Escosura'da (d.), *The cost and benefits of European imperialism from the conquest of Ceuta, 1415, to the Treaty of Lusaka, 1974*. *Revista de Historia Económica* 1 (1998), 93–122.

ğer birçok yönetim gibi bir tür *mülk devleti*¹¹ olarak kaldı.¹² Ayrıca Portekiz, gelirlerinin büyük bir bölümünü krallığın ekonomisinden değil, diğer bölgelerden geldiği için aynı zamanda rantçı bir devlettir.¹³ Mata'nın makalesi (Bölüm 9), 1630-50 arasındaki dönemde açık belirtiler bulunsa da, kraliyet mali sisteminin on sekizinci yüzyıla kadar Portekiz toplumuna pek nüfuz etmediğini göstermektedir.¹⁴

Kastilya vakası daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Atlantik genişlemesi aynı zamanda denizaşırı kraliyet gelirini artırarak hükümdarlığa hatırı sayılır bir özerklik bahşetmiştir. Aynı zamanda, Tordesillas Anlaşması (1494)¹⁵ iki ülke arasındaki rekabette her birinin kendi tüccar sınıfının mülkiyet haklarını koruma altına alarak Portekiz'le yaşanabilecek her türlü çakışmanın önünü kesti.¹⁶ Dahası, İspanyol Habsburgları'nın Amerika'daki imparatorluğu, Kastilya kralıyla vergi toplamaya yetkileri parlamento tarafından sınırlandırılmış diğer prenslikler arasında önemli farklılıklar yarattı. Ayrıca, Kastilya mali sistemi Kastilya toplumunun

- 11 Editörün Notu: Mülk devleti, Orta Çağ döneminde etkili olan bir tür idare biçimidir. Derebeyliğin hüküm sürdüğü Orta Çağ'da, derebeyin üstünde hak iddia ettiği toprak parçası bütünüyle kendi şahsına ait kabul ediliyordu ve derebeyi egemenlik yetkisini bir tür mülkiyet hakkı aracılığıyla kullanıyordu. Toğrağın veya devletin derebeyin mülkü kabul edildiği bu hükümet biçiminde, fiziklen en geniş toprak parçası krala aittir. Dolayısıyla bir ülke içerisindeki en güçlü ve zengin derebeyi de doğal olarak kraldır.
- 12 L. E. Petersen 'From domain state to tax state (synthesis and interpretations)', *Scandinavian Economic History Review* 23 (1975), 116-42.
- 13 Editörün Notu: Doğal kaynaklardan düzenli bir şekilde ve önemli bir miktarda gelir elde eden devlet türü rantçı devlet olarak isimlendirilmektedir. Rantçı devlet kavramı daha çok siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe yaygın biçimde kullanılmaktadır. Özellikle petrol geliri sayesinde zenginleşen ülkeleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir denilebilir. Daha fazla bilgi için bkz. Engin SUNE ve Ali Murat ÖZDEMİR, Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35, Güz 2012, s. 3 - 31
- 14 Pedreira, "To have or not to have".
- 15 Editörün Notu: İspanya'nın Tordesillas kentinde 7 Haziran 1494'te İspanya ve Portekiz arasında imzalanmış bir anlaşmadır. Tordesillas Anlaşması ile Cabo Verde Adası'nın 370 fersah batısından geçen hayali bir çizgi dünyayı kuzeyden güneye doğru ikiye bölmüştür. Bu hayali çizginin doğusunda kalan yerler Portekiz'in sayılırken, batısında kalan yerlerin İspanya'ya ait olduğu tescil edilmiştir.
- 16 B. Yun-Casalilla, *Marte contra Minerva. El precio del Imperio español*, c. 1450-1600 (Barcelona: Crítica, 2004), 5. ve 6. bölümler.

ve ekonomisinin içine derinlemesine nüfuz ettiği için Kastilya bir rant devletine dönüşmedi. Öte yandan, Portekiz'in aksine, Kastilya'nın Avrupa'nın en kentleşmiş ve dinamik toplumları arasında yer aldığı gerçeği, uluslararası piyasalardan kredi alan ve çoğunlukla vergilerini krala ödeyen Ceneviz ve Alman bankacı bağımlı bir mali düzeni destekleyen, nispeten daha verimli bir mali örgütlenmenin şekillenmesine yardımcı oldu.

İber mali rejimlerinin küresel kapsamı, özellikle Habsburg hanedanının etrafında uluslararası bir birleşik monarşi inşa ettiği Kastilya vergi rejimi, kabile yönetimlerinin ve iki imparatorluğun -İnka ve Aztek- daha zayıf askerî ve mali şartlara sahip olduğu ve Kastilya'nın askerî-mali gücü tarafından kolayca devralındığı Amerika toplumlarına radikal değişimler getirdi. Kastilya'nın Amerika'yla ilişkisi ve Portekiz'in Asya'yla ilişkisi arasındaki farklar hemen ortaya çıkmaktadır. Asya'daki Portekiz egemenliği, daha güçlü mali ve askerî düşmanların muhalefetine kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kaldı. Amerika'daki İspanyollar daha zayıf devletlerle ve Kolomb öncesi mali sistemlerle etkileşime girdi. Aynı zamanda, İspanya'nın birleşik monarşisinin¹⁷ mali rejimi topraklarındaki muazzam uyumsuzluklarla dikkat çekti. Kastilya'nın dinamik bir yerel ekonomide ve Amerika'daki kolonilerinde kaynaklarını harekete geçirme kapasitesi; Aragon, Valensiya, Katalonya, Navarra, Sicilya, Sardunya ve Napoli krallıklarında reform yapılmasını geciktiren siyasi bir açmazla zemin hazırladı.¹⁸

Bu bakımdan, 1580'de Portekiz'in eklendiği İspanyol monarşinin Habsburg Hanedanı'na ait ve "çok uluslu" bir monarşi

17 Editörün Notu: Kitapta yer alan farklı makalelerde İspanya birleşik monarşisi, Avusturya birleşik monarşisi ya da Habsburg birleşik monarşisi gibi çeşitli kavramların geçtiği görülmektedir. Birleşik monarşi kavramı, Habsburg Hanedanı'nın çeşitli askerî ve siyasi faaliyetlerin aracılığıyla Avrupa ile Amerika'nın önemli bir kısmını kendi tacı altında birleştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Habsburg Hanedanı özellikle evlilik ve veraset yoluyla İspanya, Avusturya, Almanya, bazı İtalyan şehir devletleri, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi birçok ülkede hüküm sürmüştür. Tüm bu ülkeleri tek bir hanedanlığın çatısı altında birleştiren monarşik düzene birleşik monarşi denilmektedir. Ayrıca birden fazla ülke üzerinde hak iddia eden ya da hüküm süren monarşiler için de bu terim kullanılabilir.

18 M. Rodríguez Salgado, *The changing face of the Empire. Charles V, Philip II and Habsburg authority, 1551-1559* (Cambridge University Press, 1998).

olması gerçeği de belirleyicidir. Kastilya hükümdarları, uyruklarına ticaret ve mülkiyet hakları için gerekli koşulları sağlama konusunda genellikle düşünülenden çok daha faaldir.¹⁹ Yine de hakikatte, bu avantajların (ve bunlardan kaynaklanan belirli sorunların), Cenova gibi siyasi ve mali müttefiklere veya monarşinin Katolik Aşağı Ülkeleri²⁰ gibi diğer bölgelerinin tebaalarına taahhüt edildiği de aşîkârdır.

Kastilya ve diğer mali rejimler (devletler) arasında yaşanan savaşlar, Avrupa tarihinin çok önemli bir unsuru haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu nispeten verimli bir mali sistem yaratmıştı. Ancak on altıncı yüzyılda Habsburgların gücüne karşı koymak için imparatorluğun mali yapısı geliştirmek bir zorunluluk haline geldi (Pamuk, Bölüm 13). On beşinci yüzyılın sonundan itibaren Kastilya'yla yüzleşme, modası geçmiş Fransız sisteminde reformların yolunu açtı (Bonney, Bölüm 4). İtalya'da, İspanya ve Fransa arasındaki savaşlara farklı yönetim biçimlerinin dahil olması; Milano, Venedik ve Toskana Dükalığı'nın mali rejimlerinde değişikliklere sebebiyet verdi. Avusturya sistemindeki değişiklikler, Orta Avrupa'daki savaşlar ve de Osmanlı İmparatorluğu'yla arasındaki küresel çatışmalarla ilgiliydi (Pieper, Bölüm 7). On yedinci yüzyıl boyunca savaşlar, okyanus ticaretinin genişlemesi ve sömürgeleştirme, Avrasya'daki mali rejimlerin evriminde belirleyici olmayı sürdürdü. Glete, 1560-1660 dönemini Avrupa mali-askerî devletlerinin oluşumunda ikinci bir aşama olarak nitelendirdi.²¹ İspanyol Habsburgları'na karşı savaş ve bir sömürge sistemini genişletme ihtiyacı, Orta Çağ parlamenterliği ile cumhuriyetçiliğinin karışımı bir mali devrime yol açarak uluslararası bankacılığın gelişmesini ve 1609'da Amsterdam Bankası'nın kuruluşunu

19 Yun-Casalilla, *Marte contra Minerva*, s. 161-5.

20 Ediörün Notu: Alçak Ülkeler veya Aşağı Ülkeler; Hollanda, Lüksemburg ve Belçika için kullanılan bir ifade biçimidir. Söz konusu ülkelere ait topraklar deniz seviyesinin oldukça altında yer almaktadır. Bu nedenle Hollanda, Belçika ve Lüksemburg aynı zamanda Aşağı Ülkeler diye anılmaktadır. Katolik Aşağı Ülkeler ile anlatılmak istenen özellikle erken modern dönemde kontluk, dükalık ya da küçük prensliklere bölünmüş bu ülkelerin Katolikliği kabul etmiş bölümleridir.

21 J. Glete, *War and the state in early modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500-1600* (London and New York: Routledge, 2002), s. 22ff.

kolaylaştırdığı Hollanda'da nispeten verimli bir mali sistemin oluşumu için belirleyiciydi.

Erken modern dönem boyunca 'savaş, Hollanda'da modern devlet şekillenmesinde ana itici güç olarak kaldı' (Fritschy, Hart ve Horlings, Bölüm 2). İspanya'yla yapılan savaşlar, Otuz Yıl Savaşları²² ve XIV. Louis'in İngiltere ve Hollanda'yla arasındaki savaşlarla da yakından ilişkili olan Richelieu'nun reformları sayesinde Fransa'da mali rejim değişti. Savaşlara fazlasıyla dahil olan İsveç de eski düzenin bileşenlerini ve modern bir mali sistemi bir araya getirdi.²³ Sömürgeci yayılmanın çok az etkisinin olduğu Orta Avrupa'da savaş kilit bir rol oynadı. "İsveç askerî devletinden gelen tehdit, Danimarka-Norveç ve Brandenburg-Prusya'nın benzer devletlere dönüşmesinin doğrudan sebebiydi".²⁴ İkincisinde, 1647'de başlayan mali reformlar, bölgedeki savaşla doğrudan ilgiliydi (M. North, Bölüm 6). Avusturya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'na dahil olan bazı bölgelerde bunlar aynı zamanda mali reformlar için de kilit yıllardı (M. North ve Pieper, Bölüm 6 ve 7). Janssens (Bölüm 3), statünün siyasi bir engel olarak Habsburgların ağır mali taleplerde bulunmasını engellediği Katolik Aşağı Ülkelerinde, bağışların on yedinci yüzyılda arttığını belirtmektedir. Benzer şekilde, Papalık Devletlerinde "Papalık maliyesi, siyasi ve askerî zaruri ihtiyaçların etkisi altında gelişti" (Piola Caselli, Bölüm 12). Aynı durumda, sistem bir vergi devletinin oluşumu doğrultusunda ilerlerken, kraliyetin mali baskısının daha önce hiç olmadığı kadar arttığı on yedinci yüzyıl boyunca İspanyol Habsburg sistemi içindeki Milano, Napoli ve diğer İtalyan kent devletleri için de gözlemlenmektedir.²⁵

22 Editörün Notu: Otuz Yıl Savaşları, 1618-1648 döneminde yaklaşık otuz yıl sürmüş, Avrupa'daki en kanlı savaşlardan biridir. Avrupa'daki mezhep çatışmalarının (Katolik-Protestan), hanedanlar arasındaki mücadelelerin (Habsburglar ve Bourbonlar) ve diğer siyasi sebeplerin sonucunda patlak veren Otuz Yıl Savaşları, 1648'de imzalanan Vestfalya Anlaşması ile sona ermiştir.

23 A.g.e, b.a

24 A.g.e., s. 28.

25 Bu kitaptaki 11. ve 12. bölümlerin haricinde, Bk. A. Calabria, *The cost of Empire. The finances of the kingdom of Naples in the time of Spanish rule* (Cambridge University Press, 1991); G. Muto, *Le finanze pubbliche napoletane tra riforma e ristaurazione (1520– 1634)* (Naples: Edizioni Scientifiche Italiane, 1980); A. Bulgarelli Lukacs, "Domain state" e "Tax state" Nel regno di Napoli (secoli XII – XIX), *Società e storia* 106 (2004), 781–812; L. Pezzolo

Batı Avrupa vergi devletinin oluşumuna yönelik önemli adım, vergilerin parlamentonun denetimine girmesi ve borçlanmayı desteklemek için bir merkez bankasının kurulmasıyla borç birikimini birleştiren bir mali devrim ortaya çıktığında, 1688’de İngiltere’de atıldı. Sonuç, seçkinler arasında siyasi ve sosyal görüş birliğinin vergilendirme ve borçlanmayla ilişkili monarşik riskin azaltılmasının temeli haline geldiği bir sistemdi.²⁶

Bu olgulara ilişkin salt Avrupa bakış açısı yeterli değildir. Burada bir araya getirilen makaleler; Portekiz, Kastilya, Hollanda ve İngiltere’nin öncülük ettiği küreselleşmeye doğru atılımın, Asya mali sistemlerinin işleyişi için de önemli hale geldiğini göstermektedir. 1609’a kadar Kastilya’da sağlanan para istikrarının, Kastilya toplumu için özellikle olumsuz etkileri olan tağşişten kaçınmayı mümkün kılan, Amerikan gümüşünün İspanya’ya gönderilmesi sayesinde olduğu bilinmektedir.²⁷ On beşinci yüzyıl boyunca tağşişin olağan hale geldiği Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1481 ilâ 1585 arasında Amerikan gümüşünün para istikrarını sağlama hususunda yardımcı olmuş olması da muhtemeldir. Bu durum, on altıncı yüzyıl Türk bürokratik ve mali sisteminin görece verimliliğinin ne derece etkilemiş olabilir? Devries tarafından yapılan rahminler, oldukça yüksek oranda Amerikan gümüşünün 1600’de dahi Asya’ya doğru gittiğini ve Pamuk’un çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu’nda hatırı sayılır bir para sirkülasyonu olduğunu göstermektedir.²⁷

Amerikan gümüşü, aynı zamanda, güçlü bir şekilde parasallaştırılmış bir ekonomiye dayanan Babür İmparatorluğu’nun mali sistemini de rahatlatmış (Richards, Bölüm 17). Çin’in ister Pasifik Okyanusu isterse Hint Okyanusu üzerinden olsun Avrupa’yla alışverişinin ticarete dahil olan ülkelerin mali sistemleri-

and E. Stumpo, ‘L’imposta diretta in Italia dal medioevo alla fine dell’ancien regime’, Nota di Lavoro. Dipartimento di Scienze Economiche 12 (2007) (www.dse.unive.it/fi_leadadmin/templates/dse/wp/Note_di_lavoro_2007/NL_DSE_pezzolo_stumpo_12_07.pdf, 6 December 2010 ‘da erişildi).

26 J. Brewer, *The sinews of power. War, money and the English state, 1688–1783* (Harvard University Press, 1990) ve Daunton, bu kitapta 5. bölüm.

27 J. deVries, ‘Connecting Europe and Asia: a quantitative analysis of the Cape-route trade, 1497–1795’ ve S. Pamuk, ‘Crisis and recovery: the Ottoman monetary system in the early modern era, 1550–1769’, both in D. O. Flynn, A. Gir á ldez and R. von Glahn (d.), *Global connections and monetary history, 1470–1800* (London: Ashgate, 2003), s. 35–106 ve 133–48.

nin işleyişi üzerinde, onları daha likit hale getirme ve Çin vergilerinin bir kısmının nakdi olarak ödenmesi için gerekli gümüş miktarını sağlayarak, olumlu bir etkiye sahip olduğu da açıktır.²⁸ Tilly, mali sistemlerin gelişmesinde, kentleşmenin seviyesinin ve para dolaşımının temel bir rol oynadığını gözlemlemiştir.²⁹ Amerikan gümüşünün, gelişmelerinin tek nedeni değilse de, çok kentleşmemiş fakat daha sofistike finansal-mali sistemler kurmak üzere piyasalarının faal olduğu toplumlara yardım eden etkenlerden biri olması çok muhtemeldir.

Amerikan gümüşünün dünya çapında dolaşımı, farklı mali sistemleri etkileyen ve henüz başlamakta olan küreselleşmenin tek sonucu değildi. Aynı zamanda askerî tekniklerin küreselleşmesi diyebileceğimiz durumla örtüşmekteydi. Askerî harcamaların ve mali rejimler arasındaki uluslararası bağlantıların büyümesi, etkilerinin Avrupa'dan bile daha çelişkili olduğu, Türkiye'den Çin'e, Babür İmparatorluğu'ndan Japonya'ya değin birçok Avrasya devletinde ve imparatorluğunda belirgin hale geldi.

Askerî devrim³⁰ sırasında Batı'da geliştirilen yeni savaş teknikleri, İslami bağlantılar, Portekizli, Alman, Hollandalı asker-

28 Elbette nitelikleri kabul etmek gerekir. Gümüşün dolaşımı, vergi ödemek için gerekli tutarı karşılamadı. Gümüşün önemli bir miktarı, kendi amaçları için kullanılmak üzere Sevilla'dan Hint ve Pasifik Okyanuslarının kıyılarına kadarki bölgeler tarafından alınıldı. Ayrıca, madeni para olarak vergi ödeme gücünün, mevcut metal miktarına değil, ticari gelişmişliğin seviyesine bağlı olduğu açıktır. Öte yandan, tüm bu ülkelerde vergilerin en büyük kısmı gümüşle değil, daha kötü kalitedeki madeni paralarla ödeniyordu. Bununla birlikte, gümüş bolluğunun uluslararası ticareti teşvik ettiği, daha düşük değerdeki paranın büyük bir bölümünü vergileri besleyen daha mütevazı dolaşımlara kaydırması, büyük yatırımcılar ile mali sistemler arasındaki borçlanma ilişkileri için güvenlik sağladığı da aşîkârdır. Bu fikirler, D. O. Flynn ve A. Gir á ldez tarafından farklı makalelerde geliştirilmiştir. Örneğin, bkz. "China and the Manila Galleon".

29 C. Tilly, *Coercion, capital, and European states, MS 990–1990* (Cambridge, MA: Blackwell, 1990).

30 Editörün Notu: Askerî devrim olarak isimlendirilen süreç, Hollandalı reformcuların Habsburglara karşı bağımsızlıklarını elde edebilmek için başlattıkları isyanlar esnasında, yeni askerî teknikleri hayata geçirmeleriyle başlayan bir süreçti. Giderek daha eğitimli, profesyonel ve daimî orduların varlığına duyulan ihtiyaçsa devletlerin gelir ihtiyaçlarını arttırmıştı. Farklı gelir kaynaklarının yaratılması, yeni mali ve finansal kurumların ortaya çıkması kısa süre içerisinde mali devrimin habercileriydi. Netice itibarıyla askerlik sanatında yaşanan değişim ve dönüşüm mali devrimi tetiklemiştir.

ler ve hatta Asya'nın farklı bölgelerindeki Cizvit misyonerlerin hareketleri aracılığıyla Çin tarafından ithal edildi.³¹ 1640'a gelindiğinde, Ming Hanedanı'nın mali-askerî zayıflıkları, savaş için Avrupa teknolojilerini elde etmeyi başaran Mançu işgalcileri tarafından açığa çıkarıldı.³² Beklenildiği üzere, Çing Hanedanlığı'nın kurulmasından kısa bir süre sonra devlet, savaşa hazırlıklı olmak üzere tasarlanmış bir mali mekanizma geliştirmeye başladı. Ek kaynaklar kısmen imparatorluk alanından (ekilen toprak ve mülkün yüzde 5'i) ama esas olarak vergi tabanının tüm imparatorluğa yayılmasından elde edildi. Çin mali rejimi, Avrupalı emsallerinden daha iyi niyetli olmaya devam etti, ancak bir müddet sonra o da daha fazla vergi talebinde bulunmak zorunda kaldı.³³ Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun devam eden genişlemesi, "Canavarın" doyumsuz "kaynak iştahını" besledi ve savaş, mali sistemin yerel toplumlara ve ekonomilere giderek daha fazla nüfuz etmesine yol açan ana güç haline geldi (Richards, Bölüm 17).³⁴ Japonya'da, 1590'ların reformları, brüt üretiminin yüzde 40-50'sine varan pirinç üzerinden toplanan vergilere dayalı bir mali sisteme kaynaklık etti (Nakabayashi, Bölüm 16). Japon mali rejimi bir *mülk devletinin* ilk örneği olmasına rağmen durum böyleydi.

Tahmini 1713-1815 dönemi, savaş ve küresel ticaretin birleşiminden kaynaklanan mali değişikliklere tanık olmaya devam etti. Avrupa devletleri için iyi bilinen bu tarih, Asya devletleri

Daha fazla bilgi için bkz. J. C. Sharman, Zayıfların İmparatorlukları, Fahrettin Biçici (çev.), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2021; Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back*, Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

31 Bkz. N. Di Cosmo, 'Did guns matter? Firearms and the Qing formation', içn. L. A. Struve (d.), *The Qing formation in world-historical time* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004) s. 121-65.

32 Di Cosmo, 'Did guns matter?'.

33 E. S. Rawski, 'Was the early Qing "early modern"?' içn. Struve, *The Qing formation*, s. 213-18.

34 T. Raychaudhuri, 'The Mughal Empire', T. Raychaudhuri ve I. Habib (ed.), *The Cambridge Economic History of India*, Cilt I: c. 1200 – c. 1750 (Cambridge University Press, 1982), s. 173'te alıntılanmıştır. Ayrıca bkz. bu ciltte J. F. Richards tarafından yazılan 17. bölüm ve J. F. Richards'daki "Mughal state finance and the premodern world Economy", *Power, management and finance in Mughal India* (Londra: Ashgate, 1993), bölüm 5.

ve onların Avrupalı çağdaşlarıyla arasındaki ilişkiler çerçevesine yerleştirildiğinde daha büyük bir anlam kazanır. Avrupa'da, sömürge çatışmaları ve deniz savaşları, silahlı kuvvetlere, özellikle de donanmalara kaynak sağlamak için büyük çabalara yol açtı. Ancak neredeyse tüm ülkelerde savaşlar ve merkantilist politikalar, artan deniz ve askerî harcamaları finanse etmek için vergi sistemlerini makul kılma ve türdeşleştirme girişimlerine önyak oldu.

Aynı zamanda, genişleyen bir dünya ekonomisi, Avrupa'daki yönetimlerin vergi yapılarında önemli değişikliklerin yolunu açan yeni ürünlerin Avrupa'ya doğru muazzam akışlarına sebep oldu. Bu süreç on beşinci yüzyılda Asya ticaretinin, özellikle baharat gibi ürünlerin, tüccar İtalyan cumhuriyetlerinin mali sistemleri için hayati hale geldiğinde zaten başlamıştı. Hammadde-lerin ve egzotik ürünlerin (çay, tütün, kakao ve hatta kahve) ithalatına uygulanan gümrük vergileri, karadan alınan geleneksel vergilere (çoğunlukla üçüncü sınıf³⁵ tarafından ödenen) ve şarap, bira, et ve yağ gibi temel gıda maddelerinin tüketimi üzerindeki geleneksel dolaylı vergilere kıyasla giderek daha önemli hale geldi. Birçok devlet, üzerlerinden ilave gelir elde ettikleri ithal malların dağıtımını için tekeller kurdu.

Bütün bunların iki etkisi oldu. Bir yandan, bu egzotik ürünler yaygın olarak tüketilene kadar, vergi külfeti bu ithal ürünleri tüketen orta sınıflara ve ayrıcalıklı seçkinlere (asiller ve din adamlarına) doğru kaydırıldı. Öte yandan, orta sınıfların kişi başına düşen geliri yükseldiği için bu tür vergilerin toplanması artık daha kolaydı. D. North'un kuramsal yaklaşımıyla, farklı Avrupa devletlerinin kaynak toplama sistemlerini uluslararası ticaret ve tüketim yapısındaki değişikliklere uyarlamak için nisbi fiyatların yer değiştirmesinden yararlanmaya çalıştıkları söylenebilir. Politik etkiler, kuramın öngördüğü anlamda da çok önemliydi. Sömürgeci ve küresel ticaretin genişlemesi, uluslararası arenada prensler ve tüccar grupları arasındaki anlaşmaları güçlendirdi. Merkantilist devlet, dış ve iç pazarlar için koruma sunarak kendi iç yapılanmasını pekiştirebilmek için dış fırsatları kullanır. Aynı zamanda Avrupa'da devletler, tüccar sınıfların mülkiyet hakla-

35 Editörün Notu: "Üçüncü sınıf" kavramı sıradan halk tabakalarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

rını savunmak ve garanti altına almak için kendilerini rekabet ederken buldular. Çok anlamlı bir şekilde, tağşişe başvurma, tüccarlar için kendileriyle hükümdarları arasındaki ilişkileri gerginleştiren olumsuz bir uygulama olarak daha nadir yapılmaya başlandı. Yine burada sunulan vaka çalışmaları bu açıdan çok önemlidir. İngiltere veya Hollanda gibi güçlü parlamentolara sahip ülkelerde tağşişler düşünülemez hale geldi. Ancak yine de Rusya tağşişe başvurmaya devam etti. İspanya veya Brandenburg-Prusya gibi mutlakiyetçi sistemlerde de bu durumun nadiren görüldüğü, tarihçiler tarafından daha az vurgulanan ve D. North'un anlatısında bulunmayan bir gerçektir. Ticaret, mali rejimlerin soylulardan ve özerk kentlerden bağımsızlaşmasına yol açtı. Bu durumda da soyluların ve özerk kentlerin prenslerle ilişkilerini yumuşattı. Oldukça mantıklı ama aynı zamanda paradoksal olarak, bu konudaki ortak anlatıyı göz önünde bulundurursak, vergilendirme için yeni fırsatlar, eski seçkinler ve devlet arasındaki geleneksel ittifakları devam ettirdi. Çünkü bunlar, en azından on sekizinci yüzyılın ilk yarısında, devletin sosyal ve kurumsal sistemlerde reform ihtiyacını azaltmıştır.

Bu gelişmelerin hemen belirgin olmadığı ülkeler dahi bu olgunun öneminin göstergesi olarak düşünülebilir. Örneğin, Fransa'da ticarete uygulanan vergilerdeki sınırlı değişim -İspanya'yla karşılaştırıldığında- Fransız Devrimi'nin çok önemli bir nedeni haline gelen mali hoşnutsuzluğu kısmen açıklamaktadır. Ceno-va ve Venedik'te, uluslararası ticaretten elde edilen kazanımların azalması, gümrük vergilerine daha az dayanan zayıf mali sistemlere ve bunun sonucunda da siyasi başarısızlıklara yol açtı. Benzer bir durum, politik ekonominin bir "iaşe" sistemine, dayandığı ve ticaretten alınan sınırlı vergilerin devleti zayıflatığı Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşandı.

Bu kitapta anlatılan Asya ülkelerinin gidişatları bu bağlamda anlam kazanırken, Avrupa'da neler olduğu daha da açıklık kazanmaktadır. Kısmen mali katılığı nedeniyle (tarımsal çıktının vergilendirilmesine dayanan), Babür İmparatorluğu 1757'de İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından ele geçirilene kadar benzer zorluklar yaşadı³⁶ (Richards, Bölüm 17). Buna rağmen şirket,

36 Editörün Notu: Doğu Hindistan Şirketi, 1757 yılında Babür İmparatorluğu'na bağlı bir eyaletin kontrolünü ele geçirmiştir. Babür İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesiyle 1857'de vuku bulmuştur.

Babür Hanedanı'nın vergi sistemini korudu ve esasen askeri genişleme, yağma ve çeşitli tekellerden (tuz ticareti gibi) istifade ederek gelirlerini etkileyici bir şekilde arttırdı. Mançu İmparatorluğu'nda, büyük ölçüde toprak vergilerine ve tuz tekeline dayanan mali rejim, gümrük vergileri bir kamu gelirinin önemli bir kaynağı haline gelene kadar iç düzeni sağlayamayan veya dışarıdan gelen saldırıları püskürtemeyen bir ordunun ihtiyaçlarını karşıladı (Wong, Chapter 15). Japonya'da da durum benzerdi. İltizam hem Shogun hem de yerel lordlar (Daimyo) için ezici bir gelir kaynağı olmaya devam etti. Dış ticaret, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından önce mali gelirlerin yalnızca küçük bir kısmını sağladı (Nakabayashi, Bölüm 16).

Genel olarak, gelirlerin bileşimini ticarete kaydırma fırsatını değerlendirebilmek, devletler arasındaki önemli bir farkı göstermekten geçer. Hem Avrupa hem de Asya'daki en verimli mali rejimler, söz konusu fırsattan faydalananlardır.³⁷ Ayrıca, o zamana kadar Avrupa'daki borç devletlerinin temelleri kesin olarak değişmiştir. Çoğu durumda, ayrıcalıklı toplumsal zümrelere saygı göstermenin bir yükünlülük olduğu ve onlarla yapılan müzakerelere dayanan birleşik monarşiler artık yoktu. Türdeş yargı sistemlerine ve bireysel mülkiyet biçimlerinin ve haklarının daha somut bir tanımına doğru ilerleyen ön-ulus-devletler vardı. On sekizinci yüzyılda Avrupa'daki gelişmiş vergi devletlerinin teşekkülüne giden yol Asya'dakilere kıyasla çok daha hızlı bir şekilde alınmış gibi görünmektedir

On dokuzuncu yüzyılda, küreselleşme ve savaş, Avrasya'da vergi devletlerinin oluşumu için önemini korudu. Ancak bölgeye göre farklılık gösterse de Avrupa'da barış savaşa nazaran daha yaygın hale geldi.

Birçok Avrupa ülkesinde kamu borçları Napolyon Savaşları³⁸ sırasında fırladı ve ondan sonraki on yıllar boyunca da artmaya

37 Cf. K. Pomeranz, *The great divergence. Europe, China and the making of the modern world economy* (Princeton University Press, 2000), s. 194–206; K. N. Chaudhury, *Trade and civilization in the Indian Ocean: an economic history from the rise of Islam to 1750* (Cambridge University Press, 1985).

38 Editörün Notu: Fransız Devrim Savaşları'ndan sonra Napolyon önderliğindeki Fransa ile Avrupa'nın diğer devletleri arasında süregiden savaşları ifade etmek için kullanılır. 1803-1815 arasını kapsamaktadır. Her ne kadar bu savaşlardan sonra Napolyon yenilmiş olsa da Fransız etkisi birçok ülkeye yayılmıştır.

devam etti. Eski Rejimin krizi ve liberal toplumun doğuşu mali sorunlarla birlikte ortaya çıkmıştı. 1815'e gelindiğinde savaş, eski siyasi düzenlerin ve onlarla birlikte Eski Rejim'in mali sistemlerinin yaşadığı krizleri hızlandırmıştı. Büyük Britanya haricinde, Avrupa mali sistemleri, savaşa karşı koyma yetersizliklerini göstermişlerdi. Sonuç, vergi devletlerinin oluşumundaki son aşamayı temsil eden gelişmiş sistemlerin ortaya çıkmasıydı. Yani, merkezi hükümetlerin vergilendirmeyi tekeline aldığı, imtiyazların sona erdiği ve vergi tahsilatının temelinin şirketler değil bireyler haline geldiği vergi devletleri. Devrim sonrası birçok ülkede parlamentolar bütçelerin kontrolünü ele almaya ve ulusal borçları yönetmeye başladı. Bu sorunla yüzleşmenin yolu, bir ülkeden diğerine büyük ölçüde değişiklik gösterdi. Bu gerçeğe rağmen, çoğu durumda reformlar, barış ve ticari rekabet bağlamında gerçekleştirildi. İtalya ve Almanya gibi bazı devletlerde, süreç ulusal birlik ve merkezileşmiş vergi devletlerinin doğumuyla sonuçlandı.³⁹

Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, çeşitli Avrupa ulusları, on sekizinci yüzyıldan beri Avrupa'nın çevresinde ve Asya'da topladıkları muazzam askerî potansiyele, bu bölgelerde mutlak reform ihtiyacıyla, odaklandı.⁴⁰ Romanovlar, Kırım'da Fransızlar ve İngilizlere yenilgileri sonrasında mali sistemlerini değiştirmeye başladılar ve Japonya'ya karşı yenilgilerinden sonra da bu süreci devam ettirmiştir. Çin'de, İngiltere'ye karşı olan Afyon Savaşı,⁴¹ eski sistemin zafiyetlerini ortaya çıkardı ve reformu teşvik eden bir aşağılanma duygusuna sebebiyet verdi. Düşük vergilerle tanımlanan iyi yönetim ilkeleri, on sekizinci yüzyılda Avrasya'nın bazı batı bölgelerinde olduğu gibi, gümrük vergilerini Çin kamu gelirlerinin bel kemiği haline gelen bir mali düzenle sonuçlanan bir krizin içine sürüklendi. Meiji Devrimi, yeni bir mali sistemin ve vergi devletinin yükselişi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin ile aralarındaki siyasi çatışmalar sonucunda kendini gösterirken,

39 Bu ciltteki örnek ülke çalışmalarını tamamlayan detaylı bir analiz için bkz. J. L. Cardoso ve P. Lains (d.), *Paying for the liberal state*.

40 C. Bayly, *The birth of the modern world, 1780–1914. Global connections and comparisons* (Blackwell: Oxford, 2004), s. 265–71.

41 Editörün Notu: Afyon Savaşları, Çin'in tarihindeki çok acı bir dönemin hatırasıdır.

küreselleşme ve savaş Japon rejimini de değiştirdi (Deng, Wong ve Nakabayashi, Bölüm 14-16).

Erken reformların önemi, Osmanlı İmparatorluğu gibi gelişimlerin daha yavaş, daha sınırlı ve daha yumuşak olduğu bölgelerin tarihi dikkate alınarak değerlendirilebilir. İmparatorluk, Yunanistan ve Mısır'daki milliyetçi hareketleri bastırmakta başarısız olurken, dış saldırılar tüm sistemin zayıflığını ortaya çıkardı. Pamuk, esnekliğini vurgulasa da (13. Bölüm), aynı zamanda, köklü siyasi güç dengelerinin korunmasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî-mali bir devlet şeklinde etkinliğinin azalmasına ve dolayısıyla giderek gerilemesine ve nihai olarak yıkılmasına yol açtığı da açıktır.

Bu çalışmalar aynı zamanda sadece Avrupa'da değil, daha da önemlisi Asya ülkelerinde başlatılan mali reformların yabancı yatırımlar için uygun koşulları tesis ettiğini ortaya koymaktadır. Rusya'nın yanı sıra sermaye için uluslararası pazarlara giren Orta, Güney ve Doğu Asya'nın birçok devletinin durumu da böyleydi. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki egemenliği, İngiliz mali piyasalarına bağlıydı (Richards, Bölüm 17). Çin'de, on dokuzuncu yüzyıl mali reformları, uluslararası sermayenin Çin'in borçlanma sürecindeki yerini almasını sağladı (Wong, Bölüm 15). Japonya'da, Çin ve Rusya'ya karşı savaşların yanı sıra Meiji Devrimi'nin sonuçları, ülkenin ulusal mali durumunu İngiliz sermayesinden etkilenebilir hale getirdi (Nakabayashi, Bölüm 16).

Avrupa için söylenen 'Hiçbir Avrupa modeli egemen olmadı veya bir ulustan diğerine ihraç edilmedi.'⁴² argümanı bu kitabın temel savını desteklemektedir. Üstelik bunu, vergi ve borç kaidelerinin hatta vergi devleti yönetiminin aktarımını yadsımadan yapar. Yine de ölçeği Avrasya boyutuna genişlettiğimizde (ve muhtemelen bir Amerikan bakış açısını da dahil edersek) sonuç farklı olabilir. Bu durumda, yüzyılın ikinci yarısında Asya'da ekonomik ilişkilerin ve savaşın uluslararasılaşmasının vergi devletinin oluşumuna yol açan reformları hızlandırdığını hatta çoğu zaman siyasi yapıdaki özgün değişiklikler pahasına algılamaktayız.

42 J. L. Cardoso ve P. Lains, 'Introduction. Paying for the liberal state', içn. Cardoso and Lains (d.), Paying for the liberal state, s. 21.

Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Vergi Devletinin Oluşumuna İlişkin Bazı Öneriler

Tarihçiler son zamanlarda vergi devletlerinin teşekkülünü ilgilendiren karşılaştırmalı yöntemler geliştirmeye çalışmaktadır. Bonney ve Daunton (Bölüm 4 ve 5), Fransa ve İngiltere arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Comín ve Yun (Bölüm 10), Kastilya-İspanyol vergi rejimlerini Fransız ve İngiliz örnekleriyle karşılaştırarak çözümlemektedir. Pezzolo'nun İtalyan cumhuriyetleri ve prenslikler arasındaki karşılaştırmaları (Bölüm 11), devletin ve yatırımcıların kamu borcuna finansal güveni farklı şekillerde nasıl inşa ettiklerini açıklamaktadır. Benzeri, Wong'un, asimetrik karşılaştırmının güzel bir örneğidir, Çin üzerine makalesi (Bölüm 15) için de söylenebilir. Marjolein Hart'ın yakın tarihli çalışması, İngiltere ve Hollanda'daki erken modern mali devrimleri karşılaştırmaktadır. O'Brien, Osmanlı ve Babür imparatorluklarının mali tarihlerini yan yana getirmiştir. Önceki makalelerinde, Bonney İngiltere ve Fransa'yı karşılaştırırken Glete İspanya, Hollanda Cumhuriyeti ve İsveç'in analitik betimlemelerini yapmıştır.⁴³

Bu tür ilerlemeler, amaç için bir tipoloji veya teori olmadan meydana geldi. Temel olarak bu kitap, bu araştırma programına vaka çalışmalarıyla katkıda bulunmaktadır. Yine de vergi-devletlerin teşekkülünde her yerde benzer durumlar, süreçler ve sonuçlar meydana geldiği için bazı makul karşılaştırmalar mümkündür. Bu kitabın daha genel tartışmalara katkıda bulunabileceği birçok olasılıktan yalnızca bazılarını önermeme izin verin.

(1) *Mali sistemlerin işleyişinde merkezileşme, müzakere ve güven.* Bu kitaptaki makaleler, merkezileşmenin vergi devletlerinin oluşumuna eşlik ettiğini göstermektedir. Gerçekten de vergi devleti

43 R. Bonney, 'Towards the comparative fiscal history of Britain and France during the "long" eighteenth century', L. Prados de la Escosura'da (d.), *Exceptionalism and industrialisation: Britain and its European rivals, 1688–1815* (New York: Cambridge University Press, 2004); P. O'Brien, 'Fiscal and financial preconditions for the formation of states in the West and the East', presentation to panel 110 organized by W. Fritschy at the 123rd Meeting of the American Historical Association, New York, 9–11 January 2009; Glete, *War and the state*.

kavramının olmazsa olmazı gibi görünmektedir. Avrupa tarihçileri, on sekizinci yüzyılda Fransa, Rusya veya Prusya gibi mutlakiyetçi devletlerle ilgili olarak merkezileşmenin önemini uzun zamandır vurgulamışlardır. Ancak süreç, Hollanda, Büyük Britanya ve Venedik veya Cenova benzeri şehir devletleri gibi “cumhuriyetçi” ögelere sahip siyasi sistemlerde de mevcuttu. Dahası, Avrasya’nın doğu ve batı bölgeleri arasında uzun vadede önemli bir karşıtlık yok gibi görünmektedir. Japonya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na kadar benzer süreçlerin işlediğini görüyoruz.

Bununla birlikte, müzakere yapılmaksızın bir merkezileşme sürecinden bahsetmek mümkün değildir. D. North’un teorisine karşılık Acemoğlu, Johnson ve Robinson’ın birçok makalelerinde önerdikleri üzere, İngiliz ve Hollanda modellerine uymayan bu yönetim biçimlerinin sadece keyfi, otokratik ve yağmacı olduğunu düşünmek dar görüşlülüktür.⁴⁴ Batı mutlakiyetçiliğinin mali sınırları üzerine güncel odaklanma, müzakerenin genellikle çelişkili olmasına rağmen, mutlakiyetçi rejimlerde de mevcut olduğunu göstermiştir.⁴⁵ Bu kitap, özellikle Fransa (Bonney, Bölüm 4) ve Kastilya (Com in ve Yun, Bölüm 10) örneklerinde bu fikri açıkça desteklemektedir. Ayrıca bu makaleler, büyük örneklerin gözden geçirilmesini Aydınlanma’dan bu yana despotizm imgeleleriyle ilişkilendirilen Asya vakalarına kadar genişletmektedir. Çin’de, imparatorluk merkeziyle vergi mükelleflerinden oluşan bir topluluk arasında, düşük maliyetli merkezi iktisadi düzenlemeyi içeren bir kavram olarak, herkesçe kabul gören iyi yönetim fikri üzerine müzakereler yapılmıştı (Wong, Bölüm 15). Proto-Weberci bir kamu hizmetinin ortaya çıkışı, profesyonelliği

44 Bkz. diğer çalışmaların yanı sıra, D. North, ‘Avrupa’nın yükselişi: Atlantik ticareti, kurumsal değişim ve ekonomik büyüme’, *American Economic Review* 95 (2005), s. 546-79.

45 R. Bonney, *Political change in France under Richelieu and Mazarin, 1624–1661* (New York: Oxford University Press, 1978) ve J. B. Collins, *Fiscal limits of absolutism. Direct taxation in early seventeenth-century France* (Berkeley: University of California Press, 1988); W. Beik, *Absolutism and society in seventeenth-century France: state power and provincial aristocracy in Languedoc* (New York: Cambridge University Press, 1988); A. M. Hespanha, *As vésperas do Leviathan: instituições e poder político: Portugal, séc. XVII* (Coimbra: Livraria Almedina, 1994). See a general overview in J. F. Schaub, ‘La Península Iberica nei secoli XVI e XVII: la questione dello stato’, *Studi Storici* 1 (1995), 9–49.

ve yeteneğe açıklığı, yerel seçkinlerin sistematik kontrolünü engellediği sürece, siyaset için bir tür temel sağladı. *Malikane* ve iâşe sistemi gibi kurumların Osmanlı yönetimindeki bölgelerin politik ekonomisinin temel taşları haline geldiği, anlaşmaları güvence altına aldığı ve devlet ile toplum arasındaki uzlaşmaya katkıda bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah ile İstanbul ve taşradaki seçkinler arasındaki pazarlıklar imparatorluğun işleyişi için gerekliydi (Pamuk, Bölüm 13).

Mutlakiyetçi sistemlerde çelişkili müzakerelerin varlığına vurgu yapılarak başka bir anlatı geliştirilebilir. Hollanda ve Büyük Britanya gibi kral ve parlamento arasındaki anlaşmalara dayanan, erken mali ve finansal devrimler yaşayan devletlerin mali ve finansal avantajları belgelenmiş ve analiz edilmiştir.⁴⁶ Her iki devlet de yüksek seviyede istikrara sahip mali sistemlere sahipti. Çünkü Dauntun'un altını çizdiği gibi (Bölüm 5), hem parlamenter egemenlik hem de genel kabul görmüş mali ve finansal kurumlar, vergilerin toplanmasında ve kamu borçlarının yönetiminde daha büyük bir toplumsal mutabakat ve kararlılığa sebep oldu.⁴⁷ Ancak bu makaleler, tüccarlar da dahil olmak üzere, merkezi güçler ve seçkinler arasında güven yaratmanın başka yollarının da birçok durumda işe yaradığını ortaya koymaktadır. Bu sayede Fransa, İspanya, Brandenburg-Prusya ve hatta İsveç gibi devletler erken modern Avrupa'da savaş için önemli kaynakları seferber edebildiler. On altıncı yüzyılda İspanyol mali gelirinin büyümesi, Amerikan hazinesiyle çok bağlantılı olsa da kral ve onsuz bütün sistemin çalışamayacağı krallık arasındaki çelişkili bir akitle de ilgiliydi. On sekizinci yüzyıl Avrupa devletlerinin çoğunda, prestij için önemli meblağlar ayıran ama aynı zamanda merkantilist bir politikayı da savunan güçlü bir krala duyulan güven, mamafih kamu borç oranlarını kontrol etmenin nedenlerinden biri olmalıydı. Farklılıklar, cumhuriyetler için olumlu

46 P. O'Brien, 'Contentions of the purse between England and its European rivals from Henry V to George IV: a conversation with Michael Mann', *Journal of Historical Sociology* 19:4 (2006), 341–63, at 347.

47 P. O'Brien, 'The nature and historical evolution of an exceptional fiscal state and its possible significance for the precocious commercialization and industrialization of the British economy from Cromwell to Nelson', *Economic History Review* 64 (2011), 408–46. P. O'Brien'a bu makaleyi yayımlanmadan önce kullanma izni verdiği için teşekkür ederim.

görünse de Rönesans İtalyası'ndaki prensliklerle aralarındaki bir karşılaştırma, bütçenin parlamenter denetimi olmaksızın güven inşasına yol açan gayri resmi uzlaşmaların varlığını da kanıtlamaktadır (Pezzolo, Bölüm 11). Papalık Devleti'nin borçlarına uygulanan düşük faizleri ancak iyi yönetimin ve ideolojik (dinî) yakınlığın yarattığı güvenle açıklanabilir (Piola Caselli, Bölüm 12). Özetle, tüccarların ve yatırımcıların iktidara yakınlığı, her zaman kolay olmayan, aralarındaki anlaşmaları ve mali rejimlerin işleyişini kolaylaştırmıştır.

2) *Savaşın Avrupa ve Asya'daki etkileri.* Asya ve Avrupa arasında en sık yapılan karşılaştırmalardan biri, Batı'daki sözde daha büyük savaş yoğunluğunu Avrupa'daki vergi devletinin erken gelişiminin anahtarı olarak göstermektedir.⁴⁸ Daha önce de belirtildiği gibi, bu kitapta toplanan makaleler, farklı mali rejimlerin karşılaştığı temel zorluklardan biri olarak savaşları işaret ederek bu görüşü açıkça tasdik etmektedir. Aynı zamanda, bu konuda aşırı basitleştirmeye karşı dikkat çekmektedirler.

Bir yandan, uzun vadede, savaşlar, önemli değişikliklere de sebep oldukları Asya'da açıkça görülüyordu. Genellikle aksi örnek olarak gösterilen Çin, burada farklı bir izlenim sunmaktadır. Deng (Bölüm 14), tüm ülke için genel bir mali rejime sahip birleşik bir Çin'in, önceden var olan siyasi birimler arasındaki savaşların ve kuzeydeki göçebelerin tehdidi altında ortaya çıktığını göstermektedir. 1800'e kadar, "Çin İmparatorluğu için vergi devletinin meşruiyeti ve temeli, dış güvenlik için gerekli talepler tarafından belirlendi". Japonya'daki iç savaşlar, mali yeterliliklerin yoğunlaşmasına ve 1590'larda gerçekleştirilen bir reforma yol açtı. Hem Babür İmparatorluğu hem de Doğu Hindistan Şirketi yönetimi altındaki Hindistan'da savaşlar mali sistemi güçlendirmek için bir neden sağladı (Richards, Bölüm 17). Aynı şey Osmanlı İmparatorluğu için de söylenebilir (Pamuk, Bölüm 13). Bu nedenle, çok uzun vadede her iki kıtanın tarihi göz önüne alındığında, savaşın Avrupa ve Asya arasında çok önemli bir fark oluşturduğu görünmemektedir.

Öte yandan, Schumpeterci vergi devletinde savaş ve iktisadi gelişme arasındaki ya da savaş ile ekonomik büyümeyi destek-

48 Bu noktanın genel bir tartışması için, bkz. Pomeranz, *The great divergence*, s. 195-7.

leyen bir ekonomi politiğın yaratılması arasındaki ilişkinin tek biçimli olmadığı da belirtilmelidir. Savaş, bu gelişmeler için her zaman gerekli bir koşul değildi ve tüm savaşlar bunları üretmedi. İspanyol İmparatorluğu, bu kitaptaki vaka çalışmaları arasında en açıklayıcı örnek olabilir. On beşinci yüzyıldan itibaren, savaşların, kristalleşen kurumları ve ekonomik büyümeye elverişsiz kaynakları harekete geçirme biçimlerinin doğrudan etkisiyle hassas anlaşmalara yol açan, sürekli çatışma içinde olan bir siyasi birim oluşturdu.⁴⁹ Çatışmaların farklı siyasi birimleri etkilediği özel koşullar ve hatta onları çevreleyen jeopolitik de aynı derecede olumlu olabilir. Janssens (Bölüm 3), savaşın parçaladığı Habsburg Aşağı Ülkelerinin, aksine daha ılımlı bir mali yüke eğilimli olduğunu gösteriyor. Katolik Birleşik Eyaletleri, on altıncı yüzyılın sonundan itibaren rantçı bir devlet haline geldi. Bu eyaletler Hollanda'yla olan ihtilaf sonucunda birçok olumsuz durumdan etkilenmiş olsa da bölgedeki güvenlik masraflarının çoğunu İspanyol monarşisinin ödediği de aynı derecede doğru görünmektedir.

Son olarak ve yukarıda belirtildiği gibi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki vergi devletlerinin teşekkülüne yönelik büyük ilerlemeler, uzun barış dönemlerinde gerçekleşti. O sıralarda çevresinde oluşturulan vergi devlet ve politik ekonomi, ülkeler arasındaki mücadelelerden ziyade, iç düzeni ve mülkiyet haklarının savunulmasını güvence altına alma ihtiyacıyla daha bağlantılı görünüyor.

(3) *Vergi devletine giden farklı yollar.* Burada sunulan çalışmalar arasında yapılacak bir karşılaştırma, vergi devletine giden yolda ortak bir evrim modelinin mümkün olmadığını da göstermektedir. Schumpeter'in vaaz ettiğinin aksine, evreler çok çeşitlidir ve bölgelere göre farklılaşmaktadır. *Mülk devletinden vergi devletine* geçiş, büyük ölçüde her alanın yasal yapılandırmasına bağlıydı ve *hiçbir tür yol bağımlılığı*, bunlar arasındaki geçiş için bir model oluşturmaz. Ayrıca, merkezileşme ve gelirler üzerindeki daha demokratik müzakere biçimlerine yönelik eğilimlerin doğrusal olmadığı da açıktır. İspanya, Babür ve Osmanlı İmparatorlukları gibi bazı devletlerde, işlevlerin bozulması veya ademimerkeziyetçilik dönemleri, merkezi ve yerel güç yapıları arasındaki

49 Yun-Casalilla'nın ana tezidir, *Marte contra Minerva*.

görüşmelerin sonucuydu. Vergi devletlerinin yükselişi teleolojik bir süreç olarak değildir. Vergi devletlerinin yükselişi, bazıları on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda daha genel hale gelen çok çeşitli tarihsel koşulların sonucu olarak kabul edilebilir.

(4) *Bilgi sorunu*. Burada sunulan vakaların toplu ve karşılaştırmalı olarak ele alınması, araştırmalarda bazen gözden kaçan ortak özelliklerin varlığından kaynaklanan bulgusal olasılıklar yaratır. Günümüzde en belirgin ve en az vurgulananlardan biri, farklı mali rejimler içinde bilgi edinmenin zorlukları, maliyetleri ve faydaları gibi faktörlerin önemidir. Burada incelenen tüm vakalar, farklı bölgeler, nüfuslar ve ekonomik kaynaklar, kurumsal sistemler, sosyal bileşimler ve yerel vergi planları hakkında bilgiye sahip olmanın hem merkezileşme hem de verimli müzakere için ön koşul olduğunu göstermektedir. Örneğin Japonya'da, vergilerin dağıtımı ve toplanması için arazinin ne kadar verimli olduğunu bilmek çok önemliydi (Nakabayashi, Bölüm 16). Babür İmparatorluğu'nda, hasatlarla ilgili bilgiler vergi dağılımının temelini oluşturuyordu.⁵⁰ Kastilya'da ticaret hacmi ve kişisel gelir verileri vergilendirme için temel teşkil ediyordu.

Bilgi hiçbir zaman özgür olmadı ancak siyasi ilişkiler bağlamında yerel sosyal gruplarla yapılan bir pazarlık sürecinden ortaya çıktı. İspanya'daki *Catastro de Ensenada* gibi bir kadastro ölçümü üretmenin ve uygulamanın imkânsızlığı buna iyi bir örnektir (Comín ve Yun, Bölüm 10). Kadastroların verimli bir şekilde işleyebilmesi için yalnızca toplumsal direnişin üstesinden gelinmesi değil, aynı zamanda merkezi yöneticilerin bu bilgileri genellikle ekonomik, sosyal veya politik avantajlar için satan yerel yetkililerle müzakere etmesi gerekiyordu. Ayrıca, *Catastro de Ensenada* örneğinin gösterdiği gibi, bilgi için pazarlık yapmak merkezi yetkililerin politikalarını boşa çıkarabilirdi. Arazi üzerinde geleneksel doğrudan vergilendirme anlayışına rağmen, Avusturya'da da durum böyleydi. Çevresel, ekonomik, sosyal ve hatta kurumsal olsun, mesafe ve çeşitliliğin kolayca belirgin olduğu geniş imparatorluklarda, merkezi yöneticilerin bilgi için yerel seçkinlere bağımlılığı vergilendirmenin temel bir ön koşuluydu. Rusya, bu minvalde mükemmel bir örnektir.

50 Richards, 'Mughal state finance', s. 298–9.

Ulus Ötesi ve Jeopolitik Bir Bakış Açısıyla Vergi Devletleri: Araştırma İçin Bazı Yollar

Çok iyi bilindiği gibi, vergi devletlerinin oluşumu ve işleyişi her yerde ulus ötesi güçlerle bir şekilde bağlantılıydı; uluslararası finans sistemleri de giderek daha önemli hale geldi. Mali sistemler temelde 'ulusal' karaktere sahipti. Ancak çoğu zaman uluslararası finansal ağlara da bağlıydı. Parlamentolar, siyasi temsil, bölgesellik ve egemenlik dahil olmak üzere ulusal çerçeveler bu makalelerde derinlemesine ele alınmaktadır. Ayrıca, Pezzolo (Bölüm 11) gibi bazı yazarlar, ortak bir topluluğa ait olma duygusunun, vergi taleplerine rıza göstermeye yol açan sosyal bir uzlaşma için gerekli koşulları yarattığını öne sürmektedir. On dokuzuncu yüzyıldaki İngiliz örneğinin gösterdiği gibi (Daunton, Bölüm 5) güven, bir toplumsallık duygusuyla pek çok kez artırmıştır ve tarihsel olarak, konsolide devlet borçlarının çoğunun hükümdarın tebaasının elinde kaldığı olmuştur.

Bununla birlikte, bu makaleler ayrıca ulus ötesi sermaye ağlarının devletleri finanse etmek için çağrıldığını da göstermektedir. Alman, Flaman ve Cenevizli yatırımcılarla kurduğu ilişkileriyle ünlü İspanyol tahtının egemenliği altındaki Habsburg dominyonları için açıkça durum buydu.⁵¹ On yedinci yüzyıl Portekiz vergi sistemi, Lizbon ve Aşağı Ülkelerden Brezilya ve Güneydoğu Asya'ya uzanan Yahudi uluslararası ağlarıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıydı.⁵² Hollanda sermayesi İngiliz kamu maliyesi için son derece önemliyken, Fransız kralları erken modern dönemin çoğu için Toskanalı bankerlere ve İsviçreli protestanlara bağlıydı.⁵³ Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi, Rum ve Ermeni sarraflar on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda son derece aktifti (Pamuk, Bölüm 13). Birçok durumda savaş, yalnızca büyük uluslararası bankacılar tarafından sağlanabilecek maddi kaynaklarla

-
- 51 H. Kellenbenz, *Die Fugger in Spanien und Portugal bis 1560* (Munich: E. Voegel, 1990); F. Ruiz Martin, *Pequeño capitalismo, gran capitalismo: Simón Ruiz y sus negocios en Florencia* (Barcelona: Crítica, 1990).
- 52 J. Boyajian, *Portuguese bankers at the court of Spain, 1626–1650* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1983).
- 53 Fransızca, Hollandaca ve İngilizce örneklerine ilişkin bir sentez için bkz. H. Van der Wee (vd.), *La banque en Occident* (Anvers: Fonds Mercator, 1991) s. 180–265; L. Neal, *The rise of financial capitalism: international capital markets in the age of reason* (Cambridge University Press, 1990).

giderilebilecek acil gereksinimler yarattı. Savaş, uluslararası sermaye ağlarının uluslararası ticaretle iç içe geçmesini güçlendirdi. Çünkü fonların ve kambiyo senetlerinin transferi büyük ölçüde ticarete ve emtia hareketlerine bağlıydı. Aynı zamanda, devletlerin artan ve karşılanamaz ihtiyaçları, Felipe Ruiz Martín'in "kozmpolit sermaye" olarak adlandırdığı kavramın öneminin artmasında bir faktördü. Yalnızca bu sermaye biçimi, uluslararası boyutları ve karmaşık teknikleri nedeniyle onların gereksinimlerini karşılayabildi.⁵⁴

Bu durum çok iyi bilinmesine rağmen bazı ilginç sorular doğurmaktadır. Finansal sermayenin kozmpolit karakteri ve devletlerin kontrolünün ötesindeki özerkliği, devletlerin davranış biçimlerini ne ölçüde etkiledi? Tarihçiler mutlakiyetçiliği ve onun yıkıcı karakterini düşündüklerinde, bu uluslararası yatırımcıların, hükümdarın manevra alanını sınırlayarak, ağlarını yeniden oluşturmak zorunda kaldıklarını unutmuş görünmektedir. Örneğin İspanyol Habsburgların iflaslarının Cenevizli bankerlere zarar verdiğine şüphe yok. Ama gerçek sonuçlar nelerdi? Cenevizlilerin kendi mali ağlarını başka yönlelere kaydırma kapasiteleri nedeniyle, bunların devletin durumu dikte ettirme konusunda tamamen özgür olmadığı ve müzakere edilmiş iflaslar oldukları bilinmektedir.⁵⁵ Avusturya monarşisi, Oppenheimer'a olan borçlarının temerrüdünün bedelini Avrupa'daki sermaye piyasalarından fiilen dışlanarak ödedi (Pieper, Bölüm 7). Bazı on dokuzuncu yüzyıl vergi devletleri, borçlarının bir kısmını hâlâ reddediyordu. Ancak bu mali eğilimler, büyük ölçüde bağımlı oldukları uluslararası finansal piyasalara güven konusunda giderek daha az etkili ve çok daha tehlikeli hale geldi (Mata, Bölüm 9 ve Comín ve Yun, Bölüm 10). Bugün, vergi devletlerine ait kamu borcunun incelenmesi, ulus ötesi boyutları ve politik olarak iyi tanımlanmış "ulusal" bölgelerle geniş, esnek ulus ötesi sermaye ağları arasındaki gerilimleri dikkate almalıdır. Mevcut ekonomik ve mali krizin yanı sıra sarmal döngülerin küresel karakteriyle ulus-devletin egemenliği arasındaki açık gerilim, şüphesiz bu soruyu daha da önemli kılmaktadır.

54 Ruiz Martín, Pequeño capitalismo, gran capitalismo, b.a.

55 F. Ruiz Martín, 'Las finanzas espñolas en tiempos de Felipe II', Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania 2 (1968), 109–73.

Burada sunulan makaleler okunurken, yine de devletler ve uluslararası sermaye arasındaki bu etkileşimin on dokuzuncu yüzyıldan önce Asya'da daha az önemli olduğu izlenimi göze çarpmaktadır. Rusya'nın uluslararası bankacılara bağımlılığı ancak on sekizinci yüzyıldan itibaren önem kazandı. Aynı şey, yüzyıllar boyunca yerel sermaye ağlarına bağımlı kalan Çin, Babür İmparatorluğu ve Japonya için de söylenebilir. Avrasya'nın Doğu bölgesindeki daha az gelişmiş borç sistemi, uluslararası sermayeye bağımlılıktan kaçınmayı mümkün kıldı. Sonuç olarak, Avrupa için nedenlerden biri olan askerî devrimin yayılmasına rağmen, siyasi birlik üzerindeki bu tür sınırlamalar görünüşte daha az mevcuttur.

Devletler, mali sistemlerin geliştirilmesi için kapalı laboratuvarlar değildi. Bunlar deneyimin, başarıların, başarısızlıkların ve öykünmenin aktarılmasının önemli olduğu ulus ötesi bir bilgi sisteminin içerisine yerleşmişlerdi.⁵⁶ Mali sistemleri belki de devlet inşasının merkez bileşeni idi. Hollanda'da ortaya çıkan ve İngiltere'ye yayılan ulusal bankalar, İtalyan kamu bankalarına ön ayak oldu ve İspanya ile Avusturya'da taklit edildi. Law'un Bourbon Fransı'sındaki deneyi gibi başarısızlıklar, genel olarak Avrupa'da benzer finans modellerinin uygulamasını geciktirmiş gibi görünmektedir. Bunlar Bourbon İspanyası'nın bir merkez bankası kurma konusundaki isteksizliğini açıklayabilir.

Mali tekniklerin yayılması, çeşitli nedenlerle ve farklı sonuçlarla Avrasya'yı da etkisi altına aldı. Alba *alcabala*'yı⁵⁷ Aşağı Ülkelerde tanıtmaya çalıştığında, İspanyol Habsburgları isyan çıkardı. Benzer durum on yedinci yüzyılda Portekiz'de yaşandı. Avusturya, on altıncı yüzyılda Kastilya mali sistemini taklit etti (Pieper, Bölüm 7) ve on sekizinci yüzyılda Avrupa'daki hemen hemen tüm ülkeler *l'impôt unique*nin (genel bir verginin) tanıtımı için bilgi elde etmeye ve kadastrolar oluşturmaya çalıştılar (Pieper, Bölüm 7 ve Comín ve Yun, Bölüm 10). Aynı yüzyılda Avusturya, Milano'dan bazı deneyimleri kopyaladı. On dokuzuncu yüzyıl Asyası'ndaki bazı devletler Avrupa'da zaten yaygın olan

56 T. Ertman, *Birth of the Leviathan: building states and regimes in medieval and early modern Europe* (New York: Cambridge University Press, 1997).

57 Editörün Notu: "Alcabala", Habsburg İspanyası'nda bir tür satış veya gider vergisidir.

sistemleri ve biçimlenmiş gelenekleri taklit ettiler. Vergilerin tarihi ve dolayısıyla vergi devletlerinin teşekkülünün tarihi, başka yerlerde denenmiş uygulamalara tepki vermenin, almanın, uyum sağlamanın ve bunların yayılmasının tarihidir. Vergilerin neden benimsendiği, uyarlandığı veya reddedildiği, tarihçilerin vergi devletlerinin oluşumunu ve her devletin mali sosyolojisini anlamalarına yardımcı olur. Mali ittifaklar ve finansal kuruluşlar ulusal değil, ulus ötesidir.

Jeopolitik, mali tarihte her zaman var olmuştur ve bu kitapta çok açık bir şekilde ele alınmasa da birçok örnekte dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Yüzyıllar boyunca, İtalyan cumhuriyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu, mali rejimlerini inşa etmek için Çin’le ticaretten yararlandı (Pezzolo, Bölüm 11 ve Pamuk, Bölüm 13). Levanten ticareti on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ortadan kalkmadı. Yine de Ümit Burnu ve Hint Okyanusu üzerinden Asya’ya veya Yeni İspanya (Amerika’daki İspanyol kolonileri) üzerinden Pasifik yoluyla ve İspanya’nın Amerika’ya bağlantıları aracılığıyla Asya’ya giden alternatif yolların yükselişi, İtalyan cumhuriyetlerinin karşılaştırmalı üstünlüğünü ve uzun mesafeli ticareti vergilendirme kapasitelerini, tarım sektörü ve iç tüketim üzerindeki vergilerine tepkilerinden görüldüğü üzere, azalttı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda savaşa ve büyük uluslararası çatışmaların Akdeniz’den Atlantik’e geçişi, Osmanlı İmparatorluğu’nun mali rejiminin görece verimsizliğine rağmen hayatta kalmasına yardım etti. Osmanlı İmparatorluğu’nda, merkez ve çevre arasında, Kastilya ve İspanyol monarşisinde de benzeri görüldüğü üzere görevlerin devrini işaret eden bir anlaşma⁵⁸ yapıldı.⁵⁹ Amerikan ticaretinde Felemenk, Fransız ve İngiliz müdahaleleri ve Portekiz’le birliğin kışkırttığı İspanyol imparatorluğunun dışa dönüklüğü, Sevilla’ya gelen gümüşün azalan hacminin ve Kastilya mali sisteminin krizinin

58 Editörün Notu: Her ne kadar metin içerisinde bu anlaşmanın muhtevasına dair açık bir ifade bulunmuyorsa da Sened-i İttifak’tan bahsedildiği hatıra gelmektedir. Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi tarihi bakımından oldukça mühim bir anlaşma olup sultanın iradesinin kısıtlandığı ilk metindir. Merkeze ait bazı yetkilerin taşradaki ayanlara devre ya da onlarla birlikte kullanılmasına yönelik bir sözleşmedir.

59 I. A. A. Thompson, *War and government in Habsburg Spain, 1560–1620* (London: Athlone Press, 1976).

nedenleri arasında yer almaktadır. Hatta bu gelişmeler, İspanyol imparatorluğunun geri kalanında, özellikle İtalyan topraklarında vergilendirme eğilimini arttırdı. On sekizinci yüzyılda İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda'da ilk-ulusal merkantilist mali sistemlerin gelişimi, Atlantik'teki gerilimlerle güçlü bir şekilde bağlantılıydı. Asya'daki ABD ve Avrupa ülkelerinin artan baskısı, mali sistemlerindeki çarpıcı değişikliklerden de gördüğümüz gibi belirleyici oldu.

İmparatorluklar ve çok uluslu birleşik monarşiler içinde, devletler, esas olarak bürokrasinin gelişimindeki askerî ihtiyaçlar ve bölgesel dengesizlikler sebebiyle, kaynakları farklı alanlara hiç eşitlik gözetmeksizin yeniden tahsis ettiler. Bu tür süreçlerin etkisi sadece mali ve finansal açıdan değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da ilginçtir. Örneğin, merkantilist imparatorluklar, kolonilerle ticareti teşvik etmek ve bazen'de kaynaklarını elde etmek için elverişli altyapıların yaratılmasına dayanmaktaydı. Ancak bu imparatorluklar, vergi devleti ve onun teşekkülüyle ilgili yüksek koruma maliyetlerinden dolayı denizaşırı topraklarda da yüksek harcamalar gerektiriyordu. R. Grafe ve A. Irigoin, on sekizinci yüzyıl boyunca İspanyol Amerikası'na ayrılan mali gelirin yalnızca artmakla kalmadığını, aynı zamanda eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığını da göstermiştir.⁶⁰ Jeo-stratejik nedenlerle, Küba gibi alanlar diğer bölgelerden gelen mali kaynaklar kullanılarak finanse edildi ve böylece bazen deniz ve savaş sektörleriyle bağlantılı endüstrilerin gelişimi için mükemmel koşullar yaratıldı. On altıncı yüzyılda Milano ve Sicilya eyaletleri ve hatta on yedinci yüzyılda Aşağı Ülkeler örnekleri (Janssens, Bölüm 3), finansal baskıyı hafifleterek siyasi düzeni ve sadakati koruma ihtiyacına dayanan bir tür *rantçı devleti* göz önüne serer. Diğer bir deyişle, devletler ve imparatorluklar tarafından yapılan vergilendirme ve harcamaların ekonomik ve sosyal sonuçları olmuştur. Çünkü bazı bölgeler süreçten kazanç sağlarken diğerleri net zarara uğramıştır.

60 R. Grafe ve A. Irigoin, 'Nuevos enfoques sobre la economía política española en sus colonias americanas durante el siglo XVIII', F. Ramos ve B. Yun (d.), Economía Política desde Estambul a Potosí. Ciudades, estados, imperios y mercados en el Mediterráneo y en el Atlántico ibérico, AD. 1200–1800 (Valencia: Universidad de Valencia).

Net transferler eyaletler arasında da tespit edilebilir. İspanya'ya karşı savaşta İsveç seferleri, Richelieu tarafından bir kısmı Orta Avrupa ve Alman bölgelerinde harcanan ve iktisadi hayatı etkileyen etkileyen Fransız yardımları aracılığıyla desteklendi.⁶¹ İspanya'dan Katolik Aşağı Ülkelere olan nakit akışları, Hollanda'nın Protestan eyaletlerine fayda sağladı ve Avusturya, tarihinin farklı anlarında diğer ülkelerden gelen para havalelerinden yararlandı (Pieper, Bölüm 7).

Vergi devletlerinin verimliliği için en uygun hacmin ters çevrilmiş bir "U"ya yanıt vermesi beklenebilir. Küçük siyasi birimlerin, tebaalarının mülkiyet haklarını ve taleplerini savunurken rekabet edebilmek için yeterli kaynak sağlamalarının önünde engelleri vardır. Büyük devletler, olumsuz ölçek ekonomileri, bilgi sorunları ve uzaktaki yerel seçkinlerle müzakere etmenin çok yüksek maliyetlerinden mustarıdır. Uzun mesafelerde kaynak transferi ve güvenlik masrafları çok yüksek finansal maliyetler üretebilir. Küçük siyasi birimler kategorisi İtalyan cumhuriyetleri için geçerlidir. Büyük siyasi birimler olarak İspanyol, Çin, Osmanlı, Babür ve Rus imparatorlukları ikinci duruma uymaktadır. Ancak bu anlamda bir kural yoktur.

Uzun vadede birçok farklı teknolojik, politik ve ekonomik etken teorik olarak en iyiyi değiştirebildi. Bu, İspanya, Fransa ve İngiltere'de daha büyük ulusal monarşiler gelişmeye başladığında siyasi ve mali açıdan zayıflayan İtalyan şehir devletlerinin ve küçük prensliklerin başına geldi.

Bunun dışında, teorik kuralın istisnalarına dikkat edilmelidir. Hollanda gibi çok küçük bir ülke, uluslararası ticaret ve finans sayesinde çok verimli bir imparatorluk ve mali sistem kurabildi. Bu durumda kişisel bilgiye, siyasi yakınlığa, itibara vb. dayalı güven oluşturma olanaklarından da bazı avantajlar doğmuş olabilir. On sekizinci yüzyılda İngiltere gibi küçük-orta büyüklükteki bir diğer ülke, bütün bir imparatorluk kurmayı başardı ve dünyanın en önemli siyasi güçlerinden biri haline geldi. Bunun jeopolitikle de ilgisi vardır. İngiliz İmparatorluğu, çok uyumlu bir siyasi ve ekonomik birimden oluşan bir ön-ulusal devlet merkezinden hareket etti. İmparatorluk, iç ekonomi-

61 Glete, War and the state.

nin ve mali açıdan da olumlu iktisadi bir uzmanlığının geliştirilmesine yardımcı oldu. Bu ön-ulusal öz, İspanyol örneği gibi bazı önceki deneyimlere kıyasla bir fark yarattı. On sekizinci yüzyıla kadar İspanyol imparatorluğu, mali sistemin potansiyel faydalarının, Aşağı Ülkeler gibi imparatorluğun diğer bölgele-riyle veya Cenova gibi mali ve ticari açıdan en çok kâr eden müt-tefiklerle birlikte Kastilya ekonomisini canlandırmayan birleşik, genişletilmiş ve dağınık bir “çok uluslu” yönetim üzerine temel-lendirildi. Bu durum, Oliva Melgar’ın gösterdiği gibi, aslında Hollanda, Fransa, Cenova ve hatta Büyük Britanya gibi, diğer ülkelerin yararlandığı bir “uluslararası tekel” olan kraliyet teke-line rağmen ortaya çıktı.⁶²

Büyüklik, bölgesel dağılım ve kurumsal çeşitlilik, küresel ve uluslararası ağlardaki görece konum, mali teknikleri ve finansal ilerlemeleri ithal etme yeteneği, uluslararası sermayenin hare-ketlerine ilişkin farklı bağımsızlık dereceleri, bu nedenle, mali sistemlerin etkinliği ve vergi devletine nihai geçişteki ilgili un-surlardı.

Yeni Fikirler ve Eski Paradigmalar: Avrasya Perspektifinde D. North ve J. Schumpeter

Bu kitapta sunulan makaleler, her ikisi de vergi devletle-rinin oluşumundan ayrılamaz olan vergi sistemlerine ve borç sorununa dikkat çekmektedir. Özellikle bu boyutlardan ilkin-i vurgulamakta ve diğer yandan mali rejimlerin incelenmesini gözden kaçırmaktadırlar. Bazıları, politik ekonomilerin daha geniş boyutlarıyla ilgilenmek üzere mali konuların ötesine geç-mektedir. Çeşitli bölgesel kriterlere karşılık konusal sıralama-ları bölgelere göredir.

1914 perspektifinden bakıldığında, *Kuzey Atlantik Avrupasında* erken başarı vakalarının çoğaldığı aşikârdır.

Fritschy, Hart ve Horlings, Hollanda’da vergi devletin-i oluşumuna dair kusursuz bir genel bakış sunmaktadır (Bölüm 2). On altıncı yüzyıl boyunca, orada, parlamentoyla hükümdar

62 J. M. Oliva, *El Monopolio de Indias en el siglo XVII y la economía andaluza. La oportunidad que nunca existió* (Huelva: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Huelva, 2004).

arasında, Tracy'nin finansal devrim olarak nitelendirdiği bir anlaşma gerçekleşti. Ancak aynı zamanda, mali sistem güçlü bir şekilde ademimerkeziyetçi kaldı; vergilendirmede ziyadesiyle bölgesel ve yerel mülklere ağırlık verirken, farklı ekonomik ve demografik büyüme eğilimlerine uyum sağlamadığından vergi kotalarının farklı bölgeler arasındaki dağılımı esnek değildi. En büyük başarılarından biri, iltizamın büyük önem taşıdığı bir tüketim sistemi aracılığıyla savaşın ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve artan borçluluğu verimli şekilde yönetme kapasitesinde yatıyordu. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılda, ekonomik büyümenin finansal gelirlerin genişlemesine izin verdiği İngiltere'yle rekabet, Hollanda sisteminin uluslararası zayıflığını ortaya çıkardı. Mali rejim, 1590'dan 1913'e kadar 'azalan oranlı vergilere göre artan oranlı vergilerin nisbi önemi', '(en) kazançlı sektör (uluslararası tüccarlar) üzerindeki düşük vergilendirme ve 'kamu borcunda yerli yatırımcıların baskınlığı' üzerine kuruluydu (s. 59-62).

Janssens (Bölüm 3), Habsburg Aşağı Ülkelerinin mali sisteminin nasıl bir yanda yönetici sınıflar ve yerel seçkinler, diğer yanda egemenler arasındaki bir anlaşma etrafında döndüğünü açıklamaktadır. İspanyol döneminde, bu antlaşma, bölgedeki savaşın büyük ölçüde İspanya tarafından finanse edildiği anlamına gelmektedir. Habsburglar ve oligarşi arasındaki mutabakat, imparatorun artan taleplerine rağmen, on sekizinci yüzyılda varlığını sürdürdü. Güç dengesi, özellikle en yoksul sınıflara yük olan tüketim vergilerinin, vergilerin azaltılmış miktarı ve özellikleri kadar dağılımında da kendini gösterdi. *Kişi başına düşen* tarımsal üretkenliğin düşük olması, nüfusun kaynaklarını önemli ölçüde azalttığı için, mali yük hafiflemekten uzaktı. On dokuzuncu yüzyıl Belçikası'nda Fransız sisteminin benimsenmesi, görünen o ki bilgi edinme güçlükleri nedeniyle engellendi. Yüzyıl boyunca servetten elde edilen vergilerin oranı arttı. Ancak aynı zamanda, tüketim üzerindeki kazançlardan ve vergilerden de yeni gelirler elde edildi. 'Genel olarak vergi sistemi 1840 ile 1912 arasında daha fazla geriledi' ve 1916'ya kadar kişisel kazançlar vergilendirilmedi. Bonney, Fransa hakkındaki makalesini (Bölüm 4) diğer devletler için geçerli bir ifadeyle açar: 'mutlakiyetçi kurumlar, mali konularda zamanla iktidarın kullanımını sınırlamak suretiyle etki eden ayrıcalıkları zorla tanıdı'.

Bonney, mutlakiyetçiliğin sınırlarını, rüşvetin sistem içerisindeki önemini Sully ve ardından Law gibi reformcuların rolünü ortaya çıkarıyor. İkincisinin başarısızlığı, vergi devletinin reform sürecindeki keskin bir kırılma noktası olarak görülmektedir. Ancak Law'un başarısızlığının iki olumlu etkisi olmuştu: İlki, paranın istikrarının 1726 ile 1785 arasındaki dönemde sağlanabilmesiydi. İkincisiyse devletin toplam borcunun reel olarak azalmasıydı. (S. 101). Benzer şekilde, Bonney, doğrudan ve dolaylı çeşitli vergi türlerinin toplumsal etkilerini açıklamıştır. Fransız Devrimi'ne yol açan mali sebepleri açıklayabilmek için bu sebepleri zamanın siyasi argümanlarına istinaden ele almıştır. Bonney'e göre, siyasi istikrarsızlık, borç artışı ve artan giderler on dokuzuncu yüzyıl Fransız vergi devletinin başlıca sorunlarıdır.

Daunton (Bölüm 5), on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Büyük Britanya'da mali sistem etrafında güvenin nasıl inşa edildiğini incelemektedir. Üstelik bunu Fransa'yla karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yapmaktadır. İngiliz sisteminin on sekizinci yüzyıldaki gücü, parlamenter temsilde ve temsilcilerle alacaklıların sermayeyi kontrol olanaklarında yatıyordu. Yıllık bütçeyi tartışma yükümlülüğü, araziden elde edilen gelire dayalı ancak gümrük ve tüketim vergilerinin giderek daha fazla ağırlık kazandığı bir sistemde şeffaflık ve idari verimliliği gerektiriyordu. Fransız örneğine kıyasla, İngiliz sisteminin bir diğer büyük avantajı, düşük faiz oranları nedeniyle borçlanma sisteminin etkinliği ve toprak sahipleriyle tüccarların mali temerrüde düşmekten kaçınma hususundaki ortak eğilimiydi. Daunton'a göre, Napolyon Savaşları'ndan sonra İngiliz vergi devletinin en büyük zorluğu, güveni yeniden tesis etmektir. Bu hedef, kamu harcamalarının azaltılması yoluyla ve her şeyden önce, "kamu güveni için bir söylem açığa çıkaran" "çıkarlar arasında tarafsız bir hakem olarak" devlet anlayışı sayesinde aşamalı olarak gerçekleştirildi. Vergilerin idaresi ve kontrolünde önemli gelişmelerin ve gelir vergisi uygulamasının başlatılması, nihayet on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru "derin şüpheden yaygın kabule" doğru bir değişimi beraberinde getirdi.

Alman toprakları, Avusturya ve Rusya, *Orta ve Doğu Avrupa* bölümünde yer alan vaka çalışmalarıdır.

M. North (Bölüm 6) Orta Çağ Alman şehirlerinin, laik dinî prenslik topraklarının ve imparatorluk maliyesinin vergi politikasını analiz etmektedir. Çalışması, büyük ölçüde savaş nedeniyle *mülk devletinin* ilerleyen krizinin ve bu alanlarda vergi devletinin ortaya çıkışını belgelerdir. Sonuç, farklı toplumsal zümrelerle müzakereye ve idari merkezleşmeye dayalı bir sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte dolaylı vergilerin artan önemi oldu. North'un 1640 sonrası Brandenburg-Prusya analizi, on sekizinci yüzyılda toprak üzerindeki vergiler ve tüketim, gümrük veya tekeller üzerindeki dolaylı vergiler yoluyla mali tabanı genişleten mutlakiyetçi bir vergi devletine giden reformları tanımlamaktadır. Yine de 'kraliyet mülkleri önemli bir gelir kaynağı olmaya devam etti'. Kişi başına düşen mali yükümlülükler hâlâ İngiltere veya Fransa'dakinden çok uzaktı. Mali birleşme, borçların uluslararasılaşması ve gelir vergisinin uyarlanması on dokuzyüzyılda gerçekleşecekti.

Pieper tarafından analiz edilen Avusturya'nın mali tarihi (Bölüm 7) çok farklı değildir. Pieper aynı şekilde, *mülk devletinin* krizini, imparatorun kendi topraklarına (Avusturya, Bohemya ve Macaristan) dayattığı vergi politikasının gelişimini, bunlar arasındaki bölgeler arası gelir dengesini ve merkezi vergilendirmenin genişlemesinin toplumsal sınırlarını anlatmaktadır. Sınıfsal ayrıcalıklarının iptal etmeye çalışan politikaların uygulanmasında merkez ve çevre arasındaki mali bilgi sorunu Avusturya örneğinde özellikle önemlidir. Avusturya vergi politikası 1750 ile 1850 arasında yüksek derecede esneklik ve büyüme kapasitesi göstermişti. Ticaret ve tüketim üzerindeki doğrudan vergiler (*contributionale*) ve dolaylı vergilerin kullanımını belirli bir dengeye ulaştı. On sekizinci yüzyılda iltizam sisteminden gelirlerin doğrudan yönetimine geçişe, kamu borcunun artması ve serbestleşmesi eşlik etti.

Rusya çok farklı bir örnek sunmaktadır. Gatrell'e göre, ülkenin Romanovlar dönemindeki muazzam genişlemesi ve sürekli büyümesi, Rus mali sistemini anlamamanın anahtarıdır (Bölüm 8). Son derece özerk bölgesel güçler tarafından yönetilen bu sisteme, bilgi sorunları ve hatta ordunun doğrudan kaynaklara el koyması damgasını vurmuştur. On sekizinci yüzyıldan itibaren, tüketim üzerindeki dolaylı vergilerin, ithalat vergilerinin ve ko-

ruyucu tarifelerin artan öneminin ve uluslararası sermayedarlar tarafından sağlanan borcun artmasının yanı sıra on dokuzuncu yüzyıldaki endüstriyel faaliyetler üzerindeki vergiler vergi devletinin gelişiminin göstergesleriydi.

Güney Atlantik Avrupa ve Akdeniz bölgesi, Portekiz, İspanya, İtalyan cumhuriyetleri ve prenslikleri, Papalık Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu örnekleriyle temsil edilmektedir.

Portekiz’le ilgili olarak, Mata (Bölüm 9) on dokuzuncu yüzyılın sonunda hâlâ güçsüzlüğü aşıkâr olan bir vergi devletinin oluşumundaki farklı aşamaların önemini belirtmektedir. On beşinci yüzyılda inşa edilen erken gelişmiş bir ticari imparatorluk, krala önemli kaynaklar sağladı. Ancak krallığı kraliyet vergilendirmesine dahil edebilecek bir sistemin oluşumunu geciktirdi. Daha büyük uluslararası rekabetle nitelendirilen bir ikinci dünya sistemi bağlamında, on yedinci yüzyıl savaşları, yeni vergilerin uygulanmasına yol açtı. Brezilya altınının yeni bir döngüsü, özellikle 1750’den sonra bu sürecin devam etmesini ve on dokuzuncu yüzyılda liberal vergi devletinin gelişmesiyle zirveye ulaşmasını engellemedi. Bu devlet, borcunu (özellikle dış borcunu) ekonomik büyümeye ve dolayısıyla artan mali getiriye çevirememesi nedeniyle çok zayıf kalacaktı. Uzun bir serinin sonuncusu olan 1892 iflası ve gümrük tarifelerinin toplam devlet gelirleri içindeki büyük önemi, sistemin diğer Avrupa örneklerine kıyasla zayıflığının kanıtı sayılabilir.

Kastilya (ve tah. 1714’ten sonra İspanya) farklı bir model oluşturur (Comín ve Yun, Bölüm 10). Bu örnekte de imparatorluktan elde edilen gelir, 1700’e kadar diğer Avrupa ülkelerine nazaran farklılık göstermiştir. Ancak savaşın yol açtığı borçlar için ihtiyaç duyulan destek, on altıncı yüzyılda bir vergi sistemin geliştirilmesini ve hatta on yedinci yüzyılda sistemin reformu için girişimler yapılmasını gerektirmişti. Bir imparatorluk kümesine dahil olan Kastilya birleşik monarşisi, kendisini imparatorluğun koruma maliyetlerini buldu ve böylece farklı yönetimler arasında muazzam tezatlar yarattı. On sekizinci yüzyılda İspanyol Habsburglarının Avrupa egemenliğini kaybetmesi ve Bourbon egemenliği altında bir ön-ulus-devletin kurulması oyunun kurallarını değiştirecekti. Devlet gelirini arttırma kapasitesini düşünürsek, on sekizinci yüzyıl Bourbon yönetimi bir

başarı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, artan gelirler, on sekizinci yüzyılın sonunda artan borçları karşılayamayan ve iktisadi büyüme yaratma kapasitesi sınırlı bir kamu düzenine dayanan bir sistemin zayıflığını örtemez. Burjuva liberal devrimi, vergilendirme sistemi ve kurumsal çerçevede reformlar getirecekti. Ancak güvensizlik ve iç savaşlar bağlamında, bunlar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Fransa, Prusya (Almanya) veya İngiltere gibi ülkelerin seviyesinde ekonomik büyümeye elverişli verimli bir vergi devleti yaratmak için yeterli değildi. Ne iflas beyanları ne de borcun tedavülde kullanılmasına başvurmaktan da kaçınılmadı.

Pezzolo (Bölüm 11), on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasındaki İtalyan mozağini analiz etmek gibi zor bir görevi üstlenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, cumhuriyetler ve prenslikler arasındaki karşılaştırmaların en ilginç yönlerinden biri, devletlere duyulan güvenin kamu borcunun faiz oranlarını nasıl etkilediğiyle ilgilidir. On beşinci yüzyılda zaten oldukça gelişmiş olan bu mali sistemler, gelirlerinin önemli bir kısmını ticaretten ve zanaatlardan elde ediyordu. Bununla birlikte, on altıncı ve on yedinci yüzyılların uluslararası ticaretinde ikincil bir konuma geçiş, tüketim ve doğrudan vergilendirme üzerindeki dolaylı vergilerin artan önemini açıklamaktadır. Uluslararası ölçekte bir ulus devletin teşekkülü düşünüldüğünde, parçalanma ve siyasi zayıflık İtalyan mali tarihinin anahtar kavramları olacaktır. Yine de Pezzolo'nun tabloları, borç üzerindeki faizin azaltılmasına yönelik açık bir eğilim göstermektedir ve bu, görünür şekilde "kurumsal çerçevenin etkinliğinin" artışı doğrulamaktadır. Bu eğilim her ne kadar cumhuriyetlerde daha belirginse de en önemli faktörlerden birinin 'alacaklılar ve yöneticiler arasındaki çıkarların belirlenmesi' olduğunu gösteren prensliklerde de açık bir şekilde görünmektedir.

Borç sorunu, Piola Caselli'nin Papalık Devleti'ne ilişkin çalışmasında da dikkatleri çekmektedir (Bölüm 12). Bu durumda Vatikan'daki merkezi hükümetle sermayedarlar arasındaki -güçlü bir dinî bileşene sahip- özdeşleşme, erken modern dönemdeki düşük faiz oranlarının anahtarı gibi görünmektedir. Ancak Piola Caselli'ye göre bu sağlıklı bir mali yönetimden de kaynaklanmaktadır. İtalya ve Güney Avrupa'daki diğer bölgelerde olduğu gibi, on yedinci yüzyılda vergilerin büyük bir kısmı tüketime

alışkanlıkları üzerinden tahlil ediliyordu ve iltizam uygulaması çok yaygındı. On sekizinci yüzyılda, “Roma’daki tüketimi hâlâ vergilendirmenin belkemiği” olsa da “şehir kapılarındaki gümrükler mali yapının ana unsuru” hâline gelmişti.

Pamuk’un çalışması (13. Bölüm), mali sistemin kendisinden daha çok, Osmanlı İmparatorluğu’nun politik ekonomisine ve kurumsal çerçevesine odaklanmaktadır. Önceki açıklamaların aksine Pamuk, sistemin işleyişinde müzakere ve pragmatizmin önemiyle uzun vadedeki mükemmel esnekliğini açıklamaktadır. 1450-1580 dönemi, bir merkezileşme (İstanbul’dan kontrol edilen bir bürokrasi ortaya çıkmıştır), askerî genişleme, artan gelir ve parasal istikrar süreciyle diğer dönemlerden ayrılmaktadır. Ticarete yönelik belirsiz politikalarla büyük şehirlere gıda tedariki sağlamak için devleti gıda ithalatını güvence altına almaya zorlayan “iaşe sistemi”, merkantilist politikalara sekte vurmuştu. ‘Tarım vergileri’ ve ‘iltizam’a dayalı mali rejim, bir ademimerkeziyetçilik sürecine eşlik etmişti. Aynı zamanda mali rejim,on dokuzuncu yüzyıla kadar varlığını sürdürecektik güç dengesinin anahtarı olan vergilerin uzun vadede elitlere devredilmesine (malikâne sistemi) doğru evrildi. 1780-1914 dönemi, mali merkezileşme, borcun artması (özellikle dış borç) ve “Batı tarzı” reformlarla nitelendirilen girişimlerin her biri savaşların ortasında gerçekleştirilirken, temel amaç imparatorluğun dağılmasını önlemektir. 1875-76’da kamu borçlarının ödenmesine ilişkin borç erteleme ilanı ve 1881’de “Osmanlı maliyesinin bazı kısımları üzerinde Avrupa denetimini kurmak üzere” Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ‘nin kurulması, reformların sınırlı etkilerini açıkça göstermektedir.

Asya bölümünde, Çin, Japonya, Babür ve İngiliz Hindistanı yer almaktadır. Güneydoğu Asya’nın dahil edilmesi kıtaya daha zengin bir bakış açısı sağlayabilecekteyse de editörler seçilen örneklerin başlangıç aşamasında fikir edinebilmek için yeterli olduğunu düşünmektedir.

Deng ve Wong, Çin örneğini farklı açılardan analiz etmektedir. Mali tarihin ötesine geçen analizleri Çin İmparatorluğu’nun politik ekonomisine odaklanmaktadır.

Çok uzun vadeli bir perspektiften Deng, Çin mali sisteminin milattan önce iç savaşlar ve dış baskılar sonucunda nasıl oluş-

tuğunu göstermektedir. Bu dönemde “yöneticiler ve çiftçiler arasındaki müzakereler, Çin tarihinde ilk kez arazi mülkiyeti de dahil olmak üzere özel toprak sahipliği haklarının tanınmasına” yol açmıştır. Bu müzakereler, verimli bir bürokrasinin oluşmasına ve devletle çiftçiler arasında iki bin yıl sürecek doğrudan bir ilişkinin temellerinin atılmasına paralel olarak yürütüldü. Bu tür gelişmeler, göçebe istilalarına ve düşük mali baskıya (zaten Konfüçyüsçü ren ya da hayırseverlik ilkesince devam ettirilen) direnme ihtiyacına dayansa da yine de komşularınkiyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek gelire sahip bir devletten bahsedilebilir. Ayrıca tarımsal kalkınmanın ve kamu yararının devlet tarafından desteklenmesine de vesile olmuştur. Tercihen tarım vergilerinden (uzun süredir madeni para olarak alınan) elde edilen devlet gelirleri, 1712’de ‘kalıcı olarak dondurulacaktı’. Ancak Deng askerî ihtiyaçların, mali yükün önemli bir kısmını ticaretin üzerine kaydırduğu iki dönemin (960–1279 ve 1840–1911) incelenmesine özel bir önem vermiştir.

Daha kısa bir döneme (1500–1914) odaklanan Wong (Bölüm 15), Deng tarafından önerilen bazı fikirleri geliştirmiştir. Vergi devletin işleyişini anlamak için büyük olasılıkla devlet ve çiftçiler arasındaki anlaşmanın bir parçası olan “iyi yönetim” kavramının merkeziliğini vurgulamaktadır. Wong, Qing’in önceki sistemi nasıl sürdürdüğünü ve 1644’ten sonra bürokrasiyi nasıl mükemmelleştirdiğini açıklamaktadır. Çin vergi rejimi, tarım vergilerine (tuz ticareti hariç) dayanmaya devam etti. Ancak bu gelirlerin daha büyük bir kısmı yoksul bölgelere veya sınırlara ya da merkezi hükümete yönlendirildi. Bu makale aynı zamanda Avrupa’yla aralarındaki iki büyük farklılığı saptamaktadır: mali kuvvetlendirme seferberliklerinin (sulama ve tahıl ambarı sistemindeki iyileştirmeler) seçilmesinde askerî olmayan nedenlerin önemi ve bürokrasiyle yerel seçkinler arasındaki ilişkide kritik bir farklılık. Bazı durumlarda “özel” ve “kamusal” gibi ayrımlar yapılırken, bunlar seçkinler için özerklik ve faaliyetlerinin iyi belirlenmiş alanlarını sınırlayan daha büyük müzakerelerin bir parçası olmadı. “On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında devlet artık kendisini düşük vergilendirme düzeyleriyle sınırlayamadığında” bunun nedeni bir kez daha, etkileri ayrıntılı olarak incelenen, savaştı.

Nakabayashi'nin (Bölüm 16) çizdiği resme göre, Japonya yüzyıllardır tüm özellikleriyle bir *mülk devleti* gibi görünmektedir. Bununla birlikte, 1590'lardaki reformlar, mali işlevlerin, toprağın nihai sahibi olan imparator tarafından derebeylerine devredilmesinin yanı sıra, sosyal dokuya maliyenin daha fazla nüfuz etmesine yönelik bir adımı beraberinde getirdi. Genellikle aynî olarak ödenen toprak vergilerine dayanan sistem, tarımsal üretimi arttırmasının zorluklarıyla son sınırına ulaştı. Belirtildiği gibi, temel değişiklikler on dokuzuncu yüzyılda ve hepsinden önemlisi Meiji isyanından sonra gerçekleşti. Aynı zamanda, derebeylerin vergi alma hakları tarihe karıştı. Devlet, mülkü ederine göre madeni para karşılığında çiftçilere devredererek toprak üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı ve kamu borcu artış gösterdi. 1914'ten önceki savaşlar son reformları tetikledi: bütçeler üzerinde bir dereceye kadar parlamenter kontrol, bir ulusal bankanın kurulması, altın standardına⁶³ giriş ve uluslararası kamu borcunun büyümesi.

Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi'nin on sekizinci yüzyıldaki egemenliği, bir vergi devletinin oluşumuna geçişi hızlandırdı. Richards'ın (Bölüm 17) öne sürdüğü gibi, Babür İmparatorluğu'yla şirketin yönetimi arasında dikkate değer paralellikler vardır. Her iki durumda da oldukça genişleyebilir parasallaşmış bir ekonomi, askerî mali rejimleri besledi. Ayrıca, her iki durumda da gelirin önemli bir kısmı toprak üzerindeki vergilerden elde edildi. Her iki rejim de vergilerin bir kısmını elinde tutan yerel prenslerle müzakare etmekten geri durmadı. Bununla birlikte, İngiliz dönemi, topraktan elde edilen vergilerin nisbi ağırlığında bir azalmaya ve ticaret ve gümrükten elde edilen gelirden bir artışa tanık oldu. Askerî harcamaları ve imparatorluğun merkezine yönlendirilen kaynakların büyük bir bölümünü teminat altına almak için bir plan oluşturulurken, iktisadi iyileştirmelere, yardıma, hayır kurumlarına vb. ayrılması gereken yatırımlar göz ardı edilebildi. Harcamaların daha küçük bir kısmının "yerinde" üstlenildiği bu daha merkezi sisteme, on dokuzuncu yüzyılda, borçlanmanın artmasını gerektiren bütçe açıkları eşlik etti ve İngiliz parlamentosunun artan bilgi talepleri gün yüzüne çıktı.

63 Editörün Notu: Altın standardı, bir ülkenin para biriminin doğrudan altının değerine bağlanması neticesinde değerinin belirlendiği bir parasal sistemdir.

Okuyucular kendi sonuçlarını çıkaracak olsalar bile ben yine de bazı fikirlerin altını çizmek istiyorum.

Burada derlenen makaleler, şiddetin yalnızca kurumsal olduğu ve yurttaş haklarının savunulmasında kullanıldığı modern vergi devletinin yalnızca genel anlamda bir ilk örnek olmadığını fakat daha önemlisi, tarihte yeni bir gelişmeye işaret ettiğini göstermektedir.

Yüzyıllar boyunca, devletin vergi tahsildarları kendi aralarında ve devlet adına hareket eden özel temsilcilerle sık sık rekabet ettiler. Thompson tarafından Kastilya için incelenen “işlevlerin devri” ve Orta Avrupa’daki Oxentierna veya Wallenstein gibi askerî girişimcilerin önemi, devletin mali baskı üzerindeki tekelinin zayıflığını ortaya çıkarmaktadır.⁶⁴ Fransa’da, askerî subaylar, birlikleri korumak için hükümet tarafından görevlendirildi ve *fermier generales*, vergi tahsildarları birçok farklı yönden özerkliklerini korumayı başardılar. Mali krizler sıkça zayıf mali rejimlerin belirtileri olan devrimlerin yolunu açmıştır. Avrupa’nın pek çok bölgesindeki makamların ve idari mevkilerin satışı, savaş ve kamu harcamalarından kaynaklanan sorunlarla başa çıkmak için ademimerkeziyetçiliğe başvurmak zorunda kalan devletleri ortaya çıkardı. Birçok ülkede, on sekizinci yüzyılda askerler vergi toplamaya devam etti ve on dokuzuncu yüzyıla kadar ulus devletlerin ezici çoğunluğunda merkezi bir bütçe kavramı yoktu.⁶⁵ On dokuzuncu yüzyıla kadar çoğu Avrupa ülkesi kamusal ve özel alan arasında net bir ayırım yoktu. Bunun yerine, makamların dağılımında ve mali kaynakların yönetiminde muazzam seviyede özel bir patrimonyalizasyon mirasçılığın ve himayeciliğin arttığını görüyoruz.⁶⁶ Yüz yıl kadar kısa bir süre önce birçok ülke temerrüde düştü.

Görünüşte tarafsız olan on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların İngiliz devleti bile, çitleme⁶⁷ yoluyla daha güçlü sınıf-

64 Thompson, War and government.

65 Örneğin, Com in ve Yun ve Pieper’ın farklı makalelerine ve Glete in War and state’e bakınız.

66 Ertman, Birth of the Leviathan.

67 Editörün Notu: İngiltere, Galler ve İskoçya gibi Birleşik Krallığın çeşitli bölgelerinde on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca görülen bir harekettir. Kısacası küçük üreticilerin ve dar gelirli ailelerin elindeki toprakların çeşitli nedenler ileri sürülerek büyük toprak sahipleri tarafın-

ların yararına yeniden dağıtmak üzere mülkiyet haklarını yok etti ve böylece yeni olmaktan uzak bir şeyi ortaya çıkardı: ekonomik büyüme adaletin meyvesi olmaktan ziyade, kurumsal yapıları şekillendiren bireysel çıkarların dolaylı etkisiyle ortaya çıkmaktadır.

İngiliz ve Hollanda modellerinden etkilenen günümüzdeki iktisat tarihçileri, ekonomik büyümeyi teşvik etmek için benzer sistemlere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bir bakıma yakın tarihten çıkarılan bir derstir. Bu oldukça iyi bir ders olabilir ancak aynı zamanda, çevresinde eklemlenen vergi devleti ve ekonomi politiğin büyüme koşullarını yaratıp yaratmadığını veya tam tersine, büyümenin daha verimli bir mali sistem oluşturmayı mümkün kılıp kılmadığını sorabiliriz. İngiltere'nin mali geliri, 1688 reformundan önce bile, kesinlikle İspanya veya Fransa'nunkinden daha hızlı büyüdü. Tarihçiler için çok değerli olan bu kısır döngülerden biriyle karşı karşıya olabiliriz. Mekânsal ve zamansal açıdan analiz ölçeğini genişleten küresel bir perspektifle tarihe bakıldığında, ayrıntılar gerekli hale gelir. Birkaç yıl önce Epstein, politik ekonominin D. North'un modelinde öngördüğünden çok farklı olduğu Orta Çağ İtalyası'nda büyüme olasılıklarının altını çizdi.⁶⁸ Bu kitap bu fikri teyit etmekte ve ötesine geçmektedir. Sanayi Devrimi'nden önce Avrupa veya Çin'de kentleşmenin hızlanması, North tarafından tasarlanan devletin mali örgütlenmesinin iktisadi büyüme için zaruri bir koşul olmadığı sonucuna götürebilir.

Bir kuramın ürünü olduğundan, D. North'un ekonomik büyümeyi destekleyen devlet kavramı mükemmel kabul edilebilir. Yine de tarihçiye göre, her zaman ve her yerde devletin mali örgütlenmesinin ekonomik büyüme için vazgeçilmez olmadığı açıktır. Bu gerçek önemlidir çünkü bizi tüm zamanlarda ve toplumlarda gözlemlenen ekonomik büyüme söz konusu olduğunda siyasi ve her şeyden önce mali yapıların baş aktörlüğünü

dan çitle çevrilmesinin neticesinde ellerinden alınması manasına gelmektedir. Çitleme hareketinin İngiltere'de çok büyük sosyal ve iktisadi dönüşümleri tetiklediği düşünülmektedir. Özellikle çitleme ile tarımsal sermaye birikimi arasında mühim bir bağ olduğu iddia edilmektedir. Hatta bazı düşünürlere göre İngiltere'de toprak kapitalizmi ticari kapitalizmden önce belirmiştir ve en önemli sebebiyse çitlemedir.

68 Epstein, Freedom and growth, a.g.e.

inceleme ihtiyacına geri götürür. Bu, sanayi öncesi toplumlarda vergi devletinin ağırlığının çok azaltılabileceği ve ekonomik faaliyetlere müdahale kapasitesinin çok dolaylı olduğunu (bu, kayda değer olmadığı anlamına gelmez) savunan mevcut görüşle uyumludur. Bununla birlikte, farklı vergi devletlerinin, vatandaşlarının mülkiyet haklarını savunmak için kaynakları seferber etme kapasitesinin az ya da çok olması, on sekizinci yüzyıldan başlayarak sürekli olarak daha belirleyici hale geldi. Bu bağlamda İngiliz örneği, dünyanın 1750'den sonra girdiği tarihsel konjunktürde verimli bir vergi devletine olan ihtiyacı açıklayabilir.

On dokuzuncu yüzyıldaki vergi devletlerinin kırılabilirliği benzer şekilde belirgindir. Birçoğu bu zayıflığa ve hızlı büyüme yeteneğine, İngiltere'den daha yavaş olmasına rağmen, sahipti. Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar zar zor tanımlanabilen Schumpeterci vergi devletinin kısa ömrü de benzer şekilde açıkça görünmektedir. Asya analize dahil olduğunda bu izlenim daha da güçlenir. On yedinci yüzyıl 1880'den sonraki döneme kadar dahil edilmediğinden bazı Avrupa ülkelerindeki değişikliklerin yer verilmediğini teyit ediyoruz. Diğer taraftan, Asya'ya özgü olmayan bir gecikme de söz konusudur.

Vergi devletlerinin teşekkülünün incelenmesi, tarihsel analiz için bir araç olarak Schumpeterci teorinin⁶⁹ evrenselliğinin eleştirisine yol açar. Ormrod ve Bonney haklı olarak bunun fazla teleolojik olduğunu düşündüler ve makalelerimiz bu eleştiriye pekiştiriyor.⁷⁰ Çin ve Hindistan tarihleri için, mülk devletleri kavramı alakasızdır ve Schumpeter'in gelişim aşamalı dizisi araştırma için uygun yöntem değildir. Etkili vergi sistemleri, çok çeşitli baskılara ve bağlamlara yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Antikçağlardan bu yana, Roma veya Çin gibi farklı emperyal devletler, imparatorlar ve yöneticilerinin mülkiyetinden elde edilen kişisel gelirlerden çok daha yüksek vergi kaynakları oluşturabilmişlerdi.

69 Editörün Notu: Schumpeter hipotezi bir yaklaşımı ifade etmektedir. Yeniliklerin yayılması kuramı ya da üçlü gelişim aşamaları olarak da isimlendirilen bu yaklaşıma göre, teknolojik gelişme buluş (bilim), yenilik (teknoloji) ve yayılma (iktisat) aşamalarından oluşmaktadır.

70 R. Bonney ve D. Ormrod, *The rise of the fiscal state in Europe, MS. 1200–1815* (New York: Oxford University Press, 1999).

Uzun vadede, Schumpeter'ci vergi devleti, demokrasi ve "Weberci" devletin inşası için bir önkoşuldur. Ancak dünyanın farklı bölgelerinin bu noktaya ulaşma yolları çok ve çeşitlidir. Schumpeter'in vergi devleti kavramının, tam olarak bakıldığında, açıklayıcı sınırları vardır. Bununla birlikte, Schumpeterci bakış açısı yararlı görünmektedir. Farklı mali sistemlerin toplumlara ne zaman ve neden nüfuz ettiğini ve bu nedenle prenslerin gelirlerinin kişisel mi yoksa kolektif iş birliği yoluyla mı ortaya çıktığını araştırmak için bizi zorlamaktadır. Ara sosyal kurumların ve şirketlerin bireyler (vergi mükellefleri) ve devletler arasındaki ilişkilere ne ölçüde aracılık ettiğinin araştırılması, devletlerin faaliyet gösterdiği siyasi bağlamı anlamamıza yardımcı olur.

Schumpeter, farklı müzakere biçimlerinin kurumsal ve sosyolojik çerçevelere nasıl bağlandığını analiz eden mali sosyolojinin önemini vurgulamakta haklıydı. Dahası, farklı sosyal gruplar arasında pazarlık, ilgili aktörlerin sosyal durumları dikkate alınmadan anlaşılamaz. Aynı şey, toplumsal düzenin yeniden üretimi, farklı toplumsal grupların ayrıcalıkları ya da mali sistemlerin dinamiklerinden doğan siyasal kurumlar için de geçerlidir. Mali sosyoloji aynı zamanda farklı mali sistemlerin yeniden üretimini ve bunların ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemektedir. Mali sosyoloji ayrıca yukarıda dile getirilen hususların karşılıklı bağlantı döngüleri aracılığıyla mali sonuç ve performans üzerindeki etkilerini de inceler.⁷¹

Mali çıkarımın temeli olarak uzlaşma ve sosyal düzen kavramlarını vurgulayan mevcut mali tarih, aynı zamanda, sosyal uzlaşının üzerine temellendiği ahlaki ekonomi diyebileceğimiz kavramı inceleme ihtiyacını da duymaktadır. Bazı erken modern Avrupalı kavramlara yakın olan Çin'deki iyi yönetim tasavvuru yine çok şey anlatmaktadır (Wong, Bölüm 15). Aynı önem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *iaşe* ilkesine de verilebilir (Pamuk, Bölüm 13).⁷² Her iki fikir de – ilişkili oldukları toplumsal mü-

71 Mali sosyoloji kavramının yeni ufuklar açan karakteri ve devlet analizini geliştirme yolu hakkında diğerleri arasında bkz., J. Backhaus, 'Fiscal sociology: What for?', *American Journal of Economics and Sociology* 61:1 (2002), 55–77.

72 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 'iaşecilik' sistemi üzerine literatür çok genişliyor. Bkz. diğerlerinin yanı sıra İngilizce olarak, E. Özveren, 'Black Sea and the grain provisioning of Istanbul in the Longue Durée', içn. B. Marin

zakere sonuçlarıyla birlikte – tüm mali sistemlerin işleyişi için gereken zemini hazırlamıştı. Aynı nedenle, “kaynak dağılımındaki adalet” fikri Kastilya’da etkili ve son derece önemli görünüyordu. Kaynak dağılımındaki adaletten, kralın insanlara ihtiyaçlarına göre değil, ayrıcalıklı toplumsal zümreler, tercih ettiği açıkça belli olduğu üzere, statülerine göre davrandığı anlaşılmalıdır.⁷³ Böyle bir tercih, ayrıcalığı ihmal eden bir yönetici ya da mali sistem kesinlikle seçkinlerin muhalefetiyle karşılaşacak olsa da zenginliği dengelemek ya da yoksulluğu hafifletmek için uygun mekanizmaların olmadığı anlamına gelmiyordu. Bu tür düşünceler, Montesquieu’nun “yasaların ruhu” dediği şeyin tarihselliğini kanıtlar ve vergilendirme üzerinde toplumsal rızayı açıklamaya çalışırken kendi ahlaki ilkelerimizi mekanik olarak aktarmamızı engeller.

Dolayısıyla bir vergi devletin teşekkülü, devletin oluşumunun bir parçasıdır. Bu anlamda vergi devletin ayrılmaz bir siyasi kavram olarak temeli ulus-devlet gibi görünmektedir. Aynı şekilde, modern vergi devleti kavramı, bireyler, vatandaşlar ve devlet arasında doğrudan bir ilişki fikrini çağrıştırmaktadır. Vergi gelirlerinin uluslar tarafından üretildiğini ve onların yararına kullanılması gerektiğini ima eder. Devletlerin mülkiyet haklarını koruması ve ekonomik büyüme, dış güvenlik ve iç düzen için koşulları yaratmasının gerektiği demokratik bir politik sistem fikri akıllara gelmektedir.

Ancak tarihsel olarak Avrasya’da vergi devletlerinin oluşumu çok çeşitli ve karmaşık bir süreçti. Vergi devletin ayırt edici özellikleri, her ülkede farklı dönemlerdeki heterojen uyaranlara verilen tepkiler olarak ortaya çıkmıştır. Bu uyaranlar arasında, aralarındaki ilişki öngörülebilir veya evrensel olmasa da savaş

and C. Virlouvet (e.), *Nourrir les Cités de Méditerranée: Antiquité – Temps Modernes* (Paris : Maisonneuve et Larose, 2003); O. Yıldırım, ‘Bread and empire: the workings of grain provisioning in Istanbul during the eighteenth century’, *Economic Research Center, Working Papers in Economics* 01/04 (2002); R. Shechter, ‘Market welfare in the early-modern Ottoman economy – a historiographic overview with many questions’, *Journal of Economic and So of the Orient* 48:2 (2005), 253–76.

73 Kaynak dağılımı adaleti hakkında, bk. B. Cárceles Gea, *Fraude y administración fiscal en Castilla: La Comisión de Millones (1632–1658): Poder fiscal y privilegio jurídico-político* (Madrid: Servicio de Estudios del Banco de España, 1994).

ve ticaret özel bir öneme sahipti. Savaş ve uluslararası ticaret, vergi devletinin gelişiminin temelini atsa da Avrasya'da bu anlamda herhangi bir genel etkiye sahip olmaları ancak on dokuzuncu yüzyılda oldu. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'da Asya imparatorluklarına kıyasla daha etkili görünen mali sistemler doğdu. Bu eşitsizlik ancak yirminci yüzyılda azalacak olan ekonomik ve jeopolitik bir ayrışma yarattı. Her durumda, bu devasa bölgeler arasındaki farklılıklar çok büyüktü. Genel olarak, bu çalışmalardan ortaya çıkan sonuç, uzun vadede Avrasya'da farklı oranlarda harmanlanmış benzer özelliklerin mevcut olmasıdır. Pek çok açıdan, devletler arasındaki farklılıklar, Avrupa ve Asya arasındakinden daha büyüktü. Yalnızca farklı durumların tipolojik bir incelemesi bu genellemenin ötesine geçmemize izin verebilir. Geleceğin görevi budur.

1. Bölüm

Kuzey Atlantik Avrupa

Hollanda Mali Tarihindeki Uzun Vadeli Eğilimler, 1515–1913

Wantje Fritschy, Marjolein Hartand Edwin Horlings

Giriş

Dört yüz yılı aşkın bir süre boyunca Hollanda, dünyanın en zengin ve en istikrarlı bölgelerinden biriydi. DeVries ve Van der Woude'a göre, Hollanda Cumhuriyeti ilk modern ekonomiydi. Henüz Hollanda Altın Çağı sırasında (c. 1580-1670) kentleşmenin derecesi benzersizdi. Piyasalar nispeten serbestti ve gelir getiriyordu. Hepsinden önemlisi, Cumhuriyet, "vatandaşlarının güvenliğini uzun süre koruyabilen, tüccarlarının ve balıkçıların ekonomik menfaatlerini gözetken, kolonyal hırslarını ilerletmek ve iç huzuru muhafaza etmek üzere güçlü kurumlar kurabilen iyi düzenlenmiş bir hükümete" sahipti.¹ Hollanda devletinin en önemli özelliği, "neredeyse artan bir dizi vergi ile geniş bir vergi tabanından yararlanabilen" ve "nüfusun güvenle yatırım yaptığı bir kamu borcunu sürdürebilen" mali sistemiydi.²

- 1 J. deVries ve A. van der Woude, *The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500–1815* (Cambridge University Press, 1997), s. 714; A. Maddison, *Dynamic forces in capitalist development* (Oxford University Press, 1991), s. 30, benzer şekilde Hollanda ekonomisinin gelişmiş doğasını kurumlarının modernliğine bağlıyor.
- 2 DeVries ve van der Woude, *The first modern economy*, s. 714–15.

On dokuzuncu yüzyılda Hollanda hâlâ en zengin uluslar arasındaydı. 1820’de dahi, İngiliz Sanayi Devrimi’nin çok iyi gittiği bir zamanda, Hollanda’da kişi başına düşen gelir, Britanya’dakinden hâlâ biraz daha yüksekti. Ancak jeopolitik açıdan bakıldığında, Hollanda şanlı geçmişinin gölgesi haline gelmişti. Ülke ayrıca sanayileşme yolunda yakın komşularının örneğini takip edemedi. DeVries, Hollanda’nın geri değil ancak eskimiş olduğunu belirtmiştir: ‘Nüfusu yetenekli ancak yanlış becerilere sahip; sermaye stoku büyük ancak verimsiz; iktisadi ve hukuki kurumları istikrarlı ve son derece gelişmiş ancak modern ihtiyaçlarla bağlantısız.’³ Görünüşe göre, ülkeyi Altın Çağ’da modern yapan aynı özellikler, Hollanda’nın milliyetçilik ve sanayileşme çağına geçişini geciktirmişti.

Böylece, bir zamanlar on yedinci yüzyılda canlı bir ekonomiye denk gelen Hollanda mali kurumları on dokuzuncu yüzyılda daha az verimli görünmekteydi. Peki devletin mali sistemi zaman içinde ne kadar değişti? Mali sistemin ekonomi üzerindeki olası etkisi neydi ve ekonomi uzun vadede devleti ne ölçüde besledi? Bu bölüm, yaklaşık 1515’ten itibaren 1913’e kadar, hükümetin mali yapısındaki uzun vadeli eğilimlere odaklanmaktadır. Cumhuriyetçi yapıların ve çözümlerin on dokuzuncu yüzyıla kadar hayatta kaldıkları ve etkili oldukları ölçüde özellikle Hollanda mali tarihindeki süreklilikleriyle ilgilenmektediriz.

Devletin etkinliği ancak bir tanım temelinde tam olarak incelenebilir. Bir düzeye kadar verimli bir hükümet ekonomi ve toplum üzerinde minimum bir yük oluştururken (i), yeterli kaynakları toplayabilir (ii), topraklarını yabancı saldırılara karşı koruyabilir (iii) ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi güvence altına alma, sosyal istikrarı teşvik etme, mülkiyeti koruma, yaşam kalitesini artırma vb. işlevleri yerine getirebilir (iv). Bu nedenle, katkımız savaş ve devlet oluşumu arasındaki karşılıklı ilişkilere genel bir bakışla başlamaktadır. İkinci bölümde, erken modern dönemde mali kurumların etkinliği incelenmektedir. Üçüncü kısım, kamu borcunun rolüne ilişkin uzun vadeli bir inceleme sunmaktadır. Dördüncü bölümde vergi yükü, vergi tabanı ve vergi sisteminin yapısındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Son kısım-

3 J. deVries, Barges and capitalism. Passenger transportation in the Dutch economy (1632– 1839) (Utrecht: HES Publishers, 1981), s. 215–18.

daysa Hollanda mali sisteminin uzun vadedeki etkileri analiz edilmektedir. Hollanda vergi devleti birçok açıdan diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırılabilir olsa da sonuç, Cumhuriyet'in özellikle on yedinci yüzyılda dikkate değer bir "verimlilik" gösterdiğine işaret etmektedir.

Hollanda'da Savaş ve Devletin Oluşumu: Altı Dönem

Yüzyıllar boyunca, savaş (ve savaşa hazırlık), Avrupa'da devlet oluşumunu tetikleyen temel dinamikti.⁴ Kırsal kesimde olduğu kadar çok sayıda kasabada da yüksek derecede farklılaşma ve ticarileşme, Hollanda'da güçlü temsili meclislerine sahip anayasal hükümet tipinin şekillenmesine yardımcı olmuştur. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda, Aşağı Ülkeler ilk olarak Burgonya düklerinin mirasına eklendiğinde ve daha sonra Habsburg İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunda, savaş için gerekli fonları bulmak için derebeyler bölgesel temsilci heyetlerine (Bölge Meclisleri) önemli pazarlık yetkileri vermek zorunda kaldılar.⁵ Hollandalılar için jeopolitik rekabet özellikle on altıncı yüzyılın sonlarında Hollanda'nın İspanya'ya karşı isyanının başlamasıyla daha da güçlendi. Savaş sırasında karşılıklı destek amacıyla 1572-81 döneminde kurulan bağımsız Kuzey Hollanda Federasyonu, bölge meclislerinin gücünü arttırdı. Eyaletler, Genel Meclis'in yanı sıra savaş, barış ve Birlik'le ilgili diğer konularda karar veren Birleşik Eyaletler toplantısına delegeler göndererek egemen kurucular haline geldiler. Her eyaletin temsili, sırayla, kasabalardan ve kırsal mahallelerden gelen çeşitli delegelerden oluşmaktaydı.⁶

Hollanda'da devletin şekillenmesi sürecinin ana itici gücü savaş olmuştur. Dış tehditler ve uluslararası güç dengesini etkileme arzusu, eyaletleri Hollanda Cumhuriyeti (1572-1795) döneminde

4 G. Ardant, 'Financial policy and economic infrastructure of modern states and nations', içn. C. Tilly (d.), *The formation of national states in Western Europe* (Princeton University Press, 1975), s. 164-142; C. Tilly, *Coercion, capital and European states, MS 990-1990* (Cambridge, MA: Blackwell, 1990); T. Ertman, *Birth of the Leviathan. Building states and regimes in medieval and early modern Europe* (Cambridge University Press, 1997).

5 H. van der Wee, *The Low Countries in the early modern world* (Aldershot: Variorum, 1993), s. 16.

6 J. I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 179-95.

Birlik içindeki iş birliğini sürdürmeye zorladı. Batavya-Fransız ara döneminin kaderi (1795-1813), Fransız Devrim Savaşları ve Napolyon Savaşları tarafından belirlenmişti. 1813–1913 dönemi görece sakin olsa da Belçika Bağımsızlık Savaşı (1830'lar) ciddi bir anayasal krize ve hükümet maliyesinin yeniden yapılandırılmasına neden oldu.

On yedinci yüzyıl boyunca, Birleşik Hollanda hâlâ büyük Avrupa güçleri arasında sayılıyordu.⁷ Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılda Hollandalılar, birbirleriyle rekabet halindeki bazı büyük ulus-devletlerin gelişme hızına ayak uyduramadılar. 1795 yılında cumhuriyetçi yapı çöktü. 1798'de ilk ulusal bütçe, yeni ve merkezileştirilmiş Kuzey Hollanda'daki seçilmiş bir parlamentoya sunuldu. Orange Hanedanı'na mensup I. William'ın 1813-15'te kurulan yarı mutlakiyetçi saltanatı, 1830'a kadar Güney Hollanda topraklarını da kapsayacaktı. Bu yüzyılda, devlet oluşumuna askerî harcamalar daha az hâkimdi ve iç siyasi unsurlar gündeme geldi. Bu süreçte önemli bir etken, yalnızca merkezi devletten sağlanan ödeneklerle değil, yaklaşık 1870'ten sonra giderek artan bir şekilde, bağımsız kredilerle finanse edilen kent düzeydeki kamu harcamalarıydı.

Hollanda yönetim şekillerindeki değişimler, her dönemin kendine özgü bir dizi özelliğiyle aşağıdaki gibi özetlenebilir:

(1) 1515–72 : Merkezi bir yabancı yönetim, doğrudan vergiler ve tüketime dayalı kentsel kredi.

(2) 1572–*tah.* 1700 : Yükselen bir federal cumhuriyette bölgesel dolaylı vergi ve krediler

(3) c. 1700–95 : Gerileyen bir federal cumhuriyette bölgesel doğrudan vergi ve krediler

(4) 1795–1813 : Devrimci bir dönemde merkezi mali sistemin kuruluşu

(5) 1813–48 : Devlet iflasına yakın bir durumla sonuçlanan yarı-mutlakiyetçi monarşi

(6) 1848–1913 : Anayasal monarşi, yeni doğrudan vergiler, yerel kamu finansmanına geçiş.

7 M. Körner, 'Expenditure', içn. R. Bonney (ed.), *Economic systems and state finance* (Oxford University Press, 1995), s. 400.

Erken Modern Hollanda'da Mali Kurumlar

Geleneksel olarak, Burgonya ve Habsburg derebeyleri, Hollanda'nın farklı bölgelerindeki savaşları için gerekli meblağları bölgeler arasında yeniden paylaştırmışlardı. Her bölgenin içindeki şehirler ve kırsal yöreler için de vergi miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Vergi tahsilatında, kasabalar mali özerklik için çok çabaladılar. Acil durumlarda gecikmeksizin mali desteğin sağlanabilmesi için tek tek şehirlere, aslen derebeylerine ait olan 'regalia'⁸ veya mülkiyet hakkı verildi. 1514 yılı, Hollanda Kontluğu için bölgeye göre değil, şehirlerin ve köylerin nisbi gelir ve zenginliklerine dayalı yeni bir vergi olan *Informacie* ile daha fazla verim elde edebilmek için bir adım atılmış oldu. Bunun önemli bir sonucu, kırsal kesimlerin Dordrecht gibi güçlü bir şehir tarafından acımasızca sömürülmesine son verilmesiydi.⁹

Saltanatının başlangıcından (1515) itibaren V. Charles, şehirlerin onun onayı olmadan yeni vergiler getirmesi veya oranları arttırması hakkına itiraz etmekteydi. *Informacie* ile, bu politikalar merkezi bürokrasiyi ve dış yönetimi güçlendirdi. Yine de *Informacie*'nin avantajlarının çoğu, on altıncı yüzyılda vergi defterleri yenilenmediği için kaybedildi. Bunun yerine, verginin bölgesel dağılımına ilişkin kotalar sabitlendi, yeni ayrıcalıklar tanındı ve hızla değişen ekonomi içinde doğrudan vergilerin yükü oldukça eşitsiz bir hale geldi.

Sonraki yüzyıllarda, yeni (cumhuriyetçi) bir yönetime geçilmesine rağmen, doğrudan vergilerin toplanmasındaki bu eksikliklerin çoğu devam etti. Yerel makamlar, ödemek zorunda oldukları miktardan ve değer takdirinin yerel düzeyde fiilen uygulanmasından sorumlu olmaya devam ettiler. Sadece 1584, 1632

8 Editörün Notu: Regalia, kraliyet tarafından verileen çeşitli ayrıcalıkların genel bir ifadesidir. Regalia, maddi ayrıcalıkları içerebildiği gibi yeni bir unvan ya da derebeyinin prestijini pekiştirebilecek herhangi bir manevi unsur da olabilir.

9 Bkz. Kuzey İtalya'da, kırsalın kentsel sömürüsü çok daha güçlü bir biçimde devam etti: S. R. Epstein, *Freedom and growth. The rise of states and markets in Europe, 1300–1750* (London: Routledge, 2000), s. 146. *Informacie*'nin dönemindeki ekonomik koşullara gelince, bkz. Jan Luiten van Zanden, 'Taking the measure of the early modern economy: historical national accounts for Holland in 1510/14', *European Review of Economic History* 6 (2002), 131–63.

ve 1732 yıllarında Hollanda eyaletinde bölüştürmeler yenilendi. Sabit oranlar, nüfus veya ekonomik büyümeyle otomatik vergi artışlarını engelledi. On sekizinci yüzyılda, (Amsterdam, Rotterdam ve Lahey dışında) pek çok yerin büyük ölçüde kentsel niteliklerden mahrum yaşadığı bir dönemde, eşitsizlikler daha da külfetli hale geldi. 1835'te bile, bazı kadastro bölgelerinde ödenecek miktarlar kayıtlı değerın sadece yüzde 5'i, bazılarındaysa yüzde 13'ü kadardı.¹⁰ Tapu sicilinin yenilenmesi 1875 gibi geç bir tarihte gerçekleştirilmiştir.

Sabit bölünmeler, Cumhuriyet döneminde Birlik seviyesindeki bir mali gelişmeyi de engelledi. Birlik giderlerinin sürekli kotalar halinde bölüştürülmesi, bölgelerin gerekli mali imkânları bulmada özerkliğini korumasına neden olmuştur. On sekizinci yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti'nin nüfus ve ekonomisinin görece gerilemesine rağmen, Hollanda, toplam harcamalarının yaklaşık yüzde 60'ını karşılamaya devam etti. Ülkenin iç bölgelerindeki ekonomik büyümeye ve nüfus artışına rağmen, diğer eyaletlerin büyüme oranları yüzde 3 ilâ 12 arasında kaldı. Üstelik, denizden uzak eyaletler, özellikle donanma için, genellikle vaat ettiklerinden daha az ödeme yaptılar. 1806'da merkezi vergiler uygulamaya konduğunda, kotaların verimsiz dağılımına nihayet son verildi.

Kotaların büyük kısmı kara savaşlarına harcandı. Ayaklanmadan önce, denizdeki ticaretin bir konvoy tarafından korunması, tüccarların kendileri veya kendilerinden vergi tahsil eden şehir yönetimleri tarafından örgütlenmişti. Burgonya ve Habsburg hükümdarlarının donanmayı merkezileştirme girişimleri başarısız oldu.¹¹ Cumhuriyet döneminde beş ayrı amirallik kurularak vergilerin toplanmasından sorumlu kılındılar. Resmi olarak toplanan vergiler Genel Meclisin sorumluluğu altında olmasına ve vergi oranlarına merkez tarafından karar verilmesine rağmen, kaçakçılık ve dolandırıcılıkların kontrol edilmesi zordu.¹² Gümrük gelirlerinin doğrudan yerel donanma teşkila-

10 F. N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810* (Utrecht, 1883), Cilt I, s. 36. 10 L. Sicking, 'Hollands voorsprong ter zee', *Holland* 31(1999), 244–51, 245.

11 L. Sicking, 'Hollands voorsprong ter zee', *Holland* 31(1999), 244–51, at 245.

12 J. de Vries, *De economische achteruitgang der republiek in de achttiende eeuw* (Leiden: H. E. Stenfort Kroese, 1968), s. 20; J. Hovy, *Het voorstel van*

tının bakımı için kullanılması beklendiğinden, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı üyeleri, sermayenin çoğunu kendi çıkarları için kullanabildiler. Üstelik, Hollanda'da gümrük oranları yüzyıllar boyunca neredeyse hiç artmadı, oysa İngiliz Hükümeti bu vergileri (daha sıkı bir merkezi kontrol altında) özellikle on sekizinci yüzyılda önemli ölçüde arttırmayı başarmıştı.¹³

Hollanda donanması için gerekli ek meblağların da eyalet kotaları tarafından sağlanması gerekiyordu. Ancak iç bölgelerdeki eyaletlerin vaat ettiği ödenekler genellikle geç ve eksik geldi. Bunun bir sonucu, donanma maliyesinin zayıflamasıydı.¹⁴ Bununla birlikte, 1775 ile 1790 arasında Hollanda donanması güçlendirildi ve bu sefer deniz kuvvetleri iç eyaletler tarafından da desteklendi. O zamana kadar, yerel tekstil endüstrileri, transatlantik pamuk ithalatının güvenliğine bağımlı hale gelmişti. Hattaki gemi sayısı yirmi altıdan kırk sekize çıkarıldı. Ancak İngilizlerle rekabet halindeki donanma için bu sayı artık yeterli değildi.

Krediler ve borç yönetimine gelince, Hollanda kurumları oldukça verimliydi. Tüm eyaletler, savaş girişimlerini kısmen de olsa finanse edebilmek için kredi kullandı. Kamu kredilerinin mali anlamda en güçlü konuma yükseldiği bölge Hollanda¹⁵ eyaletiydi. Orada, güvenli bir kamu borcu geleneği, on altıncı yüzyılın başlarından itibaren hüküm sürmekteydi. 1515'te Hollanda'daki altı büyük şehirden beşi, *aidesin* (ya da *ordinaris bede*, mülkiyet vergisinin) gelecekte değişebilecek koşullar üzerinden ödenecek faiz ve sermayesiyle birlikte 22.400 Hollanda sterlinine denk gelen bir toplam için alıcılar bulmak amacıyla birleşmeyi kabul etti. Bu kurumsal yenilik, Hollanda'nın bölgesel krediye giden yolda ilk adımıydı.¹⁶ Bu borçlanmanın önemli bir özelliği,

1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek (Groningen: Wolters, 1966), s. 96–118.

- 13 J. Brewer, *The sinews of power. War, money and the English state* (London: Unwin Hyman, 1989), s. 211.
- 14 J. R. Bruijn, *The Dutch navy of the seventeenth and eighteenth centuries* (Columbia: University of South Carolina Press, 1993), s. 155.
- 15 Editörün Notu: *Hollande eyaleti*, Hollanda Krallığı'nı meydana getiren dört eyalet arasında en büyük olanıdır. Hollanda Krallığı Hollanda, Aruba, Curaçao ve Sint Maarten olmak üzere dört ülkeden oluşan bir meşruti monarşidir.
- 16 J. D. Tracy, *A financial revolution in the Habsburg Netherlands* (Berkeley: University of California Press, 1985) s. 58, 73.

yüzde 16,67'lik ömür boyu bir iradın getireceği faiz oranı yerine, yüzde 6,25'lik düşük faiz oranıyla miras bırakılabilir yıllık gelirler şeklinde toplanmasıydı.¹⁷

Mali gelişmedeki bir sonraki önemli adım, 1690'lardaki İngiliz kalkınması için kullanılan terim doğrutusunda, James Tracy tarafından "finansal devrim" şeklinde nitelenmiştir.¹⁸ 1540'larda tüm Hollanda eyaletleri, V. Charles'ın Fransa'ya karşı savaşını finanse edebilmek için, daha fazla borçlanabilmek adına borçların karşılığı olarak sadece kendi yıllık gelirlerini satmaya (Bir nevi iltizam olduğu söylenebilir) değil aynı zamanda borç yönetimini devam ettirebilmek maksadıyla yeni tüketim vergileri uygulamaya da ikna edildiler. Din adamlarına veya soylulara hiçbir ayrıcalık tanınmadı. İmparator, tüketimden elde edilen vergilerin eyalet tahsildarlarının kasasına geçmesi ve borç yönetiminin eyaletler tarafından üstlenilmesi hususunda taviz vermek zorunda kaldı.

Bu yeni kurumsal düzenlemeler, taşranın gelirlerine dayalı bir serbest piyasanın şekillenmesine yol açan vergi devletinin aynı zamanda taşra düzeyinde önemli bir destek kazanması anlamına da geliyordu. Ancak 1572 isyanının patlak vermesi, taşra kredi sisteminde 1590'lara kadar süren ciddi bir krize neden oldu. Kentsel krediler 1580'lerde yeniden güçlense de taşra kredileri otuz yıl boyunca neredeyse kullanılmaz durumdaydı.¹⁹ On yedinci yüzyılın başlarında, kredi sermayesi hükümet için hâlâ zayıf bir opsiyondur. Hollanda mali kurumları için kamu borcu bir seçenek olarak ancak 1621'den sonra yeniden öne çıktı.

Ancak isyan, tüketim vergisine dayanana bir sistemin gelişimini teşvik etti. 1572'ye kadar eyaletlerden alınan tüketim vergileri yalnızca kasabalardan tahsil ediliyordu. Kırsal kesimler,

17 O zamanlar İspanya'da oldukça düşük faiz oranları bulunmaktaydı: yaklaşık %5 - %7; bu kitapta Comín ve Yun-Casallila, bölüm 10'a bakın.

18 Tracy, *A financial revolution*, s. 3.

19 J. Tracy, 'Keeping the wheels of war turning. Revenues of the province of Holland, 1572-1619', içn. G. Darby (d.), *The origins and development of the Dutch revolt* (London: Routledge, 2001), s. 144; M. van der Burg and M. Hart, 'Renteniers and the recovery of Amsterdam's credit (1578-1605)', içn. K. Davids, M. Boone and P. Janssens (d.), *Urban public debts, urban governments and the market for annuities in Western Europe, 14th-18th centuries* (Turnhout: Brepols, 2003).

kendi paylarını arazi vergisi yoluyla ödemek zorundaydılar. 1570'lerde, sığırlar, ekilen topraklar, hizmetçiler vb. üzerindeki doğrudan vergilerin yanı sıra özel tüketim vergisi vasıtasıyla gerçek anlamda "eyalete" uygun yöntemler takdim edildi. Çok sayıda tüketim vergisi ve bunlardan elde edilen yüksek gelir, on yedinci yüzyıl Cumhuriyet'inin temeli mali kaynağı haline geldi.²⁰ Tüketimden elde edilen toplam vergi geliri kısa sürede arsa ve konut vergisinin (gayrimenkul vergisi) dört katını aşan bir miktara ulaştı. Bu kamuya ait "gelirlerin çoğunun" tahsil edilmesi için iltizam usulü benimsendi. Erken modern düzen- de iltizam illaki "verimsiz" değildi.Devlet çalışanları tarafından kaynakların toplanması ciddi gecikmelere yol açarken, belirtilen zamanlarda vergi kaynaklarının hazır olması iltizam sisteminin eseri idi.Yerliler arasında düzenlenebilecek tertiplerden kaçınmak için her kasabadaki çiftliklerin müzayedeleri diğer kasabaların temsilcileri tarafından denetlendi. Ayrıca, Fransa'nın aksine, Hollanda'daki çiftliklerin nispeten küçük olması ve iltizamların ay veya bir-iki yıllık sürelerle sınırlı olması, güçlü tekellerin oluşumunu engelledi.²¹

Diğer birçok ülkede olduğu gibi, mültezimler ara sıra genel bir hoşnutsuzluğa maruz kaldılar. Yaygın siyasi huzursuzlukla birlikte, 1748'deki vergi isyanları sonunda Hollanda'daki çoğu iltizamın kaldırılmasına vesile oldu. O zamandan itibaren, neredeyse tüm vergiler merkezi hükümet tarafından toplandı. Maliyetler nispeten düşük kaldı. Maliyetler, on dokuzuncu yüzyılda Hollanda Birleşik Krallığı'ndaki eyalet vergi sistemlerinin merkezileştirilmesinden sonra getirilen yüzde 17 oranından çok daha düşük bir oranda,yüzde 9'da kaldılar.²²

Daha fazla borç talep edilmesi yetkisi, Hollanda eyaletinde yerinden ademimerkeziyet prensibine dayanılarak yerel yönetimlere devredilmişti. Gerekli meblağlar, Hollanda'nın on altı (sonra-

20 W. Fritschy, 'A "financial revolution" reconsidered: public finance in Holland during the Dutch Revolt, 1568-1648', *Economic History Review* 56 (2003), 57-89.

21 M. Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester University Press, 1993), s. 193.

22 J. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid* (The Hague: Stichting Hollandse Historische Reeks, 1988), s. 151.

dan on sekiz) vergi bölgesinin tahsildarları arasında paylaştırıldı ve bu tahsildarlar, eyalet gelirlerindeki payları üzerinden faiz ödediler. Arabuluculukları için bir komisyon ücreti aldılar (önce yüzde 1, daha sonra yüzde 0,33). Bu yöntemin gelir sağlamak için etkili bir çözüm olduğu kanıtlandı. Mültezim her zaman maddi imkânları olan bir adamdı ve yerel mali seçkinler mültezimlere güvenmekteydi. Ayrıca, Hollanda ve Birlik'teki mültezimler, kredi sisteminde destekleyici kurumlar olarak hareket ettiler. Ordu içerisinde, şirketlere yapılan ödemelere komisyoncu grupları aracılık ediyordu: *solliciteurs-militair*. Eyaletler tarafından vaat edilen meblağlar genellikle çok geç geldiğinden, *solliciteurs-militair*, askerlere yapılması gereken acil ödemeleri kendi imkânlarıyla yapabiliyordu. On yedinci yüzyılın başında, bu yarı kamu-sal askerî bankacılar, hizmetleri için yüksek faiz oranları talep edebildiler (1620'lerin acil savaş durumunda bile yüzde 12 kadar yüksek bir oran). Ancak Birleşik Hollanda Cumhuriyeti, 1676'da bu faiz oranlarını maksimum yüzde 7 ile sınırlayarak daha iyi bir mali kontrol elde etmeyi başardı. Söz konusu oran, 1681'de yüzde 5,2'ye kadar düşürüldü. On sekizinci yüzyılın sonunda bu seviyelerin yüzde 3,48'i aşmasına izin verilmedi.²³ Bu tür bir arabuluculuk, ek maliyetler anlamına gelse de *solliciteurs-militair*'in, zamanın diğer birçok Avrupa devletinde görülen oldukça şiddetli isyanların patlak vermesini önlemesi muazzam bir avantajdı.

Borç Yüğü

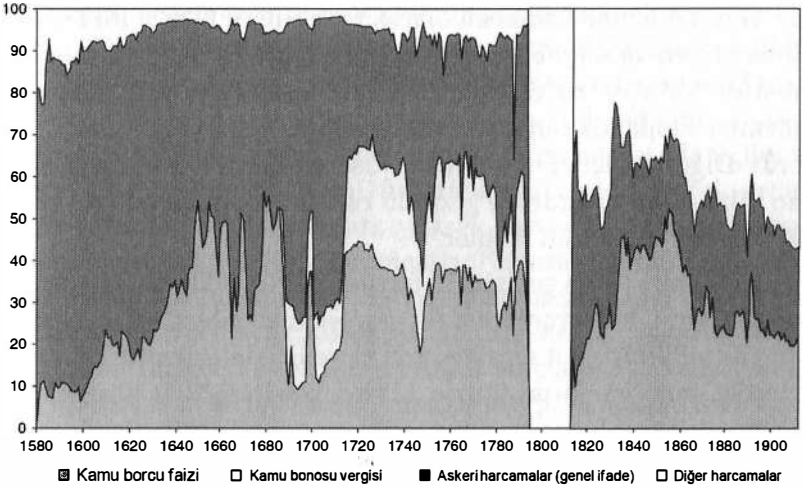
1515 itibariyle, kamu borçlanması, on altıncı yüzyılın son on yıllarında kesintiye uğrayana kadar, Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nin kamu maliyesinin yapısal bir unsuru olagelmisti. On yedinci yüzyıl boyunca, Şekil 2.1'de görüldüğü üzere, faiz yükü bütçenin yaklaşık üçte birini oluşturuyordu. Ancak İspanya Veraset Savaşı'ndan²⁴ (1702–13) sonra, faiz ödemeleri kamu har-

23 H. L. Zwitter, *De militie van den staat. Hetleger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam: Van Soeren & Co, 1991), s. 91–8.

24 Editörün Notu: İspanya Kralı II. Charles'ın 1700'de herhangi bir varis bırakmaması üzerine patlak vermiştir. II. Charles'ın en yakın varisleri Habsburgların Avusturya kolu ve Fransa'yı yöneten Bourbon Hanedanı idi. İspanya tahtı için başlayan mücadelelerin neticesinde, XIV. Louis'nin torunu Anjou Dükü Philip (Bourbon Hanedanı'na mensuptur) İspanya tahtının meşru kralı olarak 1713'te tahta oturdu.

camalarının ortalama üçte ikisine tekabül ederken, oysa savaş harcamaları yaklaşık üçte birine denk geliyordu.²⁵ 1795'e geldiğinde tüm Cumhuriyet- Batı Hindistan Şirketi, Doğu Hindistan Şirketi ve amirallikler dahil- 766 milyon gulden²⁶ kadar borçluydu. 1807'de toplam borç, Hollanda GSMH'nın yaklaşık 2,5 katıydı.²⁷

Hollanda mali tarihindeki uzun vadeli eğilimler

Şekil 2.1. (1581–1792) Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı (1814–1913) dönemlerinde kamu harcamalarının bileşimi (%)

Not: Faiz ödemelerine ilişkin vergi, faize yapılan ödemelerin miktarını düşüren kamu bonolarının, değeri üzerinde özel bir vergi olmasaydı yapılacak harcamalarla ilgilidir. Söz konusu devlet tahvilleri, faiz ödemelerini azaltan tahvillerdir. Bu özel verginin etkisini göstermek için dahil edilmiştir.

- 25 Bkz. Borç yükümlülüklerinin de giderlerin %50-60'ını oluşturduğu papalık devletindeki borç yükü, on sekizinci yüzyılda azalma eğilimindeydi; bkz. Fausto Piola Caselli, bu kitapta 12. bölüm.
- 26 Editörün Notu: Gulden, eskiden Alman devletlerinde basılmış olan çeşitli para birimlerinin genel adıdır. Aynı zamanda Hollanda'nın eskiden kullandığı resmi para birimidir.
- 27 T. Pfeil, 'Tot redding van het vaderland'. Het prismaat van de Nederlandse overheidsfi - nanciën in de Bataafs-Franse Tijd 1795–1810 (Amsterdam: Van Soeren & Co., 1998), s. 351.

Hollanda borç yükündeki artışı nasıl kaldıracı? En açık cevap, vergi gelirini arttırmak için yeni tüketim vergilerinin getirilmesi idi. Ancak 1675'ten sonra vergi tabanının genişletilmesinin durmasıyla son sınırlara ulaşıldı. Borçlanmaya geleneksel fakat yetersiz bir alternatif, asgari mülk miktarının fazlasına sahip bireylerin tüm taşınır ve taşınmaz mallarının kaydedildiği kişisel tahakkuk listeleriydi (*personele quohieren*). Bununla birlikte, on yedinci yüzyılın son çeyreğinde, kişisel mali değerlendirmeler, gayrimenkul ile hisse senedi ve tahvillerin değeri üzerinden alınan vergiler lehine kademeli olarak terk edildi. Netice itibarıyla bu tercih, faiz oranını etkin bir şekilde yüzde 25 ilâ 75 oranında düşürdü.²⁸ Askerî harcamalardaki ağır kesintilerin yanı sıra, bu önlemler Hollanda'nın artan faiz yüküyle başa çıkmasına izin verdi. Diğer eyaletler, sermaye piyasaları izin verir vermez, faizin yüzde 4'ten yüzde 3'e gönüllü olarak düşürülmesi gibi çok daha basit bir çözümü seçtiler.

On yedinci ve on sekizinci yüzyılın büyük bölümünde, sabit borç birikimi, faiz oranlarındaki düşüşle dengelendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında, kıt sermaye arzı ve yeni federasyonun belirsiz geleceği, faiz oranlarını yüzde 12'ye yükseltmişti. 1640'a gelindiğinde, yatırım fırsatlarına yönelik artan talebe atfedilebileceği üzere faiz oranları yüzde 5'e düşmüştü. On sekizinci yüzyılda, barış zamanında devlet tahvillerinin getirisi (vergilendirmeden sonra) Hollanda'da yüzde 2,5 ve diğer eyaletlerde yüzde 3'tü (o zamanlar hâlâ diğer çoğu Avrupa ülkesinden çok daha düşüktü).²⁹ 1754'ten sonra güçlü bir itfa politikası izlendi. Örneğin, Hollanda'da borç 1753'te yaklaşık 360 milyon guldenden 1780'de yaklaşık 320 milyon guldene düşürüldü. Yine de faiz ödemeleri Hollanda'daki toplam harcamanın kabaca yüzde 40-50'sine teka-

28 L. van der Ent, W. Fritschy, E. Horlings ve R. Liesker, 'Public finance in the United Provinces of the Netherlands in the seventeenth and eighteenth centuries', M. Ormrod, M. Bonney ve R. Bonney'de (d.), *Crises, revolutions and self-sustained growth. Essays in European fiscal history, 1130-1830* (Stamford: Shaun Tyas, 1999), s. 249-93, 266'da. Bu yayın için kullanılan veri tabanı, bu bölümün metninin tamamlanmasından sonra büyük ölçüde genişletildi ve elektronik olarak erişilebilir hale getirildi. Ayrıca kısmi bir tercümesi de mevcuttur. bkz. www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien/Verzamelposten/translations.

29 A.g.e, s. 264-70.

bül etmeyi sürdürdü.³⁰ Birlik düzeyinde borçlanmaya gidildiği İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra ciddi mali zorluklar ortaya çıktı. Faiz ödemelerinin geçici olarak durdurulmasına dahi ihtiyaç duyuldu. Daha sonra, faiz oranlarının yüzde 4'ten yüzde 3'e indirilmesinin yanı sıra Birlik'in uzun vadeli borcu 1746'da yaklaşık 59 milyondan 1796'da yaklaşık 18 milyona düşürüldü.³¹

Hollanda Cumhuriyeti birleşik (ulusal) bir devlete dönüştürüldüğünde, tüm kamu borçları tek bir ulusal borç hesabında birleştirildi. Ödenmemiş 766 milyon guldeni karşılayabilmek için vergi sisteminde reform yapılması gerekmekteydi. 1806'da Vatan Cephesi'nin, önde gelen finans uzmanlarından biri olan I. J. A. Gogel tarafından tasarlanan tek bir ulusal vergilendirme sistemi kabul edildi. Reform, temel olarak Hollanda'nın (Eyaletin) vergi sistemini ülkenin tamamında uygulanmasıyla ilgiliydi ve bu tercih gelirlerde önemli bir artışa neden oldu. Ancak, artan mali verimliliğin kazanımları, yüksek savunma harcamaları ve Fransızların talep ettiği "tazminatlar" tarafından sıfırlandı. Sonuç olarak, harcamalar, gelirleri göze çarpacek kadar büyük bir farkla aştı.³² Sermaye azaldıkça faiz oranları da yükseldi. Bütçe açığını finanse etmek için zorunlu borçlanmaya ihtiyaç vardı. Hollanda 1810'da Fransız İmparatorluğu'na dahil edildikten sonra, Napolyon borcun üçte ikisi üzerindeki faiz ödemelerini durdurmaya karar verdi. Napolyon'un söz konusu tercihi *tiërcering* olarak adlandırılmaktadır.

1813'te bağımsız Hollanda'nın yeni kralı, Orange Hanedanı'na mensup I. William, sermaye piyasalarıyla iyi bir ilişkinin yeniden kurulmasına öncelik verdi. Daha 1814'te, yeni devlet tahvillerine yatırımcı kazanmak amacıyla Fransız *tiërcering*'inin

30 E. H. M. Dormans, *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam: NEHA, 1991), s. 101; Van der Ent et al., 'Public finance', s. 268: Ove-rijsse, 1720 civarından bu yüzyılın sonundan önce tah. %50'den %20'nin altına; Groningen, 1720 civarından bu yüzyılın sonundan önce %30'dan %10'un biraz üzerine düştü.

31 Dormans, *Hettekort*, s. 156, 165.

32 1798-1810'de ortalama harcama, ortalama gelirden %102 daha yüksekti. Bkz. Tom Pfeil, 'Het Nederlands bezuinigingsbeleid in de Bataafs-Franse tijd (1795-1810): illusie en werkelijkheid', W. Fritschy, J. K. T. Postma ve J. Roelevink (d.), *Doel en middel. Aspecten van financieel overheidsbeleid in de Nederlanden van de zestiende eeuw tot heden* (Amsterdam: NEHA, 1995), s. 133-50.

kademeli olarak azaltılmasını sağlamak üzere bir yasa meclisten geçirilmişti.³³ Parlamantonun açık isteksizliğine rağmen, William I, büyük altyapı yatırımları ve endüstriyel yardımları da içeren Hollanda ekonomisini çağdaştırma amacı için borçlanmak durumunda kaldı. Bu yüzyılda, kamu harcamalarındaki vurgu “toplumsal” işlevlerden yana değiştiğinden, savaşın finansmanına (ve savaşla ilgili borçların ödenmesine) harcanan meblağ orantılı olarak azaldı (bkz. Şekil 2.1). Harcamaların niteliğinde görülen bu değişim, diğer çoğu Avrupa ülkesindeki gelişmelerle aynı çizgideydi.³⁴

On dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarındaki kredilere bağımlılık Hollanda vergi devletine özgü değildi. İngiltere ve Fransa’da vergilerden ziyade borçlar, kamu gelirinde belirleyici faktördü.³⁵ Hemen hemen tüm Batı Avrupa devletleri için hükümetin borsayla ilişkisi, en az parlamentoyla olan ilişkisi kadar önemliydi. Maliye bakanları borsa uzmanı olmak zorundaydı. Ancak Hollanda’daki borçlanmaların toplamı son derece yüksek bir miktara ulaştı. Fransa ve İngiltere zaman zaman ekonomik büyümenin neden olduğu bir bütçe fazlası yaşarken, kuzey ve güney arasındaki gerilimler nedeniyle hükümetin zengin kaynaklarından verimli bir şekilde yararlanamadığı Hollanda sürekli bütçe açıklarından mustaripti (aşağıya bakınız). Parlamento, kralın neredeyse hiçbir etkide bulunamadığı mutlakiyetçi mali stratejilerinden giderek daha fazla hoşnutsuz hale geldi. Bütçeler on yıllık dönemler için oylandı ve meclis onayı olmaksızın sürekli bir şekilde borçlanmaya gidildi. Sonunda 1830’lardaki Belçika Bağımsızlık Savaşı I. William’ın ekonomik ve siyasi hırslarının kaderini belirledi. I. William 1840’ta tahttan çekilmek zorunda kaldı. Yeni bütçede, vergi gelirlerinin yüzde 88’inin, devletin temerrüdüne işaret eden, faiz ödemelerine harcanacağı anla-

33 W. Fritschy, ‘Staatsvorming en financieel beleid onder Willem I’, C. A. Tamse ve E. Witte’de (d.), *Staats- en Natievorming in Willem I’s Koninkrijk (1815–1830)* (Brussels: Vubpress, 1992), s. 215–37, 220.

34 P. Flora vd., *State, economy, and society in Western Europe 1815–1975: the growth of mass democracies and welfare states* (Frankfurt: Campus Verlag, 1983), C. I, s. 355ff.

35 D. E. Schremmer, ‘Taxation and public finance: Britain, France and Germany’, P. Mathias ve S. Pollard (d.), *Cambridge economic history of Europe, Cilt. VIII, the industrial economies: the development of economic and social policies* (Cambridge University Press, 1989), s. 318.

şıldı.³⁶ Borcun yeniden düzenlenmesi, faiz yükünde yeniden uzun vadeli bir düşüş getiren Maliye Bakanı Van Hall tarafından 1844/45'te başlatıldı. Faiz ödemelerinin payı 1844'te GSYİH'nın (Gayri safi yurtiçi hasılanın) yaklaşık yüzde 6'sı seviyesinden 1870'ten sonra yüzde 2'nin altına düştü.³⁷

O zamana kadar Hollanda, 1830'lar ve 1840'lardaki mali kriz nedeniyle borçları merkezi hazineden ödemek konusunda oldukça tereddütlü hale gelmişti. Bu nedenle, yerel yönetim bütçelerine doğru bir kayma meydana geldi. Toplam kamu harcamalarının bir yüzdesi olarak yerel kamu harcamaları, 1870'te yaklaşık yüzde 25-30 iken, 1913'te yüzde 45-50'ye yükseldi. (1890'lardan beri ilerleme kaydeden) Sosyalist esinli bir refah devleti ideolojisi yerel masrafları arttırdı. "Merkez"den "yerel"e benzer kaymalar İngiltere ve Almanya'da da dikkat çekmekteydi.³⁸ Altyapı, eğitim, yoksulluk yardımı, temizlik, sağlık ve diğer kamusal hizmetler için yapılan ek harcamaların çoğu, kentsel borçlanamalar aracılığıyla finanse edildi. Ulusal borç 1900-14 döneminde (1.100 milyon gulden) aynı seviyede kalırken, yerel yönetimlerin borcu ikiye katlanarak 256 milyondan 521 milyona çıktı.³⁹

36 W. Fritschy ve R. van der Voort, 'From fragmentation to unification: public finance, 1700-1914', M. Hart, J. Jonker ve J. L. van Zanden'de (d.), *A financial history of the Netherlands* (Cambridge University Press, 1997), s. 64-64, 77.

37 J. P. Smits, E. Horlings ve J. L. van Zanden, *Dutch GNP and its components 1800- 1913* (Groningen: Groningen Growth and Development Centre, 2000).

38 R. H. van der Voort, *Overheidsbeleid en overheidsfinanciën in Nederland 1850-1913* (Amsterdam: NEHA, 1994), s. 184, grafik 6.2.

39 Centraal Bureau Voor de Statistiek, *Zeventig Jaren Statistiek in Tijdsreeksen* (The Hague: Staatsuitgeverij, 1970), s. 128-30, tablo R.

Tablo 2.1. İngiltere ve Hollanda'da nüfus artışı

	İngiltere	Hollanda
1500-1550		0.6
1550-1600	0.6	0.4
1600-1650	0.5	0.4
1650-1700	-0.1	0.0
1700-1750	0.3	0.0
1750-1800	0.8	0.2
1800-1850	1.4	0.8
1850-1913	1.2	1.1
Size (1700)	5 milyon	1.9 milyon

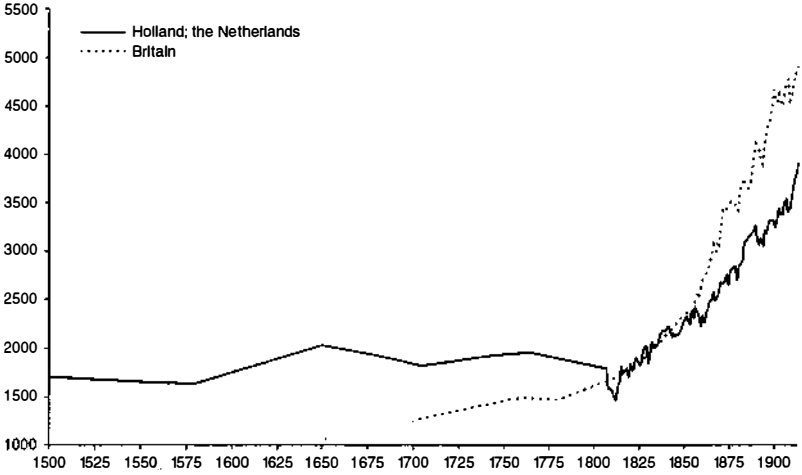
Kaynaklar: E. A. Wrigley ve R. S. Schofield, *The population history of England, 1541-1871: a reconstruction* (London: Edward Arnold for the Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, 1981); H. Nusteling, 'Periods and caesurae in the demographic and economic history of the Netherlands, 1600-1900', *Economic and social history of the Netherlands 1* (1989), 87-117.

Vergi Yüğü, Vergi Tabanı ve Vergi Yapısı

Beklendiğı üzere, borcun vergilendirme yoluyla finanse edilmesi gerekiyordu. Bir ekonominin mali potansiyeli her zaman üç faktöre bağılıdır: ikamet edenlerin sayısı, ortalama yıllık gelirleri (aynı zamanda tüketim ve mülk veya servet için de temsili olarak kullanılır) ve zaman içinde nüfus ve gelirin gelişimi. On yedinci yüzyılda, Hollanda mali sistemindeki olası "eksiklikler", az nüfusunun şaşırtıcı zenginliğiyle dengelendi. Ancak on sekizinci yüzyılda, artan mali etkinlik, nüfus azlığının etkilerini ortadan kaldıramadı (bkz. Tablo 2.1).

Tablo 2.1, Hollanda ve İngiltere'deki nüfus büyüklüğü ve nüfus artışının bir karşılaştırmasını sunmaktadır. 1815'ten sonra, kuzey ve güney Hollanda'nın birleşmesi, durgun ekonomiye bir çözüm gibi göründü. Sadece nüfus büyüklüğü ikiye katlanmakla kalmadı, aynı zamanda yeni krallık kuzeyin zengin tarımsal-ticari ekonomisini yeni sanayileşen güneyle ve yeniden kurulan Doğu Hint kolonileriyle birleştirdi. Bununla birlikte, yeni krallığın Protestan kuzeyi ile Katolik güneyi arasındaki dinî gerilimler bir yana, her iki tarafın mali entegrasyonu, güneydeki vergi yükünün devasa artışının önemli bir kısmının kuzeydeki borç sahiplerine faiz ödemeleri için kullanılması gerektiğinden, genel bir hoşnutsuzluk kaynağı haline geldi.

Şekil 2.2, her iki ülkedeki gelirlerin büyüklüğü ve gelişiminin bir karşılaştırmasını sunmaktadır. Yaklaşık 1800'e kadar Hollanda'da kişi başına düşen gelir oldukça istikrarlı bir seyir izledi. Hollanda'nın gelişimi, uzun vadeli durgunluk kavramıyla nitelendirilen erken modern Avrupa büyümesinin genel şablonuyla uyushmaktadır. Altın Çağ (c. 1580-1670) gözlemlenebilir büyümenin olduğu tek dönemdi ve o zaman bile ekonomi yılda sadece yüzde 0,3 büyüdü.⁴⁰ Hollanda ekonomisi ancak 1800'den sonra kişi başına düşen gelirin artışında bir süreklilik kaydedebildi.

Şekil 2.2. Sabit fiyatlarla (1990 dolar) Hollanda Cumhuriyeti (1500–1800), Hollanda Krallığı (1800–1913) ve İngiltere’de (1700–1913) kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla

Kaynaklar: J. P. Smits, E. Horlings ve J. L. van Zanden, *Dutch GNP and its components 1800–1913* (Groningen: Groningen Growth and Development Centre, 2000), s. 228–30; J. L. van Zanden, ‘The Dutch economy in the very long run’, E. Szirmai ‘de vd. (d.) *Explaining economic growth* (Amsterdam: NorthHolland, 1993), s. 267–83; J. L. van Zanden, ‘Economic growth in the Golden Age. The development of the economy of Holland’, *Economic and Social History of the Netherlands* 4 (1993), 270; A. Maddison, *Monitoring the world economy, 1820–1992* (Paris: OECD Publications and Information Centre, 1995).

40 L. Noordegraaf ve J. L. van Zanden, ‘Early modern economic growth and the standard of living. Did labour benefit from Holland’s Golden Age’, K. Davids ve J. Lucassen’de (d.), *A miracle mirrored: the Dutch Republic in European perspective* (Cambridge University Press, 1995), s. 76.

Britanya, on sekizinci yüzyılda sürdürülebilir bir büyüme elde etmiş görünmektedir. 1750'den sonraki demografik ve ekonomik deneyim, Kuznets'in modern ekonomik büyüme tanımına uymaktadır: hatırı sayılır nüfus artışıyla birleşen kişi başına gelirden sürekli bir artış.⁴¹ Kısacası, Hollanda vergi tabanı 1800'e kadar hiç artmazken, İngiltere 1700'den sonra mali potansiyelinde patlayıcı bir artış yakaladı. Sonuç olarak, Hollanda Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada rekabet edebilme yeteneği, on sekizinci yüzyılda giderek zayıfladı.

1810 civarındaki kırılmaya rağmen (bkz. Şekil 2.2), Hollanda'nın ekonomik kalkınmasında verilerin önerdiğinden daha fazla süreklilik bulunmaktaydı. Ekonominin benzeri görülmemiş oranlarda büyümesine rağmen, büyümenin temelleri hemen değişmedi. 1815 ve 1850 arasında kişi başına düşen GSYİH'deki artış, esas olarak Hollanda Birleşik Krallığı'nın, merkezileşmiş bir devlet bağlamında, Eski Rejim'den miras kalan politikaları ve endüstrileri yeniden canlandırmasına dayanıyordu. Ayrıca, daha yüksek ortalama gelirler, tüm nüfus için daha fazla refah anlamına gelmiyordu. Dönem, gelir eşitsizliği, kentsel niteliklerden uzaklaşma, ücret katılığı ve yüksek ölüm oranlarında bir artış da simgelemektedir. Yapısal üretkenlik artışına, tüketici talebindeki büyümeye ve yaşam standardındaki genel iyileşmelere dayanan modern bir ekonomik büyüme süreci ancak 1850'den sonra başladı. Ardından, bölgesel sınırların ortadan kalkması ve yeni demiryollarının inşa edilmesiyle pazar bütünleşmesi de sağlandı.⁴²

O halde zaman içindeki toplam vergi yüküne bakıldığında, Tablo 2.2 ve 2.3 Kuzey Hollanda'nın nüfus ve milli gelirine ilişkin tahminleri sunmaktadır. On sekizinci yüzyılın başlarından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar şaşırtıcı bir süreklilik gözlenmektedir. 1820 yılı dışında, yükün bir kısmı Güney Hol-

41 S. W. Kuznets, *Modern economic growth. Rate, structure and spread* (New Haven: Yale University Press, 1966).

42 H. Knippenberg ve B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen: Sun, 1988), s. 48; J. P. Smits, *Economische groei en structuurveranderingen in de Nederlandse dienstensector, 1850-1913. De bijdrage van handel en transport aan het proces van 'moderne economische groei'* (Amsterdam: Vrije Universiteit, 1995), s. 183-94.

landa tarafından karşılandığında, gerçek gelirler kişi başına yaklaşık 24 guldende neredeyse sabit kaldı. Ancak 1870'ten sonra kişi başına düşen gelir hızla arttı.

Cumhuriyet için daha ayrıntılı bir analiz, bölgeler arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Hollanda 1670'ler ve 1790'lar arasında kişi başına düşen reel vergilerde yüzde 40'lık bir artış yaşarken, diğer iki denizden uzak eyalette (Drenthe ve Overijssel) kişi başına düşen gelir yarıdan fazlaydı. Bu, sabit kota sisteminin bir sonucuydu. On sekizinci yüzyıl Hollanda'da bir durgunluk dönemi idi, oysa iç tarım ekonomilerindeki koşullar tarım fiyatlarındaki artış nedeniyle iyileşti. Yine de Overijssel gibi içeride yer alan bir eyaletin sakinlerinin ödediği meblağlar dahi küçümsenmemelidir. 1700 civarında, İngiltere'de kişi başına düşen vergi miktarının iki katını ödediler.⁴³

43 W. Fritschy, 'Taxation in Britain, France and the Netherlands in the eighteenth century', *Economic and Social History in the Netherlands* 2 (1990), 57-79, 64'de.

Tablo 2.2. Reel ücretlerin ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın gelişimiyle karşılaştırıldığında Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı'nda kişi başına nominal ve reel vergi gelirleri, 1670'ler-1913 (Tüketici fiyat endeksi kullanılarak hesaplanan 1800'ün fiyatlarında reel vergi gelirleri)

	Reel ücret	Reel k.b.GSYİH	Hollanda Krallığı		Hollanda Cumhuriyeti		Overijssel		Drenthe	
			Nominal	Reel	Nominal	Reel	Nominal	Reel	Nominal	Reel
	1820=100	1820=100	<i>f</i>	1800 <i>f</i>	<i>f</i>	1800 <i>f</i>	<i>f</i>	1800 <i>f</i>	<i>f</i>	1800 <i>f</i>
1670s	126	107			19.4	28.7	10.3	14.9	7.5	11.3
1716	124	102	16.3	23.7						
1740s	127	106			26.0	38.7	8.1	12.1	5.5	9.4
1790s	102	101	18.6	24.3	30.8	40.0	6.6	6.5	5.5	5.5
1820	100	100	16.3	18.6						
1850	121	129	18.3	24.3						
1870	127	149	20.8	24.5						
1913	228	221	32.2	38.2						

Notlar: Overijssel: 1672, 1740/45 ve 1795; Drenthe: 1672, 1754 ve 1795; Hollanda: 1672/75, 1740/45 ve 1788/92; reel kişi başına düşen GSYİH: 1790'lara kadar Hollanda, 1672/75, 1716, 1740/45 ve 1795'de ; 1820–1913 Hollanda; 1820 verileri yalnızca kuzey Hollanda için geçerlidir;

KAYNAKLAR: J. deVries ve A. van der Woude, The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500–1815 (Cambridge University Press, 1997), s. 54–5, 97; J. P. Smits, E. Horlings ve J. L. van Zanden, Dutch GNP and its components 1800–1913 (Groningen: Groningen Growth and Development Centre, 2000), s. 228–30; J. L. van Zanden, 'The Dutch economy in the very long run', in E. Szirmai et al. (d.), Explaining economic growth (Amsterdam: NorthHolland, 1993); J. L. van Zanden, 'Economic growth in the Golden Age. The development of the economy of Holland', Economic and social history of the Netherlands 4 (1993), s. 270; van Zanden, 'The prices'.

Tablo 2.3. Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı'ndaki toplam vergi yükü, 1575–1913 (cari fiyatlarla bölgesel ve ulusal GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam vergi gelirleri; her bir kıyaslama yılı için ortalama beş yıl)

	1575	1600	1650	1700	1750	1790	1820	1850	1870	1913
Hollanda Cumhuriyeti	1.9	5.2	5.4	9.7	13.5	12.3	9.5 ^a	11.5 ^b		
Overijssel					(9.3) ^c		6.4 ^a	9.4 ^b		
Drenthe					(9.6) ^c		5.1 ^a	9.1 ^b		
Hollanda Krallığı							8.2	9.8	8.0	8.5

Notlar: a 1827; b 1849; c 1742 yılındaki toplam vergi gelirleri, 1742 (Drenthe) ve 1748 (Overijssel) nüfus büyüklükleri, 1742 yılında iç bölgelerde kişi başına düşen ortalama gelir ve 1820'de diğer iç bölgelere göre kişi başına düşen gelir düzeyi verilerinin birleştirilmesiyle hesaplanmıştır. 1742 yılı gelir tahminleri vergi verilerine dayandığından muhtemelen eksiktir. Bu durum, vergi yükünün abartıldığı anlamına gelir; 1820 verileri yalnızca kuzey Hollanda'ya ilişkindir.

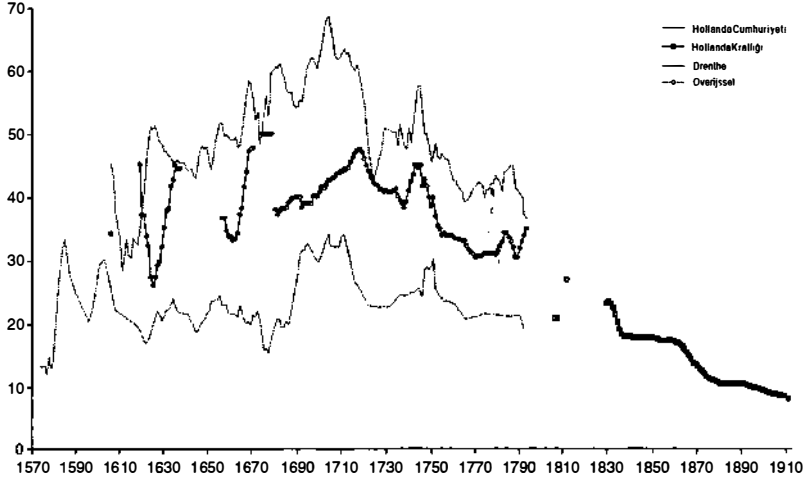
KAYNAKLAR: bkz Tablo 2.1; J. deVries ve d A. van der Woude, *The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500–1815* (Cambridge University Press, 1997), s. 702.

Tablo 2.3'teki tahminlerde, Hollanda'da kişi başına düşen gelirdeki artışın toplam eyalet GSYİH'sine göre vergi yükündeki bir artışa tekabül ettiği görülmektedir. Gelir üzerinden alınan vergilerin payı on altıncı yüzyılın son çeyreğinde neredeyse üç katına çıktı. Söz konusu vergilerden elde edilen gelir, 1650 ilâ 1700 arasında neredeyse iki katına çıktı ve ardından 1750 civarında emsali görülmemiş şekilde yüzde 13,5'e yükseldi. Dikkat çekici bir şekilde, Hollanda'nın vergilendirme düzeyi on sekizinci yüzyılda on dokuzuncu yüzyıldan daha yüksekti. Overijssel ve Drenthe için rakamlar, 1750 ilâ 1820 arasında benzer bir düşüşe işaret etmektedir. Bundan sonra, eyalet vergi yükü belli bir noktaya ulaşmış görünmektedir: Drenthe ve Overijssel'deki vergilendirme seviyeleri, ulusal ortalamayla karşılaştırılabilir.

Bununla birlikte, vergilendirmenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi, alınan vergilerin düzeyinden çok niteliğine bağlıdır. Cumhuriyetin üç eyaletinin ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası'nın vergilerini dört kategoride sınıflandırdık: (i) emlak, (ii) mülk, gelir ve servet üzerindeki diğer doğrudan vergiler, (iii) işlem vergileri (iç ticaretten alınan vergileri de içermektedir)

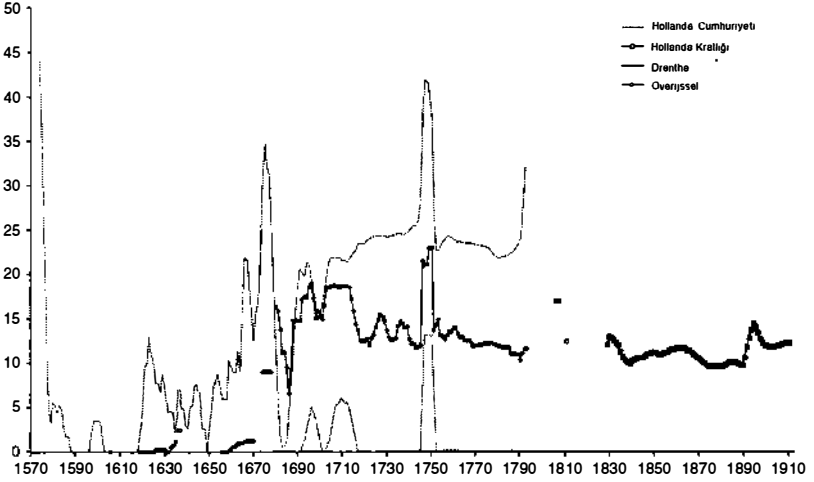
[*waag, rondemaat* ve *grove waren*]) ve (iv) tüketim vergileri.⁴⁴ Şekil 2.3a –d, Hollanda, Overijssel, Drenthe ve tüm Hollanda’daki her bir vergilendirme türünün önemini karşılaştırmanın yanı sıra mali yapının uzun vadeli gelişimindeki süreklilikleri ve süreksizlikleri incelemeyi mümkün kılmaktadır.

Şekil 2.3a. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası’nda emlak vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, 1570–1913 (%)

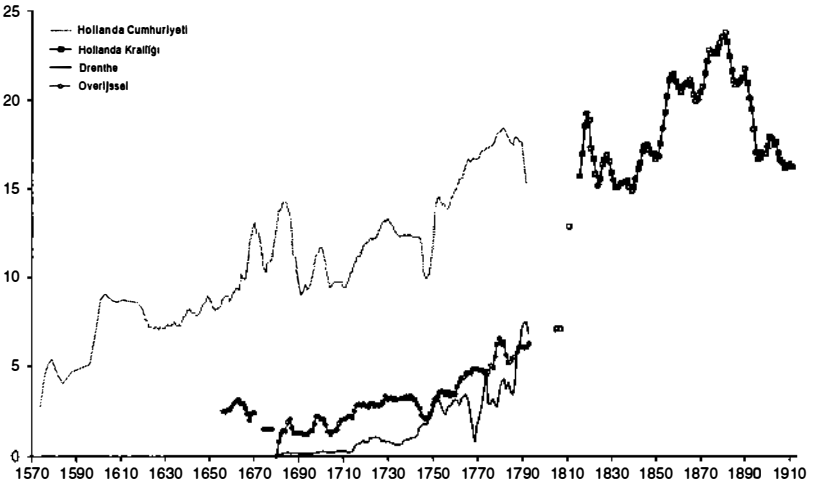

44 Doğru bir karşılaştırmanın önündeki en büyük engel, ortak araçların [*gemeene middelen*] farklı vergi türlerini içermesidir: tüketim vergileri, işlem vergileri, arazi ve mülk üzerindeki doğrudan vergiler vb. Hollanda için farklı türleri 1650’den itibaren ayırt edebilmekteyiz. Önceki dönem (1572-1649) için 1650-55’te her kategorinin ortalama payı uygulanmıştır.

Şekil 2.3b. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası'nda mülk, gelir ve servet vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, 1570–1913 (%)

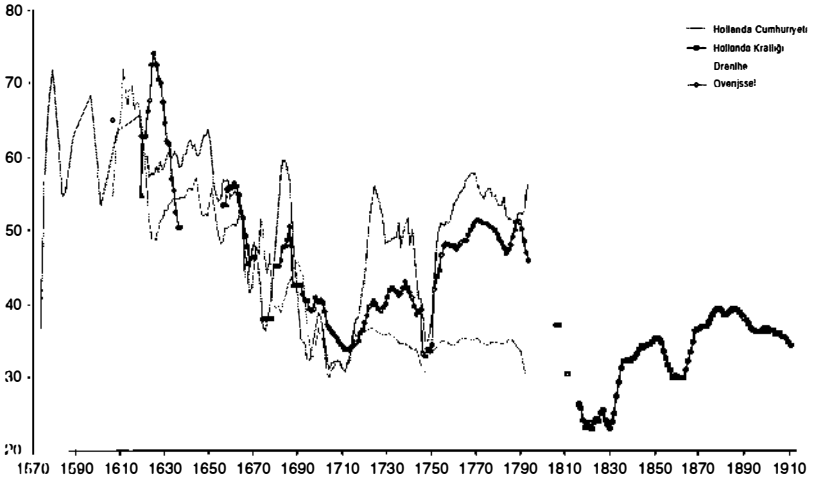
Şekil 2.3c. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası'nda, 1570–1913'te işlem vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (%)

Not: Veraset vergisi, rehin hakkı, damgalar vb.

Dört grafikte ilgili olarak yapılabilecek ilk gözlem, yıllık dalgalanmalarda ve 1570 ilâ 1800 yılları arasında eyalet vergilerinin yapısındaki değişimlerin genel yöneliminin birbirine benzerlik göstermesidir. Kırsal Drenthe ve Overijssel, daha çok emlak vergilerine bel bağlamışken, Hollanda'daki -dünya ticaretinin zengin ve yüksek derecede kentleşmiş merkezi- vergi geliri daha büyük oranda işlem vergilerine dayanmaktaydı. 1700'den sonra emlak vergilerinin nisbi önemi, özellikle iç bölgelerde, tüketim vergilerinin payındaki bir artışla telafi edildi. Hollanda'da, doğrudan vergilerin azaltıcı rolü, işlem vergileriyle mülk, gelir ve servet üzerindeki vergiler tarafından telafi edildi.

Şekil 2.3d. Cumhuriyetin üç ilinde ve on dokuzuncu yüzyıl Hollandası'nda, 1570-1913'te tüketim vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (%),

Vergi gelirlerinin niteliğindeki uzun vadeli gelişim, özellikle Hollanda Cumhuriyeti'nin (1795'e kadar) ve Hollanda Krallığı'nın (1806'dan başlayarak ve en azından 1850'ye kadar devam eden) vergi yapıları arasında dikkate değer derecede bir süreklilik olduğunu göstermektedir. 1806'nın ulusal vergi sisteminin, şiddetli bir ihtiyaç döneminde en yüksek verimi sağlayan Hollanda mali sistemine dayandığı göz önünde alındığında, bu durum açıkça görünür.

Diğer bir sürekli eğilim, düşük gümrük vergisi oranıydı. İsyanın ilk on yıllarının dışında, ithalat vergileri her zaman son derece düşüktü. Komşu ülkelere nazaran gümrük vergilerinin çok daha düşük olduğu söylenebilir. Hollanda'daki oranlar genellikle yüzde 3 civarındayken ve bazen yüzde 5'e yükselirken, İngiltere ve Fransa ithalat değeri üzerinden yüzde 20 veya daha fazla bir oranda gümrük vergisi uygulamaktaydı.⁴⁵ On dokuzuncu yüzyıl boyunca bu eğilim devam etti. Hollanda'daki gümrük gelirleri toplam vergi gelirinin 1816/1830'da yüzde 3,2 ile 3,9 arasında, 1831/1855'te yüzde 2,2 ile 2,9 arasında değişti ve 1856 ile 1913 arasında yüzde 1,7'nin altına düştü. Karşılaştırıldığında, Belçika'nın oranları 1870'e kadar en az iki katına kadar çıkmıştı (ve sonrasında da Hollanda oranlarından hâlâ önemli ölçüde yüksekti). 1821 ve 1850 arasında, Fransızlar Hollandalılardan beş ilâ yedi kat daha yüksek vergiler uygularken, İngiliz oranları Hollandalılardan on ilâ on dört kat daha yüksekti.⁴⁶ Hollanda'daki oranlar her zaman Büyük Britanya, İtalya, Almanya, İspanya, Portekiz veya Fransa'daki oranlardan daha düşük olmasına rağmen, bu oranlar ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bir dereceye kadar yakınlaştı.⁴⁷

Maliye Politikasının Etkileri

Vergilendirmenin gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkisi, yukarıda özetlenen gelirlerin bileşiminden çıkarılabilir. Hollanda ve Hollanda vergileri deVries ve van der Woude tarafından (i) gelir eşitsizliğini azaltan artan oranlı vergiler, (ii) eşitsizliği arttıran azalan oranlı vergiler ve (iii) belirsiz vergiler olarak sınıflandırılmıştır.⁴⁸ Doğrudan vergilerin çoğu ve işlem vergileri artan oranlıydı. Çünkü bunlar esas olarak ortalamanın üzerinde gelire sahip hanelerden tahsil ediliyorlardı (örneğin ipotek vergileri, veraset vergisi, hizmetçi sayısı üzerindeki harçlar, vb.). Lüks mallar (örneğin şarap veya şeker) üzerindeki vergiler artan oranlıydı ancak diğer tüketim vergilerinin çoğu azalan oran-

45 Hart, *The making of a bourgeois state*, s. 102–3.

46 E. Horlings, *The economic development of the Dutch service sector, 1800–1850. Trade and transport in a premodern economy* (Amsterdam: NEHA, 1995), s. 136.

47 Ayrıca bu kitaptaki 9. Bölüme bakınız M.E Mata.

48 deVries ve van der Woude, *The first modern economy*, s. 112.

lıydı. On dokuzuncu yüzyıl için lisans vergisi (*patentbelasting*), daha küçük girişimcileri orantısız bir şekilde vergilendirdiği için azalan bir vergi olarak sınıflandırıldı. Birkaç vergi belirsiz kalmak zorunda kaldı: en önemlileri, aynı zamanda yoksul mülk sahiplerine de yük olduklarından gümrük vergileri, nakliye hakları ve emlak vergisi (*verponding*)'dir.

Şekil 2.4, artan oranlı vergilerin azalan vergilere göre nisbi önemini göstermektedir. Dağılım etkisi belirlenemeyen belirsiz vergiler değerlendirme dışı bırakılmıştır.⁴⁹ Veriler, tahminen 1590'dan 1913'e kadar daha artan oranlı vergilendirmeye doğru uzun vadeli bir eğilimi açıkça göstermektedir. Bu şekilde, iki fasıla dikkat çekmektedir: (i) on yedinci yüzyılın ikinci yarısı, (ii) 1850'ler ve 1860'lar.

Şekil 2.4. Hollanda Cumhuriyeti ve Hollanda Krallığı'nda artan ve azalan oranlı vergilerin birleşik gelirindeki artan oranlı vergilerin payı, 1572–1913 (%)

Kaynak: Artan ve azalan vergilerin tanımı J. deVries ve A. van der Woude'den alınmıştır, *The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500–1815* (Cambridge University Press, 1997), s. 112. Belirsiz vergiler hesaplamalardan çıkarılmıştır.

49 Belirsiz vergiler, Hollanda'nın gelirlerinde yaklaşık %23'lük sabit bir paya sahipti. Napolyon Savaşları'ndan hemen sonra Hollanda'da yaklaşık %40'luk bir paya sahip olduklarında (1814–30) bu seviye daha da yüksekti. 1830'dan sonra bu pay hızla 1880'de dörtte birin altına düştü ve yirminci yüzyılın başlarında yaklaşık %30'da sabitlendi.

Bu dönemlerde vergilendirmedeki değişimler, daha ilerici bir mali sisteme geçişi hızlandırdı. On yedinci yüzyıldaki ilerici dönüşüm, 1640'lardan sonra azalan oranlı vergi gelirlerinin dengelenmesinin ve 1680'lerde mülkiyet, gelir ve servet üzerinde yeni vergilendirme biçimlerinin uygulanmaya başlanması bir sonucuydu. 1600-50 döneminde, daha ilerici "ortak araçlar" toplam vergi gelirine ortalama yüzde 7 katkıda bulundu ancak 1650 ile 1700 arasında payları yüzde 20'ye yükseldi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, Hollanda mali tarihinde tamamen özel bir dönemdi. 1850 yılı, vergilendirmenin gelişiminde büyük değişikliklere sahne oldu. Sömürgelerden elde edilen kaynakların kullanılması(aşağıya bakınız) ve kamu borcunun yeniden düzenlenmesi yoluyla sağlanan muazzam miktarda para, mali sistemde reform yapmak için harcandı. 1850 ve 1865 arasında koyun eti ve domuz eti (1852), tahıl öğütme (1855) ve yakıt (1863) üzerindeki ulusal vergiler kaldırıldı.⁵⁰ Gelir kaybı, şeker, brendi ve şarap gibi lüks ürünler için uygulanan daha yüksek vergi oranları aracılığıyla dengelendi. Yerel yönetimlerin maliyesi de yeniden yapılandırıldı: 1865'ten sonra tüm yerel tüketim vergileri kaldırıldı. Devlet, bir dizi doğrudan vergiye (örneğin kişisel servet vergisi) ek yüzdeler koydu ve bunların getirilerini ödenek şeklinde yerel yönetimlere aktardı.

1850'lerin ve 1860'ların vergi reformlarının tüketici talebi üzerinde muazzam bir etkisi oldu. Vergilendirilmiş mallar üzerindeki tüketici harcamalarında vergilerin payı 1850'den tahminen yüzde 9'dan 1860'ta yaklaşık olarak yüzde 4,5'e ve 1870'te yüzde 2'nin altına düştü. Daha düşük vergiler, daha düşük tüketici fiyatları ve sonuç olarak hane bütçesinde daha büyük fırsatlar anlamına geliyordu. 1850'den sonra hane harcamalarının gelişimi, vergi reformunun etkilerini yansıtmaktadır: (i) vergilendirilmiş malların tüketim hacmi, fiilen, özel tüketim vergilerinin kaldırılmasının fiyat etkisinden daha fazla arttı, (ii) gıda tüketimi düşük kaliteli ürünlerden yüksek kaliteli ürünlere kaydı (patates ve çavdar ekmeğinden buğday ekmeğine, koyun ve domuz etinden sığır ve dana etine), (iii) ve uzun vadede - reel ücretlerdeki artı-

50 Van der Voort, *Overheidsbeleid*, s. 110-20, 185; 'De hervorming onzer plaatselijke belastingen', *Economist* (1864), 131-60.

şın vergi reformunun talep etkilerini pekiştirdiği 1865'ten sonra - harcamalar endüstriyel ürün ve hizmetlere kaydı.⁵¹

Düşük gümrük oranlarının etkilerine gelince, bu politika Amsterdam'ın hammadde ve sermaye piyasalarının gelişmesine yardımcı olmuş olabilir. Hollandalı uluslararası ticaretle meşgul tüccarlar için ekonominin bu en kârlı sektörü üzerindeki düşük dereceli vergilendirme, aslında ticari teşebbüsleri adına önemli bir katkı anlamına geliyordu. Çünkü komşu ülkelerdeki tüccarlar çok daha yüksek yerel vergi oranlarıyla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Yine de genel ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi görülmektedir. İngilizlerin ekonominin uluslararası sektörlerine önemli bir vergi yükü yükleme politikası, muhtemelen ev tüketimi üzerindeki vergi yükünü hafifletmiş ve uzun vadede vergi tabanını genişletmiş olabilir.

Burada, Hollanda borcunun sürekli yüksek seviyesinden kaynaklanan bir dağıtım etkisinden de bahsedilebilir. Yabancı yatırımcılardan kamu borcu temin edilemediğinden, vergi gelirlerinin faiz ödemelerine harcanan kısmı yine yerli sermaye sahipleri tarafından alındı.⁵² On sekizinci yüzyılda, GSYİH'nin yaklaşık yüzde 8'i kamu borç tahvillerinin faizi olarak ödendi. Başka yatırım fırsatlarının bulunmaması ve Hollanda tahvillerinin güvenilirliği, son derece düşük bir reel faiz oranına rağmen Hollanda'nın borç senetlerini cazip hale getirdi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, borç ödemelerine ayrılan meblağ GSYİH'nin yüzde 14'ünü oluşturuyordu.⁵³ 1840'a kadar devlet tahvillerinin yaklaşık dörtte biri yabancı sermayedarlar tarafından ve tahvillerin bir kısmının da hayır kurumlarınca satın alınmasına rağmen, kaynak tahsisi söz konusu olduğunda Hollanda bütçeleri gelir

51 E. Horlings ve J. P. Smits, 'Private consumer expenditure in the Netherlands, 1800–1913', *Economic and Social History in the Netherlands* 7 (1995), 15–40.

52 Erken modern dönemde, hemen hemen tüm tahviller çok sayıda Hollandalı alacaklılar tarafından satın alınmıştı. Bu açıdan Hollanda Cumhuriyeti, tahvilleri çok sayıda yerli yatırımcının elinde bulunan Venedik'e benzemektedir. Öte yandan Milano, çoğu eyalet dışından gelen küçük bir alacaklı grubuna çok daha fazla bağımlıydı; bkz. L. Pezzolo, bu ciltteki 11. Bölüm.

53 J. L. van Zanden ve A. van Riel, *Nederland 1780–1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam: Balans, 2000), s. 36; deVries ve van der Woude, *The first modern economy*, s. 149.

eşitsizliğini arttırma eğilimindeydi. Faiz ödemelerinin dağılımı, Belçika'yla birlik döneminde coğrafi anlamda giderek daha çarpık hale geldi. Güney eyaletleri, krallığın vergi gelirlerinin neredeyse yarısına katkıda bulunurken, krallığın mali kaynakları ağırlıkla kuzey eyaletleri lehine kullanılmaktaydı. Kamu borcunun büyük bir kısmı Hollanda kökenliydi (yaklaşık yüzde 98, Hollanda'nın alacaklıları bundan büyük kâr sağladı). Altyapıya yapılan yatırımlar çoğunlukla kuzeye ayrıldı, ticaret ve ulaştırma için sağlanan katkılarının yaklaşık dörtte üçü kuzeyli girişimcilere gitti. Sonuç olarak, 1816 ile 1830 arasında Belçika eyaletleri toplam devlet gelirine ortalama yüzde 46 katkıda bulunurken, toplam harcamaların sadece yüzde 19'unu aldı. Böylece Birlik, Hollanda GSYİH'sinin ortalama yüzde 5,3'üne veya Belçika GSYİH'sinin yüzde 3,8'ine tekabül eden, kuzeye yapılan büyük, ancak görünmez sermaye transferleriyle çöküntüye uğradı.⁵⁴ Hollanda vergilerinin güneyde yayılması, Belçikalıları 1817 ile 1828 arasında kişi başına düşen vergi yükünde yüzde 26'lık bir artışla karşı karşıya bırakırken, ÖTV yüzde 257'ye varan oranda arttırıldı.⁵⁵ Kuzey eyaletlerinde kişi başına toplam vergi ödemeleri aşağı yukarı aynı kalırken, tüketim vergileri yalnızca yaklaşık üçte bir oranında arttı.

Birleşik Hollanda'nın mali sistemindeki eşitsizlikler, Belçika'nın Birlikten ayrılmasının ana nedenleri arasında yer alması olabilir. Belçika vergi gelirlerinin kaybı, (1831'deki Ayrılma'dan sonra) Hollanda devlet maliyesi üzerinde yıkıcı bir etki yaptı. Harcamalar sadece yüzde 20 düşerken vergi gelirleri neredeyse yarı yarıya azaldı. Devlet alternatif ve tercihen büyük gelir kaynakları bulmak zorundaydı.

54 E. Horlings, 'Miracle cure for an economy in crisis? Colonial exploitation as a source of growth in the Netherlands 1815–1870', B. Moore ve H. van Nierop (d.), *Colonial empires compared: Britain and the Netherlands, 1750–1850* (Aldershot: Ashgate, 2003)'de.

55 Belçika vergilerinin on sekizinci yüzyıldaki seviyesi için bu kitapta P. Janssens'in 3. Bölümüne bakınız.

Tablo 2.4. Düzenli vergilerin payı, toplam devlet gelirleri, 1816-1877 (%)
içerisinde Güney Hollanda'dan (1816-1830) ve sömürgelerden yapılan
havaletlerden (1832-1877) gelen vergi gelirlerinin net ödemeleri

	1816/ 1822	1823/ 1830	1832/ 1839	1840/ 1849	1850/ 1859	1860/ 1869	1870/ 1877
Düzenli Vergiler	61	52	63	60	59	60	76
Belçika'nın ödemeleri	29	39					
Sömürge havaletleri			33	36	37	34	13
Toplam	90	91	96	96	96	94	89

Kaynak: E. Horlings, 'Miracle cure for an economy in crisis? Colonial exploitation as a source of growth in the Netherlands 1815-1870', B. Moore ve H. van Nierop (d.), *Colonial empires compared: Britain and the Netherlands, 1750-1850* (Aldershot: Ashgate, 2003)'de.

Tahıl, kömür, turba ve sabun üzerinde tüketim vergilerinin yeniden uygulanması, toplam gelire 5 ilâ 6 milyon gulden ekledi. Ancak bu, mali sıkıntıyı hafifletmek için yetersizdi ve (doğru bir şekilde) ekonomik ve sosyal açıdan zararlı addediliyordu. Kesin çözüm, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda yoğun bir sömürge işletim sisteminin getirilmesinde bulundu (1832 tarihli *Cultuurstelsel* [Tarım Sistemi]). Oluşturulmasından kısa bir süre sonra, *Cultuurstelsel* muazzam kârlar üretmeye başladı ve hükümete Belçika'nın gelir kaybını telafi etmek için ihtiyaç duyduğu geliri sağladı (Tablo 2.4).

Cultuurstelsel'in muazzam hasılatı (1832 ve 1869 arasında yaklaşık 1.250 milyon gulden) borcu geri ödemek, vergi sistemini reforme etmek ve ulusal bir demiryolları ile su yolları sistemini kurabilmek için kullanıldı.

Sonuç

1500'den itibaren, Hollanda genellikle istikrarlı ve rasyonel hükümetlere sahipti. Genel olarak verimli addedilen idareler, gelir ve giderleri denkleştirmek için alternatif yollar bulma konusunda tüm maharetlerini sergilediler. Savunma kuvvetleri genellikle yeterliydi. Kamu borçlanması için yeni mali araçlarla birlikte yeni vergilendirme biçimleri geliştirildi ve 1830'dan sonra Hollanda Doğu Hint Adaları'nın sömürülmesini mali uygu-

lamalarının bir parçası şeklinde görmekte tereddüt etmedi. Tüketim vergileri tüketicilerin talepleri üzerinde önemli bir yükü dönüşse de Hollanda'nın vergi politikaları giderek daha yenilikçi bir hal kazandı.

1800 yılına kadar Hollanda, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yaşamadı. Yine de diğer Avrupa ülkelerinin deneyimleriyle tanık olunduğu üzere, sanayileşme öncesinde ekonomilerin çoğu için sürdürülebilir büyümenin olmaması doğaldı.⁵⁶ On sekizinci yüzyılın sonlarında (mukayese ediniz: Dördüncü İngiliz Deniz Savaşı zamanı, 1780-84) federal kurumların bariz verimsizliği, gerçekte mali kurumlarının zayıf performansının ya da vergi tabanının yeterince genişleyememesinden kaynaklanmıyordu. Bu kurumların verimsizliği, daha büyük nüfusa ve ekonomiye sahip rakip ulus devletlerin artan iktisadi ve askerî güçleriyle kıyaslandığında görünür hale geliyordu. On yedinci yüzyılda rakip ulusların çoğu ekonomik krizler yaşar ve (iç) savaflara sürüklenirken, Cumhuriyet nüfus artışı ve genişleyen ekonomik fırsatlarla kutsanmıştı.

Yine de bazı dönemlerde Hollanda mali sistemin verimsiz olduğu söylenebilir. Tarihinin altı döneminden, vergi tabanının önceki dönemlere kıyasla kabaca iki katı gibi bir hacme ulaştığı Hollanda Cumhuriyeti'nin (1813-50) ilk yılları, aralarındaki en verimsiz dönem gibi görünmektedir. Bu yıllarda bütçeler dengeli değildi: Belçika halkı haksız mali yüklerle karşı karşıya kaldı. Azalan oranlı vergilerin sınırlandırılmasına yönelik vergi politikaları başarısız oldu. Kralın mutlakiyetçi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki genel etkileri şüpheliydi ve kaçırılması sebebiyle Hollanda devletini iflasın eşiğinde bıraktı. Böylece, 1795'ten sonra Hollanda'nın merkezileşmesine ve modernleşmesine rağmen, devlet bu on yıllarda oldukça verimsiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü.

Bununla birlikte on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında kamu maliyesinin yapısında meydana gelen değişikliklerin haritasını çıkardık ve şaşırtıcı derecede bir süreklilik bulduk. Açıkça gelir ve giderlerin gelişiminde kırılmalar bulunmakla birlikte benzerliklerin hâkim olduğu söylenebilir. Uzun vadeli de-

56 Noordegraaf ve van Zanden, 'Early modern economic growth', s. 76.

vamlılığın ana kaynağı borçtu. Genel olarak güvenilir bir vergi sistemi tarafından desteklenen kamu borçlanması, hem vergi tabanının zenginliği hem de dikkatli borç yönetimiyle desteklenen Hollanda tarihi boyunca, öne çıkan bir özellikti. Genel olarak, devlet ve sermaye piyasası arasındaki ilişki mükemmeldi.

Geriye dönüp bakıldığında, İngiltere'yle bir karşılaştırma en açıklayıcı olandır. Her iki ülke de en azından erken modern dönemde, mali yapılarını bir "mali devrim" e dahil ederek ve nispeten esnek bir vergi tabanına istinaden kamu borcundaki önemli artışlara izin vererek ön plana çıktılar.⁵⁷ Ancak bu yeniliklerin kurumsal alanlardaki zamanlaması biraz farklıydı. Tablo 2.5, birkaç temel özelliğin karşılaştırmasını sağlar.

Bağımsız Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana (tah. 1572), Hollanda'daki devlet oluşumu, 120 yıldan fazla bir süre boyunca artan bir verimlilikle anılmıştır. Esas rakibi Büyük Britanya ancak bir asır sonra benzer bir verimlilik düzeyine ulaşmıştı. Bu perspektifte, on yedinci yüzyıldaki Hollanda mali başarıları gerçekten de oldukça dikkat çekicidir.

57 P. O'Brien, 'Fiscal exceptionalism: Great Britain and its European rivals. From civil war to triumph at Trafalgar and Waterloo', London School of Economics Working Paper (2001), s. 17.

Birleşik Hollanda Cumhuriyeti

Şekil 2.5. Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti

NB: Bu bölümün tamamlanmasından sonra, diğer eyaletlerin çoğu için de finansal elektronik veri tabanı, kısmen İngilizce çeviri ile, kullanılabilir hale geldi. Bks: see www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien/Verzamelposten/translations.

Table 2.5. On sekizinci yüzyıl İngiltere'sine kıyasla on yedinci yüzyıl Hollanda'sında kamu maliyesinin büyümesi

	Holland 1572–1713	Britain 1688–1815
Increase in real tax revenues	c. 18 times ^a	c. 15 times
Increase in the share of taxes in national income	c. 11 times ^b	c. 5 times
Average amount of war expenditure per year in 1694–97 (£)	4.2 million	4.5 million
Population c. 1700	1.9 million	5.0 million

	Holland 1572–1713	Britain 1688–1815
Reel vergi gelirlerinde artış	Tah. 18 kat	Tah. 15 kat
Milli gelirin içinde vergilerin payının artışı	Tah. 11 kat	Tah. 5 kat
1694-97 arasında yıllık ortalama savaş gideri tutarı (£)	4,2 milyon	4,5 milyon
Nüfus tah. 1700	1,9 milyon	5,0 milyon

Habsburg Aşağı Ülkeleri ve Belçika'da Vergilendirme, 1579–1914

Paul Janssens

İspanyol ve Avusturya İmparatorluk Hâkimiyeti Altında Siyasi Özerklik (On yedinci-on sekizinci yüzyıllar)

Mali Özerlik

1 781'de, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, II. Joseph, Avusturya Hollandası'nı ziyaret etti ve onun görüşüne göre monarşik değil, aristokratik bir karaktere sahip Avusturya Hollandası'nın siyasi rejimiyle ilgili hayal kırıklığını dile getirdi. Bu, on altıncı yüzyılın sonunda İspanyol otoritesinin yeniden kurulmasıyla şekillenen ancak Maria Theresa'nın 1780'de ölümüyle pek değişmeyen, hükümdar ve yönetici seçkinler arasındaki güç dengesinin çarpıcı bir nitelemesiydi.¹

1 P. Janssens, 'The Spanish and Austrian Netherlands, 1579–1780', J. C. H. Blom ve E. Lamberts'de (d.), *History of the Low Countries*, yeni baskı, (New York & Oxford: Berghahn Books, 2006) s. 221–73, 497–99. Ayrıca bkz. P. Janssens (d.), *La Belgique espagnole et la principauté de Liège, 1585–1715*, 2 cilt. (Brussels: La Renaissance du Livre, 2006); H. Hasquin (d.), *La Belgique autrichienne, 1713–1794: Les Pays-Bas méridionaux sous les Habsbourg d'Autriche* (Brussels: Crédit Communal, 1987) ve J. Sten-

Tarihte, soyluların bir araya gelmesi, geleneksel monarşilerde hükümdarın siyasi otoritesini dengeleyen bir unsur olarak nitelendirilir. Avrupa'nın birçok yerinde, hükümdarlar mali olarak vergileri tasdik eden toplumsal zümrelere bağımlıydı. Avrupa'nın bazı bölgelerinde – örneğin bazı Fransız eyaletlerinde- monarşi bu tip toplumsal zümrelerin mali otoritesini ortadan kaldırmayı başarmıştı. II. Philip'in Hollanda'daki temel hedefi, soyluların mali otoritesine son vermek olmuştur. Alba'nın mali reformları (1569) kesinlikle bu iddiayı desteklemektedir. Ancak Hollanda'da patlak veren bir isyan bu planları engellemiştir. Arşidükler Albrecht ve Isabella, 1600'de yıllık bazda olağan vergileri toplamayı başardıklarında benzer bir adım atıldılar.

O zamana kadar, kraliyet *aidesinin* ("yardım" veya hükümdar tarafından resmi bir şekilde talep edilen vergilendirme) niteliği değişmişti. Düzensiz aralıklarla talep edilen ve değişken meblağlı bir vergiden, her yıl aynı zamanda soyluların onayına sunulan sabit tutardaki bir vergiye dönüşmüştür. Bu değişikliğin nedeni, bölgesel bir borç yükünün birikmiş olmasıydı. Savaş zamanlarında talep edilen yüksek aidesleri ödeyebilmek için soylular devlete borç vermeye zorlandı. Böylece, borçların ödenmesi için yıllık aideslerin onaylanması kaçınılmaz hale geldi. Aslında, soyluların kendileri, devlet tahvillerine sahip bireylerin çıkarlarını korumak için kalıcı vergilerden yanaydı. 1600 yılına gelindiğinde, bu evrim Habsburg Hollanda'sında tamamlandı. Arşidükler, borcu geri ödemek için gereken miktarı çok aşan bir meblağ olan 3,6 milyon guldenlik bir aides talep etti. Ekstra para, devletin yönetim maliyetlerini ve savaş masraflarını karşılamaktaydı.

On yedinci yüzyıldaki savaş para ihtiyacını arttırdı. Bu nedenle, soylular aiese ilaveten ek vergiler aracılığıyla da katkıda bulunmuşlardı. Ancak istisnai doğalarını vurgulamak için onlara *subsides* (hibeler) diyorlardı. Barış zamanında bile, savaşın modernizasyonu, tahkimatların inşası ve askerî birliklerin sayısındaki artış, daha fazla masraf yapılmasına yol açtı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, *subsides* aynı zamanda vergi gelirlerinin düzenli bir parçası haline geldi. 1725'te, eyalet soyluları son kez vergilendir-

gers, Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Cilt 1: Les racines de la Belgique jusqu'à la révolution de 1830 (Brussels: Racine, 2000).

mede kalıcı bir artışı kabul etti (Brüksel Mahkemesi'nin bakımı için). Bundan sonra, refah artarken ve büyüyen nüfus ortalama vergi yükünü azaltırken, olağan vergilendirme düzeyi sabit kaldı. Örneğin, Avusturya döneminde gümrük vergilerinden elde edilen gelir neredeyse iki katına çıktı (gümrük tarifelerinde kayda değer bir artış olmaksızın). Buna karşılık, *aides* ve *subsides* vergiye tâbi hanelerin gelirlerine bağlı değildi. Yıldan yıla istenilen tutar, tüm nüfus tarafından ödenen sabit meblağlar kadardı.

Prensip olarak *aides* ve *subsides* miktarı kraliyetin mali ihtiyaçlarına göre belirlenirdi. Merkezi hükümetin yerel yönetimler ve taşralı soylular tarafından toplanan vergi gelirleri hakkında sağlam bilgisi yoktu. On altıncı yüzyıldaki isyan yıllarında, hükümdarlar vergi toplama üzerindeki yetkilerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Brabant'ta, mali denetçiler vergilerin toplanması üzerindeki tüm kontrolü kaybetti ve yerel vergi gelirleri basitçe soyluların tahsildarlarına devrolundu. 1748'den sonra, Viyana, birçok kasaba ve vilayetin ağırlaşan mali durumunu hafifletmek için yeni düzenlemelere yer verdi. Ancak on sekizinci yüzyılın sonunda, mali durum düzeldiğinde, hükümet yine de *aides* ve *subsides*da yıllık yüzde 10'luk bir indirim gitti.

Bu arada, merkezi yetkililer, bağlı kuruluşların mali yönetimini kontrol etmek için bölgesel ve mahalli muhasebe hakkındaki bilgi edinmeye çalışmışlardır. Vergilendirilebilir kapasiteyi araştırmak için hükümet müfettişleri atandı. Ancak soyluların iş birliği yapma konusundaki isteksizliği, Maria Theresa'nın saltanatı esnasında müfettişlerin çok az bir ilerleme kaydetmesine sebebiyet verdi.

Hükümet daha sonra tüm yerel makamlarca tek tip bir muhasebe sisteminin uygulanmasını sağlamak, *aides*leri denetlemek ve bölgesel ve yerel maliyenin tüm hesap beyanlarını hazırlamak için 1764'te özel bir komite kurmayı planladı. Bu kolay bir iş değildi. Sadece Brabant Dukalığında 557 köy vardı. Her köyde birçok ayrı defter seti bulunmaktaydı. Bu sebeple 2.000'den fazla bireysel Brabant hesabı incelenmeye uygun görüldü. Avusturya Hollandası'nda hesap vermekle yükümlü toplam yetkili sayısı 5.000 olarak tahmin edilebilir. Görev yıllarca sürdü ve ancak 1784'te II. Joseph'in Viyana'daki mali denetçilere Avusturya Hollandası'nın çoğu vilayetinin mali araştırmalarını tamamlamalarını emretmesi üzerine hızlandı.

Bununla birlikte, yıllık *aides* ve *subsides*ı onaylamayı reddetmek, bir çatışma ilanı anlamına gelmekteydi. Hiçbir eyalet, yasal olarak, olağan vergileri “onaylamayı” reddedemezdi. Flandre soylulularının şehirler fazladan temsil hakkı kazanmadıkça yıllık *aides* ve *subsides*ın, önceki dönemlerin aksine, onaylanmayacağına yönelik 1754’teki beyanı, bu bakış açısıyla birlikte değerlendirilmelidir. Avusturya Hollandası’nın diğer tüm eyaletleri gibi, Flandre Kontluğu da olağandışı vergilere onay vermeme yetkisini elinde tuttu. Buna rağmen, *aides* ve *subsides*ı onay vermeyi reddetmeleri önem arz ediyordu. İmparatorluk hükümeti, soylularla yapılan müzakerelerin kendi isteklerini yerine getirmek için bir vesile olduğunu fark etti. Maria Theresa’nın on sekizinci yüzyılın ortalarında Avusturya Hollandası’ndaki temsilcisi Botta Adorno, Brabant soylularının imparatorluk politikasından memnun olmadıklarında uyguladıkları geciktirme taktilikleri konusunda bu *persuader à la flamande* [Flaman tarzı iknaya] başvurdu.

Bu nedenle, olağan veya sürekli vergilendirmeye rıza gösterilmesi, soylulara imparatorluk politikası üzerinde baskı kurabilmek için gerçekten etkili bir araç sağlamadı. Ancak sıra, hükümdar tarafından düzensiz aralıklarla talep edilen çeşitli miktarlarda olağandışı vergi taleplerine geldiğinde işler çok farklıydı. Bu vergilere *don gratuit* adı verildi ve *aides* ve *subsides* savaş zamanlarında artan kraliyet harcamalarını karşılayamadığında tahsil edildi. Avusturya Hollandası’nda on sekizinci yüzyılın geneli boyunca barış hüküm sürerken, Avusturya’nın kendisi defalarca Orta Avrupa’daki askerî çatışmalara müdahil oldu. Olağandışı vergilendirmenin had safhaya ulaşması, savaşlarla aynı döneme denk geldi: 1734-35’te İtalya’da Bourbonlara karşı; Hollanda’nın Fransa tarafından işgaline yol açan Avusturya Veraset Savaşı (1740–48); Yedi Yıl Savaşları (1756–63) ve Prusya’ya karşı Bavyera Veraset Savaşı (1778-79). Bu yıllar boyunca, soylular olağandışı vergilendirmeyi onaylamak için yeni şartlar ileri sürdüler. Kraliyet ile soylular arasındaki güç dengesi, büyük ölçüde imparatorları soyluların birleşmesini dizginlemeye yönelten jeopolitik koşullara bağlı hale geldi.²

2 P. Janssens, ‘De achttiende eeuw. Een lage, maar zware belastingdruk’, P. Janssens, H. Verboven ve A. Tiberghien, Drie eeuwen Belgische belastingen (Brussels: Fiscale Hogeschool, 1990), s. 44–8. Ayrıca bkz: H. Coppens,

Siyasi Temsil

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, din adamları, aristok-rasi ve şehirli asilzadeler arasında geniş bir koalisyon kuruldu. Hepsi benzer varlıklara sahipti ve lonca yöneticileri öncelikli olarak kendi işletmelerindeki taşınabilir yatırımlardan gelir elde ederken, onlar sahip oldukları arazi, ev ve devlet tahvillerinden gelir elde ettiler. Brüksel ve Anwerp'te, varlıklı zümreler lonca-ların ve alt-orta sınıflın haklarından mahrum bırakılmasına göz yumdukları için, imparatorluk hükümeti mülkler üzerinde yeni düzenlemeler yapabildi.

Mülklerin bu şekilde aristokratların elinde toplanması, İspan-ya ve Avusturya Habsburglarına yönetici seçkinlerle doğrudan yüzleşmeyi çekici bir alternatif olarak sundu ve iki sosyal grubu iktidardan uzaklaştırmak için kullanıldı: yüksek aristokrasi ve loncalar. Önde gelen lordlar, dış politikada ve savunmada söz hakkı talep ettikleri için Devlet Şurası'ndaki kuvvetlerini kaybet-tiler. Orduda komuta kademesindeki pozisyonlarını muhafaza ettiler ve bazen prestijli diplomatik görevlerle ödüllendirildiler. Hatta bazıları Madrid ya da Viyana'daki mahkemelere bile tayin edilmişlerdi. Ancak merkezi hükümetteki siyasi rolleri geçmişte kaldı. Eyalet valileri olarak görev yaptıkları durumlarda dahi et-kileri sürekli olarak azaldı. Loncalar, çıkarlarının çoğu zaman di-ğer sosyal gruplarla ve yerel hizip gruplarının taleplerine uygun iktisadi uygulamaları izlemek istemeyen hükümetle çatıştığı bir ekonomi politikasında gerçekten söz sahibi olmak istemekteydi

İmparatorluk hükümeti, özel araçlara sahip geniş bir kate-gorideki zengin insanlardan oluşan bir toplulukla geçici bir uz-laşmaya vardı. Büyük aristokrat ailelerinin ve loncaların aksine, bu "saygın kişiler" imparatorluk hükümetinin politikalarına müdahil olma iddiasında bulunmadı. Kasabalar ve kırsalda-ki yetki kullanımından memnundu ve savunma maliyetlerinin karşılanması üzerinden sağlanan anlaşma bu siyasi uzlaşma için çok önemli bir dayanaktı. 1659'dan önce, bu maliyetler büyük ölçüde Amerikan kolonilerine ve Kastilya'daki vergi mükellefle-rine aktarılıyordu. Çünkü Hollanda, İspanyol Habsburglarının

De fi nanciën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder het Oostenrijks bewind, ca. 1680-1788 (Brussels: Koninklijke Academie, 1992).

imparatorluk politikasının vazgeçilmez temeliydi. XIV. Louis'ye karşı savaşlar esnasında Habsburg Hollandası'nın maliyetlerin karşılanmasındaki katkısı arttı. Ancak İspanya ve denizaşırı kolonileri bu yükteki aslan payını taşımaya devam etti. İspanyol Hollandası, Avrupa'daki Fransız hegemonyasına karşı bir siper olarak stratejik konumunu muhafaza etti ve savaş maliyetinin büyük bir bölümünü üstlendi. Habsburg egemenliği altında, barış zamanlarında savunma harcamaları azaldı. Ancak Avusturya Hollandası'ndan gelen para sevkiyatları, Orta Avrupa'daki savaşların masraflarının karşılanması adına Habsburglara büyük destek sağladı. Habsburg Hollandası için, İspanyol ya da Avusturya monarşisinden bağımsızlık, şüphesiz savaşa katılımı arttıracaktı. Bu arada, dinî kimliklerini ve daha düşük vergi seviyelerini güvence altına alan adil bir özyönetim tedbir olarak muhafaza edildi.³

Mali Gelirler: Veriler

Literatürde, Avusturya Hollandası'nda vergilendirmeden elde edilen toplam gelirin ölçeği ve ayrıca imparatorun payıyla ilgili olarak genellikle bir miktar kafa karışıklığı vardır. Harsin, net bir ifade sunan birkaç yazardan biridir: 'Özetlemek gerekirse, Flandre veya Brabant'ta, bölgesel ve umumi vergiler, merkezi hazinenin vergilerini iki veya üç kat aşıyordu.'⁴ Bu sonuca varmak için Harsin, 1782 yılının istatistiksel özetinden yararlandı. Ancak yaptığı hata vergileri kasabalara, köy topluluklarına ve mülklere göre ayırmaktı. Tahsilat ile tahsisi birbirine karıştırmış ve böylece kasaba ve köylerin mali payına fazla önem vermiştir.

1782 yılı için istatistiksel bir özet, II. Joseph'in saltanatı sırasında oluşturuldu. Derlenen istatistiki veriler, imparatorluk hükümetinin Avusturya Hollandası üzerindeki toplam vergiye ilişkin ilk sistematik incelemesiydi. Bu amaçla köy, kasaba ve mülklerdeki tüm hesaplar hükümet tarafından illere göre birleştirildi.⁵

3 Janssens, 'De achttiende eeuw', s. 48-52.

4 P. Harsin. 'Les finances publiques belges sous l'Ancien Régime', Histoire des finances publiques en Belgique (Brussels: Bruylant, 1950), Cilt I, s. 14.

5 Y. Coutiez, 'A propos des réformes de Joseph II: le bilan des finances locales pour 1782', Revue trimestrielle du Crédit Communal de Belgique 156 (1986), 3-23 ve P. Lenders, 'De Junta der Besturen en Beden (1764-1787) en

Bu zahmetli görev Lüksemburg, Hainault ve Namur hariç tüm bölgeler için gerçekleştirildi. Bu üç bölgedeysse sadece varlıklı toplumsal zümrelerin beyanları bir araya getirilmiştir. Yerel hesaplar eksiktir. Yani Avusturya Hollandası'ndaki vergilendirmeden elde edilen toplam gelirlerde imparatorun payı, on prenslikten yalnızca yedisi için kesin olarak hesaplanabilmektedir. Ancak kalan üç il için bu, ekstrapolasyon⁶ yoluyla yapılabilir (1778 verileri kullanılarak). Toplam vergi gelirleri 1782 rakamlarından doğru bir şekilde hesaplanamaz ancak yine ekstrapolasyona dayalı olarak kaba bir tahminde bulunmak mümkündür.

Bigwood'un tahsilat kesintileri ve iflas eden belediyelere tanınan muafiyetlerden sonra, doğru bir şekilde net gelirle ilgili olarak işaret ettiği 1778 yılına ilişkin mevcut verileri inceleyeceğim.⁷ Bu veriler toplam vergi gelirini değerlendirmek için kullanılamaz ancak imparator ve yerel makamlar arasındaki bölüşümü anlamaya çalışmak için kullanılabilir.

1778 rakamları, mali gelirin üçte birinden fazlasının imparatorun eline geçtiğini göstermektedir. Dörtte birinden biraz fazlası yerel yetkililer tarafından kendi amaçları için harcanmıştır. Bu miktar, borcun ödemesine ve yıllık borç ve faiz ödeneğine giden yüzde 40'ın biraz altında kalmaktadır. Genellikle olağandışı kraliyet vergileri adına kendi paylarına düşen meblağı karşılayabilmek için eyalet soyluları daha fazla kredi kullanmaya başlamıştır. İmparatorun payına düşen vergi geliri, dolayısıyla, onun doğrudan payının bizi varsaymaya yönlendirdiği üzere, önemli ölçüde daha yüksekti ve toplam vergi gelirinin üçte ikisi olarak tahmin edilebilir. Bununla birlikte, imparator için olağandışı vergileri finanse etmek maksadıyla taşra kredilerinin yerel kredilere nazaran daha önemli olduğunu belirtebiliriz. Yerel harcamalar içinse kesin bir ayırım yapılamamaktadır.

haar werking in de Oostenrijkse Nederlanden', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 92 (1977), 17–36.

6 Editörün Notu: İstatistiki bir yöntemdir.

7 G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens* (Louvain: Librairie fran - ç aise et internationale, 1900), 'annexe L'. Ayrıca bkz: P. Moureaux, 'Les finances centrales des Pays-Bas autrichiens', *Finances publiques d'Ancien Régime. Finances publiques contemporaines en Belgique de 1740 à 1860. Processus de mutation. Continuités et ruptures. Colloque international* (Spa, 19–22.12.1972). *Actes* (Brussels: Crédit Communal de Belgique, 1975), s. 61 (Pro Civitate, 39).

Neyse ki, Zelck'in Brabant soyluları üzerine yaptığı araştırma, yerel yönetimlerin, bölge soylularının ve imparatorun Brabant vergilendirmesindeki paylarını ölçmemizi sağlamaktadır.⁸ Zelck, soyluların harcamalarına yönelik tahminlerini Brabant'ın 1782'deki toplam geliriyle karşılaştırmıştır. Vergi gelirinin yüzde 36'sının imparatora ayrıldığı anlaşılmaktadır. Soylular vergi gelirinin yüzde 24,5'ini borçları ve faizleri ödemek için kullanmıştır. Eyalet borçlanmaları temelde olağandışı kraliyet vergilerini finanse etmek için arttığından, imparatorun Brabant vergilerindeki payı yarıdan fazlaya yükselmisti (yüzde 60,5). Kalan meblağsa iki eşit olmayan parçaya bölünmüştür: yerel düzeyde finanse edilen toplam vergilerin yüzde 35,7'si idari harcamalar ve borcun ödenmesinde kullanılırken, soylulara kendi harcamaları için sadece yüzde 3,8'lik bir meblağ kalmıştı.

Veriler bize eski mali rejimin bir resmini sunmaktadır. Soyluların rolü önemliydi ancak tamamen politikti. Ciddi şekilde hazırlanmış bir eyalet bütçesi yoktu. Elllerinde önemli vergi gelirleri bulunan daha büyük kasabalar, imparatorluk hükümeti dışındaki tek mali aktördü.

Avusturya Hollandası 1795'te Fransa tarafından ilhak edildiğinde, Fransız yetkililer vergiden elde edilen toplam geliri tahmin edebilmekteydi. 1782 yılı için (eksik) rakamlardan yararlandılar ve bunları 16.671.325 gulden olarak hesapladılar. Lüksemburg, Hainault ve Namur için eksik yerel gelir vergisinin yaklaşık 1 milyon gulden olduğu varsayıldı. Bu tahmin, Avusturya Hollandası için toplam gelir vergisini 17,7 milyon guldene çıkarmaktaydı. İlave olarak, Liege Prensliği'ndeki vergilendirilen gelir için 814.383 guldenlik bir değer biçilirken, Maastricht idari birimindeyse 275.696 gulden olarak atfedilen bir gelir vardı.⁹

8 I. Zelck, 'De Staten van Brabant op het einde van de achttiende eeuw. Hun invloed op de besluitvorming op sociaal-economisch gebied, 1772-1794', yayınlanmamış Master Tezi, Vrije Universiteit Brussel (1986), s. 51.

9 R. Darquenne, 'Essai sur le poids de l'impôt en Belgique sous le régime français. Le cas du Hainaut', içn. Finances publiques d'Ancien Régime. Finances publiques contemporaines en Belgique de 1740 à 1860. Processus de mutation. Continuités et ruptures (Colloque international, 19-22 Décembre 1972) (Brussels: Crédit Communal de Belgique, 1975), s. 259-306; ayrıca bkz. E. Pérès de Lagesse and L. F. René Portiez, Avantages de la réunion à la France de la ci-devant Belgique et pays de Liège et de Maestricht (Paris, 1796), s. 9; ve P. Verhaegen, La Belgique sous la domination française, 1792-1814 (Brussels: Culture et Civilisation, 1981), Cilt II, s. 484.

Ancak burada bazı nitelikler aranmaktadır. 16.671.325 gulden vergi rakamına nasıl ulaşıldığını görmek için Fransız idaresinin arşivlerine bakarsak, bu meblağın herhangi bir dar anlamda mali gelirle değil, yerel ve eyalet yetkililerinden gelen tüm hükümet gelirleriyle ilgili olduğu sonucuna varırız. Bu, özetin başlığından bile açıkça görülmektedir ve devlet mülkiyetinden elde edilen gelirleri, resmi harçları, sermaye varlıklarından elde edilen faizleri vb. içeren bir dizi kategorinin içeriğiyle doğrulanmaktadır.¹⁰

Bigwood, eyaletlerin çoğunun mali gelirini ayrıntılı olarak çıkarıp gösterdi.¹¹ Hainault, Lüksemburg ve Namur için rakamlar Fransız yetkililerin arşivlerinde bulunabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu iller için yerel vergi kaydı bulunmamaktadır. Sonuç olarak, Fransızların 1 milyon gulden tahminini, eyalet vergi gelirleriyle orantılı olarak bu üç bölgeye dağıtmaktayız (bkz. Tablo 3.1).

Tablo 3.1. 1782 için Hainault, Lüksemburg ve Namur'da yerel vergiler için bir tahmin (gulden)

	Eyalet vergi geliri		Yerel vergiler		Toplam
Hainault	1,042,762 (52.4%)	+	524,000	=	1,566,762
Luxembourg	769,076 (38.6%)	+	386,000	=	1,155,076
Namur	178,798 (9.0%)	+	90,000	=	268,798
	1,990,636 (100 %)	+	1,000,000	=	2,990,636

Bu kritik gözlemleri göz önünde bulundurursak, 1782 yılı için Avusturya Hollandası'ndaki toplam vergi geliri, gümrük vergisi eklendikten sonra, hesaplanabilir:

Toplam Vergi Tahsilatı tah. 1782 (gulden olarak)			
	Yerel ve Eyalet vergileri	Gümrük Vergisi	Toplam
Avusturya Hollandası	15,958,617	3,054,000	19,012,617

10 'État général du produit des contributions directes et indirectes, et autres revenus quelconques, des ci-devant provinces Beligiques', Papiers Bouteville, n° 394, Archives générales du Royaume, Brussels.

11 Bigwood, Les impôts généraux, 'annexe C, D, E, F, G, H, I, J'.

Bu toplam yaklaşık 19 milyon guldene denk geldiği gibi aşağı yukarı 1796'da Antwerp Belediye Meclisi tarafından yapılan bir hesaba da tekabül etmektedir. Bu hesaplamalara gümrük vergisi dahil edilirse, kraliyet payı artar ve böylece yerel pay, tahsil edilen toplam vergilerin dörtte birinden daha azına düşer.

Vergi Gelirinin Bileşimi

Tablo 3.2'de yer alan vergi sisteminin istatistiksel araştırmasından, Avusturya Hollandası'na tarım ekonomisinin hâkim olduğu açıktır. Endüstriyel faaliyetler, vergilendirme hedefleri içinde çok az yer almaktadır (toplamın yüzde 1,2'si). Ekonominin parasallaşması ticaretten alınan vergilerden açıkça görülmektedir. Yine de ticari işlemlere konulan vergilerin toplam payı oldukça küçük kalmıştır (ithalat, transit ve ihracat vergilerinin birlikte toplamın beşte biri olduğu tahmin edilebilir). Kentleşmenin derecesi, kısmen, tüm vergilerin üçte birinden fazlasına ulaşan tüketim vergilerinin payından çıkarılabilir. Ancak daha da çarpıcı olanı, bira, ekmek ve et tüketimine uygulanan vergilerdeki tarım ürünlerinin ağırlığıdır.

Tablo 3.2. Avusturya Hollandası'nda vergilendirmenin bileşimi

GELİR VERGİLERİ	
- Gayrimenkul (arazi, ev) ve sermaye yatırımlarından elde edilen gelirler hakkında	40.8%
- Ücretler, maaşlar ve kârlar hakkında	4.0%
- Ara toplam	44.8%
TÜKETİM VERGİLERİ	
- Nakliye (gümrük vergileri)	20.3%
- Ciro (tüketim)	34.8%
- Ara toplam	55.1%
MÜLKİYET VERGİLERİ	
- Transfer vergileri ve veraset vergileri	0.1%
- Kayıt ücretleri	0.0%
- Ara toplam	0.1%
TOPLAM	100 %

Kaynak: G. Bigwood, Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens (Louvain: Librairie française et internationale, 1900), 'annexe C, D, E, F, G, H, I, J' (1782).

Mali rejiminin tarımsal karakteri, her şeyden önce arazi ve bina gelirlerinden alınan vergilerden, başta ekili arazilerden ve daha az ölçüde binalardan elde edilen vergiler olmak üzere, anlaşılmaktadır. Avusturya Hollandası'nda uygulanan vergi sistemi tarım sektörünü iki yönden etkilemiştir: hem tarımsal üretim hem de tarımsal tüketim vergilendirilmişti. Diğer tüm üretken faaliyetler ve tüketim, büyük ölçüde Eski Rejim'in vergi yetkililerinden kaçtı. Geleneksel ve modern vergi sistemleri arasındaki farklar yeterince vurgulanamamaktadır. Kişi başına düşen verginin dışında, bireysel gelirler hiçbir zaman doğrudan vergilendirilmedi. Vergiler, ya tahmin edilen gelirin vergilendirildiği taşınmazları (arazi gibi) ya da tüketim malzemelerini (özellikle gıda maddelerini) etkiliyordu.

Kamu Malları

Devlet harcamalarını tartışırken, çoğu çalışma kendilerini ya kraliyet ya da kentsel harcamalarla sınırlandırır. Bu eğilim, umumi manzarayı saptırmaktadır. Çünkü yerel düzeyde savunma harcamaları zar zor görünürken, merkezi hükümet tarafından yapılan harcamalar tam tersi bir izlenim vermektedir. Ayrıca, borçlar genellikle bağımsız bir harcama kalemi olarak kabul edilmektedir. Düzenli borç ödemesi geçmiş harcamaları temsil eder ve eğer kamu mallarının karşılığı hakkında anlamlı bir sonuca varmak istiyorsak, borcun birikme ve ödenme amaçlarının açıklanması gerekir. On sekizinci yüzyılın sonunda Avusturya Hollandası'ndaki kraliyet harcamaları zaten yeterince iyi belgelenmiştir. Bu harcama iki çarpıcı özellik göstermektedir. İlk olarak, olağan harcamalar, vergilendirmeden elde edilen net gelirle dengelenmiştir. İkincisi, harcamaların çoğu, düzenli ordunun masraflarının karşılanmasına ayrılmıştır.

Bu rakamlar mükelleflerin devlet harcamalarından elde ettikleri *kazancı* değerlendirmek için yeterli değildir. Aynı zamanda, yerel ve taşradaki hükümet harcamalarının da dikkate alınmasını içerir. Bu amaçla, verilerimizi *Etat général du produit des contributions... ainsi que des charges acquittées sur ces mêmes produits* [Katkılardan elde edilen genel gelir ve aynı ürünler üzerinden alınan ücretler] ödüncü alıyoruz. Bu özet, Belçika'daki idari şubeler 1795'te Fransız yönetimine dahil edildiğinde derlendi. Söz

konusu büyük ölçekli mali tetkik, II. Joseph'in saltanatı esnasında gerçekleştirildi. Kraliyet kasasına yapılan transferler aides ve subsidesle ilişkiydi. İmparatorun kullanımı için yapılan harcamalar, doğası gereği çok çeşitliydi (mahkeme, ordu ve kraliyet mülkleri gibi devlet kurumlarına yapılan ödemeler).

Kasabaların ve illerin kamu borcu farklıydı. Taşra borcu, esas olarak savaş yıllarında olağandışı vergilerin krediler aracılığıyla finanse edilmesiyle ilgiliydi. Bayındırlık işlerini finanse etmek için yerel borç birikti. Ancak bu projeler askerî (kaleler), ekonomik (kanallar) veya idari (binalar) olabilmekteydi. Söylenebilecek tek şey, toplam borç yükünün büyük bölümünün savunma harcamalarından kaynaklandığıdır.

Vergilendirmeden elde edilen toplam yerel ve taşra gelirin yalnızca üçte biri hükümetin kendi amaçları için kullanıldı. İdari harcamalar (maaşlar ve işletme giderleri) dışında, yalnızca bayındırlık işleri önemli bir harcama kalemini oluşturmuştur. Hükümetin yoksullara yapılan yardıma katkısı sınırlıydı. Kilise, eğitimde olduğu gibi burada da baskın rol oynadı.

Yukarıda belirtilen rakamlar, Avusturya Hollandası'ndaki toplam hükümet harcamalarının genel bir resmini sunmaktadır. Genelde sanılanın aksine, idari ve askerî harcamalar arasında bir denge vardı.

Yerel ve taşra harcamaları adı altında kaydedilerek kraliyet kasasına aktarılan yaklaşık 3,6 milyon gulden tutarındaki *aides* ve *subsides*, kraliyet harcaması şeklinde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bu işlem iki kez sayılmamalıdır. Böylece toplam hükümet harcaması yaklaşık 18,5 milyon guldene tekabül etmekteydi.

Sayısal verilerin yokluğunda, askerî ve idari harcamalar arasındaki borçları doğru bir şekilde ayırmak mümkün değildir. Ancak borcun çoğunun askerî harcamaları finanse etmek için kullanıldığına şüphe duyulmamaktadır. Dolayısıyla askerî ve idari harcamalar arasındaki denge açıktır.

Harcamaların mükellef kategorisine göre bölünerek bir adım daha ileri taşınması, maaşların ve işletme maliyetlerinin payı bilinmediği için hem imkânsız hem de gereksizdir. Yine de hükümet harcamalarının özellikle inşaat sektörünü doğrudan canlandırdığına şüphe yoktur. Dolaylı etkisi, devlet personeline yapılan harcamalara istinaden düşünülüp tartılmalıdır.

Bütün bunlar, hükümet harcamalarının yalnızca iktisadi faaliyetler aracılığıyla yeniden dağıtımçı bir rol oynadığı anlamına gelir. Yoksulluk yardımı dışında, yeniden dağıtımın sosyal etkileri üzerine neredeyse hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle, çeşitli vergi mükellefi gruplarının menfaatine yönelik devlet harcamalarının analiz etmek anlamsızdır.

Taşradaki Vergi Yükü

Lüksemburg Dükalığı için, kabaca il gelirini ve nüfusun bütünlüğünü hesaplamamızı sağlayan 1766 kadastro ölçümüne sahibiz. Ortalama gelir kişi başına 19.6 gulden veya aile başına 100 gulden olarak belirlenebilir. Toplam vergi tahsilatı kişi başına 3.15 gulden veya her aile başına yaklaşık 16 gulden eder.¹²

Fransız yönetimi altındaki Lüksemburg'da, kişi başına tahsil edilen vergi geliri için daha yüksek meblağlar görülmektedir. Hainault ve Namur için de yapılan tahminler bulunmaktadır. Diğer iller üzerindeki Eski Rejim'in sonundaki vergi yükünü tahmin etmek mümkündür. Bölgeler arasındaki benzerlik oldukça şaşırtıcıdır (bkz. Tablo 3.3). Yalnızca Flandre ve Namur farklılık gösterir. Ne yazık ki bu meblağları her il için hesaplanan ortalama gelirle karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak bölgesel aile gelirlerinin payları olarak ifade edilen vergi yükündeki farklılıklar muhtemelen önemliydi.

Leuven'de, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında vergi, kişi başına 12 guldene ulaştı.¹³ Bu meblağ, başı duvarcı ustası olan dört kişilik bir aile için, kırk iş gününün ücretine tekabül ediyordu. Bu durumda vergi yükü, yıllık bazda (250 iş günü) gelirin yüzde 15'i olarak tahmin edilebilir. Ancak Leuven halkının ortalama geliri bir duvar ustasınınkinden daha az olduğu için bu oran daha yüksektir. Ayrıca, Leuven'deki vergilendirme, on sekizinci yüzyıl boyunca önemli ölçüde arttı.

12 A. Sprunck, Etudes sur la vie économique et sociale dans le Luxembourg au XVIIIe siècle: I. Les classes rurales (Luxembourg: Editions du Centre, 1956), s. 79–80.

13 L. Van Buyten, 'Het XVIIIde-eeuws Leuven's stedelijk fi nanciewezen', De Brabantse folklore 258 (1988), 74–97 ve L. Van Buyten De Leuvense stadsfi nanciën onder het Oostenrijks regiem, 1713–1794, 2 cilt (Leuven: Vrienden van de Leuvense stedelijke musea, 1982–1985).

Table 3.3. Farklı illerden tahmini vergi gelirleri (tah. 1766)

	Toplam vergi geliri (gümrük tarifelerini içeren)	Kişi başına düşen vergi
Flandre Kontluğu	7,570,040 gld.	12.5 gld.
Brabant	5,533,802 gld.	7.7 gld.
Batı Flandre	1,440,938 gld.	7.5 gld.
Tournai	587,478 gld.	7.3 gld.
Hainaut, Lüksemburg ve Namur	3,503,136 gld.	6.6 gld.
Mechelen	239,432 gld.	6.4 gld.
Gelre	137,791 gld.	5.4 gld.

Kaynaklar: 'Etat général du produit des contributions directes et indirectes, et autres revenus quelconques, des ci-devant provinces Beligiques' (1796), Papiers Bouteville, n° 394, Archives g é n é rales du Royaume, Brussels; P. Moureaux, 'Les fi nances centrales des Pays-Bas autrichiens', *Finances publiques acontemporaines en Belgique de 1740 à 1860. Processus de mutation. Continuités et ruptures*. Colloque international (Spa, 19–22.12.1972). Actes (Brussels: Cr é dît Communal de Belgique, 1975), s. 60; 'Etat de la population des Pays Bas autrichiens en 1784', in L. P. Gachard (ed.), *Analectes Beligiques ou recueil de piéces inédites, mémoires, notices, faits et anecdotes concernant l'histoire des Pays-Bas* (Brussels: Van Kempen, 1830), Cilt I, s. 417–28; C. Bruneel and L. Delporte, *Le dénombrement général de la population des Pays-Bas autrichiens en 1784* (Brussels: Editions Critique, 1996).

On sekizinci yüzyılın başında hükümet, Land van Aalst'ın 150 köyünde aile gelirinin ortalama yüzde 25'ine el koydu. Yüzyılın ikinci yarısında vergi yükü, kırsal nüfusun gelirinin yüzde 20'sine tekabül ediyordu.¹⁴ Leuven'in Brabant şehri ve Flaman Aalst Vikontluğu gibi bölgeler arasındaki tezat, ortalamaların

14 H. Van Isterdael, 'De invloed van de fiscaliteit op het inkomen van de platte-landsbevolking van het Land van Aalst in de 17de en 18de eeuw', L. Janssens (d.)de, *Handelingen van het Congres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België* (Mechelen: Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België, 1988), s. 291–308 ve H. Van Isterdael, 'Belasting en belastingdruk: het Land van Aalst (17de-18de eeuw)', unpublished PhD thesis, Vrije Universiteit Brussels (1983). Flandre Kontluğu hakkında yapılan yakın zamanlı bir araştırma için bkz. E. Thoen ve T. Soens, 'The social and economic impact of central government taxation on the Flemish countryside (end 13th – 18th centuries)', S. Cavaciocchi (d.)de, *La Fiscalità nell'economia europea. Secc. XIII–XVIII [Fiscal systems in the European economy 13th–18th centuries]* (Florence University Press, 2008), s. 957–71.

dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğini açıkça göstermektedir. Yine de karşılaştırma amacıyla bu tür hesaplamaları yapmakta fayda vardır. Eski Rejim'in sonunda, Avusturya Hollandası'ndaki ortalama vergi oranı, kişi başına 8 guldenin üzerindedir. Bu, her sakininin ortalama 2 guldenden daha az ödediği bir vergi cenneti olarak bilinen Liège Prensiği'nden çok daha fazlaydı.¹⁵

Kişi başına düşen vergi yüklerinden çıkarımlarda bulunmak zordur. Sonuçta, ne Avusturya Hollandası'nda halkın ortalama geliri ne de bu gelirler arasındaki eşitsizliği bilmekteyiz. Burada, uluslararası karşılaştırmalar aydınlatıcı olabilir.

Örneğin, *Assemblée Constituante* [Kurucu Meclis], Eski Rejim'in sonunda Fransa'da toplanan vergilerin toplam meblağının 480 milyon frank olduğunu tahmin etmekteydi. Bu tahmin, ortalamanın 15 frank (8 gulden) olduğu Avusturya Hollandası'ndan daha fazla bir vergi miktarı, kişi başına 20 franklık bir vergi anlamına geliyordu.¹⁶ Yine de Avusturya Hollandası'nda kişi başına düşen gelirin daha düşük olduğuna işaret eden hiçbir bulgu bulunmamaktadır. Aslında, tarımsal verimliliğin iyi bir barometresi olan nüfus yoğunluğu, Belçika'daki bölgelerde önemli ölçüde daha yüksekti.¹⁷ Ayrıca, on sekizinci yüzyılda Fransa'da vergilendirmenin milli hasılanın (hizmet sektörü hariç) yaklaşık yüzde 10'u civarında dalgalandığını ve İngiliz vergi yükünün yalnızca yarısına ulaştığını biliyoruz. Sırasıyla bu, Birleşik Eyaletler'deki vergi yükünden önemli ölçüde düşüktü.¹⁸ Avusturya Hollandası'ndaki gerçek vergi yükü, uluslararası standartlara göre daha makul görünmektedir.¹⁹

15 'État approximatif des impositions de la ci-devant principauté de Liège' (1796), n° 394, Papiers Bouteville, Archives générales du Royaume, Brussels. See also J. C. Jansen, 'État de la taillée des diverses impositions qui se percevaient ci-devant dans les différents pays qui composent le département de la Meuse inférieure', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 9 (1964), s. 40-1.

16 Darquenne, 'Essai sur le poids de l'impôt', s. 276.

17 A.g.e., s. 278 ve Jan Craeybeckx, 'Les débuts de la révolution industrielle en Belgique et les statistiques de la fin de l'Empire', *Mélanges offerts à G. Jacquemyns* (Bruxelles: ULB, Éditions de l'Institut de Sociologie, 1968), s. 115-44.

18 P. Mathias and P. O'Brien, 'Taxation in Britain and France, 1715-1810. A comparison of the social and economic incidence of taxes collected for the central governments', *Journal of European Economic History* 5 (1976), 601-50.

19 Coppens, *De financiën*, s. 174-6.

Bu bulgu o kadar da şaşırtıcı olmadığı gibi üstelik Eski Rejim'in siyasi yapılarıyla uyumluydu. Hükümdarlar devlet üzerinde mutlak güç peşindeydiler ancak mali olarak bu rejimlerin gerçekliği çok farklıydı. II. Joseph haklı olarak Avusturya Hollandası'ndaki hükümeti bir aristokrasi olarak tanımlamıştır. Kral ve yönetici seçkinler egemenlik için birbirlerine meydan okudular ancak mali düzeyde dengenin nasıl sağlandığını açıkça görüyoruz. Kraliyet vergileri, yönetici seçkinlerin onayı ve iş birliği olmadan toplanamazdı. Ancak aynı zamanda, yerel ve taşradaki yetkililer, kralların açık rızası olmadan kendi amaçları için vergi tahsil edemezlerdi.

Avusturya Hollandası'ndaki durumu diğer ülkelerle karşılaştıran gezginler bu paradokstan etkilenmişti. Varlıklı toplumsal zümrelerin temsiline genişlediği İngiltere ve Birleşik Eyaletler gibi ülkelerde vergi yükleri yüksekti. Öte yandan monarşik rejimler, vergi değerlendirmelerinde çok keyfi olmakla birlikte, daha düşük vergilendirme düzeyine sahip ülkeler şeklinde nitelendirilmişti. Avusturya Hollandası'nda kral ve yönetici seçkinler arasındaki güç dengesi her iki kötülükten de kaçındı.

Bir İngiliz yazar bunu uygun bir şekilde açıkça ifade etmişti: "Kendi yasalarına göre yönetilen, mülkiyetlerini ve kişisel özgürlüklerini güvence altına alan, kendilerine uygulanan ılımlı vergilerden başka bir şey ödemeyen Belçikalılar, özgür bir anayasanın en güzel armağanlarından yararlanırlar. Kendilerini yalnızca, içlerinde en korkunç despotizme tâbi ya da özgür ancak özgürlükleri dahilinde, bu illerin muaf olma şansına sahip oldukları vergiler altında ezilen halkların yaşadığı, çevrelerindeki ülkelere gözlerini çevirdiklerinde tebrik edebilirler."²⁰ Aynı gözlem Fransız yazar Dérival tarafından daha da özlü bir şekilde dile getirilmişti: 'Avusturya Aşağı Ülkelerinin çiftçisi, ne Fransa'daki gibi keyfi vergilendirme boyunduruğuna ne de İngiltere'deki gibi vergi yüküne maruz kalmaktadır.'²¹

Hâlâ son derece tarımsal olan ekonominin düşük üretkenliği, vergilendirmenin sınırlarını çizdi. Hem kral hem de yönetici

20 Th. Juste, *Histoire des États-Généraux des Pays-Bas, 1465–1790* (Brussels: BruylantChristophe, 1864), Cilt II, s. 122.

21 Ch. Vandenbroeke, *Vlaamse koopkracht. Gisteren, vandaag en morgen* (Leuven: Kritak, 1984), s. 225.

seçkinlerin vergi uygulamalarını yumuşatmakta çıkarları vardı. Üstelik yerel yönetim zenginlerin elindeydi. Toprak sahipleri olarak, kiralar kendi keselerine girerken, vergiler şehre ya da kraliyet kasasına aktığı için, vergiyi mümkün olduğu kadar düşük tutmak toprak sahiplerinin yararınaydı.

Van Isterdael, kira ve vergiler arasındaki bağlantıyı ortaya çıkardı. Daha yüksek kiralar için düşük vergi yüküne izin verildi. 'Land van Aalst'taki farklı belediyeler arasında, vergilendirmede önemli bir eşitsizlik vardı. Bazı köylerde bir çiftçi, hektar başına neredeyse komşularının iki katı kadar vergi ödemekteydi. Ancak kiralar buna göre ayarlandı. Hem vergilerin hem de kiralara miktarı birlikte değerlendirildiğinde, araziye yönetenler arasındaki farklar önemli ölçüde azalmaktaydı (bkz. Tablo 3.4). Bu karşılaştırmalar, belki de hâlâ varlığını sürdüren eşitsizliklerin düzeltilmesine yardım etme ihtimali bulunan beylik hakları ve kilise vergilerini hesaba katmamıştır.

Tarımsal üretimden devletin aldığı mali payla kiranın yanı sıra beylik haklarının ve aşar paylarının toplam miktarını bugün bile ortaya çıkarmak zordur. Vandenbroeke, on sekizinci yüzyılda mali masrafların Flandre Kontluğu'ndaki bir çiftçinin gelirinin yüzde 10'una denk geldiğini tahmin ediyordu. Örnek anketinde, aşar vergileri aşağı yukarı aynı ağırlıktayken, beylik hakları neredeyse ihmal edilebilir hale gelmişti (yüzde 1). Kira, vergiden iki ilâ üç kat daha fazla olmakla birlikte en yüksek ağırlığa sahipti.²²

Ancak Avusturya Hollandası genelinde ele alındığında, aşar vergileri ve beylik hakları kesinlikle vergilendirmeye aynı düzeyde değildi. Onları küçümsemeye hiçbir şekilde meyilli olmayan Fransız devrimcileri, bunların vergiden elde edilen toplam gelirin yarısından daha azını oluşturduğunu düşünmekteydi.²³ Tüm bu giderler, çiftçilerin gelirlerini neredeyse yarıya indirdi. Bununla birlikte, hükümetin bu gelirlerdeki payı asgari düzeyde kaldı. Aslan payı -kiralar, aşar vergileri ve beylik hakları- özel kişilere gitti.

Mülk sahiplerine yapılan diğer ödemelerle (kira, aşar vergileri ve beylik alacakları) karşılaştırıldığında vergi yetkilileri tarafından talep edilen küçük pay, Avusturya Hollandası'nda mali isyanların neden nadir olduğunu açıklayabilir. Bu durum, vergi

22 A.g.e., s. 243.

23 Darquerne, 'Essai sur le poids de l'impôt', s. 278.

şikâyetleri dile getirildiğinde hiçbir itirazın bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak bu tarz şikâyetlerin gündeme getirilmesi, gerçek bir nedenden ziyade tahriklerin bir parçası gibi gözükmektedir. On sekizinci yüzyılın “vergi” isyanları, temel amaçları mümkün olduğunca kendi özerkliklerini korumak olan kentsel çıkar gruplarının siyasi mücadelesinin bir parçasıydı. Merkezi hükümet tarafından yerel ayrıcalıkların kısıtlanmasına itiraz ettiler. Bu itirazlara katılanlar, genel olarak halkı değil, şehir konseylerini temsil eden ticaret loncalarının ilk ve en önde gelen temsilcileriydi. Eylemleri kendiliğinden gelişen halk ayaklanmaları değildi, planlıydı. Bahsedilmeye değer tek on sekizinci yüzyıl halk hareketi, tuz ithalat vergisinde önerilen bir artışa nazaran patlak verdi.Brüksel’deki hükümet yüzleşmekten kaçındı ve 1764’te yeni tarifeleri askıya aldı.²⁴ Vergilendirmeye muhalefetin yokluğu en çok, on sekizinci. yüzyılın sonunda II. Joseph’e karşı yapılan devrim sırasında göze çarpar. Ne muhafazakâr “Devletçiler” ne de daha reformist “Vonckistler” vergi sistemini imparatora karşı mücadelelerinin ana konusu ya da önemli bir çekişme noktası haline getirmedi.

Tablo 3.4. ‘Land van Aalst’de kira ve vergi seviyesi
(on sekizinci yüzyıl sonları)

	Vergi geliri/ha	Vergi geliri ve kira/ha
St Maria-Horebeke	11.06 lb.	76.70 lb. (x 1.2)
Okegem	16.10 lb. (x 1.5)	68.63 lb.
Erpe	18.54 lb. (x 1.7)	79.08 lb. (x 1.2)
Berchempe	20.17 lb. (x 1.8)	66.28 lb.

Kaynak: H. Van Isterdael, ‘De invloed van de fi scaliteit op het inkomen van de plattelandsbevolking van het Land van Aalst in de 17de en 18de eeuw’, L. Janssens (d.)’de, Handelingen van het Congres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België (Mechelen: Federatie van Nederlandstalige verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België, 1988), s. 301.

24 K. Van Honacker, Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw: Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven. Standen en Landen, Cilt 98 (KortrijkHeule: UGA, 1994) ve Karin Van Honacker, ‘R é sistance locale et é meutes dans les chefs-villes braban ç onnes aux XVIIe et XVIIIe si è cle’, Revue d’histoire moderne et contemporaine 47 (2000), 37–68.

Tek başına ele alındığında, Avusturya Hollandası'ndaki vergi yükü, hem on sekizinci yüzyılın uluslararası standartlarına hem de on dokuzuncu yüzyılın tarihsel perspektifine göre düşüktü. Ancak bu sanayi öncesi toplumlarda ortalama gelirin düşük olması gerçeğinin yanı sıra gelirden kira, beylik hakları ve aşar şeklinde yapılan ek kesintilerle birlikte değerlendirildiği vakit, vergi yükünün nüfusun büyük çoğunluğunu son derece zorladığı söylenebilir.

Bu durum, ilk bakışta, dönemin tarafsız şahitlerinin birbiriyle çelişen yorumlarını açıklar. Land van Aalst'ı kabul edenler, "vergi mükelleflerinin bir yıl vergi ödeyerek kapasitelerini tükettiklerini ve dolayısıyla kendilerini daha fazla katkı sunamayacakları bir halde bulduklarını" iddia ettiler. Diğer resmi tanıklar, "bir ekmek kırıntısı ve bir bardak su için kan terleyen" küçük çiftçinin düşük yaşam standardı konusunda bizi hiçbir şüphede bırakmamaktadır. Brüksel'deki hükümet komitesinin bir üyesi bile şunu yazmaktan geri durmadı: 'Flandre, parlak bir devlet içindeki bir eyalet olma ününe sahiptir ancak işçilerin beşte dördü, onları besleyecek çavdar ekmeği ve sudan başka hiçbir şeyleri bulunmayan, işten harap olmuş çok talihsiz bireylerdir.'²⁵

Dolayısıyla Avusturya Hollandası'ndaki düşük vergilendirmeyi hafif bir mali yükü karıştırmak yanlış olur. Fransızların gözünde bu vergi sistemi, kendi ülkelerinde alışık olduklarından daha az baskıcı ve keyfi görünebilirdi ancak halkın çoğunluğu için bu vergi, düşük olmasına rağmen, geçim sınırları üzerinde ağır bir yük teşkil etmekteydi.

25 Van Isterdael, 'De invloed van de fiscaliteit', s. 302-3.

*Endüstriyel ve Liberal Bir Ulus (On Dokuzuncu Yüzyıl)*²⁶

Belçika, 1795'teki işgalden sonra Devrim Fransası'nın vergilendirme modelini benimsedi ve bunları büyük ölçüde kusursuz bir şekilde, gelir vergisinin sonunda kabul edildiği 1919'a kadar sürdürdü. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar servetin vergilendirilmesi son derece azaldı. Gelir üzerinden alınan doğrudan vergilerden elde edilen gelirin oranı 1840'ta yüzde 36,8'den 1912'de yüzde 25,2'ye düştü. Belçika mali sistemi, büyük ölçüde, *contribution personnelle* (kişisel gelir vergisi) olması halinde refahı temsil eden harcamalara dayalı dolaylı gelir ölçütlerinin değerlendirilmesine dayanmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında tüketim üzerinde genel bir vergi yoktu. Sadece 1919'da tüm ticari işlemlere damga vergisi uygulandı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Belçika, sınırlı bir mal yelpazesinde uygulanan gümrük ve tüketim vergilerine bel bağlamıştı. 1840 ile 1912 yılları arasında hem gümrük hem de özel tüketim vergilerinin payı, merkezi hükümet gelirleriyle orantılı olarak, gümrük vergileri için yüzde 14,5'ten yüzde 23,6'ya ve özel tüketim vergileri için yüzde 23,3'ten yüzde 35,4'e yükseldi. Tüketim üzerindeki vergilerin genel payı yüzde 37,8'den yüzde 59,0'a yükseldi (bkz. Tablo 3.5).

Devlet, mülk ve işletmelerinden elde edilen geliri 1912'de yüzde 5 olarak tahmin etmekteydi. Demiryollarından ve daha az ölçüde posta hizmetlerinden elde edilen gelirler de bu tahmine dahildi. Bu işletmelerin hesapları titiz bir şekilde hazırlanmadığı için kesin bir yargıya varmak zordur.

Yerel vergiler, kamu gelirleriyle orantılı olarak düştü. 1848 ile 1912 arasında, *communesteki* vergilerin toplamı yüzde 236,2'lik bir artışla 17,1'den 40,4 milyon franka yükseldi. Aynı dönemde, merke-

26 The study of E. H. Kossmann, *The Low Countries, 1780–1940* (Oxford University Press, 1978), on dokuzuncu yüzyılda Belçika siyasal tarihine dair mükemmel bir giriş mahiyetindedir. S. Van de Perre tarafından bu dönemin mali tarihi ele alınmıştır. S. Van de Perre, 'De lasten van de macht. Fiscaal beleid in België, 1830–1914', 2 cilt., unpublished PhD thesis, Katholieke Universiteit Brussels (2003); bk. also P. Janssens (ed.), *Fiscaal recht geboekstaafd* (Brussels: Fiscale Hogeschool, 1995), maliye kitaplarının önemli bir envanterini sağlayan ve P. Janssens and S. Van de Perre, 'De aangroei van de fi scale wetgeving in de 19de en 20ste eeuw. Een kwantitatieve benadering', in M. Adams and L. J. Wintgens (eds.), *Wetgeving in theorie en praktijk. Wetgevingstheorie – jurisprudentie* (Antwerp: Maklu, 1994), s. 39–54.

zi hükümet tarafından toplanan vergiler yüzde 373,8 oranında arttı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, müşterek vergiler, merkezi hükümet vergilerinin beşte birine yakındı. Bu yerel vergilendirme, kısmen hükümet tarafından toplanan doğrudan vergilere eklenen *centimes additionnels* (ek vergiler) ve kısmen de yerel yetkililerin kendileri tarafından uygulanan doğrudan vergilerden oluşuyordu. Ayrıca, büyük ve orta ölçekli kasabalar, kasabaya giren mallardan vergi alma hakkını (*octroi*) elde etmişti. 1860 yılında, malların serbest dolaşımının önündeki bu engeller ortadan kaldırıldı ve telafi olarak hükümet, veraset ve intikal vergisini yerel yönetimlere devrederek şehirlerin gelirlerini korumak için yeni fırsatlar yarattı.

Ekonomiyle ilgili olarak vergilendirme düzeyini tahmin etmek zordur. 1848'de Godin, merkezi hükümete ait vergi geliri- nin 83 milyon frank veya kişi başına düşen vergi yükününse 19 frank olduğunu hesapladı. Kişi başına düşen geliri 350 frank şeklinde hesaplayarak vergi yükünün yaklaşık yüzde 5,5 civarında olduğunu tahmin etti.²⁷ Birinci Dünya Savaşı'yla, merkezi vergilendirmenin görece yükü net yurtiçi hasılanın, yüzde 13,9'una yükseldi ve azalan oranlı dolaylı vergilere bağımlılığı pekişti.

Tablo 3.5. Belçika vergilerinin yapısı, merkezi hükümet (milyon frank)

	1840	1912
VARLIK		
-kayıt ücretleri ve damga vergileri		44.5 (14.7%)
-veraset ve intikal vergisi		3.3 (1.1%)
-alt toplam	19.8 (25.4%)	47.8 (15.8%)
GELİR		
-gayrimenkul (arazi ve evler)	17.2 (22.2%)	30.0 (9.9%)
-tahvil ve hisseler	—	—
-maaş ve girişim kârları	2.9 (3.7%)	19.7 (6.5%)
-genel gelir	8.4 (10.9%)	26.6 (8.8%)
-alt toplam	28.5 (36.8%)	76.3 (25.2%)
TÜKETİM		
-gümrük vergileri	11.2 (14.5%)	71.5 (23.6%)
-tüketim vergileri	18.1 (23.3%)	107.3 (35.4%)
-alt toplam	29.3 (37.8%)	178.8 (59.0%)
TOPLAM	77.6 (100.0 %)	302.9 (100.0 %)

27 A. Godin-David, Avant-projet d'une réforme générale des impôts (Liège: N. Redouté, 1848), s. 21, 31.

Servet

Belçika'da, çeşitli tescil, uyarlama ve damga vergileri yoluyla tapu devirlerinin vergilendirilmesine önem verilmiştir. Tescil harcı hem taşınır malın devrinde (pratikte genellikle kaçınılma da) hem de taşınmaz mallara uygulanmaktaydı. Bu vergiler, emlak değeri üzerinden hesaplanan yüzde 5,5'lik önemli bir meblağa tekabül etmekteydi; bu vergi, transfer ve damga vergilerinin eklenmesiyle ve avukatlara yapılan ödemelerle ikiye katlandı. Bu transfer vergileri, veraset ve intikal vergisinden elde edilen gelirin yalnızca yüzde 1,1'i olduğu 1912'de Belçika'daki merkezi hükümetin gelirinin yüzde 14,7'sine ulaşmıştı.²⁸

Veraset ve intikal vergilerinin çok hassas bir siyasi konu olduğu Belçika'da bu vergileri arttırmak zordu. Veraset ve intikal vergisi Direktuvar Hükümeti,²⁹ tarafından 22 frimaire yıl VII (1 Aralık 1798) tarihli yasada düzenlenmiş olmasına rağmen, küçük miraslar muaf tutuldu ve verginin doğrudan varislere uygulanması meselesi tartışmaya oldukça açıldı. Napolyon'un 1815'teki yenilgisinden sonra, geçici hükümet doğrudan varisleri veraset ve intikal vergisinden muaf tutmaya karar verdi. I. William bu tavizden vazgeçmenin siyasi bakımdan uygun olmadığına kanaat getirdi. I. William'ın ortaya koyduğu şey, dolandırıcılığı önleyebilmek, taşınır mallar veya şahsi eşyalar üzerindeki vergilere ait beyanları ödenmemesini ve vergiden kaçınılmasını engellemek amacıyla (ortaya çıktığı haliyle etkisiz) dinî vicdana hitap eden bir yemindi. Yemin daha sonra Belçika Devrimi sırasında 17 Ekim 1830 tarihli kararnameyle hem ahlaksızlığa teşvik ettiği hem de verimi arttırmada etkisiz olduğu gerekçesiyle kaldırıldı: Böyle bir yasama sisteminin gömülü bulunduğu ahlaksızlık göz

28 R. Deblauwe and P. Janssens (eds.), *Tweehonderd jaar frimairewet. De registratie- en successierechten in Vlaanderen, België en Europa* (Brussels: Larcier, 1999).

29 Editörün Notu: Direktuvar Hükümeti (Yönetimi), 1795-1799 yılları arasında Fransa'daki rejimin özel bir adıdır. Napolyon'un 1799'da gerçekleştirdiği hükümet darbesiyle birlikte tarihe karışmıştır. Yürütme gücü genel itibariyle direktör adı verilen yöneticilerin elinde bulunduğu için bu isimle anılmıştır.

önüne alındığında, vatandaşların çıkarlarını vicdanlarının karşısına koyma eğiliminde oldukları anlaşılabilir.”³⁰ Sonuç olarak, ölüm anında mülkün vergilendirilmesinin, büyük ölçüde eksik değerlendirilen taşınır mallardan ziyade, gayrimenkullere düşme olasılığı daha yüksekti. Liberaller 1847’de iktidara geldiklerinde, doğrudan varislere veraset ve intikal vergilerinin yüzde 1’i gibi mütevazı bir oranı iade edildi. Söz konusu iadeler, terekenin toplam büyüklüğünden ziyade, 1.000 frankın üzerindeki bireysel miraslardan alınan veraset ve intikal vergileri için geçerliydi. Bu nedenle Belçika’daki uygulama, mülkün büyüklüğüne göre değil, yakınlık bağlarına göre veraset ve intikal vergilerinin derecelendirilmesindeydi. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce veraset ve intikal vergilerinde başka bir değişiklik yapılmadı ve genel olarak servet vergilerinin devlet gelirine katkısı 1840’ta yüzde 25,4’ten 1912’de yüzde 15,8’e düştü.

Gelir

Kazanç üzerinden alınan vergilerden elde edilen gelirin payı, 1840’ta yüzde 36,8’den 1912’de yüzde 25,2’ye düştü. Önemli olan nokta ister araziden ister ticari kazançlardan, maaşlardan veya menkul kıymetlerden olsun, çeşitli gelir kaynaklarından elde edilen gelirin verimliliği idi. On dokuzuncu yüzyılda, mali sistem, büyük ölçüde, üç ana kategoriye ayrılabilen ve dolaylı göstergeler kullanılarak gelir üzerinden alınan bir dizi vergiye dayanmaktaydı: 1846’daki doğrudan verginin yaklaşık yüzde 60’ına tekabül eeden *contribution foncière*; doğrudan vergi gelirinin yaklaşık yüzde 10’unu sağlayan *droits de patente* ve kalan üçte birine denk gelen *contribution personnelle*.³¹

Gayrimenkulden elde edilen gelir, *contribution foncière* ile vergilendirildi. Bu vergi, kısmen ülkenin ekonomik yapısındaki değişiklik nedeniyle kısmen de *contribution foncière*’in hafife

30 Pasinomie ou collection des lois ... en Belgique, 3e série (Brussels: H. Tarlier & E. Bruylant, 1833), C. I, s. 40.

31 Doğrudan vergiler J. Ingenbleek tarafından detaylı ve eleştirel bir tutumla incelendi, Impôts directs et indirects sur le revenu. La contribution personnelle en Belgique. L’Einkommensteuer en Prusse. L’income-tax en Angleterre (Brussels: Misch & Thron, 1908) ve J. Ingenbleek, La justice dans l’impôt (Paris: Berger-Levrault, 1918).

alınması ve piyasa değeri gerisinde kalması nedeniyle azalan bir gelir payı sağladı. 1800 ve 1843/44 yılları arasında yapılan *kadaströ ölçümü*, her bir arsa veya bina parseli için geliri, bir kira örneğinden hesaplanan ortalama gelirin bir fonksiyonu olarak belirledi. *Contribution foncière*, tahmini gelir veya kadaströ geliriyle orantılıydı. Tahmini gelir 1868 yılına kadar değiştirilmediğinden ve sonraki ölçümlerde gerçek değeri altında paha biçilmeye devam edildiğinden, *contribution foncière* reel gelirin gerisinde kalmıştır. Reel vergi oranı, on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaklaşık yüzde 15'ten, yüzyılın sonundaki tarımsal bunalım sırasında yaklaşık yüzde 7'ye düştü. Elbette vergi oranını arttırmak politik olarak zordu ve arazi vergisinin devlet gelirine katkısı 1840'ta merkezi hükümet gelirinin yüzde 22,2'sinden 1912'de yüzde 9,9'una düştü.

İkinci bir gelir biçimi olan devlet tahvil ve hisselerinden elde edilen temettüler, on dokuzuncu yüzyılın sonundan önce Belçika'da vergilendirilmedi. Üçüncü bir gelir kategorisi- ticaret, sanayi ve mesleklerden elde edilen müteşebbis kârları- *droits de patente* aracılığıyla vergilendirildi. Vergi, fiili net gelir yerine bir işletmenin varsayılan kârları üzerinden alınıyordu ve çalışanların ücretleri veya memur maaşları, ordu ve din adamları gibi herhangi bir girişimin yönetimini gerektirmeyen gelirler hariç tutuluyordu. Çiftlik sahipleri *contribution foncière* ödemelerine rağmen, topraklarını kiralayan çiftçilere bu vergi uygulanmadı. Daha tartışmalı ve bariz bir kişisel çıkar grubu şeklinde eleştirilere karşı haklı çıkmak daha zor olduğundan avukatlar dışarıda tutuldu; hal böyleyken ayrıcalıklı mali statüleri dönem boyunca korunmuştur.

İşletmeden elde edilen tahmini kârlar, birlikte vergilendirilebilir kapasitenin bir göstergesini oluşturan üç kritere göre hesaplandı: ekonomik faaliyetin doğası; işçi sayısı, üretim miktarı, hammadde tüketimi ve tesisin kira değeriyle ölçülen işin boyutu ve şirketin bulunduğu bölgenin nüfusu. Bu kriterler, her bir ilgili tarafından yapılacak toplu ödemeyi hesaplamak için kullanıldı. Örneğin, 1819'da belirlenen ölçek, ülkede tek başına veya bir yardımcı ile çalışan bir marangoz veya kunduracı için 1,06 frankla Brüksel'de bir bankacı veya Antwerp'te bir armatör için 423 frank arasında değişiyordu. Godin tarafından *droits de patente*nin maksimum oranı, kârların yaklaşık yüzde 2'si olarak

tahmin edildi ve daha küçük işletmelerde daha büyük zengin işletmelerden daha ağır bir vergi yükü bulunmaktaydı.³² Küçük esnaf ve endüstriler ile meslekler, büyük işletmeler ve endüstrilere nispeten daha ağır bir şekilde vergilendirildi ancak mağduriyetlerinin giderilmesi veya hükümetin *droits de patente*den elde edilen verimi arttırması onlar için zordu. Açıkça, çeşitli kriterlere dayanan karmaşık ölçek, verginin herhangi bir şekilde hesaplanmasını aşırı derecede zorlaştırdı. Çünkü çok sayıda ticari çıkarı ve bölgesel menfaati etkileyecekti. Bu nedenle, *droits de patente* klişeleşecek ve ekonomik büyümenin ve artan kârların gerisinde kalacaktı. Ancak bir istisna vardı: on dokuzuncu yüzyılda anonim şirketler toplu ödeme yapmıyorlardı ve hesaplarında görünen kârlar üzerinden yüzde 1,3 ile yüzde 2 arasında değişen bir oranda vergilendiriliyorlardı. On dokuzuncu yüzyıl Belçika'sında anonim şirketlerin bu şekilde vergilendirilmesinin, diğer girişimlerin kârları üzerindeki *droits de patente* uygulamasından daha az faydalı olması anonim şirketlerin yavaş gelişimi için bir açıklama sağlar. *Droits de patente*, 1840'ta yaklaşık yüzde 3,7 ve 1912'de yüzde 6,5 ile toplam merkezi hükümet gelirine yalnızca mütevazı bir katkı yaptı.

Geriye gelir üzerinden alınan son bir vergi biçimi kaldı: *contribution personnelle*. *Contribution foncière* ve *droits de patente*, gayrimenkul veya ticaretten elde edilen kişisel gelir yerine, tarımsal, ticari veya endüstriyel teşebbüsün kârlarına uygulanan vergilerdi. Kişisel gelirler, mükelleflerin, her şeyden önce konutlarına ve lüks harcamalarla belirlenen tahmini gelirlerine göre hesaplanan *contribution personnelle* tarafından vergilendirildi. Konutların kira değeri, gelirin en güvenilir göstergesi olarak ele alındı ve teoride vergi, kirayla ve dolayısıyla varsayılan gelirle orantılıydı. Aslında kira değerleri evin büyüklüğüne göre değişen bir marja göre tahmin edildiği için değerinin altında hesaplandı. En küçük evler muaf tutuldu ve yüksek kiralı mülkler en geniş marjın kullanılmasıyla kıymetinin altında değerlendirildi. Bu nedenle etkin vergi oranı, mütevazı evlerde oturan orta sınıf ailelerde en ağırıydı ve bu oran, fiili kiranın yüzde 1'i ilâ 15'i arasında değişiyordu. Bu açık eşitsizliğe rağmen, herhangi bir düzenlemenin

32 A. Godin, Revenu de deux millions pour l'État, par une répartition plus équitable de l'impôt patente (Liège: N. Redouté, 1847).

yapılması şansı çok azdı. 1822’de kira gelirleri yaklaşık olarak sabitlendi ve sonradan herhangi bir düzenleme yapılmadı. Kira gelirleri, gerçek kira seviyesinin gerisinde kaldı. Bu eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ancak herkesin vergilendirmesini arttıracak bir yeniden değerlemeyi desteklemek kimsenin çıkarına değildi.

Vergilendirilebilir kapasitenin diğer göstergeleri, pencere ve kapı sayısının yanı sıra(1879’a kadar) şömine sayısıydı. Her ne kadar ev eşyaları üzerinden alınan bir vergi, kira değerlerinin vergilendirilmesindeki yanlışlığı ve adaletsizliği düzeltmenin bir yolu gibi görünse de mobilyaların gerçek değeri tahmin edilmeden, yalnızca mülkün kira değerinin bir fonksiyonu olarak hesaplanmıştır. İkametten alınan bu vergiler, *contribution personnelle* yaklaşık yüzde 90’ını oluşturuyordu. Geri kalanı zenginler tarafından ödenen *contribution personnelle* bir ölçüde arttıran iki diğer göze çarpan harcama kaleminden oluşuyordu; hizmetçiler ve atlar üzerindeki vergi. 1822’ye kadar, en küçük gelirli dışarda herkesten alınan üç günlük ücrete eşdeğer bir cizye vergisi de vardı.

Contribution personnelle, 1840 ile 1912 arasında, yüzde 10,9’dan yüzde 8,8’e düşen bir gelir oranı sağladı. *Contribution personnelle* çeşitli bileşenleri (kapılar, pencereler, ocaklar, kira değeri, mobilya, hizmetliler ve atlar) on dokuzuncu yüzyıl boyunca değişmeden kaldı. 1879’da sadece konut vergisi artırıldı ancak bu değişikliğin mali bir önemi yoktu. 1879’dan önce ve sonra, *contribution personnelle* seviyesini belirleyen esasen konutun (pencere, kapı, mobilya ve kira) değeri idi. Sadece en zengin ailelerin kendi hizmetçileri ve atları vardı. 1879 reformu, gerekli vergi eşliğine ulaşmak için ocak sayısını abartarak oy kullanma hakkını elde etmenin sahte yollarını ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.

Belçika’da farklı sosyal sınıflar ve iktisadi çıkar grupları için gelirin doğrudan vergilendirilmesinin sonucu neydi? *Contribution personnelle*, özellikle kiracı yerine konut ve mal sahibine düştü. *Contribution foncière* toprağa, prensipte mal sahibine ama pratikte çiftçiye de düşüyordu. *Droits de patente* işverenlere ve ticaret ve sanayide serbest meslek sahiplerine uygulandı. Toprakları üzerindeki *contribution foncière* ek olarak konutları, hizmetçileri ve hobi atları üzerinden vergilendirildikleri için, muhtemelen en kötü etkilenenler toprak sahipleri idi. Tüccarlar ve girişimciler biraz daha iyi durumdaydılar çünkü kârları üzerindeki *droits de patente*, *contribution foncière*den daha az yük oluşturuyordu. Öte

yandan, genellikle *contribution personnelle* tâbiydiler. Diğer sosyal sınıflar şu ya da bu şekilde doğrudan vergilendirilmeden kurtuldular. Çiftçiler, avukatlar ve kamu görevlileri *droits de patente* ödemediler. Bu söz konusu toplumsal zümreler, yalnızca makul düzeyde zengin bir yaşam standardına sahip oldukları takdirde *contribution personnelle* ödediler. İşçiler ve düşük ücretli maaşlı çalışanlar tüm doğrudan vergilerden kaçtı.

Tüketim

Tüketim üzerinden alınan vergiler genellikle azalan oranlı olduğu, ayırım gözetmeksizin ve gelir düzeyleri dikkate alınmadan tüketicilerin üzerine düştüğü gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bununla birlikte, çoğu, vergilendirilen malların kesin karışımına ve ihtiyaçlara kıyasla lüks tüketim mallarına hangi oranların uygulandığına bağlıdır. Belçika'da gümrük vergileri lüks ürünlere yöneltilmedi, en önemli gelirler tüm sınıflar tarafından tüketilen kahve (toplaman yüzde 17'si) ve tekstilden (yüzde 24) geldi. Benzer bir yapı, gelirlerin yalnızca dörtte birini lüks malların oluşturduğu tüketim vergileri için de geçerlidir: 1848'de gelirin yüzde 31'i biradan, yüzde 22'si tüm sınıflar tarafından tüketilen alkollü içkilerden ve alkolden geliyordu. Gıdanın korunması için bir gereklilik olan tuza uygulanan vergi, vergi sisteminin azalan oranlı yapısının bir ölçüde zayıfladığı 1870 yılında kaldırıldı. Ancak on dokuzuncu yüzyılda ürünler üzerindeki tüketim vergileri sadece ağırlıklı olarak hali vakti yerinde olanlar tarafından tüketilen ve işçi sınıfı bütçelerinde yer almayan şeker (tüketim gelirin yüzde 14'ü) ve şarabın (yüzde 10) üzerindedir. Genel olarak, vergi sisteminde 1840 ile 1912 arasında azalan oranlı vergilerin önemi artmıştır. Servet, hizmetçiler, atlar ve *droits de patente* üzerindeki vergilerin tamamen varlıklılara düştüğü ve mülk sahiplerinin *contribution foncière*in yarısından sorumlu olduğu düşünülürse (Denis³³ tarafından önerildiği gibi), o zaman 1840'ta servet ve gelirin vergilendirilmesi yoluyla bu sosyal sınıfların devletin vergi gelirin yüzde 40'ını yüklediği iddia edilebilir. 1912'de payları yüzde 25'e güçlkle ulaştı. Tüketim vergilerine katkılarını tahmin etmek mümkün değildir.

33 Hector Denis, *L'impôt. Leçons données au cours publics de la ville de Bruxelles. Première série* (Brussels, 1889).

Siyasi Konular

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Belçika'da gelir vergisinin getirilmesine yönelik kampanya, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bozulan tüketim vergileri ve doğrudan vergiler arasındaki dengeyi yeniden kurmayı amaçlıyordu. Söz konusu edilen husus vergilendirme düzeyi değildi çünkü genel olarak vergi yükünün düşük olduğu ve devlet gelirlerine önemli ilaveler yapılması için herhangi bir baskının olmadığı varsayılıyordu. Mesele daha çok sınıflar arasındaki vergilendirmenin yansıtılmasını eşitlemekle ilgiliydi.

Nüfusun çoğunluğu tarımda veya küçük atölyelerde çalıştığında, elde edilen gerçek gelirin vergilendirilmesi son derece zordur. Ailenin en azından kısmen çiftlikten elde edilen gelirle ya da dükkânlardaki 'kayıt dışı'yla geçinmesi muhtemeldi. Kayıt tutulmuş bile olsa büyük ihtimalle yetersizdi. Bu nedenle, emsal geliri vergilendirmek daha kolaydı. Tüm faaliyetlerden elde edilen mevcut genel gelire dayanan 'modern' bir gelir vergisi ancak ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı kayıtlarla büyük bir dikkat içinde yürütüldüğü ve iş gücünün daha iyi bir gelire sahip mesleklerde istihdam edildiği sanayileşmiş ve bürokratik bir toplumun ortaya çıkmasıyla mümkün oldu.

Zenginlik ve gelir dağılımının biçimi de vergi kapsamını değiştirerek mali sistemi etkileyebilir. Belçika'da toprak mülkiyeti büyük aristokrat soyluların egemenliğinde değildi ve ekonomi uzun bir süre küçük üreticilerin egemenliğinde kalmaya devam etti. Belçika'da tahvil ve hisse senetlerinin vergilendirilmemesiyle birlikte menkullerin veraset ve intikal vergisinden muaf tutulması, servetin daha eşit dağılımıyla açıklanabilir. Bu durumda yapılması gereken seçim, tahvil ve hisse senetlerinden elde edilen tüm gelirleri vergilendirmek veya hepsini muaf tutmak arasındaydı. Tahviller ve hisse senetleri konusunda muafiyet kararı verilmişse de çok daha önemli bir gelir kaynağı olan arazi söz konusu olduğunda, seçim arazilerin vergilendirilmesinden yanaydı. *Contribution foncière* küçük mülk sahiplerine doğru genişletmek, daha fazla gelir elde edebilmek için gerekliydi. Aslında, gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlik ne kadar büyük olursa, gelir ve servetin vergilendirilmesinin o kadar etkili olduğu söylenebilir: daha az sayıda vergi mükellefinden

büyük bir gelir elde edilebilirdi. Belçika'da tüketime yönelik genel bir vergilendirme mantıklıydı. Çünkü orta sınıf daha az refah içindeydi ve zenginler daha az etkindi: gelir, temel tüketim malları üzerindeki vergilerle daha geniş bir toplumsal tabandan tahsil edilmeliydi.

Elbette, zenginlerin vergilendirmeye rıza göstermeyi istemesi, onların mali politikalara ilişkin değerlendirmelerine bağlıdır: onlar, vergi ödemesinin, servetin eşitsiz dağılımının sürdürülmesi için bir sigorta primi olarak rasyonelliğini ve mali sistemin bir bütün olarak sınıflar ve çıkarlar tarafından dengelenip dengelenmediğini sorguluyorlardı. Belçika'daki üst meclisteki temsilcilik hakkı- Senato – soyla aktarılmıyordu. Senatörler, alt meclisle birlikte, aynı seçmenler kurulu tarafından sınırlı bir süre için seçildiler ve sonuç olarak seçmenler karşısında gerçek bir bağımsızlığa sahip değillerdi. 1893 reformlarına kadar ya-kinen vergi sistemiyle ilişkilendirilmiş bulunan alt meclisin oy hakkı, çok önemli bir nokta haline gelir. Oy hakkıyla doğrudan vergilerin ödenmesi arasındaki yakın bağlantı, dolaylı vergilere kıyasla, oranlarını arttırmak şöyle dursun bu oranları sürdürmenin önünde bir engel oluşturdu. 1893 anayasa reformuna kadar, Belçika'da oy kullanma hakkı, gelir üzerinden ödenen vergi miktarına bağlıydı. Böyle bir seçim sisteminin anlamı, doğrudan vergilendirmenin esas olarak orta sınıfları etkilediği idi: hem kendi yüklerini arttıracak hem de aynı zamanda seçmen tabanını genişletecek olan gelirlerin vergilendirilme oranında bir artışı önermeleri pek olası değildi. 1870'te Belçika'da yaklaşık beş milyon nüfus veya bir milyon aile vardı. Aile reislerinin yaklaşık yüzde 10'u 42 frank civarında veya üzerinde bir meblağı doğrudan vergi şeklinde ödedi. Gelir vergisi mükellefi olmak da onlara parlamento seçimlerinde oy kullanma hakkı verdi: 1870 seçimlerinde 107.099 erkek oy kullandı. Aile reislerinin yaklaşık yüzde 20'si, il seçimlerinde oy kullanmalarına izin veren 20 frank ve üzeri bir meblağ ödedi. Son olarak yine aile reislerini yaklaşık yüzde 30'u belediye meclisi seçimlerine katılmalarına izin veren 10 frank veya üstünü gelir vergisi biçiminde ödemişti. Bu nedenle, oylama ve vergilendirme arasında doğrudan bir bağlantı vardı; böylece doğrudan vergilerdeki herhangi bir artış oy hakkını genişletecekti. Doğrudan vergilendirmenin büyümesini sınırlamak için, finansal ve kişisel çıkarlardan oldukça ayrı

olarak, güçlü bir siyasi motivasyon vardı. Seçim sistemi, bu nedenle, gelir vergisinin muhafaza edilmesine katkıda bulundu.

Belçika'da, gelir vergisi uygulamasına yönelik talebin çarpıcı sonuçları oldu.³⁴ İşçi hareketi ikiye bölündü. Bir yanda toplumsal devrime bağlı Sosyalist Parti vardı. Onlara göre, vergi sisteminin reformu ve bir gelir vergisinin getirilmesi, özel mülkiyetin kaldırılması ve servet ile gelirlerin eşitlenmesine yönelik ilk adımdı. Beklendiği gibi, burjuvazi bu ihtimalden korkmuştu. Öte yandan, işçi hareketinin büyük bir kısmı 1884'ten 1914'e kadar iktidarı elinde tutan Katolik Parti içinde kaldı. İşçi hareketinin bu reformist kanadı, vergi sisteminde benzer bir değişiklik önerdi ancak toplumda temel bir değişiklik amacı yoktu. Ancak Katolik Partisi'nin diğer üyeleri verginin olası devrimci etkilerinden korktukları için gelir vergisini savunmaları engellendi. Oy hakkı 1893'te tüm yetişkin erkekleri kapsayacak şekilde genişletildi ve işçi temsilcileri, Hristiyan demokratların daha sonra Katolik hükümete katılmasıyla birlikte parlamentoya girdilerse de gelir vergisine ilişkin ilk ciddi tartışma ancak 1916'da savaş sırasında kurulan ulusal birlik hükümeti döneminde gerçekleşti. Bu tartışma sırasında, İngiliz gelir vergisi, sosyal sınıflar arasındaki alternatif vergi dağılımının ve Belçika'daki vergi dağılımındaki eşitsizliğin bir sembolü şeklinde değerlendirilmişti. 1916'da siyasi ve sosyal gerilimler tarafından tehdit edilen ve devletin meşruiyetine meydan okuyan bir mali yapıyı yeniden dengeye getirmek için vergi sisteminde reform yapılması gerekiyordu.

34 J. Schoysman, 'L'évolution de l'idée de la progressivité dans l'impôt en Belgique et son reflet dans la politique belge, 1830-1919', *Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique* 2 (1970), 329-98, with references to discussions in parliament. See also Ingenbleek, *La justice*.

Fransa'da Vergi Devletin'in Yükseliş'i, 1500–1914

Richard Bonney

Fransa, Avrasya'nın diğer vergi devletlerinin çoğuyla bir tezat oluşturur. Erken bir tarihte büyük, nispeten birleşik bir hanedan devletiydi - yine de, yöneticilerinin yayılmacı hırslarına rağmen, genişleyen Osmanlı ve Babür devletlerini bırakın, asla Polonya-Litvanya Birliği veya Moskova Çarlığı kadar büyük olmadı. Prusya liderliğindeki Almanya'nın yeniden birleşmesine kadar,¹ Fransa Batı Avrupa'daki en büyük vergi mükellefi nüfusuna sahipti. Bu, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'nın en büyük kara ordusuna ve aynı zamanda önemli bir donanmaya sahip olmasına imkân verdi. Yine de, tüm yapıyı baltalamakla tehdit eden Fransız gücünün altında yatan tezat, Batı Avrupa'da en fazla vergi mükellefine sahip ülke olmasının yanı sıra, 1790'a kadar en fazla sayıda ve en yüksek oranda mali muafiyetin sistemin bir parçası olmasıydı.

Son zamanlardaki bazı araştırmaların ve kitapların önerdiği gibi,² bu güç paradoksunu dikkate almadan Eski Rejim'in

1 1911'de Fransız nüfusu 41 milyonu; 1910'da Almanya'nunki 64.6 milyonu.

2 Kesinlikle kapsamlı bir liste şu çalışmaları içerecektir: H. L. Root, *The fountain of privilege: political foundations of markets in old regime France and England* (Berkeley: University of California Press, 1994); G. Bossenga, *The politics of privilege. Old regime and revolution in Lille* (Cambridge University Press, 1991); M. Kwass, *Privilege and the politics*

Fransız monarşisini incelemek imkânsızdır. Mutlakiyetçi iddialara sahip bir hanedan, zaman içinde, özellikle mali konulardaki değişikliklerin uygulanmasıyla ilgili olarak, yetki kullanımını sınırlayan ayrıcalıkları zorunlu olarak tanımak durumundaydı. Değişim kaçınılmaz bir biçimde reform anlamına geliyordu ve daha uzun vadede reform, ayrıcalıkların aşınması, sınırlandırılması, kısıtlanması veya kaldırılması demektir. Bu ayrıcalıklar, çok boyutlu oldukları ve toplumun farklı seviyelerine – kurumlara, illere ve bölgelere, sosyal gruplara ve bireylere – verildiği için çok derinden yerleşmişti. Bu çok katmanlı ayrıcalık rejimi, hükümetin kendi içinde ve hükümetle toplumun geri kalanı arasında dayanılmaz gerilimler yarattı. Sonunda, yapı Devrim’de patladı. Jean-Laurent Rosenthal’ın yazdığı gibi:³

“Fransız Devrimi bir mali devrimdi. Sonuçlarının böyle olduğu, 1789 ile 1820 arasında meydana gelen vergilendirmedeki çarpıcı artıştan açıkça anlaşılmaktadır. Michael Kwass, sebepleri açısından bunun bir mali devrim olduğunu savunmak istemektedir. Onun sunduğu argüman basit: XIV. Louis döneminde ayrıcalıklı seçkinlere yönelik doğrudan vergilendirmenin yükselişi, krallığa karşı ana siyasi grupları yavaş ama emin adımlarla harekete geçirdi. Bu nedenle, mali yükteki gerçek bir artış, siyasi kültürde ve ideolojide, kralliyet tarafından daha fazla vergilendirmeye yönelen ve etkili muhalefete yol açan bir değişikliğe sebep oldu. Artan savaş maliyetiyle birleştiğinde, bu, eski rejim için felaket anlamına geliyordu.”

On Altıncı Yüzyılda Satış Ofislerinin Yaygınlaşması

Eski Rejim’in mali temellerinin elli yılı aşkın bir süre Fransız krallarını, savaşın kaderinin belirlediği şekilde, vergi artışlarına mecbur bırakan 1494 sonrası İtalyan savaşlarının uzun soluklu serüvenine mi yoksa 1520’lerde kralliyetin mali bir araç şeklinde gördüğü makamların satışına mı dayandığı tartışma

of taxation in eighteenth-century France: *Liberté, Égalité, Fiscalité* (Cambridge University Press, 2000).

3 Review of Kwass, *Privilege and the politics of taxation* by Jean-Laurent Rosenthal: *H-France Review* 2:81 (August 2002). Vergilerdeki çarpıcı artış ancak atama deneyinin ‘enflasyon vergisi’ hesaplamalara dahil edildiğinde belirgindir.

konusudur.⁴ İki konu, savaş ve rüşvet açıkça bağlantılıydı çünkü Philippe Hamon'un gösterdiği gibi, savaş zamanında kralın mali durumunu yöneten yetkililerin çoğu devlet memuruydu ya da nihayetinde kariyer serüvenlerinde bir memura dönüştüler. 1515'te görevde olan tahmini 1.550 maliye memuru (her tür memuriyetten yaklaşık 4.000 kişinin arasından), amacı makam satın almak ve bu yolla ilk fırsatta sosyal, siyasi ve mali ilerlemelerini kolaylaştırmak isteyen diğer memurlar tarafından desteklendi.⁵ En olumsuz koşullar dışında her durumdaki bu hazır makam piyasası, yaygın olarak satın alınan makamların özel mülkiyet olarak kamu yönetimine girmesiyle etkin hale gelen ve belirgin bir şekilde Fransızlara mahsus bu olguyu açıklamaktadır. Memuriyetin rüşvetçiliği başka yerlerde de ortaya çıktı ancak Fransa'dan başka hiçbir yerde bu fenomen topluma bu kadar geniş ve derin bir şekilde nüfuz etmedi.⁶

İlk başta makam satışlarından ve sonrasındaysa değişim ücretlerinden (Makamların değişmesinden kaynaklanan gelirler) de krala kâr getiren rüşvetin hızla yayılması, aksi halde imkânsız telakki edilen şeyin ne olduğunu göstermektedir: esas olarak köylü mükellefleri tarafından üstlenilen vergiler, reel olarak

-
- 4 R. É. Mousnier, *La Vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIII*, 2nd edn (Paris: Presses universitaires de France, 1971); W. Doyle, *Venality. The sale of offices in eighteenth-century France* (Oxford: Clarendon Press, 1997).
 - 5 Böylece kariyeri bilinen 100 memurdan en az 22'si memur oldu: P. Hamon, 'Messieurs des finances': Les grands officiers de finance dans la France de la Renaissance (Paris: Comit é pour l'Histoire Économique et Financière de la France, 1999), s. 71.
 - 6 Editörün Notu: Makam satışı, Fransa'yı derinden etkilemiş bir uygulamadır. Birçok memuriyet hatta yargıçlık mevkileri dahil olmak üzere nakit sıkıntısı yaşayan merkezi hazinenin daha fazla gelir elde edebilmesi için satışa çıkarılmıştır. Makamların satılması, aynı zamanda kraliyet ile derebeyleri arasındaki bağımlılık ilişkisini de kuvvetlendirmiştir. Her ne kadar XIV. Louis "Devlet benim" diyecek kadar mutlak bir otoritenin sahibi olsa da satın alınan makamların miras bırakılabilmesi, kralın aynı makamı başka kişilere satmaması vs. gibi konular üzerinde kıyasıya bir çekişme yaşanmıştır. Kral, nakit ihtiyacını karşılayabilmek veya soyluların belli makamlar üzerindeki gücünü kırabilmek adına makamları daha alt bölümlere ayırmış ve yeni ortaya çıkan mevkileri de satmıştır. Makam satışı, Fransız Devrimi'ne kadar uzun yüzyıllar boyunca uygulandığı için birçok toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Fransız Devrimi'nin nedenlerinden biri olarak da gösterilmektedir.

büyük bir artış göstermedi.⁷ XI. Louis'den (ö. 1483) IX. Charles (1547-59) dönemine kadar yılda yüzde 5,7'ye varan keskin ama kısa süreli bir artış olmasına rağmen, I. Francis (I. François ya da Fransuva olarak da bilinmektedir) döneminde vergilendirme değerindeki yıllık artış yüzde 1,5 idi.⁸ Dolaylı vergiler neredeyse iki katına çıkarken dolaysız vergiler yaklaşık iki buçuk kat artmıştı.⁹ Rönesans Dönemi'nde Fransa'nın bir "vergi cenneti" olduğuna yönelik bir çıkarımdan kaçınılmalıdır.¹⁰ Kraliyet, enf-

- 7 İster tahıl ister gümüş olarak satın alma gücüne istinaden hesaplınsın sonuç aynıydı. Ancak gümüş bazında yapılan hesaplama, monarşinin 1636'dan önce elde ettiği gelirdeki gerçek düşüşü ve bu tarihten sonra *livre tournois*in gümüş bazında değer kaybı nedeniyle reel artışı abartmaktadır. (Cf. the calculations in E. Le Roy Ladurie, *The royal French state, 1460–1610*, çev. Juliet Vale (Oxford: Blackwell, 1994), s. 74, 130, 157, A. Guery'ye dayalı, 'Les finances de la monarchie française sous l'ancien régime', *Annales ESC* 33 (1978), 218–39, 227.) On altıncı yüz yılın ilk yarısında hem önemli bir nüfus artışı hem de önemli bir enflasyon vardı. Bu nedenle on altıncı yüzyılda, teorik olarak, fiyatı diğer ürünlerden daha hızlı artan ve daha yüksek olan tahıl satışından vergi yükünü göğüsleyebilecek artan sayıda köylü vergi mükellefi vardı. Ancak meseleler asla bu kadar basit değildir. Vergi mükelleflerinin vergilerini ödeme kapasiteleri üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olabilecek hasatın güvenilmezliği dışında, eyaletlerdeki farklılıklar ve anormallikler oldukça fazlaydı. D. Potter, *War and government in the French provinces. Picardy, 1470–1560* (Cambridge University Press, 1993), s. 238, 241.
- 8 P. Hamon, *L'argent du roi. Les finances sous François Ier* (Paris: Comité pour l'Histoire Économique et Financière de la France, 1994), s. 77. Hamon, I. Francis dönemindeki yıllık artışın (kesin döneme bağlı olarak yılda %1,5 veya %1,44) aslında XII. Louis döneminden (yılda %2,38) daha düşük olduğunu belirtiyor. Gerçi XII. Louis, sözde mali ılımlılığı nedeniyle *père du peuple* yani "insanların babası" olarak biliniyordu.
- 9 R. J. Bonney, 'France, 1494–1815', Bonney (d.), *The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200–1815* (Oxford University Press, 1999), s. 140. Cf. Sir George Carew on the reputation of the different French kings with regard to taxation: s. 138.
- 10 Le Roy Ladurie şöyle yazıyor: 'kraliyet vergileri, Fransa'nın tamamı için yılda yaklaşık 900 ton gümüşe sabitlendi; tarım fiyatlarındaki son büyük artış, metal paranın değerini, giderek daha pahalı hale gelen ve daha çok aranan toprak ürününe karşı devalüe ettiğinden, kırsal dünya için bu durumda dayanılmayacak bir şey yoktu. Devlet ya da kraliyet talebindeki bu sükûnet, Louis XIII ve Louis XIV döneminin vergilendirmeye karşı köylü öfkesini tetikleyen irtikaplarla birlikte düşünüldüğünde genel olarak hoş bir tezat oluşturdu. E. Le Roy Ladurie, *The French peasantry, 1450–1660*, çev. A. Sheridan (Aldershot: Scholar, 1987), s. 411–12. Gözlem büyük ölçüde Montpellier'deki- burada ancak yak. 1620'de buğdayın fiyatının üzerinde önemli bir artış oldu- soylu kesimin rakamlarına dayanılarak yapılmış-

lasyonun gelir tabanı üzerindeki etkisiyle, genel olarak, başa çıkmamış ve bir mali krizden diğerine sürüklenmişti. Ancak özellikle 1562'den sonra, istisnai bir biçimde şanslı olmadıkça, vergi mükelleflerinin somut yollardan yararlanıp yararlanmadıkları şüphelidir. Din savaşları sırasında hukuk ve düzenin çöküşü, genel olarak askerî yükümlülükler¹¹ ve özellikle rakip askerî şefler tarafından talep edilen "çifte vergilendirme" olgusunun, birçok vergi mükellefi topluluğa sefil bir kaderi reva gördüğü neredeyse kesindi.

Louis XIII ve Louis XIV Zamanında Savaşın Finansmanı ve Develüasyon

1598'den sonra iç barışın yeniden tesisi ve IV. Henri'nin nispeten barışçıl dış politikası, güçlü bir maliye bakanının (Duc de Sully) yönetimi altında; soylulara, memurlara ve devlet borcunu tahvil olarak elinde tutan ayrıcalıklı burjuvaziye maliyet getiren temerrüdün ilan edilmesi ve vergilendirmenin yeniden yapılandırılması aracılığıyla, merkezde yeni bir düzenleme için bir fırsat sağladı.¹² Vergi artışları, bu sosyal grupları vergi muafiyetleri nedeniyle zarar görmeden bırakacak ve "mali düzenlemenin yükünü gerçekten vergi ödeyen daha az zengin toplumsal zümrelere" itecekti.¹³ Bunun yerine Sully'nin yeni mali düzenle-

tır, (s. 357, şek. 25). Le Roy Ladurie şöyle diyor: 'Richelieu tarafından 1630 civarında gerçekleştirilen mali devrim, köylü üzerindeki vergi yükünün gerçek değerinin iki katına çıkmasıyla sonuçlandı (Languedoc'ta brüt tarımsal gelirin %6'sından %12'sine veya %13'üne yükseldi) (s. 357-8).

- 11 Askerî harçlar için: J. B. Collins, Fiscal limits of absolutism. Direct taxation in early seventeenth-century France (Berkeley: University of California Press, 1988), s. 52.
- 12 M. Antoine, Le cœur de l'État. Surintendance, contrôle général et intendances des finances, 1551-1791 (Paris: Fayard, 2003), s. 139-61 ; B. Barbiche and S. de DainvilleBarbiche, Sully (Paris: Fayard, 1997). F. Bayard, J. Felix ve P. Hamon tarafından maliye bakanlarının biyografisi, Dictionnaire des surintendants et contrôleurs généraux des finances (Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2000), is available online at www.comite-histoire.minefi.gouv.fr/sections/comite_pour_l_histoire/recherches_finances/les_hommes/liste_des_surintenda/view?igpde_lang_redirect=1.
- 13 P. T. Hoffman, G. Postel-Vinay ve J.-L. Rosenthal, Priceless markets. The political economy of credit in Paris, 1660-1870 (University of Chicago Press, 2000), s. 91.

meleri, tarımsal refaha dönüşü kolaylaştıran doğrudan vergilere bağımlılığı azalttı.¹⁴ Yatırımcılarla yapılan sözleşmeler (*tratés*) aracılığıyla uygulanmaya başlanan ve oranları yeni saptanan vergilere (*affaires extraordinaires*) giderek daha çok güvenildi. Yatırımcılardan oluşan konsorsiyumlara yönelik tutarlı bir dolaylı vergi toplama politikası takip edildi.¹⁵ 1604'te tartışmalı *droit annuel*in uygulamaya konmasıyla birlikte rüşvetçilikten elde edilen gelir düzenlendi. Bu aslında, devlet memurları tarafından önceki sahibinin ölümü üzerine, makamlarının beklenmedik bir şekilde krallığa geri dönmesini önlemek amacıyla krala ödenecek bir sigorta poliçesiydi. *Droit annuel*, makamların nitelikli kişilerden ziyade zenginler tarafından ele geçirildiği gerekçesiyle tüm adli makamları rüşvet aracılığıyla dağıtılması eğilimini tersine çevirmek isteyen Şansölye Bellièvre gibi muhafazakârların nezdinde tartışmalıydı. "... Bazı tarihçiler tarafından anakronik bir biçimde " 'instaurer l'État de finance'" olarak adlandırılan Sully'nin yaklaşımının savunucuları, *droit annuel*in, kiralalar için ödenecek faiz oranındaki düşüş nedeniyle gelir kaybına uğrayan memurlara verilen bir taviz olduğunu savundu."

Bu şekilde memurların sadakatleri güvence altına alınacaktır (Tıpkı kraliyetin mali çıkarları gibi). Çünkü daha fazla istikrar sağlayarak makamlar daha kazançlı bir yatırım aracı haline gelecekti. Tedbir başarılı oldu. Memurlar, *droit annuel* imtiyazının yenilenmesi için önemli meblağlar ödemeye hazır olduklarını gösterdi (makamlarının değerinin 1621'de yüzde 5'i, 1630'da yüzde 20'si ve 1639'da yüzde 12,5'u kadar bir meblağ). Ancak ayrıcalığın yenilenmesi 1648'de reddedildiği zaman, memurlar

14 Malet'in vergilendirmeden elde edilen getiriye ilişkin rakamları, büyük ölçüde olağanüstü gelirdeki artışın bir sonucu olarak, d'élections ödemelerinin %49,6'dan (1600-04) %31,5'e (1605-09) düşüşü üzerinden bu kesime olan güveni göstermektedir, yeni oluşturulan vergiler için sözleşmelerde kastedilen budur: R. J. Bonney, *The king's debts. Finance and politics in France, 1589-1661* (Oxford: Clarendon Press, 1981), s. 313. Detaylı rakamlar için: M. M. ve R. J. Bonney, *Jean-Roland Malet: premier historien des finances de la monarchie française* (Paris: Comité pour l'Histoire Économique et Financière de la France, 1993).

15 Sully'nin idaresi itibarıyla gelir çiftliklerinin kiralaları listelenebilir: R. J. Bonney, 'The failure of the French revenue farms, 1600-60', *Economic History Review*, 2nd ser., 32 (1979), 11-32, 26-8'de.

ilk kez Fronde'da isyan ettiler.¹⁶ Hükümetin makam rüşvetçiliğinden elde edilen gelire bağlılığının en yüksek noktasına, 1620 ile 1634 yılları arasında, Fransa'nın 1635'te Otuz Yıl Savaşları'na resmen girmesinden önce ulaşıldı. Ancak bu yıllar, iç ve dış askerî yükümlülüklerin arttığı yıllar oldu.¹⁷

Sully'nin bütçe fazlası, görece zayıf ve ilkel Fransız maliyesi üzerindeki askerî taleplerin yükü giderek arttığı için, Colbert'in bakanlığından önceki son bütçe fazlasıydı.¹⁸ Eyaletlere bazı müfettişlerin atanması, onlara 1642'de verilen doğrudan vergiler üzerindeki denetimin ve hepsinden öte, ödemeye ilişkin cebri icra yetkilerini özel birlikler aracılığıyla kullanma, merkezi hükümetin sermayeden tamamen yoksun kalmamasını sağladığı doğrudur ki bu durum, Richelieu'nun bakanlığının son iki yılında ciddi bir olasılık heline gelmişti.¹⁹ Ama hikâyenin tamamı bu değildi. Eyaletlerdeki madeni para sıkıntısı, Fransa'nın Otuz Yıl Savaşlarına girmesinden kısa bir süre sonra, 1636'da *livre tournoisin*²⁰ değerinin düşürülmesini gerektirdi.²¹ Bu, XIV. Louis'nin sonraki savaşlarında tekrarlanacak bir model oluşturunca: 1602 ile 1709 arasındaki yüzyılda, *livre* değerinin yüzde 62'sini kaybetti; 1670 ile 1726 arasındaysa para biriminin değerinin yüzde 40'ının eridiği görüldü.²² Para biriminin değerindeki değişimler, bu tür değişimleri doğru bir şekilde öngörenler için önemli

16 Collins, Fiscal limits of absolutism, s. 84–5; R. J. Bonney, 'La Fronde des officiers: mouvement réormiste ou rébellion corporatiste', XVIIe Siecle 145 (1984), 323–40.

17 Bonney, The king's debts, s. 313; R. J. Bonney, 'Louis XIII, Richelieu and the royal finances', içn. J. A. Bergin ve L. W. B. Brockliss (d.), Richelieu and his age (Oxford University Press, 1992), s. 99–133.

18 Barbiche ve de Dainville-Barbiche, Sully, s. 248–53.

19 R. J. Bonney, Political change in France under Richelieu and Mazarin, 1624–1661 (Oxford University Press, 1978).

20 Editörün Notu: Eski bir Fransız para birimidir. Makale boyunca kullanılan livre kelimesi de aynı para birimini ifade etmektedir.

21 Bonney, The king's debts, s. 170.

22 Guy Antonetti'nin F. Bluche'de hesaplanması (d.), Dictionnaire du grand siècle (Paris: Fayard, 1990), s. 1050. 1726 yılına dayanan grafik = index 100 Hoffman vd., Priceless markets, s. 57From s. 275: '1670 ilâ 1726 arasında, kraliyet livrenin gümüş içeriğinin yaklaşık %40'ını kesti ve her devalüasyonla birlikte borç verenler finansal getirilerinin düşüşünü izledi.' Slight variation from s. 25 n. 34: '1688 ilâ 1726 arasında livre gümüş olarak değerinin neredeyse yarısını kaybetti.'

kazanımlar sağladı.²³ Bu kişiler arasında (Savaş dönemindeki olağanüstü harcamalardan sorumlu hazine) *trésoriers de l'extraordinaire de la guerre*²⁴ gibi kraliyetin kendi memurları da dahildi. Ancak devalüasyonun amacı mali nitelikte olduğundan, en azından kısa vadede kral asıl lehtardı. Kıymetli madenlerin satın alma gücünde ifade edildiği gibi birliklerin maliyeti düşürüldü.²⁵ Uzun vadede, ardışık devalüasyonların ters etki yaptığına ve dolaşımdaki sınırlı madeni para miktarı şeklinde nitelendirilebilecek temel sorunu daha da kötüleştirdiğine şüphe yoktur.²⁶

Kilit mesele, Avrupa'da birçok bölgede aynı anda savaşıma ihtiyacı nedeniyle hızla büyüyen, 1610'da yaklaşık 10.000 kişilik nispeten mütevazı bir kuvvetten 1690'larda yaklaşık 340.000 ilâ 400.000 kişilik bir kuvvete ulaşan devasa bir ordunun nasıl finanse edileceğiydi. Üstelik Richelieu döneminde, kâğıt üzerindeki ordu büyüklüğüyle güncel gerçeklik arasında büyük bir tutarsızlık varken, suistimaller ve sahte içtimalar, Dokuz Yıl Savaşları²⁷ döneminde büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştı.²⁸ Arazi vergileri, merkezi olarak uygulanan vergilerden elde edilen kaynaklara kıyasla, hiçbir zaman artan askerî maliyetlerin yüzde 12'sinden fazlasını karşılamadı. Ordu gelirinin yüzde 40'ından fazlasının elde edildiği 1703'te Almanya'da Villars'daki gibi bir sefer veya eşdeğeri, tamamen istisnaiydi. Rowlands, "kredi araçlarının devlete yöneltile talepler için az gelişmiş olduğunu ancak dolaşımdaki madeni para miktarının yetersiz bulunduğunu

23 Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 23.

24 G. Rowlands, *The dynastic state and the army under Louis XIV. Royal service and private interest, 1661–1701* (Cambridge University Press, 2002), s. 123.

25 D. Parrott, *Richelieu's army: war, government and society in France, 1624–1642* (Cambridge University Press, 2001), s. 243.

26 Rowlands, *The dynastic state and the army*, s. 127.

27 Editörün Notu: On yedinci yüzyılın büyük savaşlarından biridir. 1688–1697 yıllarını kapsamaktadır. Fransa ve İrlanda'daki isyancıları Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İngiltere, Hollanda, İspanya vs. kısacası Batı Avrupa'nın geri kalanıyla karşı karşıya getirmiştir. XIV. Louis'nin ihtiraslarının da savaşın başlamasında önemli bir payı bulunmaktadır. Kutsal İttifak Savaşı ya da Augsburg Birliği Savaşı olarak da isimlendirilmektedir.

28 A.g.e., s. 171, 263. Parrott, *Richelieu's army*, s. 182–222. Rowlands ve Parrott, Lynn'in yorumuna ilişkin ayrıntılı eleştiriler sunuyor ancak Rowlands, Lynn'in 1690'larda ordunun gerçek gücü için teorik gücün %80–90'ı varsayımında haklı olduğunu kabul ediyor. J. A. Lynn, *Giant of the grand siècle. The French army, 1610–1715* (Cambridge University Press, 1997).

ve hatta üretken olmayan para politikasının bir sonucu olarak küçüldüğünü" öne sürmektedir.²⁹

Üstelik, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında, Deniz Kuvvetleri ile -Birleşik Eyaletler ve İngiltere- artan Fransız rekabeti, bu devasa kara ordusuyla aynı anda bir hudut filosunun kuvvetlendirilmesi gerektirdi. 1693'e gelindiğinde, bir önceki yıl La Hougue'daki yenilgi ve krallık içindeki geçim krizi, stratejinin yeniden düşünülmesi sonucunu beraberinde getirdi: hudut filosunun ayrılan maddi kaynakları kara harekâtının yayılmasını saklayabilmek için kendi masraflarını karşılayabilen korsanlık lehine azaltılmalıydı. Buna rağmen, 1695'te yeni bir dolaysız vergi olan *capitation* uygulanmak zorunda kalındı. Savaşın sonunda geri çekilen bu vergi, 1701'de yeniden uygulanmaya konuldu. İspanya Veraset Savaşı'nın sonunda çöküşü önlemek için ikinci bir yeni doğrudan vergi olan *dixième*'in 1710'da kabul edilmesi gerekiyordu. Michael Kwass, bu yeni araçları, anayasal açıdan tartışmalı olsalar ve vergi mükellefleri tarafından benimsenmeler bile, ilk kez ayrıcalıklı vergilendirme girişimi olarak görmekte haklıdır. (İlk *dixième*, 1717'de savaş zamanı önlemlerinin sürdürülmesine karşı çıkanlara bir taviz olarak geri çekildi).³⁰

XIV. Louis'nin sonraki savaşlarında olağanüstü yeni vergilere (*affaires extraordinaires*) duyulan güven tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşırken, parlamentolar ve bölge meclisleri gibi ayrıcalıklı kurumlar da artan mali baskı yüzünden yıprandı. Rüşvetçi memurlar, ödeme güçleri üzerindeki baskılar nedeniyle, kraliyet için mali araçlar olarak hareket etme noktasında zayıf bir konumdaydılar. Pontchartrain, Augsburg Birliği Savaşı (Dokuz Yıl Savaşları) sırasında bölge meclislerinden yaklaşık 17 milyon *livre* aldı; Chamillart, İspanya Veraset Savaşı'nın ilk yıllarında yaklaşık 15 milyon aldı. Desmaretz, Aralık 1709'da kralın bir kerelik satın alma veya *rachat* (kefaret bedeli) karşılığında *droit annuel*'i kaldırmasının bir sonucu beklenmedik bir gelir olarak 24 milyon *livre* toplamayı umuyordu. Tedbir, göreve devam etme haklarını güvence altına alıyor gibi görünse de, İspan-

29 Rowlands, The dynastic state and the army, s. 127, 365–6.

30 R. J. Bonney, 'Le secret de leurs familles: the fiscal and social limits of Louis XIV's *dixième*', French History 7 (1993), 383–416. Kwass, Privilege and the politics of taxation in eighteenth-century France.

ya Veraset Savaşı'nın getirdiği mali sıkıntılar zirveye ulaşırken önemli bir mali zorluk oluşturdu ve para yavaş yavaş geldi. Şansölye Pontchartrain'in daha önce, XIV. Louis'nin son iki savaşında kralın bu tür bir geliri acımasızca sömürmesi nedeniyle, satın alınır makamlar kötü bir yatırım unvanına sahip olmuştu.³¹ Hemen hemen tüm mali yöntemler tükenmişti: Naiplik hükümeti, dalgalı borcu resmi anlamda kabul ederek politikayı tersine çevirdiğinde, 1689'dan beri oluşturulan makamların lağvedilmesi, son iki savaştan kâr eden sermayedarlara karşı bir Yüksek Mahkeme *chambre de justice* kurulması ve *dixième*'in ortadan kaldırılması, bölge meclislerinden ve diğer yüksek mahkemelerden tam destek aldı.³² Savaş harcamalarıyla karşılaştırıldığında ve vergi mükellefleri üzerindeki mali baskı göz önüne alındığında, kraliyet binalarının özellikle de Versailles'in inşasının maliyeti pek haklı gösterilemeyecek bir savurganlık olsa da nispeten düşüktü.³³

31 Burada, "Parlamentolar üzerindeki mali baskıların Fronde'yi çökertenlere benzediğini" öne süren Hurt'un yorumu, rüşvetin bu dönemde "daha fazla yerleştiğini" öne süren Mark Potter'un yorumuna büyük ölçüde tercih edilmelidir ve sonuç itibarıyla de devlet memurlarının imtiyazları onaylanmıştır: JJ Hurt, XIV. Louis ve parlamentolar. Kraliyet otoritesinin iddiası (Manchester University Press, 2002), s. 105–7, 113. Parlamentolar tam olarak ödenmiş veya şevkle ödenmiş olsaydı, farklı bir konu olurdu. Bkz. M. Potter, Corps and clientèles. Public finance and political change in France, 1688–1715 (Aldershot: Ashgate, 2004), s. 39–40, 47: 'kralın belirli mevkileri mali anlamda sömürmesi ve hatta bunlara bağımlılığı, memurları ve makamlarının patrimonial niteliklerini korudu.' Potter, Desmaretz'in kralın 24 milyonu tam olarak toplamayı başardığı yönündeki iddiasını kabul ediyor, ki bu çok şüpheli görünüyor. Her halükârda, ödemenin üçte birinin hızla amortismanla tâbi olan *billets de monnaie* (Banknot) olarak yapılması planlandı. 1715 itibarıyla makamların değerindeki düşüş, XIV. Louis'nin rüşvetçiliği fazlasıyla suistimal ettiğinin ikna edici bir kanıtıdır: Hurt, Louis XIV and the parlements, s. 189. 1722'de droit annuel, yalnızca parlamento ve diğer yüksek mahkemelerin memurları hariç olmak üzere yeniden getirildi (s. 197).

32 Antoine, Le cœur de l'État, s. 397. Naip, 1715'te 1665'ten beri kullanılmayan bir unvan olan 'bağımsız mahkemeler' ile yüksek mahkemelerin adını değiştirmişti.

33 R. J. Bonney, 'Vindication of the Fronde? The cost of Louis XIV's Versailles building programme', French History 21:2 (2007), 205–25.

Hukuk Sisteminin Çöküşü ve Sonrası:

Nisbi Parasal ve Mali İstikrar

Kâğıt para kullanımındaki, ilk Avrupa deneyiminin sahibi Fransa'nın hikâyesi farklı yerlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.³⁴ 1701'den sonra çeşitli kâğıt biçimleri, (banknot) *billets de monnaie*, hazine bonoları, genel tahsilat senetleri vb. İspanyol Veraset Savaşı'nın sonunda önemli miktarda değerini kaybetmiş hükümet varlıkları bıraktı. Law'un³⁵ kurmak istediği düzen, aynı zamanda gelir birliği ve nakte dayalı bir sistemden değerli kâğıda dayalı bir sisteme doğru ilerlerken, kamu borcunu ortadan kaldırmak için bir girişimdi. İlk başta Law, saltanat naibinin koşulsuz desteğinden faydalanmıştı ancak Paris Parlamentosu'yla³⁶ sermayedarlar ve mültezimler gibi çeşitli çıkar gruplarından gelen bir eleştiri bombardımanı karşısında bu desteğin ne kadar devam edebileceği tartışmaya açıldı. Borçları sona erdirmek için Law tarafından öngörülen uzun süre, bir saltanat naibinin güvence temin edemeyeceği istisnai siyasi istikrar koşullarını gerektiriyordu.

Law'un sisteminin Temmuz 1720'de çöküşü, Fransa'daki mali reform tartışmalarının doğasını değiştirdi. Ulusal bir banka ve kralın mali sorunlarını çözebilecek bir kâğıt para gibi fikirler tamamen gözden düşmedi ancak uzun süre ertelendi. İngiltere, ulusal bankasını 1694'te kurdu. Law'un sistemini, Aralık 1718'den sonra İngiltere Bankası'nın Fransız eşdeğerine dönüştürmeye yönelik acele girişiminin bir sonucu olarak, Fransa merkez bankasına ancak 1800'de kavuştu. Hoffman, Postel-Vinay ve Rosenthal, "Saltanatın mali planları, devletin alacaklılarına çok büyük meblağlara mâl oldu. Nominal olarak, devletten almaları gereken meblağın yaklaşık olarak yarısını kaybettiler. Gerçek anlamda kayıplarının daha büyük bir meblağa tekabül etmesi ge-

34 R. J. Borney, 'France and the first European paper money experiment', *French History* 15:3 (2001), 254-72.

35 Editörün Notu: John Law, Fransa'daki ilk merkez bankasını kurmak isteyen İskoç asıllı bir iktisatçıdır. On sekizinci yüzyılın ilk yıllarında düşünceleri ve uygulamaya geçirmek istediği model Fransız ekonomisini derinden etkilemiştir.

36 Hurt, Louis XIV and the parlements, s. 185-7. Ancak, kişisel finansmanları açısından, sistem, devlet memurları tarafından artırımlardan kaynaklanan borçlarından kurtulmak için kullanılabilir (s. 189).

rekmetektedir çünkü para birimi de değer kaybetmişti.” Kraliye-
tin temerrüdü, 1797’den önceki en ağır temerrüddür, reel olarak
1,5 milyar *livre*ye ulaştı. ‘1715-23 Saltanatı’, diyorlar, ‘hükümetin
sermaye piyasalarına yönelik saldırısının doruk noktası oldu...
Bu krizin kısa vadeli etkisi, finansal varlıklara yönelik felç edici
bir güven eksikliği idi - 1700’lerdeki bankaların borç verme sevi-
yelerine, 1730’lara kadar tekrar ulaşamayacaktı...’³⁷

Law’un sisteminin çöküşünün Fransa açısından iki kazanımı
vardı. Birincisi, 1726’dan 1785’e kadar olan para birimi istikra-
rıydı ancak bu istikrar yalnızca geçmişe bakıldığında belirgindi.
Hiç kimse, XV. Louis ve XVI. Louis’nin, öncekilerin yaptığı gibi
para birimini manipüle edip etmeyeceğini kesin olarak bilmiyor-
du. Bu nedenle, söz konusu istikrar dönemi, İngiltere’de oldu-
ğu gibi, daha düşük faiz oranlarının temettüsünü üretmedi.³⁸
İkincisi, devletin toplam borcunun reel anlamda sabit gümüş
değeriyle ifade edilen *livre* bazında ölçülen düşüşüydü. Borcun
yapısı değişmiş olsa da 1715 ile 1789 arasında bu oran yüzde 10
düştü uzun vadeli borç, kısa vadeli krediler ve makam satışları
yoluyla borçlanma pahasına arttı.³⁹ Kamu borcunun reel ola-
rak azalması, monarşi için dış politikadaki özerkliğini korumak
istiyorsa büyük bir dezavantajdı. Çünkü on sekizinci yüzyılda
yalnızca yeni borçlanma yöntemleriyle “gelişmiş bir savaş” (yani
aynı anda yapılan bir kara ve deniz savaşı) finanse edilebilirdi.
Bu, Britanya’ya Avrupa’daki rakibine karşı belirleyici olmasa da
önemli bir avantaj sağladı.⁴⁰

Yorumcular, 1725 ile 1785 arasında Fransız vergilerinde *reel*
bir artış olmadığı konusunda hemfikirler. Savaş zamanı vergi
artışları gerçekleşti ancak bunlar artan harcamaları ödemek için
nadiren yeterliydi. Artan vergi, Avusturya Veraset Savaşı’nın⁴¹

37 Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 69, 85, 87, 275–6.

38 Age., s. 109: ‘how could a lender in, say, 1751, know the currency would remain stable?’

39 Age., s. 100, 105.

40 R. J. Bonney, ‘Towards the comparative fiscal history of Britain and France during the “long” eighteenth century’, Leandro Prados de la Escosura (d.)’de, *British exceptionalism and industrialisation* (Cambridge University Press, 2004), s. 191–215.

41 Editörün Notu: Avusturya Veraset Savaşı, Habsburg Hanedanı’ndan VI. Karl’ın hayatını kaybetmesi üzerine Avusturya tahtına Karl’ın kızı Maria Theresa’nın çıkamayacağını iddia edenler tarafından başlatılmıştır. Bu

maliyetinin belki de yüzde 72'sini karşılayabildi. Ancak Yedi Yıl Savaşları'nın maliyetine çok daha az katkıda bulunabildi. Savaşın beşinci yılı olan 1760'a kadar yeni vergi önlemleri uygulanmadığı için durum daha da kötüleşti. Savaşın maliyetini (yedi yılda yaklaşık 1.200 milyon *livre*) ödemek için gereken ölçekte doğrudan vergilerin arttırılması politik olarak imkânsızdı. Yine de Fransız gelirlerinin ulusal servetin belki yüzde 12 ya da 13'üne eşit olduğu 1761 senesi, 1715'ten sonra vergilendirmenin en yüksek noktasıydı. Bu çaba sürdürülemedi. İngiltere'de olduğu gibi, XV. Louis ve XVI. Louis'nin üç büyük savaşı sırasında vergide yeknesaklığı sağlaması gerekiyordu. Borçlar aracılığıyla karşılanan ilave giderlerin yüzdesi, Avusturya Veraset Savaşı'nda yüzde 28'den Yedi Yıl Savaşı'nda yüzde 74'e ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda yüzde 91'e kadar, her savaşta yükseldi. Bu oranlar, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ek giderlerinin yüzde 119'unun borçlanma geliriyle karşılandığı Britanya'dakinden daha düşüktü. XV. Louis ve XVI. Louis yönetimindeki üç ana savaş, İngiltere'ye Fransa'dan daha pahalıya mal olurken, nüfusu rakibinin sadece üçte biri ve gayri safi milli hasılasının yarısından fazla değildi.⁴²

Modern analistlerin 1725 ile 1785 arasında Fransız vergilerinin *reel* bir artış olmadığına ikna olmaları, hakiki bir tarihsel sorunu maskeleymektedir: çağdaşlar aksini düşünüyorlardı. Ortak algı, vergilerin arttığı, özellikle reel manada önemli ölçüde arttığı, yönündeydi.⁴³ Doğrudan vergiler, özellikle *capitation* ve *vingtième*, giderek artan bir şekilde imtiyazlı toplumsal zümrelere de uygulandığı için ayrıcalıklı gruplar tarafından tartışmalı ola-

iddianın arkasında yer alan asıl güç Fransa'dır. 1740-1748 yılları arasında devam eden savaşın neticesinde Maria Theresa Habsburg tahtının meşru varisi olarak tanınmıştır.

42 Age., s. 201, 209, a modified reading of F. Crouzet, *La grande inflation: la monnaie en France de Louis XIV à Napoléon* (Paris: Fayard, 1993), s. 66.

43 Toplam GSYİH'daki büyümenin çoğu ticaret ve kentsel üretim ve hizmetlerden geldi; tarım durgunlaşırken Paris ve batı limanları, gelişen Atlantik ve sömürge ticaretinde palazlandı. Sonuç olarak, tarımsal üretim kuşkusuz GSYİH'nın bir yüzdesi olarak düştü; bu nedenle tarım ürünleri üzerindeki vergiler muhtemelen sabit kaldı veya bu ürünlerin bir payı olarak arttı. Daha da önemlisi, doğrudan vergiler öyle bir muafiyetler, ayrıcalıklar ve bölgesel farklılıklar labirentiydi ki, bazı vergilerin, özellikle arazi vergisi, daha zengin bir burjuvazinin yükünü azaltabildiği bölgelerde çiftçilerin üzerine daha fazla düşecekti.

rak görülüyordu. Ancak, Kwass'ın belirttiği gibi, "ayrıcalıklıları vergilendirmek, ayrıcalıklı olmayanların üzerindeki vergilendirmenin ağırlığını hiçbir şekilde hafifletmedi. Aksine, çiftçiler ve köylüler, her zaman ödedikleri vergilere ek olarak yeni umumi vergiler ödemek zorunda kaldılar...".⁴⁴ Doğrudan vergilerden elde edilen gelir, 1726'da vergi gelirlerinin yüzde 44'üne teka-bül ederken 1788'de yüzde 35'e düşmüştü (ve yeni doğrudan vergiler aynı dönemde toplam vergi getirisinin yüzde 30'undan yüzde 22'ye düştü). Buna karşılık, dolaylı vergi gelirlerinin toplam gelir içerisindeki payı yüzde 50'den yüzde 57'ye yükseldi. Dolaylı vergilerin dayatılmasının, Malesherbes'in belirttiği gibi, doğrudan vergilerden daha az anayasal sorun oluşturduğu düşünüldüğünde, vergilendirme üzerinde daha fazla değil, daha az huzursuzluk olması gerekirdi. Aradaki fark, doğrudan vergilerin giderek daha fazla ayrıcalıklıların, krallıktaki en hassas vergi mükelleflerine ve şikâyetlerini dile getirmek için en güçlü konumdaki bireylere yöneltilmesiydi.⁴⁵ Devrimin arifesinde Kwass, "umumi vergilerin, önemli bir kısmının kendisinden çok daha fazla gelir sağlamak için bir araya getirildiğini", yani doğrudan vergilerin yaklaşık yüzde 58,2'sini oluşturduğunu iddia etmektedir.⁴⁶ Toprak sahipleri, 1770'lerde rüşvetçiliğin mali sömürsünün bir kez daha ön plana çıktığı bir dönemde artan mali baskıya yol açan, doğrudan vergileri ve hem *capitation* hem de *vintième* kayıtlarını düzenleme girişimlerinden dolayı yöneticileri ve bakanlık "despotizmi"ni kınadılar. Kwass, "1771'den sonra soruşturmanın uygulamaya konulması ve 1780'lerde verginin üç katına çıkarılması, kraliyetin toprak sahiplerinin artan gelirlerinin bir kısmını ele geçirmesini sağladığı", sonucuna varmaktadır.⁴⁷ Devlet memurlarının, özellikle Paris Parlamentosu'nun *vingtième*'in yenilenmesine karşı direnişi, Julian Swann'ın sözleriyle, doğrudan vergilendirmenin "mali konulardaki anlaş-

44 Kwass, *Privilege and the politics of taxation in eighteenth-century France*, s. 66.

45 Age., s. 67, 210–11. Aynı zamanda soyluluğun en kalabalık kesimi olan daha yoksul askerî soylular, kuşkusuz, reel gelirlerinde herhangi bir artış olmaksızın ve belki de bir azalmaya rağmen daha fazla *capitation*, *dixième* ve *vingtième* ödemek zorunda kaldılar. Üçüncü zümrenin iddialarına en çok karşı çıkan bu gruptu.

46 Age., s. 68.

47 Age., s. 93. Krş. s. 85–6, 206–7.

mazlığın başlıca nedeni” olduğunu göstermektedir. Yargıçların “büyük çoğunluğu” doğrudan vergilerdeki artışlara düşmandı ve ancak 1771 Maupeou Devrimi’nden sonraki on yılda geçici olarak hareketsiz kaldılar.⁴⁸

Fransız Devrimi ve Devletin İflası

Sınıflar Meclisi’nin⁴⁹ toplanması ve 27 Aralık 1788’de devlet konseyinin üçüncü zümrenin temsilinin iki katına çıkarılmasına karar vermesi, Kwass’ın gözlemlediği gibi, “temsilin hesaplanabilir hale geldiğini ve vergilendirmenin ağırlığının bu yeni siyasi aritmetikte kilit bir katsayı olduğunu” göstermektedir.⁵⁰ Yine de vatandaşlığın doğrudan vergi ödemesiyle olan bu bağlantısından iki şaşırtıcı sonuç ortaya çıktı. Birincisi, dolaysız vergilerin ağırlığı konusunda endişeler olsa da, en azından yasal oldukları ve reforma tâbi tutulabilecekleri düşünülüyordu. Bu durum, belirli bölgelerde uzun süredir devam eden mali tecrübelerin gözlemlenmesine ve yeni doğrudan vergileri gerçekten umumileştirme çabalarına dayanan bir sonuçtu.⁵¹ Buna karşılık, dolaylı vergiler ‘vatandaşlığın inşası için sağlam bir temel sağlamadı’,⁵² gerileyen sosyal etkileri ve düzene sokulamayacakları düşünüldüğünden nefret edildi.

Vatandaşlığı doğrudan vergilerin ödenmesine bağlamanın ikinci sonucu, Sınıflar Meclisi’ndeki seçilmiş temsilcilerin vergi artışlarının kapsamını sınırlamak ve vergi bağışlarının dönem-

48 J. Swann, *Politics and the Parlement of Paris under Louis XV, 1754–1774* (Cambridge University Press, 1995), s. 286–7, 290, 367.

49 Editörün Notu: Sınıflar Meclisi, Fransız Devrimi’nden hemen önce toplanmış bir meclistir. Sınıflar Meclisi’nde genel itibariyle üç toplumsal zümrenin temsil hakkı bulunmaktaydı: Din adamları, soylular ve halkın diğer bölümleri (üçüncü zümre).

50 Age., s. 305. J. Markoff, *The abolition of feudalism. Peasants, lords and legislators in the French Revolution* (Pennsylvania State University Press, 1996), s. 100. Cf. M. Touzery, *L’invention de l’impôt sur le revenu. La taille tarifée, 1715–1789* (Paris: Comit é pour l’histoire économique et financière de la France, 1994).

51 Kwass, *Privilege and the politics of taxation in eighteenth-century France*, s. 305: ‘vatandaşlığı doğrudan vergilendirmeye sabitlemek, 1791 vergi reformları uygulanmadan önce, ayrıcalıklı mülk sahiplerine yeni yönetim biçiminde bir yer garanti eden vergiler olan *capitation* ve *vingtième* olmadan düşünülemezdi.’

52 Age.

sellîği üzerinde ısrar etmelerine yönelik beklentiydi. Gerçekten de mali kriz onlara “yeni bir anayasayı monarşinin pençelerinden kurtarmak için güçlü bir kaldıraç” verdi.⁵³ Bu nedenle, doğrudan vergiler artmayacak, dolaylı vergilerin ve kiliseye verilmesi gereken ondalık vergisinin kaldırılmasına rağmen sabitlenecekti. Vergilendirmeye ilişkin yeni onay usulü, Necker’in beklediği gibi, ağır vergilerden ziyade daha hafif vergilere dayanan bir yöntemdi. Ramel, Devrimci yönetim altındaki Fransızların, 500 milyon ödemeleri gerekirken yılda yalnızca 300 milyon vergi ödediklerini, “geri kalanın onlar için net kazanç (bénéfice) olduğunu” iddia etti. Timothy Le Goff ve Donald Sutherland, “İmparatorluk krizi ancak 1810’dan sonra doğrudan vergileri yasa koyucunun 1791’de umduğu düzeye getirdi. ” sonucuna varırken, dolaylı vergiler de yalnızca Birinci İmparatorluk döneminde yeniden uygulanmaya başlandı.⁵⁴

Geleneksel mali artışların bu şekilde zorlamayla kısıtlanmamasıyla kraliyetin mali yükümlülüklerini yerine getirmemekten başka seçeneği kalmadı. Bunu yapmanın sadece iki yolu vardı. Bunlardan biri, 1770 gibi yakın bir tarihte kullanılmış olan geleneksel temerrüt yöntemini takip etmek ve kendilerini savunabilecek durumda olmayan sermayedarları cezalandıran kısmi bir temerrüt ilanına gitmekti. 1789’da önemli miktarda borç veren ve davetkâr bir hedef olan çok sayıda “yabancı ve siyasi olarak zayıf taşralı” vardı. Finans piyasalarından ziyade bankaların temsilcisi olarak, Necker’in böyle bir temerrüde başkanlık etmesi düşünülemezdi. Yine de, Cenevrelilerin ve Hollandalıların 1776 ile 1788 arasındaki yatırımları, krallık tarafından hesaplanan yeni kredilerin toplam değerinin yüzde 24 ilâ 41’ini oluşturmaktaydı 1787’den sonra, bakanlık ‘despotizm’ini yeni

53 Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 175. s. 194–5’ten: ‘Üçüncü zümrenin üyeleri ve onların müttefikleri, kalıcı bir vergi artışı sağladıkları takdirde kralın artık meclise ihtiyacı olmayacağını biliyorlardı. Temsilcileri evlerine gönderebilir veya meclise karşı güç kullanabilirdi. Meclisi canlı tutmak, hükümetin mali politikalarına yönelik kalıcı bir çözümü ertelemek anlamına gelir... Bütçe açığını kötüleştirerek kraliyeti meclise bağımlı hale getirdi... Ulusal Meclis, tahvil sahiplerini veya vergi mükelleflerini krala borçlarını ödemeye ikna etmeye çalışmıyordu. Daha ziyade, kralı, meclisi daimî bir temsil organı olarak kabul etmeye zorlamaya çalışıyordu.’

54 Bonney, ‘The comparative fiscal history of Britain and France’, referanslar ve alıntılar için s. 211–12.

bir temerrütle eşit tutan Brissot gibi, hicivcilerin düzenlediği kampanyası olmasaydı savunmasız kalacaktı.⁵⁵

İkinci yol, John Law'un⁵⁶ örneğini takip etmek ve itibari kâğıt para basmaktır. Kilise arazilerinin teminatına karşı kâğıt para çıkarma planının asıl amacı bu değildi. Ancak bireylerin noterlikteki gizlilik içerisindeki bireysel deneyimlerinden belliydi ki: halkın 'enflasyon beklentisi - ve nihayetinde desteklenen para briminin başarısızlığı- *assignatlar*⁵⁷ bu para biriminin değerini aşana kadar çok uzun zaman geçti. *Assignatların* başarıya ulaşması için mali disipline ihtiyaç olduğunu fark ettiler ve gerekli disiplinin (vergi artışı ve daha düşük harcamalar) sağlanmasına ihtimal vermediler.'

Yasa koyucular ya kendilerini kandırdılar ya da halkı kandırmaya çalıştılar ancak 1791'de aldatma çözülmeye başladı.⁵⁸

Hoffman, Postel-Vinay ve Rosenthal, Paris'in sermaye piyasalarından elde edilen kanıtların "devrimci enflasyona ve sonuçlarına ilişkin anlayışımızı tamamen değiştirdiğini" iddia etmektedir. Fransız Devrimi sırasında, hükümetin maliye ve para politikasına ilişkin farklı beklentiler, "hızlı enflasyon altında bilgiyi top-

55 Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 175, 197: 'Bu büyüklükte bir temerrüt – dış borcun tamamen ortadan kaldırılması artı iç borcun faiz ödemelerinin [%6'ya] düşürülmesi – tarihsel standartlara göre küçüktü ve 1788'in sonunda devletin mali durumunu yeniden dengeye getirecekti.' s. 197'den, 198 n. 32: borcun tamamen iptal edilmesi, yılda yaklaşık 220 milyonu serbest bırakacaktı, 'başka bir küçük savaşa girmek için yeterli'. R. Darnton, 'The Brissot dossier', *French Historical Studies* 17 (1991), 191–205; J.-P. Brissot, *Point de Banqueroute, ou lettres à un créancier de l'État sur l'impossibilité de la banqueroute rationnelle et sur les moyens de ramener le crédit et la paix* (London, 1787): 'artık özel iyi niyet yok, kredi yok ve dolayısıyla ticaret yok, sanayi ve tarım yok.' Ekim ayında Paris'i ziyaret eden Arthur Young, herkesin ağzındaki sorunun kralın temerrüde düşüp düşmeyeceği olduğunu ve eğer öyleyse, sonucun iç savaşa evrilip evrilmeyeceği olduğunu keşfetti: A. Young, *Travels during the years 1787, 1788 and 1789*, 2 cilt, (Dublin, 1793), Cilt I, s. 129–30, 136–8 (13, 17 October 1787). Cited by T. M. Luckett, 'Hunting for spies and whores: a Parisian riot on the eve of the French Revolution', *Past and Present* 156 (1997), 116–143, at n. 21.

56 Parlamento tartışmalarında Law'a yapılan atıflardan da anlaşılacağı gibi, Law'un sisteminin sonuçları hâlâ hatırlanmaktaydı: Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 183 n. 8. A. E. Murphy, 'John Law and the assignats', G. Faccarello ve P. Steiner (d.)de, *La pensée économique pendant la Révolution française* (Presses universitaires de Grenoble, 1990), s. 431–48.

57 Editörün Notu: Fransa'da 1789-1796 arasında basılan bir tür kâğıt para.

58 Hoffman vd., *Priceless markets*, s. 189-90.

lamada" başarısızlığa uğrayan ve "merkezi olmayan bir kredi piyasası"ndan kaynaklandı. Değerlendirmelerine göre Devrim, Paris ekonomisine üç büyük kayıp getirmişti: 1797'de hükümetin temerrüdü, enflasyon vergisi ve borçları değersiz paralarla geri ödendiğinde borç verenlerin uğradığı zarar. Her kayıp yaklaşık olarak iki milyar franka tekabül etmekteydi. Temerrüt, kesinlikle enflasyonun bir sonucu değildi; daha ziyade 1789'daki siyasi krizin mali bir sonucuydu. Özel kredilerin geri ödenmesi, yine de enflasyonun doğrudan bir sonucuydu. Çünkü bu, basılan paraların çoğalmasından asla gerçekleşemezdi... Enflasyon (ve bu konuda hükümetin temerrüdü de) para toplamak için pek verimli bir yol değildi. Nitekim, enflasyon vergisi için toplanan her bir *livre* yüzünden özel yatırımcılar bir *livre* zarara uğradı.⁵⁹

"Uzun On Dokuzuncu Yüzyıl" (1801/15-1914)

Napolyon Bonapart, Fransız Devrimi'nden sonraki tüm kâğıt para tecrübesini katı bir monetarizm lehine reddettiği için eski rejimin adamı olarak adlandırıldı.⁶⁰ Britanya'ya karşı verilen uzun mücadelede Napolyon, "kâğıt pound"la gelenekçi bir dürlürlükle yüzleştirdi: 1803'ün sözde franc de germinal'i,⁶¹ 1785'in *tournois livre*'si ile aynı değere sahipti. Calonne'nin 15.5'a 1'lik çift maden oranının 'seçimi, 7 Germinal An XI (27 Mart 1803) yasasıyla yeniden kabul gördü ve bu, Fransa 1876'dan itibaren altın standardına geçmesine rağmen, on dokuzuncu yüzyılın çoğu için süren şaşırtıcı bir istikrar gösterdi.⁶² Ocak 1800'de ku-

59 Ago., s. 206, 200 ve table 8.2. Borcun üçte ikisinin temerrüdü, hükümetin alacaklılarına 2.6 milyarlık bir zarara neden oldu. Devrimci enflasyonun maliyeti 1.67 milyon daha fazladır.

60 Bu bölümde R. J. Bonney'den yararlanılmıştır, 'The eighteenth century. II. The struggle for great power status and the end of the old fiscal regime', Bonney (d.)de, *Economic systems and state finance* (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 355; Bonney, 'Revenues', s. 499 ve Bonney, 'France, 1494–1815', s. 151–2, 165–7.

61 Editörün Notu: Napolyon Dönemi'nde tedavüle çıkarılan bir tür para birimidir.

62 G. Thuillier, *La monnaie en France au début du xixe siècle* (Geneva: Librairie Droz, 1983), s. 32; M. Flandreau, *The glitter of gold: France, bimetallism, and the emergence of the international gold standard, 1848–1873* (Oxford University Press, 2004). Bölüm 8, çift maden sisteminin sonunu analiz eder: 'Bu, kaçınılmaz bir çöküşün geleneksel görüşünün temellendirilmediğini gösterir. 1850'lerin ve 1860'ların altın üretiminin büyük bir payına sahip

rulmuş olmasına rağmen, 14 Nisan 1803 tarihli bir kanunla belirlenen çalışma kurallarıyla Fransa Bankası'nın sınırlı işlevleri vardı. Banknotlarının tirajı İmparatorluk döneminde 112 milyon frankı geçmedi ve bu nedenle devlet ödemeleri mekanizmasında önemli bir rol oynayamadı. Bunun yerine, 1806'dan itibaren, defterdarlar, doğrudan vergilerin toplanması için hükümet görevlileri olarak işlerine geri getirildiler.

Douanes ve *droits réunis* biçimindeki dolaylı vergiler de Birinci İmparatorluk döneminde önemli bir geri dönüş yaptı. Doğrudan vergilerden farklı olarak, dolaylı vergiler Napolyon'a parlamenter denetimden bağımsız olarak manipüle edilebilecek bir gelir kaynağı sağladı. 1813'e gelindiğinde, doğrudan ve dolaylı gelir kaynakları arasında neredeyse bir denge vardı. Pierre Branda'nın son araştırmaları, on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıl mali sistemine geçiş döneminde Napolyon maliyesinin ayrıntılı bir analizini sunar.⁶³

Fransız devlet maliyesi açısından "uzun on dokuzuncu yüzyıl" (1801/15-1914) analizi, öncelikle siyasi istikrarsızlık ve "rejim değişikliği" konusunu ele almalıdır. Üç devrim, iki *hükümet darbesi* ve üç tip rejim (monarşi, imparatorluk ve cumhuriyet) maliye politikasında kritik kopukluklar yarattı. En önemli gelişme, 1815'te 1.272 milyon *livreden* 1830'da 4.627 milyon *livreye* yükselen, neredeyse dört katına çıkan kamu borcunun miktarında görülen artıştı. Müttefiklere ödenen savaş tazminatlarının (gerçekte ödenen 1.863.5 milyon veya GSYİH'nın yüzde 18 ilâ 21'i), uzun vadeli borca dönüştürülmesi, borcun 1821 yılına kadar üç kattan fazla artarak 4.173 milyona çıkmasına neden olmuştu.⁶⁴ Eugene N. White'ın 2001'de öne sürdüğü, söz konusu savaş tazminatla-

olan Fransa, 1870'lerin ve 1880'lerin mütevazı bir şekilde yükselen gümüş üretimini savuşturmaya yetecek kadar altına sahipti. Ayrıca Almanya'nın 1870'lerin başında bir altın standardı benimseme kararına direnecek kadar altını vardı. Altın standardının ortaya çıkmasına neden olan şeyin uluslararası iş birliğinin başarısızlığı olduğu ileri sürülmektedir.'

63 P. Branda, 'Les finances et le budget de la France napoléonienne', *Revue du Souvenir Napoléonien* (Dec. 2004–Jan. 2005 and Feb.–March 2005).

64 E. N. White, 'Making the French pay: the costs and consequences of the Napoleonic reparations', *European Review of Economic History* 5 (2001), 337–65, 341, 348'de. Note that White's data differs from that of L. Fontvieille, *Évolution et croissance de l'État français, 1815–1969* (Paris: ISMEA, 1976), s. 2043.

rının “ekonomi üzerindeki yük açısından [şimdiye kadar] fiilen ödenen ve büyüme üzerinde kalıcı ve olumsuz bir etki bırakan en büyük tazminatlar” olduğu şeklindeki iddiasında methedilecek pek çok husus varmış gibi görünüyor.⁶⁵

Ulusal zenginlikteki büyüme eşit bir şekilde yayılmadı: toplumun en üst tabakası, toprak sahipleri, sanayiciler, sermayedarlar ve kira geliri sahipleri başlıca lehtarlardı: 1914’ten önce işleyen çeşitli rejimler- monarşi, imparatorluk ve cumhuriyet - onların çıkarınydı.⁶⁶ İyi yönetilen bir yatırım portföyü, 1815 ile 1850 arasında yılda yüzde 1,8 ve 1851 ile 1913 arasında yılda yüzde 2,4 büyüebiliyordu. Toplam meblağlar yeniden yatırılıyordu, portföyün büyüme oranları, bu tür yatırımlar için ödenecek vergilerin neredeyse hiç olmadığı bir çağda, sırasıyla yüzde 7 ve yüzde 6,2 olurdu.⁶⁷

Temmuz Monarşisi harcamalarda gözle görülür bir artışa tanık oldu: toplam harcamalar 1830’da 1.095 milyon *livre*’den 1840’ta 1.364 milyon *livre*’ye veya gayri safi milli hasılanın (GSMH) yüzde 9.2’sine yükseldi.⁶⁸ Aynı dönemde, kamu borcu sabit kaldı ve hatta bir miktar azaldı. 1847’ye gelindiğinde, har-

65 White, ‘Making the French pay’, s. 355; F. Crouzet tarafından da alıntılanmıştır, ‘The historiography of French economic growth in the nineteenth century’, *Economic History Review* 56 (2003), s. 215–42, 235’de.

66 R. E. Cameron, ‘Economic growth and stagnation in France, 1815–1914’, *Journal of Modern History* 30/1 (1958), 1–15; C. ve M. Casson, *France and the economic development of Europe, 1815–1914. Conquests of peace and seeds of war* (Princeton University Press, 1961; repr. London: Routledge, 2000), s. 36, 65.

67 P.-C. Hautcoeur, Z. Kang, C. Romey, T. Seck ve A. Straus, *Le marché financier français au xixe siècle. I. Récit* (Paris: Publications de la Sorbonne, 2007), s. 12; karşılaştır. P. Arbulu ve G. Gallais-Hamonno, ‘Valeurs extrêmes et changements d’appréciation du risque à la Bourse de Paris sur deux siècles, 1802–2000’, *Finance* 23/12 (2002), s. 145–76.

68 Bu rakamlar, *Statistique Générale de la France* tarafından yayınlanan 1929 tarihli *Annuaire statistique rétrospectif*’ten alınmıştır. Bu kaynak aynı zamanda François Bouvier tarafından 1815 ilâ 1950 yılları arasında Fransız harcamalarının büyümesine ilişkin analizinde de kullanılmıştır. F. Bouvier, ‘La croissance quantitative des finances publiques françaises et l’attitude des économistes (xixe–xxe siècles)’, *Revue internationale d’histoire de la banque* 2 (1969), s. 299–314. Bu rakamlar R. Bonney’de daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır, ‘The apogee and fall of the French rentier regime, 1801–1914’, içn. J.-L. Cardoso and P. Lains (eds.), *Paying for the liberal state: The rise of public finance in nineteenth-century Europe* (Cambridge University Press, 2010), s. 81–102.

camalar daha da artarak 1.630 milyona ulaştı ve gelirleri önemli ölçüde geride bıraktı. İkinci İmparatorluk döneminde, önce Kırım Savaşı (1853–56) ve daha sonra İtalya’daki, sömürgelerdeki ve Meksika’daki maceralara ilişkin hükümet harcamaları Fransız dış politikasının emelleriyle orantılı olarak artmaya devam etti. Hem gelirler hem de harcamalar 1855’te zirveye ulaştı. Ancak kamu borcu 1866’ya kadar her yıl artmaya devam etti. Kamu harcaması 1860’a kadar GSYİH’nın yüzde 9,6’sına ulaştı, 1850’den bu yana GSYİH’nın yüzde 1,1’i arttı. 1851 ve 1873 arasındaki dönem yüksek fiyatlar, dolayısıyla artan harcama seviyeleri, gelirler ve kamu borcu, devletin bir enflasyon döneminde kapasitesini sürdürmesine müteakiben kaçınılmaz bir tepkiydi. Bu artışlara rağmen, Fransa’nın, İkinci İmparatorluğu bir kenara iten felaketi, 1870 savaşındaki Prusya tehdidini karşılamaya ne yazık ki hazır olmadığı görüldü. Fransa’nın Prusya’ya ödeyeceği savaş tazminatı, bir yıllık GSYİH’nın dörtte birine ve iki yıldan fazla hükümet gelirene veya Fransa’nın yıllık ihracatının 1,6 katına eşdeğer bir biçimde 5.000 milyon livres’i buldu. Fransa ancak 1872-77 yıllarında ani bir ticaret fazlasıyla ayakta kalabildi. Artan kamu borç yükünün yaklaşık yarısı yurt içindeki yatırımcıların satın aldığı devlet tahvilleriydi.⁶⁹

Paris Komünü’nün⁷⁰ kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından, Üçüncü Cumhuriyet, III. Napolyon’un kamu borcunun büyümesine izin verme, harcama ve gelirlerdeki artışı en azından 1879’a kadar bastırma politikasını sürdürdü. Uzun yıllar boyunca kaide haline gelen harcamalardaki artış 1815’ten itibaren, nihayet 1883’te durduruldu. François Bouvier’in gözlemlediği gibi, ekonomik yorumcular, devletin ‘çok fazla büyüdüğüne’ giderek daha fazla ikna oldular. 1912’de Paul Leroy-Beaulieu, harcamalardaki bu artışın nedenlerini belirledi.⁷¹ Onun iddiası, meclise seçilen milletvekillerinin kendi bölgelerinde yatırım görmek is-

69 White, ‘Making the French pay’, s. 353.

70 Editörün Notu: Paris Komünü, Alman-Fransız Savaşı’nın (1870) akabinde ortaya çıkan, Prusyalılar tarafından aylarca abluka altında tutulmuş Paris’e özgü bir yönetim türüdür. 18 Mart 1871- 28 Mayıs 1871 arasında Paris’i yöneten bir nevi sosyalist hükümettir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki sosyalist hareketleri derinden etkilemiştir.

71 Bouvier tarafından alıntılanmıştır, ‘La croissance quantitative des finances publiques françaises’, s. 312–13.

tedikleri ve bu taleplerin artan harcamalara yönelik önemli bir baskı olduğu yönündeydi. Ancak bunun, enflasyon döneminde hükümetin artan maliyetleri kadar önemli bir genel faktör olması pek olası görünmüyor. Harcamaların sürekli büyümesine karşın 1886'da Léon Say'ın kiler gibi argümanların Üçüncü Cumhuriyet milletvekilleri üzerindeki psikolojik etkisi yine de önemliydi. Prensipte vekiller kendi bölgelerinde daha fazla harcama istemelerine rağmen, aynı zamanda daha ağırdan ziyade daha hafif bir üslupla yönetilen bir devlet görmek istediler. Nispeten kısa bir süre için, 1883 ve 1891 arasında, bu tutum hâkim oldu ve harcama 3.715 milyondan 3.258 milyon franka düştü.

Özellikle 1896'dan sonra fiyatların artması ve Almanya'nın savaş yanlısı niyetlerinin Birinci Dünya Savaşı arifesinde belirginleşmesinin sonucunda yeniden silahlanma ihtiyacı yüzünden bu çaba sürdürülemedi. Yine de 1903 gibi geç bir tarihte, 3.597 milyon frank kamu harcamayla, 1883 senesindeki miktarın hâlâ altındaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesi Fransız politikasının değişmez ümidi, bir gün Almanya'yla başka bir savaşın olacağı ve bu sırada Fransa'nın Almanya tarafından ilhak edilen Alsace-Lorraine bölgesini yeniden ele geçirmesiydi. Fransız askerî stratejisi, Polonya'daki büyük, aktif, müttefik bir Rus ordusunun Berlin'i tehdit etmesine ve Fransa Ren'e doğru ilerlerken Almanya'yı ordularını bölmeye zorlamasına dayanmaktaydı. 1894-1912 yılları sıkı bir bütçe kontrolü dönemiydi. 1895'ten sonra, ulusal savunmanın maliyetleri sürekli olarak yıllık borç ödemelerinin maliyetlerini aştı. Fransa'da 1914 yılına savaş ilanından sadece birkaç hafta öncesine kadar genel bir gelir vergisi çıkarılmadı. İlk kez 1915'te uygulandı (yani, 1915'in gelirleri, 1916'nın başında mükellefler tarafından beyan edilmek zorunda kaldı) ve o zamandan beri de uygulanıyor. Üstel büyüme,⁷² Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte 1913-1914 döneminde gerçekleşmişti. 10.065 milyon frank harcamayla, savaşın ilk yılında harcamaların GSYİH'nın yüzde 22,1'ine tekabül ederken gelirlerin ise GSYİH'nın yalnızca yüzde 10'u olduğu tahmin edilmektedir.

72 Editörün Notu: Üstel büyüme, matematik, iktisat, işletme, biyoloji, maliye gibi farklı bilimlerde kullanılan bir terimdir. Makalenin konusu bakımından ele alınacak olursa üstel büyüme hızı gittikçe artan bir iktisadi büyüme çeşidi olarak nitelendirilebilir.

Şanlı Devrim'den Büyük Savaş'a İngiliz Vergilendirme Politikası

Martin Daunton

Genel kural: tebaanın özgürlüğü oranında daha yüksek vergiler toplanabilir ve kölelik arttıkça onları yumuşatmak zorunda kalır. Bu her zaman olmuştur ve her zaman böyle kalacaktır. Doğadan alınmış, hiç değişmeyen bir kuraldır; bütün ülkelerde, İngiltere'de, Hollanda'da ve Türkiye'ye kadar özgürlüğün zedelendiği tüm devletlerde bulunur.

Charles Montesquieu, *De l'esprit des lois*, III, 1748, bölüm 7¹

Fransa'da devletin desteği için otuz milyonluk bir gelirin, İngiltere'deki on milyonluk bir gelir kadar az güçlkle toplanması beklenebilir. 1765 ve 1766'da Fransa hazinesine ödenen gelirin tamamı ... on beş milyon sterlini bulmuyordu ... Ancak genel olarak kabul edildiği üzere, Fransa halkı vergiler tarafından Büyük Britanya halkına kıyasla çok daha fazla ezilmektedir.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, 1776, 1. Kitap, 2, s. 47²

Fransız ve İskoç aydınlanmasının bu iki büyük temsilcisi, iki ulusun mali durumunun farklı olduğunu idrak etmişler-

-
- 1 J. MacDonald'dan alıntı, *A free nation deep in debt: the financial roots of democracy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2003), s. 255.
 - 2 J. MacDonald'dan alıntı *A free nation deep in debt*, s. 253.

di.³ Fransa daha büyük nüfusuna ve daha geniş kaynaklarına rağmen, İngiltere'den daha az gelir toplayabildi- yine de Fransız halkı vergi yüklerinin daha fazla olduğuna inanmaktaydı. 1725'te İskoçya'da malt vergisine karşı, Jacobiteler⁴ ve 1707'de Birlik şartlarının sözde ihlaline yönelik milliyetçi düşmanlık tarafından körüklenen isyanlar ve 1733-34'teki 'tüketim krizi' dışında, Britanya'daki vergiler dikkate değer ölçüde yüksek bir rıza düzeyiyle kabul edilmiş ve halk uyum sağlamıştı.⁵ 1700-25'te İngilizler, Fransa'da kişi başına düşen vergi düzeyinin iki katından fazla bir miktar ödedi ve 1780'lere gelindiğinde bu fark 2,7 katına çıktı.⁶ Bu tezat, Britanya'dakinden çok daha küçük bir mali yükün Fransız Devrimi'ne yol açan olaylar zincirini başlattığı 1788/89'da, Fransız mali ve siyasi krizi sırasında daha da belirgindi. Fransız maliyesinin zayıflığı, eski rejimin çöküşüne katkıda bulunurken İngiliz maliyesinin gücü, askerî ve denizlerdeki başarıları destekledi.

1688'den önce, İngiltere'deki vergiler genellikle milli gelirin yüzde 1,3 ilâ 4,4'ü aralığındaydı; bu Fransa'yla karşılaştırıldığında nispeten düşük bir seviyeydi. III. William'ın tahta çıkması ve 1689 ile 1697 yılları arasında Fransa'yla yapılan savaşlar, vergilendirme/harcama düzeyini milli gelirin yüzde 7,3 ilâ 9,5'i arasına çıkardı. Vergilendirme/harcama düzeyini milli gelire oranı Fransız Devrim Savaşları'nın patlak vermesine kadar yüzde 8 ilâ 10 civarında kaldı. 1790 ile 1810 arasında, Britanya'daki toplam

-
- 3 Bu bölüm, İngiliz vergilendirmesiyle ilgili iki makalenin metnine dayanmaktadır: 'The fiscal military state and the Napoleonic Wars', D. Cannadine (d.)'de, *Trafalgar in history: a battle and its aftermath* (Basingtoke: Palgrave Macmillan, 2006), s. 18-43 ve 'Trusting Leviathan: the politics of taxation, 1815-1914', iD. Winch ve P. K. O'Brien (d.)'da, *The political economy of British historical experience, 1688-1914* (Oxford University Press, 2002).
- 4 Editörün Notu: Jacobiteler olarak anılan grup, 1688'deki Şanlı Devrim'den sonra tahttan indirilen İngiliz Kralı II. James'i destekleyen ve onu yeniden tahta çıkarmak isteyenlerden oluşmaktadır. Yaklaşık 1750'ye kadar Jacobite isyanları özellikle İskoçya ve İrlanda'da yoğunlaşmıştır.
- 5 J. Brewer, *The sinews of power: war, money and the English state, 1688-1783* (New York: Knopf, 1989), s. 132; P. Langford, *The excise crisis: society and politics in the age of Walpole* (Oxford: Clarendon Press, 1975).
- 6 Brewer, *Sinews of power*, s. 89; çığır açan bir karşılaştırmalı anlatım için bkz. P. Mathias ve P. O'Brien, 'Taxation in Britain and France, 1715-1810: a comparison of the social and economic incidence of taxes collected for the central governments', *Journal of European Economic History* 5 (1976), 601-50, özellikle s. 610-11 ve 7. ve 8. tablolar.

hükümet harcamaları GSMH'nın yüzde 12'sinden yüzde 23'üne yükseldi. İngiltere, 1815 itibariyle, Avrupa'daki gözlemlenen tek "vergi devleti" idi. Bir vergi devletinde, sabit ve güvenli bir vergi geliri akışı, kredi temin ederken temerrüt tehdidini hissetmeden ve dolayısıyla devletin yüksek faiz ödemelerine ihtiyaç duymaksızın büyük ölçekli borçlanmasının temelini oluşturur. Savaş sırasında yapılan harcamalar, vergilendirmeden elde edilen yıllık gelir akışını çok aştığından, savaşın hem vergilere hem de borçlanmalara dayanarak finanse edilmesi gerekmektedir. Napolyon'a karşı savaşın sonunda, merkezi hükümetin brüt harcamalarının yaklaşık yüzde 55'i borçların faiz ödemelerine gitti.⁷ İngiliz hükümeti, ulusal borcun faiz ödemelerini sürdürebildi ve kredilerinde temerrüde düşmekten kaçınabildi. Açıkça iki soru ortaya çıkıyor: ilk olarak, İngiltere neden Fransa'dakinden daha yüksek düzeyde ve halkın daha az hınç beslemesiyle vergi toplayabildi? İkincisi, neden temerrüde düşmeden Fransa'dan daha iyi şartlarla borç alabildi?

Vergilendirme: Kızgınlığa Karşı Meşruiyet

İngiliz devleti, kısmen zamanlamanın bir sonucu olarak, uzun on sekizinci yüzyıl boyunca Fransız devletinden çok daha kolay vergi toplamayı başardı. On yedinci yüzyılda, Fransızlar büyük ölçekli Avrupa'daki kara savaşlarına yoğun bir şekilde müdahil oldukları için yıllık vergi geliri akışını aşan büyük miktarda para bulmaları gerekti.⁸ Çözüm, makamları satmak ve vergilerin toplanmasını özel kişilere devretmektir (İltizam). Her iki du-

7 Vergilendirme düzeyi Mathias ve O'Brien'da tartışılmaktadır, 'Taxation in Britain and France', 603–11; P. O'Brien ve P. A. Hunt, 'The rise of the fiscal state in England, 1485–1815', Historical Research 66 (1993), 158–60 ve ek 3, tablo 3 ve 4; O'Brien ve Hunt, 'İngiltere, 1485–1815', R. Bonney'de (d.), Rise of the fiscal state (Oxford University Press, 1999), s. 54–8; R. Middleton, Government versus the market: the growth of the public sector, economic management and British economic performance, tah. 1890–1979 (Cheltenham: Elgar, 1996), tablolar 3.1 ve 3.2. İlk mali devlet olarak İngiltere için bkz. R. Bonney, 'Introduction', Bonney'de (d.), Rise of the fiscal state, s. 13–14; mali – askerî devlet kavramı için bkz. Brewer, Sinews of power. Kamu kredilerinin ortaya çıkışı hakkında bkz. P. G. M. Dickson, The financial revolution in England: a study in the development of public credit, 1688–1756 (London: Macmillan, 1967).

8 Brewer, Sinews of power, s. 7–14, 24.

rumda da makamı veya iltizamı satın alan kişi, bir makamdan gelecekte elde edeceği gelir veya vergi tahsilatı karşılığında peşinat ödemiştir. Colbert, çoğu tüketim vergisinin toplanmasını bir iltizam sistemi olan Farmers General'da (Önemli mültezimlerin bir araya getirildiği çatı kuruluş / Ferme générale) birleştirdi. Bu uygulama, mültezimlere mali sistem üzerinde daha fazla kontrol sağlayan bir verimlilik teşvikiydi. 1780'lerde, Farmers General yılda 150 milyon livres topladı, bunun yaklaşık 30 milyonluk bir kısmı yetkililere ödenirken 100 milyonu borç sahiplerine doğrudan ödenmesi için Paris'teki Hotel de Ville'e devredildi; sadece 18 milyon livre kraliyetin hazinesine gitti.⁹

Makamların satışı, büyük meblağlarda para toplamanın farklı bir yolunu sunmaktaydı. Kraliyet, peşin bir meblağ karşılığında makamları sattı ve ayrıca, makamı satma veya miras alma hakkına izin vermek için sürekli ödemeler aldı; karşılığında, yatırımın geri dönüşünü sağlamak için makam sahibine bir maaş veya teminat ödedi. On yedinci ve on sekizinci yüzyılın başlarında, kral makamların satışından büyük bir gelir elde etti; rüşvetin gelirlere katkısı on sekizinci yüzyılın ortalarında düştü ve muhtemelen Yedi Yıl Savaşları'nın maliyetinin yalnızca yüzde 5'ini karşılayabildi. Rüşvetçiliğin orijinal gerekçesi kaybolmuştu: William Doyle'un belirttiği gibi, "geriye mirasın şişmiş kısmı kaldı, şimdi yaygın biçimde orada olduğu için ortadan kaldırılması hayal bile edilemeyecek kadar pahalı ve kapsamlıydı".¹⁰ Buna karşılık, on yedinci yüzyıl İngiltere'si Avrupa kara savaşlarına çok daha az karışmıştı ve bu nedenle iltizamla veya Fransa ölçeğinde makam satışıyla uğraşmaya gerek duymadı. Gerçekten de iltizam genel olarak on yedinci yüzyılın sonu itibariyle nihayete ermişti: iltizam sistemi, tüketim vergisi ve ocak vergisi¹¹ sırasıyla 1671, 1683 ve 1684'te kaldırıldı. Nispeten düşük sayıdaki makam satışı, İngiliz devletinin Fransa'nın "rüş-

9 MacDonald, A free nation deep in debt, s. 181, 196–8, 258–9; F. R. Velde ve D. R. Weir, 'The financial market and government debt policy in France, 1746–1793', Journal of Economic History 52 (1992), 7–8.

10 Makam satışının iyi bir açıklaması için bkz. W. Doyle, Venality: the sale of offices in eighteenth-century France (Oxford: Clarendon Press, 1996); 1688–1715'teki katkı 30-1. sayfalarda ve sonraki katkılar 99-100. sayfalarda tartışılmaktadır.

11 Editörün Notu: Ocak vergisi, Orta Çağ Avrupası'nda evlerden veya ocaklardan alınan bir tür doğrudan vergidir.

vetçi memurlardan oluşan, yayılan, dokunaçlı bir devlet aygıtı” lanetinden kurtulduğu anlamına gelmekteydi.¹²

Fransızların makamların satışına ve iltizama bel bağlamasının on sekizinci yüzyıldaki vergilendirme sürecine rıza gösterilmemesi eğiliminde payı vardı. Makamların satışı, bürokrasinin büyük, hesap sorulmaz ve vergilerden muaf tutulduğu anlamına geliyordu. Devlet memurları ücretlerini ve maaşlarını alarak işleri maaşlı vekillerine bıraktılar. Vergi mükellefleri, rüşvetçi bir idari mekanizmayı beslemek için neden ödeme yapmak istesinler? Gerçek gelir ile devlete ödemeyi vaat ettiği meblağ arasındaki farkı elinde tutan bir “mültezime” vergilerini neden isteyerek teslim etsinler? Vergi muafiyetleri Kilise’yi ve soyluları kapsayacak şekilde genişletildi. Böylece vergilerin ödenmesinin taraflı ve kısmi bir süreç olduğu kanaati yayıldı. Fransız vergileri Britanya’dakinden daha düşük olabilir ancak tebaanın rızasından ve meşruiyetten yoksundular.

Çelişki, kraliyetin tebaasıyla yaptığı vergilerin müzakere edilmesi sürecinde daha da pekişti. Fransa’daki temsili kurumlar İngiltere ve Britanya’dakinden çok daha zayıftı. Vergilendirme sistemindeki değişiklikleri müzakere etmek için siyasi bir mecra yoktu. Sınıflar Meclisi - din adamları, soylular ve halktan oluşan, üç zümrenin bir araya geldiği bir meclis - finans, yasama yetkisi ve politika başlatma yeteneği üzerinde kontrole sahip İngiliz parlamentosuyla aynı şekilde gelişmedi. Sınıflar Meclisi, kral tarafından tavsiye vermek için çağrıldı ve tamamen krala bağlı bir yapı olmasından mütevellit hiçbir yasama yetkisine sahip değildi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, hükümdar vergi koyma yetkisini kendi otoritesinin bir parçası haline getirmişti ve kararın, yakın zamanda devrime doğru tırmanacak olan siyasi bir krize işaret ettiği 1614/15 ve 1789 arasında herhangi bir dönemde Sınıflar Meclisi toplantıya çağrılmamıştı.¹³

Sınırlı yetkilere sahip Bölgesel Sınıflar Meclisi, Brittany, Burgundy ve Provence gibi *pays d’etat*larda* hayatta kaldı. Britan-

12 Brewer, *Sinews of power*, s. 14–21, 23, 92–3.

13 Sınıflar Meclisi’nin bir özeti için, on-line Columbia Ansiklopedisi’ne bakın (6. baskı, 2001–2005). at www.bartleby.com/65/st/StatesGe.html; W. Doyle, *The Oxford history of the French Revolution* (Oxford University Press, 1989), bölüm 4. * *pays d’etat*: Eski Rejim altında Fransa’da küçük bölge meclisleri.

ya'da, Birlik¹⁴ zamanında ayrı İskoç ve İrlanda parlamentoları lağvedildi. Böylece Birlik içerisindeki (İngiltere, İskoçya ve İrlanda) vergilendirmeye karşı muhalefeti en aza indirerek (tamamen ortadan kaldırmasa da) geriye tek bir birleşik temsil organı bırakılmıştı. Fransa'da eyalet meclislerinin hayatta kalması mali karmaşıklıklar yarattı. Çünkü çeşitli vergi muafiyetleri bulunmaktaydı (Brittany'nin tuz vergisinden muafiyeti gibi) ve her biri kralın vergi toplama gücünü onaylamaksızın meydan okuyabilirdi. İngiltere ve Fransa arasındaki en önemli benzerlik, İngiliz yönetimi altındaki Amerikan kolonilerinin başkaldırmasıydı. Massachusetts'teki temsilciler meclisi razı olmadığı vergileri İngiltere'nin dayatmasına karşı çıkarak isyana ve nihai bağımsızlığa giden yolu açtı. Fransa örneğinde, ülke içerisinde benzer gerilimler mevcuttu.¹⁵

Sınıflar Meclisi'nin yokluğunda, kraliyet iktidarına karşı tek gerçek muhalefeti, Paris Parlamentosu'ndan ve Fransa'nın çevresindeki bir dizi başka şehirdeki eyalet parlamentolarından geldi. Paris Parlamentosu, yasa çıkaran ve politikanın şekillenmesinde aktif rol alan İngiliz parlamentosundan farklıydı. Başlangıçtaki rolü, kraliyet fermanlarını tescil etmek ve dolayısıyla bir meşruiyet cilasını sağlamanın bir sonucu olarak siyasi etkiyle, temsili olmaktan çok yargısaldı. Paris Parlamentosu'nun herhangi bir geleneğin ihlali durumunda itiraz etme hakkına rağmen, kral, parlamentoyu huzuruna çağırarak veya itaat edecekleri bir emir yayınlamak iradesini dayatabilirdi. Paris Parlamentosu reform için herhangi bir olumlu öneride bulunmadan değişime direnebilir ve ayrıcalıklarını savunabilirdi. XV. Louis buna istinaden 1771'de Paris Parlamentosu'nu feshetti. Onun yerine muhalefet gücü olmayan yeni bir yüksek mahkeme getirdi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sonuç oldukça sevilmedi ve 1774'te XVI. Louis Paris Parlamentosu'nu yeniden kurdu. Gerginlikler kısa sürede yeniden belirdi. Vergileri arttırma yeteneği, ya Britanya'da olduğu gibi daha geniş bir siyasi katılımı ya da 1770-74'te olduğu gibi daha mutlakiyetçi bir politikanın be-

14 Editörün Notu: Birlik, İngiltere ile İskoçya arasında 1707'de imzalanan bir antlaşma neticesindeki siyasi birleşmeyi ifade eden bir kelimedir.

15 Bonney, 'Revenues', R. Bonney'de (d.), Economic systems and state finance (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 494-5; Brewer, Sinews of power, s. 132.

nimsenmesini gerektirdi ancak Fransız kralı bu iki yaklaşımdan herhangi birini benimsemeye yanaşmadı.¹⁶

1688'den sonra her yıl toplanan parlamentoda vergilerin onaylanmasının güvence altına alındığı İngiltere/Britanya'nın aksine, Fransa vergi sisteminde değişiklikleri müzakere etmek için siyasi bir mecradan yoksundu. Fransa'nın aksine, İngiltere'de parlamento devletin vergi yetkilerini kontrol etmekteydi. 1697'de parlamento, krallığa, hanedanın masraflarıyla yargıçların, memurların ve saray mensuplarının maaşları ve emeklilik hakları için bir "kraliyet bütçesi" verdi. En önemlisi parlamento, yıllık bir biçimde oylamaya sunulan savaşlarla ilgili ek harcamalar için krala kalıcı bir gelir tahsis etmedi.¹⁷

Bu nedenle parlamento, İngiltere'de kabul edilebilir bir harcama düzeyi ve vergilerin bileşimi hakkında müzakerelerin yürütüldüğü siyasi bir mecraydı Merkezi yürütme üzerindeki kısıtlama, toplumun onayını kazandı ve vergilendirmeye direnç sınırlı kaldı. Elbette, Avam Kamarası'ndaki koltuk dağılımının halkla pek az ilişkisi vardı ve büyük aristokrat toprak sahipleri çok fazla etkiye sahipti. Sonuçlardan biri, göreceğimiz gibi, toprak sahiplerinin devletin gelirlerine yaptığı katkının düşmesiydi. Bununla birlikte, ticari çıkarlar, koltuk satın alarak veya yerel toprak sahiplerinin seçim zamanında lobi ve pazarlık yoluyla tebaanın diğer unsurlarının görüşlerini ifade etmelerini sağlayarak yer bulabildi. Vergilerin yapısındaki herhangi bir değişiklik veya vergilerdeki ayarlamalar, ister Kuzey Amerika'dan gelen kerestenin yeğ tutulmasını protesto eden Kuzey Avrupalı tüccarlar isterse Hint pamuklu kumaşla rekabeti sınırlamak isteyen yünlülük tekstil üreticileri veya Doğu Hindistan Şirketi'nin şekerleri için serbest ticaret hakkıyla birlikte Çin çayları için tekel baskısına karşı pazarlarını güvence altına almak isteyen

16 J. H. Shernan, *The Parlement of Paris* (Ithaca: Cornell University Press, 1968), on sekizinci yüzyılda parlamento ve vergiler üzerine 9. Bölüm; W. Doyle, 'The parlements of France and the breakdown of the old regime, 1771-88', *French Historical Studies* 6 (1970) 415-58; Velde ve Weir, 'The financial market and government debt policy', s. 7.

17 E. A. Reitan, 'From revenue to civil list, 1688-1702: the Revolution settlement and the "mixed and balanced" constitution', *Historical Journal* 13 (1970), 571-88; Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 6.

Batı Hindistanlı yetiştiriciler olsun, farklı çıkar grupları arasında müzakere edildi.¹⁸ Farklı mallar üzerindeki gümrük ve tüketim vergileri arasındaki denge halka dayatılmak yerine müzakere edildi. Bu süreçte ekonomik çıkar grupları siyasi sisteme müdahil oldu. Parlamento, 1733-34 tüketim krizinde açıkça görüldüğü gibi, mali yetkilerini derinden kısıkanıyordu. Robert Walpole'un tüketim vergilerinin uzatılmasını önermesi, tüm mallar üzerinde genel bir tüketim vergisi getirmeyi ve dolayısıyla yürütmeyi parlamenten denetiminden kurtarmayı amaçladığına dair bir korkuya yol açtı. Güçlü bir merkezi yöneticiden korkan taşra soyluları, tekliflere karşı ticari çıkarlarını savunan gruplarla bir araya geldi.¹⁹ Yürütme, yasamanın denetimine tâbi hâle getirildi.

Parlamentonun yürütmeyi denetleme ve harcamaları izleme olanağı, hazine görevlileri tarafından parlamentoya sağlanan makul ölçüde doğru hesapların mevcudiyetine dayanmaktaydı. İngiltere, mali durumunun tam hesap özetini düzenli bir şekilde derleyen ilk Avrupa devletiydi, bu da faaliyetlerinin şeffaf olduğu anlamına gelmekteydi. Parlamentodaki temsilciler israfa meydan okuyabilirdi; böylece vergi mükellefleri, ödemelerinin planlanan amaçlar için kullanıldığından emin olabilirdi. Aynı şekilde, devletin alacaklıları da devletin borcunu ödeyen ve dürüst bir yapı olduğuna güvenmekteydiler. Aynı şey, hesapların tek kelimeyle yok olduğu Fransa için söylenemezdi ve 1781'de mali tablo oluşturulduğunda, sonuç güvenden çok şüphecililiğin doğması oldu.²⁰

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın maliyeti Fransa'da krizle sonuçlanırken, Britanya'da "ekonomik reform"a ya da idari verimlilik kaygısına yol açtı. Hizmet sunmayan ama bol maaş-

18 Bir vaka çalışması için bkz. P. O'Brien, T. Griffiths ve P. Hunt, 'Political components of the industrial revolution: parliament and the English cotton textile industry, 1660–1774', *Economic History Review* 44 (1991), 395–423; P. Langford, *Public life and the propertied Englishman, 1689–1798* (Oxford: Clarendon Press, 1991).

19 Langford, *Excise crisis*.

20 Brewer, *Sinews of power*, s. 129, 131; J. E. D. Binney, *British public finance and administration, 1774–92* (Oxford: Clarendon Press, 1958); J. Hoppit, 'Checking the leviathan', D. Winch ve P. K. O'Brien'da (d.), *The political economy of British historical experience, 1688–1914* (Oxford University Press, 2002). On the French accounts, see Florin Aftalion, *The French Revolution, an economic interpretation* (Cambridge University Press, 1990), s. 24–5.

lı memuriyetlere son verilmesi talepleri, hükümet ve mahkeme maliyetlerinin düşürülmesi ve yürütmenin ölçsüz gücü üzerindeki kısıtlamalar Westminster'deki politikacıları, 1780 Kamu Hesaplarını İnceleme Komisyonu kurmaya yöneltti. Ayrıca 1782, 1786 ve 1792'de harcama ve muhasebe yöntemlerini incelemek için meclis komisyonlarının çalışmaları aracılığıyla harcamaları kontrol ederek ve israfı önleyerek mali idarenin verimliliğini arttırabilmek için tedbirler alındı. Ulusal borcun azaltılmasıyla verimliliği arttırmak ve gümrük hizmetlerindeki arpalıkları kaldırmak üzere vergi düzeyinin ayarlanması için adımlar atan William Pitt tarafından bu çalışmalar devam ettirildi. Bakanlar hareketine geçerek ekonomik reform taleplerini, parlamenter reform baskısından ve kraliyete yönelik saldırılardan ayırmayı amaçladılar. Hükümetin, devletin güvenilirliğini korumak için olan verimlilik arzusu, eleştirmenlerin talepleriyle örtüşmekteydi.²¹

Harcamaların parlamento tarafından denetlenmesi, İngiliz devletinin daha kamuya açık ve hesap verebilir olduğu ve dolaşısıyla "zayıf yerine daha güçlü, daha aciz olmaktan çok daha etkili" olduğu anlamına geliyordu. Kamuoyu incelemesi spekülasyonları azalttı, parlamentonun onayı hükümet eylemlerine daha fazla meşruiyet kazandırdı. Kapsamı sınırlı olan devletin yetkileri yine de etkileyici bir şekilde kendini gösteriyordu."²² Görünüşte mutlakiyetçi Fransız devleti, gerçekte Britanya'nın anayasal monarşisinden daha zayıftı. Gelirleri, birçok muafiyet ve ayrıcalığa sahip diğerleri -mültezimler ve devlet memurları- tarafından "sahiplenildi". Maliye bakanları için reform ihtiyacı aşikâr olmasına rağmen, ülke çapında vergilendirmeyi basitleştirecek ve standartlaştıracak temsili kurumlardan yoksun oldukları için eyleme geçmek son derece zordu. Fransa'da kralın gücü, uygulamada, sorumluluk almadan direnme gücüne sahip kurullar tarafından ciddi şekilde sınırlandırıldı. Kraliyet, daha fazla itibar elde etmek için yürütme erki üzerinde daha resmi bir kısıtlamanın bulunduğu İngiliz çözümünü benimsemeye

21 Brewer, *Sinews of power*, s. 85-7; J. Torrance, 'Social class and bureaucratic innovation: The Commissioners for Examining the Public Accounts, 1780-87', *Past and Present* 78 (1978), 56-81; E. A. Reitan, 'Edmund Burke and economical reform, 1779-83', *Studies in Eighteenth Century Culture* 14 (1985), 129-58.

22 Brewer, *Sinews of power*, s. xix.

istekli değildi. Tercih edilen çözüm, sonuçlarını takip etme yeteneği olmadan daha doğrudan ve serbest idareye yönelmektir. Sınıflar Meclisi nihayet 1789'da çağrıldığında, reform için çok geç kalınmıştı.²³

Vergi toplama yöntemi, tebaa ve devlet arasındaki ilişki için çok önemliydi. Fransa'da, iltizam, muafiyetler ve bölgesel farklılıklar nedeniyle tahsilat oldukça sorunluydu. Zorluklar, iç gümrük engellerine ve iç ticarete yarı askerî birliklerin varlığına duyulan ihtiyaç nedeniyle yoğunlaştı. Mükellef ve vergi tahsildarı arasında direniş ve düşmanlık için birçok fırsat ortaya çıktı. İngiltere'de gerilim azaldı. Soylular ve din adamları için hiçbir muafiyet yoktu. Ayrıca ülke içerisinde gümrük hadlerinin bulunmaması ülke ticaretine müdahale edecek daha az sayıda vergi memurunun görevlendirilmesi anlamına geliyordu.²⁴ Vergilendirmeye rıza, bazı vergilerin hesaplanması ve tahsil edilmesi için mükelleflerin bizzat kendilerinin kullanılmasıyla arttırıldı. Yerel seçkinler vergileri yalnızca parlamento aracılığıyla onaylamakla kalmadı. Onlar aynı zamanda yerel sulh yargıçları ve emlak vergisinden sorumlu komisyon üyeleriydi. Kraliyet memuru olmayan komisyon üyeleri, aynı zamanda sulh hâkimliği görevini yürütebilmekteydiler ve toprak sahipleri ya da kentsel seçkinlerin bir parçasıydılar. Bu komisyon üyelerine ödeme yapılmadı. İngiliz sisteminin sorunları vardı çünkü emlak vergisi, toprak sahiplerinden oluşan bir meclis tarafından, krallığın maliyesinin üzerindeki kontrolün karşılığında verildi ve yerel bölgelerde onlar tarafından toplandı. Muvafakat alındı ancak emlak vergisine uyum sağlanması zor oldu. Teoride, emlak vergisi, pound olarak 1 şilinden 4 şiline kadar (yüzde 5'ten yüzde 20'ye) olmak üzere dörtte biri oranı üzerinden alınıyordu. Gerçekte, oranlar, on sekizinci yüzyılın sonlarında toprağın artan değerini veya ülkedeki bölgelerin farklı büyümesini hesaba katacak herhangi bir ayarlama olmaksızın, 500.000 ilâ 2 milyon sterlinlik bir gelir sağlayacak şekilde standartlaştırıldı. 1689 emlak vergisine ilişkin anlaşma, devrimci savaşın baskılarının William Pitt'i yeni bir gelir vergisi uygulamaya yönelttiği 1799'a kadar varlığını sürdür-

23 Macdonald, *A free nation deep in debt*, s. 258–9, 260–1.

24 Brewer, *Sinews of power*, 128–9; Mathias and O'Brien, 'Taxation in Britain and France', s. 636–9.

dü. Toprak sahiplerinin devletin maliyesine katkısı on sekizinci yüzyılda düştü (bkz. Tablo 5.1).²⁵

Emlak vergisinde iktisadi bir canlılığın gözlenmemesi, hükümetin başka gelir kaynaklarına yönelmesi anlamına geliyordu. Erkek hizmetçiler, saç pudrası ve ata binmek gibi göze çarpan zenginlik belirtilerine yönelik yeni vergiler uygulanmaya başlandı. Bu yeni vergiler, zenginlerin üzerine düşecek şekilde tasarlanmışlardı ve emlak vergisiyle aynı yerel temsilciler tarafından yönetiliyordu. Sonuç, bir dereceye kadar vergi kaçakçılığına göz yumulmasıyla adil bir rıza ve meşruiyetin sağlanmasıydı.

Tablo 5.1. Doğrudan ve dolaylı vergilerin İngiltere'deki toplam vergi gelirleri içerisindeki payı (%)

Varlık ve gelir üzerindeki doğrudan vergiler		Ürünler üzerindeki dolaylı vergiler			
(Arsa ve tahakkuk edilen)		Gümrük vergisi	Tüketim vergisi	Toplam	Diğer
1711-15	31.1	26.4	35.9	62.3	11.1
1791-95	16.0	20.9	47.3	68.2	15.8
1811-15	29.2*	19.2	37.7	56.9	13.9
1831-35	10.0	36.6	34.7	71.3	18.7

Notes: * gelir vergisi dahil; kaynak: B. R. Mitchell and P. Deane, Abstract of British historical statistics (Cambridge University Press, 1962), s. 386-8, 392-3.

Göreceğimiz gibi, komisyon üyeleri, 1799 ile 1816 arasında gelir vergisini, kaçınma ve kabul arasındaki değiş tokuşla hemen hemen aynı şekilde yönettiler. 1790'ların başlarında, birlikte ele alınan emlak vergileri ve tahakkuk eden diğer vergiler, on sekizinci yüzyılın başında toplam vergilendirmedeki paylarının ancak yarısına düşmüştü. Toprak sahipleri ve zenginler parlamentoyu denetlediler. Fransa'nın yaşadığı ciddi mali çöküş sorunları yaşanmamasına rağmen, vergi yükündeki paylarını koruyamadılar.

Gümrük vergileri, on sekizinci yüzyılın başında önemli bir gelir kaynağıydı ancak yüzyılın sonunda düştüler. Gümrük ver-

25 W. R. Ward, The English land tax in the eighteenth century (London: Oxford University Press, 1963); G. J. Wilson, 'The land tax problem', Economic History Review 35 (1982), 422-26.

gilerinden elde edilen gelir, on sekizinci yüzyılda İngiliz ticaretindeki büyümeye ayak uyduramadı. Gümrük tarifeleri, imalatта gıda ve hammaddelerden, yabancı ülkelerden gelen mallardaysa imparatorluktan alınanlardan ve en nihayetinde lüks mallarda ihtiyaç ürünlerinden daha yüksekti. On sekizinci yüzyılda, gıda ve hammadde ithalatı imalatтан daha hızlıyken İngiliz İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yapılan ticaret yabancılarla ticaretten daha hızlı arttı. Aynı zamanda ihtiyaç maddelerinin ticareti lüks madde alışverişini geride bıraktı. Görevlerin yapısını yeniden düzenlemek, hem stratejik nedenlerle hem de yapılacak değişimler kazanılmış çıkarlara zarar verebileceği için zordu. Gümrük yönetimi devletin verimsiz bir parçasıydı. Memurlar, genellikle verimlilikten ziyade siyasi patronaj kaygısıyla Hazine tarafından atanıyordu ve birçoğunun bu görevde ömür boyunca süren menfaatleri bulunmaktaydı. Mütevazı bir maaş alıyorlardı ve işleri bıraktıkları tüccarlara vergi ödemeleri konusunda tavsiyelerde bulunarak gelirlerini arttırabilen ücretli temsilcilerden, makam için ücret alıyorlardı. Mallar üzerindeki yüksek gümrük vergileri, İngiliz kıyı şeridinde denetlemenin son derece zor olduğu kaçakçılık ve vergi kaçırma gibi sonuçları beraberinde getirdi. Açıkça, Britanya'daki belli vergiler, vergiden kaynaklanan isyanlar ve gelirlerin azalmasından ziyade, genellikle gümrük memurlarının yanından geçen konyak veya çay kaçakçılığı düzeyinde olsa da, direnişi kışkırttı. Fransa'nın aksine, 1707'de İskoçya'yla birleştikten sonra Britanya'da hiçbir iç gümrük haddi yoktu. Bu nedenle nüfus ve memurlar arasındaki gerilim esas olarak kıyı bölgeleri ve limanlarla sınırlıydı. Britanya'nın, ülke çapında bir varlığı olan, son derece görünür ve ciddi şekilde çenilen bir müfettişlik uygulaması da yoktu.²⁶

On sekizinci yüzyılda ek sermayenin ana kaynağı, tahsilat tarzının hem İngiltere'deki yerel komisyonculardan ve gümrük hizmetlerinden hem de Fransa'nın mali sisteminden farklılık arz ettiği tüketim vergisiydi (bkz. Tablo 5.1). Memurlar veya vergi tahsildarları, liyakate göre terfi ve emeklilikte bir maaşla birlikte kariyerlerini garantiledikleri için rüştlerini ispat ederek atanmış-

26 Brewer, *Sinews of power*, s. 101–2, 130; P. K. O'Brien, 'The political economy of British taxation, 1660–1815', *Economic History Review* 41 (1988), 23–6.

lardı. Ücretleri ödenen ve mevcut prosedürleri sürdürmek gibi bir gayesi olan gümrük memurlarının aksine, iş yüklerini azaltmak için daha verimli yöntemler bulabilmeleri amacıyla memurlara ve vergi tahsildarlarına ücret yerine maaş ödendi. Tuz, cam ve bira gibi vergilendirilebilir malların üreticileri, aylık üretimlerinin vergi beyannamelerini, hesapları kontrol etmeleri için vergi tahsildarlarına verdiler. Vergi tahsildarları da sırasıyla müfettişler tarafından denetlendi. Cam endüstrisindeki gibi büyük tesisler söz konusu olduğunda, üretimi izlemesi için kalıcı olarak bir memur görevlendirildi. Cam üzerindeki tüketim vergisi yüksekti ve üretim maliyetinin yaklaşık iki katıydı. Firmaların görevlileri ve tüketim vergisi yetkilileri, zaman zaman ilişkilerin bozulmasına yol açabilecek israf ödenekleri konusunda sürekli bir müzakere halindeydiler. Ancak çoğu durumda kabul edilebilir sınırlar içinde birlikte çalıştılar. Çoğu üretici, rakiplerin haksız avantaj elde etmemesini sağlamak için yetkililerle çalışmayı tercih etti ve tüketim vergisini tahsil eden memurlar üreticilere güvenebilseydi, idarenin görevi çok daha kolay olabilirdi. Bu memurlar genelde halktan ziyade üreticilerle ilgilendi ve sonuç olarak gerilim topluma nüfuz etmedi.²⁷

Borçlanma: Temerrüde Karşı Güvenilir Taahhüt

İngiliz devleti, 1746 ve 1793 yılları arasında Fransa'dakinden yaklaşık yüzde 2 daha düşük bir faiz oranıyla cömert koşullar altında borç para alabiliyordu. Fransa'da, devlet on sekizinci yüzyıl boyunca bir "temerrüt primi" ödedi. Velde ve Weir'in tabirleriyle, 'finansal piyasa, Eski Rejim'in ekonomik vicdanıydı'.²⁸ İngiliz devleti hiçbir zaman borçlarında temerrüde düşmedi, bu nedenle borçlanma riskleri, yüksek temerrüt riski olan Fransa'dakinden çok daha düşüktü. İngiliz devleti ne para biriminin değerini düşürme ne de enflasyon yoluyla- diğer birçok ülkenin

-
- 27 Brewer, *Sinews of power*, s. 69–87, 101–14; O'Brien, 'Political economy', 26–8; T. C. Barker, *The glassmakers: Pilkington: the rise of an international company, 1826–1976* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1977), s. 34–5, 39, 41–3.
- 28 Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 15–19, 36; D. Stasavage, *Public debt and the birth of the democratic state: France and Great Britain, 1688–1789* (Cambridge University Press, 2003), s. 96–7; Brewer, *Sinews of power*, s. 114–26. On the operation of the loan market in Britain, bak. Dickson, *Financial revolution*.

direnemediği bir cazibedir - borcundan kurtulmaya çalıştı. Alacaklıların Fransa'ya borç verirken taşıdıkları şüphelerin ne kadar yerine olduğu, 1720, 1759, 1770, 1788 ve 1798'deki kısmi temerrütlerle kendini göstermişti. XVI. Louis, 1774'te tahta geçtiğinde temerrüde düşmemek için elinden gelen çabayı göstermiş olsa da, borcunu ödeyebilmek adına yeterli vergi gelirinin bulunmaması nedeniyle politikasını sürdürmekte zorlanıyordu. Temerrüde direnmesi, Sınıflar Meclisi'ni toplanmaya çağırmasını ve 1788'de Sınıflar Meclisi'nin borçları karşılamak için yeni vergileri uygulamaya başlamasıyla neticelendi. Aynı zamanda bu direniş, Sınıflar Meclisi'nin gelecekte borç ödemelerinin daha düzenli bir şekilde yapılacağına dair vaadi bağlamında da bir anlam kazandı. Devletin temerrüdünü kabul etmeyen ve Sınıflar Meclisi'ni toplayan XVI. Louis'nin bu tercihleri, Eski Rejim'in nihai krizinin patlak vermesine yol açtı.²⁹ Borçlanma yeñi seviyelere yükseldi ve 1751 ile 1787 arasında borç ödemesi toplam harcamaların yüzde 28'inden yüzde 49.3'e ulaştı. – Bu oran, yine de Britanya'dakinden çok daha düşük bir orandı.³⁰ Fransa'nın başarısızlığı mali piyasaların yeterince gelişmemesinden kaynaklanmıyordu. Çünkü özel kredilerin faiz oranı İngiltere'deki düzeye benzerdi.³¹ Sorun, Fransa'nın alacaklılarının güvenine sahip olmaması ya da iktisatçıların deyimiyle, onlara alacaklarını ödemek üzere güvenilir bir taahhüt sunamamasıydı. Bu nedenle risk, daha yüksek faiz oranlarıyla iskonto edildi. Kredilerin teminatıyla iki devletin yükümlülüklerini yerine getirme taahhüdünün güvenilirliği arasındaki fark nasıl açıklanabilir?

Cevap, kısmen, iki devletin farklı mali stratejileridir. Fransız devleti, sorunu yalnızca yoğunlaştıran ve güvenilir bir taahhüt yaratılmasından kaçınan bir dizi taktiğe başvurdu. Biri, rüşvetçi makam sahiplerinden dolayı olarak borç almaktı. Kraliyet, me-

29 Bkz. Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 9–10, 37; Macdonald, A free nation deep in debt, s. 252.

30 Stasavage, Public debt, s. 92, 95; R. Bonney, 'The eighteenth century II: the struggle for great power status and the end of the old fiscal regime', R. Bonney'de (d.), Economic systems and state finance, p. 347; Doyle, Oxford history of the French Revolution, s. 78–85.

31 Velde ve Weir, 'The financial market and government debt policy', pp. 18–19; Macdonald, A free nation deep in debt, s. 250; ayrıca bkz. P. Hoffman, G. Postel-Vinay ve J.-L. Rosenthal, Priceless markets: the political economy of credit in Paris, 1660–1879 (Chicago University Press, 2000), s. 173–6.

murlara ücret kesintisi yaparak, mevcut makamların değerini azaltacak daha fazla makam açma tehdidinde bulunarak veya makamları devralma veya satma hakkı için toplu ödeme talep ederek, devlet memurlarını ek sermaye sağlamaya zorladı. Devlet memurları makamlarından vazgeçmenin acısı pahasına alacaklılarına geri ödeme yapmak zorunda kaldılar; maaşları askıya alınacak olsaydı krala karşı çok az sayıda kozları kalacaktı. Sonuç olarak, krallığın borçlarını ödemeye yönelik güvenilir bir taahhüdünün olmaması, temerrüt riskini çözmekten ziyade bir kaytarma yolu olarak özel borç verenlerden devlet memurlarına doğru bir yönelimi gerektirdi.³² Aynı strateji, krallıktan daha ucuza borç para alabilen eyalet meclisleri için de benimsendi. Kral, eyalet meclislerinin uygun koşullarda, güvence altına alabileceği bir sermaye tutarı karşılığında vergi toplama hakkını hibe edebilirdi. Vergilerin değeri zamanla arttı. Teoride kraliyet ek gelirin bir kısmını güvence altına almak için hibe şartlarını değiştirebilirdi. Bununla birlikte, eyalet meclisleri, kraliyetle kurdukları ilişkilerde memurlardan daha güçlü bir konumdaydı ve bu girişimlere direnebildiler. Bu nedenle krallık, olası bir gelir kaybı pahasına daha uygun koşullarda borçlanabiliyordu.³³ Yine de bu yöntem güven veren bir taahhüt eksikliğine işaret etmekteydi ve krala yönelik piyasa duyarlılığını değiştirmek için olumlu hiçbir şey yapmadı.

Fransa'da benimsenen bir diğer strateji, 1771'den itibaren vadedi kredileri aşan, ömür boyu emeklilik maaşlarına yönelmekti. Erkekler ve kadınlar, hayatları boyunca bir gelir veya yıllık maaş karşılığında hükümete borç para veriyorlardı. Kısacası emeklilikleri için bir maaş satın alıyorlardı. Emeklilik piyasası istikrarlı ve nispeten mütevazıydı. Emeklilerin temel kaygısı, yaşlılıkta iyi bir gelir elde etmektir. Dönüşün iyi mi yoksa kötü mü olduğu, ne

32 Stasavage, *Public debt*, s. 89–90; Doyle, *Venality*, s. 14, 42–3, 95–6, 99, 122–6; D. Bien, 'Offices, corps and a system of state credit: the uses of privileges under the ancien regime', içn. K. M. Baker (ed.), *The French Revolution and the creation of modern political culture* (Oxford University Press, 1987); H. Root, 'Tying the king's hands: credible commitment and royal fiscal policy during the old regime', *Rationality and Society* 1 (1989), 240–58, 247–9'de; M. Potter, 'Good offices: intermediation by corporate bodies in early modern French public finance', *Journal of Economic History* 60 (2000), 599–626, 603'te.

33 Potter, 'Good offices', 599–626; M. Potter ve J. L. Rosenthal, 'Politics and public finance in France: the Estates of Burgundy, 1660–1790', *Journal of Interdisciplinary History* 27 (1997), 577–612; Stasavage, *Public debt*, s. 90.

kadar yaşadıklarına bağlıydı. Kumar oynamaya değerdı.Uzun yıllar yaşarlarsa, iyi bir getiriye sahip olabılırlardı. Ancak birkaç yıl içinde ölecek olurlarsa getiri oranlarının pek bir anlamı kalmıyordu. Bununla birlikte, üçüncü şahısların hayatları üzerine yapılan emeklilik sigortalarının büyük bir kısmı özellikle ebeveynler tarafından çocuklarının geçimini sağlamak için satın alınıyordu. Bir çocuğun hayatı üzerindeki emeklilik sigortası, ölüm oranının yüksek olduğu dönemlerde her daim bir riskti. Erken bir ölüm, çok az getiriyle büyük bir sermaye kaybıyla sonuçlanacaktı; bu nedenle yatırımcılar çok yüksek bir oran talep etti. Ayrıca, aktif bir piyasa yaratmada sigortalar vadeli kredilerden bile daha kötüydü. Bir sigorta sahibi, gelir akışını toplu ödemeye dönüştürmek isteyebilirdi. Ancak herhangi bir alıcının getirisi, sahibinin yaşam beklentisine bağlıydı ki bu da tahmin edilmesi zordu ve düşük değerlemelerle sonuçlandı.³⁴

İngiliz hükümeti çok farklı bir borçlanma yöntemi tercih etti. Emeklilik sigortaları çok az kullanıldı. Bunun yerine, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, 1754'te tanıtılan bonolar- konsolide hisse senedi- kredilere üstün geldi. Bonolar tek bir günde ihraç ediliyordu. Böylece İngiliz devletinin güvenilirliği kolayca değerlendirildi ve parlamentoya sunulan hesaplar aracılığıyla halka gösterildi. Bonolar, geri ödeme tarihi olmayan, süresiz faiz sağlayan uzun vadeli kredilerdi. Sermaye tutarını güvence altına almak isteyen bir tahvil sahibinin tahvilin satılabileceği ve faiz hakkının devredilebileceği aktif bir piyasaya ihtiyacı vardı. Londra Menkul Kıymetler Borsası tarafından oluşturulan tahvil piyasası aktif ve şeffaf ise, potansiyel devlet alacaklılarının daha düşük bir faiz oranını kabul etme olasılığı daha yüksekti. İngiliz devleti konsolide, uzun vadeli ve ticari kredilere güveniyordu.³⁵ Fransa'da krediler uzun vadeli olmaktan ziyade çok kısa vadeliydi; takas edilmediler ve değişen koşullar ve teminatlar altında birçok farklı biçim aldılar. 1789 tarihli bir tablo, her biri kendi şartlarına ve teminatına sahip otuz sekiz farklı krediyi listelemektedir. Fransa'da birtakım sorunlar ortaya çıktı. Potan-

34 Farklılıklar Macdonald'da özetlenmiştir, A free nation deep in debt, s. 242–8, 251; on annuities, bkz. Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 3–4, 28–36.

35 Dickson, Financial revolution; Macdonald, A free nation deep in debt, s. 242.

siyel yatırımcılar, devletin gelecekte faiz ödemelerini sürdürme taahhüdünün güvenilirliği konusundaki haklı endişelerinin bir sonucu olarak, uzun vadeli kredileri kabul etmekte isteksizdiler. Kısa vadeli krediler, alacaklıların riskini azalttı. Ancak devletin sermaye geri ödemeleri yapmasını gerektirdi ve bu da maliye üzerinde ek yük oluşturdu. Çok çeşitli kısa vadeli krediler, borçlanma maliyetlerini arttırdı. Çünkü her bir kredinin risklerini değerlendirmek özellikle devlet hesaplarının düzgün tutulmadığı düşünülürse oldukça zordu.³⁶

İngiliz ve Fransız borçlanma stratejileri arasındaki bu farklılıklar, James Macdonald'a "Fransız borçlanmasının yüksek maliyetinin kısmen maliye bakanlarının yanlış politikalarının sonucu olduğunu" düşündürmektedir.³⁷ Gerçekte, bakanların mevcut siyasi sistem içinde çok az manevra alanı vardı. Daha gerçekçi olarak, Velde ve Weir, sorunların yapısal olduğunu, "bireylerin hatalarından çok kurumsal, hatta anayasal kusurlardan" kaynaklandığını öne sürüyorlar. "Kalıcı bütçe açıklarının, kötü planlamanın, mahkeme savurganlığının, ekonomik zayıflığın veya hatta rüşvetçi memurlar üzerine kurulu bir yönetimin sonucu değildi. Daha akıllı veya daha dürüst yöneticiler onları ortadan kaldıramazdı. Harcama ayrıcalığını vergi ödeme yükümlülüğünden tamamen ayıran ve aynı zamanda halka vergilendirmeye direnmek için yeterli siyasi güç bırakan bir sistemden doğdular."³⁸ Kredileri güvence altına almak için benimsenen farklı stratejiler, bakanlara çok az hareket alanı bırakan bu etkenlere bir yanıtı.

Farklılığın büyük bir kısmı, İngiltere'nin faiz ödemesine teminat sağlayan daha verimli bir mali sisteme sahip olmasının sonucuuydu. Tam açıklama bu değildi. Çünkü (çoğunlukta olan) vergi mükelleflerinin temerrüde düşerek alacaklılardan (azınlık olan) yararlanma olasılığı her zaman vardı. On sekizinci yüzyılın ortalarında, yaklaşık 300.000 seçmen içinde yaklaşık 50.000 ilâ 60.000 alacaklı vardı ve seçmenlerin faiz ödemelerini sürdürmeye razı geldiği kesin olarak ispatlanabilecek bir önerme değildir.³⁹

36 Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 4; Macdonald, A free nation deep in debt, s. 243.

37 Macdonald, A free nation deep in debt, s. 245.

38 Velde ve Weir, 'Financial market and government debt policy', s. 3, 36.

39 The estimate of Macdonald, A free nation deep in debt, s. 227.

On sekizinci yüzyılın ilk yarısında, bazı toprak sahipleri ve eski kafalı tüccarlar, “cumhuriyetçi erdem”i yıktıkları gerekçeyle borç verenlere ve yatırımcılara karşı şiddetli düşmanlık beslemekteydiler. Toprak sahipleri, dar görüşlü, kendi çıkarlarını gözetken sermayenin aksine, çıkar gözetmeksizin kamu işlerinin peşinde koşmak ve devleti savunmak için silahlanacak boş zamana ve özgürlüğe sahiptiler.⁴⁰ Sermayedarlar, çıkarıcı oldukları ve siyasi yaşamı kendi amaçları için yozlaştırdıkları için eleştirildi - özellikle Samson Gideon’dan Nathan Rothschild’e kadar büyük miktardaki kredi tedarikçilerinin çoğu yabancı ve Yahudi olduğu için de bu eleştirilere maruz kaldılar. Politik iktisatçılar, borcun boyutu ve ekonomi ve siyaset üzerindeki etkisi konusundaki bu endişeyi paylaştılar. David Hume, borcun büyüklüğünün, yatırımcıların egemenliğini sağlaması ve “bağımsız bir yargının” yok edilmesi aracılığıyla “ağır bir despotizme” yol açabileceğinden korkuyordu. Borcu temizlemek için gönüllü bir devlet iflası ilanını savundu. Adam Smith toprak ve finans arasında daha uyumlu bir ilişki olasılığını kabul etmesine rağmen, borç konusunda benzer çekinceleri vardı ve İngiliz İmparatorluğu için Sınıflar Meclisi’nin oluşturulması yoluyla maliyetlerin sömürgeler tarafından paylaşılmasını önerdi.⁴¹ Bu kaygılar karşısında devletin borcu ödeme vaadi neden sürdürüldü?

Açık bir cevap, İngiltere’nin, Fransa’nın aksine, temsili siyasi kurumlara sahip olması ve vergi mükelleflerinin borç verenlerden istifade etmesini engelleyen anayasal bir kontrol ve denge tarafından güvenilir bir taahhüdün sağlanabilmesidir. David Stasavage, kontrol ve dengelerin siyasi gücün devletin temerrüde düşmesini tercih edenlerin eline geçmesini engelleyemeyeceğini öne sürerken şüphecidir. Ona göre cevap, siyasi bölünmelerin doğasında ve partilerin varlığında aranmalıdır. Bir toplumun “çoklu siyasi bölünmelere” sahip olduğu ve parti üyeliklerinin seçiminin ekonomik olmayan meseleler tarafından belirlendiği

40 J. G. A. Pocock, *Virtue, commerce and history: essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century* (Cambridge University Press, 1985).

41 Politik iktisatçıların borç hakkındaki düşünceleri T. Dome’da özetlenmiştir, *The political economy of public finance in Britain, 1767–1873* (New York: Routledge, 2004); M. Daunton, *Trusting Leviathan: the politics of taxation in Britain, 1799–1914* (Cambridge University Press, 2001), s. 39–40.

yerde, alacaklılar ve vergi mükellefleri arasındaki ayrım daha geniş bir çıkarlar ve görüşler koalisyonu içinde saklıydı. Fransa'da partiler yoktu. Bu nedenle alacaklılar ve vergi mükellefleri arasındaki herhangi bir çatışma, daha geniş bir koalisyon içinde yer almıyordu ve finansal kriz zamanlarında görüşler bu tek konu etrafında kutuplaşabiliyordu. Stasavage'ın görüşüne göre, Fransa'da temerrüt olasılığının daha yüksek olması, kesişen siyasi ittifakların yokluğundan kaynaklanıyordu.⁴²

Stasavage, temsili kurumlarla karşılaştırıldığında, partilerin temerrüdü önlemedeki rolünü abartmaktadır. Partiler, kontrol etmeye çalıştıkları temsili kurumların varlığından ayrılabilirler mi? Versay'daki saray entrikalarının dünyasında partilerin olması Westminster parlamentosunda olduğu kadar mümkün değildir. Temsili kurumların barlığı, bu kurumlar borçların ödenmesi için gelir akışını sağlayan vergilendirmeyi desteklemese bile, önemliydi. Ciddi bir temerrüt olasılığının bulunmaması ve alacaklılar ile mükellefler arasında keskin bir bölünmenin mantıksızlığı, partilerin varlığından başka faktörlerle açıklanabilir.

Edmund Burke, *Reflects on the Revolution in France* isimli eserinde, İngiliz ve Fransız finans sistemleri arasındaki büyük bir farklılığa dikkat çekmişti. İngiliz finansının gücü, toprak ve para sahibi çıkar gruplarının vatansever bir ittifakta "karışabilir" iş birliğine dayanıyordu.⁴³ Kimyada, oranları ne olursa olsun, iki sıvı birbiri içinde tamamen çözülürse karışabilir. Burke, yatırımcılar ve toprak sahipleri için de aynı şeyin olduğuna inanıyordu. Stasavage, alacaklılar ve vergi mükellefleri arasındaki tek fay hattının net bir siyasi bölünmeye karşılık gelmediğini söylerken haklıdır. Ancak açıklama sadece partilerin mevcudiyetinde aranmamalıdır. Sermayenin yıkıcı olduğu şikâyeti, kredilerin ve faizin Fransız Katolikliğini yenerek ve sömürgelerde yeni pazarlar kazanarak, İngiliz özgürlüklerini ve refahını sürdürdüğüne dair farklı bir görüş tarafından bastırıldı. Kredi destekçilerinden birinin görüşüne göre '*Ulusal Borç*', '*Özgürlüklerimizi ve Mallarımızı savunmak ve en mükemmel Anayasamızın Papalık ve Kölelikten korunması için sözleşmeye konuldu.*' Her ne kadar yatırımcılar-

42 Stasavage, Public debt, s. 24, 39, 99, 129, 154, 156, 172.

43 E. Burke, Reflections on the Revolution in France (London: Everyman's Library, 1910), s. 106.

ve borç potansiyel tehditler olsa da cumhuriyetçi özgürlük için çözüm, İngiliz özgürlüklerini ve Protestanlığı dış tehditlere karşı savunmak için onları hesapların ve harcamaların yakından incelendiği bir parlamenter sistem içinde tutmaktı.⁴⁴

İngiliz devletinin borçlarını ödeme taahhüdü, herhangi bir alacaklının borcunu ödemedeki güvenilirliğiyle bağlantılıydı. Bu değerlendirme, İngiltere gibi oldukça ticarileşmiş bir toplum için oldukça ciddidir. Birçok vergi mükellefi -tüccarlar, sanayiciler ve borsacılar- krediye güvendikleri için temerrüde düşmeyi pek desteklemiyordu. Kredinin kutsallığını korumak için genel bir endişeleri vardı. Böyle bir gelir kaybının tahvil sahiplerinin kendi yükümlülüklerini yerine getirmemelerine yol açabileceğine ve bu nedenle bütün, kırılğan, birbirine bağlı talepler sistemini tehdit edebileceğine dair çok boş bir korkuları mevcuttu. Arazi sahipleri, ipotek kullanımı yoluyla finans dünyasına ciddi bir şekilde dahil oldukları için, bu endişeleri paylaşmaktaydılar. İyileştirmeler yapmak, çitleme maliyetlerini karşılamak, daha küçük komşuların arazilerini satın almak veya büyük kır evleri inşa etmek için mülkleri ipotek ederek borç alabilirlerdi. Toprak ve finans, büyük toprak sahiplerinin ekonomik durumlarını iyileştirmek için borçlanmaya istekli olmasının bir sonucu olarak “karıştırılabilir” idi. Aynı zamanda, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında tahvil sahiplerinin bileşimi değişti. Böylece saflarında artık yabancıların ve Londra’nın paralı çıkar gruplarının aynı derecede bir egemenliğinden bahsetmek mümkün değildi. Çoğu politikacı ve devlet memuru bono sahibiydi, bu yüzden temerrüt kendi çıkarlarına zarar verirdi. Tahviller, çok sayıda poliçe sahibiyle ilgilenen sigorta şirketleri tarafından tutuldu; dullar da, hayır kurumları gibi, güvenli bir yatırım aracı olarak tahvil satın aldı. Devlet kredilerinin istikrarı konusunda endişe yaygındı.⁴⁵

44 J. Hoppit, ‘Attitudes to credit in Britain, 1680–1790’, *Historical Journal* 33 (1990), 305–22, 316–17; Brewer, *Sinews of power*, s. 142–3, 161.

45 Kredi için bkz. C. Muldrew, *The economy of obligation: the culture of credit and social relations in early modern England* (Basingstoke: Macmillan, 1998); tahvil sahiplerinin değişen bileşimi hakkında, Dickson, *Financial revolution; on the use of mortgages*, Macdonald, *A free nation deep in debt*, s. 230.

Savaşın Finansmanı: Sömürüye Karşı Kabul

Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında, İngiliz mali sistemi artan vergi ve kredi talepleriyle başa çıkmak için gelişmeye devam etti. Borçlanma, savaş maliyetlerinin bir sonucu olarak düştü. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, borçlanma toplam maliyetin yüzde 82'sini karşılıyordu ve bu düzey, 1793-1797 yılları arasında Fransa'yla yapılan savaşlarda yüzde 89'a daha da yüksekti. Söz konusu oran daha sonra, 1798-1815 Napolyon Savaşları'nda, yüzde 49'a düştü. Yedi Yıl Savaşları'nda, devlet borçlanması milli gelirin yüzde 10,6'sına denk gelirken Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ise yüzde 10,0'a tekabül ediyordu. Devrim ve Napolyon Fransası'na karşı savaşların ilk aşamasında, rakam yüzde 11,6'ya yükseldi ancak 1802-10'da önce yüzde 4,3'e ve daha sonra, 1811-15'te, yüzde 9,0'a düştü.⁴⁶

Vergiler, Napolyon Savaşları'nın maliyetlerinin karşılanması on sekizinci yüzyılın herhangi bir zamanından daha büyük bir pay sahibiydi. Ek vergilendirme büyük ölçüde mevcut vergilere yapılan artışlardan (1793-1815 ek vergi gelirinin yüzde 55'i), yüzde 36'sı yeni vergilerden ve her şeyden önce 1799'da uygulamaya konan gelir vergisinden geldi. Emlak vergisi ve tahakkuk edilen diğer vergilerin gelirler içerisindeki payı düştü. Pitt, gelir vergisini toprak sahiplerinin ve toplumun zengin üyelerinin katkısını arttırmanın bir yolu olarak tanıttı. 200 sterlinin üzerindeki gelirlere 2 şilin (yüzde 10) civarında bir vergi ön görülürken 60 sterlinin altındaki gelirler için indirim uygulandı. Gelir vergisi istisnai bir savaş zamanı vergisi olarak görülüyordu: 1802'de Amiens Antlaşması'yla kaldırılan gelir vergisi, 1803'te biraz farklı bir bağlamda yeniden getirildi ve 1816'da tekrar vazgeçildi. Başlangıçta Pitt, müdahaleci ve karmaşık bir süreçle, bir bireyin tüm kaynaklardan elde ettiği geliri üzerinden bu verginin toplanması gerektiğini savundu. 1803'ten sonra, vergi, devletin müdahalesini en aza indirecek şekilde her kaynaktan veya tarifieden tahsil edildi: vergi, kira, faiz veya temettü ödeyen kişi tarafından vergi stopajı otomatik olarak düşülüyordu. Ticaret veya iş kârlarından elde edilen gelirler, devlet yetkilileri yerine

46 Macdonald, *A free nation deep in debt*, s. 339; J. F. Wright, 'British government borrowing in wartime, 1750-1815', *Economic History Review* 52 (1999), 355-61, 356'da.

yerel temsilciler tarafından değerlendiriliyordu. Yerel temsilciler verginin meşruiyeti için çok önemliydi. 1814'te yerel temsilcilere ait yetkilerin alındığı Londra'da, bu hükümet tasarrufu özgürlüklere yönelik bir müdahale olarak algılandı ve savaş sonrasında bir isyanın filizlenmesine katkıda bulundu.⁴⁷ Tabii ki, gelir vergisinin ödenmesi evrensel olarak popüler değildi. Ancak önemli bir gelir sağladı ve doğrudan vergilerin oranını arttırdı. (bkz. Tablo 5.1) İngiltere, Avrupa'da, vatandaşlarının en ağır vergi yüküne maruz kaldığı devletti: satın alınan buğday miktarı bakımından, 1803 ile 1812 arasında İngiltere'de kişi başına vergilendirme, Fransa'nın neredeyse üç katıydı.⁴⁸

Napolyon borçlanmaya karşı derin bir güvensizlik hissetmekteydi ve devlete ihtiyatlı aile finansmanı ilkelerini uyguladı. Louis Bergeron'un sözleriyle, "gelecek için çözümler aramaktan çok, yakın geçmişin hatalarına düşmemekle ilgileniyordu". İngiltere'nin kredilere bel bağlamasının çöküşünü getireceğini, felakete yol açacak bir "kemiren solucan" olacağını düşündü.⁴⁹ Yanlıştı çünkü Fransa'nın bir "vergi devleti" olamaması onun düşüşüne katkıda bulundu. 1789'da, Ulusal Meclis (Sınıflar Meclisi'nin hali), "yasa dışı olarak kurulmuş ve toplanmış olmasına rağmen" mevcut vergilerin tahsiline devam etmeye karar verdi. Beklendiği üzere, sonuç meşruiyetten çok direnişti. Vergi reformu vergi indirimleriyle karıştırıldı ve Meclis dolaylı vergileri kaldırdı. Kötüleşen mali durum, 1790'da yeni doğrudan vergilerin getirilmesi anlamına geliyordu: *contribution foncière* (arazi ve binalardan elde edilen gelir üzerinden alınan bir vergi), *contributions* (taşınabilir

47 A. Hope-Jones, *Income tax in the Napoleonic Wars* (Cambridge University Press, 1939), s. 2, 28–9, 68–9.

48 Bonney, 'Struggle for great power status', s. 380–2, citing O'Brien, 'Political economy', s. 13, 22; P. O'Brien, 'Public finance in the wars with France, 1793–1815', H. T. Dickinson'da (d.), *Britain and the French Revolution, 1789–1815* (Basingstoke: Macmillan, 1989), s. 177, 182–3; Mathias and O'Brien, 'Taxation in Britain and France', s. 610–11 ve 7. ve 8. Tablolar F. Crouzet, *L'économie britannique et le blocus continental, 1806–1813*, 2. bs. (Paris: Economica, 1987), s. lxii; F. Crouzet, 'The impact of the French wars on the British economy', Dickinson'da, *Britain and the French Revolution*, s. 208; E. A. Wrigley, 'Society and economy in the eighteenth century', L. Stone'da (d.), *An imperial state at war: Britain from 1689 to 1815* (New York: Routledge, 1994), s. 74–5.

49 Bonney, 'Struggle for great power status', s. 386; L. Bergeron, *France under Napoleon* (Princeton University Press, 1981), s. 41–2, 44–51.

mallar üzerindeki zenginliğin göstergelerine ilişkin alınan bir vergi) ve *patente* (ticaretin türüne, büyüklüğüne ve yerine göre ticaret ve sanayi ruhsatı). Bu vergiler mali sistemde büyük bir reform anlamına geliyordu ve on dokuzuncu yüzyılda Fransız gelirlerinin temelini oluşturmaya devam etti. Bunlar, Britanya'daki arazi, tahakkuk edilen diğer vergilerin ve gelir vergisinin eşdeğeri idi. Aslında, 1816'da İngiltere'de gelir vergisinin terk edilmesi, Fransa'nın daha yüksek oranda doğrudan vergiye ve muhtemelen daha adil bir vergi sistemine sahip olduğu anlamına geliyordu. 1790 reformları uzun vadede bir atılıma işaret ediyordu. Ancak Napolyon Savaşları sırasındaki idari zorluklar, verimin hayal kırıklığı yarattığı ve açığın Napolyon'un hırslarının büyük yükü altında artmaya devam ettiği anlamına geliyordu.⁵⁰

Fransa'da benimsenen çözümün birbiriyle bağlantılı iki unsuru vardı: 1790'da *assignats*ın basımı ve savaş. *Assignats*, kilise arazisinin satışından beklenen gelire dayalı kâğıt paraydı. Ancak hükümet arazi satışı için öngördüğü teminattan çok daha fazlasını bastı. *Assignats*, 1792'den sonra savaşı finanse etmenin ana yoluydu ve maliyetin yüzde 82,4'ünü karşılarken vergiler savaş maliyetlerinin yüzde 5,4'üne ve arazi satışları yüzde 1,9'una tekabül ediyordu. Savaş için ödenen *assignats* ve savaş, işgal altındaki toprakları *assignats*ı kabul etmeye zorlamanın, yani onları Fransız ordularını ayakta tutmak için para sağlamaya mecbur etmenin bir yoluydu. İşgal altındaki topraklardan istenilen talepler çok büyüktü. İşgal altındaki bölgelerden elde edilen meblağ, 1790'ların sonunda Fransa'nın gelirinin belki de dörtte birini oluşturuyordu. Politika, bir felaket olduğunu kanıtladı çünkü *assignats*ın değeri, 1796'ya kadar nominal değerlerinin yüzde 1'inden daha azına düştü. Büyük miktarlardaki bu kâğıt, enflasyonu tetikledi. Enflasyon borçların gerçek seviyesiyle tasarrufların ve gelirlerin değerini son derece yıkıcı bir şekilde aşındırarak "vergilendirmenin" ana biçimi haline geldi. İşgal altındaki toprakların sömürülmesi direnişe ve isyana yol açtı.⁵¹

50 Daunton, *Trusting Leviathan*, s. 54; Doyle, *Oxford history of the French Revolution*, s. 131; Aftalion, *French Revolution*, s. 86–95; Bonney, 'Struggle for great power status', s. 347–8; R. Bonney, 'The state and its revenues in ancien régime France', *Historical Research* 65 (1992), 150–76, 175–6.

51 Bonney, 'Struggle for great power status', s. 349–52; S. E. Harris, *The assignats* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930); Velde ve Weir,

Fransız mali sistemi, dolaysız vergilerden elde edilen gelirin arttığı, dolaylı vergilerin yeniden canlandığı ve başka bir kısmı temerrüt nedeniyle borcu ödeme maliyetinin düştüğü 1797'den itibaren daha güvenli bir temele oturtuldu. Ancak işgal altındaki toprakların sömürülmesi önemini korumaya devam etti. Napolyon iktidara geldiğinde, - 1797'de altın standardını terk eden, kâğıt parayı tedavüle süren ve enflasyonist finansı benimseyen İngilizlerin aksine, kâğıt para kullanımını reddetti ve para birimini istikrara kavuşturdu. Britanya, artan güvenilirliğinin bir sonucu olarak daha esnek politikalar benimseyebildi; Napolyon ise güvenilirlik eksikliği nedeniyle muhafazakâr para politikaları benimsemek zorunda kaldı. Ayrıca, Napolyon borçlanmadan nefret etmekteydi ve ulusal borcu azaltmaya girişti. Yatırımcıların "ulusun felaketleri, cüzamlıları" olduğunu belirtti. Tabii ki, 1797'nin temerrüdü, Fransa'nın güvenilirliğini çok zayıf olduğunu göstermekteydi. Bu temerrüd, borçlanmanın zor ve pahalı olacağı anlamına geliyordu.⁵² Napolyon'un temel politikası, savaşı destekleyebilmek savaşı sürdürmektir ve en büyük gelir kaynağı işgal altındaki topraklara dayatılan yükümlülükler olmaya devam etti. Kesin hesaplama yapmak zordur ancak bir tahmine göre, 1804 ile 1814 arasındaki askerî harcamaların yarısı işgal altındaki topraklar tarafından karşılanmıştır. Açıkçası, Fransız orduları fethedilen bölgelerden sürüldüğü ve ülke içinde vergilerin artması gerektiğinden mali sorunlar ortaya çıktı.⁵³

'Financial markets and government debt policy', s. 17-18; Aftalion, *French Revolution*, 4. Bölüm ve s. 184-7; S. Woolf, *Napoleon's integration of Europe* (London: Routledge, 1991), s. 17.

- 52 M. D. Bordo ve E. N. White, 'A tale of two currencies: British and French finance during the Napoleonic war', *Journal of Economic History* 51 (1991), 303-16, 314-15'te; Bergeron, *France under Napoleon*, s. 37-51; Bonney, 'Struggle for great power status', s. 353-7, Aftalion'dan alıntı, *French Revolution*, s. 178; T. C. W. Blanning, *The origins of the French Revolutionary Wars* (New York: Longman, 1986), s. 196; S. Schama, 'The exigencies of war and the politics of taxation in the Netherlands', J. Winter'de (d.), *War and economic development* (Cambridge University Press, 1975), s. 111-12, 117-18; S. Schama, *Patriots and liberators: revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York: Knopf, 1977), s. 207, 238, 293-5, 305, 385, 446; Woolf, *Napoleon's integration of Europe*, s. 172.
- 53 Bergeron, *France under Napoleon*, s. 40; Woolf, *Napoleon's integration of Europe*, s. 172-3; Aftalion, *French Revolution*, s. 177-8; Bonney, 'Struggle for great power status', s. 355.

Meşruiyeti Kaybetmek ve Yeniden Kazanmak

İngiltere, savaşlar sırasında Fransızları vergi dışı, borçsuz ve silahsız bıraktı. İngiltere için asıl sorun savaştan sonra geldi. 1816'da gelir vergisinin yenilenmemesi ve emlak vergisinde devam eden katılık, dolaylı vergilerden elde edilen gelir oranının artması anlamına geliyordu (bkz. Tablo 5.1). Yerli üreticilere ve işçi sınıfına mensup tüketicilerin üzerine düşen gümrük ve tüketim vergilerine bağımlılığın bir sonucu olarak vergi sistemi, düşük gelirli mükelleflere çok daha fazla yük getirmekteydi.⁵⁴ Gelirin büyük bir bölümü ulusal borcun ödenmesine gidiyordu; öyle ki, mali sistemin, toplumun yoksul ve faal üyelerinden para almak ve onu aylak rantçılara ve mahkemedeki dalkavuklara aktarmak için bir araç olduğunu iddia etmek kolaydı. Dış düşman yenildi ve birçok radikalın görüşüne göre, özgürlüğe yönelik ana tehdit, borcun ödenmesi ve onun sürdürdüğü rant maliyetlerinden, içeriden geldi; militarizm ve lüks düşkünü bir saray ahalisi; emekli maaşlarından ve arpalıklardan yararlanan zengin sermayedarlar ve güçlü toprak sahipleri tarafından sosyal düzenin altüst edilmesi.

Sonuç, mali sistemin meşruiyetten yoksun kalması ve on sekizinci yüzyıl vergilendirmesini niteleyen güvenin çökmesi oldu. Hem vergi mükelleflerinin devletin harcamalarına makul bir katkıda bulunduğu hem de devletin gelirlerini sınıflar ve çıkarlar arasında adil bir şekilde harcadığına dair bir güven eksikliği vardı. Politikacıların karşılaştığı sorun şuydu: Devlete ve vergi sistemine olan güven nasıl yeniden tesis edilecek ve meşruiyet nasıl sağlanacaktı? Süreç dikkate değer ölçüde başarılıydı, öyle ki on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz devleti ve onu destekleyen vergiler, sınıflar ve çıkar grupları arasında geniş ölçüde tarafsız olarak görülüyordu.

İngiltere ile Avrupa'nın başka yerleri arasındaki bir dizi farklılık, en önemli etkenler için göstergeler sağlamaktaydı. Birincisi, gayrisafi milli hasılayla ilişkili olarak vergilendirme düzeyinde farklı eğilimler vardı. Bu nedenle harcamalardaki azalma diğer Avrupa ülkelerinden daha uzun süreli ve daha karmaşıktı. İngiltere, Napolyon Savaşları'ndan sonra, Avrupa'nın geri kala-

54 Hope-Jones, *Income tax in the Napoleonic Wars*, Bölüm 7; O'Brien, 'Political economy'.

nundaki emsallerine nazaran harcama düzeyini GSMH'ye oranla azaltmada ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar bunu düşük tutmada daha başarılıydı.⁵⁵ Sınırlama süreci, devletin güvenilirliğini kabul etmenin bir ön koşuluydu. Bilinçli olarak, kendilerinin ve seçmenlerin hükümet harcamalarının artmasına izin vermesinin cazibesinin farkında olan politikacılar ve bürokratlar tarafından üstlenildi. İkincisi, İngiltere'de dolaylı vergilerin yanında belirgin bir düşüş varken birçok Avrupa ülkesinde belirgin bir artış görülmekteydi. Böylece, İngiltere'de ve diğer Avrupa ülkelerinde, doğrudan ve dolaylı vergilerin göreceli önemi zıt yönlerde hareket etti. Üçüncüsü, mali idarenin doğasında açık farklılıklar bulunmaktaydı. Bu üç değişkenin etkileşimi, Britanya devletinde alışılmadık derecede yüksek bir güven düzeyinin yaratılmasına, sürdürülmesine ve dolayısıyla vergilendirmeye yönelik bir rızanın yaratılmasına yol açtı. Bu durum, "vergi yiyen devlet" ve "eski yolsuzluk" yönelik daha önceki yaygın eleştirilerle çarpıcı bir tezat oluşturur. Merkezi devlete ve diğer vergi mükelleflerine yüksek düzeyde güvenin sağlanması, toplu eylem maliyetlerini azalttı ve İngiliz devletinin yirminci yüzyılın başlarında yeni işlevler üstlenmesi için bir fırsat yarattı.

1815 ile 1830 arasında Muhafazakâr bakanlıkların masraflarının kısılması ve mali-askerî devletin maliyetlerinin bir kısmının imparatorluğa ihracı, mali-askerî devlette bir dönüm teşkil etti. Ekonomi üzerindeki iddialarını on sekizinci yüzyıl seviyelerinin altına indirdi.⁵⁶ Ancak küçülen devlet Muhafazakâr bakanların umduğu gibi meşruiyete ve güvene sahip olamadı. Çünkü kısmen bu strateji kısmen reform yapılmamış bir anayasanın etkili

55 D. E. Schremmer, 'Taxation and public finance: Britain, France and Germany', P. Mathias ve S. Pollard'da (d.), Cambridge economic history of Europe, cilt VIII, the industrial economies: the development of economic and social policies (Cambridge University Press, 1989), d. 362; P. Harling and P. Mandler, 'From "fiscal-military" state to laissez-faire state, 1760–1850', Journal of British Studies (1993), 44–70; B. Baysinger ve R. Tollison, 'Chaining Leviathan: the case of Gladstonian finance', History of Political Economy 12 (1981), 206–13; ayrıca bkz. C. G. Leathers, 'Gladstonian finance and the Virginia School of Public Finance', History of Political Economy 18 (1986), 515–21.

56 P. Harling, The waning of 'old corruption': the politics of economical reform in Britain, 1779–1846 (Oxford University Press, 1996), s. 165, 177–8; C. A. Bayly, 'The British military-fiscal state and indigenous resistance: India, 1750–1820', L. Stone'da, d., An imperial state at war, s. 324–49.

olduğunu göstererek oy hakkının değişmesini önlemek için tasarlınmıştı. Kısmen de azaltılmış kamu harcaması düzeyi için ödenen vergiler geniş ölçüde (ve doğru bir şekilde) adaletsiz olarak algılanmıştı.⁵⁷ Soylu seçkinlere ve devlete yönelik bir güven duygusu yaratma girişimi başarısız oldu. Muhafazakârların bu kadar ısrarla karşı çıktığı anayasal reform, 1830'ların başlarında Whigler⁵⁸ tarafından tanıtıldı. 1832'de parlamentoda oy hakkı genişletildi ve "çürümüş" belediyeler kaldırıldı. 1835'te kendi kendini seçen belediye organlarının yerini seçilmiş konseyler aldı. Yargı reformu yapıldı ve Kilise'nin ayrıcalıkları azaldı. Bu tür bir kurumsal reform, 'eski yolsuzluğun' yapısına bir saldırı olarak tasvir edildi ve harcamalara yönelik giderek artan bir baskıyla da bağlantılıydı. Bununla birlikte, devletin meşruiyeti yeniden ağırlığını ortaya koymadı. 1830'larda yeni Yoksullar Yasası'na, Tahıl Yasaları biçimindeki tarımsal korumanın kaldırılmasına yönelik baskılara ve evrensel yetişkin erkek oy hakkı taleplerine karşı protesto gösterileriyle kamusal kışkırtma arttı. Whig Hükümeti'nin karşılaştığı asıl sorun, personel sayısını azaltmanın, özellikle ciddi bir mali buhranın bütçe açıklarına sebebiyet vermesinden sonra, hükümeti kötü bir mali yönetim sergilediğine yönelik suçlamalarla karşı karşıya bırakmasıydı. Dolaylı vergiler azaltılmış olsa da, vergi sisteminde yeni vergiler- özellikle de savaşın ve zengin bir devletin motoru olarak radikallerin lanetlediği gelir vergisi- getirilerek reform yapılmadı.⁵⁹ 1840 itibarıyla harcama ölçeğindeki önemli azalmaya rağmen, İngiliz devleti hâlâ meşruiyet ve güven elde etmekten uzaktı. Arazi sahiplerinin korunması, politikanın hâlâ taraflı olduğunu gösteriyordu ve vergi sistemi, büyük ölçüde işçi sınıfına veya orta sınıfına mensup üreticilere düşen dolaylı vergilere bağımlıydı.

Devlette başarılı bir meşruiyet ve güven yaratılması politikaları, Liberal Parti içinde William Gladstone tarafından sürdürülen ve Sir Robert Peel'in bakanlığı esnasında alınan önlemlere

57 O'Brien, 'Political economy'; B. Hilton, *Corn, cash and commerce: the economic policies of the Tory government, 1815-30* (Oxford University Press, 1977).

58 Editörün Notu: Whigler, İngiliz tarihindeki meşhur siyasi gruplardan birisidir. Şanlı Devrim olarak da isimlendirilen 1680'lerden 1850'lere değin Torylerle rekabet etmişlerdir. Günümüzdeki Mufazakar Parti ile 1912'de birleşen bir hiziptir.

59 Harling, *Waning of 'old corruption'*, s. 197-227.

dayanıyordu. Bu politikacılar, kendilerinin ve devletin herhangi bir bağının bulunmadığını iddia ettiler. Tutkuları, reform yapılmamış bir anayasa içinde dar bir siyasi elitin yönetimini korumayı amaçlayan savaş sonrası Tory bakanlıklarından farklı bir şekilde, muhafazakârdı. Bunun yerine, Peel, siyasi elitin egemenliğini ve mülkiyeti korumak için en iyi stratejinin, her tür mülkiyet, mülk sahibi ve mülksüzler için eşit uygulanacak politikaları benimsemek olduğu sonucuna vardı. Devlet harcamalarını kısıtlayarak ve devletin ekonomik çıkarlarla ilişkisini mümkün olduğunca keserek, siyasi seçkinleri korumak ve devleti çıkarlar arasında tarafsız bir hakem şeklinde tanımlamak isteniyordu. Politikacılar kişisel açgözlülük ve kişisel çıkarların üzerine çıkmalıdır; aynı zamanda, ister koruma arayan bir ticaret grubu isterse vergi indirimleri arayan bir sosyal grup olsun, devleti bir çıkarı diğerine karşı kayırmak için kullanma yönündeki her türlü cazibenin üstesinden gelmelidirler.

1842’de Peel, bütçeyi dengelemek amacıyla iki anlamda gelir vergisini yeniden uygulamaya koydu: birincisi, Whiglerin bıraktığı açığı ortadan kaldırarak ve devlet maliyesinde düzeni yeniden sağlayarak ve ikincisi, farklı servet grupları ve gelir türleri arasında bir eşitlik duygusu oluşturarak. 1846’da tarımsal korumayı kaldırarak bir adım daha attı. Onun politikası Gladstone tarafından, özellikle de 1853 bütçesiyle devam ettirildi. Peel ve Gladstone, devletin herhangi bir özel ekonomik çıkardan yana görünmemesi ve vergilerin dikkatle tasarlanmış bir kontrol ve denge sistemine sahip olması gerektiği ilkesini benimsedi. Örneğin, ‘endüstriyel’ veya kazanılmış gelire (hastalık veya ticari depresyon sırasında zarara uğramaya meyilli) karşı gelir vergisine yönelik herhangi bir ön yargı, ‘kendiliğinden’ veya kazanılmamış gelirle (sağlık durumuna veya iktisadi zayıflığa bakılmaksızın gelir üreten sermaye varlıkları tarafından desteklenen) karşılaştırıldığında ölüm zamanında mülkün vergilendirilmesiyle dengelenmelidir. Gladstone, asgari bir devletin ve kamu tasarrufunun asalak dalkavukları ve savaşı sürdüren gelir kaynağını ortadan kaldıracağını savundu: tasarruf, barış ve özgürlük sundu. Peel ve Gladstone bu nedenle bir kamu güveni dilini vücuda getirdiler.⁶⁰ En azından bir tarafsızlık görüntüsünün

60 Harling, *Waning of ‘old corruption’*, s. 228–54; Harling ve Mandler, ‘From “fiscal-military” state to laissez-faire state’; Hilton, *Corn, cash and com-*

yaratılması, İngiltere’de, diğer Avrupa ülkelerinden ve özellikle Almanya’dan daha başarılı bir şekilde sağlandı. Seçkinlerin gelir vergisinin yükünü omuzlama ve tarımsal korumayı bırakma konusundaki istekliliği, “tarafsızlığın” bir zaferiydi. Politikanın başarısı, Avrupa’nın geri kalanındaki devrimlerin Çartizm’in çöküşüyle çeliştiği 1848’de belirgindi. Viktorya dönemi ortalarında Britanya’nın radikalleri, Peel ve Gladstone gibi seçkin politikacılara güvenmeye ve onları bencil ve yozlaşmış olmakla suçlamak yerine, devletin meşruiyetini kabul etmeye istekliydiler.⁶¹

Devleti kısıtlama ve onun ve siyasi elitin güvenilir olduğuna dair yaygın bir kabul yaratma yeteneği, sadece politikacılar tarafından gayretle bir kamu görevi duygusunun geliştirilmesine ve sınıfsız bir devletin yaratılmasına bağlı değildi. Hem Gladstone hem de Gladstoncu mali ortodokslik içerisinde yetiştirilen Hazine memurları, rakip politikacıların oy peşinde koşmalarından ve harcama bölümlerinin hırslarından kaynaklanan yeni tehlikelerin bilincindeydiler. Açıkça yerleşik, katı sözleşmeler olmadıkça, kıtlığın yerini harcamanın almasından korktular; Napolyon Savaşları’nın doruğa ulaştığı bir zamanda harcamaları aşağı çekmek, onları daha düşük yeni seviyesinde tutmaktan daha kolaydı. Bu nedenle, devletin tarafsızlığı ve kamu görevi retorik ile tasarruf ve özgürlük çağrısı, on sekizinci yüzyılın sonlarındaki uygulamalara dayanan ayrıntılı, teknik muhasebe ilkeleri tarafından sürdürüldü ancak 19. yüzyılın ortalarında iyi tanımlanmış bir sistem haline geldi. Bu ilkeler devleti sınırlamak, güven ve meşruiyet yaratmak için tasarlandı.

İlk ilke, belirli gelirleri belirli amaçlar için teminat olarak gösteren vergi geliri varsayımının reddedilmesiydi. Varsayım, devletin korunan bir gelir kaynağıyla her biri münferit olarak arzu edilen bir hizmetler ve işlevler topluluğu şeklinde ele alınmasıyla,

merce; H. C. G. Matthew, ‘Disraeli, Gladstone and the politics of mid-Victorian budgets’, *Historical Journal* 22 (1979), 615–43; Matthew, *Gladstone, 1809–1874* (Oxford University Press, 1986); E. F. Biagini, ‘Popular Liberals, Gladstonian finance, and the debate on taxation, 1860–74’, E. F. Biagini ve A. J. Reid’de (d.) *Currents of radicalism: popular radicalism, organised labour and party politics in Britain, 1850–1914* (Cambridge University Press, 1991); E. F. Biagini, *Liberty, retrenchment and reform: popular liberalism in the age of Gladstone, 1860–1880* (Cambridge University Press, 1992).

61 D. Read, *Peel ve the Victorians* (Oxford University Press, 1987), s. 288–9, 319; Biagini, *Liberty, retrenchment and reform*.

devletin rolünde büyümeye katkıda bulunacaktı. Harcama baskısını sınırlamak için, gelir birleştirilmeli ve toplanma amaçlarından ayrı olan tek bir para havuzu biçiminde değerlendirilmelidir. Daha az önemli olmayan ikinci bir ilke: fonların bir hesaptan başka bir hesaba aktarılmasının (virmanın) reddedilmesidir. Gelir, belirli bir amaca bağlı olmaksızın tek bir meblağ olarak ele alınsa da, harcamalar Avam Kamarası'nın yıllık "oyları"yla küçük parçalara bölündü. Bu uygulama, devlet harcamalarının sınırlandırılmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin, Kraliyet Donanması için yeni bir geminin inşası için 1.000 sterlin ve Aberdeen'deki bir postane için 500 sterlinlik bir oylama yapılabilir; ilkinde 150 sterlinlik bir fazlalık, ikincisinde bir eksikliği kapatmak için kullanılamaz veya Manchester'da kendi "oy" una ihtiyaç duyacak yeni bir hapisane inşa etmek gibi başka bir amaca yönlendirilemezdi. Virmanın tehlikesi, harcamaların her zaman mevcut geliri yakalayacak olması ve masrafları arttırmasıydı.

Üçüncü bir ilke takip edildi: parlamento tarafından yıllık oylama yapılması ve harcama planları yıldan yıla taşınmaması gerekliydi. Yürütmenin harcama planlarına karşı halkı korumak için parlamentonun sürekli tetikte olması gerektiğine dair çok güçlü bir vurgu vardı. Radikal reformcular, kendi iyiliğinden ziyade, oy hakkı üzerinden daha demokratik bir siyasi sistem yaratmak üzere, Avam Kamarası'nı "çıkar"dan arındırmak ve parlamenter kontrolün militarizmi ve israfı ortadan kaldırmada daha etkili olmasını sağlamak için parlamento üyelerinin bileşimini değiştirmenin bir yolu olarak oy hakkının genişletilmesini savundular.⁶²

İpotek ve virman yasağı ve yıllık oylamada ısrar, yüksek vergi gelirleri veya her bir oy için yetersiz harcama sonucunda yıl sonunda fazlalık olasılığının bulunduğu anlamına geliyordu. Dördüncü bir mali gelenek, herhangi bir fazlalığın bir sonraki yıla devredilmemesi gerektiğiydi. Kişisel çıkarları olan, hırslı politikacılar, bir seçimden önce vergi sistemini "devasa bir istihdam sistemine" dönüştürebilecek vergilendirmede çarpıcı bir indirim yapmak için fazlaları devretme cazibesine direnmeliydi.

62 M. Taylor, *The decline of British Radicalism, 1847–1860* (Oxford University Press, 1995), s. 30–2, 45, 135; A. Hawkins, "'Parliamentary government' and Victorian political parties, c. 1830–1880", *English Historical Review* 104 (1989), 638–69.

1829'dan bu yana, gelenek, herhangi bir fazlalığın ulusal borcu azaltmak için kullanılması ve böylece başka yerlerde daha verimli bir şekilde yatırılacak fonların serbest bırakılmasıydı. Ulusal borcun geri ödenmesi, aynı zamanda devletin güvenilir olduğuna dair bir güven yaratacaktı. Böylece, İngiliz güvenilirliğinin korunmasını ve yıllık vergi gelirlerinden elde edilen meblağın desteklenmesinin gerekeceği savaş zamanlarında halkın devlete borç vermesini güvence altına alacaktı.⁶³

Bunların sayesinde devletin genişlemesine yönelik sınırlar getirildi. Bu teknik muhasebe prosedürleri ve Avam Kamarası'nın yıllık oyları, İngiliz özgürlüğü ve ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan yüksek anayasal ilke konularına yöneltildi. Gladstone'un elinde yıllık bütçe, yüksek bir gösteriş konusu ya da belki daha doğrusu bir ayin haline geldi. Başlangıçta umduğu gibi ahlaki, organik bir devlet için temel sağlayan resmi bir kilise yerine, "mali dürüstlük yeni ahlak haline geldi".⁶⁴ Bütçe ve tüm gelir kaynaklarının tek bir varlıkta birleştirilmesi, hükümet finansmanını şeffaf hale getirdi: halk ve vergi mükellefleri için paranın nereden geldiği ve nereye gittiği açıktı. Her şeyden önce, harcamalar yıllık bazda meclis denetimine tâbiydi.

Kamu harcamalarının GSMH içindeki oranı düşerken, vergilendirmenin yapısı dolaylı vergilerden (özellikle gümrük ve tüketim vergisi) doğrudan vergilere kaydı. Servet ve gelir üzerindeki doğrudan vergiler, 1831-35'te merkezi hükümet gelirin yüzde 25,2'sinden 1911-14'te yüzde 52,3'e yükseldi. İngiliz deneyimi, dolaylı vergilerin payının arttığı Fransa'daki modele ters düştü.⁶⁵ Bu nedenle, iki vergi rejiminin karşılaştırmalı konumu on dokuzuncu yüzyılda tersine döndü. Fransa'da 1790'da kabul edilen yeni doğrudan vergiler, Napolyon Savaşları'ndan sonra varlığını sürdürdü. Fransız gelirin içindeki doğrudan vergilerin payı, İngiltere'deki doğrudan vergilerden daha yüksek bir orana ulaştı. Ancak ekonomik büyümeye duyarlı değillerdi ve reform yapılması zordu. Örneğin *patent*eler, lokasyona, ticarete ve firmanın büyüklüğüne göre çok sayıda kategori yarattı. Ödeme, mevcut karlar üzerinden bir harç tarifesiyile basmakalıp bir hale

63 Daunton, *Trusting Leviathan*, s. 74, 111-24.

64 Matthew, Gladstone, 3. Bölüm.

65 Daunton, *Trusting Leviathan*, s. 35, 54, 175-7.

getirildi. Harç tarifelerinin ölçeği ciddi siyasi güçlüklerle değiştirilmedikçe, getiri ekonomik büyümeyle uyumlu olarak artmadı. Britanya’da, gelir vergisinin getirisi herhangi bir verili oranda kâr olarak (sterlin cinsinden) ekonomik büyümeye paralel yükseldi. Başka bir deyişle, Fransız maliye bakanı, geliri ekonomik büyümeyle uyumlu tutmak için açık bir şekilde harekete geçmek zorundaydı; İngiliz mevkidaşının harekete geçmesine gerek yoktu. Benzer şekilde, *contribution personnelle* kişisel vergiye dayanmış ve ekonomideki büyümenin gerisinde kalmıştır. Dolaysız vergilerde esnekliğin olmaması, Fransız Hükümeti’nin ekonomik büyümeye paralel olarak artması beklenen dolaylı vergilere yönelmeyi daha kolay bulması anlamına geliyordu.

Vergilendirme yapısındaki değişiklik, on dokuzuncu yüzyılda İngiliz devletinin büyümesi üzerindeki kısıtlamalarla nasıl ilişkilendirilebilir? İlk bakışta, bu iki özellik zıt yönlerde işliyor gibi görünebilir: gelir vergisinin uygulanması devlet için daha fazla kazanç sağlamak için kullanılabilirdi, böylece kamu harcamalarının kontrolü, gelir vergisinin varlığına *rağmen* gerçekleşebilirdi. Bununla birlikte, 1842’de gelir vergisinin yeniden getirilmesi, siyasi gerilimleri ortadan kaldıran ve böylece yönetilebilirliği iyileştiren bir araç olarak yorumlandı. Devlet harcamalarını körükleme aracı olarak yorumlanmamasına özen gösterilmesi gerekiyordu. Serbest ticaret yanlıları toprak sahiplerinin çıkarlarının korunmasına saldırdılar ve ekonominin liberalleşmesini talep ettiler. Gelir vergisinin tasarrufa bir alternatif sunacağından ve savaşı finanse etmek için kullanılacağından korkuyorlardı.⁶⁶ Dolayısıyla gelir vergisinin kabulü, ek kaynaklar sağlamaktan ziyade, devleti kısıtlayacak bir araç şeklinde değerlendiriliyordu. Peel ve Gladstone, verginin geçici olduğunu ve tasarruf işini bitirir bitirmez kaldırılacağını savundular. Serbest piyasada ekonomik büyüme daha yüksek vergi gelirlerine yol açmadan önce vergi, geçici olarak, harcamaları karşılamının sosyal açıdan adil bir yoluydu.⁶⁷ Gladstone ayrıca, verginin, seçmenlerin kamusal seçimini onların özel tercihleriyle uyumlu hale getirerek bir siyasi sorumluluk duygusu yaratacağını da savundu. 1832 Reform Yasası hükümlerine göre, gelir vergisi ödemekle parlamento seçimlerinde oy

66 Hilton, Corn, cash and commerce ; Taylor, Decline of British radicalism, s. 138.

67 Biagini, ‘Popular Liberals’, s. 156.

kullanma arasında yakın bir ilişki kurulmuştu. Böylece seçmenler ucuz hükümete oy verme konusunda bir teşvike sahipti: kamu seçimlerinin vergi faturalarında doğrudan özel sonuçları olacaktı.⁶⁸ Bu nedenle gelir vergisi, yeni işlevler için gelir sağlanmasından çok, tasarruf süreciyle bağlantılıydı.

Niyetlenilen başka bir şeydi, uzun vadede elde edilen sonuç başka bir şey. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, gelir vergisinin yüksek düzeyde kabul edilmesi, sonunda yeni hükümet işlevlerini finanse etme araçlarını sağlayabileceği anlamına geliyordu. Viktorya döneminin ortalarında devlete dayatılan kısıtlamalar ve sınıf tarafsızlığı üzerindeki vurgu, erken Viktorya döneminin “vergi yiyici” devletine yönelik şiddetli saldırıları ortadan kaldıran yüksek derecede bir meşruiyet ve güven yarattı. Gladstone mali reformun başarısı, genel olarak merkezi hükümetin vergi sisteminin, özellikle dolaylı vergilerin hafifletilmesine izin veren ve acil durumlarda gelir sağlayan gelir vergisinin, İngiliz devletinin finansmanında giderek daha önemli bir unsur haline gelmesi, yüksek derecede kabul edilmesini sağladı.

İngiliz gelir vergisi, büyük gelirler üzerinde daha yüksek, kademeli vergiler sağlamak ve kazanılmış - kazanılmamış gelirler arasında ayırım yapmak için bir “ek vergi” getirilmesiyle 1906 ve 1914 yılları arasında yeniden düzenlendi. Sonuç, mütevazı orta sınıf gelirliilerinden oluşan önemli bir seçmen grubunu yabancılaştırmadan gelir vergisinin kazanç arttırma kabiliyetini pekiştirmekti. Strateji, gelir vergisindeki artışları yüksek gelir düzeyine sahip toplumsal zümreler ve özellikle “toplumsal olarak yaratılmış” unsurların sahiplerine kaydırarak mütevazı orta sınıfın ve özellikle bağımlı çocukları olan aile babalarının gelirleri üzerindeki vergileri azaltmaktı. Böyle bir yaklaşım, Liberal Parti’ye, artan sosyal harcamalar sunarak ayrı bir İşçi Partisi’nin büyümesini sınırlamak ve aynı zamanda maliyetlerin, üretken, ahlaki açıdan üstün ve kazanılmış gelirlerden ayrılabilen büyük “kazanılmamış” gelirlerin alıcılarına düşmesini sağlayarak, orta sınıf desteğini korumak için bir araç sağladı. Aynı zamanda, liberal

68 Matthew, Gladstone, s. 125–8; M. J. Daunton, ‘The political economy of death duties: Harcourt’s budget of 1894’, N. Harte and R. Quinault’da (d.), Land and society in Britain, 1700–1914: essays in honour of F. M. L. Thompson (Manchester University Press, 1996), s. 149–50.

mali politika, serbest ticareti korumanın ve Muhafazakârların hem gelir sağlamanın hem de yoksulluk sorunlarını istikrarlı, korunan emperyal pazar aracılığıyla çözümlerin bir aracı olarak önerdiği tarife reformunun cazibesini sınırlamanın bir yolunu sunuyordu.⁶⁹ İngiliz gelir vergisi, merkezi hükümet gelirleri için çoğu dış Avrupa ülkesinde uygulanmadan önce kabul görmüş ve reformdan geçmişti. Fransa'da gelir vergisi ancak 1914'te uygulanmaya başlandı ve savaş sırasında etkili olmadı; hâlâ bir çekişme konusuydu ve yaygın olarak sosyalist bir tehdit olarak görülüyordu. Benzer şekilde, Almanya sadece 1913'te bir Reich gelir vergisi getirdi ve çoğunun kendi gelir vergisine sahip eyaletlerle olan ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşadı.

Gelir vergisi, mali-askerî devleti dağıtmak ve harcamaları kısıtlamak için tasarlanan stratejinin bir parçası olarak Britanya'ya getirildi. Ancak aynı zamanda meşru ve adil olarak kabul edilen canlı bir kazanç kaynağı sağlama olasılığını da kendi içinde barındırıyordu. Britanya'da, doğrudan vergiler daha esnekti ve ekonomik büyümeye daha duyarlıydı, bu da gelir vergisini mütevazı bir oranda tutarken dolaylı vergilerin azaltılmasına olanak veriyordu. Bununla birlikte, merkezi hükümetin kazancı için gelir vergisine yüksek oranda güvenmek, bu verginin mükellefi olmayanlara oy hakkının tanınması ve mütevazı orta sınıf üzerindeki doğrudan vergi yükünün azaltılması yönündeki kasıtlı girişim, harcama üzerindeki kısıtlamaları gevşetebilecek kamu tercihleri ve özel maliyetler arasında bir ayrım için uygun koşulları yarattı.

On sekizinci yüzyılda vergi sisteminin idaresine mükellefleri dahil edilmiş ve gerilim kaynaklarının ortadan kaldırılmasına özen gösterilmiştir. Gelir vergisi yeniden getirildiğinde, gelir vergisinin hem değerlendirilmesi hem de tahsilatı vergi ödeyen halkın üyelerine devredildi. 1816'dan önceki gelir vergisi, emlak vergileri ve tahakkuk edilen diğer vergilerde olduğu gibi, meslekten olmayan komisyon üyeleri uluktan, bireylerin vergi yükümlülüğünü belirlemek için meslekten olmayan denetçiler ile yerel işletmeler ve meslek toplulukları tarafından seçildi; vergi, yerel iş adamları arasından seçilen tahsildarlar tarafından komisyon esa-

69 B. K. Murray, *People's budget 1909/10: Lloyd George and Liberal politics* (Oxford University Press, 1980); E. H. H. Green, 'Radical Conservatism: the electoral genesis of tariff reform', *Historical Journal* 22 (1985), 667 – 92.

sına göre tahsil edildi. Sonuç olarak, hükümet yetkililerinin sayısı azdı ve bunlar esas olarak gözetim yapmakla meslekten olmayan komisyon üyelerine ve değerlendircilere bilgi sağlamakla ilgileniyorlardı. Böyle bir yaklaşım, daha merkezi ve bürokratik bir yaklaşımı tercih eden diğer ülkelerdeki yorumculara ilginç göründü ancak devlete güvenin oluşmasına katkıda bulundu. 1816'da gelir vergisine karşı direniş, yerel yönetime yönelik algılanan bir tehditten kaynaklandı ve yerel komisyon üyelerinin yokluğu nedeniyle 1842'de İrlanda'da gelir vergisi uygulanmadı.⁷⁰

Toplam geliri değerlendirme ihtiyacı ortadan kaldırılarak gelir vergisi toplama maliyetleri en aza indirilmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi, 1799'daki gelir vergisi, tüm kaynaklardan elde edilen genel gelir üzerinden vergi toplayarak düşük düzeyde bir uyumla sonuçlandı. 1803'te vergi, bireyin tüm gelirini belirlemeye çalışmadan her kalemden toplandı. Sonuç, uyum ve verimde önemli bir artış oldu. Yeni sistem, mümkün olduğu kadar çok verginin kaynağından toplanması esasına dayanıyordu. Böylece kiracı bir çiftçi, kirasını toprak sahibine vergiden arındırılmış olarak ödüyor ve bakiyeyi vergi tahsildarına veriyordu; benzer şekilde, faiz ödemelerinden de vergi kesintisi yapılmıştır. Asıl zorluk, ticaretten, sanayiden ve mesleklerden elde edilen ve bir gelir akışıyla kaynağında tahsilat yapmanın imkânsız olduğu kârlarla geldi. Ancak yıl sonunda kârlar saptanacak ve vergi eşğinin üzerinde olup olmadığı bilinebilecekti. Bu zorluğu aşmanın yolu, vergi tahsilatını ve tahakkukunu meslekten olmayan komisyon üyelerine, denetçilere ve tahsildarlara devretmekti. Bu sayede resmi bürokratların rolü nispeten mütevazı olabilecekti. Her ilçedeki komisyon üyelerinin, yerel yönetimlere devredilen mevzuatın yorumlanması meselesi olarak değerlendirilen, amortisman ödeneklerinin nasıl ele alınacağı konusunda organize ticaret birlikleriyle anlaşmaya varmalarına da izin verildi. Meslekten olmayan komisyoncular ve denetçiler, gelir vergisini sivil toplum içinde sağlamlaştırdılar. Böylece yakalanan yüksek düzeyde bir uyum, verginin adaletine olan güveni pekiştirdi ve devletin meşruiyetinin yaygın olarak kabul edilmesi sağlandı.

Uygulamada, sistem daha karmaşık hale geldikçe yetkililerin vergi denetçileri veya müfettişleri - gücü zamanla arttı. Ancak

70 Daunton, Trusting Leviathan.

komisyon üyeleri, devlet ile vatandaşları arasındaki hakemlik işlevlerini sürdürdüler. Giderek, vergi sisteminin düzgün işleyişi ve uyum, yerel yönetimdeki meslekten olmayan denetçilerin ve komisyoncuların varlığından ziyade, Milli Vergi İdaresi ile vergi mükelleflerinin profesyonel danışmanlarıyla arasındaki ilişkiye dayanmaya başladı. Vergi kanunlarının yorumlanmasında anlaşmalara ve emsallere varma süreci, resmi idare hukukundan ziyade özerk meslek kuruluşları ve vergi memurları arasında bir müzakere meselesiydi. Bu profesyonel danışmanlar ve vergi makamları arasındaki ilişki, karşılıklı destek ve saygıya dayanmaktaydı. Çünkü danışmanlar, kuralların yorumlanmasında görevlilerin yetkinliğine bir dereceye kadar güvene ihtiyaç duymaktaydı. Yetkililerse uzmanların dürüstlüğüne dair bir dereceye kadar güvenme ihtiyacı içindeydiler. Meslekler ve devlet arasındaki ilişkinin doğası, İngiltere ve Kıta Avrupası arasındaki bir başka ayrışma alanıydı.⁷¹

Vergi danışmanlığı, mesleki statüleri ve dürüstlükleri Hukuk Cemiyeti ve Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü'ne bağlı olan, avukatlar ve muhasebeciler tarafından sağlandı. Bu oluşumların ortaya çıkışı, İngiliz devletinin on yedinci yüzyıldan kalma iki özelliği bağlamında değerlendirilmelidir. İlk özellik, ideal hukuk biçiminin, bağımsızlık ve özgürlüğü garanti eden emsal niteliği taşıyan ve çok eski bir gelenek olduğu fikriydi.⁷² İkincisi, kulüplere, hayır kurumlarına ve tröstlere hizmet sağlama konusunda önemli yetkiler ve yasal özerklik verilmişti. Bu iki unsurun birleşimi, devletin, Fransa ve Almanya'da kendi kendini yöneten mesleklerin devlet denetimine tâbi olduğu bir dönemde, yüksek derecede özerkliğe sahip olan meslek gruplarına müdahale etmemeye özen göstermesi anlamına gelmekteydi.⁷³ Sonuç sadece

-
- 71 Daunton, *Trusting Leviathan*; R. Cocks, 'Victorian barristers, judges and taxation: a study in the expansion of legal work', G. R. Rubin ve D. Sugarman'de (d.), *Law, economy and society, 1750-1914: essays in the history of English law* (Abingdon: Professional Books, 1984); C. Stebbings, 'The General Commissioners of income tax: assessors or adjudicators?', *British Tax Review* (1994), 52-64.
- 72 D. Sugarman, 'Bourgeois collectivism, professional power, and the boundaries of the state: the private and public life of the Law Society, 1825-1914', *International Journal of the Legal Profession* 3 (1996), 81-135.
- 73 M. Burage, 'Revolution as a starting point for the comparative analysis of the French, American and English legal profession', R. L. Abel ve P. S. C. Lewis (d.), *Lawyers in society, III* (Berkeley: University of California Press, 1989).

meslekler için değil, İngiliz devleti için de önemliydi. Raymond Cocks, vergi hukukunun tanımlanmasına meslekten olmayan komisyon üyeleri ve avukatların dahil edilmesinin, parlamentodaki uzmanların her zamankinden daha karmaşık ve teknik yasalar yoluyla kontrol etmeye çalıştıkları, karışık, dağınık, özel amaçlı bir içtihat organına sebep olduğunu öne sürmektedir. Gittikçe karmaşıklaşan yasalar ve vergiden kaçınma yöntemleriyle artan uyum maliyetlerinden bir kısır döngü ortaya çıktı.⁷⁴ Bununla birlikte, süreç, vergi sisteminin meşru ve güvenilir olarak kabul edilmesine katkıda bulunarak, on dokuzuncu yüzyılda daha olumlu mahiyet kazandı.

Bu kısmi yönetim ve yorum devrinin karşılığı, çıkar gruplarının mevzuatta yer alan vergi oranları ve muafiyetler üzerinde herhangi bir pazarlıktan dışlanmasıydı. Vergi sisteminin kongre tarafından yazıldığı, lobiciliğe müsaade edilen ve çeşitli faaliyetler için binlerce muafiyet, kesinti ve krediyle sonuçlanan ABD'nin aksine, özellikle bazı bölgelerde mali kanunların esasları, mümkün olduğunca, özelden ziyade geneldi. Böyle bir model, mali rejimin parlamentoda pazarlık edilen dolaylı vergilere ve ticari çıkarlara bu kadar bağımlı olduğu on sekizinci yüzyıl Britanyası'nda uygulanıyordu. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda, çıkar gruplarının müzakere sürecinden dışlanması ve bir bağımsızlık havasının yayılması yoluyla farklı yöntemlerle toplumsal rıza sağlanmış oldu. ABD'den farklı olarak, vergi önlemleri gizlilik koşullarındaki yönetimden kaynaklanmıştır. Bütçe, genel önlemlere güçlü bir bağlılık besleyen az sayıdaki hazine yetkilisinin tavsiyesini takiben, genellikle Bakanlar Kurulu'ndaki meslektaşlarıyla asgari düzeyde iştirake eden bakan tarafından yazılmıştır. Hükümet, kendi üyelerine bile nadiren danışmıştı. Finans Yasası'nın Avam Kamarası'ndan geçmesi, normalde 1870'lerden itibaren parti disiplininin yaratılmasının bir neticesiydi.⁷⁵ Mevzuat, örneğin hayat sigortası yaptırılması gibi belirli faaliyetler için vergi indirimleri sunabilir veya çocuklar veya bakmakla yükümlü olunan akrabalar için ödenek verebilirdi. Ancak, bu tavizler geneldi ve vergi makamlarının herhangi

74 Cocks, 'Victorian barristers'.

75 S. Steinmo, 'Political institutions and tax policy in the United States, Sweden and Britain', *World Politics* 41 (1989), 500-35.

bir takdir yetkisi kullanmasını gerektirmiyordu. Yetkililer, mahkemelerde genel ilkelerin belirlenmesinde halihazırda mevcut olan sorunları daha da kötüleştirebilecek belirli faaliyet türlerini teşvik etmemek için vergi sisteminin kullanımına dahil olmak istemediler. Amaçları, mümkün olduğu kadar vergi kanununu, uygulamasında takdir yetkisi olmayacak şekilde yazmaktı. Hükümet belirli faaliyetleri teşvik etmek istiyorsa, bu, “vergilerin savurganlığı” yerine parlamento denetimine açık bağışlar biçiminde olmalıydı. Gelir İdaresi’nin Birinci Dünya Savaşı sırasında savunduğu gibi: ‘Bu ülkede bilindiği gibi vergilendirmenin amacı yalnızca para sağlamaktır. Vergiler genel bir uygulamadır ve mükellefler arasında eşit muamele genel bir ilke olduğundan, sorumluluğun kapsamı ve koşulları kanunla yakından tanımlanır ve takdir yetkisi tabudur.’⁷⁶

Sonuç

Devlet üzerinde bir pranga olarak gelir vergisinin kullanılması ve belirli muafiyetlere karşı düşmanlıkla birleşen yönetimde yetki devri süreci, diğer birçok Avrupa ülkesinden çok daha erken bir tarihte çok geniş bir kabul düzeyi yarattı. Mülkiyeti ve devleti savunmanın bir parçası olarak yaratılan tarafsızlık görüntüsü, yeni refah hizmetlerini finanse etmek için merkezi, doğrudan vergilendirmeyi kullanma konusunda diğer ülkelere göre daha çok teşvik etti. Mali sistemde güven tesis etme süreci karmaşık ve beklenmedikti. Harcamalar gayrisafi milli hasılanın bir oranı olarak düştüğünden dolayı on dokuzuncu yüzyılın başlarında vergilendirmeye yönelik artan eleştiriler, basit bir çıkarım üzerinden okunamaz. Britanya’da vergileri değerlendirme ve toplama yöntemi sivil toplumla birlikte şekillendi ve bürokratik müdahaleye yönelik düşmanlığı sınırladı. Bu yollarla, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında İngiliz devleti, dikkate değer bir başarıyla, vergiye dair duyulan derin şüpheden verginin yaygın kabulüne geçmeyi başardı. Kolektif eylem ve vergilendirmeye yeni bir meşruiyet verildi.

76 M. J. Daunton’dan alıntı, ‘How to pay for the war: state, society and taxation in Britain, 1917–24’, *English Historical Review* 111 (1996), 882–919.

II. Bölüm

Orta ve Doğu Avrupa

Alman Devlet Sisteminde Finans ve Güç

Michael North

Bonney'nin (ve Ormrod'un) tanımına göre, bir vergi devleti başağıdaki özelliklerle nitelendirilebilir: gelişmiş bir mali sisteme sahiptir, hayatta kalabilir, mali krizlerin üstesinden gelebilir ve nihayetinde sürekli bir büyüme trendini yakalayabilir. Bu özellikler yalnızca Avrupa'daki bir ülke örneğiyle uyushmaktadır: Mali Devrim'den sonra İngiltere¹ vergi ve mali sistemi "gelişmiş kredi yapılarını ve zaman içinde mali artışları sürdürme kapasitesini" edindiğinde, İngiltere mali bir süper güç haline geldi ve Napolyon'un Avrupa egemenlik üstesinden gelmeyi başardı.²

Almanya, on dokuzuncu yüzyılda önce örnek bir vergi devleti olmadığı için diğer Avrupa ülkelerine benzer bir seyir takip etmiştir. Gerçekten de Almanya 1871'den önce hiçbir zaman bir devlet olamadı! Orta Çağ'da ve erken dönemde Almanya, laik ve dinî bölgelerden oluşan, imparatorluğa ait ve özgür şehirlerin bulunduğu, çok sayıda bilfiil özerk kasabanın mülki ör-

1 Editörün Notu: Mali Devrim olarak adlandırılan aslında İngilizlerin Şanlı Devrim adını verdiği ve 1688'de vuku bulan devrim hareketinden sonra yapılan birtakım iktisadi ve mali düzenlemeleri içeren bir süreçtir. Yeni İngiltere kralı olarak ilan edilen III. William'ın (Hollanda'dan gelen ve Orange Hanedanı'na mensup bir zattır) Hollanda'daki mali ve iktisadi düzenlemeleri İngiltere'ye de getirmesinden ibarettir.

2 R. Bonney, 'Introduction – the rise of the fiscal state in Europe. tah. 1200–1815', içn. R. Bonney (d), The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200–1815 (Oxford University Press, 1999), s. 1–17.

gütlenmenin bir parçası olduğu ve Kuzey'deki Hansa kentlerinin de içinde yer aldığı, az çok istikrarlı bir siyasi birliğe sahip Kutsal-Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. Çoğu, imparatoru en yüksek hükümdarları olarak kabul etse de bu birimler arasındaki siyasi bağlantılar zayıf kaldı. On beşinci yüzyılda, Jan Hus'u destekleyenlerin ve Türklerin saldırganlığına, Burgonya ve Fransa'yla yapılan savaşlara karşı yanıt verebilmek amacıyla bir kurumsal iş birliği süreci (*Moraw: Verdichtung*) başladı. 1495'te bu kurumsallaşma bir imparatorluk meclisinin kurulmasına vesile oldu ve imparatorluğun mali sistemini etkiledi. İmparatorluk düzeyindeki bu sürecin dışında, imparatorluğu oluşturan parçalar içinde ikinci bir devlet oluşum süreci vuku buldu. Gerhard Oestreich veya Kersten Krüger gibi tarihçiler tarafından proto-devletler olarak tanımlanan bu siyasi birimler, Orta Çağ'da egemen bir devlet türünü teşkil eden mülk devletlerden vergi devletlerine doğru geçişi tamamladı.³ İmparatorluğun mali sisteminin ilkel bir mahiyetle devam ettiği göz önüne alınırsa, şehirlere ve bölgelere yönelik genel bir bakışla başlamak daha aydınlatıcı olacaktır.

Belediyelerin Mali Durumu

Kuzeydeki imparatorluk şehirleri ve Hansa şehirleri - Lübeck veya Lüneburg gibi bazıları da imparatorluğun yönetimi altındaki şehirlerdi - yönetim, yasal özerklik ve mali ve saymanlık yapıları açısından en gelişmiş şehirlerdi. Önceleri ara sıra, daha sonrasındaysa yıllık olarak, emlak vergilerini tahsil ettiler ve bazı ürünler üzerinden tüketim vergisi aldılar. Bu olağanüstü vergilerin yanı sıra birtakım gümrük vergileri ve geçiş ücretleri de şehirlerin önemli gelirleri arasında yer alıyordu. Söz konusu geçiş ücretleri arasında nehir, yol, liman ve şehir geçiş ücretleri öne çıkmıştı. Yahudilerden alınan pazar ve mahkeme harçları ile

3 G. Oestreich, 'St ä ndestaad und Staatsbildung in Deutschland', G. Oestreich, Geist und Gestalt des frühmodernen Staates'de (Berlin: Duncker and Humboldt, 1969), s. 277-289; K. Krüger, 'Gerhard Oestreich und der Finanzstaat. Entstehung und Deutung eines Epochenbegriffs der frühneuzeitlichen Verfassungs- und Sozialgeschichte', Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 33 (1983), 333-46; K. Krüger, Finanzstaat Hessen 1500-1567. Staatsbildung im Übergang vom Domänenstaat zum Steuerstaat (Marburg: Elwert, 1980).

ticari faaliyetlerine yönelik vergiler, bu kentlere ait gelirlerin bir diğer bölümünü oluşturmaktaydı. Darphanelerden elde edilen gelirler oldukça önemli olabilirdi ancak şehirlerin para basmak için büyük miktarda değerli maden satın alma veya tedarik etme zorunluluğu kârlılığı azaltmıştı. Şehirlerin emlaklarından alınan kiralar da bütçelere katkıda bulundu.

Bir imparatorluk şehri Nürnberg (1431–40) için, Tablo 6.1'de yansıtıldığı gibi, özgün ve ana belediye gelir ve harcama⁴ kaynaklarını gösteren hesaplar şeklinde kanıtlar mevcuttur.

Nürnberg'in durumu, Yukarı Almanya'daki bir imparatorluk şehrinin karakteristik bir özelliği gibi görünüyor. Oldukça şaşırtıcı olan, şehrin bütçesine düzenli olarak katkıda bulunan doğrudan ve dolaylı vergilerin büyük oranıdır. Harcamaların üçte biri yalnızca borçlanmalar ve krediler aracılığıyla, özellikle de yıllık gelirlerin satılmasıyla karşılanabiliyordu. Kamu borçlanmasının artması, ki bu durum savaş ve savunma harcamalarının üzerinde yer alan diğer giderler kalemünde yer alan yüksek orandaki faiz ödemeleriyle kendini göstermişti, yirminci yüzyıldaki modern vergi devletine nazaran daha belirleyici bir özellik gibi görünmektedir.

Almanya'nın kuzeyindeki Hansa şehirleri farklıydı. Örneğin Hamburg, on dördüncü yüzyıldan itibaren artan ve on altıncı yüzyılın sonunda yüzde 0,3 civarında sabitlenen geçiş ücretleri ve emlak vergileriyle (schoss) büyük ölçüde bütçesini finanse edebilmişti. Hamburg'un sermaye piyasasına girmesi ancak aşırı maddi talep dönemlerinde oldu. Olağanüstü talepler, sırasıyla, örneğin komşu bölgelerin satın alınmasından (1387), yargılama erkinin kazanılmasından (1392), Alster-Trave Kanalı'nın (1472) inşasından ve başta Hollanda(1392, 1451-53), İngiltere, Pomera-na (1426-35), Danimarka gibi ülkelerle yapılan savaşlardan ve korsanlara karşı girişilen mücadelelerden (Ostfriesland, 1409) kaynaklandı. Alster-Trave Kanalı'nın inşası için yıllık gelirler satılarak 15.000 lübisck mark (milyon) toplandı. Bu mali taahhütler Hamburg'un borçlarındaki dalgalanmalara da yansdı. Örneğin,

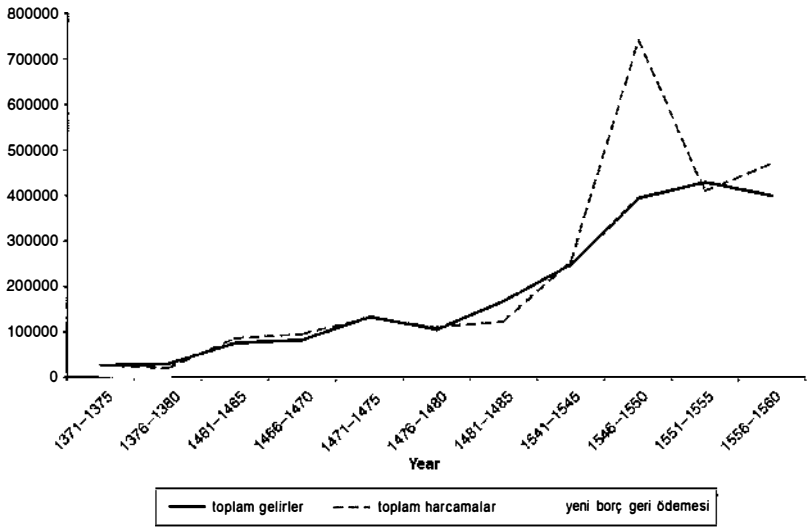
4 P. Sander, Die reichsstädtische Haushaltung Nürnbergs: dargestellt auf Grund ihres Zustandes von 1431 bis 1440 (Leipzig, 1902), s. 417–18, 689–690, 701; E. Isenmann, Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft (Stuttgart: E. Ulmer, 1988), s. 170–177.

Schmalkaldic Savaşı sırasında Hamburg, Katolik imparatora karşı Protestan prensleri desteklediğinde, büyük miktarda borç bulunması gerekiyordu. Vergi gelirleri ve geçiş ücretleri önemli ölçüde artmasına rağmen, Hamburg'ın bütçesinin artan bir bölümü Schleswig-Holstein soyluları tarafından verilen krediler aracılığıyla finanse edilmişti. Şehir bütçesinin borçlanma yöntemiyle desteklenmesi görece yeni bir durumdu. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, alacaklılar (Hamburg ve Lübeck'in sakinleri/tüccarları) Hamburg'un yıllık gelirlerine yatırım yaptılar. On altıncı yüzyılda Hamburg mali bakımından Schleswig-Holstein aristokrasisine bağımlı hale geldi. Rantzau (145.000 Ml.), Alefeld (58.000 Ml.), Sehested (56.000 Ml.), Wisch (34.000 Ml.), Brockdorp (28.000 Ml.), Damme (27.000 Ml.), Pogwisch (26.000 Ml.), Reventlow (21.000 Ml.), Ratlow (17.000 Ml.), Buchwald (10.000 Ml.) ve Rumor (4.000 Ml.) aileleri 'hak' dininin korunması için' gereken olağanüstü kredileri verdiler (bakınız Şekil 6.1 ve 6.2). Bu soylu aileler, girişimciler ve Batı pazarları için büyük ölçekli tahıl üreticileri olarak orduda büyük servet kazanmışlardı. Ayrıca Güney Aşağı Ülkelerinin eyalet borçlarına da para yatırdılar.

Tablo 6.1. Nürnberg İmparatorluk Şehri'nin gelirleri ve harcamaları, 1431-1440

Belediye gelirleri	Percentage
Doğrudan vergilerin yüzdeleri (mülk vergileri)	20.27
Dolaylı vergiler (şarap ve bira üzerinden alınan vergiler)	21.21
Pazar vergileri (tartı, geçiş ücreti) ve darphane	2.67
Yahudiler ve köyler	3.17
Konut kiralari ve satışları ve kamu tahıl satışı	6.04
Ormanlar	0.99
Belediye işletmeleri	3.05
Yıllık gelirlerin satışı	33.97
Diğerleri	8.63
Belediye harcamaları	
İdare	7.52
Savaş ve savunma	29.25
Yargı yetkisi	0.81
Yoksulluk yardımı	0.88
Bina	17.96
Kredi ve yıllık gelirler üzerindeki faiz	35.73
Beylik hakları satın alımları	7.77
Diğerleri	0.08

Şekil 6.1. Hamburg'un merkezi para evi, 1371–1560⁵

Kaynak: H. Reincke, 'Die alte Hamburger Stadtschuld der Hansezeit (1300–1563)', A. von Brandt ve W. Koppe'da (d.), *Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rösig* (L ü beck: M. Schmidt-R ö mhild 1953), s. 270–1.

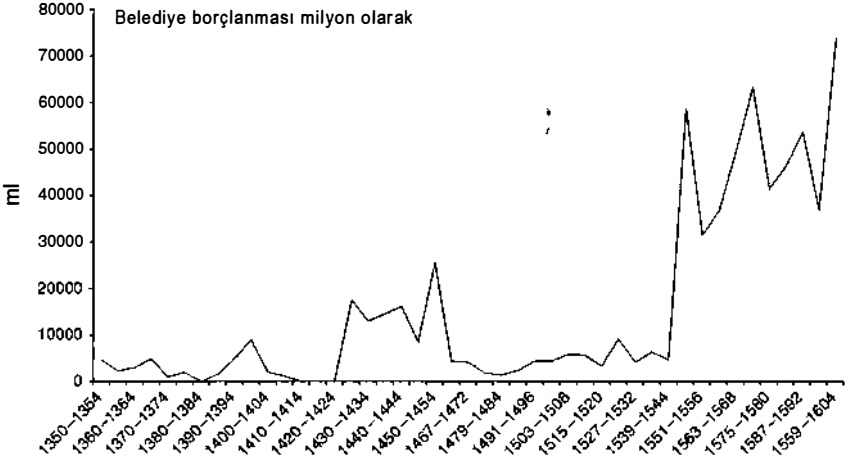
Bölgesel Mali Durum

İmparatorluk ve Hansa şehirlerinin gelişmiş mali sistemle-riyle karşılaştırıldığında, laik ve dinî bölgelerin mali sistemleri oldukça ilkel görünmektedir. Bu yönetim biçimlerinde prensler (dükler, kontlar veya piskoposlar) kendi topraklarını sömür-düler ve baronlar (*Herren*) kiracılarından çeşitli isimler altında feodal kiralılar topladılar. Orta Çağ'da bölgesel devletlere ait büt-çeler bulunmuyordu ve birkaç örnek dışında (Töton Şövalyeleri gibi) kayıt tutma alışkanlığı yoktu. Prenslikler genellikle yerel düzeylerde *Ämter* olarak adlandırılan idari ve mali birimler ha-linde örgütlendi. Gezici mahkeme, *Ämter*'den gelen aynı yerel vergilerin aracılığıyla muhafaza edildi ve ihtiyaçları karşılandı. Prenslik konutları inşa edildiğinde bile, nakdi kiralılar haricinde,

5 H. Reincke, 'Die alte Hamburger Stadtschuld der Hansezeit (1300–1563)', A. von Brand ve W. Koppe'da (d.), *Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rösig* (Lübeck: M. Schmidt-Römhild 1953), s. 270–1.

araziden elde edilen aynı gelirler önemli bir rol oynadı ancak bu gelirlerin bazen paraya çevrilmesi gerekti. Vergiler ‘olağanüstü’ idi ve yalnızca gerekli durumlarda toplanabiliyordu. Bazen tüketim vergileri, Saksonya’daki bira tüketim vergisi (*Tranksteuer*) gibi bir kasabadan tüm bir bölgeye yayılabildi. Pazar geçiş ücretleri, askerî muhafızların masrafları, (*Geleitgeld*), madenlerden ve darphanelerden elde edilen senyoraj gelirlerinin yanı sıra Yahudilerin vergilendirilmesi, bölgesel kazançlara katkıda bulundu.

Şekil 6.2. Hamburg’da belediye borçlanması, 1350–1604

Olağanüstü vergiler ancak özel durumlarda sadece soylular tarafından verilirdi ve onların onayına tâbiydi. Bu amaçla, bölgenin veya “toprak”ın temsilci meclislerinin çağrılması gerekiyordu. Gelirlerin bileşimi, bölgeden bölgeye ve zamana göre büyük farklılıklar gösterdi. Örneğin, Ren ve Pfalz’ın dinî otoriteyi temsil eden seçmenleri, Ren boyunca gümrük geçiş ücretleri olarak yeni bir gelir kaynağı yarattılar. Ticaretten gelen muazzam altın akışı, seçmen prenslerin ünlü Ren guldenini piyasaya sürmesini sağladı ve böylece Batı ve Orta Avrupa için önemli bir para birimi yarattı.⁶ Nüfuz bölgeleri çok geniş olmadığından kırsal kiralalar

6 E. Isenmann, ‘The Holy Roman Empire in the Middle Ages,’ Bonney’de, *The rise of the fiscal state in Europe*, s. 243–80, özellikle s. 247–9.

yalnızca küçük bir rol oynadı. 1419'da Köln Elektörlüğü'ndeki Yahudilere uygulanan olağanüstü bir vergi 25.000 guldenlik gelir sağlarken, Saksonya'da durum farklıydı. Bölge gelirler ve madencilikten elde edilen kazanç baskın olmasına rağmen Saksonya'nın harcamalarını karşılayamadı. Hussit Savaşları'na⁷ katılmak, Saksonya'yı ağır bir şekilde borçlu hale getirdi. Çoğu bölge geliri (*Amter*'den) teminat olarak gösterildi ve dükler, Abraham Esra gibi Yahudi bankacılar tarafından sağlanan ekstra kredilere bağımlı hale geldi. Neyse ki, 1470'lerdeki gümüş madenciliğinin patlaması, Saksonya'nın borcunun bir kısmını geri ödemesini sağladı. Ayrıca, Tranksteuer (bira vergisi, 1470-76 sonrası) dükler gelirlerini arttırdı. Saksonya'nın şehirleri, özellikle Leipzig, borcun ödemesini teminat altına aldı. Kasabaların dışında, alacaklıların çoğunluğu yerel soylular ve tüccarlardı ve Saksonya aristokrasisinin bir parçasıydılar. Böylece, diyetteki toprak soyluları aynı zamanda Saksonya devlet borcunun alacaklıları ve garantörleriydi. Schmalkaldic Savaşı'ndan sonra ve 1552'deki Dresden Diyeti'nde, seçmen prensler bira üzerindeki tüketim vergisinin gelirlerini borcun ödenebilmesi amacıyla aristokrasiye tahsis etti.

Daha sonra aristokratlar bira vergisi topladıkları gibi borç yönetiminin sorumluluğunu da üzerlerine aldılar. Sonuç itibarıyla seçmen prensler, likidite krizini çözmek istedikleri zamanlarda soyluların rızasına bağımlı hale geldiler. Bu bağımlılık, gerçekten de erken modern devletin oluşumu için belirleyici bir süreçti. Ancak Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, soylular artık devlet için kredi teminatı veremez hale geldiğinde, seçmen prenslere kredi verebilen Yahudi sarraflara ve bankacılara karşı güçlerini kaybettiler.⁸

Oestreich, soyluların vergi idaresi üzerindeki rolünü on altıncı yüzyılda devlet oluşumunun belirli bir aşaması için belirli bir "kamu vergi ve mali idaresi"nin ortaya çıkışında çok önemli bir adım olarak görür. Krüger, Oestreich'in görüşünün orman

7 Editörün Notu: Hussit Savaşları, 1419-1434 yılları arasında ünlü Hristiyan reformcu Jan Huss'un yandaşları ve Katolik Alman prenslikleri arasında süregiden savaşlardır.

8 U. Schirmer, 'Die Institutionalisierung fürstlicher Schulden in Sachsen im 15. und 16. Jahrhundert', Gerhard Lingelbach'da (d), Staatsfinanzen – Staatsverschuldung – Staatsbankrotte in der europäischen Staaten- und Rechtsgeschichte (Cologne: Böhlau, 2000), s. 277–92. Schirmer, Kursächsische Staatsfinanzen (1456–1656): Strukturen, Verfassung, Funktionseliten (Stuttgart: In Kommission bei Franz Steiner, 2006).

arazilerinden vergi tahsil eden, tuz üretimi ve *Ämter*'de ticaret üzerinden vergi toplayan nispeten verimli yöntemlere sahip iyi organize edilmiş bir " mülk devleti" şeklinde nitelendirilen Hessen'le bağlantısını kurarak ayrıntılı bir şekilde ele aldı. Bununla birlikte mülk devletinin elde ettiği gelirler, Schmalkaldic Savaşı esnasında Hesse'nin imparatorun karşısında savaşa katılmasıyla birlikte son sınırına ulaşmıştı. Askerî operasyonlar, 1550'lerde bir milyon gulden civarında bir miktarın (yaklaşık olarak bölgenin gelirinin on katı) borç olarak alınmasına yol açtı. On altıncı yüzyılın ortalarındaki bu mali kriz, vergi devletine geçiş sürecinde bir mihenk taşıydı. Kişisel servet üzerinden yeniden taksim edilen vergiler, soyluların sıradan halk topluluklarıyla birlikte anlamlı bir toplumsal zümre birlikte vergilendirildikleri bir gelir kapısıydı.⁹ Düzenli hale getirilen şarap ve bira vergileri de yıllar boyunca ödenmeye devam edildi. Hessen'in bütçesindeki artan açık ve aynı zamanda vergilerin toplam gelir içerisindeki pekişen önemi, Tablo 6.2'de açıkça görülmektedir.

Tablo 6.2. Hessen'de merkezi idare gelirleri ve harcamaları, 1500–1568 (gulden)

	1500–09	1510–19	1520–29	1530–39	1540–49	1550–59	1560–68
Gelirler							
Hazine	29,721	26,614	45,868	57,676	67,638	104,024	100,729
Vergiler	2,838	1,500	6,000	27,701	48,285	51,504	62,459
Toplam Gelirler	32,559	28,114	51,868	85,377	115,923	155,528	163,188
Toplam harcamalar	23,769	17,892	40,964	162,334	210,412	154,615	98,669
Bütçe fazlası	8,790	10,222	10,904	—	—	913	64,519
Bütçe açığı	—	—	—	76,957	94,489	—	—
Geri ödeme	—	—	—	44,225	85,442	15,860	—
Krediller	—	—	—	45,052	22,375	—	—
Olağanüstü harcamalar	—	—	—	—	—	—	48,144
Bütçe fazlası	8,790	10,222	10,904	12,320	13,328	16,773	16,375

Kaynak: K. Krüger, Finanzstaat Hessen 1500–1567. Staatsbildung im Übergang vom Domänenstaat zum Steuerstaat (Marburg: Elwert, 1980), s. 297, 133. Tablo.

9 W. Schulze, 'The emergence and consolidation of the "tax state". I. The sixteenth century', R. Bonney'de (d.), Economic systems and state finance (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 261–79, özellikle s. 270–1.

Hessen’le karşılaştırıldığında, Prusya Dükaliğı (Doğıu Prusya) bir mülk devleti olarak örgütlenirken vergiler bölgesel gelire düzensiz bir biçimde katkıda bulunmaya devam etti. Soylular yeni vergi taleplerini reddettiğinden, harcamalar genellikle sadece bölgesel arazilerin (*Ämter*) teminatı üzerinden borçlanarak finanse edilebildi (bkz. Tablo 6.3). Böylece, soylular, rehinli *Ämter*’den dükün alacaklıları olarak kâr elde ettiler. Ayrıca, vergiler konusunda aristokrastlar ile şehirlerin temsilcileri (Königsberg) arasında bir çıkar çatışması bulunmaktaydı. Dük vergi hibesi talebiyle geldiğinde, soylular bira vergisini tercih ederken şehirler emlak vergisinin seçilmesi için bastırmaktaydı. Şehirlerin bakış açısından değerlendirildiğı vakit, bira vergisi yerel bira endüstrisi için zararlı addediliyordu. Könisberg şehirlerinin toplam vergi gelirinin üçte biri bira üzerindeki tüketim vergisi aracılığıyla tahsil edilmişti. Bir ya da iki yıllık dönemler için biradan ekstra vergi almada şehirlerin ikna edilmeleri gerekiyordu.

Tablo 6.3. Prusya Dükülüğü’nün gelirleri ve harcamaları, 1560-1619 (Prusya markı olarak)

	1560–69	1570–79	1580–89	1590–99	1600–09	1610–19
Gelirler						
Hazine	164,892	185,556	265,511	340,812	402,841	527,196
Vergiler	36,194	14,976	—	—	—	17,478
Toplam Gelir	201,086	500,532	265,511	340,812	402,841	544,674
Toplam	255,047	220,492	251,578	322,995	497,798	555,338
Harcamalar						
Bütçe Fazlası	—	—	13,933	17,817	—	—
Bütçe Açığı	53,961	19,960	—	—	94,957	10,664
Rehinler	29,721	18,420	—	—	12,000*	140,363*
Olağanüstü harcamalar	—	—	—	—	—	48,144
Bütçe fazlası/						
Bütçe açığı	-24,240	-1,540	13,933	17,817	-82,957	129,699

Notlar: * tahmini ortalamalar; KAYNAKLAR: M. North, ‘Finanzstaaten im Vergleich: Die Landgrafschaft Hessen und das Herzogtum Preußen im 16. Jahrhundert’, Werner Buchholz ve Stefan Kroll’da (d.), Quantität und Struktur. Festschrift für Kersten Krüger zum 60. Geburtstag (Rostock: Universität Rost, 1999), s. 64–74, s. 65f’de ; M. North, Die Amtswirtschaften von Osterode und Soldau. Vergleichende Untersuchungen zur Wirtschaft im frühmodernen Staat am Beispiel des Herzogtums Preußen in der zweiten Hälfte des 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (Berlin: Duncker & Humblot, 1982), s. 329, 77. Tablo.

İmparatorluk Maliyesi

İmparatorlar ayrıca, ziyaret ettikleri bölgelerin kaynaklarından beslenmesi ve ihtiyaçlarının tedarik edilmesi gereken gezici bir mahkemeye sahipti. Roma imparatoru veya Alman kralının da emrinde kendilerine miras yoluyla kalan bölgeler vardı - *Reichsgut*. Bununla birlikte, bu kalıtsal topraklar, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda tımar şeklinde dağıtılmaları,bağış yapılması, borçlara karşın rehin gösterilmeleri ve gasp edilmeleri gibi çeşitli sebepler yüzünden sürekli olarak parçalandılar. Bu arada, birkaç kralın eski imparatorluk topraklarından gasp edilen parçaları geri alma çabaları genellikle başarısız oldu. Sonunda, imparatorluk gelirleri olarak yalnızca kraliyet darphaneleri, imparatorluk şehirleri tarafından ödenen vergiler, Yahudilerden alınan harçlar ve adli hizmetlerin mali yönden sömürülmesi kaldı. Şehir vergileri, kraliyet memurlarına, prenslere, şöbyularda ve yerel yönetimlere verilen taahhütlerle daha da azaldı. Bazı şehirlerse sınırlı bir süre için vergi muafiyetlerinden yararlanırken imparatorlar daha sonra olağanüstü vergileri, -bazen başarılı bir şekilde karşı uygulanan- yükseltmek zorunda kaldılar.

İmparator, içler acısı mali durumunu düzeltebilmek temelde savaşlar esnasındaki hizmetleri karşılamak için kullanılması gereken yeni vergileri yürürlüğe koydu. Örneğin, 'altın kuruş' (guldin *pfennig*) olarak adlandırılan ve 20 guldenden fazla mülkü olan tüm Yahudiler tarafından (on iki yıldan fazla) kişi başına ödenen ilk olağan kamu vergisi, 1342'de Bavyera İmparatoru Louis tarafından uygulanmaya başlandı. On beşinci yüzyılda, Bohemya'nın sapkın Hus yanlıları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli tehdidi, imparatorlukta yeni vergilerin alınmasını kaçınılmaz hale getirdi.

1422'de toplanan ilk vergi, Hussit Savaşı'nın gerektirdiği mali taleplerden doğdu ve küçük askerî birliklerin (*Gleiven* = kılıçlar) imparatorluğa tâbi dinî ve laik prenslerin, piskoposların, kontların, baronların ve şehirlerin ekonomik kaynaklarından temin edildiği taksim vergisi (*Matrikularumlage*) olarak tasarlandı. Bu vergi, İmparatorluğun on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Türklere karşı savunması sırasında, daha sonraki vergiler için takip edilen bir modele dönüştü. 1427'de Hussitler'e karşı savaşı finanse edebilmek için tasarlanan ikinci bir vergi, mülk üzerinde doğrudan uygulanacak bir vergiydi (*Quotitätssteuer*). Birkaç bölge vergiyi

toplamasına rağmen, gelirin yalnızca küçük bir kısmı imparatorluk hazinesine girdi. Regensburg ve Augsburg (1471 ve 1474) diyetlerinde imparator, Türklere karşı bir ulusal ordu ve haçlı seferini finanse etmek için yeniden olağanüstü bir verginin toplanmasını istedi. Kârları ve gelirleri vergilendirmek için tasarlanan bu vergiler başarılı olmadı. Bu nedenle 1480 Diyeti'nde yapılan tartışmalarda, düzenli bir ordunun tesisine yönelik siyasalar sürekli yıllık vergilere bağlandı, Macaristan (düzenli olarak Osmanlı saldırganlığına maruz kaldı)ve Fransa krallıkları ile İtalyan kent devletleri örnek gösterilerek atıfta bulunuldu. 1486'da İmparator III. Frederick, 163.000 guldenlik "acele yardım" (*eilende Hilfe*) olarak adlandırılan bir desteği tekrar istedi. Meblağ, bölge yöneticileri ve şehirler arasında paylaştırıldı (Kral Maximilian, altı seçmen prens, Tirol Arşidükü Sigismund ve yetmiş imparatorluk şehri). 500.000 gulden için yapılan ikinci bir talepte, ödeme yapması gereken kişiler ve bölgeler arasında altı seçmen prens, yirmi bir başpiskopos ve piskopos, on sekiz başrahip, on bir laik prens ve elli sekiz şehir de yer almaktaydı. İmparatorluğun diğer Avrupalı güçlerle rekabeti sırasında devamlı vergilendirme kaçınılmaz görünüyordu. 1495'te Worms'daki diyeti, kalıcı barışı (*Ewiger Landfrieden*), imparatorluğun yargı yetkisini ve *Gemeiner Pfennig* olarak adlandırılan bir genel vergiyi, getirdi. İmparatorluğu temsil eden bir imparatorluk diyeti (*Reichstag*), vergilendirmeye ilgili kararlar almak için şekillendi. Bu arada, kendilerini değerlendiren prensler hariç, imparatorluğun kırk yaşın üzerindeki tüm sakinlerine imparatorluk vergisi uygulandı (bkz. Tablo 6.4).

Savaşla bağlantılı olarak, diyet imparatorluğun dahil olduğu savaşın devamı için eyaletlerin vergilendirilmesinin yanı sıra imparatorluğun yargı yetkisinin ve kamu düzeninin korunması için çeşitli tedbirler almaya başladı. Beklenen en az 300.000 gulden 136.000 ilâ 166.000 gulden askerî amaçlar için, 10.000 gulden imparatorluk mahkemesi için (*Reichskammergericht*) ve 1.000 gulden kamu düzeninin korunması için harcandı. İmparatorluk şehirleri, dinî prensler ve rahipler vergiyi desteklese de -birçok seçmen ve laik prens oldukça engelleyiciydi- bazı bölgesel soylular imparatorluk vergisini toplamayı reddetti. Bölgesel yöneticiler ve soylular egemenliklerine müdahale edildiğini düşünerek imparatorluğun vergilendirme yetkisini reddettiklerinden dolayı uzun süre ayakta kalamadılar.

Tablo 6.4. Gemeiner Pfennig'in kişi başına emlak vergileri

Yoksul insanlar	1/24 fl.
500 florinlik bir gelire sahip kişiler	0.5 fl.
1000 florinlik bir gelire sahip kişiler	1 fl.

Yeni vergilendirme biçimlerinin getirilmesi gerekiyordu. Böylece (1422'de olduğu gibi) taksim vergisi modeli popülerlik kazandı. İmparatorluktaki soylular, 1521'de Roma aylığı (*Römermonat*) şeklinde bilinen ve Roma'da imparatorların taç giyme töreni için toplanan 4.000 süvari ve 20.000 piyadeden (*Fußsoldaten*) müretteb hayali bir ordu için Worms Diyeti'nde kararlaştırılan yükümlülükleri yerine getirerek imparatorluk vergisini ödediler. Bu vergi, aylık 64.000 guldene tekabül ediyordu. İmparator para istediğinde, diyet ona belirli bir meblağda 'Roma Aylığı' verdi; her biri 1521'in repartisyonuna taksim oranına (*Matrikel*) göre imparatorluk tebaasına pay edildi. 'Roma Aylıkları'nın kaç adet olduğu ve ne sıklıkla verildiği, fiili siyasi duruma ve imparatorlar ile imparatorluk soyluları arasındaki müzakerelerin başarısına bağlıydı. Örneğin, 1603'te, Türklere karşı seferleri sırasında, imparator maksimum seksen altı Roma aylığı (550.400 gulden) alabildi. V. Charles'ın otuz yedi yıllık saltanatı sırasında, imparatorluk diyeti sadece 73,5 Roma Aylığı'nı uygun buldu. O zaman bile, her bölge yükümlülüklerini yerine getirmedi. Bununla birlikte, imparatorluk gelirleri on altıncı yüzyılın ilk yarısında 2,5 milyon guldenden 3,5 milyon guldene 1576-1606 yılları arasında 30 milyon guldene yükseldi. Roma Aylığı dışında, 1548'de *Reichskammergericht*'in bakımı için ikinci (yıllık) bir taksim vergisi, *Kammerzieler* olarak bilinen vergi getirildi.¹⁰ İmparatorluk vergilerinin sürekli akışıyla, imparatorluğun mali idaresi daha güçlü hale geldi. Mali idarenin en yüksek mevkideki yetkilisi *Reichspfennigmeister*, Zacharias Geizkofler, imparatorluk tahsilatının verimliliğini arttırdı.

10 Isenmann, 'The Holy Roman Empire', s. 265–73; P. Schmid, *Der Gemeiner Pfennig von 1495* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989). P. Moraw, 'Der "Gemeiner Pfennig": Neue Steuern und die Einheit des Reiches im 15. und 16. Jahrhundert', Uwe Schultz'da (d.), *Mit dem Zehnten fingen an. Eine Kulturgeschichte der Steuer*, 2nd edn, (Munich: Beck, 1986), s. 130–42. W. Schulze, *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung* (Munich: Beck, 1978).

Geizköfler döneminde, hibelerin yaklaşık yüzde 90'ı toplandı ve Türk işgallerine karşı başarılı bir savunmaya katkıda bulundu. Bu durum, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, perişan ekonomik ve mali durum, bölgesel devletlerin ve imparatorluğun artan siyasi ihtiyaçları karşılama kabiliyetini azalttığına değışti.¹¹ İmparatorluk hâlâ Fransa ve Türklere karşı savaşlarını ve savunma çabalarını finanse etmeyi başarsa da alınan Roma Aylıkları ile toplanan Roma Aylıkları arasındaki fark arttı. On sekizinci yüzyılın sonlarında, durum açıkça kötüleşmişti. 1793 ve 1796 arasında, 15 milyon gulden değerinde 230 Roma Aylığı alındı ancak gerçekte sadece 5 milyon gulden hazineye ulaştı.¹²

Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Alman eyaletlerinin artan siyasi gücü, zayıf vergi ve mali sistemlerle birleştiğinde, yöneticilerin çeşitli şekillerde para toplama çabalarının yoğunlaşmasına yol açtı. Seçeneklerden biri, savaş sırasında mali kayıplara uğrayan ve artık sermayelerini prenslere verdikleri borçlar yüzünden riske atmak istemeyen *Reichsstädte*'deki (Nürnberg gibi) ticari bankaların kredi vermediği bir dönemde borçlanabilmek ümidiyle Yahudi sarrafları (*Hoffaktore*, *Hofjude*) kullanmaktı. Böyle düşmanca bir ortamda, Yahudi sarrafların kendi servetlerini prenslerin hazinesine akıtmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Alman prensliklerinin mali talepleri, Yahudi sarrafların iktisadi ve sosyal bakımdan ilerleyebilmesi için bir kapı aralamıştı.

Ayrıca Yahudi sarrafların artan önemi, mutlakiyetçi devletin oluşumuyla, mutlakiyetçi idarecilerle soylular arasındaki para ve düzenli ordunun finansmanı husundaki mücadelelerle de yakından bağlantılıydı. Yahudi sarraflar, hükümdarların özerkliğine, maki ve siyasi konularda soylulardan bağımsız karar alabilmeleri süreçlerine katkıda bulundu. Sonuç, Yahudi sarrafların soylular tarafından suçlamaların hedefi haline gelmesi ve yalnızca yöneticilerle kurdukları özel kişisel ilişkiler aracılığıyla korunmasıydı. Yahudi sarraflar hükümdarlara yiyecek, giyecek, lüks tüketim maddeler ve hepsinden önemlisi kredi sağladı. Yerel darphanelere gümüş ve altın sağladılar ve genellikle nakit

11 Schulze, Reich und Türkengefahr, s. 362–3. N. Jörn, 'Beobachtungen zur Steuerzahlung der Territorien des südlichen Ostseeraumes in der Frühen Neuzeit', N. Jörn ve M. North'da (d.), Die Integration des südlichen Ostseeraumes in das Alte Reich (Cologne: Böhlau, 2000), s. 311–91.

12 H.-P. Ullmann, Der deutsche Steuerstaat. Geschichte der öffentlichen Finanzen (Munich: Beck, 2005), s. 58.

avanslar için darphaneleri kiraladılar. Sermayelerini arttırmak isteyen Yahudi sarraflar, Hristiyan mevduat sahiplerinin yanı sıra çeşitli aile ağlarından istifade ettiler.¹³

Yahudi sarrafların tanınan şahsiyetleri arasında Worms'daki Yahudi cemaatinden gelen ve Habsburg İmparatorluğu'nun finansörleri olan Samuel Oppenheimer ve yeğeni Samson Wertheimer gösterilebilir. Oppenheimer, özellikle 1683'teki ünlü Viyana Kuşatması sırasında, Fransa ve Türklerle yapılan mücadelelerde imparatorluk ordusunun tedarikçisi (*Kriegsfaktor*) olarak çalıştı. 1703'te öldüğünde, *Hofkammer* ona altı milyon sterlin borçluydu (Alman guldeni). Ama borcunu ödemedi. Yeğeni Samson Wertheimer iflastan kurtuldu. İspanya Veraset Savaşı sırasında uzatılan borçlar geri alındı ve 1724'te zamanının en zengin ve en seçkin Yahudilerinden biri olarak öldü.¹⁴

Feidel David, 18. yüzyılın ortalarında Hessen-Kassel *Landgraf*'a hizmet etti. Yedi Yıl Savaşları sırasında yardımlar için İngilizlerle yapılan müzakereleri yürüttü. Feidel David'in yerini, Amerikan Bağımsızlık Savaşı esnasında Hessen-Kassel'in "paralı asker ticaretinden" elde ettiği kazançlarla yatırım yapan ve sonraki yüzyılda Rothschild ailesinin yükselişine zemin hazırlayan Frankfurtlu sarraf Meyer Amschel Rothschild aldı. Frankfurt'ta çok sayıda Yahudi tüccar, farklı prenslik veya dükalık mahkemeleri için *sarraflık yapmaktaydı*. En önde gelenleri arasında, Württemberg Dükü Karl Alexander'ın saltanatı sırasında önemli bir konuma gelen, Frankfurt'ta bir emtia ve bono satıcısı olan Joseph Süß Oppenheimer (1689-1738) vardı. Hane halkının ve Württemberg'in daimî ordusunun mali işlerini yönetti. Dükün mutlakiyetçiliği güçlendirmesine ve Württemberg soylularının siyasete yönelik müdahalelerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı oldu. Dükün ölümünden sonra Oppenheimer yargılandı, ölüme mahkûm edildi ve idam edildi.¹⁵ On sekizinci

13 H. Schnee, *Die Hoffinanz und der moderne Staat*, 5 vols. (Berlin: Duncker and Humbolt, 1953-1965); M. North, 'The great German banking houses and European merchants, 16th - 19th centuries', A. Teichova, G. Kurgan van Hentenryk ve D. Ziegler'de (d.), *Banking, trade and industry, Europe, America and Asia from the 13th to the 20th century* (Cambridge University Press, 1997), s. 35-49, s. 39ff'de.

14 M. Grundwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis* (Vienna-Leipzig: Braum ü ller 1913); Selma Stern, *The court Jew: a contribution to the history of absolutism in Central Europe* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1950), s. 86-8.

15 Schnee, *Hoffinanz*, Cilt 4, s. 109-48; Barbara Gerber, *Jud Süß. Aufstieg und Fall im frühen 18. Jahrhundert* (Hamburg: Christians, 1990).

yüzyılın sonunda, Württemberg dükleri, Hechingen Kaullalarını ordunun tedarikçileri olarak kullanmaya devam ettiler. Dük ile 1802'de *Württembergische Hofbank*'ı kurdular ve on dokuzuncu yüzyıl özel bankacılığına giden yolu açtılar.¹⁶

Brandenburg-Prusya'nın Mali Mutlakiyetçiliği

Soyluların mali zayıflığını veya inatçılığını aşmak için kullanılan bir başka seçenek, mutlakiyetçiliği ve sürekli vergilendirmeyi birleştirmektir. Böylece Brandenburg-Prusya, soyluların yetkilerini sınırladı ve aynı zamanda daimî bir ordunun masraflarını karşılayabilmek için uygun bir vergi sistemini ve mali temeli oluşturdu. Bu önlemler, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Brandenburg-Prusya'yı yeniden inşa etmek için 1641 ve 1667 yıllarında Büyük Seçmen Prens Frederick William tarafından hayata geçirildi. Seçmen prens, biri doğrudan vergi (toprak mülkiyetine yapılan katkı) ve diğeri de dolaylı tüketim vergisi (şehirlerdeki tüketim vergisi) olmak üzere iki kalıcı vergiyi uygulamaya başladı. Özel tüketim vergisi, özellikle içecekler, brendi, tahıllar, et, baharat, kahve, tütün, tekstil ve inşaat malzemeleriyle diğer gıda maddeleri gibi kentsel nüfusun ihtiyaç duyduğu genel kullanımdaki çoğu ürüne uygulanan bir dizi vergiden oluşuyordu. Prensipite vergi politikası, mümkün olan en düşük vergi oranlarının uygulanmasıyla birlikte maksimum sayıdaki ürünün vergilendirilmesine dayanmaktaydı.¹⁷ Brandenburg eyaletlerinin çoğunun bölgesel soyluları yeni vergileri onaylamasına rağmen, Prusya'da, özellikle Königsberg şehirlerinde direniş güçlüydü ve Büyük Seçmen Prens, tüketim vergisinin getirilmesini uygulamak için askerî güç kullanmak zorunda kaldı. Farklı illerde değişen özelliklere sahip arazi kotaları aracılığıyla mülk üzerinden doğrudan bir vergi toplandı (Varlık vergisi, çatılar üzerinden alınan bir harç veya emlak vergisi). Değerlendirmeler bazen verime, bazen ekilen tohum miktarına, bazen işletmenin büyüklüğüne veya ocak sayısına göre yapılmıştır. Feodal beyler vergi yükü-

16 Schnee, Hoffinanz, Cilt 4, s. 109–78.

17 E. Schremmer, 'Taxation and public finance: Britain, France, and Germany', Peter Mathias ve Sidney Pollard'de (d.), *The Cambridge economic history of Europe*, cilt VIII: the development of economic and social policies (Cambridge University Press, 1989), s. 411.

nü kiracılarına veya köylülerine yansıtabildikleri için bu vergiyi ödemekte sorun yaşamadılar. Brandenburg'daki soylulara ait malikaneler vergiden muaf tutuldu. Ancak Prusya'da, Frederick William I (1713–40), Prusya soylularının mülkiyetleri üzerinde kalıtsal haklar elde etmek için ödemesi gereken bir arazi vergisini (*Generalhubenschoss*) uygulamaya koydu. Vergilerin yanı sıra karayolları, su yolları ve limanlardaki yerel geçiş ücretleri de gelirin oldukça önemli bir bölümünü oluşturuyordu. On sekizinci yüzyılın başlarında, kraliyete ait mülkler, mali bakımdan güvenilir kiracılar tarafından yapılan ödemeler sayesinde önemli bir gelir kaynağı olmaya devam etti (bkz. Tablo 6.5). Mali sistemin etkinliğini arttırmak için, I. Frederick William birbirinden bağımsız idari komisyonları bir Yüksek Finans, Savaş ve Arazi Otoritesi (*General-Ober-FinanzKriegs- und Domänen-Direktorium*) altında birleştirdi. Bu kurum hem vergileri hem de kraliyet gelirlerini yönetti ve askerî amaçlarla yapılan harcamaları denetledi.

Tablo 6.5. Prusya devlet maliyesi, 1688-1806

	1688	1713	1740	1786	1806
1.000 km ² 'deki yüzölçümü	111	113	119	195	347
Nüfus (milyon)	1.5	1.6	2.2	5.4	10.7
Ordu (bin erkek)	30	38	72	195	250
Toplam net gelir yakl. (Bin sikke)	3	4	7.4	19–20	27–31
Vergiler vb.	1.6	2.4	4	10–11	16–20
Devlet mülkünden elde edilen gelir	0.9	1.6	3.4	6–7	8
Askerî harcamalar yakl. (Bin sikke)	2.5		6	12–13	16–17
Kamu hazinesi yakl. (Bin sikke)			8.7	55	17
Kamu borcu yakl. (Bin sikke)				48.1	53.5
				(1794)	(1807)

Kaynaklar: D. E. Schremmer, 'Taxation and public finance: Britain, France and Germany', P. Mathias ve S. Pollard (d.), *Cambridge economic history of Europe*, Volume VIII, the industrial economies: the development of economic and social policies (Cambridge University Press, 1989), s. 415; F.-W. Henning, 'Die preußische Thesaurierungspolitik im 18. Jahrhundert', I. Bog, G. Franz, K.-H. Kaufhold, H. Kellenbenz ve W. Zorn'da (d.), *Wirtschaftliche und soziale Strukturen im saekularen Wandel. Festschrift für Wilhelm Abel zum 70. Geburtstag* (Bd. 2: Die vorindustrielle Zeit: Außeragrarisches Probleme) (Hannover: M. & H. Schaper, 1974), s. 95–110, s. 399–416; A. O. von Loehr, 'Die Finanzierung des Siebenj ä hrigen Krieges', *Numismatische Zeitschrift* 58 (1925), 95–110.

Prusya, Avusturya Veraset Devri (1756–63) ve Yedi Yıl Savaşları sırasında tükenen 8,7 milyon *sikkelik*¹⁸ bir rezervi elinde tutarken, gelirlerini arttırarak ordunun yükselen harcamalarını karşıladı. İkinci savaş Prusya'ya en az 125 milyon *sikke*ye mal oldu ancak askerî harcamaların büyük kısmı İngiliz yardımları (27 milyon) ile tağşişe başvurulması ve enflasyonun etkisi sayesinde (19 29 milyon) karşılandı. Ayrıca, işgal altındaki Saksonya ve Mecklenburg bölgeleri 53 milyonluk büyük bir *Kontribution* ödemek zorunda kaldı. Elde para tutmanın maliyeti yüzünden, savaştan sonra para biriminin değeri yükseldi. Prusya kısa süre sonra finansal olarak toparlandı ve II. Frederick'in ölümü esnasında 55 milyon *sikke*ye varan bir rezerve sahipti. Ancak bu rezerv, Prusya'yı 1806 Mali Devrimi'ne iten dramatik toprak kayıpları ve mali istikrarsızlıklar nedeniyle, Devrim ve Napolyon Savaşları esnasında, eriyip kayboldu.²⁰

Tablo 6.6. Seçilmiş Avrupa ülkelerinin gelirleri

	Milyon <i>livre</i> <i>tournois</i> bazında toplam gelirler	% olarak doğrudan vergiler	% olarak dolaylı vergiler	% olarak toplam vergiler	% olarak diğer vergiler
Hanover (1750/60)	7.23	26.4	25.3	51.7	48.3
Hamburg (1765/66)	4.25	30.3	25.9	56.2	43.8
Bavyera (18. yüzyıl)	9.50–11.00	46.0	10.9	56.9	43.1
Saksonya (1770)	c. 18.00	48.5	12.8	61.3	38.7
Avusturya (1773)	91.68*	41.3	20.5	61.8	38.2
Kleve-Mark-Moers (1757/58)	3.03	43.4	20.8	64.2	35.8
Prusya (1765/66)	48.56	31.9	37.5	69.4	30.6
Fransa (1773)	285.00**	46.4	42.9	89.3	10.7
Büyük Britanya (1765)	223.90	20.8	68.9	89.7	10.3

- 18 Editörün Notu: Metnin aslında yer alan thaler, 15. ve 19. yüzyıllar arasında Alman prensliklerinde kullanılan bir gümüş sikke türüdür. Ancak metinde thaler yerine sikke kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir
- 19 Editörün Notu: Enflasyonist dönemler, aslında devletlerin gelirlerini arttırdıkları zaman dilimleridir.
- 20 F.-W. Henning, 'Die preu ß ische Thesaurierungspolitik im 18. Jahrhundert', I. Bog, G. Franz, K.-H. Kaufhold, H. Kellenbenz ve W. Zorn'da (d.), Wirtschaftliche und soziale Strukturen im saekularen Wandel. Festschrift für Wilhelm Abel zum 70. Geburtstag (Bd. 2: Die vorindustrielle Zeit: Außeragrarisches Probleme) (Hannover: M. & H. Schaper, 1974), s. 95–110.

Notlar: * 1764/65 hakkında bilgi (Hollanda ve Lombardiya'nın yer almadığı Habsburg toprakları); ** 1759 hakkında bilgi; KAYNAKLAR: M. A. Denzel, 'Staatliche und kirchliche Steuersysteme im 18. Jahrhundert: Aspekte und Entwicklungslinien des Steuerwesens weltlicher und geistlicher Territorien im Heiligen Römischen Reich', in Simonetta Cavaciocchi (d.), *Poteri economici e poteri politici secc. XIII–XVIII* (Firenze: Le Monnier, 1999), s. 674, P. C. Hartmann'a göre, *Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Regime. Eine offizielle französische Enquete (1763–1768). Dokumente, Analyse und Auswertung. England und die Staaten Nord- und Mitteleuropas* (Munich: Artemis, 1979).

Devletin Mali Sistemi ve Kişi Başına Düşen Vergi Yüğü Maliyesi Sistemleri ve Kişi Başına Düşen Vergi Yüğü

Almanya'da eski diyetin sonunda faaliyet gösteren devlete ait mali sistemler çeşitliydi ancak Tablo 6'6 ve 6.7'de olduğu gibi karşılaştırılabilir.²¹

Birçok ülke için hükümdarlık topraklarından elde edilen gelirler hâlâ önemli roller oynuyordu. Hamburg bile, gişelerden, belediye işletmelerinden (fabrikalar, bankalar, piyango, vinçler), toprak mülkiyetinden, Yahudi nüfustan ve Hamburg vatandaşı olmak isteyenlerden (*Bürgergeld* olarak adlandırılan) toplanan ücretler önemli bir yere sahipti.²²

21 O. Bachmayer, *Die Geschichte der österreichischen Währungspolitik* (Vienna: Manz, 1960), s. 87–94; G. Probst, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte* (Vienna: Bohlau 1973), s. 526.

22 P. C. Hartmann, *Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Regime. Eine offizielle französische Enquete (1763–1768). Dokumente, Analyse und Auswertung. England und die Staaten Nord- und Mitteleuropas* (Munich: Artemis, 1979), s. 142–4.

Tablo 6.7. Seçilmiş ülkelerin *livres tournois* bazında kişi başına düşen toplam vergi yükü

	Toplam vergi yükü	Doğrudan vergiler	Dolaylı vergiler
Büyük Britanya (1759)	23.3	6.3	17.0
(1788)	33.3	6.7	26.6
Hamburg (1765/66)	24.6	13.3	11.3
Fransa (1788)	15.1	7.3	7.8
Saksonya (1770)	9.24	7.2	2.04
Prusya (1765/66)	7.5	3.44	4.06
Avusturya (1773)	7.48	3.78	3.7**
Kleve-Mark-Moers (1757/58)	6.7	5.5	1.2
Bavyera (1770)	6.0	3.75	2.25*
Hannover (1750/60er)	5.0	[2.5]	2.5

Notlar: * tuz ve bira tekeli dahil; ** tuz ve tütün tekeli dahil

Vergi yüklerinde ilginç farklılıklar göze çarpmaktadır. Çoğu ülkede mutlak yük göreceli olarak yüksek değildi. Britanya ve Hamburg vatandaşları benzer bir vergi yükünü sırtlanmış vaziyeteydi.²³

On Dokuzuncu Yüzyıl Alman Mali Birleşmesi- On Dokuzuncu Yüzyılda Alman Mali Birleşmesi

Fransız Devrim Savaşları ve Napolyon Savaşları çoğu Avrupa ülkesi ve mali sistemleri için ciddi sonuçlar doğurdu. Yalnızca Büyük Britanya ve bir dereceye kadar Rusya, Fransız saldırganlığına direnebildi. Avrupa'nın çoğu bölgesi, Fransız zaferlerinin sonuçlarının üstesinden gelmek için mülki örgütlenmelerini ve mali sistemlerini yeniden düzenlemek ve modernize etmek zorunda kaldı. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (1806) dağılmasından sonra, Napolyon'un müttefikleri Bavyera, Württemberg ve Baden, yakın zamanda ele geçirilen toprakları ülkeleriyle bütünleştirmeye gayret gösterdiler. Avusturya'nın Napolyon'a karşı direnişi 1811'de devleti temerrüde düşürdü. Ancak soyluların muhalefeti nedeniyle mali reformlar başarılı olamadı. 1806'daki dramatik bir yenilgiden sonra, Prusya'nın idari reformlardan başka seçeneği yoktu ve soylular için muafiyet geleneğine mey-

23 Age., s. 321-3.

dan okuyan bir gelir vergisi getirilerek “yukarıdan” modernleşmeyi dayatmak zorunda kaldı. 1815’te Fransa’ya karşı kazanılan nihai zaferden sonra Prusyalı seçkinler yeniden iktidara geldiğinde bu plan başarısız oldu. 1811’de ticaret özgürlüğünün (*Gewerbefreiheit*) tanınmasıyla birlikte bir işletme vergisi (*Gewerbesteuer*) getirilmesine rağmen, asillerin direnişi gelir vergisine yönelik planları yok etti. Mevcut emlak vergisi- eyaletlerde (ve *Regierungsbezirke*) değer biçme için otuz üç farklı ilke ile - muhafaza edildi. Bununla birlikte, vergiye tâbi kırsal nüfusu sosyal statüye göre dört sınıfa bölen uzlaşmalı artan oranlı bir vergi (*Klassensteuer*) meydana getirildi; burada statü mesleği ve meslek vergilendirilebilir serveti göstermekteydi (bkz. Tablo 6.8).²⁴

Tablo 6.8. 1821’in kademeli vergi sistemi (dört [ana] sınıf)

1. sınıf			2. sınıf			3. sınıf			4. sınıf		
Özellikle varlıklı ve zengin sakinler			Varlıklı sakinler			Alt burjuvazi ve köylüler			Ücretli işçiler, hizmetçiler, gündelikçiler		
1st	(sub)	class	2nd	(sub)	class	3rd	(sub)	class	4th	(sub)	class
144	96	48	24	18	12	8	6	4	3	2	1/2
Sikke cinsinden yıllık vergi yükümlülüğü											

Kaynak: D. E. Schremmer, ‘Taxation and public finance: Britain, France and Germany’, P. Mathias ve S. Pollard’da (d.), *Cambridge economic history of Europe, Cilt VIII, the industrial economies: the development of economic and social policies* (Cambridge University Press, 1989), s. 431.

Prusya kasaba ve şehirlerinde, tuz, tütün ve alkollü içecekler üzerindeki geleneksel tüketim vergilerinin yanı sıra ekmek ve et tüketimiyle ilgili olarak bir dolaylı vergi (değirmen ve kesim vergisi olarak adlandırılan, bkz. Tablo 6.9) getirildi.

Fransa’nın eski müttefikleri Bavyera, Württemberg ve Baden farklı davrandılar ve gayrimenkulden (arazi, bina ve işletme) elde edilen gelire ilişkin Fransız modeline dayalı yeni bir vergi

24 Schremmer, ‘Taxation and public finance’, s. 430–1; B. Vogel, ‘Staatsfinanzen und Gesellschaftsreform in Preußen’, in Helmut Berding (ed.), *Privatkapital, Staatsfinanzen und Reformpolitik im Deutschland der napoleonischen Zeit* (Ostfildern: Scripta Mercaturae, 1981), s. 37–57.

sistemini uygulamaya başladılar.²⁵ Zamanla, Kuzey’de karışık Prusya sistemi ve Güney’de ise Fransız sistemi egemen oldu. Kısa vadede, kısmi vergi reformları, harcamalarla uyuşmayan veya 1815’ten önce savaştan kalan borç mirasını azaltmayan veya birleştirmeyen bir gelir artışıyla sonuçlandı. Yeni kredilerin müzakere edilmesi gerekiyordu. Prusya, Londra’dan (*Preussische Seehandlung* aracılığıyla) borç alırken, güney Alman eyaletleri 1818 ve 1820 arasında yeni parlamenter anayasalar oluşturarak kredi itibarlarını arttırmaya çalıştılar. Diyetler bütçeleri kontrol etti ve borçlanmayı onayladı. Zamanla, harcamalar, çoğu Alman devletin mali durumunu dengede tutan gelirlerden daha yavaş arttı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki savaş masrafları ve demiryolu inşası hem Kuzey’in hem de Güney’in yeniden bir borçlanma döngüsüne girmelerine yol açtı; 1871’de Almanya’nın birleşmesinden sonra da bu süreç devam etti. 1879’daki mali reforma rağmen, yalnızca Prusya’da yeni gelir vergisinin (1891-93) uygulamaya konması durumu kökten iyileştirdi. Gelir vergisi, güney Almanya eyaletlerinde işleyen diğer vergilerden daha etkili olduğu için sonraki yıllarda kademeli olarak uygulanmaya başlandı. 1912’de Bavyera’nın geç kalan bir şekilde vergi sistemine katılmasıyla, İkinci Alman İmparatorluğu’ndaki vergi sistemlerinin uyumlaştırılması sona ermişti. Dolaylı vergiler azalırken, doğrudan gelir vergileri birleşik bir Alman devleti için ana gelir kaynağı haline geldi.²⁶

25 Schremmer, ‘Taxation and public finance’, s. 389–91.

26 Ullmann, *Der deutsche Steuerstaat*, s. 22–47.

Tablo 6.9. Prusya vergi gelirinin yapısı, 1816 ve 1821

Vergi türleri (bin sikke)	1816 (bin sikke)	%	1821 (bin sikke)	%
I. Doğrudan vergiler				
1. Arazi vergisi	9,802	31.4%	9,326	26.6%
2. İşletme vergisi	1,362	4.3%	1,600	4.6%
3. Kademeli vergi	—	—	6,321	18.0%
4. Doğu illerinde ve Vestfalya'da kişisel vergiler	1,387	4.4%	—	—
5. Batı illerinde mobilya, kapı ve pencere vergisi vb.	868	2.8%	—	—
I'nin Toplamı	13,419	42.9%	17,247	49.2%
II. Dolaylı vergiler				
1. Gümrük vergileri	3,865	12.4%	3,600	10.3%
2. Yabancı mallar üzerindeki tüketim vergisi	—	—	4,300	12.3%
3. Sarf malzemelerinin tüketim vergisi	—	—	5,000	14.2%
4. Değirmencilik ve kesim	—	—	2,000	5.7%
5. Eski eyaletlerde kentsel tüketim	8,681	27.8%	—	—
6. Eski eyaletlerde kırsal tüketim vergisi	816	7.7%	—	—
7. Tüketim aidatları	2,406	6.6%	—	8.3%
Açıklanamayan fark	2,090		2,910	
II'nin Toplamı	17,858	57.1%	17,810	50.8%
I ve II toplamı	31,277	100%	35,057	100%

Kaynak: E. Schremmer, 'Taxation and public finance: Britain, France and Germany', P. Mathias ve S. Pollard'da (d.), Cambridge economic history of Europe, Volume VIII, the industrial economies: the development of economic and social policies (Cambridge University Press, 1989), s. 431.

Bir İmparatorluğu Finanse Etmek: Avusturya Birleşik Monarşisi, 1650–1848

Renate Pieper

Bir imparatorluğun inşa edilmesi, genellikle güçlü bir orduya, sağlam bir mali sistem üzerinde yükselen güçlü bir merkezi hükümete ve zengin bir ekonomiye dayanmaktadır.¹ Habsburg Hanedanı'nın imparatorluk unvanını taşıdığı Eski Rejim'in bu tek Avrupa monarşisinin imajı, kolay kolay bu çerçeveye uymaz. Bunun yerine, erken modern zamanlardan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avusturya monarşisinin faaliyetlerine ilişkin algılar genelde suçlayıcı bir mahiyettedir. Avusturya monarşisi askerî yönden zayıflıkla, merkezi hükümetin asi derebeyleri ve soylular tarafından kontrol edilen krallık toprakları üzerinde otorite kuramamasıyla, defalarca iflasını ilan etmek zorunda kalan ve ekonomik olarak geri kalmış bir sistemle betimlenmektedir.²

- 1 Değerli yardımları ve bölümün gözden geçirilmesi için Prof. Dr. Thomas Winkelbauer'e teşekkür ederim. Aynı şekilde, İngilizce metni gözden geçirdiği için Dr. Bethany Aram'a teşekkür etmek isterim. Avrupa'da devlet ve imparatorluk inşa süreci için bkz. W. Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Munich: Beck, 1999); R. Bonney (d.), *The rise of the fiscal state in Europe 1200–1815* (Oxford University Press, 1999).
- 2 D. F. Good, *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750–1914* (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1984), s. 7 – 10; P. G. M. Dickson, *Finance and government under Maria Theresia 1740–1780*,

Bu oldukça kasvetli tablo, etnik, kültürel, politik ve ekonomik tutarlılıktan yoksun bir ülkenin etkisini ve gücünü açıklamak için ciddi düzeltmelere ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Avusturya monarşisi her şeye rağmen, başka bir emperyal gücün -Osmanlıların- uzun süreli saldırılarına direnebilmiş ve on dördüncü yüzyıldan Napolyon dönemine değin topraklarını sürekli bir biçimde genişletmişti. 1787’de, ünlü Maria Theresa’nın oğlu II. Joseph, yaklaşık 640.000 kilometrekarelik bir alana ve 22 milyondan fazla nüfusa, neredeyse İspanyol veya Fransız krallarına eşdeğer şekilde, hükmetti. Napolyon Savaşları sırasında Avusturya İmparatorluğu Habsburg Hollandası’nı kaybetti. Ama sonunda Akdeniz’de eski bir rakibi olan Venedik Cumhuriyeti’ni ele geçirdi. Macar Kralı Matthias Corvinus on beşinci yüzyılın sonunda ‘başkaları savaşır, siz, mutlu Avusturyalılar, evlenin [*bella gerant alii, tu felix Austria nube*]’ demiş olşa bile, bu genişleme politikası yalnızca şanslı evliliklerin değil, aynı zamanda büyük ve pahalı askerî kurumların da bir mahsulüydü. 1848’de restorasyon döneminin çöküşü ve ardından Lombardiya (1859), Toskana (1861) ve Venedik’in (1866) kaybedilmesi ve Prusya tarafından bir Alman imparatorluğunun inşası sırasında Avusturya’nın ötekileştirilmesiyle birlikte, bölgesel genişleme gerçekten sona erdi. Yarım yüzyıl içinde Avusturya’nın eski imparatorluk günlerine mahsus birleşik monarşisi parçalandı. Bu çöküş, Avusturya’nın Miras Topraklarında modern bir merkezi hükümet ve vergi devleti kurma girişimlerinin sonunda başarıya ulaşmasıyla vuku buldu.³ Böylece, çok uluslu Avusturya İmparatorluğu’nun Eski

2 cilt (Oxford: Clarendon Press, 1987), 2. Cilt, s. 14; C. Capra, ‘The eighteenth century. I. The finances of the Austrian monarchy and the Italian states’, R. Bonney’de (d.), *Economic systems and state finance* (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 295 – 314, 296’da.

3 On sekizinci yüzyılda Avusturya Miras Toprakları şu bölgeleri içermektedir: Enns’in yukarısındaki ve aşağısındaki Avusturya, İç Avusturya (Karinthy, Karniyola, Steiermark) ve Vorderösterreich veya Vorlande (Tirol, Vorarlberg ve Güneybatı Almanya’daki mülkler); R. Kann, *A history of the Habsburg Empire 1526–1918*, 2. baskı (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1984), appendix 4, maps I – II; cf. G. Klingenstein, ‘Was bedeuten “ Österreich ” und “ österreichisch ” im 18. Jahrhundert? Eine begriffsgeschichtliche Studie’, Richard Georg Plaschka’da, Gerald Stourzh ve Jan Paul Niederkorn (d.), *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute* (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995), s. 149-220, 179-

Rejim'inin birleşik monarşiden modern bir ulus-devlete dönüşümü nihayet 1914'te başarısız oldu. Avusturya'da oldukça sınırlı bir merkezi hükümete sahip geleneksel devlet maliyesi bölgesel genişlemeyi desteklemişti. Modern devlet inşası ve modern bir mali sistemin gelişimi, en azından on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, emperyal gücün zayıflamasıyla ilişkiliydi.

Avusturya'nın uzun vadeli ekonomik kalkınması, merkezi olmayan ve premodern mali yapısı tarafından ciddi ölçüde engellenmedi. Monarşi 1914'e kadar Orta Avrupa'da bir güç olarak konumunu korurken, ekonomi genellikle Kıta Avrupası ülkeleri sıralamasında ikinci sıradaydı. Tirol'deki gümüş ve Macaristan'daki bakır madenlerinde yapılan üretim on beşinci ve on altıncı yüzyılın başlarında patladı. Otuz Yıl Savaşları'nın arifesinde Bohemya kumaşları ve Steiermark demiri parladı. 1767'de Bohemya dinamik bir keten endüstrisine sahipti ve Steiermark'daki pik demir üretimi İngiltere'dekinden daha yüksekti.⁴ Birinci Dünya Savaşı arifesinde, imparatorluk topraklarının bir kısmı çoktan kaybedilmişken, pik demir ve çelik üretimi (şimdi çoğunlukla Bohemya'da) Belçika düzeyine ulaşmıştı. Öte yandan pamuk üretimi ve pamuk eğirme makinesi sayısı Fransa veya Belçika'yla eşitti, hatta onları geride bırakmıştı.⁵ İmparatorluk 1918'de çökmüş olsa da, çekirdeği olan Avusturya Cumhuriyeti, yirmi birinci yüzyılın başında hâlâ dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alıyor. Merkezi olmayan bir mali rejimin devam eden refaha ne ölçüde katkıda bulunduğunu tespit etmek, bu bölümde ele alınan temel sorudur.

83'te. On altıncı yüzyılda Habsburg hükümdarları Bohemya Krallığı'nın (Bohemya, Moravya, Silezya, Yukarı ve Aşağı Lausitz) topraklarını ele geçirdiler. Önceki iddialara rağmen, Macar Krallığı'nın toprakları üzerindeki yönetim ancak 1699'dan sonra etkili oldu. On sekizinci yüzyılda Bukovina ve bazı Polonya toprakları dahil Galiciya fethedildi. Napolyon Savaşları sırasında Salzburg, Venedik, İstirya ve Dalmaçya satın alındı. Avusturya Habsburg hükümdarları, on sekizinci yüzyılda eski İspanyol Hollandası, Toskana ve Lombardiya'ya da hükmetti. İspanyol Hollandası Napolyon Savaşları sırasında kesinlikle kaybedilirken, Lombardiya ve Toskana 1815'te Habsburg hükümdarları için geri alınabildi.

4 Good, *Economic rise*, s. 20 – 21.

5 B. R. Mitchell, *European historical statistics, 1750–1970*, 2. baskı (New York, NY: Facts on File, 1980), s. 217, 254, 258; cf. Good, *Economic rise*, s. 241 – 52.

İmparatorluk maliyesini konu alan tarih yazımı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Maria Theresa ve oğlu II. Joseph'in saltanatları üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, önceki dönemler için de bazı genel çalışmalar mevcuttur. Birincisi, Rauscher on altıncı yüzyılın ikinci yarısı için harcamaları yeniden düzenledi.⁶ Niederkorn ve Ernst, Otuz Yıl Savaşları arifesinde İspanyol sübvansiyonlarına ışık tuttu.⁷ Winkelbauer, soyluların askerî amaçlarla sunduğu katkıları ve on yedinci yüzyılda kamu borçlanmasının gelişimini inceledi. Bu dönemin ikinci yarısı, Bérenger tarafından kapsamlı bir analize tâbi tutulmuştur.⁸ Sonraki on yıllar, Mensi tarafından 1890 gibi erken bir tarihte yayınlanan ve hâlâ okunmayı hak eden makalelerde bir genel bakışla ele alındı.⁹ İspanya Veraset Savaşı özel ilgi gördü.¹⁰ Avusturya imparatorluk gücü on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa monarşileri arasındaki en yüksek noktaya ulaştığında çok sayıda mali reform yapılmıştı ve bu dönem tarihsel

- 6 P. Rauscher, *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)* (Munich: Oldenbourg, 2004); F. Edelmayer, M. Lanzinner ve P. Rauscher (d.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert* (Munich: Oldenbourg, 2003).
- 7 J. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993); H. Ernst, *Madrid und Wien 1632–1637* (Münster: Aschendorff, 1991).
- 8 T. Winkelbauer, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, 2 cilt (Vienna: Ueberreuter, 2003), Cilt. 1, 497 – 528; J. Bérenger, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle* (Lille: Atelier Reprod. des Thèses, Université de Lille III, 1975).
- 9 F. von Mensi, *Die Finanzen Österreichs von 1701–1740* (Vienna: Manz, 1890).
- 10 J. Bérenger, 'A propos d'un ouvrage récent: les finances de l'Autriche à l'époque baroque (1650 – 1740)', *Historie, Economie et Société* 3 (1984), 221 – 45; B. Holl, 'Gundaker Thomas Graf Starhemberg als Hofkammerpräsident (1703 – 1715). Eine Studie zur Finanzgeschichte Österreichs in der Barockzeit', unpublished PhD thesis, University of Vienna (1971); H. L. Mikoletzky, 'Die große Anleihe von 1706. Ein Beitrag zur österreichischen Finanzgeschichte', *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 7 (1954), 268 – 93; A. Di Vittorio, 'Un caso di correlazione tra guerre, spese militari e cambiamenti economici: Le Guerre Asburgiche della prima metà del XVIII secolo e le loro ripercussioni sulla finanza, e l'economia dell'impero', *Nuova Rivista Storica* 66 (1982), 59 – 81.

ilginin merkezinde yer alıyor. Dickson'ın kapsamlı çalışmasının yanı sıra, Hackl'in reform programının can alıcı yönlerine ilişkin son tezinden de bahsetmek gerekir.¹¹ Maria Theresa ve II. Joseph'in saltanatıyla karşılaştırıldığında, Napolyon dönemi ve mutlakiyetçi devletin savaş sonrası restorasyonu daha az ilgi gördü. Bu dönemde imparatorluk bütçesinin gelişimi Weiss tarafından incelenmiştir ve Beer'ın neredeyse çağdaş açıklaması, 1848'deki Eski Rejim Avusturyası'nın sonu için faydalıdır.¹²

Tüm bu çalışmalar, merkezi hükümetin perspektifini ele almakta ve birleşik bir monarşinin kısıtlamaları içerisinde mali sistemin eksikliklerini açıklamaya çalışmaktadır. Tüm bu çalışmalarda, devletin inşası ve birleşik bir merkezi bütçenin ortaya çıkması imparatorluğun refahı için hayati ön koşullar olarak

- 11 Capra, 'Eighteenth century'; Dickson, Finance and government; G. Otruba, 'Staatshaushalt und Staatsschuld unter Maria Theresia und Joseph II', G. Otruba ve M. Weiss'da, Beiträge zur Finanzgeschichte Österreichs. Staatshaushalt und Steuern 1740–1840 (Linz: Trauner, 1986), s. 3 – 55; B. Hackl, Die Theresianische Dominikalund Rustikalfassung in Niederösterreich 1748–1756. Ein fi skalischer Reformprozeß im Spannungsfeld zwischen Landständen und Zentralstaat (Frankfurt: Lang, 1997); B. Hackl, Die Theresianische Steuerrektifikation in Ober- und Innerösterreich 1747–1763. Die Neuordnung des ständischen Finanzwesens auf dem Sektor der direkten Steuern als ein fi skalischer Modernisierungsprozeß zwischen Reform und Stagnation (Frankfurt: Lang, 1999); Kurt Janetschek, 'Die Finanzierung des Siebenj ä hrigen Krieges. Ein Beitrag zur Finanzgeschichte des 18. Jahrhunderts', unpublished PhD thesis, University of Vienna (1959); J. Schasching, Staatsbildung und Finanzentwicklung. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Staatskredits in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts (Innsbruck: Rauch, 1954); P. C. Hartmann, Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Régime. Eine offizielle französische Enquete (1763–1768). Dokumente, Analyse und Auswertung. England und die Staaten Nord- und Mitteleuropas (Munich: Artemis-Verlag, 1979); H. R. Hartmann, 'Finanzpolitik als Mittel der Bev ö lkerungspolitik im Kameralismus', unpublished dissertation, (1968); K. Unger, 'Wirtschafts- und Finanzpolitik Josef II.', unpublished PhD thesis, University of Vienna (1949); A. Beer, Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia (Vienna: Tempsky, 1895; reprint 1972).
- 12 M. Weiss, 'Das Verhältnis von direkten und indirekten Steuern hinsichtlich ihrer Erträge und ihrer Bedeutung fürden Staatshaushalt unter besonderer Berücksichtigung der Belastung der Steuertr ä ger (1781 – 1847)', Otruba ve Weiss'da, Beiträge, s. 57 – 246; A. Beer, Die Finanzen Oesterreichs im XIX. Jahrhundert. Nacharchivalischen Quellen (Prague: Tempsky, 1877; reprint Vienna: Geyer, 1973); H.-H. Brandt, Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848–1860, 2 cilt (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978).

değerlendirilmektedir. Bu çıkarımlara rağmen, ekonomik performansla ilgilenen diğer bilim adamları, merkezi bütçenin etkilerini büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Kamu finansmanı genellikle merkezi kurumların işleyişi için bir kaynak yaratma meselesi ve krallık ile soylular arasındaki siyasi mücadelenin bir parçası olarak ele alınır. Mali analiz, idaresi zor bölgelerle mali ilişkilerinde Viyana makamlarının daha güçlü bir konum talep etmesiyle yakından ilgilenir.

Bu bakış açısının tersine çevrilmesi gerektiğini öneriyorum. Böylece tarihçiler, birçok ulustan oluşan ve çekirdeği dağıldığında ancak bir ulus devlete dönüşebilen bir imparatorluk için merkezi olmayan mali yapının sağladığı faydaları değerlendirebilirler.

Mali ve siyasi yapılar on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyılın başlarına kadar oldukça istikrarlı kaldı. Benim açıklamam 1848'e kadar varlığını sürdüren mali rejimi kuran, on sekizinci yüzyılın ortalarındaki reform dönemine odaklanmaktadır. Tarih yazımı, ilk bölümde anlatacağım üzere, Viyana'daki merkezi kurumların idari yapılarına büyük bir önem vermiştir. Daha sonra, Viyana'daki olağan ve olağanüstü vergi ve diğer mali yükümlülüklerle kredi işlemleri dahil olmak üzere merkezi kurumlardan elde edilen bulgular aracılığıyla monarşinin gelir yapısı tartışılmaktadır. Ardından devlet harcamalarının bölgesel ve sektörel etkileri incelenmektedir. Vergilendirmenin ve kamu harcamalarının toplumsal etkisinin analizi, monarşinin her bölgesindeki durumun ayrıntılı bir araştırmasını gerektirir, bu nedenle yalnızca genel eğilimler ele alınmaktadır. Son olarak, gelir ve gider karşılaştırmaları, çok uluslu Avusturya İmparatorluğu'nun başarıları ve noksanları hakkında fikir vermektedir.

İdari Yapılar ve Genel Mali Gelişme

Birleşik Habsburg Avusturya monarşisinin ilk merkezi idari organları, İspanya'daki gençliği sırasında, merkezi kurumların faydalarıyla tanışan I. Ferdinand tarafından vücuda getirildi. Habsburg hanedanının Avusturya kolunu kuran Ferdinand, krallığını 1522'de kendisi ve kardeşi arasında paylaştıran İmparator V. Charles'ın küçük kardeşi idi. 1526'da Ferdinand, Bohemya ve Macar Krallığını kayınbiraderinden miras alarak ertesi

yıl bir saray hazinesi (*Hofkammer*) kurdu. Bu kuruluş, kraliyetin Avusturya Miras Topraklarından ve Bohemya ve Macaristan krallıklarından elde ettiği olağan gelirleri(*cameralia*) yönetiyordu. Bu *cameralialar*, tuz, madencilik faaliyetleri gibi kraliyet tekellerinden elde edilen gelirler ve esas olarak içkiyle etten alınan gümrük ve tüketim vergileri gibi çeşitli harçları içeriyordu.¹³ İmparatorun Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan aldıkları gelirler de *Hofkammer* tarafından yönetiliyordu.¹⁴ Bu hazine, Avusturya monarşisinin sonuna kadar varlığını sürdürdü. Ancak yargı yetkisi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda edinilen toprakları kapsayacak şekilde genişletilmedi. Macaristan'da, kamu maliyesi imparatorluğun sonuna kadar Macar soylularının kontrolü altında kaldı. Gerçekten de 1848 devriminden sonra, Macaristan mali hususlarda neredeyse bağımsız hale geldi.¹⁵

Hofkammer'in imparatorluk geliri üzerindeki kontrolü, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ciddi biçimde sınırlıydı. Diğer Avrupa monarşilerinde olduğu gibi, gelirlerin giderek artan bir kısmı özel girişimcilere ve soylulara aktarıldı. Teoride, *cameralialar*ın değerlendirilmesi için soylulardan izin alınması gerekmiyordu ve *cameralialar* kraliyet yetkilileri tarafından toplanmalıydı. Ancak on yedinci yüzyılda soylular birkaç *cameraliaya* el koymak hakkını elde etti. Hatta daha öncesinde merkezi hükümet tarafından alınmış kredilere tahsis edilen güvencelerin yenilerinin getirilmesini de onayladı. Soylular, idari maliyetleri karşılamak ve borçları ödemek için *cameraliadan* elde edilen gelirin en azından bir kısmını alıyordu. Böylece, *cameralialardan* elde edilen net gelirin sadece bir bölümü Viyana'daki saray ha-

13 *Cameralia* ve yönetimlerinin tarihi, Weiss tarafından kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. *Verhältnis*, s. 93 – 123; ayrıca bkz Dickson, *Finance and government*, II, s. 92f., 96f.; E. Klein, *Geschichte der öffentlichen Finanzen in Deutschland (1500–1870)* (Wiesbaden: Steiner, 1974), s. 26 – 7; Mensi, *Die Finanzen Österreichs von 1701–1740*, s. 9 – 12; Hartmann, *Steuersystem*, s. 196 – 98; cf. Capra, 'Eighteenth century'.

14 Winkelbauer, *Ständefreiheit*, I, s. 509–15.

15 J. Komlos, *The Habsburg monarchy as a customs union. Economic development in Austria– Hungary in the 19th century* (Princeton University Press, 1983); H. Matis, *Österreichs Wirtschaft 1848–1913. Konjunktuelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I* (Berlin: Duncker & Humblot, 1972); R. Sandgruber, *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Vienna: Ueberreuter, 1995).

zinesine ulaştı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, Habsburg hükümdarları borçlarını ödeyebilmek için topraklarını sattılar ve böylece saray hazinesinin gelirini daha da azalttılar. On sekizinci yüzyılda krallık, vergiler, harçlar ve daha önce kiraya verilen tekeller üzerindeki kontrolü geri aldı. Tütün tekeli (1701) ve devlet piyangosu (1751) gibi yeni vergiler uygulanmaya başlandı. 1775 ve 1784'te gümrük vergileri standartlaştırıldı, iç gümrük hadeleri düşürüldü, 1829'da tüketim üzerinden temin edilen çok sayıda vergi de birleştirildi. Bu vergilerin tümü (*cameralia*), memur aylıklarının karşılanabilmesi, emekli maaşları, sarayın bakımı ve borçların geri ödenmesi gibi sivil amaçlar için tayin edildi.¹⁶

Bununla birlikte, askerî maliye *Hofkammer* tarafından kontrol edilmedi. Ancak soyluların temsilcileri olarak faaliyet gösteren ve asil ailelerin egemen olduğu Avusturya, Bohemya ve Macaristan'ın mahkemelerinin kontrolü altında kaldı. Askerî amaçlarla gelir ve gideri yöneten idari organ, savaş hazinesiydi (*Hofkriegszahlamt*). On altıncı yüzyılın sonundan ve Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşların sona ermesinden önce, *cameralialardan*, borçlanmalardan ve dış yardımlardan elde edilen olağan gelir, askerî harcamaları karşılamak için yetersiz kaldı. İmparatorlar giderek daha fazla bir şekilde olağanüstü vergilere dayanmaya başladılar. 1620'de, soylular nihayet imparatorun savaş yapmak için ek para isteme hakkını tanıdılar. Ancak tutarları, ödeme süresini ve vergilerin şeklini belirleyerek *contributionale* adı verilen bu vergilerin tahsilatını kontrol ettiler. Böylece, zaman zaman soylular tarafından ödenen geleneksel bir yardım olan Orta Çağ *Bede'i* yavaş yavaş savaşları finanse etmek için daha düzenli bir katkıya dönüştürüldü.¹⁷ Verginin adı, askerî kökenini açıkça belirtir çünkü *contributionale*, Otuz Yıl Savaşları sırasında paralı askerleri komuta eden askerî girişimciler tarafından nakdi veya ayni

16 P. Berger, 'Finanzwesen und Staatswerdung. Zur Genese absolutistischer Herrschaftstechnik in Österreich', in Herbert Matis (ed.), *Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus* (Berlin: Duncker & Humblot, 1981), s. 105 – 36, s. 115'de; the boundaries between the competencies of the court chamber and the chanceries overlapped in some cases.

17 Dickson, *Finance and government*, II, s. 185f.; Hackl, *Steuerrektifikation*, s. 27 – 38; Capra, 'Eighteenth century', s. 296 – 98; Berger, *Finanzwesen*, s. 115, 118 – 21.

olarak alınırdı.¹⁸ Başlangıçta *contributionale* soylular tarafından yalnızca askerî ihtiyaçlar için oylanarak kabul edildi. Ancak neredeyse tüm kraliyet mülklerinin satıldığı ve birçok *cameralianın* ipotek edildiği on yedinci yüzyılın sonunda, imparatorlar olağanüstü vergileri sıradan bir gelire dönüştürmeye çalıştı. Avusturya Miras Topraklarının ve Bohemya Krallığı'nın mülklerinden yıllık olarak *contributionale* vermeleri istendi. On sekizinci yüzyılın başından itibaren, imparatorlar on yıllık dönemler için olağanüstü vergilendirme için soyluların rızasını alabildiler (*Dezenalrezess*). Macaristan'daki soylular olağanüstü vergilerin yıllık olarak toplanmasını reddetti ve 1671'den toplanmak istenen olağanüstü vergileri ancak 1721'den itibaren düzenli olarak ödediler.¹⁹

Avusturya ve Bohemya soyluları, toprak sahiplerinin tescilli feodal haklardan elde ettikleri gelirlere ilişkin beyanları temelinde, kraliyetin askerî harcamaları için katkılarını kendi topraklarında paylaştırdı. Feodal gelir, çiftlik hasılatıyla orantılı olduğundan, toprak sahiplerinin mülkü (*Dominikale*) başlangıçta vergiden muaf tutulduğu için, askerî kiracıların (*Rusticale*) arazisi üzerinde doğrudan bir vergiye dönüştü. Bohemya'da arazi vergisine ek olarak, *contributionale* için tüketim vergileri de alınıyordu. Avusturya Veraset Savaşı sırasında, askerî katkılardan elde edilen gelirler yetersizdi ve savaştan hemen sonra (1748), Maria Theresa feodal hakların tescil edildiği sicillerin (*Gültbücher*) gözden geçirilmesini emretti. Oğlu II. Joseph, saltanatının sonunda (1789) Dominikale'yi de içeren iyileştirilmiş bir tapu sicilini uygulamaya koydu. Ancak soyluların ve din adamlarının şiddetli muhalefeti, halefi II. Leopold'u 1790'da yeni tapu siciline dayalı arazi vergilerini iptal etmeye zorladı. Napolyon Savaşları'ndan sonra I. Francis bir kez daha tapu sicilini (*Franziszischer Kataster*) iyileştirmeye çalıştı ancak birkaç bölgede tapu reformu 1880'e kadar ertelendi.²⁰ Habsburg bürokrasisi, Eski Rejim es-

18 Winkelbauer, Ständefreiheit.

19 Dickson, Finance and government, II, s. 255; Winkelbauer, Ständefreiheit, I, s. 497–500, 506–9 studies taxation in Hungary and the levies on the Dominicale in Hungary and Bohemia for the late seventeenth century; Bérenger, Finances, s. 349; Dickson, Finance and government, II, s. 397ff.; Winkelbauer ve Bérenger, 1716 – 21 hariç olmak üzere 1671'den itibaren Macaristan'dan gelen yıllık katkılardan bahseder.

20 Beer, Finanzen, s. 164f. complains about the reluctance of the estates to revise the land registers.

nasında ıslah edilmiş bir toprak vergisini hayata geçirememiş olsa da doğrudan ek vergiler yürürlüğe girdi. Örneğin, Maria Theresa'nın saltanatı sırasında, kişisel gelir vergisi (*Klassensteuer*) toplayabilmek için ilk girişim 1759'da yapıldı ve tarımdan elde edilmeyen gelirlere uygulandı. Ayrıca kelle vergisi ile veraset vergisi alındı. Yahudi nüfusu için aynı zamanda ilaveten doğrudan vergiler getirildi (1776) ve din adamlarının da katkıda bulunmaları sağlandı (*subsidium ecclesiasticum*, 1736). Yüksek beklentilere rağmen, bu yeniliklerden elde edilen meblağlar oldukça düşüktü. Napolyon Savaşları'ndan sonra doğrudan kişisel vergiler ya yeniden düzenlendi ya da kaldırıldı. Ancak 1848 Devrimi sonrasına kadar genel bir gelir vergisine dayalı modern bir vergi sistemi uygulanmadı.²¹

Harcamaların gelirler üzerindeki açıklarını kapatmak için, olağan ve olağanüstü vergilere ek olarak, savaş zamanında borçların arttırılması gerekiyordu. Borçlanma yoluyla elde edilen olağanüstü kredilerin yönetimi, borcun ödenmesi ve geri ödenmesi *Hofkammer* tarafından üstlenildi. On altıncı yüzyılda, alacaklıların çoğu Yukarı Almanya kökenli ticari bankacıları. Ancak Avusturyalı alacaklılar ve soylular Otuz Yıl Savaşları'ndan önce bile önemli hale gelmişti. Uzun süredir devam eden bu çatışmanın fahiş bedelleri önce Wallenstein gibi askerî girişimciler ve onun finansörü Hans de Witte tarafından karşılandı. Ancak savaşın sonuna doğru, kraliyet, ordu ve maliye üzerindeki kontrolü yeniden ele geçirerek Yahudi tüccar bankacılardan yeni krediler almaya yöneldi. 1672 ve 1703 yılları arasında Samuel Oppenheimer, imparatorluğun askerî faaliyetinin büyük bir bölümünü finanse etti. İspanya Veraset Savaşı'nın ortasında, 1703'te ölümünde, saray meclisi Oppenheimer'a olan borç nedeniyle devletin temerrüde düştüğünü ilan etti. Bu keyfi uygulama sebebiyle, bir süre boyunca Avusturya'daki Habsburg Hanedanı Avrupa'daki para piyasalarından dışlandı ve devlet iflas ettiğini açıklamak zorunda kaldı. 1706'da Avusturya monarşisi, yalnızca İngiliz hükümetinin yardımıyla Londra'daki para piyasasında bir kredi aldı.²² Ayrıca İngiltere Merkez Bankası ve Paris'teki

21 Berger, Finanzwesen, s. 121; Weiss, Verhältnis, s. 89 – 98, 206.

22 Mikoletzky, 'Anleihe', s. 268 – 93; bu kredi ancak Marlborough dükü ve İngiliz Hükümeti'nin müdahalesi sayesinde mümkün oldu. Silezya soylu-

Hôtel de Ville gibi örnekleri takiben, gerekli sermayenin sağlanabilmesi adına Viyana Şehir Bankası isminde bağımsız bir kurum kuruldu. Borçların geri ödenmesi ve borç yönetimiye *Bancodeputation*'a bırakıldı.

Viyana Şehir Bankası'nın itibarı öyle etkili oldu ki, devlet tahvillerinin faiz oranları on sekizinci yüzyılın ilk yarısında yüzde 12,20'den yüzde 6,8'e düştü. Viyana Şehir Bankası özerk bir kurum olduğundan, 1714'te yeni bir devlet bankası (*Universal-Bancalität*) kuruldu ancak 1721'de neredeyse iflas eden bu kurumun borçları Viyana Şehir Bankası'na devredildi.²³ 1716'da *cameralia* ve borç servisinin kontrolünü iyileştirmek için, *Hofkammer*, *Bancodeputation* ve *Universal-Bancalität*'i kontrol eden yüksek bir danışma organı olarak *Finance-Conference* kuruldu.²⁴ Bu yeni idari organ, gelir ve giderleri tahmin etmek için kapsamlı bütçeler hazırlamaya çalıştı. VI. Charles'ın saltanatını ve İtalyan Savaşları'nı atlattı. Ancak Avusturya Veraset Savaşı'nın arifesinde devlet gelirlerini arttıramadı. Bu nedenle *Finance-Conference*, saltanatının ilk yılında (1740) Maria Theresa tarafından lağvedildi. Sekiz yıl sonra (1748), savaş sona erdiğinde, Maria Theresa ve danışmanını Silezyalı bir mülteci olan Kont Friedrich Wilhelm Haugwitz, mali işlerde soyluların etkisini azaltabilmek için gayret gösterdi. *Contributionale*'den elde edilen verimi arttırmak için tapu sicillerini yenilediler ve yeni bir merkezi idari birim olarak *publicis et cameralibus* içerisinde *Directorium* oluşturdular. *Directorium*'un faaliyet alanı artık *cameralia* ve borç yönetiminin yanı sıra *contributionale*'i kontrol edebilecek şekilde genişletildi. Ek olarak, vergi tahsilatı soyluların ellerinden alındı ve doğrudan Viyana'daki *Directorium*'a rapor veren, imparatorluğun genelinde örgütlenen

ları da önemli miktarda ödenek ayırdı. İspanya Veraset Savaşı'nın maliyesi Di Vittorio, 'Un caso' tarafından incelenmiştir; Maria Theresa'nın saltanatı sırasındaki reformlar Dickson tarafından kapsamlı bir şekilde incelenir, *Finance and government*; kısa bir versiyonu Otruba, 'Staatshaushalt' tarafından verilmiştir.

23 Holl, Graf Starhemberg, s. 251 – 81; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, I, s. 515–28 kapsamlı bir genel bakış sunar; cf. Berger, *Finanzwesen*, s. 128f.; F. Schönfellner, *Probleme der Staatsfinanzen und die Gründung der Wiener Stadtbank*, Karl Gutkas'da (d.), Prinz Eugen und das barocke Österreich (Salzburg/Vienna: Residenz-Verlag, 1985), s. 215 – 20; Klein, *Geschichte*, s. 33 – 41.

24 Holl, Graf Starhemberg, s. 446 – 83.

yeni toplama ve denetleme kurumlarına (*Repräsentationen und Kammern*) emanet edildi. Bu reformlar, Macaristan, Avusturya Hollandası ve İtalyan topraklarında uygulanmasa da, Avusturya monarşisinin merkezileşmesine ve mutlakiyetçi bir mali-politik rejimin kurulmasına yönelik kararlı bir adımı temsil ediyordu.²⁵

Yedi Yıl Savaşları sırasında bu reformların bir kısmı uygulamadan kaldırıldı. Şansölye Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, 1761'de *Directorium*'u kaldırdı ve saray hazinesi, Avusturya-Bohemya Yüksek Mahkemesi ve *Bancodeputation*'ın işleri bir kez daha ayrıldı. Böylece soylular, *contributionale* üzerindeki kontrolü yeniden ele geçirdi. Ancak Avusturya ve Bohemya topraklarında *Repräsentationen und Kammern* kaldı. Ancak bu iki kurum *Gubernien* adı altında yeniden düzenlendi ve işlevleri mali işlerle sınırlandı. Kaunitz reformları, Joseph von Sonnenfels'in fizyokrat ve faydacı fikirleriyle Napoli'den Ludovico Muratori, Milano'dan Pietro Verri ve Cesare Beccaria'nın önermelerinden güçlü bir şekilde etkilendi.²⁶ Bununla birlikte, toprak sahibi soylular tarafından tercih edilen reform ve ademimerkeziyetçiliğin yeniden tesis edilmesigirişimi, 1762'de denetimden sorumlu yeni bir merkezi kurum olan *Hofrechnungskammer*'in yaratılmasıyla kısıtlandı. Ancak bu kurum kısa ömürlü oldu ve 1773'te lağvedildi. Maria Theresa'nın ölümünden sonra, oğlu II. Joseph, aydınlanmacı bir çizgide siyasi-idari reformlarını sürdürmeye çalıştı. Sadece eski tapu sicillerinin gözden geçirilmesini değil, saray hazinesinin, Avusturya-Bohemya Yüksek Mahkemesi'nin ve *Bancodeputation*'ın bir kez daha birleştirilmesini emretti. Ancak 1790'daki ölümünde, yerel saymanlık ve denetim dışındaki mali özerkliklerini neredeyse kaybetmiş olan soyluların güçlü muhalefeti, aydınlanmacı reformların iddialı programına son verdi. Joseph'in saltanatından geriye yalnızca tüm gelirleri ve harcamaları içeren tek bir "bütçe"nin uygulanması kaldı.

25 Berger, *Finanzwesen*, s. 131 – 5.

26 Capra, 'Eighteenth century', s. 305; G. Klingenstein, 'Between mercantilism and physiocracy. Stages, modes, and functions of economic theory in the Habsburg monarchy, 1748–63', C. W. Ingrao'da (d.), *State and society in early modern Austria* (West Lafayette, içn. Purdue University Press, 1994), s. 181–214; cf. G. Klingenstein and H. Begusch (eds.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung* (Graz: Schnider, 1996).

Maria Theresa ve II. Joseph, vergilendirmede reform yapmayı, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kurulan malikaneler ve merkezi hükümet arasındaki idari kontrol ve denge sistemini değiştirmeyi amaçladı. Viyana'nın konumunu güçlendirmede bir miktar başarı elde edilmiş olsa da, II. Leopold ve II. Francis'in (I) aynı zamanda hem soyluların muhalefeti hem de savaş haliyle yüzleşmek zorunda kaldığında, Napolyon Savaşları sırasında ve hemen sonrasında, reformlarının ciddi bir kısmıyla birlikte idari değişikliklerin yürürlükten kaldırılması gerekti. Örneğin, yeni tapu siciline dayalı vergi reformu 1790'da kaldırıldı. Avusturya-Bohemya Yüksek Mahkemesi 1802'de bağımsızlığını yeniden kazandı. 1829'da bir dizi doğrudan vergi kaldırıldı. Bu aksiliklere rağmen, I. Francis, merkezi denetim için *Hofrechnkammer*'ı yeniden yetkilendirdi ve *Gubernien*, soyluların toprakları düzeyinde merkezi yönetimin varlığını pekiştirdi. Bununla birlikte, eski mali rejim ancak 1848 Devrimi'yle sona erdi.²⁷

Mali sistemde katılığına rağmen, monarşi konumunu iyileştirebildi ve iki yüzyıl boyunca (1650-1847) gelirlerini ve harcamalarını önemli ölçüde arttırılabildi. Bu genişleme, ılımlı barış zamanı enflasyonunun damgasını vurduğu bir dönemde gerçekleşti. Artan askerî harcamaları finanse etmek için banknotlar ve hazine bonoları ihraç edildi ancak barış yeniden tesis edildiğinde genellikle tedavülden kaldırıldılar. Napolyon Savaşları'ndan sonra, Avusturya Hükümeti banknotların dolaşımını önemli ölçüde azalttı ve ekonomi gümüş madeni paraya döndü.²⁸ Viyana yönetiminin kullandığı hesap birimi gümüş florine²⁹ sabitlendi. On altıncı yüzyılın (1570–90) son on yıllarında, harcama düzeyi

27 Otruba, 'Staatshaushalt', s. 11 – 17; Berger, Finanzwesen, s. 131 – 5; Weiss, Verhältnis, s. 128 – 33. Mahkeme sayısı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda değişiyordu.

28 Dickson, Finance and government, II, s. 369f. 1692'den 1748'e kadar guldenin gümüş içeriği hiç değişmedi. 1748 ilâ 1750 arasında gümüş içeriği %7,14 oranında azaldı. Bu parasal standart 1753'ten itibaren çoğu Güney Alman eyaleti ve Saksonya tarafından kabul edildi ve 1857'ye kadar sürdürüldü. On dokuzuncu yüzyılda Avusturya guldenlerine Conventionsmünzen adı verildi. Napolyon dönemi dışında enflasyon orta düzeydeydi: Alfred Francis Pribram (d.), Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich, 1. Cilt (Vienna: Ueberreuter, 1938), s. 661, 695.

29 Editör Notu: Florin, bir para birimidir. Floransa florini olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen daha sonra Habsburg Hanedanı tarafından da benimsenmiştir.

yaklaşık 2,5 milyon gulden idi (Avusturya florini.).³⁰ Gümüş florin olarak gelir sonraki elli yılda iki katına çıktı. 1650'den 1847'ye kadar devlet gelirleri 5 milyon Avusturya florininden 180 milyon florine yükseldi. Böylece gümüş bazında krallığın bütçesi 200 yıl boyunca yüzde 3,600 arttı (bkz. Şekil 7.1).³¹

Büyüme oranları önemli ölçüde değişti. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, gelirler ve barış zamanı harcamaları elli yıl içinde üç katına, 5 milyon florinden 16 milyon florine yükseldi.³² İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra, VI. Charles'ın saltanatı dikkate değer bir istikrarla kavuştu ve yıllık gelir kırk yılda yalnızca yüzde 37,5 arttı. Maria Theresa ve II. Joseph'in saltanatları esnasında büyüme oranları en yüksek seviyelerine ulaştı. Barış zamanının gelir ve giderleri 22 milyon florinden (1740) kabaca 90 milyon florine (1790) yükseldi, yani elli yılda yüzde 400 arttı.³³ Napolyon Savaşları nedeniyle gelir 115 milyon florine yükseldi ancak 1820'de devlet gelirleri savaş öncesi seviyelere düştü. Bu kısa süreli düşüşe, kısmen savaş sonrası kâğıt para deflasyonu neden oldu. Gelir, izleyen otuz yılda ikiye katlandı ve neredeyse 180 milyon florine ulaştı.³⁴ Netice itibarıyla tüm kısıtlamalara rağmen, Avusturya mali sistemi esnekti. Napolyon Savaşları öncesinde devletin gelir ve harcamaları iktisadi faaliyetlere kıyasla çok daha hızlı büyümüştür. Napolyon Savaşları'ndan sonra vergiler, endüstriyel büyüme oranlarına paralel olarak ancak nüfusun çoğunluğunun istihdam edildiği tarımsal üretimden daha

30 Winkelbauer, *Ständefreiheit*, I, s. 509 – 15.

31 1650'den 1850'ye kadar imparatorluk gelirlerinin yıllık ortalama büyüme oranı %1,7 idi.

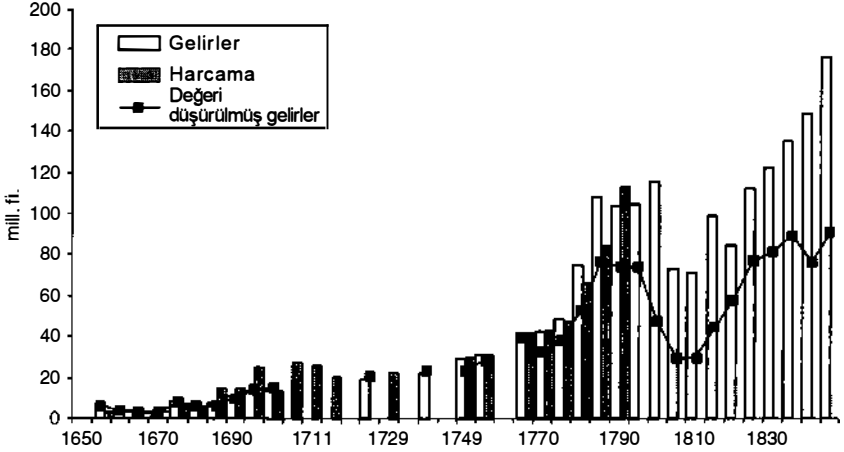
32 1650'den 1850'ye kadar, gelirlerin yıllık ortalama büyüme oranı %2,4 idi.

33 1740'tan 1890'a kadar, gelirlerin yıllık ortalama büyüme oranı %2,86 idi. Saymanlık 1780'lerde yeniden düzenlendi. Bu nedenle, sadece net gelirler dikkate alınsa bile, kaynakların ve yayınların sunduğu veriler çok farklıdır. Dickson, *Finance ve hükümet tarafından verilen veriler*, Otruba, "Staatshaushalt" tarafından sunulan farklı rakamlardan, Weiss, *Verhältnis* tarafından yayınlanan verilerden daha düşüktür. Bu nedenle Dickson'ın verileri 1778'e kadar kullanılmış ve 1781'den itibaren gelir için Weiss ve harcama için Otruba referans alınmıştır. Good, *Economic rise*, s. 37: merkantilist dönemde ekonomik gelişme önemlidir ve 1784'te zirveye ulaştı. Napolyon döneminin bunalımı 1790'da başladı. 1820'lerden itibaren sürekli ekonomik büyüme başladı.

34 1820'den 1847'ye kadar, gelirlerin yıllık ortalama büyüme oranı %2,6 idi.

hızlı arttı.³⁵ Birinci sanayileşme ve ekonomik dönüşüm dalgasının damgasını vurduğu bu ikinci dönemde, neredeyse otuz yıllık sürekli ve keskin artışların ardından nihayet Eski Rejim mali sisteminin son sınırlarına ulaşıldı.

Şekil 7.1. Avusturya monarşisinin gelirleri ve harcamaları (1655–1845)

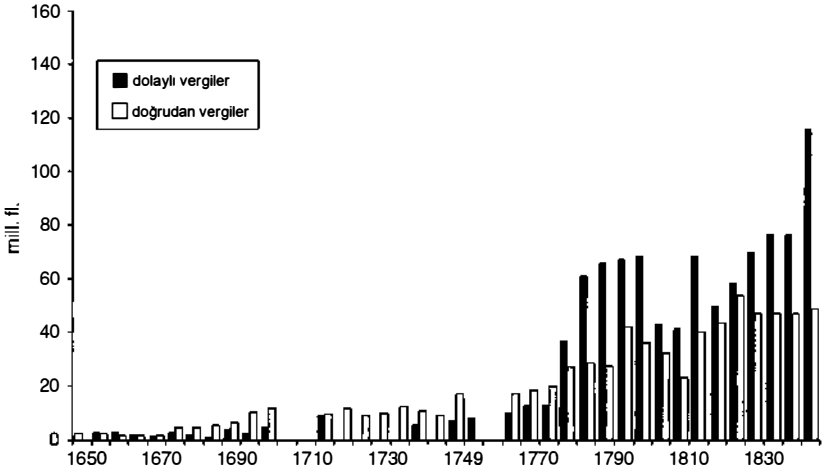
Kaynaklar: T. Winkelbauer, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, 2 cilt (Vienna: Ueberreuter, 2003), Cilt I, s. 509–15; J. B é renger, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle* (Lille: Atelier Reprod. des Theses, Université de Lille III, 1975), s. 349, 359; P. G. M. Dickson, *Finance and government under Maria Theresia 1740–1780*, 2 cilt (Oxford: Clarendon Press, 1987), Cilt II, s. 380, 385f.; G. Otruba, 'Staatshaushalt und Staatsschuld unter Maria Theresia und Joseph II', G. Otruba ve M. Weiss'da, *Beiträge zur Finanzgeschichte Österreichs. Staatshaushalt und Steuern 1740–1840* (Linz: Trauner, 1986), s. 49; M. Weiss, *Das Verhältnis von direkten und indirekten Steuern hinsichtlich ihrer Erträge und ihrer Bedeutung für den Staatshaushalt unter besonderer Berücksichtigung der Belastung der Steuerträger (1781–1847)*, Otruba ve Weiss'da, *Beiträge*, s. 224–7; gümüş fiyat endeksleri Alfred Francis Pribram'dan (d.), *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, Vol. 1 (Vienna: Ueberreuter, 1938), s. 695.

35 Good, *Economic rise*, s. 69: Avusturya'nın tarımsal üretimi (mahsuller) 1789'dan 1841'e %1,0/yıl arttı; hayvancılık 1818 – 1850 %0,6/yıl ve tarımsal nüfus %0,6/yıl, tarımsal üretim/kişi %0,4/yıl; Bohemya'nın tarımsal üretimi (mahsuller ve hayvancılık) 1756'dan 1846'ya yılda %1,1 arttı, yıllık nüfus artışı %0,6 oldu ve tarımsal üretim/kişi yılda %0,5 arttı; Good, *Economic rise*, s. 46: sanayi üretimi endeksinin 1830'dan 1845'e kadar yıllık büyüme oranları %2,5 – 3,3 civarındaydı; aynı dönem için yıllık nüfus artışı %0,7, kişi başına düşen yıllık sanayi büyümesi ise %1,8 – %2,6 olmuştur.

Gelir Yapısı

1650'den 1850'ye kadar, Avusturya'nın mali gelir sistemi etkileyici bir esneklik sergiledi. Dolaylı vergilerin hâkim olduğu *cameralia* ve tarımsal gelirlerin doğrudan vergilendirilmesine neredeyse eşdeğer meblağdaki *contributionale*, imparatorluğa askerî amaçlar ve diğer hedefleri için gerekli geliri sağladı (bkz. Şekil 7.2). 1655 ile 1673 arasında, Macaristan Krallığı'nın vergileri eklenmeden önce, *cameralialardan* elde edilen gelir, tüm olağan vergilerin yarısından fazlasına denk geliyordu. Üçüncü Hollanda Savaşı ve 1671'de Macar soylularının hezimetinden sonra, Macaristan'dan temin edilen vergiler de Viyana hazinesine girmeye başladı ve askerî vergiler şeklinde toplanan kaynaklar artık dolaylı vergilerden ve diğer *cameralialardan* daha yüksek bir noktaya ulaştı. Barış zamanında, *cameralialar*, imparatorluk hükümeti tarafından yönetilen gelirlerin yaklaşık yüzde 40'ını oluşturuyordu. Savaş zamanlarında bunların ağırlığı, tüm olağan net gelirlerin yüzde 20'sinden daha azına düşüyordu. On yedinci yüzyılın son on yıllarından beri devam eden *cameralia* ve *contributionale* arasındaki bu ilişki, II. Joseph döneminde değişti. II. Joseph'in ölüm yılında (1790), *cameraliadan* elde edilen brüt gelir, *contributionale*'den elde edilen gelirin iki katıydı. On dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında, *cameralialar* gayri safi devlet gelirlerinin en az yüzde 60'ını finanse etmekteydi. 1835'ten itibaren dolaylı vergilerin göreceli önemi daha da arttı. 1848 Devrimi'nin arifesinde, doğrudan vergiler brüt gelirin yalnızca dörtte birini oluşturuyordu. On yedinci yüzyıldan 1780'lere kadar, *contributionale*'ni ödemek için alınan emlak vergileri önemli hale geldi ve Viyana hazinesinin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Eski Rejim'in sonunda, doğrudan vergilerden elde edilen gelirdeki artış, dolaylı vergilerden elde edilen artışın oldukça altına düşmüştü.

Şekil 7.2. Avusturya monarşisinin doğrudan ve dolaylı vergilerden elde ettiği gelirler (1650–1845)

Kaynaklar: Winkelbauer, *Ständefreiheit*, Cilt I, s. 509–15; Béranger, *Finances*, s. 317, 349; Dickson, *Finance and government*, Cilt II, s. 380, 382f., 397ff.; Weiss, *Verhältnis*, s. 224f.; ayrıntılar için Şekil 7.1'e bakın.

Soyluların idaresi altında, Viyana hazinesinin *camerali*adan aldığı net gelir, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında sabit kaldı (2-3 milyon florin). I. Leopold'un saltanatının son yıllarında ve İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra, hazine dolaylı vergilerden elde edilen gelirleri arttırdı ve *camerali*adan elde edilen net hasılat bir asır öncesine kıyasla üçte iki daha yüksekti (5-6 milyon florin). Maria Theresa ve oğlu II. Joseph'in reform dönemleri, *camerali*alardan elde edilen gelirlerde sürekli artışları beraberinde getirdi. İltizamın sona ermesi, kraliyet yetkililerinin arazilerdeki yönetimlere müdahalesi, yeni vergilerin tedavüle girmesi ve vergi oranlarının yükseltilmesi nedeniyle *camerali*alardan elde edilen net gelir 5 milyon florinden 1740'ta 20 milyon florine ulaştı. Annesinin ölümünden sonra, II. Joseph, reform programını şiddetle uyguladı ve dolaylı vergilerden elde edilen brüt gelirler kısa süren saltanatı sırasında iki katından fazla arttı ve bu seviye sonraki yirmi yıl boyunca muhafaza edildi. Napolyon Savaşları'ndan sonra parasal istikrar yeniden sağlandığında, en önemli dolaylı vergilerden toplanan tutarlar bir kez daha yükseldi. 1848 Devrimi arifesinde neredeyse 140 milyon florin değerinde bir

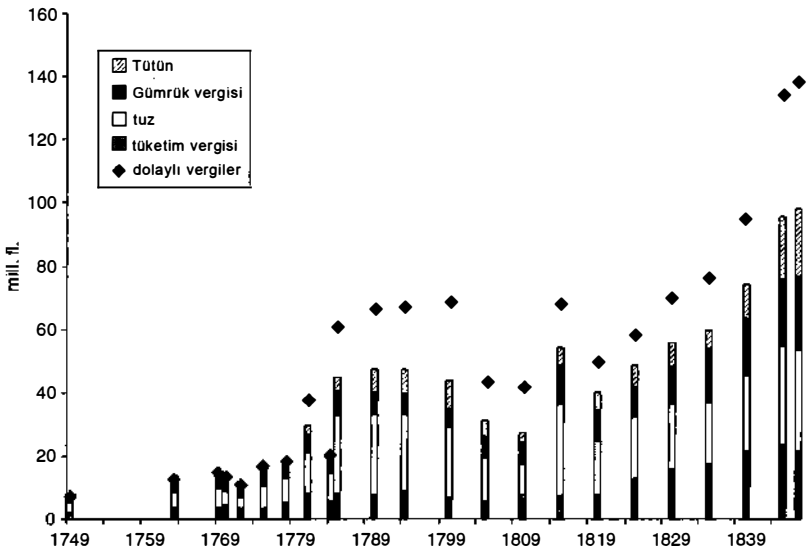
brüt gelir dolaylı vergilerden elde edilmişti. Söz konusu meblağ, otuz yıl içinde yüzde 240'lık bir artışa eşdeğerti.³⁶ Özetlemek gerekirse, bu iki yüzyıl kendi içinde iki döneme ayrılabilir: İlk yüzyılda, Viyana hazinesi *cameraliadan* yalnızca vasat bir gelir artışı gözlemlenirken aydınlanma ve reform döneminde dolaylı vergilerden elde edilen gelirler çok hızlı arttı.

Cameraliadan elde edilen gelir artışının arkasındaki başlıca kaynaklar, tuz tekeli, tüketim vergileri, gümrükler ve tütün tekeliydi (bkz. Şekil 7.3). Tüm dönem boyunca kraliyet tuz tekeliinden elde edilen meblağ en önemli gelir kaynağıydı. Önem sırasında ikinci sırayı gümrük ve tüketim vergilerinden elde edilen gelirler almaktaydı. Tütün tekeliinden elde edilen kazanç normal olarak diğer gelirlerin gerisinde kaldı. II. Joseph'in saltanatından sonra bu dört vergi grubundan elde edilen gelirlerdeki artış benzer şekilde değışti. İlk başta, tuz tekeliinden elde edilen gelirler arttı ve on sekizinci yüzyılın son on yıllarında tuz tekeliinin getirileri, *cameraliadan* elde edilen toplam meblağın neredeyse yarısına tekabül ediyordu. Tuz vergisinden elde edilen gelir, 1820'lerde yeniden artmasına rağmen Napolyon döneminden sonra düştü. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, tuz vergisi olağanüstü konumunun bir kısmını kaybetmişti. Gelirler arasında ikinci sırada, II. Joseph'in saltanatının başlangıcında iki katına çıkan ancak daha sonra neredeyse sabit kalan tüketim vergileri vardı. Sadece 1829'dan sonra, tüketim vergilerinin tahakkuk ve idaresi yeniden düzenlendiğinde, daha fazla artış elde edildi. Avusturya ve Bohemya topraklarında -Vorder österreich, Trieste ve Fiume hariç- bir gümrük birliğı 1775'te kuruldu. 1784'te II. Joseph, Avusturya ve Bohemya imalathanelerini korumak için merkantilist bir geçiş vergisi uygulamaya başladı. Macaristan gümrük birliğine dahil edilmedi. Gümrük vergisinden elde edilen getiriler, 1784 ile Napolyon Savaşları arasında önemli ölçüde iyileşti. Savaşlardan sonra gelirler toparlandı ve

36 Dolaşımındaki tek para kâğıt para olmasına rağmen, hazine hesapları için gümüş gulden kullanıldı ve böylelikle banknot ve hazine bonoları olarak görülen meblağların değeri düşürüldü. Napolyon Dönemi'nde, 1811 ve 1816'da, devlet iki kez iflasını ilan etti. 1810'da banknotlar (Bancozettel) ile gümüş sikkeler (Conventionsmünze) arasındaki oran 5:1'di. 1811'in iflası bu oranı 2:1'e indirdi ancak yeni kâğıt para ihracından dolayı (Wiener Währung)söz konusu oran 1815'te 3.5:1'e düştü. Durum 1819'da 2.5:1 oranında istikrar kazandı: Weiss, Verhältnis, s. 139f.

1825'ten itibaren istikrarlı bir büyüme yaşadı. Tütün tekeli, baştan sona düzenlenen önemli *cameraliaların* sonuncusuydu. II. Joseph döneminde iltizamın sona ermesiyle birlikte gelir arttı. On sekizinci yüzyılın sonunda tütün tekelinin getirisi gümrük vergilerinin düzeyine ulaştı. Ancak Napolyon Savaşları'ndan sonra toparlanma yavaştı. 1847'de, Maria Theresa'nın saltanatı sırasında hüküm süren *cameralianın* görelî yapısı ıslah edilmişti ancak mutlak düzey, onun saltanatı sırasında ulaşılan düzeylerin çok üzerindeydi. Artan vergi getirileri birkaç faktöre bağlıydı. Tuz ve tütün fiyatlarındaki artışlar, daha yüksek vergi ve gümrük tarifesi oranları, artan nüfus, tüketimin yaygınlaşması ve ekonomik kalkınmanın hızı vergi miktarının artmasına katkıda bulunmuştur. Tütün tekelinin aksine, tuz tekelinin etkileyici konumu, tuzun kısmen zorla dağıtılmasından kaynaklanıyordu. Tuz vergisinin bu kısmı, kişi başına vergilendirmenin tipik özelliklerine sahipti. Tütün tekeline elde edilen gelir, yalnızca tek bir maldan değil, aynı zamanda geniş bir ürün yelpazesinden alınan gümrük ve tüketim vergilerinden elde edilen meblağla karşılaştırıldığında da yüksekti.

Şekil 7.3. Dolaylı vergilendirmenin yapısı (*cameralia*) (1749–1847)

Kaynaklar: Dickson, Finance and government, Cilt. II, pp. 382f.; Weiss, Verhältnis, s. 225ff; ayrıntılar için Şekil 7.1'e bakın.

Contributionale gelişimi (bkz. Şekil 7.2), *cameralial*lardan farklıydı. Askerî katkı için alınan vergiler ilk olarak doğrudan emlak vergileri olarak Avusturya ve Bohemya'nın miras topraklarına düştü. Macaristan'dan gelen vergi ancak net gelirlerin 2-3 milyon florinden 4-5 milyon florine yükseldiği 1671'de kendini göstermeye başladı. Sonraki on yıllar boyunca gelir istikrarlı bir şekilde kabaca 11 milyon florine yükseldi. İspanya Veraset Savaşı'nın arifesinde elde edilen bu seviye, VI. Charles'ın saltanatı esnasında korunmuştur. Ancak Maria Theresa'nın saltanatının ilk yıllarında Silezya'nın kaybı nedeniyle, katkılardan elde edilen net gelir 1740'larda yüzde 20 oranında düştü. 1748'de yeni bir tapu siciyle uygulanmaya başlanan reformlar, gelirleri 17-18 milyon florine kadar yükseltti. Ek olarak, *Klassensteuer* gibi yeni doğrudan vergi biçimleri Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra yürürlüğe girdi ancak başlangıçtaki getirileri düşüktü. Katkıdan elde edilen gelir Napolyon Savaşları sırasında sabit kaldı ancak I. Francis'in tapu kayıtlarını yeniden düzenleme çabalarının ardından, gelirler neredeyse iki katına çıkarak 37-38 milyon florine ulaştı. Dikkat çekici bir şekilde, vergideki bu artış, Napolyon Savaşları sırasında uygulamaya konan ve sonrasında kaldırılan doğrudan vergilerin yerine geçmişti. 1799'da artan oranlı gelir vergisine dönüştürülen *Klassensteuer*, kentsel gayrimenkullerden alınan *Realitätensteuer* ve bir kelle vergisi *Personalsteuer*, 1805 ve 1815'te verginin %50'sini sağladı. Savaştan sonra muhafaza edilen tek vergi daha düşük bir miktardan tahsil edilmeye başlanan kelle vergisi oldu.³⁷ O sıralarda, aydınlanmacı mutlakiyetçilik dönemini simgeleyen doğrudan vergilendirme yeniden eski hüviyetine kavuşturulmuştu. 1820'lerde, bu vergilerin tahminen yüzde 80'i köylülerin gelirleri üzerinden alınan toprak vergileriydi ve gelirin yalnızca yüzde 20'si diğer kişisel vergilerden elde ediliyordu. Doğrudan vergilendirmeden elde edilen toplam gelir, 1794-1820 (36 milyon florin) ve 1846-47 (49 milyon florin) arasında yavaş yavaş arttı. Bu dönemde dolaylı vergilendirme ortalama 56 milyon florinden (1794-1820) 1846-47'de 136 milyon

37 Weiss, *Verhältnis*, s. 93 bu üç verginin ancak 1829'da kaldırıldığını ileri sürer. Ancak onun yayınladığı tablolar, s. 226, 1816'dan sonra yalnızca *Personalsteuer*'in, yani kelle vergisinin hayatta kaldığını, oysa gelir ve emlak vergilerinin artık alınmadığını göstermektedir.

florine yükseldi.³⁸ Böylece, Eski Rejim'in son on yılları, Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda uygulanan *contributionale* ve *cameralia* arasındaki dengeyi değiştirdi. Reform döneminde, imparatorluğun kentsel nüfusunu etkileyen dolaylı vergiler, tarımsal gelir üzerindeki doğrudan vergilere baskın geldi.³⁹ Napolyon Savaşları sırasında etkili olduğu kanıtlanan artan oranlı kişisel gelir vergilerini getirerek gelir sistemini modernleştirme girişimleri, barış yeniden sağlandığında derhal durduruldu.

Toprak sahibi soylular, din adamları ve varlıklı finansal seçkinler tarafından kişisel vergilere karşı duyulan antipati, vergilendirmenin bölgesel dağılımını koruma arzusunu pekiştirdi (bkz. Şekil 7.4). On yedinci yüzyılın sonlarından on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar, Bohemya toprakları askerî katkının yüzde 40-50'sini ödedi. Aynı dönemde, Macaristan'ın toplam içindeki payı yüzde 17'den yüzde 30'a yükseldi. Avusturya Miras Toprakları'ndan toplanan katkı miktarı, toplam gelirin yüzde 17 ilâ 35'i arasında değişiyordu. Maria Theresa'nın saltanatı sırasında, *contributionale*'in yüzde 40'ını Bohemya, yüzde 31'ini Macaristan ve yüzde 29'unu Avusturya toprakları ödedi. Napolyon Savaşları sırasında getirilen gelir vergilerinin muhafaza edilmesiyle değiştirilebilecek olan bu ilişkiler, eski rejimin son on yıllarında *contributionale*'ni arttırarak ve gelir vergilerini kaldırarak korunmuştur.⁴⁰

Contributionale'nin bölgesel dağılımı, *cameralialar*ınkinden oldukça farklıydı. Macaristan yalnızca kraliyet tuz tekeli için vergi öderken tüm *cameralia* yelpazesi Avusturya ve Bohemya'nın miras topraklarında toplandı. Dolaylı vergiler için Avusturya, Bohemya

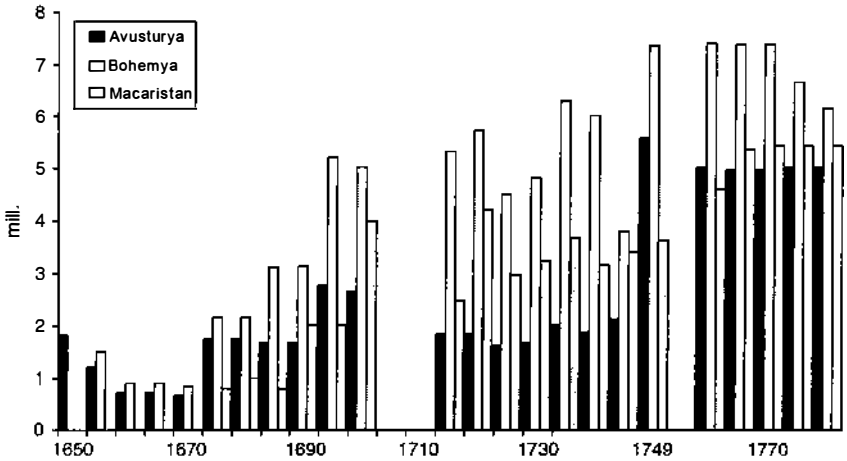
38 1820'den 1847'ye kadar tüm dolaysız vergilerin ortalama yıllık büyüme oranı %1,15 iken, aynı dönem için dolaylı vergilerin ortalama yıllık büyüme oranı %3,35 idi. Bu artış, kısmen yönetim maliyetlerini önemli ölçüde azaltarak sağlanabildi: Weiss, *Verhältnis*, s. 145.

39 ÖTV oranları şehirlerin nüfusuna göre değişiyordu. Bunlar en yüksek Viyana'daydı: Weiss, *Verhältnis*, s. 100 – 6, 146. Tütün ve piyango tekellerinden elde edilen gelir de esas olarak kentseldi. Gümrük, kentsel nüfusu kırsal insanlardan daha fazla etkilemiş olabilir. II. Joseph tarafından getirilen merkantilist tarifeler nedeniyle, Macar tahılına ilişkin gümrük vergileri oldukça önemliydi. Bu gıda ürünü artan kent nüfusu tarafından tüketildi. Tuz, kırsal ve kentsel alanlarda tüketicilere dağıtıldığı gibi tarımda ve sanayide de kullanılmıştır.

40 Béranger, *Finans*, s. 349; Dickson, *Finance and government*, II, s. 382ff., 397ff.; Weiss, *Verhältnis*, s. 224.

ve Macaristan arasındaki ilişki 1763-78'de yaklaşık yüzde 49:28:23 iken, 1825-47'deki tahminler bu ilişkinin yüzde 46:31:23 olduğunu gösteriyor. Dolaylı vergilerde muazzam bir artışa rağmen, Avusturya toprakları on dokuzuncu yüzyılda on sekizinci yüzyılda ödediklerinden nispeten daha az *cameralia* ödedi. Aydınlanmacı mutlakiyetçilik döneminde tüm vergiler bir araya geldiğinde, vergilerin yüzde 42'si Avusturya, yüzde 32'si Bohemya Krallığı ve yüzde 26'sı Macaristan tarafından ödenmişti. Bu veriler, reform dönemi için yapılan tahminlerle doğrulanmıştır.⁴¹ Farklı krallıkların soyluları tarafından talep edilen imparatorluk gelirlerinin bölgesel dağılımındaki istikrar, aydınlanmacı mutlakiyetçilik dönem ile reform rejimi arasındaki krallıklar içindeki *contributionale* ve *cameralia* arasındaki oranın değiştirilmesiyle sağlandı.

Şekil 7.4. Katkının bölgesel dağılımı (1650-1780)

Kaynaklar: Winkelbauer, *Ständefreiheit*, Cilt I, s. 509–15; Bérenger, *Finances*, s. 349; Dickson, *Finance and government*, Cilt II, s. 382f., 397ff.; Weiss, *Verhältnis*, s. 224f; ayrıntılar için Şekil 7.1'e bakın.

41 On dokuzuncu yüzyıl için Weiss tarafından yayınlanan verilere bakınız, *Verhältnis*, s. 228 – 31; on sekizinci yüzyıla ait veriler Dickson, *Finance and Government*, II, s. 113, 380, 384'ten hesaplanmıştır. Galiçya, Avusturya Hollandası ve İtalyan topraklarından elde edilen gelirler dikkate alınmıştır. 1775 ve 1784 yılında Galiçya tah. %6 katkıda bulunmuştur; Avusturya Hollandası 1784'te tüm net gelirlerin %11'ini sağladı. İtalyan toprakları 1786'da imparatorluk gelirinin %8'ini gönderdi.

Eski Rejim'in sonunda, Avusturya Miras Toprakları, Bohemya ve Macaristan arasında imparatorluk vergilerinin dağılımı, nüfus dağılımına veya endüstriyel ve tarımsal üretimin göreceli eğilimlerine karşılık gelmiyordu. 1820'lerde imparatorluk nüfusunun kabaca yüzde 55'i Macaristan'da, yüzde 24'ü Bohemya krallığında ve yüzde 21'i Avusturya topraklarında yaşıyordu.⁴² Sanayileşme eğilimi, bu dönemde Bohemya ve Avusturya'da kendini gösterdi. Macaristan dahil tüm imparatorlukta tarımsal nüfusun payı yüzde 72 idi.⁴³ 1775 ile 1847 arasında kapsayan dönemde, kişi başına düşen vergi ile gelirin en yüksek olduğu bölge Avusturya iken Bohemya ve Macaristan Avusturya'yı takip etmekteydi. Kişi başına düşen vergi ve gelirin en düşük olduğu ülke Macaristan idi.⁴⁴

Vergi gelirinin dağılımı ve gelişimi, vergilendirmenin toplumsal etkisinin iyi bir göstergesi değildir. Kraliyet vergileri, yerel seçkinlerin köylülerden ve kentsel nüfustan elde edebilecekleri geliri azaltırken, toprak sahibi soylular, din adamları ve şehirler kiralar, vergiler ve her türlü katkıları aldılar. Kraliyet vergilendirmesinin dışlanması sürecinin büyüklüğü, büyük ölçüde kendi krallığının karşısında kralın siyasi gücü tarafından belirlendi. Bu nedenle, artan kraliyet vergilendirmesinin yalnızca bir kısmı köylüler ve kentsel nüfus üzerindeki daha yüksek vergi yüklerini temsil ettiğinden, sosyal etkilerini tahmin etmek zordur. Artan vergilendirmenin geri kalanı, soylulardan, din adamlarından ve şehirlerden krala yapılan gelir transferlerinden geldi. Bununla birlikte kırsal nüfusla birlikte kentsel nüfusun alt tabakaları hem kelle vergisini hem de tuz tekelini ödemekle mükellef oldukları için toplanan dolaylı vergilere katkı sağladıklarından

42 Weiss, *Verhältnis*, s. 218: 1828'de, Avusturya 5.2 milyon, Bohemya 5.9 milyon ve Macaristan 13.9 milyon insan yaşamaktaydı. Üç bölge arasındaki ilişki 1787'de hemen hemen aynıydı: Avusturya'da 3.6 milyon, Bohemya'da 4.3 milyon ve Macaristan'da 9.1 milyon tebaa yaşıyordu. İki yüzyıl boyunca karşılaştırılabilir coğrafi birimleri korumak için Galiçya, Bukowina, Lombardiya ve Venedik dikkate alınmamıştır.

43 Good, *Economic rise*, s. 47ff.

44 On sekizinci yüzyıl için, Weiss tarafından verilen tahminler, *Verhältnis*, s. 223, Dickson'inkinden önemli ölçüde farklıdır, *Finance and Government*, s. 384. Weiss'in bölgesel dağılıma ilişkin verileri, brüt gelirlerin yalnızca %20'sinden azını oluşturmaktadır.

imparatorluk vergilerinin her toplumsal zümreyi de etkilediğini varsaymak güvenli görünüyor. Buna ilaveten, köylüler, kiracıların tarımsal gelirlerinden alınan arazi vergileri yoluyla katkıda bulunurken, kentsel nüfusun orta kesimleri eşdeğer bir doğrudan vergi yükünü taşımamıştı. Soylulardan, din adamlarından ve kraliyet memurlarından doğrudan tahsil edilen vergi gelirleri önemsizdi. İmparatorluk vergilendirme sistemi, ek vergi gelirlerinin çoğunluğu şehirlerdeki tüketim malları üzerinden alınan dolaylı vergiler (tüketim vergileri, gümrük tarifeleri, tütün tekeli vs.) aracılığıyla elde edildiği için tarım ve sermayeyi destekledi. Sermaye ve sanayi gelirleriyle hizmetler, uzun bir süre vergiden yarı muaf kaldı. Hükümdarın siyasi gücü, Macaristan ve Bohemya'da emlak vergilerini ve tuz fiyatlarını kayda değer ölçüde arttırmak için yeterli değildi.

Avusturya İmparatorluğu'nun genişlemesi sadece olağan ve olağanüstü vergilere değil, aynı zamanda savaş zamanlarındaki iç ve dış borçlanmayla da alakalıydı. Bu borçlanmalar, on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar kraliyetin vergilerden elde ettiği net geliri düşürdü. Çünkü toplanan vergiler söz konusu istikrazların teminat altına alınabilmesi için ayrılmaktaydı. İmtiyazlar, VI. Charles'ın saltanatı sırasında ve özellikle reformların iltizamı lağvettiği on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında tersine döndü. O andan itibaren borçlanma vergi tahsilatının maliyetlerini arttırmadı, aksine borcun yönetilmesine yapılan harcamaları arttırdı. Toplam kamu borcu 1720'lerde 70 milyon florin olarak gerçekleşti. Maria Theresa 1740'ta 100 milyon florinlik bir borcu devraldı. Francis Stephen'ın becerikli yönetimi sayesinde borç 124 milyon florinden Avusturya Veraset Savaşı'nın sonunda 1756'da yaklaşık 114 milyon florine düştü. Ancak Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda borç yeniden 284 milyon florine yükseldi.⁴⁵

On yedinci yüzyıl boyunca kredilerin çoğu sermaye piyasalarında faaliyet gösteren Samuel Oppenheimer gibi bankerlerden temin edildi. On yedinci yüzyılın sonunda, monarşinin likiditesi kötüleşti ancak o sırada yerli sermayedarların ortaya çıkma-

45 Capra, 'Eighteenth century', s. 298 – 306. II. Joseph 1765 yılında babasından kalan 32 milyon florin mirası, öncelikle başarıyla borç servisi için kullandı.

sı, kraliyetin Avusturya Miras Topraklarından ve Bohemya'dan kredi bulmasını sağladı. Gönüllü kredilere ek olarak, savaş sırasında zorunlu krediler de toplandı. İlk kâğıt para basma girişimi 1762'de Banco-Zettel'in piyasaya sürülmesiyle yapıldı. Bu önlem büyük ölçüde başarısız oldu ancak sonraki savaşlar sırasında finansman ihtiyacı o kadar büyüktü ki, banknotlar bir kez daha basıldı ve gümüşü tedavülден kaldırdı. Napolyon Savaşları sırasında kâğıt para standart ödeme aracı haline geldi. İki devlet iflası ve parasal reformlardan sonra, gümüş sikkeler 1820'lerden itibaren yeniden dolaşıma girmeye başladı.⁴⁶

Kriz zamanlarında dış yardımlar önemli hale geldi. Örneğin, Avusturya ve Alman soylularından alınan olağanüstü vergiler (Türkenhilfe yaklaşık 60 milyon florin), Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen savaşta (1593-1606) destek oldu. Buna ilaveten, İspanya, Vatikan ve İtalya'daki müttefiklerin yaptığı yardımlar, tüm olağanüstü gelirin neredeyse yüzde 10'una tekabül eden 7 milyon florin civarındaydı. İspanya'dan gelen bağışlar Otuz Yıl Savaşları sırasında önemli bir rol oynadı. Ayrıca İspanyol Veraset Savaşı kısmen İngiliz ve Hollanda yardımlarıyla finanse edildi ve bu da 50 milyon florinlik toplam ek maliyetin yüzde 18,8'ini (9,4 milyon florin) denk gelmekteydi. Avusturya Veraset Savaşı sırasında, ek askerî harcamaların yüzde 50'sinden fazlası doğrudan vergilerle finanse edildi. Krediler söz konusu askerî masrafların neredeyse yüzde 30'una tekabül ediyordu ve dış yardımlar askerî harcamaların yüzde 20'sini karşılayabildi (18 milyon florin).

Yedi Yıl Savaşları, 260 milyon florinlik savaş harcamalarının yüzde 8'ine (21 milyon florin) denk düşen Fransız yardımıyla sürdürüldü; yüzde 60'tan fazlası borçlanma aracılığıyla ve yüzde 30'dan azı olağan ve olağanüstü vergilerle finanse edildi. Son olarak, Napolyon Savaşları sırasında İngiltere'den yardım olarak alınan 41 milyon florin Avusturya monarşisinin konumunu güç-

46 Winkelbauer, *Ständefreiheit*, I, s. 515 – 28; Schasching, *Staatsbildung*; Weiss, *Verhältnis*, s. 139ff.; Peter Eigner and Erich Landsteiner, 'Finanzplatz Wien', P. Csendes ve F. Opl'da (d.), *Wien. Geschichte einer Stadt*, 3 cilt (Vienna/Cologne/ Graz: Böhlau, 2003), Cilt 2, s. 215 – 26.

lendirdi.⁴⁷ Dış yardımın bir kısmı kredi olarak teklif edildi,⁴⁸ bir kısmı da aynı, genellikle askerî birlikler olarak, teslim edildi. Bu yardımları genel önemi göze çarpmasa da, hazinenin tükendiği zamanlarda oldukça mühim bir rol oynadı. Savaşın finansmanı başlangıçta büyük ölçüde ek vergilere bağlıydı ancak on sekizinci yüzyılın ortalarından sonra kredi, vergiden elde edilen ekstra gelirden daha önemli bir hale geldi. Aynı zamanda, Avrupa sermaye piyasasının nisbi önemi azaldı ve Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra, Avusturya İmparatorluğu'nun kaynak arayışı giderek artan bir şekilde bir iç sermaye piyasasının gelişimine dayandı.

Harcamalar

Borcun kamu maliyesi üzerindeki etkisi, harcamaların yapısını belirledi (bkz. Şekil 7.5). Borç yönetimi on yedinci yüzyılda önemli değildi. İspanya Veraset Savaşı'ndan önce kamu harcamalarının sadece yüzde 10'u faizlerin ve sermayenin geri ödenmesine tahsis edilmişti. 1729'a gelindiğinde, gelirlerin dörtte birinden fazlası borcun ödenmesine ayrıldı. Sürekli savaş ve iltizamın sona ermesi nedeniyle, Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra kamu borcunun ödenmesi toplam harcamaların üçte birinden fazlasına denk geliyordu. Bu pay, sonraki on yılda bir miktar azaldı ve II. Joseph'in hükümdarlığı sırasında, kamu borcunu ödemek için bütçenin yaklaşık yüzde 20'sine ihtiyaç duyuldu.

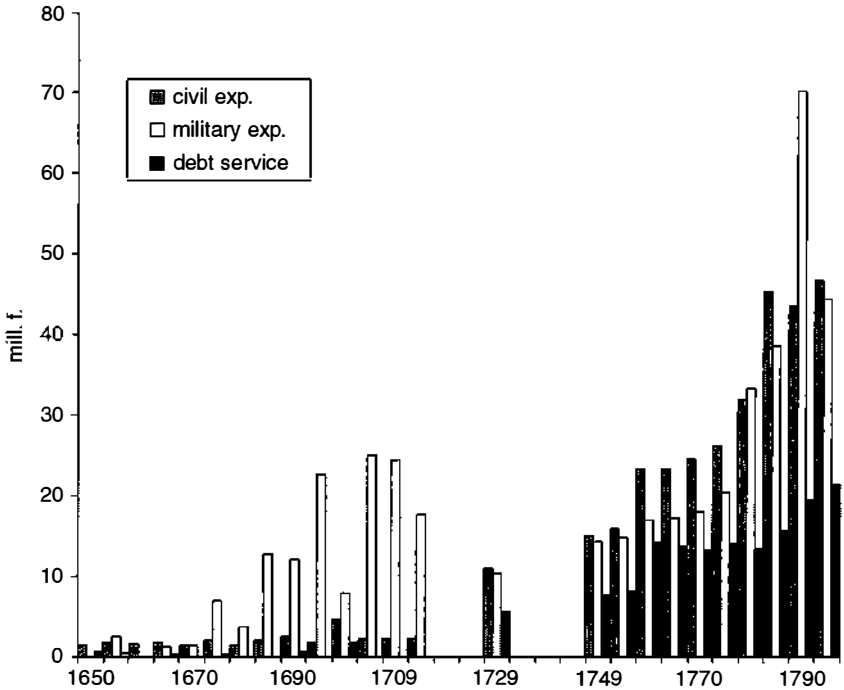
Artan borç ödemelerine ek olarak, doğrudan askerî harcamalar, imparatorluk bütçesinin sürekli genişlemesinde önemli bir rol oynadı. On yedinci yüzyılda savaş zamanında, harcamaların yüzde 90'ından fazlası askerî seferler için kullanıldı; on sekizinci yüzyılın sonunda, 1788-91 Türk Savaşı sırasında, askerî bütçenin payı toplam bütçe içerisinde sadece yüzde 60 civarındaydı. Doğrudan askerî harcamalardaki bu görece düşüş, büyük ölçüde

47 Winkelbauer, *Ständefreiheit*, I, s. 515 – 28; Niederkorn, *Die europäischen Mächte*; Ernst, *Madrid und Wien*; Berger, *Finanzwesen*, s. 130; Dickson, *Finance and Government*, II, s. 123; Janetschek, *Finanzierung*, s. 119 – 21; Otruba, 'Staatshaushalt', s. 52f.; Weiss, *Verhältnis*, s. 127; Beer, *Finanzen*, s. 171.

48 K. Helleiner, 'Ein unbekanntes Kapitel aus der anglo-österreichischen Finanzgeschichte: Die Anleiheverhandlungen des Jahres 1794', *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschungen* 71 (1963), 395 – 407.

borç ödemesinin artan ağırlığından kaynaklandı. Barış zamanında, askerî harcamaların mutlak miktarı, on yedinci yüzyılda sivil harcamalar kadar yüksekti. Ancak durum Aydınlanma Dönemi'nde değişti. Sivil amaçlar için maliyetlerin yalnızca mutlak anlamda artması değil, aynı zamanda artan borç ödemelerine rağmen, tüm bütçenin kabaca yüzde 50'sine tekabül eden nisbi konumlarını koruması da dikkat çekicidir. Böylece, Maria Theresa ve II. Joseph'in reformları, sivil idarenin konumunu gerçekten güçlendirdi. Bu harcama yapısı, askerî maliyetlerin tüm harcamaların kabaca üçte birine denk geldiği on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında da korunmuştur.⁴⁹

Şekil 7.5. Avusturya monarşisinin harcamaları (1650-1792)

Kaynaklar: Winkelbauer, *Ständefreiheit*, Cilt I, s. 509–15; Bérenger, *Finances*, s. 238, 359; Dickson, *Finance and government*, Cilt II, s. 385s; Otruba, *Staatshaushalt*, s. 49; ayrıntılar için Şekil 7.1'e bakın.

49 Beer, *Finanzen*.

Sivil ve askerî harcamaların bölgesel yansıması önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Yönetim giderleri ve emekli maaşları gibi sivil harcamalar, Avusturya'dan ve özellikle on sekizinci yüzyılda Viyana'dan tahsil edilmişti. On sekizinci yüzyılın ortalarından bu yana, kraliyet hazine bonoları ve banknotlar genellikle büyük şehirlerde, özellikle de Viyana'da dolaşıma girdi. Macaristan ve Bohemya sınırlarına konuşlandırılmış birlikler için askerî harcamalar yapıldı. Harcamaların diğer bir kısmıysa Bohemya ve Avusturya'dan gelen silah ve tekstil ürünlerine ödeme yapmak üzere ayrıldı. Macaristan'da devlet talebi gıda ürünleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Barış zamanında sivil harcamalar ve borç ödemeleri lehine askerî harcamalardaki nisbi düşüşler, on sekizinci yüzyılın sonundaki kraliyet vergilerinin Avusturya topraklarına net transferine izin verdi. Dickson, 1780'lerde Avusturya Miras Topraklarının imparatorluğun bu bölümünde toplanan vergi tutarının neredeyse yüzde 25 daha fazlasını harcadığını tahmin ediyordu. Bohemya Krallığı'ndan toplanan gelirler bu topraklarda harcanan meblağı neredeyse yüzde 10 aşarken, Macaristan'da vergilerden ve tuz tekelinden elde edilen gelir, imparatorluğun o bölgedeki harcamalarından yüzde 20 daha yüksekti.⁵⁰ Bu nedenle, silah ve giysi tahsisi Bohemya'da sanayileşmeye fayda sağlasa da Macar ve Bohemya soyluları doğrudan vergilendirmeyi arttırma konusunda isteksizdiler.

Napolyon sonrası dönemde Avusturya Miras Toprakları imparatorluk içindeki konumlarını daha da pekiştirdi. O zamana kadar Avusturya toprakları daha dengeli bir gelir yapısına sahipti. Çünkü dolaylı vergiler başka yerlerden daha az yüksekti ve doğrudan vergilendirmenin tarım üzerinde yoğunlaşması, sanayi ve hizmetlerde sermaye oluşumunu destekledi. Ayrıca restorasyon döneminde harcamaların bölgesel dağılımı da bu olumlu durumu pekiştirmiştir. Sivil harcamaların büyük ölçüde Viyana'da yoğunlaşmasıyla, endüstriyel mallar için askerî talepler de Avusturya topraklarını uygun görürken, kamu borcunun artan önemi imparatorluğun başkentinde bir sermaye piyasasının gelişimini teşvik etti.⁵¹

50 Dickson, Finance and government, II, s. 111 – 13.

51 P. Eigner, M. Wagner ve A. Weigl, 'Finanzplatz: Wien als Geld- und Kapitalmarkt', Günther Chaloupek'de, Peter Eigner ve Michael Wagner, Wien.

Bohemya Krallığı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kraliyet hazinesine Avusturya topraklarından daha az katkıda bulundu. Ancak Avusturya'yla karşılaştırıldığında, Bohemya'daki vergi yapısı daha az dengeliydi ve kentsel nüfus dolaylı vergilerin artan payından ötürü bunalmıştı. Napolyon sonrası dönemde, askerî bütçenin büyük bir kısmı hâlâ Bohemya Krallığı'na harcanmaktaydı. Ancak sivil harcamalar ve borç ödemeleri önem kazandıkça, Bohemya imparatorluk gelirinden Avusturya'ya nispetle daha az yararlandı. Net gelirin Viyana'ya aktarılmasına rağmen, Bohemya madencilik ve tekstil endüstrileri, ordudan gelen talepler ve 1848'e kadar tarım dışı gelirler üzerinde hafifleyen vergilendirme yapısı vesilesiyle imparatorluğun desteğini aldı.

Macarların merkezi bütçeye katkıları restorasyon sırasında düşük kaldı ancak bu dönemde Macaristan'daki imparatorluk harcamaları, sivil harcamaların artan ağırlığı nedeniyle ihmal edilebilir düzeydeydi. Ayrıca kraliyet geliri, özellikle tuz ve toprak olmak üzere birkaç vergiye bağlıydı. Bu nedenle Macar ekonomisinin en önemli sektörü şeklinde nitelendirilen tarım, ağır bir şekilde vergilendirildi. Macaristan'daki askerî harcamalar gıda ve emeğe odaklandı, böylece ordunun taleplerinin neredeyse hiçbir "modernleştirici" etkisi olmadı.

İmparatorluk Bütçesinin İktisadi Etkisi

İmparatorluk gelirleri ve harcamaları halihazırda var olan iktisadi eğilimleri güçlendirdi. İmparatorluk bütçesinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi on yedinci yüzyılın ortalarından on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar artarak devam etti. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, kraliyet gelir ve harcamalarının sektörel ve bölgesel yapısı, uzun süren savaş dönemlerinden sonra (yani Otuz Yıl Savaşları ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürülen mücadeleler) krallıkları istikrara kavuştur-

Wirtschaftsgeschichte 1740–1938, 2 cilt (Vienna: Jugend & Volk-Verlag, 1991), Cilt 2, Dienstleistungen, s. 909–97; M. Wagner, 'Zwischen zwei Staatsbankrotten. Der Wiener Finanzmarkt im 18. Jahrhundert', Wiener Geschichtsblätter 32 (1977), 113–43; F. Baltzarek, 'Finanzplatz Wien – die innerstaatliche und internationale Stellung in historischer Perspektive', Quartalshefte der Girozentrale 15:4 (1980), 11–63.

maya katkıda bulundu. Dolaylı ve doğrudan vergiler nispeten dengeliydi ve Viyana'ya yapılan net gelir transferleri oldukça makuldu. Ekonomik genişleme on sekizinci yüzyılın ilk yarısı boyunca, neredeyse sabit tutulan bir vergi düzeyinden istifade etti. Kraliyet harcamaları, Bohemya ve Avusturya sanayisinin yanı sıra Macar tarımını da destekledi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ekonomik genişleme önem kazandığında ve sanayileşme için bir temel oluşturulduğunda, artan borç ödeme maliyetleri ve imparatorluk maliyesinde yapılan aydınlatıcı reformlar, Macaristan ve Bohemya'ya rağmen, imparatorluk içerisinde Viyana'nın ve Avusturya Miras Topraklarının konumunu güçlendirdi. Ayrıca, imparatorluk gelirlerinin ve harcamalarının yapısı, sermaye oluşumunu ve imalatı desteklemiş görünüyor. Böylece imparatorluğun hızla artan gelirleri ve harcamaları, tarım ve sanayi bölgeleri arasında ortaya çıkan ekonomik farklılıkları arttırdı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, modern bir vergi sisteminin olmaması, yani dolaylı vergilerin ezici ağırlığı ve soyluların tarım dışı kazançlarının vergilendirilmesi konusundaki isteksizliği, bölgesel eşitsizlikleri daha da pekiştirdi. İmparatorluk harcamaları ve özellikle yönetim masraflarının ve borç ödemelerindeki belirgin artış, sermaye ve kentsel gayrimenkullerden elde edilen gelirleri destekleyen Avusturya Miras Topraklarına net transferlere izin verdi.

İmparatorluk bütçesi, seçkinler ve nüfusun büyük kısmı arasındaki sosyal eşitsizlikleri pekiştiriyordu. Seçkinler için, imparatorluk hizmetine asker veya memur olarak girmek oldukça teşvik ediciydi. Başlangıçta iltizamdan ve daha sonra on sekizinci yüzyıldan itibaren imparatorluk borç yönetiminden yararlandılar; oysa vergi yükündeki payları esas olarak dolaylı vergilerle ve toprak vergilerinin dışlama etkisiyle sınırlıydı. Köylü sınıfı, toprak vergisi ve dolaylı vergilerle ağır bir şekilde ezildi ancak artan harcamalardan önemli ölçüde pay alamadı. Kırsal nüfusun alt tabakaları, madenciler, kent zanaatkârları, yerel tüccarlar ve esnafın yanı sıra kent yoksulları, artan oranlı *cameralialar* ödediler. Azalan vergi oranları, askerî genişlemenin etkileri ve sivil harcamalarla bir şekilde dengelendi. Böylece, sürekli artan bir imparatorluk bütçesinden kaynaklanan sektörel ve toplumsal eşitsizlikler başlangıçta Avusturya ve

Bohemya sanayileşmesini desteklerken, 1820'lerden sonra dolaylı vergilerdeki kademeli artışlar 1848 Devrimi'ne tetikleyen nedenler arasında yer aldı.

Avusturya İmparatorluğu'nu diğer Avrupalı emperyal güçlerle karşılaştırdığımızda, Avusturya ve İspanya'daki idari yapıların ve saymanlık usullerinin on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar benzer olması dikkat çekicidir.⁵² On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda iltizam usulüyle on sekizinci yüzyıldan itibaren imparatorlukların vergi yönetimi Avrupa çapında yaygındı.⁵³ Toprak temelli seçkinlerin, artan emlak vergilerine kadastroya dayalı özel bir verginin getirilmesini ve tarım dışı gelirlerden gelir vergilerinin alınmasını öneren fizyokrat ve aydın fikirlere direniş Avrupa genelinde yaygındı. Avusturya'da, İspanya ve Büyük Britanya'da olduğu gibi, imparatorluk bütçesinin ekonomi üzerinde döngüsel etkileri olmadı ve sanayileşmiş bölgelerin ayaklanmasını güçlendirdi.

Viyana, Madrid ve Londra, birleşik monarşilerini merkezi rejimlere dönüştürmeye ve gelirlerini gayri safi yurt içi hasılaya ve nüfusa göre adil bir şekilde dağıtmaya çalıştıklarında uzak bölgelerden gelen muhalefetle yüzleşmek zorunda kaldılar. Avusturya İmparatorluğu ile İspanya ve Britanya arasında iki büyük fark bulunmaktaydı. İlk olarak, on sekizinci yüzyıldan itibaren bir doğrudan vergi (*contributionale*) Avusturya bütçesinde artan bir paya sahipti. Böylece, Avusturya imparatorluk gelirlerinin çok geniş vergi tabanı, vergilendirmenin gerileyen etkilerini azalttı ve denizaşırı herhangi bir koloni olmaksızın genişleyen bir bütçeye ve maliye politikasına olanak sağladı. İkincisi, Avusturya'nın neredeyse hiç donanması bulunmuyor ve ordunun masraflarını karşılayabilmek için yoğunlaşmış askerî

52 R. Pieper, *La Real Hacienda bajo Fernando VI y Carlos III (1753–1788). Repercusiones económicas y sociales* (Madrid: Insituto de Estudios Fiscales, 1992); R. Pieper, 'Contiendas imperiales y política fiscal: España y Gran Bretaña en el siglo XVIII', E. Sánchez Santiró, L. Jáuregui ve A. Ibarra'da (d.), *Finanzas y política en el mundo iberoamericano. Del antiguo régimen a las naciones independientes 1754–1850* (Mexico: Instituto Mora/Universidad del Estado de Morelos/Facultad de Economía-U-NAM, 2001), s. 63 – 76.

53 Bonney, *Rise of the fiscal state*.

harcamaları yoktu. Bu nedenle imparatorluk girişimleri Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya odaklandı. Ademimerkeziyetçilik, gelir ve giderlerin bölgesel dağılımında istikrar sağlayarak Viyana'ya makul bir net gelir transferinin yapılmasına, imparatorluğun uzun süreli genişlemesine ve Napolyon Savaşları'ndan sonra iktisadi istikrarına katkıda bulundu.

;

Rus Vergi Devleti, 1600–1914

Peter Gatrell

Giriş

1917 Rus devrimi, Romanov hanedanının üç asırdan fazla süren yönetimine son verdi. Bununla birlikte, imparatorluk yönetiminin ani ve onur kırıcı çöküşü, birbiri ardına gelen çarların, devlet memurları ve orduyla birlikte Rus imparatorluğunu genişlettiği ve aynı zamanda uzun bir süre boyunca halkın üzerinde sıkı bir kontrolü sürdürdüğü gerçeğini gölgelememelidir. Bunu nasıl yaptıkları, bir maliye öğrencisi için önemli sonuçları olan bir sorudur. Aynı zamanda, çarlık ekonomisi ancak gelişigüzel bir şekilde gelişti ve Avrupa kıtasındaki ekonomik olarak daha gelişmiş rakiplerinin gerisinde kaldı. Bazı kesintilerle – özellikle on sekizinci yüzyılın başlarındaki ve on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılındaki hızlı büyüme dönemleri – Romanov Rusyası gelişmekten ziyade hayatta kaldı. Rusya'nın yöneticileri, ekonomik geri kalmışlığın temel unsurlarının üstesinden gelmeyi başaramadılar ve buna karşılık yoksulluk, çarlık devletin mali yeterliliğini kısıtladı.

Bir mali sistemin oluşumu ve işleyişi ancak hâkim kurumsal çerçeve bağlamında tam olarak anlaşılabilir. Rusya imparatorluğu dönemin çoğunda yürürlükte olan otokratik kurallara göre yönetildi. 1613'te Romanov Hanedanlığı'nın kurulmasından

önce, Moskova çarları (İvan III, Vasilii III ve Ivan IV, “Korkunç”), kendilerinin tanrı dışında hiç kimseye karşı sorumlu olmadıklarına inanarak, ülkeyi demir yumrukla yönettiler. Bu mutlakiyetçi gelenek, uzun ömürlü olduğunu kanıtladı.¹ 1905-06 Devrimi’nin sonrasına kadar, mali uygulamalar dahil olmak üzere, hükümetin parlamenter denetimi için hiçbir yapı ortaya çıkmadı ve o zaman dahi bakanlar sadece çarlara karşı sorumluydu. Mülkiyet hakları sınırlı kaldı. Seçilmiş yerel konseyler (zemstvos) ve belediye meclisleri 1860’tan sonra kuruldu. Bunlar, öncelikli olarak ilköğretim ve temel sağlık hizmetlerini finanse etmek üzere, gelir toplama hakkına sahiptiler. Ancak merkezi devletle aralarındaki ilişki sınırlı kaldı.²

Rusya’nın tüm sosyal ve politik sistemi bir “ayrıcılık yumağı” üzerine kurulmuştu.³ Çarın tebaası, doğuştan çeşitli sınıf veya toplumsal zümrelerden (*sosloviia*) birine mensuptu. Her biri çarın korumasına karşılık olarak çeşitli yükümlülüklerle tâbiydiler. Bir mülke veya devlet hizmetine tâbi olma durumu, farklı toplumsal zümreleri birbirine bağlayarak 1700’den 1917’ye kadar siyasi sisteminin ana hususiyeti haline gelmişti. En önde gelen toplumsal zümre soylular sınıfıydı (*dvorianstvo*). Büyük Peter (1682-1725 arasında iktidardaydı), erkek soyluların devlet adına çeşitli hizmetler üstlenmesini zorunlu hale getirmişti. II. Catherine (1762-96), saltanatının başlangıcında bu resmi yükümlülüğü yürürlükten kaldırdı. Bunun karşılığında soylular önemli yasal ve ekonomik imtiyazların, özellikle serflere ve toprağa sahip olma hakkının keyfini sürdüler; 1762 kararnamesi, birçoklarının daha fazla zamanını topraklarına adamalarına yardımcı oldu. Diğer *sosloviia*, resmi düzenlemeler tarafından daha az kısıtlanmamıştı. Tüccarlar, örneğin, devlet tarafından verilen ruhsatla yürütmeye hak kazandıkları işlerin

- 1 M. Perrie (d.), The Cambridge history of Russia. Cilt 1, from early Rus’ to 1689 (Cambridge University Press, 2006).
- 2 T. Emmons ve W. Vucinich (d.), The Zemstvo in Russia: an experiment in local selfgovernment (Cambridge University Press, 1982). Mülkiyet hakları için bkz. O. Crisp ve L. Edmondson (d.), Civil rights in imperial Russia (Oxford: Clarendon Press, 1989).
- 3 Bu uygun ifadeyi R. Brubaker’dan alıyorum, Citizenship and nationhood in France and Germany (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992), s. 35.

doğası ve kapsamına bağlı bir biçimde farklı kategorilere ayrıldılar. Zanaatkârlar, vergi ödeyen kent nüfusunun en alt tabakasını oluşturuyorlardı.⁴

Bu düzenlemeler köylülüğü farklı bir şekilde etkilemişti. Ekonomik ve idari amaçlar için, köylüler iki ana hizmet kategorisine -devlet köylüleri ve toprak köylüleri (serfler)- ayrıldı. Geriye kalan köylülerse kiliseye veya kraliyet hanesine bağlıydı. Devlet köylüleri öncelikle devlete ait orman arazilerinde çalışırlar ve yükümlülüklerini nakdi ve/veya aynı olarak yerine getirirlerdi. On dördüncü yüzyıldan itibaren yavaş yavaş toprağa bağlanan köylüler, soylulara ait mülkiyetin bir parçası haline geldiler. Köylülerin soylululara olan borçlarını ödeyebilmek için üç yol bulunmaktaydı: toprak işçiliğini üstlenmek, nakit ödeme veya kira vermek. Köylülerin taşınmaya yönelik hakları, 1649 tarihli bir kanunun (Ulozhenie) yürürlüğe girmesiyle birlikte tamamen kaldırıldı. 1861’de serfliğin kaldırılmasından sonra bile birçok serf, eski efendilerine hizmet etmeye devam etti. Aynı zamanda devlet, belirlenmiş bir yıllık kefaret karşılığında köylülerin özgürlüğünü satın almıştı. Kilise ve Kraliyet topraklarında çalışanlar da dahil olmak üzere tüm erkek köylüler, 1724’te getirilen ve 1887’ye kadar devam ettirilen kelle vergisini ödemekle yükümlüydü. Başka hiçbir toplumsal zümrenin bu vergiyi ödeme yükümlülüğü bulunmuyordu.⁵ Bu konuyu daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğim. Ayrıca, köylülerden askerî seferlerin veya inşaat işlerinin maliyetlerinin karşılanmasına yardımcı olmaları için düzenli bir biçimde olağanüstü aynı katkılarda bulunmaları bekleniyordu. Karşılığında, aşırı ihtiyaç zamanlarında bir miktar yardım ve daha aşırı sömürü biçimlerine karşı bir miktar devlet koruması bekleyebilirlerdi. Serflerin sosyal ve politik tabiiyeti, özellikle 1670’te Stenka Razin liderliğindeki Kazak isyanı ve kısmen vergi yükünden ve daha genel olarak zorlayıcı özgürlük vizyonundan ilham alan 1773-74’teki ünlü Pugachev isyanı olmak üzere aralıklı köylü huzursuzluğuna neden oldu. 1905-06 olaylarının gösterdiği

4 D. Lieven (d.), *The Cambridge history of Russia*. Cilt 2, *Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge University Press, 2006).

5 N. I. Anan’ich, ‘K istorii otmeny podushnoi podati v Rossii’, *Istoricheskie zapiski* 94 (1974), 183–212.

gibi, serfliğin kaldırılması da protestoları sona erdirmeydi. Bu karışıklıkların bastırılması hazineye ek bir maliyet yükledi.⁶

Rusya'nın coğrafyası, devlet ve toprak sahipleri için kaynakların yaratılması ve çıkarılması için bağlam sağladı. İmparatorluğun çoğu, üretken ekonomik faaliyete elverişli olmayan, sert bir araziden oluşuyordu. Doğal su yolları aylarca donmuş bir şekilde kalıyordu. Nehir yatakları insanları ve ürünleri doğudan batıya taşımayı zorlaştırmaktaydı. Ayrıca Rusya, sonuçlarıyla başa çıkmak için bütçe kaynaklarını sarf etmek zorunda kaldığı periyodik doğal afetlerden, özellikle de hasat kayıplarından, etkilenmiştir. Söz konusu dönem boyunca Rusya, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomiydi. Bu durum, orman ürünleri, metal eşyalar ve bazı lüks ürünlere dayalı uzun mesafeli ticaretin inkâr edilmesini gerektirmez. Ayrıca bir avuç tüccara ve serf sahiplerine büyük zenginlik getiren el sanatları faaliyetleri ve organize imalatın büyümesi Rus ekonomisinin gelişimi bakımından da önemlidir. Yine de, ekonomik faaliyetin temeli, grup halinde toprak komününü oluşturan köylülerin hanelerindeki geçimlik tarımdı. Köylü hane halkı ve toprak üzerinde komün şeklinde örgütlenme, serflik adı altında gelişti ve serbest bırakılmalarından çok sonrasına dek varlığını sürdürdü. Birlikte, çarlık devletinin ve Rus toprak ağalarının köylü nüfustan kaynak temin ettiği sistemin merkezini oluşturdular. Geleneksel üç alanlı şerit sistemi⁷ hâkimdi. Tahıl monokültürü tipik uygulanma haline geldi. Köylü çiftçiler, ilkel tarım aletleriyle boğuşuyordu. Az sayıda yük hayvanı, canlı gücün göreceli olarak eksikliği ve gübre kıtlığı anlamına geliyordu. Çağdaş iktisatçılar ve hükümet yetkilileri tarafından defalarca

6 M. Perrie, 'Popular revolts', Perrie'de (d.) Cambridge history of Russia, s. 600-17; D. Moon, The Russian peasantry 1600-1930: the world the peasants made (London: Longman, 1999), s. 94-7. Pratikte, devrimi bastırmanın maliyetlerini 1904-05'te Japonya'ya karşı savaşın maliyetlerinden ayırt etmek zordur. Her ikisi de 'olağanüstü harcamalar' kategorisine girmişti. Bkz P. Gatrell, The last argument of tsarism: government, rearmament and industry in Russia 1900-1914 (Cambridge University Press, 1994), s. 92.

7 Editörün Notu: Geleneksel üç alanlı şerit sistemi (three field-system) Orta Çağ Avrupası'nda uygulanan ve daha sonra tarımda son derece çarpıcı verimlilik artışlarına zemin hazırlamış tarımsal bir üretim yöntemidir.

ele alınan tarımdaki düşük verime dair sorunlar, hiç kimseyi tatmin edecek bir şekilde çözülemeden öyle kaldı.⁸

İmparatorluk Yönetimi, Bölgesel Genişleme ve Mali Yönetim

Bu konuyu çeşitli bileşenlere ayırabiliriz. Biri, imparatorluk yönetimin genişlemesi ve bunun mali sistem üzerindeki ve kaynak temini bakımından sonuçlarıdır. Bir diğeri, vergi ödeyen nüfus üzerinde idari kontrol uygulayabilecek yetkililerin görece azlığıdır. Bu durum bir kısır döngüyü de beraberinde getirmiştir. Çünkü yeterince gelir toplanamaması bürokrasinin genişlemesini de engellemiştir. İlgili bir meseleyse özellikle 1860'ların büyük reformlarını takiben, merkezi devletle toprak sahibi (serf sahibi) soylular mücadeleye merkezi ve yerel hükümetler arasındaki rekabet şeklinde ortaya çıkan siyasi dinamiktir.

Polonya-Litvanya Topluluğu ve İsveç gibi yabancı güçler tarafından otoritesine meydan okunan Moskova çarlarının yönetimi altında uzun süreli ve maliyetli bölgesel birleşmenin ardından, Rus İmparatorluğu güneyde Ukrayna'ya, doğuda Sibirya ve Orta Asya'ya kadar genişledi. (Bu, serflerin serf sahibi soyluların hukuki yetki alanından kaçmayı giderek daha zor buldukları tesadüfi ama önemli bir sonuç yarattı.) Bu bölgesel genişlemenin çarlığın egemenliği altındaki nüfusun büyüklüğü üzerindeki etkisi Tablo 8.1'de özetlenmiştir.

Emperyal genişlemenin imparatorluğun mali durumunu nasıl etkilediği - yeni kaynaklara erişimi ve aynı zamanda yeni sorumluluklar - göz ardı edilemez bir şeydir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Romanov Rusya'nın öyküsü büyük ölçüde kesintisiz bir genişleme ve artan askerî hünerleriyle yakından bağlantılıydı. Büyük Petro, 1711'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ellerinden yenilgiyi tatmasına rağmen, stratejik dehası İsveç Kralı XII. Charles'a karşı 1709'da Poltava Savaşı'nda zaferi sağladı ve Baltık'taki Rus üstünlüğünü güven-

8 A. V. Dulov, *Geografi cheskaia sreda i istoriia Rossii konets XV – seredina XIXv* (Moscow: Nauka, 1983); A. Kahan, *Russian economic history: the nineteenth century* (Chicago University Press, 1989), pp. 108–43; E. Kingston-Mann, *In search of the true west: culture, economics, and problems of development* (Princeton University Press, 1998).

ce altına aldı.⁹ Sonrasında bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca, Rusya'nın yöneticileri onun başarısının meyvelerini topladılar. Tek olumsuz hadiseyse Rusya'nın Üçüncü Koalisyon Savaşı (1805-07) sırasında Napolyon'u mağlûp edememesiydi. Büyük Katerina 1768-74'te Türkiye'ye karşı başarılı bir sefer düzenledi ve Polonya'nın parçalanmasına eşlik etti. Bununla birlikte, diplomatik ve askerî zaferlerin öyküsü, Rusya'nın İngiltere ve Fransa'yla rekabetindeki askerî noksanlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyan feci 1853-56 Kırım Savaşı'yla sona erdi. Bu yenilgi, Çar II. Aleksandr'ın büyük bir siyasi, idari, eğitsel, mali ve askerî reform programına başlamasına katkıda bulundu. Daha kötüsü, Rusya Uzak Doğu'da maliyetli bir maceraya atıldığında, Rus-Japon Savaşı'nda acı bir yenilgiye uğradı ve bu savaşın neticesinde ağır bir aşağılanmaya maruz kaldı. Rusya'nın Büyük Güç imajı, sonunda üç yüz yıllık çarlık yönetiminin sonunu getiren Birinci Dünya Savaşı deneyimiyle daha da sarşıldı.

Tablo 8.1. Rus İmparatorluğu'nun nüfusu (milyonlar)

Sayım ('revizyon') tarihi	Orijinal bölge	Eklenen alan	Toplam nüfus
1722	13	—	13
1762	19	—	19
1815	30.5	14.5	45
1859	45	29	74
1897	65	64	129

Kaynak: P. I. Lyashchenko, *History of the national economy of Russia to the 1917 Revolution* (New York: Macmillan, 1949), s. 273.

Jeopolitik hırsları desteklemek için insani, maddi ve mali kaynakları güvence altına alma girişimini, Kıta Avrupası, Orta Asya ve Uzak Doğu'da az çok sürekli toprak genişlemesini ve etki arayışının arka planını iyi konumlandırmalıyız. Bunlar, askerî güce, özellikle kara kuvvetlerine artan bir bağlılığı ifade etmekteydi. Düzenli ordunun büyüklüğü 1720'de 200.000'den 1740'ta 240.000'e ve 1756'da 345.000'den yüzyılın sonunda 450.000 askere

9 W. C. Fuller, *Strategy and power in Russia, 1600–1914* (New York: The Free Press, 1992), s. 71–84.

yükseldi.¹⁰ Ordunun yanı sıra donanmaya da yeterli silah, üniforma, at ve yiyecek tedarik etmek, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar nispeten daha az sorun teşkil ediyordu. Bu, kısmen Rusya'nın Urallardaki metalürji işletmeleri ve büyüyen yünü tekstil endüstrisi sayesinde ve kısmen de bot ve üniforma gibi temel malların imalatında sorumluluğun rütbe ve sicillerine göre askerlere devredilmesinin sonucuydu. Pratikte Rus askerlerinin çoğu zaman kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmalarına rağmen, hazinenin ana maliyet kalemleri arasında büyük bir orduya yiyecek, üniforma ve hayvan yemi sağlamak yer almaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yeni silah teknolojisinin belirmesi, elbette toplam askerî bütçenin boyutu çarpıcı biçimde arttırmasına rağmen, bu resmi temelden değiştirmede. Yirminci yüzyılın başlarında, deniz kuvvetlerinin silahlandırılmasına ayrılan toplam askerî harcamaların oranı artmaya başladı. Ancak temel unsur, 1850'de 1,12 milyona ulaşan ve 1900'e kadar bu seviyede kalan daimi ordunun büyüklüğünü korumak olarak kaldı. Bu durum, esas olarak, birliklerin ihtiyaç anında ülkenin içinde veya sınır bölgelerindense Rusya'nın geniş kara sınırları boyunca konuşlandırılmasını gerektiren zayıf ulaştırmanın bir işleviydi. Gerçekten de, Rusya'daki iletişiminin kalitesizliği, birliklerin tedarikinde aşılabilir sorunlar yarattı. 1630'larda ve tekrar 1680'lerde yaşanan askerî başarısızlıklar, bunun yeni bir durum olmadığını gösteriyor.¹¹

Popüler izlenimlere rağmen, Romanov Rusyası, idari mekanizmaların geliştiği bir devlet değildi. On sekizinci yüzyıl boyunca, Rus devleti, nitelikleri çoğu zaman istenilen seviyeyi yakalamayan ve mevcudiyeti 5.000'i geçmeyen tam zamanlı memur görevlendirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda kamu hizmeti, üçte ikisi merkezi hükümette istihdam edilen yaklaşık 150.000 memura ulaştı ancak memurların nüfusa oranı (binde 1,1) 1900'de 1850'de olduğunun yaklaşık olarak aynıydı.¹² Personel sayısındaki yetersizliğin sonuçları arasında, çarlık rejiminin,

10 W. M. Pintner, 'The burden of defense in imperial Russia, 1725-1914', *Russian Review* 43 (1984), 231-59, s. 246-7'de.

11 Fuller, *Strategy and power*, s. 31-4.

12 S. Frederick Starr, *Decentralisation and self-government in Russia, 1830-1870* (Princeton University Press, 1972), s. 48; P. A. Zaionchkovskii, *Pravitel'stvennyi apparat samoderzhavnoi Rossii v XIXv* (Moscow: Nauka, 1978), s. 221.

soyluların serfleri üzerinde uyguladığı güçten destek bulan askerlere bel bağlamasıydı.¹³ Askerî personel bu noktada bir nevi polis gibi hareket etmekteydi. Zayıf yönetimin bir başka göstergesi de devletin, çarın tebaasının işlerine beceriksiz periyodik müdahale alışkanlığı edinerek bunu telafi etmesiydi. Geç Orta Çağ Rus maliyesinin karakteristik bir özelliği olan keyfi müdahaleler (proizvol), daha sonra istisnadan ziyade temel bir yöntem haline geldi. Ayrıca, memurların genel olarak düşük maaş aldıklarını ve bunun da rüşvet ve sahtekârlığı teşvik ettiğini belirtmeliyiz. Bu baskı ve yozlaşma karışımı, çarlık rejiminin sonuna kadar yerini daha modern yönetim biçimlerine bırakmadı. Bu arada köylüler çoğu zaman kendi kendilerine polislik yapmaya başladılar. Öz-yönetim, vergi ödemeleri için karşılıklı sorumluluğu içeren kolektif yükümlülükte veya krugovaia poruka'da kendini gösterdi. Bu alışlagelmiş karşılıklılık uygulamasının Rus köylü toplumunda sağlam kökleri varmış gibi görünüyor ancak bu durum devletin yönetim maliyetlerinin bir kısmını köylü topluluğuna devretmeye hazır olmasıyla desteklendi.¹⁴

Şimdiye kadar özetlemek gerekirse, Rus İmparatorluğu'nun uzun süreli bölgesel genişlemesi, insan ve maddi kaynakların seferber edilmesini gerektirdi. Bu durum dolayısıyla nüfusu sayısız yollarla devlete tâbi kıldı. Devrim öncesinin büyük tarihçisi V. I. Kliuchevskii'nin sözleriyle, "devlet büyüdü, halk zayıf düştü".¹⁵ Göreceğimiz gibi, ne kadar sönük kaldıkları tartışmalı bir konudur. Yine de, devlet mekanizmasının, kaynakların nüfusun elinde toplanmasını engellendiği söylenebilir. Sonuç itibarıyla, iktisadi geri kalmışlığın üstesinden gelebilmek için devletin müdahalesi bir zaruretti.

13 A. Kahan, *The plow, the hammer, and the knout: an economic history of eighteenth-century Russia* (University of Chicago Press, 1985), s. 362-3; Fuller, *Strategy and power*, s. 97.

14 P. Gatrell, 'Economic culture, economic policy and economic growth in Russia, 1861-1914', *Cahiers du monde russe* 36 (1995), 37-52; Gatrell, 'Poor Russia: environment and politics in the long-run economic history of Russia', G. Hosking ve R. Service'de (d.), *Reinterpreting Russia* (London: Edward Arnold, 1999), s. 89-106. Devlet görevlilerinin kalitesi hakkında bkz. W. Pintner, *Russian economic policy under Nicholas I* (Ithaca: Cornell University Press, 1967), s. 180-1.

15 G. Hosking'den alıntı, *Russia: people and empire, 1552-1917* (London: Harper Collins, 1997), s. xxiv.

Devlet Bütçesi ve Mali Reform

Reform öncesi Rusya'da devlet bütçesi kavramı yoktu. Rusya'nın on yedinci yüzyıldaki yöneticileri, operasyonlarını şeffaf hale getirmeden devlet maliyesine düzenleyebilmek için bir muhasebe bölümü kurdular.¹⁶ Bundan sonra, devlet maliyesinin yönetimi gizemli bir şekilde örtülmeye devam etti. Sonuç olarak devlet, on sekizinci yüzyılın sonuna kadar gelir ve giderlerinin ayrıntılı hesabını vermemiştir.¹⁷ Bu karanlık durum, Büyük Reformların ardından değişmeye başlamış, devlet bütçesinin büyüklüğü ve farklı bileşenlerine ilişkin daha net bir gösterge ortaya çıkmıştır. Yeni bir düzenlemenin neticesinde harcama bütçesi olağan ve olağanüstü kalemlere bölündü. Olağanüstü kalemlerde savaş, demiryolu inşaatı, doğal afetler ve devlet borcunun geri ödenmesi gibi farklı hesap kalemleri de bulunmaktaydı. Harcama üzerindeki herhangi bir yıllık olağan gelir fazlası, devlet hazinesinin sözde "serbest bakiyesi"ne aktarıldı. Yayınlanan bütçe, devlet daireleri tarafından yapılan harcamaları kaydetmiştir. Ancak harcamaların hangi amaçlara yönelik yapıldığını tespit etmek zordur çünkü örneğin eğitime ayrılan bütçe eğitim, içişleri, savunma ve tarım bakanlıklarına dağıtılabilirdi. 1906'da Devlet Parlamentosunun kurulmasıyla, çarlık yetkilileri harcamaların kategorilere göre dağılımını açıklamak zorunda kaldılar. Ancak aynı zamanda hükümetin manevra özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik parlamento girişimlerinin de üstesinden gelmeyi başardılar.¹⁸

Arcadius Kahan, "mevcut tüm kanıtlar, bütçe oluşumunda hükümet harcamalarının önde gelen rolüne" işaret ettiğini savunmaktadır¹⁹ Kesinlikle Rus bütçesi, devamlı savaşların ve iç çatışmaların etkisini yansıtıyordu. Mihail Romanov'u 1613'te

-
- 16 S. M. Kashtanov, *Finansy srednevekovoi Rossii* (Moscow: Nauka, 1988), 1600 öncesi mali işler için en güvenilir rehber olmaya devam ediyor. Rus olmayan okuyucular G. Vernadsky'ye danışabilir, *Kievan Russia* (New Haven: Yale University Press, 1948), s. 189-92 ve Vernadsky, *Russia at the dawn of the modern age* (New Haven: Yale University Press, 1959), s. 183-4.
 - 17 Kahan, *Plow, hammer, knout*, s. 319; R. D. Hellie, 'Russia, 1200-1815', R. Bonney'de (d.), *The rise of the fiscal state in Europe, 1200-1815* (Oxford University Press, 1999), s. 481-505, s. 496'da.
 - 18 1903 ve 1913'teki harcamaların detayları A. Raffalovich'te rapor edilmiştir. *Russia: its trade and commerce* (London: P. S. King, 1918), s. 331.
 - 19 Kahan, *Plow, hammer, knout*, s. 341.

tahta geçiren uzun süren sıkıntılar yüzünden, devletin kasası daha başlangıçta boşaltılmıştı. 1633'te Polonya ve 1680'lerde Kırım Hanlığı'na karşı yapılan savaşlar, bütçeyi daha da zorladı; söz konusu masrafların para basımı yoluyla karşılanmak istenmesi paranın değerinin düşmesine neden oldu. Yüzyılın başında Büyük Petro'nun İsveç'e karşı yürüttüğü mücadele, eyalet valilerinin, makbuzları herkesin bildiği üzere güvenilmez olan bir dizi tahıl vergisi toplamasını gerektirdi. Peter'ın halefleri hükümetin savaş harcamalarını azaltmaya çalıştılar ancak 1740'lardaki savaşlar daha fazla bütçe açıklarına, yeni vergi toplama girişimlerine ve para arzında yeni bir artışa yol açtı. Daha önce gördüğümüz gibi, Büyük Catherine de askerî maceralardan kaçınmadı. Bununla birlikte, orduya yapılan harcamaları azaltmaya ve kaynakları merkezi ve taşra yönetimine ayırmaya çalıştı. Ancak bu, birliklerin maddi durumunun ve donanmanın bozulmasına yol açtı.²⁰ Saltanatı sırasındaki diğer önemli harcamalar arasında inşaat projeleri, özellikle St Petersburg'un kuruluşu ve (1750'lerde) Neva kıyısındaki muhteşem Kışlık Saray da bulunmaktaydı. Catherine döneminde, yargı erki de dahil olmak üzere yönetime harcanan toplam hükümet bütçesinin oranı yaklaşık yüzde 4'ten yüzde 11'e yükseldi.²¹

Bununla birlikte, Romanov yönetiminin tamamını göz önünde bulundurarak, devlet bütçesine askerî harcamaların hâkim olduğunu varsaymamalıyız. Toplam bütçe harcamalarının bir kalemi olarak, askerî harcamalar, 1820'lerden 1840'lara kadar istikrarlı bir şekilde yüzde 40'a düşmeden önce, Napolyon Savaşları sırasında muhtemelen yaklaşık yüzde 55'lik bir zirveye ulaştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında yüzde 25-30 civarındaydı.²² On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, olağan devlet bütçesinin artan bir bölümü demiryolu sisteminin işletilmesine ayrılmaktaydı; bu hizmet, 1885'te toplam bütçenin yüzde 3'ten az oranına tekabül ederken Birinci Dünya Savaşı arifesinde toplam bütçenin yüzde 20'sine ulaştı. Diğer kalemler arasında alkollü içkiler, özellikle votka üzerinde devlet tekelinin

20 Fuller, *Strategy and power*, s. 52, 100-2.

21 S. M. Troitskii, *Finansovaia politika russkogo absoliutizma v XVIII veke* (Moscow: Nauka, 1966), s. 243.

22 Pintner, 'Burden of defense', s. 248.

sürdürülmesi yer alıyordu. Devlet borcunun ödenmesine yönelik sarfedilen meblağ da toplam devlet harcamalarının önemli bir kısmını oluştuyordu.²³

On yedinci yüzyılın başında, çoğu hükümet geliri ithalat vergilerinden ve alkol satışından alınan vergiden elde ediliyordu. Büyük Peter, en ünlüsü önde gelen soyluların bıraktıkları sakal vergisi olan bir dizi keyfi vergi koydu. (Köylüler de kasabaya iş için girerlerse vergi öderlerdi.) Diğer vergiler cam, kapı, hamam ve kovanlardan alınıyordu. Peter, çeşitli dolaylı vergilerden ek gelir elde etti ve 1724'te yüksek koruyucu gümrük tarifeleri uygulamaya başladı. Sonunda, St Petersburg'daki yeni başkenti inşa etme maliyetlerini karşılamak ve bir imparatorluk donanmasının inşasını finanse etmek için köylülerden bir dizi olağanüstü vergiler toplandı.²⁴ Bundan sonra Büyük Petro, doğrudan vergileri daha sistematik bir şekilde toplamaya çalıştı. Sistematiği sağlamak amacıyla alınan önlemler arasında devletin zengin kent sakinlerinden vergi toplayabilmesini amaçlayan tüccar loncalarının kurulmasını da içeriyordu.

Reform öncesi Rusya'da mali reformun en belirgin özelliği, kelle vergisinin (*podushnaia podat'*) getirilmesi idi. Bu, 1679'da uygulamaya konan ve 1700-21'deki Büyük Kuzey Savaşı'nın masraflarını karşılayamaması nedeniyle sınırları -köylülerin ödeme yükümlülüklerini azaltmak için hanelerini birleştirme eğilimlerini de hesaba katarsak- ortaya çıkan ocak veya hane vergisinin yerini aldı. Peter, 1719'da vergi ödeyen nüfusun bir sayımını veya "tashihini" yaparak zemini hazırladı. Bu sayımın tamamlanması iki yıl sürdü.²⁵ Köylülerin nüfus sayımı görevlilerinden "kelle" sayısını gizleme girişimleri ciddi şekilde cezalandırılmaya tabiydi. Ancak bu durum, köylülerin çarlık emrinin ulaşamadığı

23 P. A. Khromov, *Ekonomicheskoe razvitie Rossii v XIX–XX vekakh* (Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1950), s. 524–9.

24 E. V. Anisimov, *Podatnaia reforma Petra I: vvedenie podushnoi podati v Rossii, 1719– 1728 gg.* (Leningrad: Nauka, 1982), s. 21–35; Fuller, *Strategy and power*, s. 4.

25 Klasik kaynak P. Miliukov'dur, *Gosudarstvennoe khoziaistvo Rossii v pervoi chetverti XVIII stoletia i reforma Petra Velikogo*, 2. bs. (St. Petersburg: Stasiulevich, 1905). Köylülerin kurtuluşunun arifesinde, 1857 yılına kadar daha fazla revizyon yapıldı.

uzak bölgelere kitlesel kaçışını (ne ilk ne de son kez) engellemedi. Yeni vergiler ve askerî gereksinimi arasındaki yakın bağlantı, askerlerin bir kısmını kendi masrafları için alıkoydukları vergiyi toplayabilmek adına yeni birlikler teşkil etme kararıyla kendini gösteriyordu. Bu önlem, köylülerin yeni yükümlüklerden kaçınmasını engelleyemedi. Daha sonra vergi toplama sorumluluğu serf sahiplerine,devletin veya kilisenin köylüleri söz konusu olduğu zamansa ilgili makama geçti.²⁶

Tablo 8.2. Büyük Peter’ın saltanatı sırasında hükümet geliri

Vergiler	1680		1701		1724	
	000 ruble	%	000 ruble	%	000 ruble	%
Doğrudan	601	38	1190	33	4672	54
Dolaylı	970	62	2442	67	4041	46
Toplam gelir	1571	100	3632	100	8713	100

Kaynak: E. V. Anisimov, Podatnaia reforma Petra I: vvedenie podushnoi podati v Rossii, 1719–1728 gg. (Leningrad: Nauka, 1982), s. 278.

Bu zorluklara rağmen, Petrine mali devrimi (bkz. Tablo 8.2), nominal vergi gelirlerinde beş kattan fazla artış sağladı ve doğrudan vergilerin katkısında yüzde 38’den yüzde 54’e arttı. Rublenin değer kaybı hesaba katıldığında, toplam vergi gelirleri muhtemelen 2,7 kat arttı. Kişi başına toplanan (4,07 milyon kişilik tahmini vergilendirilebilir nüfus göz önüne alındığında) kelle vergisi 1680’de yaklaşık 0,15 rubleye ulaştı. 1724’te bu rakam 0,82 rubleye çıktı. Gerçek anlamda bu muhtemelen üç kat bir artışı temsil ediyordu.

Bilim adamları, genel olarak, vergi gelirlerinin, nüfus artışının doğal neticesi olan bir miktar artışı saymazsak, on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreği boyunca geniş ölçüde sabit kaldığı konusunda hemfikirdir. Ancak bu istikrar, eksik tahsilatın boyutunu gizledi. 1747’de bir hükümet komisyonu, devletin normalde ödenmesi gereken vergi gelirin yüzde 70 ilâ 80’ini tahsil

26 Anisimov, Podatnaia reforma, s. 45–79, 233–58; Moon, Russian peasantry, s. 254–6.

edebildiğini ileri sürdü. Özellikle darlık zamanlarında kelle vergisi düşürülmüştü.²⁷

On sekizinci yüzyıl boyunca, kelle vergisi, o zamana kadar muaf tutulan, batıdaki sınır bölgeleri gibi, uzak bölgelere kadar genişletildi. Hükümetin mali ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir çözüm, tuz ve özellikle alkol satışı üzerindeki hükümet tekellerinin yanı sıra kelle vergisinden ek gelir elde etme umuduyla vergi oranını arttırmaktı. 1757'de gümrük tarifeleri yükseltildi (1753'te iç gümrük hadleri kaldırıldı). Dolaylı vergilerin toplam gelir vergisi içerisindeki miktarı, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru oransal bir biçimde artış gösterdi. 1762-1764 arasında, Kilise köylülerinden tahsis edilen vergiler üzerinde hak iddia edebilmek amacıyla, Büyük Catherine Kilise'nin topraklarına el koydu. Bu gözlemlerin hiçbirisi, on sekizinci yüzyıldaki Rus yöneticilerinin sürekli bir bütçe açığı yönettikleri gerçeğinin önüne geçmemesi gerekmektedir.²⁸

1815 ve 1853 yılları arasında çarlık rejimi neredeyse kesintisiz bir barış döneminin keyfini çıkardı. Hükümet bütçesinde büyük bir baskı olmamasına rağmen, Maliye Bakanı Egor Kankrin, harcamaları kısararak tekrarlayan bütçe açıklarıyla mücadele etti. Ek vergi geliri elde etme arayışında daha az başarılıydı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Rus yetkililer, özellikle belirsiz hasatın vergi tahsilatını sorunlu hale getirmesi nedeniyle, hükümetin başlıca gelir kaynağı olarak köylülüğe yönelik bağımlılıktan yakındılar. Ancak hükümet, küçük ticaretle uğraşan köylülerin gelirlerini vergilendirmeyi umarak, kırsal nüfusa olan bağımlılığını azaltmak için ciddi hiçbir önlem almadı. Kentli tüccarlarsa yükümlülüklerini en aza indirmek için sermayelerini vergi memurlarından gizlemeyi başarmış görünüyorlar. Amiral Nikolai Mordvinov gibi maliye politikasının ısrarlı muhalifleri, ekonomik büyüme için bir ön koşul olarak özel girişim üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması da dahil olmak üzere daha liberal bir ekonomik rejime geçilmesini önerdiler. Ama sesleri büyük ölçüde duyulmadı.²⁹

27 Kahan, Plow, hammer, knout, s. 320-1. Güncel bir çalışma V. N. Zakharov'dur, I. A. Petrov ve M. K. Shatsillo, *Istoriia nalogov v Rossii, IX – nachalo XX v* (Moscow: ROSSPEN, 2006).

28 Kahan, Plow, hammer, knout, s. 322-8, 343; J. P. LeDonne, *Ruling Russia: politics and administration in the age of absolutism, 1762-1796* (Princeton University Press, 1984), s. 256; Moon, *Russian peasantry*, s. 100.

29 Pintner, *Russian economic policy*, s. 30-5, 55-6.

Çarlık döneminin son yıllarında bütçede önemli yapısal değişiklikler meydana geldi.³⁰ En önemli reform, 1883 ve 1887 yılları arasında kelle vergisinin yürürlükten kaldırılmasıydı; yalnızca bir mülk veya *soslovie* üzerinde uygulanan son vergiyle birlikte feragat edilen bir karardı.³¹ Rusya'nın hızlı iktisadi gelişimi, toplam gelirin yalnızca küçük bir kısmına katkıda bulunsalar da sanayi faaliyeti üzerindeki vergilerin artan önemine yansdı. İşletme vergileri 1885 yılında N. Kh. Bunge'nin maliye bakanlığı görev süresi içerisinde getirildi ancak ticaret lisansı için alınan mevcut ücretlerin yerine geçemediler. Belirli bir *soslovie* üyeliğinden ziyade kişinin vergi mükellefliğine vurgu yapılarak yeni emlak vergileri de ortaya çıktı. Bunge, ticari ve sınai faaliyetlerin "arazi ve diğer taşınmaz malların vergilendirilmesine ilişkin mevcut düzenlemeler dikkate alındığında nispeten hafif" olduğu görüşündeydi.³² Yine de, uzun süredir devam eden vergilerin "bölüşümünü" (*rasklad*), kârları hesaplayan veya mülkün vergilendirilebilir değerini inceleyen daha modern düzenlemelerle değiştirmenin zor olduğu ortaya çıktı. Zorluklardan biri, vergilendirme için yeterli personel bulabilmektir. 1911 gibi geç bir tarihte tüm imparatorluk, 1.500'den fazla müfettiş istihdam etmemişti; bu, daha önce sözü edilen yönetimin vasatlığını bir kez daha hatırlattı.³³

Birinci Dünya Savaşı, mali uygulamada bazı yenilikler getirdi. Mayıs 1916'da hükümet, yüzde 20'lik temel bir başlangıç

30 1890 ilâ 1914 yılları arasında bütçe gelirleri 960 milyon rubleden 3.000 milyon rubleye yükseldi. Khromov, *Ekonomicheskoe razvitiye*, s. 504–13; Iu. N. Shebaldin, 'Gosudarstvennyi biudzheth tsarskoi Rossii v nachale XXv.' *Istoricheskie zapiski* 65 (1959), 163–90.

31 Kelle vergisi 1899'a kadar Sibirya'da varlığını sürdürdü. Bazı özel doğrudan vergiler, Rusya Polonyası'ndaki kasaba ve köylerden alınan ocak vergisi ve Orta Asya'daki çadır vergisi (*kibitka*) gibi imparatorluğun bölgesel genişlemesinin özelliklerini yansıtmaktaydı.

32 L. E. Shepelev, *Tsarizm i burzhuaziia vo vtoroi polovine XIX veka* (Leningrad: Nauka, 1981), s. 172. *Soslovie* hakkındaki radikal görüşleri ve hükümetin iktisadi meselelere yönelik tutarlı görüşleri göz önüne alındığında, Bunge en az daha iyi bilinen bir halk figürü olan Witte kadar ilginçtir.

33 Raffalovich, *Russia*, s. 335; A. Babkov, 'National finances and the economic evolution of Russia', *Russian Review* 3 (1912), 170–91; L. Bowman, 'Russia's first income taxes: the effects of modernised taxes on commerce and industry, 1885–1914', *Slavic Review* 52 (1993), 256–82; Y. Kotsonis, "'No place to go': taxation and state transformation in late imperial and early Soviet Russia', *Journal of Modern History* 76 (2004), 531–77, s. 541'de.

noktasından (nominal sermayenin yüzde 8'i olan "fazla" kârlarla başlayarak) yüzde 40'a kadar yükselen bir oranda kurumsal aşırı kârlar üzerine bir vergi getirdi. Firmaların vergi yükümlülüklerini mahsup etmeleri için çeşitli kesintilere (örneğin cömert amortisman bedelleri) izin verildi. Ancak verginin ilk faaliyet yılında 55 milyon rubleden fazla artması beklenmiyordu. Bu durum, sanayicilerin yeni verginin savaştan sonra Rusya'nın sermaye stokunu yenileme girişimlerine zarar vereceğinden şikâyet etmelerini engellemedi.³⁴

Kişisel gelir vergisi, kelle vergisinin Rus köylülerine yüklediği yükü protesto eden Dekamberist F. P. Shakhovskii gibi Rus reformculardan destek buldu. Bununla birlikte, kişisel gelir vergisinin savunucuları, çarlık rejiminin sonuna kadar zafere ulaşmadı. 1916'da uygulamaya konulan gelir vergisi, mali politikada ve siyasi hayatta önemli bir değişikliği temsil ediyordu. Çünkü yasal statüden kaynaklanan geleneksel ayrımlar artık ağırlığını kaybetti; yani, hiç kimse imtiyazlı bir sınıfa ait olduğu için muafiyet talebinde bulunamazdı. Bireysel vergi mükellefi artık doğrudan vergi müfettişiyle (yeni bölge değerlendirme kurulları tarafından desteklenen) muhatap oluyordu ve kişisel mali detaylarını ifşa etmesi gerekiyordu. Önde gelen bir ekonomistin belirttiği gibi, "nüfus ... gelirlerinin gerçek durumunu açıklamak için daha fazla isteklilik göstermelidir". Bu uygulama, vatandaş görevinin eşi görülmemiş bir şekilde ön plana çıkarılması anlamına geliyordu.³⁵ Elbette, birçok işçinin ağa yakalanması beklenmesine rağmen, nüfusun yaklaşık yarısının sorumlu olmayacağı gerçeğinin anlaşılmasıyla birlikte bu ilke bir şekilde zayıfladı. Ancak 1917'de paranın değer kaybetmesi o kadar çok insanı sorumlu tuttu ki "vergiyi toplamak teknik olarak imkânsız hale geldi".³⁶

34 P. Gatrell, *Russia's First World War: a social and economic history* (London: Pearson, 2005), s. 137–8, çağdaş edebiyata referanslar için.

35 A. M. Michelson, *Russian public finance during the war* (New Haven: Yale University Press, 1928), s. 147, 161 (Sobolev'den alıntı), 169–78. Ayrıca bkz. Y. Kotsonis, "'Face-to-face': the state, the citizen, and the individual in Russian taxation, 1863–1917", *Slavic Review* 63 (2004), s. 221–46. Çarlık anlaşmasından ayrılarak, işverenler ve finans kurumları artık her bireye yapılan ödemeleri bildirmek zorunda kaldılar.

36 Michelson, *Russian public finance*, s. 172, 196.

Dolaylı vergiler, geç arlık bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. 1885'te, kelle vergisinin kaldırılmasının arifesinde, doğrudan vergiler toplam devlet gelirinin yüzde 33'ünü oluştuyordu. Ancak 1913'te bu oran yüzde 17'ye düştü. Söz konusu oran, İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan çok daha düşük ve hatta Fransa'dan bile daha düşüktü.³⁷ Kamu gelirinin büyük ölçüde elde edildiği temel kaynaklar şunlardı: ayrıcalıklardan veya *regalii*adan (esas olarak votka satışı üzerindeki tekel) elde edilen gelir, demiryolu ağının operasyonlarından elde edilen alacaklar ve devlet mülkünden elde edilen diğer meblağlar. 1863'te iltizam usulünün kaldırılması, devletin alkollü içki satışına ilişkin yeni tüketim vergileri getirerek gelir elde etmesini sağladı. Kişisel tüketimi daha dikkatli şekilde vergilendirebilmek için tütün, şeker, gazyağı ve kibrit üzerinde yeni vergiler uygulandı. Bunge, bu ürünler üzerindeki oranları arttırdı.³⁸ Gümrük vergilerinden elde edilen gelir, 1891 ve 1904 yıllarında gümrük tarifelerinde yapılan genel düzenlemeler neticesinde ve bu düzenlemelerin öncesi ve sonrasındaki kısmi değişiklikler sonucunda arttı. Her ikisi de sırasıyla tekstil tüccarlarını ve toprak sahiplerini rahatsız eden, ham pamuğun ithalatına uygulanan vergilerin (Pamuk Orta Asya'da ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ekilmeye başlandı) veya 1898'e kadar varlığını sürdüren karmaşık tarım makinelerine uygulanan gümrük tarifelerinin gösterdiği gibi, mali kaygılar çok büyüktü.

Rus devletin, doğrudan vergilere kıyasla daha çok değişkenlik gösteren, dolaylı vergilere yönelik güvenini nasıl açıklayabiliriz? Cevap, siyasi baskı ve idari kapasitenin birleşiminde yatmaktadır. Ünlü kelle vergisinin dayatılması, köylülerin ödeme konusundaki isteksizliği neticesinde siyasi zorluklar yarattı. Ticaretle ilgilenen toplumsal zümreler ve toprak sahipleri, kurumsal ve kişisel gelirlerin vergilendirilmesi girişimlerine karşı başarılı bir şekilde mücadele edebildiler. Devlet, ciddi bir kişisel gelir soruşturması yürütecek araç ve personelden yoksundu; bunu yap-

37 A. L. Vainshtein'den alınmıştır, *Oblozhenie i platezhi krest'ianstva v dovoennoe i revoliutsionnoe vremia* (Moscow: Ekonomist, 1924), s. 128. Ayrıca bkz Kahan, *Russian economic history*, s. 62.

38 N. I. Anan'ich, 'K istorii podatnykh reform 1880-kh godov', *Istoriia SSSR* 1 (1979), 159-73; D. Christian, *Living water: vodka and Russian society on the eve of emancipation* (Oxford: Clarendon Press, 1990), s. 353-81.

maya yönelik gecikmiş girişim, kültürel bir devrime benzer bir şeyi temsil ediyordu. Satın alma noktasında Rus tüketicilerden vergi toplayabilmek çok daha kolaydı. Buna karşılık, yerel makamların yanı sıra volost veya bölgesel makamların sağladıkları hizmetleri finanse etmek için doğrudan vergi toplamalarına izin verildiğini belirtmek ilginçtir. Böylece, sözüm ona merkezileştirici ve otokratik Rus devleti, yerel makamların, kendisinin yapmaktan büyük ölçüde kaçındığı şeyi yapmalarına izin verdi.

Rusya tarihinde vergi yükü hakkında birçok iddia ortaya atılmıştır. Miliukov, Petrine reformlarının bir sonucu olarak toplam vergi veriminin üç kat arttığını herkesçe bilindiği üzere savundu ancak sonuçları, Peter'ın saltanatı sırasında kişi başına vergide yalnızca mütevazı bir artış olduğunu öne süren daha sonraki araştırmalar tarafından değiştirildi.³⁹ Yüzyılın diğer ucundaki tablo, 1770'lerde ve 1780'lerde enflasyonun bir sonucu olarak azalan kişi başına vergi yüküdür. Hükümet eleştirmenleri, ödenmeyen vergi yükünün bir göstergesi olarak gecikmiş vergi birikimine işaret etti ancak bunların sistematik köylü yoksullaşmasından ziyade hasat başarısızlıkları gibi aralıklı felaketlerle açıklanması daha olası görünüyor.⁴⁰

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, dolaylı vergilerden elde edilen gelirler, yalnızca artan vergi oranları nedeniyle değil, aynı zamanda yeni kentsel merkezlere artan göçün neticesinde tüketime büyümesinin bir sonucuydu. Lenin, 1899'da, göçün "medeni alışkanlıkları ve gereksinimleri" teşvik ettiğini ve artan kentsel nüfusu yeni tüketici zevklerinin etkisine açık bıraktığını söylediğinde haklı çıktı.⁴¹ Dolayısıyla, hükümetin vergi politikalarının özellikle kırsal toplulukların omzunda bir yük haline geldiği argümanının değişmesi gerekmektedir.⁴²

39 Miliukov, *Gosudarstvennoe khoziaistvo*; Anisimov, *Podatnaia reforma*, s. 274–82; Moon, *Russian peasantry*, s. 81–2.

40 Kahan, *Plow, hammer, knout*, s. 343–7.

41 V. I. Lenin, *The development of capitalism in Russia* (Moscow: Progress Publishers, 1977), s. 582.

42 I. K. Ozerov, *Oborotnaia storona nashego biudzheta* (Moscow: Sytin, 1911), s. 156; Babkov, 'National finances', s. 188–9; Walter Hoffding, 'Recent financial and trade policy of Russia', *Russian Review* 3 (1912), s. 75–86. Daha güncel tartışmalar için bkz. O. Crisp, *Studies in the Russian economy before 1914* (London: Macmillan, 1976), s. 28; S. G. Wheatcroft, 'Crises and the condition of the peasantry in late imperial Russia', E. Kingston-Mann, T.

Kırsal vergi yükü hakkında tahminde bulunmanın bir başka yolu, vergilerin ve diğer yükümlülüklerin köylülerin geliriyle bağlantısını yorumlayabilmekten geçmektedir. Tablo 8.3, doğrudan ve dolaylı vergilerin 1901'de köylülerin nakit gelirinin yaklaşık yüzde 22'sine tekabül ettiğini göstermektedir.

Bu oran, 1912'de yüzde 19'a düşmüştür.

Ancak eski serf sahiplerinden toprak kiralamanın köylüler için önemli bir ek maliyet haline geldiğini gözden kaçırmamalıyız; 1905-06 ve 1917'deki kırsal protestoların çoğu, kira vurgunlarına dayanıyordu.

Olağan gelir ve milli gelire ilişkin temel veriler Tablo 8.4'te verilmektedir. Kişi başına düşen vergi geliri, çarlık yönetiminin son yarım yüzyılında reel olarak yaklaşık 9 ilâ 20 ruble arasında artmıştı. Kişi başına gelirdeki büyüme, yeni vergilerin getirilmesini ve tüketim vergilerinde yukarı yönlü bir revizyonu beraberinde getirmiştir; özellikle 1890-95 arasındaki beş yıllık periyotta belirgindi. Kişi başına düşen milli gelirle ifade edilmesi gerekirse, vergi gelirleri yüzyılın ortalarında yaklaşık yüzde 12'den 1880'lerin sonlarında sanayileşme patlamasının başlangıcında yaklaşık yüzde 14'e yükseldi ve 1913'ten önce yüzde 16'ya ulaştı. Bu oranlar Doğu Avrupa'dakinden kıyasla daha makul oranlara tekabül etmekteydi ve benzer bir sanayileşme aşamasındaki İngiltere'yle karşılaştırılabilirdi.⁴³

Bütçe Açıkları ve Devlet Borcu

Bu kitabın editörlerinin işaret ettiği gibi, borç miktarının artması ve vergilendirme birbirinden ayrılamayacak bir şekilde bağlantılıdır. Gördüğümüz gibi, çarlık devleti, artan savunma masraflarını karşılamada ve olağan gelir dışında borçlanmaya dair yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız oldu. On sekizinci yüzyıl boyunca olağanüstü harcamalar, kâğıt para basılarak ve

Mixter ve J. Burds'de (d.), *Peasant economy, culture and politics of European Russia, 1800–1921* (Princeton University Press, 1991), s. 128–72; Kahan, *Russian economic history*, s. 94.

43 J. R. Lampe ve M. R. Jackson, *Balkan economic history: from imperial borderlands to developing nations* (Bloomington: Indiana University Press, 1982), s. 233–5; P. Mathias, *The transformation of England* (London: Methuen, 1979), Tablo 6.1.

para biriminin değeri düşürülerek karşılandı. Hükümet ancak yüzyılın sonlarında dış borçlanma imkânlarını araştırmaya başladı. On sekizinci yüzyılın büyük bir bölümünde çarlık devleti madeni para veya kâğıt para basarak (assignats) para biriminin değerini düşürüp (Tağışış şeklinde de ifade edilebilir) bütçe açığını kapatmaya gayret gösterdi. Büyük Peter, Kuzey Savaşı'nın maliyetinin bir kısmını, gümüş değeri düşürülmüş madeni paralar basarak karşıladı. Bir başka enflasyon evresi, bakır sikkelerin değerinin düştüğü Yedi Yıl Savaşları sırasında kendini gösterdi. Büyük Katerina'nın saltanatı sırasında hükümet, taahhütlerini finanse edebilmek için piyasaya banknot ihraç etmeye ve ardından dış borçlanmanın yollarını aramaya baktı.⁴⁴

Tablo 8.3. Köylülerin vergi ve kira ödemeleri,
Avrupa Rusyası (milyon ruble)

	1901	1912
Doğrudan vergiler	182.7	221.4
Tüketim vergileri&gümrük tarifeleri	297.0	484.3
Satır 1+2	479.7	678.3
Kiralar vs.	279.0	375.9
Satırların toplamı 1+2+3	758.7	1054.2
Köylülerin nakit geliri	2152.1	3581.3
5. satırın yüzdesi olarak satır 1 + 2	22.3%	18.9%
5. satırın yüzdesi olarak satır 1 + 2 + 3	35.3%	29.4%

Notlar: Doğrudan vergiler, merkezi ve yerel yönetim vergilerini ve zorunlu sigorta vergilerini içerir. Dolaylı vergiler alkol, şeker, gazyağı vb. maddelerin tüketiminden elde edilen vergi gelirleridir. Kiralar vb., Köylü Arazi Bankasına ödenen faizi içerir. Nakit gelir, Paul Gregory'nin milli gelir tahminine (Vainshtein'in bulgularına göre) %21,67'lik bir katsayı uygulanarak hesaplanmaktadır. Gregory'nin rakamları, Malcolm Falkus'un Avrupa Rusyası'nın toplam Rus milli gelirindeki payından, yani %87,2 yola çıkılarak uyarlanmıştır.

Kaynaklar: A. M. Anfimov'dan 1901 verileri, *Ekonomicheskoe polozhenie i klassovaia bor'ba krest'ian Evropeiskoi Rossii 1881–1904gg* (Moscow: Nauka, 1984), s. 110; A. L. Vainshtein'den 1912 verileri, *Oblozhenie i platezhi krest'ianstva v dovoennoe i revoliutsionnoe vremia* (Moscow: Ekonomist, 1924), s. 147–8; P. Gregory, *Russian national income, 1885–1913* (Cambridge University Press, 1982), s. 58–9; M. E. Falkus, 'Russia's national income in 1913: a re-evaluation', *Economica* 35 (1968), 52–73, 55'de.

Rusya'nın ilk büyük dış kredileri Hollanda ve İtalyan şehir devletleri arasından toplandı. Daha sonra hükümet, devlet tasarruf bankalarından yapılan gizli borçlanmalar da dahil olmak üzere, iç kredilerden daha fazla yararlanmaya başladı. Bu işlemler daha sonra düzenli kredilere dönüştürülmüştür. Diğer borçlar, 1861'de serfleri azat etme kararından doğdu; köylülere verilen krediler, köylülerin hazineye geri ödeyeceği varsayımıyla, devlet borcuna dahil edildi.⁴⁵ Köylüler bezginlikle yıllık ödemeleri yapmalarına rağmen, hükümetin borçlarının çoğundan vazgeçtiği unutulmamalıdır.

On dokuzuncu yüzyılın çoğu boyunca devlet bütçesi açık vermeyi sürdürdü. Sonuç itibarıyla hükümet dış borç aramaya devam etti. Çarlık devleti büyük kalkınma projelerine girerken yeni borçlar aldı. Bunlardan bazıları, hızla genişleyen yerel bankacılık sistemi aracılığıyla finanse edildi ve devlet tasarruf bankaları önemli bir rol oynadı.⁴⁶ İhraçların hacmi ve dağılımı Tablo 8.5'te verilmektedir.

45 S. L. Hoch, 'The banking crisis, peasant reform and economic development in Russia, 1857-1861', *American Historical Review* 96 (1991), 795-820.

46 I. F. Gindin, *Russkie kommercheskie banki* (Moscow: Gosfi nizat, 1948); Crisp, *Studies in the Russian economy*, s. 132, 154; B. V. Anan'ich, 'The Russian economy and banking system', in Lieven, *Cambridge history of Russia*, s. 394-425.

Tablo 8.4. Geç Çarlık Rusyası'nda vergilendirme ve milli gelir

	Toplam olağan gelir, milyon ruble	Kişi başına gelir, ruble, 1913 fiyatları	İndeks, 1913 = 100	Milli gelir, kişi başına ruble, 1913 fiyatları	İndeks, 1913 = 100	Kişi başına düşen milli gelirin yüzdesi olarak kişi başına vergi
1860	407.6	8.77	43.9	71.0 (42.6) (39.1)	60.0	12.4 (20.6) (22.4)
1885	762.3	8.82	44.1	72.5 (45.0)	61.2	12.2 (19.6)
1890	943.7	10.10	50.5	72.6	61.2	13.9
1895	1255.8	14.12	70.6	86.8	73.2	16.3
1900	1704.1	15.60	78.0	100.2 (67.1)	84.5	15.6 (23.3)
1905	2024.6	16.47	82.4	101.7	85.8	16.2
1910	2781.0	18.30	91.5	113.0	95.3	16.2
1913	3417.4	20.00	100.0	118.5 (79.4)	100.0	16.9 (25.2)

Notlar: Parantez içindeki rakamlar, parasallaştırılmış milli geliri hesaplamak için kaba bir çabayı temsil etmektedir. Aynı olarak tüketilen çiftlik ürünlerinin değerini tahmin edilen toplam milli gelirden çıkardım, P. Gregory, Russian national income, 1885–1913 (Cambridge University Press, 1982), s. 56–7’de, toplamın 1885’teki %38’i, 1900’de %33’ü ve 1913’te %33’ü kadarını. 1860’taki aralığın %40 ile %45 arasında olduğunu varsaydım; her iki değer de tabloda verilmiştir.

Kaynaklar: P. A. Khromov, Ekonomicheskoe razvitie Rossii v XIX–XX vekakh (Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1950), s. 452–4 (nüfus), s. 494–511 (olağan gelir); Gregory’den milli gelir tahminleri, Russian national income, s. 56–9.

Tablo 8.5. Demiryolu kredileri ve diğer borçlar 1861–1914 (milyon ruble)

	Kamu borcu		Demiryolu kredileri		Diğer borçlar	
	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı
1861–1880	1317	2027	117	1777	1200	250
1881–1893	470	396	425	396	45	—
1894–1900	591	872	66	872	525	—
1901–1907	1409	1267	527	–42	882	1309
1908–1914	592	38	124	351	468	–313

Kaynak: I. F. Gindin, Russkie kommercheskie banki (Moscow: Gosfi nizat, 1948), s. 394.

1860'larda ve 1870'lerde, Mikhail Reutern'in önderliğinde, maliye bakanlığı devasa bir demiryolu inşaatı programını destekledi. Daha sonra hükümet, özel sektöre ait demiryolu hatlarını da kamulaştırdı. Rusya ayrıca 1904-05'te Japonya'ya karşı yıkıcı savaşın bir sonucu olarak yeni yükümlülükler üstlendi. Maliye bakanları, Rus tahvillerini Avrupa para piyasalarına sürülmesi koşullarını müzakere etmek için önemli miktarda zaman ayırdı. 1905-06'daki zorlu müzakereler buna bir örnektir. Ancak bu müzakereler, Rusya'yı altın standardında tutan ve çarlık rejimini bir on yıl daha ayakta tutmaya yardım eden büyük bir borç anlaşmasının imzalanmasıyla neticelenmiştir.⁴⁷

Vergilendirme ve Sanayileşme

Çarlık Rusyası mali politikaları sanayileşmeyi ne şekilde ve ne ölçüde teşvik etti ya da engelledi? Arcadius Kahan, vergi politikasının "özerk" endüstriyel gelişmeyi engellediğini savundu ancak geniş bir yelpazedeki endüstriyel sektörlerdeki gelişen faaliyetler hakkında bildiklerimiz göz önüne alındığında bu durumun abartıldığı söylenebilir. Olga Crisp, Rus sanayileşme sürecinin, küçük ölçekli işletmelerin büyük holdinglerle bir arada var olduğunu, devlet liderliğindeki girişimler ve özel girişimciliğin bir tür karışımı şeklinde belirlediğini ileri sürmüştür.⁴⁸ Tartışmada genellikle eksik olan şey, hükümetin vergi politikasının belirli endüstriler üzerindeki etkisinin ayrıntılı olarak ele alınmamasıdır. Petrol endüstrisi bu noktada ilginç bir örnektir.

Geç Çarlık Dönemi'nde hükümet yetkilileri sanayi üzerindeki genel vergi yükünün azaltılmasını tasarladılar. 1867'de etkili Tiflis Komisyonu, ham petrol üretiminin ABD'de olduğu gibi tüm vergilerden muaf tutulmasını ancak gazyağının kendisinin pud başına 65 kopek⁴⁹ oranında vergilendirilmesini tavsiye etti.⁵⁰ Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığının itirazlarına rağmen, Maliye Bakanlığı, şimdiye kadar yürürlükte olan iltizam usulü-

47 P. Waldron, 'State finances', Lieven'de, Cambridge history of Russia, s. 470-3; B. V. Anan'ich, Rossiia i mezhdunarodnyi capital: ocherki istorii finansovykh otnoshenii 1897- 1914 (Leningrad: Nauka, 1970), s. 170-6.

48 Kahan, Russian economic history; Crisp, Studies in the Russian economy.

49 Editörün Notu: Kopek, Rusya'da kullanılmış bir para birimidir.

50 Bir pud 16.38 kg'a eşittir.

nü (*otkup*) kaldırarak kaybedilen geliri telafi etmek için 1872’de gazyağı üzerinden bir tüketim vergisinin kabul edilmesinde ısrar etti. Gazyağı vergisi, votka vergisinden sonra düzenlenmiştir. Rafinericilerin damıtma imbiklerinin boyutuna ve çalışma süresine göre hesaplanan vergiyi ödemesi gerekiyordu. Ancak rafinericiler, damıtmayı hızlı bir şekilde gerçekleştirmenin bir yolunu öğrenerek vergi oranlarını düşürmenin bir yolunu buldular; pud başına ödenmesi beklenen meblağ 25 ilâ 40 kopek arasında tahmin edilirken yerine sadece 2 veya 3 kopek ve hatta bazen daha az bir tutar ödendi. Ayrıca, bu vergiyle görece az bir gelir elde edilirken rafine endüstrisinin gelişimi üzerinde de verginin zararı kısa süre içerisinde hissedildi. Kısa, hızlı yapılan damıtmalar, rakip Amerikan ürünlerine kıyasla çok daha düşük ve öngörülelemeyen kalitede bir gazyağı elde edilmesiyle sonuçlandı. Aynı zamanda rafinerilerin çeşitli petrol ürünleri üretme gazyağının yan ürünlerinden yararlanma girişimlerini de engelledi. 1876’da hükümet, büyük kimyager Dmitrii Mendeleev’i vergilendirmenin petrol endüstrisi üzerindeki etkilerini ilk elden incelemeye çağırıldı. Ekim 1876’da ABD’den döndüğünde, Rus petrol endüstrisinin potansiyel hedeflerine ulaşabilmesi için devletin endüstriyi tüm vergilerden muaf tutması gerektiğini bildirdi. Gazyağı üzerindeki tüketim vergisi, yeni bir vergilendirme biçimiyle değiştirilemezdi. Mendeleev, ABD’nin 1862 ve 1868 yılları arasında savaş çabalarının ödenmesine yardımcı olmak için hem gazyağı hem de ham petrolü vergilendirdiğini ancak ihraç edilen gazyağı ve ardından tüm gazyağı üzerindeki verginin düşürüldüğünü ifade etmişti. Aynı zamanda, ABD Hükümeti petrol ve gazyağı endüstrisi için ek teşvikler sağladı. Mendeleev’e göre, ithal edilen gazyağı üzerinde bir gümrük tarifesinin uygulanması şeklinde benzer bir teşviğe Rusya’da da ihtiyaç vardı. Bu öneriler Maliye Bakanlığı tarafından kabul edildi ve Devlet Şurası (Danıştay) 1877’de gazyağı üzerindeki tüketim vergisini kaldırdı.⁵¹

Bir dış gözlemci, 1883’te Bakü’ye yaptığı bir ziyaret esnasında Rus Hükümeti’nin yatırım ve büyümeyi teşvik etmesini şöyle övmüştü:

51 J. P. McKay, ‘Entrepreneurship and the emergence of the Russian petroleum industry, 1813–1883’, *Research in Economic History* 8 (1983), 47–91. Nat Moser’a bu konulardaki tavsiyeleri için minnettarım.

“Sektörden herhangi bir vergi alınmıyor, yabancılar konusunda herhangi bir denetleme mekanizması veya piyasaya giriş engeli bulunmuyordu. Bir işe daha az karışılması imkânsız olurdu. Rus Hükümeti bu konuda geçmişteki hatalarını kesinlikle telafi etti. Bugün Rusya’da laissez-faire doktrininin Bakü petrol ticaretinde olduğu kadar ileri götürüldüğü bir endüstri yoktur ve bu bakımdan sadece Galiçya’nınkiyle değil, aynı zamanda ABD’nin en serbest petrol sahalarıyla da karşılaştırılabilir.”⁵²

Bütçe açıklarıyla boğuşan Maliye Bakanlığı’nın gündeminde 1880’lerde yeni bir vergi fikri belirdi. Yeni vergilendirmeyi kaçınılmaz olarak değerlendiren Ludwig Nobel, fiyatları yükseltmek, israfı önlemek, ham petrol ihracatını engellemek ve devlet gelirlerini arttırmak için en iyi yol olarak ham petrol için pud başına 15 ilâ 20 kopeklik bir vergiyi savundu. Bu çabalara rağmen, Kasım 1887’de Maliye Bakanı İvan Vyshnegradskii, yerel gazyağı tüketimine pud başına 40 kopeklik bir vergi için Devlet Şurası’nın onayını aldı. Bu verginin tam etkisinin daha fazla araştırma gerektirmektedir, ancak etkilerinden biri rafinerilerin ham petrolden çıkardıkları gazyağı oranını azaltarak vergiden kaçınma girişiminin artması gibi görünmektedir.⁵³

Son Sözler

Editörlerin Rusya’nın mali tarihindeki başarıyı ve başarısızlığı “meta sorunu” olarak adlandırdıkları olgu hakkında şimdi belirli sonuçlara varılabilir. Rusya şiddete yatırım yaptı (“Avrupa modeli”) ve bu durum, söz konusu dönemin büyük bölümünde diplomatik ve askerî üstünlük sağladı. Aynı zamanda Rusya, sürdürülebilir kalkınma için kaynak yaratmakta zorlandı. Bu bağlamda, doğrudan hükümet müdahalesine başvurmasını ve dönemin sonuna doğru Çarlık Rusyası’nın yabancı yatırıma bel bağlamasını aklımızda tutmamız gerekiyor.

52 C. Marvin, *Region of the eternal fire: an account of a journey to the petroleum region of the Caspian in 1883* (Westport: Hyperion, 1976; first published 1888), s. 209.

53 A. M. Alieva (d.), *Monopolisticheskii kapital v neftianoi promyshlennosti Rossii, 1883– 1914: dokumenty i materialy* (Moscow – Leningrad: Nauka, 1973), s. 71–4, 112.

Rusya, şair Nikolai Nekrasov'un ünlü tabiriyle "güçlü ama fakir" idi.⁵⁴ Genişleyen Rus imparatorluğu, kuzeybatıda Baltık Denizi'nden güneyde Karadeniz'e ve Uzak Doğu'da Pasifik Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Doğal genişlemenin yanı sıra bölgesel yatırımlar, imparatorluk kontrolü altındaki nüfusun büyümesine yol açtı. 1700'lerin başında Büyük Petro, yaklaşık 13 milyonluk bir nüfusa hükmediyordu. Son Romanov olan II. Nicholas, yaklaşık olarak 126 milyon insanın hükümdarıydı. Toprağın ve nüfusun savunulması, devlet harcamaları için başlıca zorunlulukları beraberinde getirdi.

Bu emperyal zorunlulukların pratikte nasıl işlediği, tarihçilerin son zamanlarda dikkatlerini çekmeye başlayan bir sorudur. E. A. Pravilova Finlandiya, Polonya, Kafkaslar ve Orta Asya'da geleneksel yasal ve mali düzenlemelerin devamlılığını vurguladı. Örneğin Fin Diyeti bütçenin kontrolünü elinde tuttu ve borç bulabilmek ümidiyle yabancı bankalarla müzakere etti. Polonya daha az başarılı oldu. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, çarlık yönetimi Polonya'ya kendi bütçesinin sorumluluğunu verdi. Bu görelî özerklik, 1863'te çarlık yönetimine karşı Polonyalı yurtseverlerin Rusya'dan bağımsızlığını elde edebilmek ümidiyle başlattığı büyük isyanın ardından sona erdi. Bu arada, Rus İmparatorluğu'nun kilit petrol üreticisi Kafkasya'da, çarlık yetkililerinin iktisadi işlerinin denetiminden vazgeçme niyeti bulunmuyordu. Burada, bütçe politikası, ekonomik kalkınma ve imparatorluk yönetimi arasındaki ilişkinin yanı sıra bu düzenlemelerin 1917'deki Bolşevik devriminin ardından devletin evrimi üzerindeki etkileri hakkında daha fazla araştırma yapmak için bir alan mevcuttur.⁵⁵

Çarlık yönetiminin son yıllarında adalete ilişkin sorunlar artan sıklıkla kendini göstermeye başladı.

Rus olmayan temsilciler, çarlık rejimi tarafından Polonyalılar, Ukraynalılar ve Kazakların geçimi için kendilerine baskı yapan ve ödeme yapmalarını gerektiren iktisadi yükü eleştirdiler. Sibirya'da yaşayan bir grupsa kendilerini, çıkarları Rus çıkarları-

54 Nekrasov'un formülasyonu, Stalin'in Şubat 1931'de Sovyet sanayileşmesi üzerine yaptığı konuşmada ortaya çıktığında geçerlilik kazandı: J. V. Stalin, *Problems of Leninism* (Moscow: Progress, 1953), s. 454-8.

55 E. A. Pravilova, *Finansy imperii: den'giivlast' v politike Rossiina natsional'nykh okrainakh, 1801-1917* (Moscow: Novoe izdatel'stvo, 2006). Ayrıca bkz. M. Batalina ve A. Miller (d.), *Rossiiskaia imperiia v sravnitel'noi perspektive* (Moscow: Novoe izdatel'stvo, 2004).

na tâbi bir sömürge bölgesi şeklinde nitelendiriyordu.⁵⁶ Maliye politikasına ilişkin sorular, siyasi tartışmalarla kentsel ya da kırsal hoşnutsuzluğun ifadelerinde de yer aldı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında otokrasiyi eleştirenler, özellikle Dekabristler,⁵⁷ köylülerin üzerindeki vergi yükünün azaltılması ve vergi suistimallerinin ortadan kaldırılmasının gerektiğini savundular. Ancak onların yenilgisi, öfkeli hükümet görevlilerinin uzun bir sessizlik dönemine girmelerinden başka bir işe yaramadı. Basın özgürlüğü ve siyasi örgütler üzerindeki kısıtlamalar, çarlık mali sisteminin eleştirisi için çok az alan bıraktı. Ancak bazı Rus ekonomistler açıkça hükümet politikasına saldırdı ve işçi sınıfı büyüdükçe örgütlü emek de daha fazla kararlılık gösterdi. Ocak 1905'te Rus İşçi Meclisi tarafından çara sunulan ünlü dilekçe, hükümet baskısı ve "köleleştirme" hakkındaki şikâyetleri sıralıyordu. Amortisman ödemelerinin kaldırılması ve artan oranlı gelir vergisinin getirilmesi talepleri de bu ünlü dilekçede yer alıyordu. Göstericiler 'ücretsiz, evrensel ve zorunlu eğitim' talebinde de bulunmuştu. Protestoları 'Kanlı Pazar'la⁵⁸ sonuçlandı. Mali şikâyetlerin siyasi yankısını diğer hususları görmezden gelerek abartmamalıyız. Devletin meşruiyeti pek çok nedenden dolayı sorgulanmaya başlandı ve sert mali uygulamalar listenin başında yer almadı. Bununla birlikte, 1905 devriminden önce ve sonra işçiler, köylüler, liberal yazarlar ve Rus olmayan yurtsever aydınlar tarafından dile getirilen şikâyetleri kesinlikle pekiştirdi.⁵⁹

56 N. M. Iadrintsev, Sibir' kak koloniia (St Petersburg: Stasiulevich, 1882).

57 Editörün Notu: Aralıkçılar ya da Dekabristler olarak anılan Rus isyancılar, bazı subayların önderliğindeki askerlerin I. Nikolay'ın yerine çarın ağabeyi Konstantin'i tahta çıkarmak amacıyla isyan etmişlerdir. İsyân, Aralık 1825'te vuku bulduğu için bu isimle anılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Merve İrem Yapıcı, "Rusya'da Ve Osmanlı'da Askerî Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer", Alternatif Politika, C. 8, S. 2, 2016, ss. 270-299.

58 Editörün Notu: Kanlı Pazar, Rus tarihindeki acı hadiselerden biri olarak yerini almıştır. 1905'te işçilerin taleplerini içeren bir dilekçe sunmak amacıyla Kışlık Saray'a yaptıkları yürüyüş neticesinde Çar II. Nikolay'ın askerleri işçiler üzerine ateş açmıştır. Yaklaşık bin civarında işçinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan 22 Ocak 1905 olayları, tarihe Kanlı Pazar olarak geçmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Esra Atalı, 1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 2002.

59 Rus Çalışma Meclisi'nin 1905 dilekçesi

III. Bölüm

Güney Atlantik, Avrupa ve Akdeniz

Öncü Bir Ticari Devletten Sıradan Bir Vergi Devletine: Portekiz, 1498–1914

Eugenia Mata

Giriş

6 Ocak 1501’de Portekiz Kralı I. Manuel, Vasco da Gama’nın üç yıl önce ünlü filosunun ayrıldığı Lizbon’un eteklerindeki Restelo köyüne gitti ve Bethlehem Saint Mary Kilisesi’nin ilk taşını koydu. Bu taş, yolculuk için bir anıttı. Kral, birleşik bir İberya’nın hükümdarı olma (veya en azından torunlarından birine böyle bir rolü bahşetme) yönündeki girişimlerinin akim kalmasından dolayı üzgündü.¹ Vasco da Gama’nın başarısından memnun olan Manuel, yolculuğun krallığın gelecekteki refahı için sağlam bir temel olacağına inanıyordu. Bu güven, filosu geri döndüğünde Vasco da Gama’ya verilen Etiyopya, Arabistan, İran ve Hindistan’ın Ticaret, Denizcilik ve Fetih Lordu ünvanıyla vurgulanmıştır.

Bu bölüm, küçük Portekiz Krallığı’nın nasıl Avrupa ve Hindistan arasında kalıcı bir bağ kuran, güçlü bir deniz gücü haline

1 Bu bölümün önceki versiyonu *Journal of Iberian and Latin American Economic History* XXV:1 (Bahar 2007), 123-45’te yayınlandı. 1496’da Aragon Kralı Fernando ile Kastilya Kraliçesi Isabel’in kızı Isabel ile evlendi çünkü o her iki tahtın da varisiydi. Ancak 1498’de öldü ve iki yıl sonra oğulları da öldü. Sonuçta, Kastilya ve Aragon’un taçları Juana’dan oğlu V. Charles’a geçecekti.

geldiğini ele alıyor. İlk olarak, erken dönem Portekiz keşif seferlerinin mali temeli incelenmektedir. İkinci olarak, ideal bir ticari devlet modelinin yanı sıra kralın ticaret bağlantıları üzerinden kâr elde etme planları tartışılmaktadır. Nihayetinde Portekiz'in Avrupa ve Hindistan arasındaki istisnai ticari konumunun sarılması ve sıradan bir vergi devletine kademeli geçişi, Brezilya İmparatorluğu 'nun çöküşü ve Portekiz'in modern ekonomik büyümedeki ilk yanlış başlangıcı bağlamında ele alınmaktadır.

Dünya Gücünün Mali Kökleri

1400'de (Kral Manuel'in Lizbon'daki Jeronimite Tarikatı'na ait kilisesinin temellerini atmasından bir yüzyıl önce), Portekiz ve Kastilya kralları, otuz yıl süren, aralıklı savaşları sona erdiren bir ateşkes imzaladılar (1369-71, 1372-73, 1381-82, 1383-87, 1396-1400). Her iki tarafın da birbirinin içişlerine karışmak için tekrarlanan etkisiz girişimleri, her iki hükümeti de siyasi kazanımlarının başka yerlerde yattığına ikna etmişti. Yine de Portekiz için bu savaşların mali açıdan olumlu sonuçları oldu. 1385'te, dinî yetkililerden, asillerden ve sıradan halk zümresinin temsilcilerinden oluşan bir meclis olan *Cortes*, ticari işlemlerden alınan bir vergi olan 'sisas'ın yürürlüğe girmesini kabul etti. Daha sonra bu vergi, Portekiz Krallığı'nın ana mali gelir kaynağı haline geldi. İlginç bir şekilde, benzer bir Kastilya vergisinin adı - *alcavalas* - Portekizce'de ticaretin önündeki engellerle eşanlamlı bir terime dönüştü. Kraliyetin mali haklarının geleneksel gümrük tarifelerinin ötesine genişletilmesi, vergi artışları ve enflasyon nedeniyle istenilen bir uygulama değildi. Bununla birlikte, bu savaşların başlıca Portekizli tarihçisi Fernão Lopes'in yazdığı gibi, "krallığın acı çekmesi, kaybedilmesinden daha iyidir" şeklinde değerlendirildiği söylenebilir.²

Portekiz kralları üç ana nedenden dolayı Fas'ı istila etmeyi seçtiler. Birincisi, ülkenin kâfir dünyasının bir parçası olması, oradaki askerî çabaların kutsal bir savaş şeklinde tasvir edilmesini kolaylaştırdı. İkincisi, Fas kasabaları, Sahra-ötesi altın kervanlarının varış noktalarıydı ve güzel iş fırsatları vaat ediyordu.

2 F. Lopes, *Chronica de El-Rei D. João I* (Lisbon: Escritorio, Bibliotheca Clássicos Portugueses, 1897-1898), Cilt I, s. 150: 'mais val terra padecer, que terra se perder'.

Üçüncüsü, ülke, Akdeniz dünyasının geri kalanı gibi, on dördüncü yüzyılın demografik krizinden ağır şekilde zarar görmüştü, bu nedenle genişleme çok az sorun yaratıyor gibiydi. Ancak yalnızca ilk önermenin doğru olduğu kanıtlandı ve Portekizliler fethin beklenenden daha zor olduğunu gördüler. Ceuta'da (1415) işler iyi başladı ancak daha fazla ilerleme yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar ertelenmek zorunda kaldı ve bazı acı yenilgilere yol açtı. Dahası, Portekizlilerin mülkleri, düşman bir ülkede izole edilmiş kaleler biçiminde kaldı ve bunların ekonomik değerleri, kârlı ticaret alternatif yollar aradığı sırada, azaldı.³

Neyse ki, Portekiz'in oynayacak başka kartları vardı. Sadece balıkçılar ve tüccarlar denizcilik girişimleri için yeni bir girişim zemini arayan kişiler değillerdi, aynı zamanda feodal bir toplumda bekleneceği üzere, kilise yöneticileri ve aristokratlar da bu girişimlere resmi destek vermeye hazırды.

Bu yeni girişimleri desteklemeye niyetlenen aristokrasi ve dinî zümreler, geleneksel olarak yargı ve savunma hizmetleri sunarak karşılığında mali gelir elde ettiler. Orta Çağ'da Portekiz ve İber toplumlarının feodal karakteri çok tartışma konusu olmuştur.⁴ Ondalık vergi tüm Portekizli vatandaşlar tarafından ödenen genel bir kilise vergisini temsil ediyordu. *Foros* adı verilen yerel vergiler, coğrafi alana göre yerel dinî zümrelere veya aristokrat lordlara, kralın vasallarına veya doğrudan yerel lord olması durumunda kralın kendisine fayda sağlayan feodal vergi sisteminin temelini oluşturdu.

Tapınak Şövalyeleri'nin Portekiz şubesi tarafından kurulan dinî bir askerî tarikat olan İsa'nın Şövalyeleri özellikle aktifti. Gemici Henry adında kraliyet ailesine mensup bir prens söz konusu tarikatı yönetmekteydi. Kendisi bir gemiye zar zor ayak basmasına rağmen, Henry deniz faaliyetlerini destekledi ve Madeira'nın (1410'ların sonları) ve Azorların (1430'ların) kontrol edilmesiyle Afrika'nın batı kıyılarında ticaret yapma tekelıyla (1430'lar) ödüllendirildi. Bu sonuncusu, Müslüman tüccarları atlayarak Sahra-ötesi altın, fildişi ve köle ticaretine doğrudan bir

3 V. Magalhães e Godinho, *L'économie de l'empire Portugais, Os Descobrimientos e a Economia Mundial* (Lisbon: Editorial Presença, 1963–1971).

4 Sorunun Portekiz tarafında bkz. J. Mattoso, *A identificação de um país, ensaio sobre as origens de Portugal, 1096–1325*, 2 cilt (Lisbon: Editorial Estampa, 1985).

bağlantı sağladı. Bu faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi için denizcilikle ilgili teknolojinin gelişmesi gerekmektedir. Önemli buluşlar düzenli açık deniz seferlerini ve enlem ve boylamın astronomik olarak belirlenmesini kolaylaştırdı.

Yavaş ama emin adımlarla, bu denizcilik girişimleri kâr getirmeye ve yeni keşifler için bir temel oluşturmaya başladı. Madeira ve Azorlar sömürgeleştirilirken kullanılan iktisadi örgütlenmeden bahsetmek, Yeni Dünya'nın sömürgeleştirilmesinde öncü modeller olarak oynadıkları rol düşünülünce bir hayli önemlidir. Portekizli sömürgeciler şeker üretimi için Madeira'nın uygun bir yer olduğunu keşfettiklerinde, plastasyon ekonomisinin ilk örneğiydi. Kanarya Adaları'ndan ve Afrika'nın batı kıyısından getirilen köle iş gücü, Madeira ekonomisinin bu ilk döneminin belkemiği oldu ve on altıncı yüzyılda Amerika'daki ekim alanlarının artan rekabeti nedeniyle sona erdi (Madeira ekonomisinin ikinci kozu, on yedinci yüzyılda geliştirilen üzüm bağı olacaktı.). Azorlar, Avrupalı köylülerin tipik Avrupa mahsullerinin küçük ölçekli tarımını yeniden kurmaya çalıştığı yerleşim ekonomisinin ilk örneğiydi. Aynı zamanda, Afrika'nın batı kıyısından getirilen altın, fildişi ve köle ticareti de gelişti.

1460'larda, Gine Körfezi'nin kuzey kıyısının doğuya doğru bir seyahatin yapılması fikri, Hint Okyanusu'na güneydoğudan çizilecek bir rota vasıtasıyla ulaşabilme umutlarını doğurdu. Bu umutlar, Kamerun bölgesinde Afrika kıyılarının güneye dönüşünün keşfiyle sona ererken, ilk Portekiz İmparatorluğu'nun güçlendirilmesi, tüm işlerin hükümdarın elinde toplanması üzerine kuruldu. İktidarın yoğunlaşmasının şerefi çoğunlukla Geç Orta Çağ ve erken modern Avrupa'nın tipik özelliği olan, kilise ve feodal lordların geleneksel ayrıcalıkları karşısında Portekiz'in kraliyet gücünün merkezileşmesinde çok önemli bir figür haline gelen Kral II. John'a verilir. (Elbette, kraliyet gücünün merkezileşmesi, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdüren, kamu mallarını temin eden ve mali sisteme nakit sağlayan çoğunluğun bastırılması anlamına gelmiyordu.) Bunu, Hint Okyanusu'na giden güneydoğu geçidini keşfetmeyi amaçlayan seferler izledi ve 1488'de başarılı oldu (Bartolomeu Dias'ın yolculuğu). Vasco da Gama'nın yolculuğunun bu keşfini pratik bir ticaret rotasına dönüştürmek için on yıla daha ihtiyaç olduğu gerçeği, projenin teknolojik ve finansal zorluklarını açıkça göstermektedir.

Birinci Dünya Sistemi: Öncü Bir Ticaret Devleti

On altıncı yüzyılın başlarında Portekiz İmparatorluğu ticaretteki başarısını iki unsura borçluydu. İlki, Portekiz Krallığı'nın tekelinde bulunan ve Hindistan'a giden "Burun (deniz) yolunun" muhteşem başarısıydı. Bu başarı, egzotik Asya mallarını düşük nakliye maliyetleriyle Avrupa pazarlarına ithal etme potansiyelinden kaynaklanmaktaydı.⁵ Tüccarlara genellikle kendi adlarına iş yapma yetkisi verildi ancak bu ayrıcalık için götürü usulü bir ödeme ve gümrük vergileri karşılığında elde edilebilmekteydi. Diğer Avrupa devletleri idari sistemlerini merkezileştirmekle uğraşırken Portekiz sonu belirsiz teşebbüsler için mali kaynaklarını riske atma konusunda yalnızdı. Böylece, erken Portekiz merkezi devleti, önemli bir süre boyunca bir tekelden yararlandı. Diğer bir unsur, Kastilya ile Tordesillas Antlaşması neticesinde kontrolü iki devlet arasında paylaştırılan Atlantik ve Brezilya ticaretiydi. Anlaşma 1494'te, dünyayı açan iki öncü okyanus seferinin kabaca ortasında imzalandı: Columbus (1492) ve da Gama (1498). Kısa süre sonra yabancı rakipler ortaya çıktı ve özel sektör egemen oldu. Ancak çok geçmeden sömürge ticaretine aracılık etmek için Portekiz limanlarını kullanma zorunluluğu (Sömürge Paketi'nin ana kuralı) getirildi.

Burun rotası özellikle başarılıydı çünkü Asya'dan Lizbon'a getirilen mallar üzerinde, Avrupa'nın geri kalanına yeniden ihraç edilmeden önce, yüksek kârlar uygulanabilmekteydi. Dış ticaret, özellikle bu ticaretteki tekелci koşullar nedeniyle uzun süre önemli bir mali gelir kaynağı olmuştur. Lizbon'da da ithalat ve ihracat vergilerinden elde edilen gelirler 1496'dan 1593'e kadar on yedi kat arttı.⁶ Bunlar, tekелci koşulların sömürülmesiyle sağlanan 'rant' olarak kabul edilebilirler. Bazı ana Avrupa ülkeleri başka savaşlara dahil olurken İber ülkelerinin en küçüğü, birinci dünya sisteminin dalgalarına hükmetti.⁷ V. Charles'ın imparatorluğu esas olarak Fransa'ya (1521–56) ve Türkiye'ye (1569–80) karşı durdu.⁸

5 Godinho, L'economie de l'empire Portugais.

6 V. Magalhães Godinho, 'Finanças públicas e estrutura do estado', Ensaios II (Lisbon: Livraria Sáda Costa Editora, 1978), s. 56.

7 G. Modelsky ve W. Thompson, Seapower in global politics 1494–1993 (Seattle: University of Washington Press, 1988).

8 Portekiz'in korsanlığa karşı denizcilik ve ticaret için tekел koşullarını korumaya yönelik çabaları hakkında bkz. V. Magalhaes Godinho, 'As incidên-

Yüksek düzeyde merkezileşmiş devlet gelirlerinin mi büyük bir ticaret imparatorluğunun kurulmasına yoksa on altıncı yüzyılın büyük Portekiz ticaret imparatorluğunun mu, İngiltere’de olduğu gibi, merkezileşmiş devletin kurulmasına yardımcı olduğunu düşünmek önemlidir (5. Bölümde Martin Daunton’a göre). Portekiz Asya’daki geniş topraklara hükmedip buraları yönetememişti. Ancak askerî kaleler aracılığıyla stratejik ticaret merkezleri üzerindeki kontrol sağlayabilmesi ve yerel donanmaların karşısındaki üstün deniz gücü Asya ticaretini yönlendirmesi için yeterliydi. Geniş bölgeleri minimum maliyetle yöneten bu sistem, Afonso de Albuquerque ve Francisco de Almeida tarafından icat edildi.

Soyut bir modelde ideal ticari devlet, iki önemli pazar arasındaki bağlantıları tekelleştirir. Dış pazardan (Asya) önemli ürün kargoları geldi (öncelikle biber, daha sonra tarçın, karanfil, hindistan cevizi, kahve vb. gibi diğer “ilaçlar”, pamuk ve ipek dokumalar, gelişmiş çanak çömlek vb.). Camões’in belirttiği gibi:

Leva a pimenta ardente que comprara;
A seca fl or de Banda n ã o fi cou;
A noz e o negro cravo, que faz clara
A nova ilha deMoluco, com a canela
Com que Ceil ã o é rica, ilustre e bela
(Cam õ es, Lus í adas, IX, 14)

[Çünkü biraz Malabarıs vardı, ele geçirdi
Samorin tarafından gönderilenlerden
Tutukluları iade ettiğinde;
Satın aldığı biberleri yoktu;
Banda Adaları’ndan muskat vardı;
Sonra hindistan cevizi ve kara karanfil, gurur
Yeni bulunan Moluccas ve tarçından,
Seylan’ın zenginliği, şöhreti, güzelliği.]⁹

cias da pirataria e da concorrência economia marítima portuguesa no século XVI, Ensaios II (Lisbon: Sáda Costa Editora, 1978).

9 L. Vaz de Camões, *Os Lusíadas*, trans. Landeg White, *The Lusíads* (Oxford University Press, 1997), s. 179.

İdeal ticari devlet, malları satın alır ve onları hevesli ve varlıklı tüketicilere satmak üzere iç pazara (Avrupa) getirir. Operasyonun kârı, elbette, satın alınan, taşınan ve satılan malın miktarının, satış fiyatı ile alış fiyatının ve nakliye fiyatının toplamı arasındaki fark olan birim kârın çarpımıdır.

Tabii ki benim ‘nakliye bedeli’ dediğim şey, sadece tam anlamıyla nakliye ücretini (ki bu nakliye hizmeti sağlayıcısına ödenecek navluna tekabül eder) değil, aynı zamanda gemi enkazlarındaki kargo kayıplarını (ki bu sigorta hizmetleri sağlayıcısına ödenecek prime karşılık gelir) ve işletmenin yağmacılara (özellikle Azorlar ile Portekiz anakarası arasındaki Kuzey Atlantik sularında bulunan Avrupalı ve Mağripli korsanlara) karşı koruma maliyetlerini de içerir. Elbette ideal ticaret devleti ulaşım ve koruma sağlar ve nadiren sigorta sözleşmeleri yapar.

İdeal ticari devlet tarafından manipüle edilecek kısa vadeli stratejik değişken, elbette, alınacak, taşınacak ve satılacak mal miktarıdır. Pratikte, ideal ticari devletin hükümdarı, iki pazar arasındaki bağlantıların yokluğu esnasında orta yolu (ki bu, satış ve satın alma fiyatları arasında maksimum bir fark yaratır ancak ticaret olmadığı için hiçbir kâr sağlamaz) ve iki piyasa arasındaki tam bağlantıyı bulmalıdır (satış ve alış fiyatları arasındaki farkı nakliye fiyatları düzeyine indirir ve bu nedenle de kâr sağlamaz).

Kısa vadeli sorun, toplam kârı maksimize etmenin en iyi orta yolunu bulmaktır. Uzun vadeli sorun, bağlantının tekeline korumaktır. Bu uzun vadeli sorun aslında pazara giriş engelleri meselesinden başka bir şey değildir. On altıncı yüzyıl Portekiz örneğindeki ana mesele, tekelin Ümit Burnu rotasını seyretmek için gereken teknolojik ve coğrafi bilginin münhasırlığına dayanmasıdır. Bu durum, bilgi sızıntılarından veya potansiyel rakiplerin deneme yanılma yoluyla Portekizlileri taklit etme ihtimalinden dolayı uzun vadede korunması imkânsız olan bir şeydir (ve Portekizlilerin Güney Atlantik ve Güney Hint Okyanuslarında iddia ettikleri ‘kapalı’ denizin tam kontrolünü sağlamaları imkânsızdı). 1490-1496 ve 1593 arasındaki yüzyılda, Lizbon gümrüğünün geliri 17 kat arttı – krallıktaki genel vergi artışının üç katından daha fazlaydı. [...] Gösteri müspettir: monarşinin ve Portekiz devletinin kurumları, 1500’lerin başından beri, arazi rantına veya malların ülke içerisindeki dolaşımına değil, ticare-

te ve okyanus seferlerine dayanmaktaydı.¹⁰ On altıncı yüzyılın sonlarında, Ümit Burnu üzerindeki Portekiz tekeli, Hollandalı, İngiliz ve Fransız tüccarların rekabet etmesi neticesinde çöktü. Portekiz on yedinci yüzyılın büyük bölümünde direnmeye çalıştı ancak 1660'larda Ümit Burnu rotasında devam eden ticarete yalnızca küçük bir paya sahipti.

İkinci Dünya Sistemi: Vergi Devletine Doğru İlk Adım

Kârlı faaliyetler yeni ortaklar çekti. 1560'lardan önce, asıl tehlike korsanlıktı çünkü yılda altı büyük gemi yıllık kargoları taşımak için yeterliydi. 1560'lardan itibaren, Avrupa ülkeleri Asya'ya deniz seferlerini deniz konusunda edindikleri yeni uzmanlık çerçevesinde devam ettirdiler ve bu da Asya malları ticaretindeki Portekiz'in yüzyıllık tekeli sona erdirdi. Fluyts ve diğer yeni gemiler daha hızlı ve daha kolay manevra kabiliyetine sahipti.¹¹ 1620'den 1660'a kadarki süreç içerisinde Avrupa ülkeleri Hint Okyanusu'nda ticaret yapmaya ve stratejik limanları fethetmeye başlayınca, İngiliz ve Hollandalı şirketlerin eylemleriyle rekabet piyasada kaide haline geldi.¹² Bu ülkeler tarafından daha etkin ekonomik ve mali kurumların geliştirilmesi nedeniyle Portekiz geride kalmıştır.¹³

Bununla birlikte, ticaret ve sömürge imparatorlukları için jeopolitik ve merkantilist rekabete giren rakip Avrupa devletlerinin sayısı sınırlıydı. Tarihi küresel koşullar, dünya pazarında bir dizi lider güçle birlikte şekillenen bir oligopolün koşullarına çok daha yakındı. Bu ikinci dünya sisteminde Portekiz, on altıncı yüzyıldaki öncü rolünü artık oynayamadı ve bir takipçi gibi davrandı. Modelsky ve Thompson da 1580'leri birinci dünya sisteminin ikinci dünya sistemine geçiş noktası olarak adlandırır.¹⁴

10 Godinho, "Finanças Públicas e estrutura do estado", s. 56-7.

11 S. Monteiro, Batalhas e combates da marinha portuguesa (Lisbon: S á da Costa Editora, 1990-93).

12 Godinho, 1580'i bir dönüm noktası olarak adlandırıyor. V. Magalhães Godinho, '1580 e a Restauração', Ensaios II (Lisbon: Livraria S á da Costa Editora, 1978).

13 Bu yorum D. North'u takip eder, 'Institutions, transaction costs, and the rise of merchant empires', in The political economy of merchant empires, 1350-1750 (Cambridge University Press, 1991).

14 Modelsky ve Thomson, Seapower in global politics. Ayrıca bkz. George Modelsky (d.), Documenting global leadership (Seattle and London: University of Washington Press, 1988).

Amerika'dan tropikal mal ticareti gayri resmi bir kartel olarak örgütlendi- Avrupa'nın bazı bölgelerinde tekelleşmiş satış alanları ve diğerlerinde rekabet eden ayrıştırılmış üretim alanlarına sahip bir oligopol şeklinde nitelendirilebilir. Merkantilist devletler arasındaki savaşlar, bu kartel içindeki yeniden dağıtım süreçleriyle karşılaştırılabilir.¹⁵

Portekiz adına ikinci dünya sisteminde ticaret için en elverişli üretim alanı Brezilya idi. 1580'lerden itibaren Lizbon'da ticareti yapılan tropikal malların kökeni Brezilya kıyılarına doğru kaymıştır. Bu Portekiz kolonisinde Avrupa pazarlarında değer verilen birçok tropikal ürün üretildi ve yüksek bir gelir elde edildi. Brezilya şekeri Afrikalı köleler tarafından yetiştirildi ve Brezilya ihracatına hâkim oldu. Bununla birlikte, boya üretiminde kullanılan kereste ile tütün de cazipti ve Lizbon'a büyük ihracatlar sağladı.¹⁶ Avrupa ülkeleri, 1650'den itibaren diğer Güney Amerika topraklarında şeker yetiştirmeyi başardı. Bu durum, Portekizli tüccarların ve özel işletmelerin, tekel vari bir piyasada işlem yapmalarındansa, serbest ticaret içerisindeki yerlerini muhafaza etmeleri anlamına geliyordu. Avrupa pazarlarında tropikal mallarda (özellikle şeker) fiyatların düşmesi, Brezilya ile diğer üreticiler (Hollanda, Fransız, İngiliz ve İspanyol sömürgeleri gibi) arasındaki rekabetten kaynaklandı. Çünkü tüm bu devletler tarafından Avrupa pazarlarına şekerin tedarik edilmesi, her birinin kargolardaki payını azalttı ve fiyatlar düşmeye devam etti. Godinho'nun 1588, 1607 ve 1619 yıllarına ait verilerine göre, merkezi devlet ana gelir kaynaklarındaki (sırasıyla yaklaşık 1.110 konto, 1.439 konto ve 1.556 kontoydu) istikrarın tadını çıkardı çünkü "uzun bir ekonomik bunalım eğilimi on yedinci yüzyıla zarar verdi, bu da devlet gelirlerini etkiledi".¹⁷

-
- 15 Portekiz sömürge imparatorluğunun merkezinin Asya'dan Brezilya'ya hareketi hakkında bkz. V. Magalhães Godinho, 'Portugal, as frotas do açúcar e as frotas do ouro (1670- 1770)', Ensaios II 'de (Lisbon: Livraria Sáda Costa Editora, 1978).
 - 16 J. Vicente Serrão, 'O quadro económico: Configurações estruturais e tendências de evolução', J. Mattoso'da, História de Portugal (Lisbon: Círculo de Leitores, 1992-94).
 - 17 Godinho, "Finanças Públicas e estrutura do estado", veri için s. 65-68 ve alıntı için s. 70.

Brezilya ticaretinden elde edilen vergi gelirlerinin nihai olarak azalması ve savaş nedeniyle (deniz aşırı toprakları korumak için Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa'ya karşı ve kendi bağımsızlığını yeniden kazanabilmek için Batı Habsburg İmparatorluğu'na karşı) harcamalardaki artışlar, Portekiz hazinesini tüketim (Real d'água, 1630'larda oluşturulan, şarap ve et tüketimine ilişkin bir vergi) ve gelir (1640'larda kraliyet ondalık vergisi) üzerinde yeni vergiler getirmeye zorladı. Böylece, Portekiz devleti daha mali ve daha az ticari bir profil geliştirmeye başladı. Her zaman olduğu gibi, savaş dönemleri askerî harcamaları desteklemek için yeni vergilerin yürürlüğe girmesini zorunlu kılmıştır. Savunma en önemli öncelikti ve şiddetli dış gerilim, artan bir vergi yüküne yol açtı.¹⁸

Barış geri döndüğünde, kraliyet ondalık vergisi kaldırıldı; bunun yerine tüketim ve satış vergilerinin yanında kalıcı bir yer edindi. Bu vergiler, gelecekteki Portekiz mali sisteminin temel dayanağıydı. Vergiler yüksek gelirler sağladı. Brezilya'daki sömürgecilik faaliyetleri Portekiz hazinesi için ticari bir gelir sağladığından, Portekiz merkezi devleti bütçesini takviye etmeye devam edebildi. Genel olarak ağır gümrük vergileri, yalnızca daha büyük ticaret hacimlerinden değil, aynı zamanda ithalat vergilerinin hafifletilmesinden de kaynaklandı. Lizbon'da, çok az sayıda memur, büyük miktarlarda gelir toplamak için yeterliydi. 1641 ve 1681'de Lizbon gümrükleri, toplam gümrük gelirinin sırasıyla yüzde 88 ve yüzde 79'unu temsil ediyordu.¹⁹

1680'lerde Brezilya'daki Minas Gerais'te altın madenleri keşfedildi. Brezilya'dan gelen altın akışının beşte birine tekabül eden bir vergi, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında (1695'ten 1754'e kadar) madeni para basımı için büyük miktarlarda altın sağladı ve kamu harcamalarını destekledi. 1716'da kamu gelirleri zaten 3.792 kontoya ulaşmıştı. Bu meblağ, gerçek anlamda "otuz beş yıl öncekinin

18 J. Braga Macedo, Á. Ferreira Silva ve R. Martins Sousa, 'War, taxes and gold: the inheritance of the real', M. Bordo ve R. Cortes-Conde'de (d.), Transferring wealth and power from the old to the new world: monetary and fiscal institutions in the 17th through the 19th centuries (Cambridge University Press, 2001).

19 S. Sideri, Comércio e poder : Colonialismo informal nas relações anglo-portuguesas (Lisbon: Edições Cosmos, 1970).

neredeyse iki katı”ydı.²⁰ Büyük miktarlarda altının mevcudiyeti, Portekiz için dünya sistemindeki ikinci önemli rolünü bahşetti ve dünya pazarındaki lider konumunu sağlam bir şekilde destekledi. Brezilya-Portekiz altını, Büyük Britanya ve Baltık bölgesiyle ticareti körükledi. Asya’daki gümüş ticaretine erişme imkânı verdi. Ancak bu yeni model kısa ömürlü oldu çünkü Brezilya altını on sekizinci yüzyılın ortalarında neredeyse tükenmişti.²¹

Portekiz merkez devletinin, diğer Avrupa devletleri gibi, kalıcı mali harcamaları yurt içi mali gelirlerle karşılaması gerekti. Brezilya’daki altın patlaması, iki nedenden dolayı yerel vergilerin artmasıyla aynı zamana denk geldi. Birincisi, on sekizinci yüzyıl Portekiz kralları (yukarıda açıklandığı gibi, dış tehdit zamanlarında yaratılan) eski yerel vergileri miras aldılar. İkincisi, Portekiz ekonomisi, uzun vadeli bir gelişmenin takip etmediği (esas olarak şarap ihracatına dayanan) kısa vadeli bir refah dönemi gördü. Bu anlamda, Portekiz örneği Avrupa merkezi devlet profiline tam olarak uymuyordu. Ülke çok daha fakir olduğu için, tekellerden gelen gümrük ve kiralar hâlâ çok daha yüksek getiri sağlıyordu. 1762–76 dönemi için ortalama veriler (bkz. Tablo 9.1) bu durumu açıklamaya olanak tanır.

Tablo 9.1. Portekiz kamu gelirleri

Gümrük (yerli ve yabancı)	24.15%
Tütün	17.00%
altın üzerinde	11.75%
elmaslar	4.95%
Kraliyet ondalık vergisi	10.35%
Muhtelif gelirler	6.7%
Tüketim vergileri	6.25%
Yurtdışı gelirler	5.35%
Brezilya odunu	2.35%
TOPLAM	100% (= 5,253 <i>contos</i>)

Kaynak: F. Tomaz, ‘As finanças do estado Pombalino, 1762–1776’, Estudos e ensaios em homenagem a Vitorino Magalhães Godinho’da (Lisbon: S áda Costa Editora, 1988), s. 362–3.

20 Godinho, “Finanças Públicas e estrutura do estado”, s. 71.

21 J. Borges de Macedo, A situação económica no tempo de Pombal – alguns aspectos (Lisbon: Morais, 1982).

Ayrıca Eski Rejim, vergilendirmede sosyal statü, doğum koşulları ve yerel geleneklerin etkisiyle büyük farkların doğmasına göz yumdu. Sadece üç vergi herkese uygulanıyordu: bunlardan ikisi geçmişte savaş tehdidi altında uygulanmaya başlanmıştı. Oysa özellikle et ve şaraptan alınan yerel bir tüketim vergisi on yedinci yüzyılda merkezi devlet tarafından devralınıp tüm tebaa ve bölgelere yayıldı. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, on sekizinci yüzyılın sonları Portekiz'e siyasi merkezileşme olanağının yanı sıra merkezi devlet için daha geniş ölçekte bir faaliyetler dizisi getirdi. Daha güvenli bir tahsilat düzenlemesine geçme baskısı altındaki hükümet, temel tarımsal ihracat ürünü şarap için bir vergi düzenledi. Vergi, Coimbra Üniversitesi'ni desteklemek için uygulanmaya başlandı ve yüksek öğrenimle bu ilişki nedeniyle, 'edebi sübvansiyon' (*subsidio literario*) adını aldı.

1761'de, verimli değerlendirmeleri ve gelir tahsilatlarını arttırmak için Pombal'ın aydınlanmacı hükümeti, Kraliyet Maliyesinde (*Erario Regio*) merkezi muhasebeyi uygulamaya koydu. İşlevleri arasında savunma, adalet, ulusal topraklar üzerinde yönetim ve eğitim yer aldı. Bu denli eğitimsiz bir ülkede, okuryazarlık bir endişe haline geldi ve üniversite öğretimi, yukarıda açıklandığı gibi, *subsidio literario*'nun yaratılmasına dahi gereksinim duydu. Ancak bu, mali bir devlet düzenine doğru atılmış bir adımdan ibaretti.

Vergi Devletine Doğru İkinci Adım

Devrimci ve emperyal Fransa'ya (1793–95, 1801) karşı savaşlar, yeni bir damga vergisi ve tüketim vergisinin uygulanmasını beraberinde getirdi. Ayrıca, Fransız işgalleri (1807–08, 1809, 1810–12) kraliyet ailesini Brezilya'ya sığınmaya ve doğrudan dış ticaret için limanları açmaya zorladı. Kısa süre sonra Brezilya bağımsızlığı (1822) kazandı ve eski ticari devletin tüm kalıntılarına son verdi. Hindistan ve Brezilya'daki sömürge imparatorluklarını kaybeden Portekiz'e, Berlin Konferansı'na kadar yeni bir Afrika sömürge imparatorluğu yaratılmadığını da düşünürsek, net bir mali profil dayatıldı. Portekiz'in Afrika'daki yeni sömürge imparatorluğu, önceki imparatorluklara kıyasla çok fakirdi ve büyük bir ticari başarı elde edemedi.²²

22 W. G. Clarence-Smith, *The third Portuguese colonial empire – a study in economic imperialism* (Manchester University Press, 1985).

Bu değişimler, Avrupa liberal devletleriyle benzerlikler göstermektedir.²³ Özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin romantik düşünceleri on sekizinci yüzyılın sonlarında yaygındı. Bu düşünceler, adalet ve eşitliğin yeni ideallerini getirdi. Vatandaş kavramı, merkezileşmiş devletlerin mali gelişimine yardımcı oldu. Diğer ülkelerde olduğu gibi Portekiz’de de mali sistemlerin ilerlemesine, yeni kurumsal düzenlemeleri yerleştirmek, Kilise ve feodal vergileri ortadan kaldırmak ve geleneksel vergileri devralmak üzere vergi tabanını genişletmek için liberal fikirlerin kullanılması yardımcı oldu. Bu yavaş ve acılı bir süreçti. Portekiz’de, anayasal monarşinin (1828–34) kurulması, bir iç savaşa ve on yıllarca süren sivil huzursuzluğa (1830’lar ve 1840’lar) neden oldu. Dış borçlanma, barışçıl koşulların yeniden sağlanması için gereken askerî harcamaları destekledi. Liberal zafer, merkezi devletin vergi toplama yetkisine sahip tek kurum olarak meşrulaştırılmasıyla sonuçlandı. Merkezileşmiş devletlerin vergilendirme üzerindeki tekelleri, devlet gelirlerinin tüm Avrupa’da genişlemesine izin verdi. Devletler, vergi tahsilatını genişleterek diğer mali sistemlerin kaldırılmasının bıraktığı boşluğu doldurmayı ve vatandaşların ödeme gücünden yararlanmayı amaçlamıştır. Birçok vatandaş yeni vergi yüklerini karşılayabilmesine rağmen, direniş yaygındı. Mali baskı, yasal olarak kurulmuş yeni kamu maliyesi sistemleri genel olarak kabul görmüş olsalar da, sıklıkla halk ayaklanmalarını ve toplumsal huzursuzluğu tetikledi. 1840’lardaki “Maria-da-Fonte isyanı” ve 1868’deki Lizbon ve Oporto’daki Janeirinha, direnişin en görünür örnekleriydi ve vergileri arttırmaya yönelik iki girişim tarafından tetiklendi.²⁴ Bu direnişler, yeni vergilerle ilgili rahatsızlık düzeyinin hangi raddeye ulaştığının işaretleri olarak yorumlanabilir. Ayrıca, vergi kaçakçılığı özellikle küçük, yoksul bir ülkede yaygındı; eskiden olağanüstü gümrük vergileri, sömürgelerden elde edilen zenginliklerin hazineye akması vergi mükelleflerinin yükünü hafifletiyordu.

23 F. Comín, *Historia de la hacienda pública de España, 1808–1995* (Barcelona: Editorial Crítica, 1996), s. 169–236.

24 M. E. Mata, ‘A actividade revolucionária no Portugal contemporâneo, uma perspectiva de longa duração’, *Análise Social* 26:112–13 (1991), 755–69.

Tablo 9.2. Gümrük gelirlerinin mali gelire oranı (%)

Yıl	İngiltere	İtalya	Fransa	Almanya	İspanya	Portekiz
1850	23	—	9	22	13	41 [1852]
1860	37	16	7	16	11	44
1870	35	10	6	56	11	33
1880	29	12	9	56	15	39
1890	28	19	14	56	17	43
1900	23	19	12	53	18	33
1910	28	21	15	44	15	31

Kaynaklar: F. Comín, *Historia de la hacienda pública de España, 1808–1995* (Barcelona: Editorial Crítica, 1996), s. 219; M. E. Mata, *As Finanças Públicas Da Regeneração À Primeira Guerra Mundial* (Lisbon: Banco de Portugal, 1993), s. 129, 136.

On dokuzuncu yüzyıl Portekiz’inde, hükümetin mali zorunlulukları toplumsal tabana yayma girişimleri, 1850’ler ve 1860’lar boyunca tahsilatı arttırmak için geleneksel kraliyet ondalık vergisinin çeşitli vergilendirilebilir gelirlere (arazi, sanayi, vb.) göre bölünmesine yol açtı. Ancak gümrük vergileri, hazineye aslan payını sağlamaya devam etti. Tablo 9.2, karşılaştırmalı Avrupa verilerini göstermektedir.

Almanya hariç, Portekiz’deki gümrük vergilerinin önemi, Tablo 9.2’de seçilen Avrupa ülkeleri örneğinde emsalsizdi. Bu gerçek, Portekiz ekonomisinin küçük boyutundan ve açıklığından kaynaklanabilir ancak kesinlikle üç yüzyıllık imparatorluk gelenekleriyle de bağlantılıdır. Bir başka açıklamaysa diğer (dolaylı ve doğrudan) vergilendirme türleriyle karşılaştırıldığında, gümrük vergilerinin daha düşük bir siyasi maliyetinin olması ve tahsilat sürecinin az masraflı doğasında aranlanmalıdır. Vergi tahsilatında artan verimlilik, kamu yönetiminin iyileştirilmesi ve devlet bürokrasisinin ülke geneline yayılması anlamına geliyordu. 1840’lardan itibaren merkezi devlet için ulusal bir mali ağ geliştirmek bir öncelikti. Ancak yüksek ulaşım ve iletişim maliyetleri, özel girişimlerin ulaşımın yaygınlaştırılması için inşa faaliyetlerine başlamasıyla birlikte gerçek bir sorun haline geldi. Ancak Portekiz’de durum böyle değildi. Atlantik’teki Azor ve Madeira adalarının yönetiminde zorluklar ortaya çıktı. Karayolları, demiryolları, telgraf ve sonra telefonlar gibi tesisler ve hizmetler, Portekiz’de ekonomik büyüme ve modernleşmenin anahtarı olarak

sunuldu. Çünkü verimli ve canlı bir Portekiz kamu örgütlenmesinin hedefi bu hizmetlerin sağlanmasını kapsamaktaydı.

Bu şekilde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Portekizli politikacılar ilerlemeyi maddi altyapılar ve kamu mallarının sağlanmasıyla eşdeğer görmeye başladılar.²⁵ Böyle bir çerçeve, özel şirketler için devlet sübvansiyonları veya özel bir işleticinin başarısız olması durumunda kamu desteği anlamına geliyordu. Devlet, sağlık ve eğitim olanaklarının yaygınlaştırılmasını ve yukarıda özetlenenleri de içeren bu yeni işlevler için daha fazla gelire ihtiyaç duyuyordu. Ancak gelirlerin toplanmasının önünde çeşitli engeller vardı. Devasa kaçakçılık ve vergi kaçakçılığı devlet gelirlerine zarar verdi. Ayrıca, geleneksel üst sınıf grupları, on dokuzuncu yüzyıl Portekizli vergi mükelleflerinin en çok vergi kaçıran toplumsal zümresi gibi görünüyordu. Arazi sahiplerinin arazi gelirlerini saklamaya çalıştıkları ve mülklerini ulusal arazi kadastrolarına dahil etmedikleri bilinmektedir.²⁶ Hizmetliler, arabalar, armalar ve ulaşım atları gibi dış tüketim göstergelerine dayalı olarak yeni oluşturulan lükse yönelik vergilerden düşük bir vergi geliri tahsil edildi. 1880’de bir milletvekili, az sayıdaki vergi mükellefi hakkında şu yorumu yaptı:

Portekiz’de vergiler bireysel mülkiyete göre değil, siyasi etkiye göre ödenir... Pek çok başka örnek arasından basit bir örnek olarak, lüks vergisinin bir maddesini hatırlayacağım: sadece 33 kişi arabaları üzerinde kullandıkları armaları için vergi ödüyor!

Aristokrasinin bu kadar bolluk içinde bulunduğu onursal unvanlarla süslenmiş sınıfın çok büyük olduğu, aristokrasinin fantastik bir şekilde büyüdüğü, bu kadar çok aristokratın olduğu Portekiz’de [...] Sadece 33 vergi mükellefinin arabalarında silah kullanımı için ödeme yapması garip.²⁷

Comín’in belirttiği gibi, Latin ülkelerinde vergi kaçakçılığı yaygındı.²⁸ Vergi kaçakçılığı ve artan kamu harcamaları, kamu

25 M. E. Mata, ‘As tr ê s fases do Fontismo: Projectos e realizações’ in V. Magalhães Godinho, *Estudos e ensaios em homenagem a Vitorino Magalhães Godinho* (Lisbon: Sáda Costa Editora, 1988).

26 M. E. Mata, ‘A contribui çãopredial, contribui çãodereparti çãooou contribui ção por quota’, *Revista de História Económica e Social* 24 (1988), 115–31.

27 Deputy José Rodrigues de Freitas, ‘Diário das Sessões da Câmara dos Deputados’, session of 14 May 1880, DSD114, Parliament Archive, s. 2087.

28 Comín, *Historia de la hacienda pública*, s. 227–32.

borcuyla desteklenen yüksek bütçe açıkları anlamına geliyordu. Giderek küreselleşen bir dünyada, büyük Avrupa borsalarından borçlanmak kolaydı. Hükümet Portekiz kamu maliyesi için bir borçlanma döngüsü planladı. Planlarına göre, dış borç gelecekte ödenecekti ancak 1890'ların başında devlet kısmen iflas etti. Hükümetin seçtiği yaklaşımın yetersizliğini gizlemek zordur.

Genel bir modele göre, kamu borçlanması için (1850'lerde Portekiz Hükümeti tarafından planlanan) üç ana aşama vardır.²⁹ İlk aşamada, merkezi devlet, yatırım için kamu harcamalarını finanse etmek üzere kredi arayabilir ve piyasadan borç alabilir. Piyasa başarısızlıkları, mevcut nesillerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli kaynakların sağlanabilmesi, gelecek nesillerin de faydalanabileceği maddi altyapılara bağlı bir biçimde tüketimin artması ve iktisadi büyümeyi teşvik eden kamu mallarının üretimi bu borçlanmanın gerekçeleri arasında sayılabilir. Gelecek nesiller de kamu yatırımlarından yararlanacağından ancak şimdiki ve gelecek nesillerin bu kamu yatırımlarının masraflarını birlikte karşılamaları adil görünmektedir. Şimdiki nesillerden gelecek nesillere bırakılan kamu borcu, onların bu kolektif çabaya katılımlarını temsil etmektedir. Bu aşama net devlet borçlanmasıyla karakterize edilir.

İkinci aşamada hükümet borçlanmayı bırakır, toplum kamu mallarından yararlanır, önceki yatırımlar olgunlaşır ve gayri safi yurtiçi hasıla ve ihracat artar. Ekonomik büyüme hızlandıkça devlet, kamu borcunu ödemeye başlar.

Üçüncü aşamada, önceki kamu yatırımları çarpan etkileri yaratır ve sadece artan toplumsal refahtan faydalanmakla kalmaz, aynı zamanda hükümet, kamu borcunu ödeyebilmek için genişletilmiş ekonomik faaliyetlerden daha yüksek vergiler toplayabilir.

Portekiz'de ne yanlış gitti? Hükümet liberal rejimi kurarken kapsamlı borçlanmaya yöneldiği için, ilk aşamada kamu borcu Portekiz'i zaten etkilemişti. İç ve dış borçlanma, 1850'lerden 1880'lerin sonuna kadar, önde gelen Avrupa borsalarının Portekiz Hükümeti'ne büyük miktarda kredi sağladığı dönemde arttı. Ancak yabancı finansal piyasalarda daha fazla Portekiz tahvili

29 Brezilya analizi için bkz. M. de Paiva Abreu, 'A dívida pública externa do Brasil 1824-1931', Working-paper n° 83, Department of Economics, PUC, Rio de Janeiro.

ihraç edilip sunuldukça, bu piyasalardaki Portekiz tahvillerinin fiyatları daha da düştü. Dünyanın ilk finans merkezi olan Londra Menkul Kıymetler Borsası'nın resmi duyumlarına göre, bu borçlanmalardan elde edilen meblağ genellikle borçlanılan tutarın yüzde 50'sinin altındaydı, yani reel faiz oranı nominal faiz oranının iki katından fazlaydı. Bu şekilde, Portekiz yüksek nominal faizlerle borçlanmasına ve borç için uluslararası ödemelerinin giderek artmasına rağmen, bu borçlardan elde edilen meblağ oldukça küçük kalmıştı.

Tablo 9.3a. GSYİH, toplanan vergiler, kamu borcu servisi ve ihracatla karşılaştırıldığında Portekiz dış borcu

Yıl	D	Y	T	S	X
1851	83	255	9	4.7	?
1861	136	366	11	8.1	14.3
1871	308	469	15	15.0	22.4
1881	417	634	23	19.9	25.5
1891	583	811	30	29.6	31.4

Notlar: 'D' net borçlanmayı, 'Y' gayri safi yurtiçi hasılayı, 'T' toplanan vergi miktarını, 'S' dış kamu borcunu ve 'X' ihracatı temsil etmektedir; birimler: D, Y, S ve T binlerce konto biriminde;

Kaynak: M. E. Mata, *As Finanças Públicas Da Regeneração À Primeira Guerra Mundial* (Lisbon: Banco de Portugal, 1993), s. 255.

Tablo 9.3b. GSYİH artışı, toplanan vergiler, kamu borcunun döndürülmesi ve ihracatlarla karşılaştırıldığında Portekiz dış borcu

Yıl	$\Delta D/D$	d	$\Delta Y/Y$	y	$\Delta T/T$	t	$\Delta S/S$	s	$\Delta X/X$	x
1851-61	0.64	4.7%	0.44	3.7%	0.22	2.0%	0.72	5.6%	?	?
1861-71	3.24	8.5%	0.28	2.5%	0.36	3.2%	0.84	6.3%	0.56	4.6
1871-81	0.63	3.1%	0.35	3.1%	0.53	4.4%	0.33	2.9%	0.14	1.3
1881-91	1.523	3.4%	0.28	2.5%	0.30	2.7%	0.49	4.1%	0.23	2.1

Notlar: açıklama: ' $\Delta D/D$ ' net borçlanmanın, ' $\Delta Y/Y$ ' gayri safi yurtiçi hasılanın, ' $\Delta T/T$ ' vergi tahsilatının, ' $\Delta S/S$ ' dış kamu borç yönetiminin ve ' $\Delta X/X$ ' ihracatın değişimidir, 'd' net borçlanmanın yıllık ortalama birikmiş büyüme oranı, 'y' gayri safi yurtiçi hasılanının yıllık ortalama birikmiş büyüme oranı, 't' ise toplanan vergi tutarının yıllık ortalama birikmiş büyüme oranıdır, 's' dış kamu borç servisinin yıllık ortalama birikmiş büyüme oranı ve 'x' ihracatın yıllık birikmiş ortalama büyüme oranıdır; birim: D, Y, S ve T bin konto; kaynak: Tablo 9.3a'daki hesaplamalar).

Tables 9.3 a and b provide the data. Borrowing outstripped economic growth. Borrowing also grew faster than tax revenues. The second and third phases outlined above were never reached.

Tablo 9.3 a ve b bir karşılaştırma bilmek adına gerekli verileri sağlamaktadır. Dönem boyunca, borçlanma miktarında görülen artış ekonomik büyümeyi geride bıraktı. Aynı zamanda borçlanma vergi gelirlerinden daha hızlı büyüdü. Yukarıda özetlenen ikinci ve üçüncü aşamalara hiçbir zaman ulaşılamadı.

1850'ler ve 1860'lar, borçluluk modelinin ilk aşamasına karşılık gelir. Sonraki yirmi yılda borçlanma durmadı. Kamu hesaplarına göre, borçlanmanın getirdiği bileşik faiz düzeyi, bu on yıllar boyunca izlenen toplam kamu yatırımdan daha büyüktü.³⁰ Ödünç alınan gelirler sadece kamu yatırımları için değil aynı zamanda harcamalar için de kullanılmıştır:

Krediler her zaman yoksullaştırmaz; faydalı uygulamalarda kullanılırsa servete katkıda bile bulunabilirler. Portekiz Hükümeti'nin çıkardığı devlet tahvilleri [...] münhasıran ülkenin maddi ve manevi kalkınması için kullanılsaydı, bugün dünyanın en parlak ve müreffeh insanları olurduk. Ne yazık ki, sıradan harcamalar için, gündelik ekmek için borçlandık. Bizden sonra gelecek olanlar, miras olarak çok büyük bir borç, iki demiryolu, yarım düzine yol ve çok az sayıda okul alacaklar. Bu avantajları pahalıya satın alıyorlar.³¹

Yatırım, kamu borcunun tamamını karşılamaya yetecek vergilerin toplanması için GSYİH'yi yeterince arttırmadı. Kamu yatırımlarının çoğu, karayolu ve demiryolu ağlarının inşasına, limanların ve kentsel altyapıların iyileştirilmesine ayrıldı. Bu çaba, yalnızca araçların ve teknolojinin (ticaret dengesi için sorunlara dönüşen) ithalatını gerektirmekle kalmadı, aynı zamanda endüstriyel üretim ve ihracatı canlandıramadı. Çünkü bugün, ulaşım tesislerine ve altyapıya yapılan kamu yatırımlarının uzun vadeli olgunlaşma eğilimi sergilediği çok iyi bilinmekte-

30 M. E. Mata, 'Order and progress or order versus progress? The Portuguese social dilemma of the mid 19th century', *Estudos de Economia* XIII:2 (1993), 115–28.

31 F. Lobo, *As Confissões dos Ministros de Portugal 1832 a 1871* (Lisbon: Typographia Lisbonense, 1871), s. 90.

dir.³² Kamu yatırımı aynı zamanda kırsal alanlarda ilköğretim ve büyük şehir merkezlerinde teknik ve lise eğitimi için ulusal ağların yaygınlaştırılabilmesi için kullanıldı. Eğitim alanındaki gelişmelerin sanayileşme üzerindeki etkileri de hemen kendini göstermedi. Çünkü bugün bunların da çok uzun vadede daha fazla fayda sağladığı iyi bilinmektedir. Fabrikalar küçük bir iç pazarda nakit sıkıntısı çeken tüketiciler için üretim yaptı ve diğer sanayileşmiş ülkelerin hâkim olduğu dış pazarlarda daha birçok zorluk vardı. 1870'ler dışında, kamu borcu vergilerden daha hızlı arttı. İhracat, dış kamu borç servisinden daha yavaş bir oranda büyüdü. Tablo 9.3 a ve b, Portekiz ihracatının ve vergi tahsilatının, borcun yönetimiyle karşılaştırıldığında zayıf performansını göstermektedir. Bu, kaynak yaratmadaki büyük ölçekli verimsizliğin, kaynak tahsisi neticesinde elde edilecek kazanımları aşırı derecede geciktiren politikayla birleştiği anlamına gelir. Kısacası, ideal model işe yaramadı. Üçüncü aşamaya ulaşılmadan önce devletin iflas etmesi kaçınılmazdı.³³ Bunun başlıca nedeni devletin verimsizliği idi.

Comín'in belirttiği gibi: 'hükümet kamu borç faizini ödemesini yerine getiremediğinde, açık veya örtülü olarak iflas ilan edilecektir.'³⁴ 1892'de Portekiz'in kısmi iflası, Baring krizinin ardından Haziran 1892 tarihli hükümet kararnamesinde aşikâr olduğu üzere, faizin zorunlu olarak yüzde 1'e düşürülmesine ve amortismanın askıya alınmasına neden oldu. Bankalar geleneksel olarak Portekiz Hükümeti'ne borç veren kurumlar olmuştur. Genellikle değişken borç olarak alınan kısa vadeli krediler, Güney Amerika krizi nedeniyle artık verilmiyordu. Faiz ve amortisman ödemesi gerçekleştirilemedi. Jeopolitik bir perspektiften, on dokuzuncu yüzyılın sonunda, on altıncı yüzyıldaki deniz aşırı keşiflerin öncüsü, az gelişmiş, borçlu bir ülke haline gelmişti. Çöküş temaları üzerine siyasi, edebi ve felsefi tartışmalar yaygınlaştı.

32 M. E. Mata ve N. Valério, 'Monetary stability, fiscal discipline and economic performance: the experience of Portugal since 1854', B. Eichengreen, J. Reis ve J. B. Macedo'da (d.), Currency convertibility. The gold standard and beyond (London and New York: Routledge, 1996), s. 204-27.

33 Mata, 'As três fases do Fontismo: Projectos e realizações'.

34 T. Hoffman ve K. Norberg'den alıntı (d.), Fiscal Crises, Liberty and Representative Government, 1450-1789 (Stanford University Press, 1994); Comín, Historia de la hacienda pública, s. 23.

1892 iflasının faiz oranını, GSYİH büyüme hızına yakın değerlere indirmek, $\Delta D/D$ 'yi düşürme girişimi olarak düşünülebilir. Borç ödenmesi için sermaye çıkışı, ticaret açığıyla birleştiğinde, bir yıl önce Portekiz bankalarında madeni para sıkıntısına yol açmıştı. Bankalara hücum edilmesi, paranın dönüştürülebilirliğinin askıya alınmasına yol açtı. Konvertibilite, 1854'ten beri yürürlükte olan altın standardı rejiminin bir ayağı olduğundan, 1891'de altın standardının terk edilmesi, Portekiz'in uluslararası kredi alma kabiliyetini zayıflattı. Ertesi yıl, Portekiz Hükümeti uluslararası borsalarda borç aldığı şirketlere ve bankalara yönelik yükümlülüklerini yerine getirmede için, sermayedarlar temerrüdü tahammül edilemez bir durum olarak gördüler. O andan itibaren, dış kredi buharlaştı. Dış borcun çevrilmesi için borç verenlerle zorlu müzakereler 1902'ye kadar sürecekti. Bu mali felaket, siyasi rejimin ve özellikle monarşinin ayaklarına dolandı ve muazzam Cumhuriyet devrimine yol açtı, bu da 1910'da krallık ailesini ve monarşist rejimi sahne dışına attı.

Borçlanma imkânlarından yoksun kalan merkezi devlet, 1911'de vergi tahsilatını güçlendiren yeni mali reformun ilk etkilerinin ardından, 1894-95'te olağan gelirler ve giderler için, 1904-05'te toplam gelirler ve giderler için ve 1912-13'te efektif gelirler ve giderler için bütçe dengesine kavuştu. Bu, takip edilen borçlanma politikası için ölümden sonra bir çıkış ve Portekiz'deki vergi devleti için nihai bir zaferdi.

...

(Ancak uzun sürmeyecek. 1914'ün istisnai tarihi olayları, Birinci Dünya Savaşı'nın bütçe sorunlarını beraberinde getirecektir ama bu başka bir konudur.)

İspanya: Birleşik Monarşiden Ulus-devlete, 1492-1914. İstisnai Bir Örnek mi?

Francisco Comín Comín and Bartolom é Yun-Casalilla

Giriş

İspanya tarihi büyük ölçüde mali boyutlarıyla anlatılmaya devam ediyor. Yüksek vergilendirmenin ve Kastilya'nın sınır tanımayan mutlakiyetçiliğinin yalnızca ülkenin on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki iktisadi geri kalmasından sorumlu olmadığı, aynı zamanda savaşlar esnasında kaynakların verimli bir şekilde seferber edilmesini de engellediği sıklıkla dile getirilmektedir. On sekizinci yüzyılda Bourbon Hanedanı'nın yaptığı mali reformların yeterli olduğu söylenemez. Bu nedenden ötürü İspanyol Krallığı, diğer Avrupa uluslarına paralel bir şekilde ve uluslararası zorunlulukların gereğince mali gelirlerini arttırmadı. Bu bakış açısından, on dokuzuncu yüzyıl vergi devleti, önemli reformlardan yoksun arkaik bir sistem olarak kabul edildi. On sekizinci yüzyılın sonlarında savaşların kışkırttığı borçlar ve sömürgelerin kaybı, ülkenin sermayesini tüketti ve böylece ekonomik değişimi engelledi. Tamamen içsel bir perspektiften bakıldığında, liberal mali sistemin ortaya çıkan imajı, ekonomik geri kalmışlıkla ilişkilendirilen, radikal ve mutlak bir başarısızlık şeklinde görünmektedir.

Bu iddialardan bazılarının hâlâ geçerli olduğuna şüphe yoktur. Yine de bu imajın detaylarını incelemek veya hem mali hem de kurumsal tarihteki son araştırmaların ışığında daha karmaşık açıklamalar yapabilmek de mümkündür. Bu bölümün esas amacı, yukarıda dile getirilen argümanlardan bazılarını gözden geçirmek veya bu argümanlara alternatif olarak, siyasi ve kurumsal tarihteki son gelişmeleri ve bazı yeni makroekonomik verileri tartışmaya dahil ederek daha isabetli varsayımları ele almaktır. İngiltere ve Fransa'yla asimetrik ve zaman zaman karşılaştırmalı bir yaklaşım da önerilecektir.

On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kastilya ve Habsburg Birleşik Monarşisi

Erken modern dönemde, bugün İspanya olarak adlandırdığımız bölge, her biri kendi kurumsal özelliklerini muhafaza eden bir dizi bağımsız siyasi birimden meydana gelmekteydi:

Kastilya (Amerikan hâkimiyeti ile), Aragon, Katalonya, Valensiya, Mayorka ve Navarra. Tüm bu siyasi teşekküller, aynı zamanda Sicilya, Napoli, Sardunya, Portekiz ve sömürgelerinin (1580'den 1640'a kadar) yanı sıra Milan, Savoy ve Burgonya Dükalıklarının (Franche-Comté, Flandre, Aşağı Ülkeler, Lüksemburg ve Artois vilayetleri) kralları olan Habsburgların yönetimi altındaydı. Habsburgların çıkarları, aynı zamanda, kaynak elde edebildikleri ve siyasi varlıklarının köklü olduğu Cenova cumhuriyeti ve Avrupa'nın diğer sömürgeleri gibi başka bölgelere de yayılmıştı. Bu hanedanlık, kurumları, kendi yasaları ve gelenekleri, kendi meclisleri ve mali sistemleri ve yargı çeşitliliğini barındıran bir siyasi birimler topluluğundan oluşuyordu. *İspanyol* mali sistemi diyebileceğimiz bir şey gerçekten yoktu ve bugün İspanya olarak adlandırdığımız alanda işleyen mali sistemler, hanedanlığın karmaşık çıkar oyunlarına bağlıydı.

Vergileri, mali ve askerî kaynakları toplama olanakları, farklı unsurlara bağlı olarak bir sömürgeci diğerine önemli ölçüde değişebiliyordu: anayasa ve kral ile yürütme erki arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar, farklı mali sistemlerin kendine has özellikleri (vergi türü, borçlanmanın niteliği vb.), her bölgenin kendine mahsus demografik ve ekonomik özellikleri, her bir sömürgeci daha geniş bir jeopolitik ve ekonomik bağlamdaki ko-

numu vb. Sonuç, yüksek derecede çeşitlilik ve çatışan iki farklı mantıktı: 'uluslararası' karakterini güçlendirmeyi amaçlayan bir hanedan ve güçlü şekilde yerel hususiyetlerini koruyan bölgesel bir aile. Bu "devletlerin" tümü, o devirde çok yaygın olan kendi kendine yetebilme ilkesi etrafında yönetiliyordu: (a) her krallığın kaynakları yalnızca aynı krallığın savunması ve refahı için kullanılabilirdi ve (b) hükümdarın kendi kendine yetebilmesi beklenmekteydi. Kaynakların krala veya onun yönetimi altındaki diğer siyasi birimlere aktarılması, yalnızca çok istisnai durumlarda -özellikle Hristiyan âleminin savunulması açısından- yasal olarak doğrudur. Uluslararası gerilimlerin ve savaşların arttığı bir dünyada, bu çelişkili ilkeler İspanya'daki Habsburg birleşik monarşisinin temel sorunu haline gelecekti.

En başından beri, makroekonomik açıdan bölgeler arasında derin farklılıklar vardı. Sayılarımız yaklaşık değerlere tekabül etse de Tablo 10.1, incelenen dönemin başında İber Yarımadası'ndaki Habsburglara ait *düzenli* gelirin yüzde 90'ından ve tüm batı bölgelerine ait gelirinse yüzde 60'ından fazlasının Kastilya'dan temin edildiğini gösteriyor.¹

1 Bu makalede kullanılan tahminler, bize yalnızca bir büyüklük sırası veren, kralliyet gelirinin çok genel tahminleridir. Ayrıca, bu bölümde vereceğimiz diğer tahminlerle de ilgilidir; krallığın kaynakları, özellikle savaş zamanlarında, bu rakamlarda görünmeyen zorunlu konaklama ve yerel haraçların çok yaygın olduğu zamanlarda, parayla sınırlı değildi. Şehirlerin ve yerel soyluların, merkezi gelir tahminlerinde yer almayan personel ve kaynakları seferber etmesi de sık görülen bir durumdur. Bunların, her zaman tam olarak toplanmayan ve bir kısmı yerel seçkinleri tazmin etmek ve ülkedeki kralın müşterilerini iyileştirmek için '*in situ*' kullanılan teorik rakamlar (parlamento hizmetleri, öngörülen vergiler vb. tarafından oluşturulan) olduğu da not edilmelidir. Bu rakamlar düzenli gelire atıfta bulunur ve farklı aktörlerin tahminleridir. Hiçbir durumda modern bütçe gibi bir şeyi temsil etmezler ve farklı sermaye kaynaklarıyla (şehirler, mali kuruluşlar vb.) yapılan özel anlaşmalardan gelen olağanüstü kaynakları bile içermezler. Her halükârda, İspanyol birleşik monarşisinin maliyesinin hesapları hakkında açık ve kesin bir fikir üretmek için bu anlamda daha temel araştırmalara ihtiyaç olduğunu kabul etmek zorundayız. Bununla birlikte, bu büyüklük sıralarının buradaki amaçlarımız için zaten değerli olduğunu düşünüyoruz. 1554'ten sonraki dönem için rakamlarla bütünlük adına, Habsburgların Orta Avrupa ve Avusturya topraklarından elde ettikleri gelirlerin tahminlerini buraya dahil etmiyoruz. Kaynaklar Şekil 10.1'de kayıtlıdır. On sekizinci yüzyıldan önceki dönem için, bunların neredeyse her zaman memurlar tarafından veya- en kötü ve en az durumda- büyükelçiler ve diğerleri gibi gözlemciler tarafından tahmin edildiğine dikkat

Tablo 10.1. İspanyol birleşik monarşisinin farklı bölgelerindeki krallık geliri (veriler gram gümüş cinsinden hesaplanmıştır)

	1530 %'u	toplamın tah.
İber toprakları		
Kastilya	50,394,883	69.1
Katalonya	1,948,750	2.7
Aragon	397,236	0.5
Valensiya	658,480	0.9
Navarra	672,819	0.9
Toplam	54,072,168	74.2
İtalyan toprakları		
Napoli	10,103,783	13.9
Sicilya	1,747,266	2.4
Milano	6,994,121	9.6
Toplam	18,845,170	25.8
Aşağı Ülkeler	7,234,405	9.9
Toplam	72,917,338	100.0

Kaynaklar: M. Artola, *La Hacienda del Antiguo Régimen* (Madrid: Alianza, 1982), s. 144–6; B. Hernandez, *Fiscalidad de reinos y deuda pública en la monarquía hispánica del siglo XVI* (Universidad de Cordoba, 2002); M. Rodríguez-Salgado, *Un imperio en transición. Carlos V, Felipe II y su mundo* (Barcelona: Critica, 1992); F. Chabod, *Storia di Milano nell'epoca di Carlo V* (Turin: Einaudi, 1971); F. Calabria, *The cost of the empire. The finances of the Kingdom of Naples in the time of Spanish rule* (Cambridge University Press, 1991), s. 42; M. García Zúñiga, *Hacienda, Población y Precios (siglos XV–XVIII)* (Pamplona: Gobierno de Navarra, 1996); D. Ligresti, 'I bilanci secenteschi del regno di Sicilia', *Rivista Storica Italiana* CIX (1997), 894–937.

Bu durum, olağanüstü kaynakların kullanımını dikkate almadan değerlendirilecek olursa, 1550'lerde Habsburgların Kastilya'dan (ve Amerika'dan) neredeyse 1.200.000 İngiliz sterlini alabildikleri anlamına geliyordu; aşağı yukarı Fransa kralının kendi krallığından topladığı gelire eşdeğer bir meblağdı (bkz. 10.2). Amerika'yı hesaba katmaksızın beş milyon nüfuslu bir bölge, neredeyse yirmi milyon nüfuslu bir başka ülke kadar gelir sağlayabiliyordu.² Bu nedenle, V. Charles'ın çabalarını Kas-

edilmelidir. Hepsinin yaklaşık bir karakteri var ve bu yüzden bunlar hakkında genel yorumlar yapmayı ve karşılaştırmalarda çok dikkatli olmayı tercih ediyoruz. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl için, Bourbonların aynı mali idaresi tarafından üretilmiş daha kesin tahminler mevcuttur.

2 J. Nadal'dan temin ettiğimiz yaklaşık değerleri kullanıyoruz, *La poblacion española: Siglos XVI a XX* (Barcelona: Ariel 1984), s. 72; F. Braudel ve E.

tilya'da yoğunlaştırması, mantıklı ve ivedilikle ulaşmak istediği hedefleri göz önüne alınırsa, oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

Kastilya mali devletinin canlılığını koruduğu da açıktır. Yine Şekil 10.1, 19. yüzyıldan önceki rakamlar bütçeler uygun biçimde kaydedilmediği için dikkatli bir şekilde alınmalıdır.³ Oysa hem nominal hem de reel anlamdaki eğilim çok anlamlıdır. Gerçek anlamda bile, Habsburg Hanedanı'nın Kastilya'daki tahmini geliri on altıncı yüzyılda dört kat arttı. Krallığın içersinde bulunduğu ekonomik krize ve Amerika'dan gelen gümüş akışındaki düşüşe rağmen on yedinci yüzyılda bu seviyeyi korumayı başardı. Diğer Avrupa devletleriyle bir karşılaştırma yapmak daha açıklayıcı olabilir. İngiltere, Fransa, Hollanda ve Kastilya'nın temsil edildiği Tablo 10.2'yi ele alırsak, sonuç benzerdir. Kastilya'daki Habsburg geliri, tüm dönem boyunca ve özellikle 1620'lere kadar İngiltere'deki Tudor ve Stuart Hanedanlarının gelirlerinden daha hızlı arttı. 1511-20 için kullanılan Fransız verileri sorunlu olsa da, Kastilya'dan daha iyi bir performans hayal etmek zordur. Rakamların daha güvenilir olduğu 1560-1610 dönemini düşünersek, karşılaştırma ikincisi için de olumludur. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda İngiltere ve Kastilya arasında, gelirlerin kendi fiyat endekslerine göre düzeltilmiş değerleri kullanarak yapılan bir karşılaştırma benzer bir durumu göstermektedir (bkz. Şekil 10.2). Kastilya kaynakları, on yedinci yüzyılın ilk on yılına kadar İngiliz kaynaklarından daha hızlı büyüdü. O andan itibaren her ikisi de tahminen 1650'ye kadar paralel bir eğilim gösterdi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında ve on sekizinci yüzyılın ilk on yılında, İngiliz Krallığı'nın düzenli ge-

Labrousse (ed.), *Histoire economique et sociale de la France*, Cilt I, 1450-1660 (Paris: Presses Universitaires de France, 1993), s. 904. İspanya'daki fiyat devriminin çok yoğun olduğu bir zamanda sabit para biriminin İngiliz sterlini olarak verilmesi, Kastilya için bazı avantajlara yol açabileceğinden, bu değerler daha da yaklaşıktır. Ayrıca, mali açıdan -yani Amerikan hazinelerinden elde edilen gelirin düşülmesiyle- Kastilya tahminlerinin yaklaşık yüzde 20 oranında azaltılabileceğini de söylemeliyiz. Ancak aradaki fark, Kastilya Krallığı'nın büyük mali kapasitesiyle ilgili argümanımızı sürdürmeye yetecek kadar büyüktür.

3 Ayrıca, şehirler, büyük toprak sahipleri ve dinî kurumlar da – bazen kral adına – vergi topladıkları için, bu rakamların ne krallığın tüm gelirini yansıttığını ne de tüm mali yükü ifade ettiğini belirtmek gerekir. Bu tahminlere asla dahil edilmeyen miktarlar, elbette, şu anda hesaplanması imkânsız bir biçimde zaman içinde değişti.

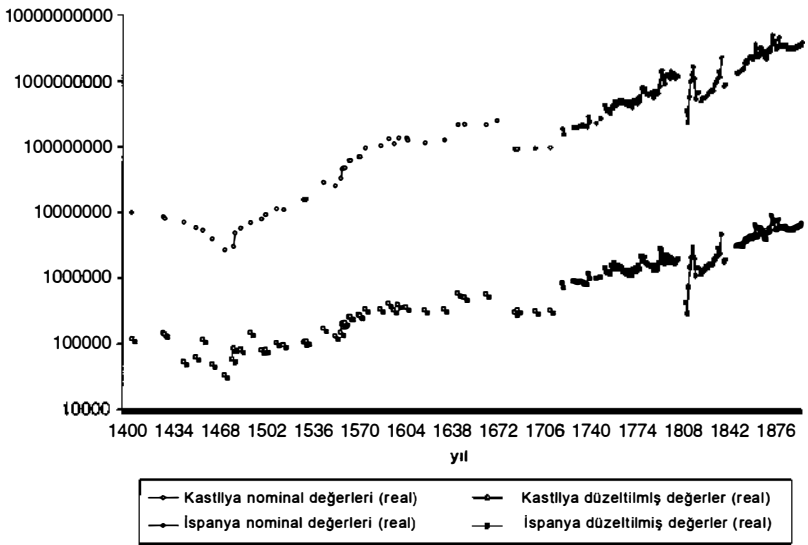
lirleri Kastilya'ninkileri geride bıraktı. Gelirlerin büyüme hızı İngiltere'de daha yüksekti, bu da en azından kısmen 1680'lerin sonlarında orada gerçekleşen mali devrime atfedilebilir.⁴ Durum Fransa'yla karşılaştırıldığında benzerdir (bkz. Tablo 10.2). Fransız vergi devleti, 1621-30'a kadar makroekonomik açıdan açıkça daha etkindi ve yüzyılın ikinci yarısında büyüme ritmi daha da hızlandı.

Tablo 10.2. İngiltere, Fransa, Hollanda ve Kastilya'da kraliyet gelirleri, 1500-1700

	İngiltere	Index	İngiliz cari poundu (x1000)		Hollanda	Index	Castile	Index
			Fransa	Index				
1501-10							296	80
1511-20	126	100	1800	100			375	100
1521-30								
1531-40							539	144
1541-50							980	261
1551-60							1193	318
1561-70	251	199	1280	71			1870	499
1571-80	224	178	2620	146			2701	720
1581-90	293	232	3040	169	302	100	2701	720
1591-1600	494	392	2130	118	473	157	4173	1113
1601-10	594	471	2430	135	867	287	4723	1259
1611-20			3070	171	788			
1621-30	605	480	4310	239	1516		3644	971
1631-40			8400	467	1958			
1641-50			9580	532	1799		3071	819
1651-60	1582	1256	10570	587				
1661-70	1634	1297	7640	424				
1671-80	2067	1641	9080	504	5000			
1681-90			9940	552			1256	335

Kaynaklar: R. Lachmann'dan gelen verilerle kendi açıklamamız, *Capitalists in spite of themselves* (Oxford University Press, 2000), s. 170; Şekil 10.1, rakamları pounda dönüştürmek için aynı sistemi kullanarak; E. J. Hamilton, *Guerra y precios en España, 1651-1800* (Madrid: Alianza, 1988), s. 63.

4 On yedinci yüzyılın ortalarına ait verilerimiz, serimizin en zayıfı olabilir. Dolayısıyla bu dönemin analizini fazla riske atmamayı tercih ediyoruz. Bununla birlikte, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında ve on sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında- yani İngiliz mali devrimi sırasında - İngiltere'nin Kastilya'yı yakalamış olduğu aşağı yukarı açıktır.

Kaynaklar: Şekil 10.1, çok dağınık çeşitli verilere dayanmaktadır. On beşinci yüzyıl için özellikle önemli olan M. A. Ladero Quesada olmuştur, *La Hacienda Real de Castilla en el siglo XV* (Universidad de la Laguna, 1973). On altıncı ve on yedinci yüzyıllara ilişkin rakamların çoğu I. A. Thompson'dan gelmektedir, *War and government in Habsburg Spain and 'Castile: polity, fiscality and fiscal crisis'*, T. Hoffman ve K. Norberg (d.), *Fiscal crises, liberty and representative government, 1450–1789* (Stanford University Press, 1994). Biz de bu dönem için R. Carande kullandık, *Carlos V y sus Banqueros*, 2. Bs. (Barcelona: Crítica, 1987) ve M. Ulloa, *La Hacienda Real de Castilla en el reinado de Felipe II* (Madrid: Fundación Universitaria Española, Seminario Cisneros, 1977); A. Domínguez Ortiz, *Política y Hacienda de Felipe IV*, 6. Bs. (Madrid: Ediciones Pegaso, 1960); H. Kamen, *La España de Carlos II* (Barcelona: Crítica, 1981); M. Artola, *La Hacienda del Antiguo Régimen* (Madrid: Alianza, 1982). Bazı rakamlar Guicciardini'nin *García Mercadal*'daki yazıları gibi birincil kaynaklardan gelmektedir, *Viajes de extranjeros por España y Portugal: Desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX* (Valladolid: Junta de Castilla y León, 1999) veya *Estado, leg. 4 ve Consejo y Juntas de Hacienda*, her ikisi de the Archivo General de Simancas'da. Bu metin zaten bittiğinde, on yedinci yüzyıl rakamları için burada açıklanan ana eğilimleri önemli ölçüde değiştirmeyen yeni bir çalışma ortaya çıktı. Bkz. J. I. Andrés Ucendo ve R. Lanza García, 'Estructura y evolución de los ingresos de la Real Hacienda de Castilla en el siglo XVII', *Studia Storica* 30 (2008), 147–90.

18. yüzyıl için R. Pieper'in verilerini kullandık, *La Real Hacienda bajo Fernando VI y Carlos III (1753–1788). Repercusiones económicas y sociales* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1992), diğer dönemlere ve yazarlara ait veriler de burada bulunabilir. Bunların arasında J. Garcia-Lombarde-

ro'yu da kullandık, 'Algunos problemas de la administración y cobranza de las rentas provinciales en la primera mitad del siglo XVIII', A. Otazu'da (d.), Dinero y Crédito (siglos XVI al XIX) (Madrid: Banco Urquijo, 1978). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı için P. Merino'dan rakamlar kullanıyoruz, 'La Hacienda de Carlos IV', Hacienda Pública Española 69 (1981), s. 139-82 ve Las cuentas de la administración central española, 1750-1820 (Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Economía y Hacienda, 1987). On dokuzuncu yüzyıl rakamlarının tümü F. Comín'in eserlerinden alındı, özellikle, Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936), 2 cilt (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1988). Nominal değerleri düşürmek için fiyat serileri G. Feliu'dan alınmıştır. Precios y salarios en la Cataluña Moderna (Madrid: Servicio de Estudios del Banco de España, 1991) ve D. Reher ve E. Ballesteros, 'Precios y salarios en Castilla la Nueva: La construcción de un índice de salarios reales, 1501-1991', Revista de Historia Económica 1 (1993), 101-51. On beşinci yüzyıl için düzeltilmiş değerler, H. Casado'nun buğday fiyatları endeksi kullanılarak hesaplanmıştır, Señores, mercaderes y campesinos: la comarca de Burgoş a finales de la Edad Media (Valladolid: Junta de Castilla y León, 1987). Gümüş cinsinden fiyatlar ve parasal değerler de E. J. Hamilton'dan alınmıştır, The American treasure and the price revolution in Spain, 1501-1650 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934) and War and prices in Spain, 1651-1800 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1947). Leandro Prados de la Escosura'ya on dokuzuncu yüzyılı da kapsayan Katalan fiyatları veri tabanını bize verme konusundaki cömertliği için teşekkür etmek istiyoruz.

Tarihsel literatürün sıklıkla vurguladığı gibi, bu görelî mali verimlilik, Amerika'dan gelen özel gümüş yüklerin ele geçirilmesi veya zor zamanlarda değişken oranlı kamu borçlanmaları gibi yıkıcı yöntemlerin kullanılmasına dayanıyordu.⁵ Kastilya'da bir mali devrimin olmadığı açıktır. Cortes asla devlet harcamalarını ve borcunu kontrol etmedi. Dolayısıyla Kastilya, isyan sonrası Hollanda sisteminden veya 1688'de İngiltere'deki mali devrimin sisteminden çok uzaktı.⁶ Yine de bu mutlakîyetçi mali sistemin, ekonomistler ve tarihçiler tarafından yaygın olarak an-

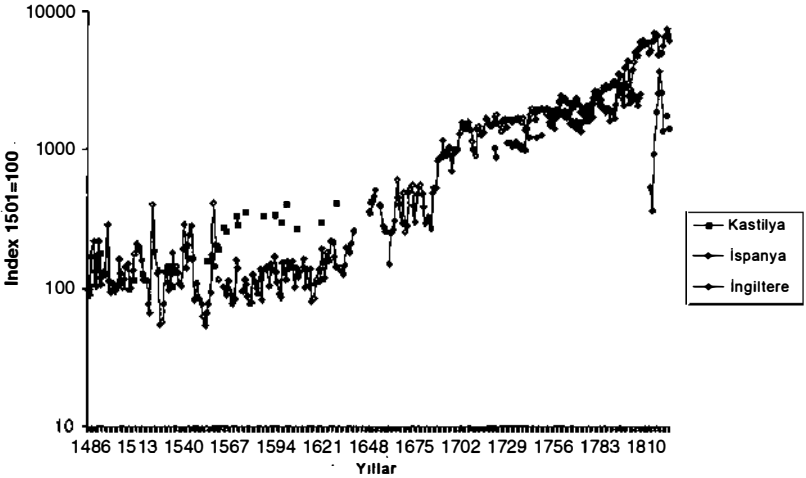
5 Bkz. örneğin, F. Ruiz Martin, 'La banca en España hasta 1782', El Banco de España'da. Una historia económica (Madrid: Banco de España, 1970), s. 5-196. Bu olaylara uygulanacak iflas kavramı E. Lovet tarafından tartışılmaktadır, Philip II and Mateo Vázquez de Leca (Geneva: Droz, 1977).

6 Bkz. J. Tracy, A financial revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and rentiers in the County of Holland, 1515-1565 (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1985) ve J. Brewer, The sinews of power. War, money and the English state, 1688-1783 (Cambridge University Press, 1990).

laşıldığı gibi, kontrolden ve müzakereden uzak, tartışmasız bir demir yapı olduğu düşünülmemelidir.⁷

Kurumsal ve siyasi tarihteki son araştırmalar, mali sistemin, kent oligarklarının yanı sıra Kilise, aristokrasi ve bankacılar gibi diğer toplumsal zümreleri temsil eden monarşi ve parlamento arasındaki bir dizi çelişkili anlaşma ve çok gergin işlemler üzerinde döndüğünü gösteriyor.

Şekil 10.2. Kastilya-İspanya ve İngiltere’de kraliyet gelirleri, 1486–1824

Kaynaklar: Kastilya ve İspanya için bkz. Şekil 10.1. İngiltere için, R. Bonney tarafından yönetilen Avrupa devlet finans veri tabanı projesinde (Department of History, University of Leicester) P. O'Brien’den alınan veriler; bkz. www.le.ac.uk/hi/bon/ESFDB/frameset.html. Gelirleri ayarlamak için her iki ülkenin özel fiyat endeksleri kullanıldı.

Rakamlarımızdaki en büyük artışlar, dengesiz bir mutlakiyetçilik fikrini çürüten, yoğun müzakerelerin var olduğu anlarla açıklanıyor. *Servicio ordinario*, farklı şehirler tarafından genellikle tüketim üzerinden alınan belediye vergileri yoluyla ödenen

7 Akıl yürütmelerinin bir kısmı, modern parlamentoların ve kurumların yaratılmasıyla ilgili olan daha karmaşık bir yönde ele alınsa da bu görüşler Acemoglu, Robinson ve Johnson’ıninki gibi çalışmalarda oldukça mevcuttur. Bkz. örneğin, D. Acemoglu, J. A. Robinson ve S. Johnson, ‘The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change and economic growth’, *American Economic Review* 95 (2005), 546–79.

mali bir “hizmet” iken ancak kral ve *Cortes* arasındaki dönemsel müzakerelerden sonra on altıncı yüzyılda artabildi. Aynı şey, 1590’larda başlayan ve on yedinci yüzyılda ana gelir kaynağı olan *servicio de millones* için de söylenebilir. Kral ve *Cortes* arasındaki çok gergin müzakerelerden sonra onaylanan ve sonrasında krallığın çıkarlarını temsil eden karma bir *Comisión de Millones* tarafından yönetilen *servicio de millones*, bazılarının krallığın maliyesi dediği kuruma alan yaratarak sona erecekti. Teoride kral tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen *alcabalas* (başlangıçta tüm ticari işlemlerin yüzde 10’u) gibi vergiler bile, taç ve krallık arasındaki önemli bir pazarlık noktasıydı. 1538’de, bu ikisi arasındaki bir anlaşmanın sonucu olarak, krallık bu vergileri sabit ve yenilenmiş ödemeler karşılığında genel düzeyde kiralamaktan vazgeçti, bu da kasabalara *alcabalas* kendi sınırları ve bölgeleri içinde ve onların mali kontrolü altında toplama imkânı verdi. 16. yüzyılda - 1561 ve 1575’te - kraliyet gelirlerinin zirveye ulaşması, tam olarak bu vergilerin müzakereler neticesinde sürelerinin uzatılmasına tekabül ediyordu. Ödemelerin genellikle on yıldan daha uzun dönemler için kararlaştırıldığı gerçeği, enflasyonun yol açtığı güçlü devalüasyon göz önüne alındığında, ülke için faydalı olduğunu kanıtladı. Bu aynı zamanda, sonraki yirmi yıl boyunca borcun birleştirilmesi için çok önemli hale gelen kralın gelirine istikrar ve öngörülebilirlik kazandırmanın bir yoluydu.

Kraliyetin temerrüde düşmesi ve Amerikan hazinesinin ele geçirilmesi de müzakereleri gerektirdi. Bu önlemler, kralın *absoluta potestasına* başvurularak alınmış olsa da, kısa vadeli borçların ve gümüş yüklerin konsolide borca nasıl dönüştürüleceği konusunda başta Ceneviz aileleri olmak üzere bankacılarla müzakerelere izin verdi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda krallık, daha esnek ve kârlı gelir hatlarından birini birleştiren Kilise’ye bir dizi özel mali hizmeti onaylatmayı başardı. Bu hizmetler zorlu pazarlıklardan doğdu ve bir seferinde V. Charles’ın yerel olarak aforoz edilmesiyle neticelendi. Aynı şey, soylu bireylerin krala sağladığı hizmetler için de söylenebilir; bu gelir, açıkçası bizim kayıtlarımızda yer almamaktadır ve müzakereleri daha da karmaşık ve dağınıktı.⁸

8 Bu konulardaki son derece zengin literatür, B. Yun-Casalilla’da özetlenmiştir, *Marte contra Minerva. El precio del imperio español, c. 1450-1600* (Barcelona: Critica, 2004), 5. Bölüm.

Habsburg Hanedanı'nın Kastilya'daki mali gücünü neredeyse yalnızca Amerika'dan toplanan muazzam zenginliklere atıfta bulunarak açıklamak da yaygındır. Yine de burada bazı ayrıntıların da gözden kaçmaması gerekiyor. Kraliyetin gelirindeki artışın Amerikan servetinin gerçekten önemli hale geldiği 1530'lardan çok daha erken başladığı vurgulanmalıdır. Şekil 10.1, daha 1480'lerde hükümdarlar Ferdinand ve Isabel tarafından getirilen mali reformların olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, değerli Amerikan metallerinin toplam gelir içindeki oranı beklenenden daha düşüktür. Örneğimizi göz önünde bulundurarak, 1501-25 döneminde altın ve gümüşün krallık gelirinin yalnızca yüzde 4'ünü sağladığı söylenebilir; 1526-50 arasında yüzde 10 ve 1551-75 arasında yüzde 15,4. 1576-1600 döneminde, değerli metallerin toplam gelir içindeki yüzdesi yüzde 20'ye ulaştı ve daha sonra 1601-25 arasında yüzde 16,5 ile yüksek kaldı. 1626-50 arasında yüzde 11,4'e, ardından 1651-75 arasında yüzde 11'e düştü. 16. yüzyılda Kastilya'nın mali gelirine bir bakış, Hint Adaları⁹ olmaksızın vergi gelirlerinin de en azından yüzyılın son on yıllarına kadar hem nominal hem de reel olarak büyüdüğünü gösterir.¹⁰ Amerikan gümüşü diğer Avrupa güçleri için bir fark yaratmış olabilir ancak yalnızca 1575-1600 döneminde Habsburg Hanedanı gelirlerinin gerçekten çok önemli bir parçasıydı. Bu gelirlerin öngörülemez ve değişken olduğu ihmal edilmemelidir. Ayrıca bu gelirlerin, Habsburg Hanedanı'na kredi vererek gelecekteki harcamaları arttırdığı için kullanımlarını karmaşıklaştırdığı akılda tutulmalıdır.

1500 ile 1650 yılları arasında Kastilya mali sisteminin kötü şöhretli göreceli etkinliğinin salt *makroekonomik* terimlerle anlatan şey neydi? Açıklama, farklı faktörlerin birleşiminde yatmakta-

9 Editörün Notu: Amerika kıtasına, her ne kadar Kızılderili kabileler tarafından iskân edilmiş olsa da ayak basan ilk Avrupalıların Kristof Kolomb ve denizcileridir. Nitekim Kolomb'un yeni bir kıtaya geldiğinden haberi yoktur. Kolomb kendisini Amerika'ya ulaştıran meşhur deniz seferine çıkarken öncelikli amacı Hindistan'a giden bir yol bulmaktır. Amerika'da ilk adım attığı yer Karayip adalarıdır. Kolomb Karayiplerin Hindistan'a ait adalar olduğunu zannetmişti. O zamandan beri Karayipler Batı Hint Adaları olarak adlandırılmaktadır.

10 Bkz. L. M. Bilbao, 'Ensayo de reconstrucción histórica de la presión fiscal castellana durante el siglo XVI', E. Fernández de Pinedo'da (d.), *Haciendas forales y hacienda real. Homenaje a D. Miguel Artola y D. Felipe Ruiz Martín* (Bilbao: Servicio Editorial, Universidad del País Vasco, 1990), s. 37-61.

dır. Sistemin temeli Kastilya mizacında yer almaktaydı. Diğer çalışmalarda gösterdiğimiz gibi, on altıncı yüzyılda Kastilya, İtalya ve Aşağı Ülkelerden sonra, tüm Avrupa'da en yüksek kentleşme oranına sahipti. 1500'e gelindiğinde, nüfusu 5.000'den fazla olan kentlerde yaşayan insanların oranı Fransa ve İngiltere'den daha yüksekti. 1600 senesinde gelindiğinde bu durum hâlâ değişmemişti. Bu dönemde, nispeten hızlı kentleşme süreci, Kastilya'nın kentsel nüfusunun Fransa veya İngiltere'den daha hızlı artması gerçeğinde açıkça görülüyor. Sadece on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Kastilya'daki kentleşme oranları İngiltere tarafından aşıldı ancak Kastilya'nın kentleşme oranları asla Fransa tarafından aşılamadı.¹¹ Bu durum, üretkenliği arttıran dinamik bir ekonomiye ve tarım sektörünün varlığına işaret etmektedir.¹² Bu bağlamda, bilindiği gibi Amerikan külçesi uzun vadede olumsuz bir etki yaptı ancak aynı zamanda sürekli ülkeye akan bir nakit akışı anlamına gelmekteydi. Bu da mali sistemin potansiyelini arttırdı ve Kastilya'ya, nakit dolaşımının nispeten bol ve akıcı olduğu bir ülke, erken modern devletin en temel özelliklerinden birini sağladı.¹³

Mutlakiyetçiliğin müzakerelere konu edilebilmesinin Amerikan külçesiyle birleşimi çok önemliydi ve krallık ile *Cortes* arasındaki anlaşmalar siyasi istikrar sağladı. *Encabezamiento de alcabalas*, sisteme yüksek derecede güvenlik ve öngörülebilirlik kazandırdı, böylece temelleri *asientosta* olan, normalde büyük finansörler tarafından verilen çok yüksek oranlı ve kısa vadeli krediler olan *juro* (krallığın kiralrı tarafından ciro edilen borçlar) biçiminde konsolide borcun gelişimini hızlandırdı. Mali planın müzakere edilen karakteri, yüksek faiz oranlarına kısa vadeli borçların düşük faiz oranlarına sahip uzun vadeli *jurolara* dönüştürülmesine izin veren bir sistemin yolunu açmak için Amerikan metalleri tarafından üretilen yüksek parasal akışkanlığı tamamladı. Bu sü-

11 Bununla ilgili daha fazla bilgi B. Yun-Casalilla'da, 'City and countryside in Spain: changing structures, changing relationships, 1450-1800. Some proposals from economics', J. A. Marino (d.), Early modern history and the social sciences: testing the limits of Braudel's Mediterranean (Kirkville: Truman State University Press, 2002), s. 35-70.

12 Kastilya ve İspanyol ekonomik büyüme modelinin basmakalıp düşüncelere karşı çıkan ve daha olumlu bir imajını veren bir tanımlaması için bkz. Yun-Casalilla, *Marte contra Minerva*, s. 175-244.

13 C. Tilly, *Coerción, capital y los estados europeos, 990-1990* (Madrid: Alianza, 1990).

reç, *encabezamiento de alcabalas*ın gelirleriyle sınırlı değildi; tersine, miktarı belirsiz olabilen ancak ödemesi siyasi istikrar ve kraliyet teminatıyla garanti edilen diğer gelir kaynaklarına da uygulandı.

Sonuç, Avrupa'da eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir konsolide borç sistemiydi ancak bu hiçbir şekilde bir mali devrim veya siyasi değişime bir yanıt olarak düşünülemezdi. Para bolluğu aynı zamanda nispeten düşük kamu borcu oranlarının anahtarıydı. Juolar - daha doğrusu *juros al Quitar* - yüzyılın büyük bölümünde yüzde 7 faizle seyretti ve son yıllarda yüzde 5'e ulaştı. Bu, Avrupa'daki en düşük faiz oranlarından biriydi.¹⁴ Birçok kısa vadeli soruna rağmen, bu nispeten düşük faiz oranları, askerî mekanizmanın etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak için kamu maliyesini harekete geçirmeye yeterliydi.

Bütün bunlar, özünde literatürde genellikle ihmal edilen başka bir süreçle bağlantılıydı. Genellikle Avrupa'daki askerî seferler için kral tarafından kullanılan kısa vadeli borcun krallığın vergileriyle desteklenen uzun vadeli bir borca dönüştürülmesi, dolaylı olarak Kastilya kaynaklarının Habsburgların çıkarlarını korumak ve diğer krallıkları savunmak için kullanıldığı anlamına geliyordu. Protestoların özellikle *Cortes* içinde dile getirildiğini söylemeye gerek yok ancak hanedana ait "uluslararası" gerekçenin yerelliğe üstün geldiği de aşîkâr. Habsburglar kendi kendilerine yeterli değillerdi ve açıkçası Kastilya'nın kaynaklarını kendi hanedanlarının amaçları için kullandılar. *Cortes*'in birçok *procuradores* bu konuda hem Charles'a hem de Philip'e şikâyetle bulundu ancak (ve bu anlaşmanın diğer etkisiydi) şehirler, soylular, Kilise, bankacılar ve diğer siyasi organlar, çoğu zaman olduğu gibi kendi menfaatlerine olan bu politikayı isteksizce desteklediler.¹⁵

Tuhaf bir şekilde, bu vergi devleti, Schumpeter'in terminolojisini kullanacak olursak, bir hukuk devletinden farklı olarak düşünülemez. Çünkü mali sistem, *Consejo de Hacienda* (Bir nevi Mali Gözetim Konseyi) - temel işlevlerinden biri vergi toplamak değil, krallığın yasalarını ve geleneksel usullerini uygulamak-

14 Özel krediler için verdiği rakamlara bakınız, S. Epstein'da, *Freedom and growth. The rise of states and markets in Europe, 1300-1750* (London: Routledge, 2000), s. 19-23. Yazar, siyasi kurumların düşük risk ve işlem maliyetlerinin ana nedeni olmadığını gösteren, bizim de hemfikir olduğumuz ilginç bir argüman geliştirdi.

15 Daha fazla ayrıntı için Yun-Casalilla'ya bakın, *Marte contra Minerva*, s. 376-92.

tı-gibi güçlü hukuki bileşenlere sahip kurumlar ve siyasi organlar tarafından yönetiliyordu.

Kastilya'daki Mali Durumun Olumsuz Tarafı

Son dönem tarih yazımı, Kastilya mali sistemini yalnızca makroekonomik terimlerle ele alırsak, iktisaden daha önce düşünüldüğü kadar baskıcı olmadığını ileri sürmüştür. Kraliyetin geliri GSYİH'nın yaklaşık yüzde 10'unu temsil ediyordu.¹⁶ Ayrıca, bazı çalışmalar vergilerin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisini telafi etmenin bir yolu olarak kamu harcamalarının önemi haklı olarak vurgulamıştır.¹⁷ Bugün, aynı zamanda, muhtemelen Kastilya'da Avrupa'nın diğer birçok bölgesinden daha dramatik olan on yedinci yüzyıldaki sözde krizin, yalnızca mali sistemden değil, bunun nedeni olan bir dizi zorluktan da kaynaklandığı açıktır.¹⁸ Bu nedenle, tüm bu düşünceler geleneksel olumsuz görüşü dengelemeye yardım edebilir. Ancak bu, mali sistemin ekonomik açıdan zararsız olduğu anlamına gelmez.

Kastilya mali devleti, yerel düzeylerde değerlendirilen ve toplanan, ekonomi ve hatta mali aygıtın işleyişi için çok önemli sonuçları olan artan bir vergi çeşitliliğine dayanıyordu. Bir yandan, kralın gelirinin büyük bir kısmı, hiçbir zaman Kraliyet Hazinesine ulaşmadı; bu sonuç, elbette, *makroekonomik* terimlerle mali sistemin verimliliği olarak adlandırdığımız durumun aşırı iyimser yorumuna gölge düşürmektedir.¹⁹ Öte yandan, vergi

-
- 16 Bunlar, B. Yun-Casalilla'nın rakamlarına dayanan varsayımlardır, 'The American empire and the Spanish economy: an institutional and regional perspective', P. O'Brien ve L. Prados de la Escosura 'da (d.), The costs and benefits of European imperialism from the conquest of Ceuta, 1415, to the treaty of Lusaka, 1974, Proceedings of the Twelfth International Economic History Congress, Revista de Historia Económica XVI, 123–56, burada s. 126 ve 128, Tablo 1 ve 2.
 - 17 I. A. A. Thompson, 'Taxation, military expending and the domestic economy in Castile in the later sixteenth century', War and society in Hapsburg Spain'de (London: Variorum, 1992).
 - 18 Bu, Yun-Casalilla tarafından savunulan tezdır, Marte contra Minerva'da, s. 455–78.
 - 19 Bu nokta, elbette, karşılaştırmalı olarak tüm iddialarımızda dikkat çekmez çünkü bu sorun devrin tüm Avrupa devletlerinde her zaman mevcuttu. Örneğin Fransa örneği için bkz., R. Bonney, The king's debts: Finance and politics in France, 1589–1661 (Oxford University Press, 1981) ve J. B. Collins, Fiscal limits of absolutism. Direct taxation in early seventeenth-century France (Berkeley: University of California Press, 1988).

çeşitliliği, oldukça parçalı, ticari faaliyetteki riskleri ve belirsizlik derecelerini arttırmaya yönelik işleyen bir mali harita oluşturarak piyasa entegrasyonunu engelledi. Yerel yönetimlerin ve asilzadelerin elindeki vergilerle vergi yükündeki aslan payı, esas olarak temel malların tüketimi ve ticaretinde doğrudan bir tüketim vergisi ödemeleri gereken, zanaatkârlar ve küçük atölyeler tarafından üstlenildi. Aslında, makroekonomik açıdan genel olarak alakasız olmasına rağmen, vergilerin ödenme şekli ticari ve endüstriyel gelişme üzerinde olumsuz etkiler yaratamaz. Sonuç olarak, bu can alıcı sorumluluk sadece taç tarafından değil, yerel yetkililerin kasaba ve köylerde mali yükü ele alma biçimlerinde kendini göstermektedir.

Sistemin finansal yapı ve ekonominin hayati sektörlerindeki başka unsurları üzerinde de zararlı etkileri oldu. “Birleşik monarşi”nin ve imparatorluğun uluslararası mahiyeti, uzak bölgelerde, finansmanı yalnızca uluslararası Alman ve Ceneviz bankaları tarafından karşılanabilen savaşlara yol açtı. Habsburglar ve Cenova Cumhuriyeti arasındaki siyasi ittifak, Cenova’nın Kastilya kamu maliyesindeki rolünü daha da güçlendirdi. Yine de Kastilya mali sisteminin potansiyel olumlu etkilerinden biri - yerel bankacılığın güçlendirilmesi - ülke içinde değil, özellikle Cenova’nın birçok farklı şekilde yararlanmasıyla Habsburg sisteminin diğer bölgelerinde meydana geldi.²⁰

Jurosun çekiciliğine rağmen, imparatorluğun mali yönetimi son derece pahalı hale geldi. Birçok *asientos*, yüzde 20 ilâ 30 arasındaki faiz oranlarında elde edildi. Bu, kısmen uluslararası mali sistem üzerinde Cenevizlilerin büyüyen tekelinin ve aynı zamanda krallığın kriz anlarında uyguladığı ve bu tür borçlanmalar için riski arttıran mali “şiddetin” bir sonucuydu. Bu aynı zamanda bir mali devrimin olmamasının da bir yansımasıydı.

Ayrıca, dalgalı borçları konsolide borca çevirmenin modern bir mekanizma olmadığı da belirtilmelidir. Daha önce söylediklerimizden çıkarılabileceği gibi, *juros* Kastilya ekonomisinin bile ötesine uzanan gerçek bir piyasada dolaşıma girdi. Bazen doğru-

20 F. Ruiz Martín’nin farklı eserlerine bakın, ör. ‘Las finanzas españolas en tiempos de Felipe II’, Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania 2 (1968), 109–73 ve ‘Los hombres de negocios genoveses de España durante el siglo XVI’, H. Kellenbenz’de (d.), Fremde Kaufleute auf der iberischen Halbinsel (Köln-Vienna: Böhlau, 1970), s. 84–99.

dan kraliyet veya büyük bankacılar tarafından alındılar. Ancak bunların önemli bir kısmı, elbette riski azaltmaya ve yüksek faiz oranlarını muhafaza etmeye yardımcı olmayan “mutlakiyetçi eylemler”in sonucuydu. On yedinci yüzyılın ortalarına kadar borçlanmada yaşanan dramatik artışlar, kaynakları toplayan için bir mekanizma olarak görece verimliliği üzerinde durduğumuz ancak en azından bugünün perspektifinden, hem ekonomi hem de devlet üzerinde uzun vadede olumsuz bir etkisi olan bu mali sistemin zayıf yanını teşkil etmekteydi.

Askerî devrim, savaş maliyetlerini arttırdı. İspanya’nın gümüş para biriminin, Kuzey Avrupa’nın savaş bölgelerinin hesap birimi altına göre kademeli biçimde değer kaybetmesiyle birlikte, savaşın maliyeti arttıkça arttı. Bu arada, borç sorunu, ülkenin sosyal yapısının dönüştürülmesine katkıda bulunan ticari tasarrufların büyük bir bölümünü yuttu. Kraliyet harcamalarının büyük bir kısmının krallık dışına çıkarılmasına yol açan Hollanda’yla savaş, tüm durumu daha da kötüleştirdi. Bu nedenle, kamu harcamaları yoluyla ulusal ekonomi üzerindeki olumlu etki, beklenenden daha düşüktü. Bunun yerine, Lombardiya ve Güney Aşağı Ülkeler gibi birleşik monarşinin diğer bölgeleri bu kamu harcamalarından yararlandı.

Vergi tahsilatındaki zorluklar, mali yönetimin yüksek maliyetleri ve harcamalardaki artışlar, temerrüde yol açtı. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan’dan gelen kargolara el konulması veya kraliyet tarafından kamu arazilerinin, yetki bölgelerinin ve hatta ofislerinin satılması gibi olağanüstü eylemleri tetikledi. Sonuç itibarıyla, ticari istikrazlık yaygınlaştı ve hukuki ve mali haritanın daha fazla parçalanmasına yol açarak, nihayetinde, İspanyol ekonomisinin gelişimini olumsuz etkiledi. Diğer bir yansıma da, temel ürünlerin iç tüketimi üzerindeki doğrudan vergilerin öneminin artmasıydı. Buna karşın farklı krallıklar arasındaki tüccar topluluklarının güçlü çıkarlarının olduğu birleşik bir “uluslararası” monarşinin özelliklerine çok uyan gümrük vergileri eski önemini kaybetmeye başlamıştı.

On altıncı yüzyılın sonundan itibaren Kastilya’da yaşanan ekonomik durgunluğun önemli bir tarımsal bileşeni olmasına rağmen, “vergi devleti” modelinin de belirleyici bir faktör haline geldiği doğrudur. On altıncı yüzyılın sonlarından bu yana, zanaatkârlar ve tüketiciler üzerindeki yüksek vergilerin, tarımsal durgunluk ve endüstriyel katılıkla birleşmesi, on yedinci yüz-

yılın ilk on yıllarında görünür hale gelen bir ekonomik durgunlukla sonuçlandı. Şehirlerdeki mali “yerelcilik” tarafından güçlendirilen ekonominin alansal bölümlere ayrılması, birkaç on yıl boyunca pazar entegrasyonu ve endüstriyel uzmanlaşma olanaklarını sınırlayan giriş engellerine yol açtı.²¹ 1610’dan itibaren, taşıma başvurulması, belirsizliği ve işlem maliyetlerini arttırdı. Devlet borcunun faiz oranlarının düşürülmesine rağmen - on yedinci yüzyılın sonunda, bir tür ipotek kredisi haline gelen *censos*, yasal düzenlemelere rağmen yüzde 3’e kadar düştü. Sanayiye yapılan yatırım düşük meblağlarda kalmaya devam etti.

Düşüş, büyük ölçüde merkantilist politikaların uygulanmasıyla ilgiliydi. Bu durum, kraliyet ile Sevilla’nın hem sömürgeci seçkinleri hem de tüccar topluluğu arasındaki anlaşmadan kaynaklandı. Hemen eklemek gerekir ki İtalya, Aşağı Ülkeler ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen tüccarların çıkarlarıyla da bağlantılıydı.²² İspanyol sömürge ağları, Amerika kıtasındaki ülkelerden gelen ürünleri tanıtmının ve yeniden dağıtmanın araçlarıydı. Kısmen Kastilya’nın müzakere geleneğiyle bağlantılı olan İmparatorluk içindeki siyasi yolsuzluk, ekonomik değişim için itici güç haline gelemeden birleşik monarşinin koruma maliyetlerini arttırdı.²³ Devletin inşası (ya da tasfiyesi?) süreci, yurt içinde ve yurt dışında risk ve işlem maliyetlerinin azaltılmasına temel teşkil etmekten ziyade, tam tersi bir durumu beraberinde getirdi.

On yedinci yüzyıl, olağanüstü yöntemlerin giderek daha fazla uygulandığı bir dönem haline geldi: kasabalardan ve şirketlerden ara sıra temin edilen genel *donativos* (siyasi veya ekono-

21 Bkz. B. Yun-Casalilla, ‘Manufacturas, mercado interior y redes urbanas: recesi ó n, reajustes y rigideces’, J. Alcalá -Zamora y E. Belenguer’de (kords.), Calderón de la Barca y la España del Barroco (Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2001), Cilt I, s. 111–28.

22 Bu konuda J. M. Oliva Melgar’ın farklı eserlerine bakınız, ‘La metrópolis sin territorio. Crisis del comercio de Indias en el siglo XVII o pérdida del control del monopolio?’, C. Martínez Shaw ve J. M. Oliva Melgar (d.), El sistema atlántico español (siglos XVII–XIX) (Madrid: Marcial Pons Historia, 2005), s. 19–74; J. M. Oliva Melgar, El Monopolio de Indias en el siglo XVII y la economía andaluza. La oportunidad que nunca existió (Huelva: Universidad de Huelva, 2004) ve ‘La Carrera de Indias del siglo XVII al XVIII: del monopolio centralizado al comercio libre’, B. Yun-Casalilla’da (d.), Del Barroco a la Ilustración, cambio y continuidad. Cilt. VII de Historia de Andalucía (Barcelona: Planeta, 2006), s. 198–211.

23 Bu fikri daha ayrıntılı olarak geliştirdik, Yun-Casalilla’da, ‘The American empire’.

mik ayrıcalıklar karşılığında bir tür zorunlu kredi) yaygınlaştı ve taşıma işlemi tekrarlandı. Kastilya, krallığın gümüş cinsinden gelirini çarpıcı biçimde etkileyen Atlantik'teki ekonomik krizin yanı sıra ülke içerisindeki demografik, tarımsal ve kentsel durgunlukla mücadele etmek zorunda kaldığından, on yedinci yüzyıl krallığın omuzlarında ağır bir yük haline geldi.

Sonunda bu sorunlar, 1680'lerin azalan rakamlarının bu dönemin diğer monarşiler tarafından kaynakların seferber edilerek aşılmış bir vergi devleti krizini yansıttığı Şekil 10.1'de görülebileceği gibi, mali geliri de etkileyecektir. On altıncı yüzyılın başından itibaren, birleşik monarşinin diğer bölgelerinde, özellikle bir dizi isyan ve bağımsızlık savaşlarının yaşandığı Napoli'de, ayrıca Sicilya, Katalonya, Portekiz ve hatta Kastilya'da da bu mali baskı hissedildi. Birleşik monarşi içindeki karmaşık mali denge bozuldu ve bu da mali modelin başarısızlığını ayyuka çıkaran bir siyasi kargaşaya yol açtı.

On Sekizinci Yüzyılda İspanyol Mutlakiyetçi Ön Ulus Devletinin Mali Sistemi

Genel ekonomik durumun etkisi altında reform projelerinin on yedinci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Olivares kontunun girişimlerinin açıkça kanıtladığı gibi, Kastilya bir istisna değildi. Yine de benzer projeler, Pireneler Barış'ından (1659) sonra Avrupa'nın diğer birçok bölgesinde daha sık hale geldi. Fransa'da Colbert, on sekizinci yüzyılın başında John Law projesiyle sona eren reformları başlattı. Law'ın ana fikri, arzı kontrol etmek ve bütçe açığını azaltmak için para basan, sömürgelerde ticaretle uğraşan bir şirket tarafından desteklenen bir bankanın kurulmasıydı. Bu nedenle reform, herhangi bir siyasi değişim girişimi olmaksızın, tam anlamıyla mali tarafa yönelikti. Farklı bir model, siyasi taleplerin mali devrimin temeli şeklinde bütçe ve borcun parlamenter denetiminin yolunu açtığı İngiliz modeliydi. 1688'deki Şanlı Devrim'den sonra, olumlu bir ekonomik konjonktür ve İngiltere Bankası'nın kurulması, para dolaşımını istikrara kavuşturdu ve kamu borcu alıcıları için risk ve faiz oranlarını azalttı.²⁴

24 H. Van der Wee'nin mükemmel metninde iki örneğin açık ve paralel bir açıklaması bulunabilir, 'Las Banque europeene au Moyen Âge et pendant

Kastilya'da II. Charles'ın bakanları vergi yönetimini merkezi-
leştirilmeye ve rasyonelleştirmeye çalıştılar. Dolandırıcılıkla
mücadele ettiler, para sistemini istikrara kavuşturmaya çalış-
tılar, kraliyet ve belediyeler tarafından ödenen faiz oranlarını
yüzde 3'e indirdiler; bu düzenlemelerin tamamı harcamaları
ve mali baskıyı hafifletmeyi amaçlıyordu.²⁵ Ancak çözüm, mali
reformlardan veya sağlam bir parlamenter sistemin yükselişin-
den değil, Habsburg birleşik monarşisinin çözülmesinden geldi.
Dönüm noktası, yarımada dışındaki tüm Avrupa topraklarının
kayı ve Bourbon Hanedanı'nın Madrid tahtına yükselişiyle so-
nuçlanan İspanyol Veraset Savaşı (1700–14) idi.

Decreto de Nueva Planta ile vergi organizasyonunu merkezi-
leştirmeyi amaçlayan, savaşıla yakından bağlantılı ve kapsamlı
reformların temeli haline gelen Fransız idari sistemi takdim edil-
di. Reformlar ayrıca Kastilya modelini İspanya'nın geri kalanına
yayarak bölgesel özelliklerin çoğunu ortadan kaldırdı ve parasal
istikrar sağladı.²⁶ On sekizinci yüzyıl boyunca, çok kusursuz bir
kadastronun hazırlanmasından sonra, çok çeşitli vergileri kişisel
gelir üzerinde tek ve daha genel bir vergiyle ikame ederek vergi
sistemini rasyonelleştirmeyi amaçlayan *Única Contribución* proje-
si gibi farklı projeler başarısız oldu. Ancak 1766-67'den itibaren
Amerikan ticaretinin Sevilla-Cadiz tekeline uzaklaşması gibi
ticareti belli tüccarların olumsuz etkisinden kurtaran diğer bazı
değişiklikler başarılı oldu. Ayrıca 1782'de, merkez bankasının bir
nüvesi şeklinde tahayyül edilen *Banco de San Carlos*, kamu borcu-
nu azaltmak ve özel tasarrufları çekmek için *vales reales* (kraliyet
kuponları) ihraç etmek amacıyla kuruldu. Böylece, Law'ın Fran-
sa'daki deneyi İspanya'daki mali devrimi yavaşlatmasına rağmen
uzun vadede Fransa'ya benzer bir tür kurumsal ilerleme gerçe-
kleşiyordu: mutlakiyetçi bir rejim içinde mali modernleşme.

Reformların ve on sekizinci yüzyıldaki genel iktisadi genişle-
mesinin etkileri çok geçmeden belli oldu. Hem nominal hem de

les temps modernes (1476–1789)', H. Van der Wee'de (d.), *La Banque en Occident* (Antwerp: Mercatorfonds, 1991), s. 229–64. The English case is in Brewer, *The sinews of power*, b.a.

25 J. A. Sánchez Belén, *La política fiscal en Castilla durante el reinado de Carlos II* (Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1996), s. 321–6.

26 R. Pieper, *La Real Hacienda bajo Fernando VI y Carlos III (1753–1788)* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1992), s. 66–96.

düzeltilmiş fiyatlarla ve İngiliz sterlini cinsinden vergi gelirlerindeki artış Şekil 10.1 ve 10.2’de ve Tablo 10.3’te açıkça görülmektedir. Kraliyetin nominal gelirleri, 1721–30’da yılda yaklaşık 180 milyon realden, reel olarak yüzde 250’lik bir artışla, 1791–1800’de 1.000 milyon realin üzerine çıktı. Diğer ülkelerle bir yapılan karşılaştırma da olumlu sonuçları göstermektedir. Daha önceden dediğimiz gibi, İspanyol mali sistemi, Fransa ve İngiltere’ye kıyasla görece üstünlüğünü kaybetmişti. 1720’ye gelindiğinde, bu farklılıklar hâlâ çok belirgindi. İngiliz sterliniyle ölçülen İspanyol Bourbonlarının geliri ‘hâlâ Fransızların dörtte biri ve İngiliz vatandaşların yarısıydı’. Ayrıca, Tablo 10.3’ün gösterdiği gibi, İspanya bu dönemde seferber edilen kaynak miktarında da bu ülkeleri geçemedi. Her ne kadar bu sayılar tahmini değerleri yansıtsa da hükümet gelirinin en azından 1790’a kadar daha hızlı arttığını ikna edici bir şekilde göstermektedir. Bu kanı, İspanya ve İngiltere’nin gelirlerinin kendi fiyat endeksleri kullanılarak düzeltilmiş değerlerle temsil edildiği Şekil 10.2 ile desteklenmektedir. Yalnızca yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında, ekonomik büyüme ritimlerinin karşılaştırılması neticesinde değerlerin İngiltere için olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 10.3. İngiltere, Fransa, Hollanda ve İspanya’da kraliyet gelirleri, 1700–1800

			İngiliz cari poundu (x1000)					
	İngiltere	Index	Fransa	Index	Hollanda	Index	İspanya	Index
1701-10	5900	107	7870	76				
1711-20								
1721-30	5500	100	10380	100	3600	100	2459	100
1731-40							2787	113
1741-50	8900	162	13150	127			3490	142
1751-60	7100	129	12430	120	4860	135	5310	216
1761-70							6429	262
1771-80	10400	189	16450	159			6920	281
1781-90	17000	309	19160	185			8993	366
1791-1800	39000	709			3690	103	14580	593

Kaynaklar: R. Lachmann’dan alınan verilerle kendi açıklamamız, *Capitalists in spite of themselves* (Oxford University Press, 2000), s. 170 ve Şekil 10.1, gümüş paraları pounda dönüştürmek için aynı sistemi kullanarak.

Bu olumlu eğilimin farklı nedenleri vardı. Amerika'daki idari reformların kamu görevlilerine daha fazla sorumluluk verdiği, yolsuzluğu azaltmayı amaçladığı ve İspanya ile sömürgeleri arasında merkantilist politikalar uyguladığı yaygın olarak kabul edilmektedir.²⁷ Daha önce belirtildiği gibi metropolün koloniler üzerindeki vergilendirme kapasitesini pekiştirdiğini ve bunun sonucu olarak da Atlantik'ten gelen gümüşün de arttığı öne sürülebilir. Mevcut değerlerin analizi bu görüşü açıkça desteklemektedir. 1726-40 ilâ 1776-1800 arası dönemde Amerika'dan gelen gümüş miktarı yılda ortalama 40'tan 88 milyon reale çıktı.²⁸ Bu eğilim, yüzyılın ikinci yarısında Amerikan mali gelirinin artan bir bölümünün hem idari hem de askerî amaçlarla sömürgelerde harcandığını düşünürsek daha da olumludur.²⁹ Ancak bu iddianın da ayrıntılı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Amerika'daki İspanyol egemenliği zayıf kalmaya devam etti ve Grafe ve Irigoien'in ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, kolonilerin vergilerinin büyük bir kısmı kralın eline ulaşmadı. Bu açıdan bakıldığında, sömürge reformunun başarısızlığından bile söz edilebilir.³⁰ Bu, Amerikan gümüşünün İspanya Krallığı'na taşınmasının 1725-50'de yüzde 19'dan 1776-1800'de yüzde 11'e düşüğünü gösteren tahminlerimizle çok uyumludur.³¹ Bu nedenle, Amerika'dan temin edilen *doğrudan vergi* gelirinin artmasına rağmen bunun yarımada'daki vergi gelirini arttıran temel unsur olmadığına dikkat edilmelidir.

Bu olumlu eğilim, en önemlisinin tütün olduğunu söyleyebileceğimiz ve Amerika ticaretiyle bağlantılı kimi ürünlerin üzerindeki gümrük vergilerinin artan öneminden kaynaklanıyor-

27 M. Burkholder ve D. Chandler, *De la impotencia a la autoridad* (Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1984).

28 Bkz. Yun-Casalilla, 'The American empire', Tablo 1, s. 126.

29 Pieper, *La Real Hacienda*, s. 150-7.

30 R. Grafe ve A. Irigoien, 'Nuevos enfoques sobre la economía política española en sus colonias americanas durante el siglo XVII' F. Ramos ve B. Yun (d.), *Economía Política*.

31 Bkz. Yun-Casalilla, 'The American empire' ve bu bölümdeki tablolar 10.1 ve 10.2. Aynı olgu Pieper tarafından da vurgulanmaktadır, *La Real Hacienda*, s. 156. 1726-50 dönemine ilişkin rakamların, yalnızca dört gözleme dayandığından, yüzyılın geri kalanından daha zayıf olduğu söylenmelidir. Her halükârda, sözde Amerikan hazinesinin hem on altıncı yüzyılın en yüksek değerlerine hem de on sekizinci yüzyılın ikinci yarısının değerlerine kıyasla azalma eğiliminde olduğu açıktır.

du.³² Bir kraliyet tekeli oluşturan tütün, dalgalanmaya başladığı 1780 yılına kadar yüksek bir gelir üretti. 1751-75'e gelindiğinde tütün geliri, Amerika'dan gelen gümüşün, en azından *Rentas Generales* olarak adlandırılanının, benzer seviyelerine ulaştı.³³ Yüzyılın son birkaç on yılındaki genişleme, bir kısmı esas olarak gümrük vergilerine dayanan *Rentas Generales*'in artmasından da kaynaklandı. Bu, büyük ölçüde zanaatkârlar veya köylülerin tükettiği temel öğeler üzerinden alınan geleneksel vergilere bağlı olan Bölge Gelirlerinin (*Rentas Provinciales*) çok daha yavaş büyümesiyle çelişir. Aynı zamanda, İspanya'nın daha geri kalmış iç bölge ekonomilerinde gözlemlenen vergi yükünün azaltılmasının ve bu yükün esas itibarıyla dış ticaret üzerindeki vergilere kaydırılmasının öne çıktığı bir önlemdir. Aslında, *Rentas Generales* 1753-56'da yaklaşık 35 milyon *realden* 1787-88'de yaklaşık 150'ye çıkarken, *Rentas Provinciales* (eski *alcabalas*, *millones* vb.) 45 milyon civarından 75 milyona yükseldi.³⁴

Bu değişikliklerin gerçek etkisini ölçmek zordur. Bununla birlikte, İspanya örneğinde, gelirlerin evrimi, on altıncı yüzyılda ulaşılan yüzde 28'lik zirveye kıyasla, mevcut bütçenin yüzde 60'ına ulaşan askerî ve deniz harcamalarının düzeyinde önemli artışlara izin verdi.³⁵ Savaş ve vergi sistemi arasındaki bu bağlantı, tütün tekeli ile ordu arasındaki yakın ilişkiyi göz önünde bulundurursak veya *Rentas Provinciales*'in bazılarının doğrudan *Tesorerías militares* (askerî hazineler) tarafından toplandığını düşünürsek daha da açıktır.³⁶

Önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, bu eğilimler muhtemelen ulusal ekonomi için daha olumluydu. Birleşik monarşinin dağılması, başta askerî harcamalar olmak üzere devlet harcamalarının çoğunun iktisadi kalkınma için, özellikle sanayi sektörü için, gerekli teşviklere dönüşerek yarımada içinde kalması anlamına geliyordu. Habsburg Dönemi'nin aksine, Bourbon Döne-

32 'İspanyol' tütününün bir kısmı Brezilya ve Virginia'dan geldi. Ama diğer bir kısmı Küba kökenliydi.

33 Yun-Casalilla, 'The American empire'. Bunun için rakamlarımızın çoğu Pieper'dan geliyor, *La Real Hacienda*, s. 113-16.

34 Kesin ve titiz bir analiz Pieper'da, *La Real Hacienda*, 3. Bölüm.

35 Tahminlerimiz Pieper'dan, *La Real Hacienda*, Tablo 26, s. 161. Ordu, donanma ve askerî teçhizat için harcamaları dahil ediyoruz.

36 Pieper, *La Real Hacienda*, b.a.

mi'nde hanedan çıkarı ve ulusal refah arasındaki bağın güçlendiği görülmektedir. Ayrıca, dış politikanın ticari bileşeni, savaş ve ticari çıkarlar arasında daha yakın bir ilişki kurulmasını vaat ediyordu. Son olarak, güçlü bir ön-ulusal karaktere sahip bir birleşik monarşiden Bourbon tarzı bir mutlakiyetçiliğe geçiş, devletin maliyetlerini ve hanedanın yurt dışındaki çıkarlarını korumanın maliyetini azalttı.

Bununla birlikte, gelir ve harcamalardaki artışlar ancak eski rejimin krizi ve burjuva liberal devrimiyle değişecek olan çıkar ağlarıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olmaya devam etti; bunlar mali sistemin "modernleşmesinin" bir parçası biçiminde açıklanamazlar. Vergilerin ulusal ve evrensel olduğu İngiltere'nin aksine (yani 'dereceye bakılmaksızın tüm vatandaşlar tarafından ödenir'), Bourbon mali 'reformları'nın da, bir anlamda kesinlikle olumlu etkileri hissedilse de, bazı noksanları bulunmaktadır. Mesela Bourbon reformları, devletin mali tabanının genişlemesini engelleyen ödeme uygulamalarını veya sosyal hiyerarşideki yerelciliği kesin olarak ortadan kaldırmış gibi görünmüyor. İspanyol mali reformları, ayrıcalıkların ve vergi muafiyetlerinin hâlâ önemli olduğu, kentsel büyümenin ve dolayısıyla mali kapasitenin İngiltere'dekinden daha yavaş bir oranda büyüdüğü geleneksel bir toplumda ortaya çıktı.

Ekonomik büyümenin düşük bir başlangıç noktası vardı ve vergi tabanının ani bir suretle genişletilmesini desteklemek için çok yavaş ve bölgesel olarak farklıydı. Yavaş kentsel gelişmeye sahip bir ülke, on sekizinci yüzyıldaki yüksek düzeydeki uluslararası gerilim ve merkantilizmle başa çıkmak için gereken kaynakları harekete geçirmekte zorlanabilirdi. İspanya'yı İngiltere ya da Fransa'yla karşılaştıırırsak, yerel sanayinin görece zayıflığı, Amerika'daki sömürge imparatorluğunu korumanın yüksek maliyetiyle birlikte, dahası, imparatorluk ve merkantilizmden elde edilen kazançların, ulusal ekonomiden ziyade yeniden ihracı için biriktirildiği söylenebilir.

On sekizinci yüzyılın sonunda, İspanyol ekonomik ve mali büyüme modeli başarısız olmuş gibi görünüyordu. Bunu, mali sistemi dayanılmaz bir baskı altına sokan yaklaşık çeyrek yüzyıllık devrimci ve Napolyon Savaşları izledi. On yedinci yüzyılda olanların aksine, çöküş, Eski Rejim'in kriziyle sonuçlanan siyasi ve sosyal devrimle aynı zamana denk geldi.

Liberal Mali Sisteme Uzun ve Zorlu Geçiş, 1808-1845

On dokuzuncu yüzyılın ilk yılları, farklı girişimlere rağmen, gerçek vergi reformlarını 1845'e kadar erteleyen bir dizi savaş (Napolyon'a karşı mücadele, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Carlist Savaşlarıyla³⁷ siyasi istikrarsızlığa tanık oldu. Ancak bu tarihten sonra parlamenter ve liberal bir mali sistemden tam anlamıyla söz edebiliriz. 1808-1845 arasını beş döneme ayırmaktadır: (1) *Cortes de Cadiz* tarafından liberal bir mal, sistemin kurulduğu savaş zamanı (1808-14); (2) 1814 ile 1820 arasında mutlakiyetçi sistemin restorasyonu; (3) üç yıllık dönem, yeni bir liberal dönem (1820-23); (4) VII. Fernando'nun yeniden iktidara geldiği sözde "muhteşem on yıl" (1823-33) ve (5) II. Isabel'in 1833'te tahta çıkması ve 1845 reformlarını kolaylaştıran yeni bir liberal döneminin başlangıcı.

(1) 1808-14 Fransa'ya karşı bağımsızlık savaşı sırasında, ilk kez parlamenter rejim kuruldu. *Cortes de Cádiz* (1812), bütçe politikası ve kamu borç yönetimini parlamentonun yıllık onayına bağlayan, liberal mali ilkeleri getiren bir anayasa ve bir ekonomi programı çıkardı. Anayasaya göre, parlamento bütçeyi onaylamak ve hazineyi "a posteriori" kontrol etmek zorundaydı. Vergiler, tüm vatandaşlar arasında "herhangi bir imtiyaz olmaksızın" ve servetleriyle orantılı olarak dağıtılacaktı. Ayrıca, mali tekeller, gümrük vergileri ve *Rentas Provinciales* (esas olarak *alcabalas*) "ulusal özgürlük" ve "kamu refahı" ile bağdaşmadıkları için kaldırıldı ve yerlerine "bireysel servetle orantılı vergi" getirildi. Bu ilkelerin kabul edilmesinin ardından, olağanüstü bir mali komite, *Rentas Provincials Estancadas*'ı kaldıran ve 'doğrudan katkı'yı esas alan bir proje hazırladı. Bu vergi, on sekizinci yüzyıl *Única Contribución*'un gözden geçirilmiş bir versiyonundan oluşuyordu ve vergi kanunlarının herkes için eşitliği ilkesine dayanıyordu. Ancak uygulanması için zaman olmadığından başarısızlıkla neticelendi.

37 Editörün Notu: On dokuzuncu yüzyılda İspanyol Kralı VII. Fernando'nun ölümü üzerine başlayan bir iç savaştır. Fernando hayatını kaybettiğinde Isabel ve Luisa Fernanda adında iki kız çocuğu geriye kalmıştı. Fernando'nun kardeşi V. Carlos'un tahtta hak iddia etmesi üzerine başlayan mücadeleler çeşitli aralıklarla 1876'ya kadar devam etmiştir. "Carlist" İspanyolca'da "Carlos'u destekleyen" anlamına gelmektedir.

(2) Reform projeleri, VII. Fernando'nun 1814 darbesinden sonra iktidara gelen ve Eski Rejim'in vergilerini geri getiren muhafazakârları rahatsız etmişti. 1814'ten itibaren, esas olarak Amerikan kolonilerinin kaybı, dış ticaret hacmindeki düşüş ve eski vergilerin tahsil edilmesini engelleyen genel düzensizlik ve idari kaos nedeniyle vergi geliri düşme eğilimindeydi (bakınız Şekil 10.1 ve 10.2). Amerika'dan yapılan madeni para ve külçe havalelerinin sona ermesi, gelirden ciddi bir düşüş anlamına geliyordu.³⁸ Dış ticaretin düşmesine rağmen gümrük vergilerinden elde edilen gelirler normal gelirler kadar düşmedi. Napolyon'a karşı savaştan sonra, hazine dört geleneksel gelir kaynağından (Hintler, gümrük vergileri, eyalet vergileri ve tekeller) elde edilen getirilerin yüzde 76'dan yüzde 46'ya düştüğünü tespit etti. Amerikan kolonilerini üzerindeki egemenliğin korunamaması da göz önüne alındığında, mutlakiyetçi maliye bakanları, 1817'de Martín de Garay ve 1826'da López Ballesteros'ta olduğu gibi, geleneksel mali sistemde reform yapmak zorunda kaldılar.³⁹ 1814'ten önce, Amerika'dan gelen kaynaklara geleneksel bağımlılık, birbirini izleyen maliye bakanlarını, mali ve finansal sorunların, güçlü seçkinleri gücendirebilecek vergi reformlarını yürürlüğe koymaya gerek kalmadan şu ya da bu şekilde çözüleceği yolundaki görüşe sevk etti. Ayrıca, kamu harcamalarındaki herhangi bir artışın geçici olacağını ve geçici vergiler, gönüllü krediler, zorunlu krediler, kamu tahvilleri (*vales reales*) ve arazi satışları (*desamortización*) gibi "olağanüstü kaynaklarla" finanse edilebileceğini de tahmin ettiler.⁴⁰ Kalıcı gelir kaynaklarındaki

38 İmparatorluğun son yıllarında, Amerika'dan gelen gümüş, önceki on yıllardan daha küçük olmasına rağmen, borçlanmanın artabilmesi için teminat sağlayan önemli bir gelir kaynağı olarak kaldı. Orta vadede, başta Küba ve Filipinler olmak üzere, hâlâ tamamen kaybedilmemiş kolonilerden gelen havaleler geri alındı.

39 Tarihsel olarak, İspanyol devletinin sömürge gelirlerinden yararlanabilmesi, on sekizinci yüzyılın ortalarından beri planlanan ancak defalarca ertelenen vergi reformunu geciktirdi.

40 F. Comín, 'Martín de Garay: una reforma tributaria posibilista', *Actas de las II Jornadas de Historia del Pensamiento Económico Español* (Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001); Comín, 'La metamorfosis de la Hacienda (1808-1874)', Josep Fontana'da. *Historia y proyecto social* (Barcelona: Crítica, 2004), s. 31-101; Comín, 'Contrebande et fraude fiscale dans l'Espagne du XIXe siècle', G. Bédar, H. Bonin ve C. Lemerrier'de (d.), *Fraude, contrebande et contrebande de l'Antiquité à nos jours* (Paris: Droz,

düşüşü telafi etmek amacıyla, 1813–19 döneminde olağanüstü vergiler toplandı ve VII. Fernando'nun mali büyücüsü Martín de Garay tarafından düşünülen yeni vergiler uygulanmaya başlandı. Ancak Garay'ın yeni vergileri yeterli geliri sağlayamadı ve olağanüstü yöntemlere başvuruldu.⁴¹

(3) Bu mutlakiyetçi 1814-20 döneminden sonra, 1820-23 *Trienio Liberal* denilen dönemde liberal ilkeler yeniden uygulandı. 1812 liberal anayasası yeniden yürürlüğe kondu ve yeni vergi reformları yapıldı. Maliye Bakanı Canga Argüelles ve üç yıllık dönemin diğer liberalleri tarafından hazırlanan 1821-23 ulusal bütçeleri,⁴² 1845 sisteminin habercisi olan Fransız modeline benzer bir vergi planı ortaya koydu. Bu üç yıl boyunca liberaller *doceañistas*'ın (Anayasaları 1812'de ilan edildiği için sözde *Cortes de Cádiz*'in adamları) radikal programını yumuşattılar ancak bu sulandırılmış reformlar bile 1823'te yönetimi yeniden devralan VII. Fernando için kabul edilemezdi.

(4) Yine 1823 ve 1833 yılları arasında liberalizmin baş düşmanı VII. Fernando bir despot olarak hüküm sürdü, önceki vergiler ve yasalar yeniden yürürlüğe kondu. Ancak 1808 vergilerine geri dönme girişimi işe yaramadı ve düşen gelirler Maliye Bakanı López Ballesteros'un 1820'lerde hazineyi modernize etmek için bazı küçük adımlar atmasına neden oldu.⁴³ López Ballesteros, çeşitli

2006), s. 45–163; G. Tortella ve F. Comín, 'Fiscal and monetary institutions in Spain (1600–1900)', M. D. Bordo ve R. Cortés Conde'de (d.), *Transferring wealth and power from the Old to the New World. Monetary and fiscal institutions in the 17th through the 19th Centuries* (Cambridge University Press, 2001), s. 140–86.

41 Comín, 'Martín de Garay: una reforma tributaria posibilista'.

42 F. Comín, 'Canga Argüelles: un planteamiento realista de la Hacienda liberal', E. Fuentes Quintana'da (d.), *Economía y economistas españoles* (Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2000), s. 413–39.

43 J. Fontana ve R. Garrabou, *Guerra y Hacienda: la Hacienda del Gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia* (Alicante: Instituto Juan Gil-Albert, 1986), s. 65–70; F. López Castellano, *Liberalismo económico y reforma fiscal. La contribución directa de 1813* (Universidad de Granada, 1995); F. López Castellano, *El pensamiento hacendístico liberal en las Cortes de Cádiz* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1999); F. Comín, *Las cuentas de la Hacienda preliberal en España (1801–1855)* (Madrid: Banco de España, 1990); J. Fontana, *Hacienda y Estado en la crisis final del Antiguo Régimen español, 1823–1833* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1973), s. 34, 86–9, 373; M. Artola, *La Hacienda del siglo XIX. Progresistas y moderados* (Madrid: Alianza, 1986), s. 61–2, 64–5, 70.

doğrudan vergi türlerini birleştirdi; yeni gümrük ve tüketim vergileri getirdi. Bu mali yeniliklerden bazıları doğrudan vergilerdi: *Contribución de paja y utensilios* ve *frutos Civiles*'in yenilenmiş bir versiyonu, arazi, gayrimenkul ve mülkten elde edilen gelirleri üstünkörü ve ağır yollarla vergilendirirken, *subsídio de comercio* ticari ve endüstriyel kazançları vergilendirdi. Alınan tedbirler, söz konusu reformların faydalı olabilmesi için gereken istatistik bilgilerin eksikliği sebebiyle başarısızlıkla neticelendi. Diğer vergiler, şehir pazarlarında satılan mallara ödenen *contribución de puertas* ve kurutulmuş mezgıt ve likörden alınan vergiler gibi dolaylıydı. Ancak VII. Fernando (1823-33) yönetimindeki mutlakiyetçi yönetimin ikinci döneminde gelirlerdeki (bkz. Şekil 10.1) müteakip artış, López Ballesteros'un reformları kadar genel ekonomik durumdaki iyileşmeden de kaynaklandı.⁴⁴

(5) İspanya'nın liberal devrimi gerçekten Fernando'nun ölümünden sonra gerçekleşti. Liberaller ve mutlakiyetçiler arasındaki Carlist Savaşları sırasında (1833-40), bir dizi modernleştirici ekonomik önlemin başlatıldığı ve parlamenter rejimin kurulduğu bir "liberal devrim" gerçekleşti. 1833'ten başlayarak, bir dizi Orta Çağ kurumu (loncalar, ondalık vergisi, Mesta,⁴⁵ feodal toprak mülkiyeti ve iç gümrük hadleri) kaldırıldı. Yeni bir ticaret kanunu, dinî mülkiyetin tasfiyesi (Katolik Kilisesi'ne ait geniş mülklere el konulması), serbest ticaret ve liberal bir vergi sistemi kabul edilen diğer uygulamalardı. Bu tedbirlerle özel mülkiyet hakları tesis edilmiş ve devletin piyasaya müdahalesi azaltılmıştır. Kraliyet sanayi fabrikaları satıldı ve bir dizi ithalat kısıtlaması gümrük gelirlerini azalttı. Geleneksel gelir kaynakları kısmen toparlandı ancak 1834 ile 1842 arasında yalnızca kolonilerden gelen havaleler arttı.⁴⁶ Böylece, gelirlerde bir düşüşle karşı karşıya kalan liberaller bile, kolonileri vergilendirmeye, bankaların tasfiyesine ve *Banco de San Fernando*'dan (1829'da kamu kredileri kaynağı olarak eski *Banco de San Carlos*'un yerine geçmişti) alınan borçlara, mülklerine el konul-

44 Comín, 'Martín de Garay: una reforma tributaria posibilista'; J. Zafra, 'Algunas vertientes del fraude fiscal en la primera mitad del siglo XIX', *Hacienda Pública Española* 1 (1994), 145-53.

45 Editörün Notu: Yaylada hayvancılık yaparak geçinen üreticilerin bir araya gelip kurduğu meslek birliği, İspanya'da mesta olarak adlandırılmıştır.

46 Küba ve Filipinler üzerindeki vergi yükleri önemli ölçüde arttı.

masına,İspanyol alacaklılardan alınan yüksek faizli avanslara (*anticipos*) ve garantilere geri döndüler.

Özetlemek gerekirse, 1815-45 geçiş dönemi mali sisteminin ana özellikleri şu şekildedir: (i) Sürekli bir biçimde borçlanmaya gidildi; (ii) eyalet vergileri (esas olarak *alcabala*) ve mali te-keller, on sekizinci yüzyılın sonu ile 1840'ların başı arasındaki dönemde toplam gelirin kabaca yüzde 40'ını, gelirin büyük bir bölümünü sağlamaya devam etti; (iii) ticaret ve kaçakçılıktaki düşüş, aynı dönemde gümrük gelirlerinin toplam gelirin yüzde 18'inden yüzde 10'una düşmesine neden oldu; (iv) Kilise'den elde edilen gelirler yüzde 13'ten yüzde 7'ye düştü; (v) sömür-gelerden gelen havaleler yüzde 14'ten yüzde 8'e düştü ve (vi) yeni vergiler devlet gelirinin neredeyse beşte birine tekabül etti. Aynı zamanda, Kanarya Adaları ve Başk ülkesi hariç olmak üzere, tüm vatandaşlar ve devletin yetki alanı içindeki tüm farklı bölgeler için vergiler umumileştirildi. Azalan gelirler ve katı harcamalar, 1801-7'de toplam harcamanın yüzde 20'si ile Carlist Savaşları (1833-40) sırasında yüzde 33'ü arasında gidip gelen kronik açıklar üretti. Bütçe açıkları İspanyol tarihinde sabit olmasına rağmen, Eski Rejim krizi, Amerikan sisteminin krizi ve son olarak, VII. Fernando'nun inatçı tutumu mali durumun daha da bozulmasına sebep oldu. Özellikle VII. Fernando'nun vergi reformunu redderek borçların geri ödeneceğine dair güven beslemeyen bankacılardan zorla mali yardım alması,müte-akiben uğruna savaşlar açtığı sömürgelerin tamamen kaybıyla, durum belirgin bir şekilde kötüleşti. Bu durum, 1833'te Carlist Savaşı'yla birlikte liberallere miras kaldı. *Desamortización*'un müsaderenin tek çözüm olarak görünmesine şaşmamalı.⁴⁷

Liberal Rejim ve Ulus-Devlet Mali Sisteminin Birleşmesi, 1845-1898

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Carlist iç savaşları-nın sona ermesi, Narváez Hükümeti'nin kesin olarak liberal bir mali sistem kurmasına izin veren bir siyasi istikrar dönemi getir-

47 J. Fontana, *La quiebra de la monarquía absoluta* (Barcelona: Ariel, 1971, 2002), s. 314; Comín, *Las cuentas de la Hacienda preliberal en España*, s. 35-9.

di. 1845 tarihli “Mon-Santillán reformu”, Ramón de Santillán’ın yakın tavsiyesi ile Maliye Bakanı Alejandro Mon tarafından kaleme alındığı için sözde kaldı. Bununla birlikte, daha önceki iyileştirmeler, yeni yaklaşımların yolunu açmıştı. Gördüğümüz gibi, 1808 ile 1845 arasında liberal bir kamu maliyesi sisteminin temelleri zaten kurulmuştu. 1845 reformlarından hemen önce, yüzyılın başına kıyasla ilerici önlemler yürürlükteydi: modern vergiler Martín de Garay (1817) ve Luis López Ballesteros (1826) tarafından mutlakiyetçilik altında ve ayrıca Üç yıllık dönem ve Carlist Savaşı sırasında liberaller tarafından getirilmişti.⁴⁸

Hukuki açıdan, 1845’te uygulamaya konulan Fransız tarzı vergi sistemi birçok ilerlemeyi beraberinde getirdi. *Cortes de Cadiz* ve Üç Yıllık Liberal Dönem’de başlayan liberal vergi sistemini ve bütçenin parlamenter yönetimini birleştirdi. Bununla birlikte, sanayi sermayedarlarının ve toprak sahiplerinin Mon’un yasasına karşı direnişi nedeniyle yeni reformların uygulanması sorunluydu. Nitekim, bu yasa ancak önemli değişiklikler yapıldıktan ve vergi esaslarının hesaplanmasıyla vergilerin toplanması için eski yöntemlerin sürdürülmesine ilişkin bir taahhüt sağlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, bu sosyal grupların hem vergi ödemelerinden kaçınmasına hem de vergi yükünün büyük bir kısmını köylü ve şehirli tüketicilere kaydırmasına izin verdi. Böylece eski vergi tahsilat düzeni korundu ve sistemin verimliliği üzerinde olumsuz bir etkisi oldu.

1845 reformları kamu gelirini arttırdı (bkz. Şekil 10.1) ve bütçe borcunu azalttı ancak onu tamamen ortadan kaldırmadı. Mon-Santillán sistemi, *eski rejim*den miras kalan mali ve finansal sorunları hiçbir zaman gerçekten çözmedi. Bütçe, 1845–1900 döneminde dört yıl (1876, 1882, 1893 ve 1899) hariç tüm dönem boyunca açık verdi. Başlıca vergi, sıradan gelirin yaklaşık yüzde 20’sini sağlayan ve büyük toprak sahiplerini düşük oranda, küçük çiftçileriye daha fazla vergilendirildiği yollarla toplanan (arazi vergisi/emlak vergisi) *contribución territorial*’di. Toprak sahibi sınıfın siyasi nüfuzu ve mülkiyet değerleri üzerine yapılacak resmi

48 Comín, ‘Martín de Garay: una reforma tributaria posibilista’; Tortella and Comín, ‘Fiscal and monetary institutions in Spain (1600–1900)’; F. Comín ve R. Vallejo, Alejandro Mon y Menéndez (1801–1882). Pensamiento y reforma de la Hacienda (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 2002).

bir araştırmaya yönelik muhalefetleri, sağlıklı bir tapu ve kadastro sisteminin oluşmasını engelledi. Arazi vergisi değerlendirmeleri esas olarak arazi sahiplerinin kendi beyanlarına dayanıyordu. Ayrıca bu vergi, yerel kotalar (*cupos* or *repartimientos*) bazında toplanmıştır. Kotalar her vilayete tahsis edilmiş ve yerel yetkililer tarafından vergi mükellefleri arasında paylaştırılmıştı. Politik güce sahip olanlar vergi kaçırdı ve buna bağlı olarak vergi yükü daha çok küçük çiftçilerin omzunda kaldı. Fiili mali baskı yüksek olmasa da, birçok çiftçiden aşırı vergilendirme konusunda duyulan yaygara haksız değildi.⁴⁹ Sınai ve ticari faaliyetlere düşen ve aynı zamanda bir kota sistemi dayanan bir vergi olan *contribución industrial y de comercio*, hükümet gelirinin yaklaşık yüzde 5'ini sağladı. Ticari ve endüstriyel faaliyetlerin vergilendirilmesi için gerçekçi bir temel belirlemenin zorluğu (birçok şirketin küçük ve kayıt dışı olduğu yerlerde), arazi ve binaların getirilerinden çok daha büyüktü. Bu iki "doğrudan" vergi bir araya geldiğinde, toplam vergi gelirinin yaklaşık yüzde 25'ine tekabül etmekteydi. Diğer "doğrudan" vergiler (maaşlar üzerinde, miras ve damga vergileri) yüzde 10,2 ek bir artış sağladı. Başlıca dolaylı vergiler, nefret edilen *consumos* (gıda üzerindeki ve diğer tüketici ürünlerinden alınan vergiler) ve gümrük vergileriydi. Bütün bunlar tütün, tuz ve nakliye vergileriyle birleştiğinde yıllık gelirin yüzde 40'ına denk gelmekteydi. Piyangolar yıllık gelirin yüzde 8,3'ünü oluştururken yüzde 5,6'lık tasfiye gelirinden daha fazla kazandırdı. Bahsedilmeye değer diğer gelirler, devlet mülklerinden ve bayiliklerden, askerlik hizmeti yerine yapılan ödemelerden ve senyorajdan geldi. Vergi yükü, Mon-Stillán reformlarından sonra bile, büyük ölçüde azalan oranlı görünüyordu.⁵⁰

Harcamalara gelince, bütçenin yaklaşık üçte biri borç ödemeleri ve memurların emekli maaşları için ayrıldı. Liberal bütçeye yük olmaya devam eden kamu borcu ödemeleri ve ekonomik

49 F. Comín, 'Public finance in Spain during the 19th and 20th centuries', P. Martín Aceña and J. Simpson (d.), *The economic development of Spain since 1870* (Aldershot: Edward Elgar, 1995), s. 521–60; R. Vallejo, *Reforma tributaria y fiscalidad sobre la agricultura en la España liberal, 1845–1900* (Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001).

50 F. Comín, *Hacienda y Economía en la España contemporánea (1800–1936)* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1988); Comín, *Las cuentas de la Hacienda preliberal en España*; Comín and Vallejo, *Alejandro Mon y Menéndez (1801–1882)*.

büyümeyi teşvik etmek için sınırlı olanaklar nedeniyle harcamalar arttı. Diğer üçte biri orduya, polise ve din adamlarına ödendi. Katolik Kilisesi'nin olağan giderleri, İspanyol maliyesinde bir tuhaflık oluşturmuş ve savunma, adalet veya polis gibi liberal devletle daha uyumlu olan diğer amaçlar için ihtiyaç duyulan fonları emmiştir. Bu arada, kilise masraflarını kırk yıl (1836-76) boyunca üstlenmenin maliyeti, tasfiyeden elde edilen gelirlerin maksimum olduğu zamanlarda, aslında Kilise topraklarının satışından kazanılan miktardan daha fazlaydı. Maliye ve bayındırlık bakanlıkları bütçenin diğer yüzde 27'sini aldı. Bayındırlık işleri bütçesinin dörtte üçü uygun bayındırlık işlerine ayrıldı ve yüzde 14'ü eğitime gitti. Mali bütçesinin yarısından fazlası piyango idaresine ve tütün üretimine harcandı. Kalan harcamaların yüzde 1,5'i kraliyet hanesini desteklemek için ayrıldı. Kraliyetin harcamaları, VII. Fernando'nun günlerine göre ciddi bir düşüş göstermesine rağmen bugünkünden önemli ölçüde daha yüksek bir orandaydı.⁵¹

Yüzyılın sonuna doğru, Mon-Santillán reformları bütçe açığını tamamen olmasa bile azaltmayı başardı. 1850 ile 1890 arasında, ortalama bütçe açığı toplam giderlerin yüzde 12,4'ü civarındaydı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bütçe yönetiminin en ciddi sorunu, 1850 ile 1890 arasında yaklaşık 3.185 milyon pesetaya ulaşan ve yıllık ortalama 65 milyon pesetaya erişen- toplam harcamanın yüzde 12,4'üne eşdeğer- yapısal bütçe açığıydı. Kamu borcunun çevrilmesi, ülkeyi fedakârlıklara zorladı ve kamu tahvillerinin değerleri düştükçe faiz oranları yükseldi. İspanya'nın yapısal bütçe açığının uzun vadeli nedeni, *ancien régime* sırasında kurulan dengenin bozulmasında aranabilir; bu sayede, yerel gelirin üzerindeki harcamalar, Amerika'daki sömürgelerden yapılan havalelerden gelmiştir. İspanyol devletinin sömürgelerden tahsil edilen vergi fazlasındaki ciddi düşüş gerçeğiyle başa çıkması neredeyse bir yüzyıl aldı. Yüzyılın ortalarında liberaller, tasfiyelerin sömürgelerden yapılan havalelerin yerini alacağını umdular ancak bu umut boşunaydı. Paradoksal olarak, İspanyol tarihinde ilk kez ancak imparatorluğun 1898'de kesin olarak tasfiye edilmesinden sonra, birbirini izleyen on yıl boyunca bütçenin fazla verdiği görülmektedir.

51 Comín, Hacienda y Economía en la España; F. Comín, Historia de la Hacienda pública, II. España (1808–1995) (Barcelona: Crítica, 1996).

Kamu Borcu: Liberal Devletin Kronik Sorunu

On sekizinci yüzyılda zaten çok önemli olan borcun ödenmesiyle ilgili sorunlar, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında savaşın maliyetleri, bütçe yükümlülüklerinin ödenmesindeki gecikmeler ve hükümetin 1840'lara kadar sık sık temerrüde düşmesiyle kritik hale geldi. Farklı hükümetler tasfiyeye başvurdu ancak bu açıkça yetersizdi. Borç sorunu ancak Mon ve Bravo Murillo'nun 1844 ve 1851'deki reformlarından sonra çözülmeye başladı. 1840'lardan itibaren, kısmen kurumsal ve sosyal değişime bağlı olarak vergi reformları ve ekonomik büyüme, devlet gelir ve harcamalarının eskisinden daha hızlı bir şekilde (bkz. Şekil 10.1) genişlemesinin yolunu açtı. Ancak söz konusu artış hâlâ Fransa gibi ülkelerde olduğundan daha yavaştı. Bütçe açığıyla karşı karşıya kalan ve daha fazla borçlanamayacak durumda olan Maliye Bakanlığı, 1829'da *Banco de San Carlos*'u yeniden yapılandırmak zorunda kaldı. Yeni banka, Banco de San Fernando, daha sonra 1856'da *Banco de España* ismini alacak ve devlete ait borç yükünün taşıyıcısı olacaktı. Yine de, yürütme gücünün ihtiyaçlarına bağlı olan *Banco de España*, özellikle para basma tekelini kazandığı 1874'ten sonra, borcun parasallaştırılması için bir araç haline dönüştürüldü. Yürütmeye olan bu bağımlılık ve kamu borcunun neredeyse sistematik olarak para basımı yoluyla ödenmek istenmesi, ulusal ekonomiyi iyileştirmeyi amaçlayan para politikalarının önündeki ciddi bir engel olacaktı.⁵²

Sonuç olarak, devletin mali sorumsuzluğu ve yetersiz vergi gelirleri, on dokuzuncu yüzyıl İspanya'sında gerçek bir mali devrimi engelledi. Devletin mali taahhütlerini yerine getireme riskinin yüksek olması nedeniyle, devlet tahvilleri piyasası küçük tasarruf sahipleri arasında pek rağbet görmedi. Geçen yüzyılın sonunda *vales reales*'in yaşadığı kötü deneyimden sonra, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, gerekli finansal kurumların ve yöntemlerin bulunmamasından değil, aynı zamanda devletin borç ödeme konusundaki prestij eksikliği nedeniyle iç piyasada devlet tahvili satmak çok zordu. Borç faizinin, mutlakiyetçi dönemlerde ödemesi durdu ve yabancı yatırımcılar, özellikle mutlakiyetçi hükümetlerin dış kredileri ödemeyi

52 Comín and Vallejo, Alejandro Mon y Menéndez (1801–1882).

reddetmesi (1823) ve İspanya'daki borcun manipölasyonundan sonra, İspanyol tahvilleri kullanımına geri döndürüldü. Bravo Murillo, 1851'de bir kamu borç reformu gerçekleştirmiş olsa da, borcun miktarı o kadar büyüktü ki, borç yönetimi ciddi sorunlar doğurdu. Bütçe açıkları borcu beslemeye devam etti ve kamu harcamalarının belirgin bir kısmı faiz ödemeleri için ayrıldı. Borç yüksek seviyelere ulaştığında, maliye bakanlarının borcu, genellikle temerrüt halinde gizli borç olarak kabul edilen bir şekilde "düzenlemekten" başka seçeneği yoktu. Çünkü bu kabulleniş, aslında nominal değerlerin ve faiz oranlarının düşürölmesi anlamına geliyordu. Bazen, 1851'de olduğu gibi, bu gibi düzenlemeler yabancı sermayedarlar için kabul edilebilir değildi. On altıncı yüzyılda olduğu gibi, hükümeti büyük uluslararası bankacılara başvurmaya zorlayarak İspanya'ya yabancı borsaların kapanmasına yol açtı. Sorumsuz borç yönetiminin on dokuzuncu yüzyılın ekonomik büyüme politikaları üzerinde ciddi bir etkisi oldu.⁵³ Çünkü bu uluslararası yatırımcılar yüksek faiz oranlarının yanı sıra Fransa, Belçika ve İngiltere'den yabancı sermayedarlara ayrıcalık tanıyan genel tavizler istediler. En büyük bütçe açıkları devrimci dönemlerde (1855-56 ve 1868-73) meydana geldi. Bu dönemlerde devlet alacaklılara, başta demiryolu, bankacılık ve maden şirketleri olmak üzere bazı yabancı ve ulusal şirketler için daha tatminkâr bir mevzuat aracılığıyla 'genel tavizler' verdi. 1855-56 demiryolu kanunları sektörü genişletirken, bankacılık sistemi uluslararası firmalara verilen taviz sayesinde ilerledi. Sexenio döneminde yeni yasalar ve kamu madenlerinin özelleştirilmesi, yabancı sermaye sayesinde maden endüstrisinin gelişimini hızlandırdı. Borç yönetimi, merkez bankasının ve finansal sistemin kuruluşunda da rol oynadı. *Banco de San Fernando* ve *Caja General de Depositos* (1853), tek başına ayakta kalamayan devlet hazinesini doğrudan finanse etmek için kuruldu. İpotek tekeli 1872'de *Banco Hipotecario*'ya verildi ve banknot emisyonu

53 J. Nadal, *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913* (Barcelona: Ariel, 1975); G. Tortella, *El desarrollo económico de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX* (Madrid: Alianza, 1994); E. Llopis, 'La crisis del Antiguo Régimen y la Revolución liberal (1790-1840)', F. Comín, M. Hernández ve E. Llopis'de (d.), *Historia Económica de España, siglos X-XX* (Barcelona: Crítica, 2002), s. 165-202; P. Pascual and C. Sudrià, 'El difícil arranque de la industrialización, 1840-1880', Comín vd.de, *Historia Económica de España*, s. 203-41.

tekeli 1874'te bazı liberal bakanlar tarafından kamu maliyesine sağladığı ucuz krediler karşılığında *Banco de España*'ya verildi. Bu nedenle, özel ve kamu bankaları, kısa vadede kritik finansal sorunlardan tükenmiş bir kamusal finans sisteminin can simidi haline geldi. *Banco de España* sayesinde, 1874'ten itibaren kamu borçları paraya çevrilmeye başlandı ve bu, altın sikkelerin askıya alındığı 1883'te kilit hale geldi. O zaman sistem, Eski Rejim sırasında senyoraj denilen enflasyon vergisinin uygulanabileceği bir sistem haline dönüştü.⁵⁴

Bu nedenle, 1845'ten itibaren anayasal değişikliklere ve bütçe süreçlerinde yapılan yasal ve resmi düzenlemelere rağmen, kamu borcunun ödenmesine yönelik mekanizmalar Eski Rejim'den farklı değildi. Borç ve kötü mali yönetimin olumsuz etkileri, Fernández Villaverde reformlarının, *Banco de España*'nın enflasyonist politikalarına son veren bir bütçe fazlasına yol açtığı 1899 yılına kadar sürdü. Fernández Villaverde'nin nihai amacı İspanya'nın altın standardını kabul etmesiydi. Ancak bu projesi 1903'te parlamentoda kabul edilmedi. On dokuzuncu yüzyılda altın standardının kaldırılmasının İspanya örneğinde çok önemli olduğu ortaya çıktı. İspanya, pesetanın düzenlenmesiyle Latin Amerika Para Birliği'ne katılmaya çalışsa da, LAMU 1872'de dağıldığından bu çok geç oldu. İspanya'nın, o yüzyılda diğer ülkelerden izolasyon politikasıyla birleşen uluslararası para sistemlerinden yoksun olması, İspanyol ekonomisinin devlet hazinesini finanse etmek için ödediği bedeldi.⁵⁵

54 P. Tedde, *El Banco de San Carlos* (Madrid: Alianza y Banco de España, 1988); P. Tedde, *El Banco de San Fernando (1829–1856)* (Madrid: Alianza and Banco de España, 1999); Comín and Vallejo Alejandro Mon y Menéndez (1801–1882), s. 185–95; Comín, *Hacienda y Economía en la España contemporánea*; Comín, *Historia de la Hacienda pública, II. España (1808–1995)*, s. 158–65.

55 F. Comín, 'Raimundo Fernández Villaverde: Un ministro de Hacienda ejemplar', *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* 79 (2002), 637–75; Tortella and Comín, 'Fiscal and monetary institutions in Spain (1600–1900)'; F. Comín ve M. Martorell, 'Laureano Figuerola y el nacimiento de la peseta como unidad monetaria', *Papeles y Memorias de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* 1 (2003), 32–59; F. Comín, 'Les relations entre la Banque d'Espagne et le Ministère des Finances', F. Bourillon, P. Boutry, A. Encrevé ve B. Touchelay (d.), *Des économies et des hommes. Mélanges offerts à Albert Broder* (Paris: Institut Jean-Baptiste Say/ Éditions Bière, 2006).

Uzun Vadede Genel Yansımalar: Fransa ve İngiltere'nin Aynası

Vergi devletinin önce Kastilya'da, sonra İspanya'da oluşumu, genellikle istisnailik ve arkaizm perspektifinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, bu dört yüzyıl boyunca vergi devletinin yörüngesinin ayrıntılı, karşılaştırmalı bir incelemesi daha karmaşık bir görüntü sunar.

Kastilya mali sisteminin krallığın ötesindeki kaynakları harekete geçirmek ve göndermek için bir mekanizma olarak etkinliği açıktır. Bu verimlilik, dengesiz bir mutlakiyetçiliğin sonucu değildi, zamanın diğer birleşik monarşilerine benzer bir dizi çelişkili anlaşmanın sonucuydu. Hiçbiri Hollanda'daki gibi bir mali devrim yaşamadı. Aksine, geleneksel mutlakiyetçilik fikrinden uzak olan bu monarşik sistemlerde bir tür "müzakere edilmiş mutlakiyetçilik" hüküm sürdü. Kastilya bir istisna değildi.

Cumhuriyetçi bir parlamento olmadan bile, bu zor denge, krala, siyasi istikrara ve mali kurumlara artan bir inancın yanı sıra daha düzenli ve güvenli bir vergi algısına dayanan bir borcu konsolidasyonunun yolunu açtı. Tabi ki, çeşitli mutlakiyetçi mali sistemler arasındaki farklar çok büyüktü. Bununla birlikte, Kastilya örneğinin özgünlüğü esas olarak gümüş Amerikan ithalatında Amerikan gümüşünün İspanya'ya taşınmasında ve çok sayıda kaynağın Avrupa'daki savaşlar için kullanılmasında yatmaktadır. Amerikan gümüşünün mevcudiyeti çok önemliydi çünkü krallığın kontrolünün ötesinde bir likidite kaynağı oluşturuyordu. Haliyle bu durum krala borcun konsolidasyonu için yüksek bir manevra kabiliyeti sağlıyordu. Bazen bu konsolidasyon, zorunlu kredileri içeriyordu, böylece mali sistemin verimsizliğini artırıyor ve kral ile krallığın mali durumu arasında bir karışıklığa yol açıyordu. Ayrıca konsolidasyon, birleşik monarşi içindeki diğer devletlerin askerî ihtiyaçlarının maddi yönden karşılanmasını haklı çıkarmak için kritik olduğunu kanıtladı. Ancak gerçek bir mali devrim olmadan da, bazı özellikleri mevcuttu.

Uluslararası bir kredi sisteminin parçası haline gelen Habsburglar, siyasi olarak bağlı oldukları ve bir tür kral bankası rolü oynayan Cenevizli bankacıları kullanabilirdi. Bunun gerçek bir ulusal bankanın -bazılarının arzuladığı- kurulmasını ne ölçüde engellediğini söylemek zor. Her halükârda, devlet ve mali sis-

tem arasındaki ilişki, Amsterdam Bankası ve daha sonra İngiltere Bankası'yla bu ülkelerden büyük miktarda kaynak aktarımına izin veren ilgili siyasi sistemleri arasındaki ilişkiden farklıydı. Bankacılık sisteminin sonuçları Kastilya'da çok önemliydi. Kamu harcamalarının krallık dışına aktarılması ve Kastilya bankacılık sisteminin Ceneviz "kozmozopolit" sistemine tâbi kılınması, yalnızca ulusal ekonomi için olumsuz olabilirdi.

Avrupa'nın diğer birçok bölgesinde olduğu gibi- monarşinin toprakları dahil - on yedinci yüzyıldaki savaşın yükü, giderek artan bir şekilde hizmetlere ve zorunlu kredilere yönelen mali baskının artmasına neden oldu. Bu, Fransa'da olduğu gibi, sistemin temel yapısını etkilemeyen değişikliklerden oluşan reform girişimlerinin yanı sıra çatışma ve siyasi gerilimi de kışkırttı. İngiltere'deki bir mali devrim, bütçenin parlamenter denetimine ve bir ulusal bankanın kurulmasına yol açarken, Fransa ve İspanya -esas olarak Law'ın projesinin başarısız olmasından sonra- yatırımcıların güveninin temeli olarak güçlü bir siyasi merkezizetçiliğin ve iktidardaki kralın güçlendirilmesinin yolunu tuttu. On sekizinci yüzyıl, tüketim üzerindeki doğrudan vergilerden ithalat vergilerine veya devlet tekellerine geçişe tanık oldu. Hem yarımadada hem de sömürgelerde genişleyen ekonomiye eşlik eden bu değişiklikler, yeni mali modelin göreceli başarısı için gerekliydi. Birleşik monarşinin dağılması ve yarımadadaki farklı krallıklar arasındaki iç gümrük hadlerinin kaldırılması, bugün İspanya olarak adlandırdığımız tüm bölgeleri kapsayan bir ön-ulusal mali sistemin kurulmasını sağladı.

Fransa'da olduğu gibi, on sekizinci yüzyıl vergi devleti, mali ayrıcalıkların, yetki alanlarının çatışmasının ve yavaş ekonomik büyümenin hâkim olduğu bir ülke üzerinde hayata geçirilmek istenmişti. Böylece sistemin etkinliği, Bourbon Madrid-Paris ekseninin ana düşmanı olan İngiltere'dekinden daha sınırlıydı. Yine, Fransız örneğinde olduğu gibi, siyasi değişikliklerin eksikliğini ikame etmeyi amaçlayan *Banco de San Carlos*'un oluşturulması gibi bazı ilerlemeler kaydedildi. Ancak genel olarak vergi devleti istikrarsızlığa neden oldu. Devrime ve onu destekleyen tüm sosyal sistemin çöküşüyle sonuçlanan bir krize yol açtı.

Diğer Avrupa ülkeleriyle ilgili çeşitli özellikler sunmasına rağmen, İspanya örneğinin on dokuzuncu yüzyılda istisnai olduğu söylenemez. İspanyol on dokuzuncu yüzyılı ekonomik

anlamda geleneksel olarak düşünülenden daha olumluydu ancak yine de mali sistemin engelleri mevcuttu: (i) 1845'e kadar verimsiz bir vergi sisteminin sürdürülmesi; (ii) bütçeyi dengelemek için gerekli kaynaklardan yoksun bırakılan, liberal bir mali sistemin yükselişi ve (iii) kamu borcunun hatalı yönetimi. Bu üç noktayı açıklayalım.

Birincisi, İspanya maliyeye dair düzenlemelerde ve ekonomi politikasının diğer birçok alanında Fransız modelini izledi. Yine de onu belirli ulusal koşullara uyarlamada önemli gecikmeler yaşandı ve her zaman olumlu neticeler vermedi. Napolyon Savaşları'ndan sonra, siyasi yeniden düzenleme parlamenter sistemin kurulmasını geciktirdi; böylece liberal vergilendirmenin doğuşunu ve bir mali devrimi engelledi. *Cortes de Cadiz* ve Üç Yıllık Dönemin⁵⁶ geçici emsallerinden sonra ancak 1833'ten itibaren liberal bir parlamentonun bütçeyi ve borçlanmayı kontrol ettiği söylenebilir. O zaman bile bu, siyasi sisteme olan güveni azaltan iç savaş (1830'ların ilk Carlist Savaşı) senaryosu dahilinde yapıldı. Alacaklılar, Carlistlere karşı savaşan II. Isabel rejiminin siyasi istikrarına güvenmiyorlardı. Reformun -Narváez rejiminin istikrarlı bir parlamenter rejimi garanti edebildiği-1845'e kadar gecikmesi, diğer devletlerin, özellikle Fransa'nın, İspanya'nın 1821'deki Canga Argüelles planından beri uygulamaya çalıştığı sistemi zaten kurduğu bir dönemde, vergi gelirlerindeki artışları da engelledi. Ancak 1845'ten sonra parlamentonun devlet bütçesini kontrol ettiği ve 1851'den itibaren – sözde *Ley de Contabilidad Pública* ile – parlamenter kontrolün liberal ilkelerinin yürürlükte olduğu söylenebilir.

Bütün bunlar vergi tahsilatının verimliliğinde bir düşüş ve Amerika'daki sömürgelerden tahsil edilen gelirlerin kaybıyla aynı zamana denk geldiğinden, askerî güç zayıfladı. Mali zayıflık böylece sömürgelerin sahipliğinin sürdürülmesini (veya 1824'ten sonra toparlanmalarını) engelledi. Sömürgelerin kaybı, kamu harcamalarının iç ekonomiye yönlendirilmesi anlamına gelse de, imparatorluktan ulus-devlete geçiş mali açıdan travmatik bir süreçti.

56 Editörün Notu: İspanyolcası "Trienio Liberal" yani Türkçeye liberal üç yıllık süre şeklinde çevirebileceğimiz bu dönem, 1820-1823 arasını kapsamaktadır. İspanyai liberal bir hükümet tarafından yönetildiği için bu isimle anılmaktadır.

İkincisi, İspanya Fransız modelini taklit etmesine rağmen seçkinlerle müzakereler geleneksel vergi toplama prosedürlerini korumaya devam etti. Örneğin, *contribución territorial* için, yeni bir kadastro tanımlanmamış ve vergi toplama sorumluluğu, siyasi kayırmacılık nedeniyle iktidarı elinde tutan yerel seçkinlere bırakılmıştır. *Contribución industrial*, 1847’de bu amaçla yeniden tesis edilen loncaların elindeydi. *Consumos* vergisi, önceki *encabezamiento* sistemine göre köyler ve kasabalar tarafından toplandı. Bu mekanizmaların sürdürülmesi, vergi gelirlerinin ekonomik ilerlemeye paralel olarak büyümesini engelledi. Bu durum, vergilerin doğrusal olduğu düşünüldüğünde mantıklı olabilirdi. Harcamalar mali gelirden daha hızlı arttığı için, 1845’ten sonraki düşümlere rağmen, kamu borcu hâlâ yüksekti. Ayrıca, geleneksel tahsilat yöntemleri, mali uygulamaların adil olmasını engelledi - ki bu Anayasa tarafından tanınan mali eşitliğe aykırıydı - ve böylece liberal rejimin meşruiyetini baltaladı.

İspanya örneğinin üçüncü özelliği, on dokuzuncu yüzyılda bir mali devrimin olmamasıdır. Yetersiz para politikası ekonomik büyümenin önünde büyük bir engeldi. Mutlakiyetçi devletten miras kalan borç sorunu devam etti. Borcun miktarı, böylece ekonomi politikasını ve büyümeyi etkiledi. Art arda gelen savaşlar ve siyasi istikrarsızlık da borcu arttırdı. 1833 yılına kadar, farklı hükümetler kamu borcu konusunda çok az sorumluluk üstlendi veya hiç sorumluluk almadı. VII. Ferdinand, faizleri ödemeyi reddederek hükümetin borç meblağı karşısındaki sorumluluk anlayışını iki kez göstermiş oldu. Daha sonra, liberaller taahhütlerini yerine getirmeye çalıştılar ancak yüksek borç hacmi ve sürekli hale gelen bütçe açığı, tartışmalı önlemler getirdi. Bu önlemler yatırımcıların güvenini kırarak hükümetin uluslararası kreditorlere ve *Banco de España*’ya bağımlılığını pekiştirdi. Bu durum, yüzyıl ortasında yapılan reformlar sayesinde düzelmesine rağmen, vergi tahsilat uygulamaları, bütçe açıkları ve borç yönetimi, arzu edilenin çok gerisinde kaldı. Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde gerçek bir finansal devrimiyle gelişmiş ve bağımsız para politikasına sahip bir ulusal bankanın doğuşunu engelledi: *Banco de España*’nın ana görevi farklı hükümetleri finanse etmektir.

İtalya'daki Cumhuriyetler ve Prenslikler

Luciano Pezzolo

İtalyan yarımadasının doğası, geleneklerin, tarihi olayların, coğrafi ve siyasi yapıların kurumsal süreçleri etkilemek için birleştiği ve bunun tersi olduğu, farklı bağlamlardaki teşekküllerin karşılaştırılmasına izin verir. Rönesans ve arok İtalya'sının karmaşık ve çeşitli kurumsal manzarası, varsayımları test etmek için zengin bir laboratuvar sunar. Cumhuriyetler ve prenslikler sadece anayasal muhafazalar değillerdi, devletlerin ve halkların oluşumunu belirleyen dikkat çekici farklılıklar gösterdiler. Bu bölüm vergi sistemleri ve kurumlar arasındaki bağlar ve özellikle cumhuriyetler (Venedik, Cenova ve on beşinci yüzyıl Floransı) ile prenslikler (Milan Dükalığı, Savoy Dükalığı, Toskana Dükalığı ve Napoli Krallığı) arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

Mali Coğrafya

Çoğu İtalyan devletinin vergi coğrafyası Geç Orta Çağ'ın sonucuydu. Başkent in vergi mükellefleriyle kasaba halkı ve kırsal kesimlerde yaşayan vergi mükellefleri arasında belirgin farklılıklar vardı. Doğrudan ve kişisel vergiler esas olarak kırsal kesime düşerken, büyük şehirlerin vatandaşları genellikle bu tür vergilerden muaf tutuldu ve daha çok tüketimle ticari değiş tokuşları ilgilendiren süreçlerde vergi ödedi. Başkent in sakinleri özel vergi koşullarından yararlandı. Üstelik kentsel arazi sahip-

leri, kırsal arazi sahiplerine kıyasla iç bölgelerdeki mülkleri için daha az vergi ödediler. Güney bölgelerinde kent merkezlerinin siyasi ağırlığı daha az belirgin olmasına rağmen, benzer farklılıklar burada da mevcuttu. Napoli, olağan doğrudan vergilendirmeden muaftı, feodal beyler belirli bir vergi miktarını öderdi ve son olarak şehir sakinleri, kırsal vergi mükelleflerinden daha az bir vergi yüküne sahipti.¹ Ancak bu manzara erken modern dönemde değişti. Siyasi ve askerî ihtiyaçların baskısı altında iç mali denge sorgulandı ve yeni sistemler ortaya çıktı.

Geç Rönesans ve erken modern İtalya ekonomileri, mali tabanlarını genişleten ve derinleştiren yapısal değişiklikler yaşadı. Örneğin, Cenova ve Venedik gibi denizdeki ticari faaliyetlerle yoğun biçimde ilgilenen cumhuriyetlerin ve prensliklerin bütçeleri, uluslararası ticaretten alınan vergilere dayanan hatırı sayılır oranda yüksek bir geliri bünyelerinde bulunduruyordu. Doğu ve Batı arasındaki alışverişin en önemli merkezlerinden Venedik, on altıncı yüzyılın sonuna kadar gümrük vergilerine bağlıydı. Ticaretten elde edilen gelirler, Venedik Hükümeti'nin iç tüketim ve servet vergilerini arttırdığı on yedinci yüzyılda azalmaya başladı. Temel gıda maddeleri ve toprak, mali baskının yükünü taşıyordu ve Venedik'in uluslararası ticarete maruz kaldığı yoğun rekabete örnek teşkil ediyordu. Bu tarihten önce ve on altıncı yüzyılın ilk yarısına kadar, Cumhuriyet'in vergi yükünün bir kısmı, transit mallara uygulanan ağır vergiler yoluyla yabancı tüccarlara ve tüketicilere aktarılmıştı. Antrepo ticareti azaldığında, vergi yükü yerel vergi mükelleflerinin üzerinde kaldı. Böylelikle hem Venedik hem de Ceneviz cumhuriyetlerinin gelir yapıları on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında önemli değişikliklere uğradı.² Cenova için, ticaret ve

1 Genel bir bakış için, G. Vitolo (d.), *Città e contado nel Mezzogiorno tra Medioevo ed Età moderna* (Salerno: Laveglia, 2005); P. Jones, 'Economia e società nell'Italia medievale: la leggenda della borghesia', R. Romano ve C. Vivanti (d.), *Storia d'Italia Annali* (Torino: Einaudi, 1978), Cilt I, s. 185–372. Daha nicel veriler ve ayrıntılar, bir sonraki kitabımda sunulacaktır, geçici olarak Mars and Pluto başlıklı. War and fi nance in Italy, 1350–1700.

2 L. Pezzolo, *Una fi nanza d'ancien régime. La Repubblica veneta tra XV e XVIII secolo* (Napoli: ESI, 2006), s. 47; R. T. Rapp, *Industry and economic decline in seventeenth century Venice* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976), s. 141.

tüketim gelirleri arasındaki oran 1450’de dörtte birdi. On sekizinci yüzyılın ortalarında, yaklaşık olarak eşitti (1:1.1).³

Milano ekonomisi “ticarileştirilmiş” olmasına rağmen, Rönesans bütçelerinden elde edilen veriler, dükalık hükümetinin ticari işlemlerin vergilendirilmesinde zorluklar yaşadığını gösteriyor. 1463’te ticaretten alınan vergiler toplam gelirlerin yaklaşık yüzde 30’unu oluşturuyordu ve kentsel tüketim üzerindeki vergiler yüzde 10’un biraz üstündeydi.⁴ Böylece Milano’da doğrudan vergilendirmenin, başka yerlere göre, daha baskın olduğu görünüyor. Ancak bu yük, gelir ve servet üzerinden alınan vergilerden ziyade, kırsal ailelerin tekelleştirilmiş tuzları satın almaya zorlanması, kelle vergisi, orduların iâşesi için talep edilen mallar ve hizmetler vs. aracılığıyla toplanan vergi gelirlerine dayanıyordu. Benzer vergiler diğer bölgelerde de, özellikle on beşinci yüzyıl Lombardiya’sında geçerliydi ve İspanyol yönetimi altında vergi yükü artmıştı. Milano gelirlerinin büyük bir bölümü, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, doğrudan vergilerden elde edilmişti. Savoy Dükalığı’ndaki vergilendirme, komşu Lombardiya’ninkine benziyordu. Doğrudan vergiler toplam gelirin en az yarısını oluşturuyordu ve on yedinci-on sekizinci yüzyıllarda bu vergilerin rolleri giderek büyüdü. Aynı şekilde, doğrudan vergiler, 17. yüzyıla kadar Napoli Krallığı bütçesinin ezici bir bölümünü oluşturuyordu. Daha sonra dolaylı vergiler, doğrudan vergilerden elde edilen meblağa eşit olacak şekilde arttırıldı.⁵

Merkezi ve Yerel Güçler

Hükümetlerin yeni bir vergi çıkarırken karşılaştıkları ilk engel, meşruiyet sorunuydu. Her ne kadar hükümdarın “kendi başına yaşaması” gerektiği ilkesi Fransa’daki kadar güçlü bir

3 G. Felloni, ‘Stato genovese, finanza pubblica e ricchezza privata: un profilo storico’, G. Felloni’de, *Scritti di storia economica* (Genova: Società à Ligure di Storia Patria, 1999), s. 398.

4 C. M. Cipolla, ‘I precedenti economici’, in *Storia di Milano* (Milano: Fondazione Treccani Degli Alfieri, 1953–54), Cilt VIII, s. 369–73.

5 İtalya’da doğrudan vergilendirmeye uzun vadeli bir bakış için, bkz. L. Pezzolo ve E. Stumpo, ‘L’imposta diretta in Italia dal medioevo alla fine dell’ancien régime’, S. Cavaciocchi’de (d.), *La fi scalità nell’economia europea* (secoli XIII–XIX) (Firenze University Press, 2008), s. 75–98.

biçimde İtalya'da kendini göstermemiş olsa da vergi düzenlemelerine yönelik hükümet müdahalesini sınırlamayı hedefleyen protestolar düzenlendi. Direniş, hükümetin vergilendirme yetkisini sorgulamadı, bunun yerine devletin gerçek ihtiyaçları ve amaçlarıyla tutarlı, meşrulaştırılmış bir süreç talep etti.⁶ Acil durumlar, sınırların savunulması, hükümdarın onurunun korunması, Hristiyanlığın kurtarılması gibi gerekçeler vergilendirme için makul bir zemin hazırladı. Halktan para talep edilmesinin altında yatan en genelgeçer sebeplerinden biri Katolik inancının savunulmasıydı. Bu nedenle, dinin ideolojik sebeplerle kullanılması erken modern dönemdeki devletlerin elini kuvvetlendiren bir araca dönüştü. Kısacası kilise, laik bir mali sistemin ve vatandaşların vergi ödeme yükümlülüklerinin meşrulaştırılmasına yardım etti.

Bununla birlikte, her zaman belirgin bir şekilde olmasa da, siyasi kısıtlamalar, hükümetin maliye politikasına yönelik seçimleri üzerinde güçlü etkiler uyandırdı. Söz konusu durum, vergilendirmenin müzakereler çerçevesinde ilerleyen bir süreç olduğunu vurgulayan yeni vergi uygulamalarını (sübvansiyon, yardım, hibe) adlandırmak için kullanılan terimlerde açıkça görülmektedir. Vergi, bir gasptan ziyade bir "hediye" olarak görülüyordu. Vergilendirme, prensler ve vergi mükellefleri arasında çift taraflı bir ilişkiyi beraberinde getiriyordu; aynı zamanda, hakları ve görevleri de tasdik eden, bir durum için para alışverişini gerektiren bir ilişki.

İtalya'da merkezi devletler iki temel stratejinin varyasyonlarını izlediler. İlki, kentli zümrelerin vergilendirmeye ilgili ayrıcalıklarını ve diğer imtiyazlarını sınırlamak için tasarlanmış, yerel iktidar odaklarına yönelik bir saldırıyı içeriyordu. Örneğin Floransa, artbölgelerdeki kasabalara karşı sarfettiği kararlı çabaların sayesinde doğdu. Volterra kenti, 1429'da bir *catasto*⁷ teklifine karşı isyan etti. Keza Arezzo şehri de 1409, 1431, 1502 ve 1529 senelerinde ayaklandı. Pisa, on beşinci yüzyılın sonları ile

6 M. Bianchini, 'La tassazione nella seconda scolastica', A. De Maddalena ve H. Kellenbez'de (d.), *Fisco, religione e stato nell'età confessionale* (Bologna: Il Mulino 1989), s. 48-9.

7 Editörün Notu: Türkçe'deki kadastro aslında İtalyanca'dan dilimize geçen bir kelimedir. İtalyanca *catasto* Türkçe'deki kadastroyla aynı anlama gelmektedir.

on altıncı yüzyılın başları arasında bir savaş verdi ve bu, Floransa devletini daha önce şehir konseyleri tarafından yerine getirilen görevleri iade etmeye zorladı.⁸ Savoy dukleri de aynı politikayı izledi. On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren, kentlerin özerkliğini kısıtlamayı ve aristokrasinin siyasi ve sosyal rolünü güçlendirmeyi amaçlayan siyasi faaliyetlerde bulundular. Devletler bazen güçlü bir askerî müdahalede bulunarak (genellikle şiddetli) direnişi bastırmaya çabaladılar. Savoy dukleri, Toskana Büyük Dukalığı'nın izlediği uzlaştırmacı stratejinin aksine, Piemonte'de güçlü bir baskı mekanizması kurdu. Her ne kadar dükün iradesi sınırsız olmasa da, mali baskının büyümesi, merkezi iktidarın zorlama kapasitesiyle bağlantılıydı. Uygulamada, Piemonte'de bile muafiyetlerden yararlanılmaya devam edildi. Soylular mali ayrıcalıklarının ve vergi muafiyetlerini büyük reformlar yüzyılına kadar korudular.⁹

Venedik ve Milano tarafından benimsenen alternatif strateji önemli ölçüde farklılaşmıştı. Özerkliğe sahip güçlü bir büyüme geleneği, Po Vadisi'ndeki kent merkezlerine damgasını vurdu. Hem Milano dukleri hem de Venedik aristokrasisi anlaşmaları müzakere ve kasaba halkının "özgürlüklerine" müsaade etmek zorunda kaldılar. Mali açıdan bu durum, prensin veya hükümaranın vergi taleplerine ilişkin bir dokunulmazlıklar, ayrıcalıklar ve istisnalar silsilesi anlamına geliyordu. Bununla birlikte, on altıncı yüzyılda Venedikli iktidar seçkinleri, anakaradaki (söz-

8 C. Vivoli, 'Tra autonomia e controllo centrale: il territorio pistoiese nell'ambito della Toscana medicea', in L. Mannori (ed.), *Comunità e poteri centrali negli antichi stati italiani* (Napoli: CUEN, 1997), s. 146-7; P. Benigni, 'Oligarchia cittadina e pressione fi scale: il caso di Arezzo nei secoli XVI e XVII', in *La fiscalité et ses implications sociales en Italie et en France aux XVIIe et XVIIIe siècles* (Rome: Ecole Française de Rome, 1980), s. 55; M. Luzzatti, *Una guerra di popolo* (Pisa: Pacini, 1974); G. Petralia, 'Imposizione diretta e dominio territoriale nella repubblica fiorentina del Quattrocento', in *Società, istituzioni, spiritualità. Studi in onore di Cinzio Violante* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1994), s. 639-52; G. Petralia, 'Fiscality, politics and dominion in Florentine Tuscany at the end of the Middle Ages', W. J. Connell ve A. Zorzi (d.), *Florentine Tuscany. Structures and practices of power* (Cambridge University Press, 2000), s. 65-89.

9 G. Symcox, 'L'et à di Vittorio Amedeo II', P. Merlin, C. Rosso, G. Symcox ve G. Ricuperati'de, *Il Piemonte sabaudo. Stato e territori in età moderna* (Torino: UTET, 1994), s. 406-10.

de *dominio da terra*) siyasi ve kurumsal dengeye müdahale etmeye başladı. *Contadi*'nin kendilerini kent merkezlerinin yakın denetiminden özgürleştirme özlemlerini alaya alan Venedik, aslında şehirli vergi mükelleflerinin mali ayrıcalıklarını yavaş yavaş ortadan kaldırdı. Merkez ve anakara arasındaki ilişkiler devletin artan finansal ihtiyaçları, denizaşırı toprakların kaybı ve Venedikli toprak soylularıyla anakaradaki merkezin ekonomik çıkarlarının genişletilmesi kırsal kesimde yeni bir ekonomik ve sosyal elitin ortaya çıkışıyla uzlaştırıldı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda vatandaşlara tanınan mali kazanımlar ciddi şekilde örselenirken artan mali yük farklı kasabalar, *contadi* ve vadiler arasında daha adil bir şekilde dağıtılmadı. On yedinci yüzyıl boyunca, daha önce vergi açısından kurtulmayı başarmış olan bazı gelir kaynaklarını kullanma girişimleri yer buldu. Venedik'te finansal işlemlerin vergilendirilmesine daha fazla dikkat edilirse de, anakarada ticari sermaye, vergilendirmenin odak noktası haline gelmişti. Toprak sahipleri, devlete bir dizi geleneksel dokunulmazlığı ve muafiyeti aşamalı olarak kaldırma nedenlerini veren, özellikle Türklere karşı savaşlar esnasında, dahi ağır mali baskılara maruz kaldı. On sekizinci yüzyılın sonunda Venedik vergi sistemi, Rönesans Dönemi'nden oldukça farklı görünmekteydi. Ayrıcalıklar azaltılmıştı; yasal ve toplumsal statüleri ne olursa olsun tüm vatandaşlara ağır gelen umumi vergiler yürürlükteydi; kentli seçkinlerin oynadığı mühim rol, uzak bir anıydı ve toplumsal sermaye üzerindeki devlet kontrolleri sürekli bir endişe kaynağı haline gelmişti.¹⁰

Savoy Dükalığı için mali merkezileşmeye doğru evrimin mücbir eylemlerden kaynaklandığı söylenebilir. Venedik Cumhuriyeti'nde ve Milano Dükalığı'nda merkezi hazineye toplanan gelirler büyük ölçüde yerel makamların onayına bağlıydı. Toskana örneği ise Rönesans Dönemi'ndeki Piemonte modeline benzemekteydi. Ancak daha sonra Toskana'yla yerel seçkinler arasındaki ilişki, Lombardiya-Venedik müzakare modeline doğru kaymıştı. Napoli'nin mali tarihi de Lombardiy Venedik modeline benzer olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz Habsburg yönetimi Napolili vergi mükelleflerinden çok büyük mik-

10 Erken modern dönemde Venedik finans tarihinden bir kesit için, bkz. Pezzolo, *Una finanza*.

tarlarda para toplamayı başardı ancak derebeylerin onayına bel bağlamak zorunda kaldı.¹¹

On sekizinci yüzyılda İtalyan kent devletleri, tüm tebaaya eşit miktarda dağılmış vergileri toplarken bazı zorluklarla karşılaştı. En mühim sorunlar, vergi matrahının saptanmasında yaşanan zorlukların yanı sıra (geçmişe göre daha az ölçüde de olsa) umumi bir verginin belirlenmesini engelleyen muafiyetlerin ve imtiyazların devam etmesiydi. Bununla birlikte, umumi vergilerle ilgili benzer fikirlerin yönetici topluluklar tarafından paylaşılıp paylaşılmadığını sormakta da yarar bulunmaktadır. Ayrıcalıklar, Fransız Devrimi'nden önceki devletlere özgü bir zayıflık işareti, Orta Çağ geçmişinin kalıntısı ve tüm vergi mükelleflerini iradesine boyun eğdirmeye istekli 'modern' devletin gelişimine bir engel olarak görülmüştür. Dokunulmazlıkların devamlılığı, vergi muafiyetlerini vergi sistemlerinin gelişimini gölgeyen bir unsur şeklinde tasavvur eden tarihçiler tarafından da eleştirilmiştir. Her şeyden önce, muafiyetler aracılığıyla vergilendirmeden kurtulan meblağın niceliksel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. İspanya ve Fransa'da büyük miktarda mal varlığı vergilerle bütütün süpürülmüş olsa da Kuzey ve Orta İtalya'da imtiyazlar oldukça önemsizdi ve devletler için büyük bir endişe yaratmıyordu. 1731'de tatbik edilen büyük matrah takdirinden sonra, Piemonte soyluları toplam servetlerinin yüzde 8'i gibi düşük bir meblağdan vergi muafiyet şeklinde yararlandı ve kilise mülkleri için benzer bir oran takdir edildi.¹² Venedik Cumhuriyeti'nde, imtiyazlı topraklar değerlendirilen tüm mülklerin ihmal edilebilir bir bölümünü oluşturuyordu.¹³ Napoli örneği oldukça farklıdır. Soylu ve feodal toprak sahipleri büyük ayrıcalıklara sahipti ve Napoli doğrudan vergilendirmeden muaftı. Bununla birlikte, İspanyol Hükümeti'nin artan mali talepleri, fiili olarak bu dokunulmazlıkların önemini azalttı. Aslında, olağanüstü ver-

11 A. Calabria, *The cost of empire. The finances of the kingdom of Naples in the time of Spanish rule* (Cambridge University Press, 1991); G. Galasso, 'Economia e finanze nel Mezzogiorno tra XVI e XVII secolo', A. De Madalena ve H. Kellenbenz'de (d.), *Finanze e ragion di Stato in Italia e in Germania nella prima età moderna* (Bologna: Il Mulino, 1984), s. 45–88.

12 Symcox, 'L'et à di Vittorio Amedeo II', s. 408.

13 Bkz. örneğin, Padova, *Archivio di Stato*, *Archivio Civico Antico*, *Territorio*, 268, fasc. 1079, cc. 24r ff.

gilendirme ilkesi, hükümetin vatandaşların imtiyazlarını çiğnemesine izin verdi ve böylece başkentlin sakinleri, sıradan vergi mükellefleriyle aynı yüke tâbi oldu.¹⁴ On sekizinci yüzyılda ver-giden tamamen muaf topraklar bulmak oldukça sıra dışıydı.

Aydınlanma Çağı'nın büyük reformları, çoğunlukla belirli muafiyetlere bağlı şekilde beliren suistimalleri ortadan kaldırmayı amaçladı. Tanınan dokunulmazlıklar sorgulanmadı ancak yasa dışı biçimde yayılan yetki devirleri incelenmiştir. Zamanın hükümetleri için "birincil amaç, asillere verilmiş ayrıcalıkların maliyetini azaltmak ve daha az keyfi görünmesini sağlamak" olduğu doğru bir şekilde ifade edildi.¹⁵ Daha çok mali çıkarları korumaya odaklı farklı kaygılar Kilise mülklerine yöneltildi. Aydınlanma Çağı'ndaki gelişmeler, tamamen ortadan kaldırılmamış olsalar da geleneksel dinî dokunulmazlıkların sınırlandırılmasına sebebiyet verdi.¹⁶ Kilisenin olağan vergilere tâbi kılınması, bir yandan Roma'yla istenmeyen bir çatışmanın başlamasına yol açarken diğer yandan da güçlü seçkinleri etkileyecek gelir kaynaklarından faydalanılmasıyla neticelendi. Venedikli ve Floransalı soylular, kilise vazifelerinden ve mülklerinden önemli miktarda gelir elde ettiler ve imtiyazların sürdürülmesi, aile gelirlerinin önemli bir kısmını güvence altına aldı. Ayrıca, ruhban sınıfının üstlendiği ruhları kontrol etmenin hassas sorumluluğuna karşı hükümetlerin saygı duyması istendi.

Eski Rejim'in yönetici elitlerinin herhangi bir mali imtiyazı ortadan kaldırmaya istekli olup olmadığı merak edilebilir. Vergi muafiyetleri tanımak, prens için faydalı bir güç mekanizmasıydı. Ayrıcalık, faydalanan (bir soylu, bir topluluk, bir aile, bir sosyal düzen olabilir...) ile imtiyaz veren arasındaki özel bir iliş-

14 G. Galasso, *Storia del Regno di Napoli*, 5 cilt (Turin: UTET, 2006), III. c., s. 127-8.

15 S. Clark, *State and status. The rise of the state and aristocratic power in Western Europe* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1995), s. 161.

16 Bkz. Toskana için R. Bizzocchi, 'Politica fiscale e immunit àecclesiastica nella Toscana medicea fra Repubblica e Granducato (secoli XV - XVIII)', H. Kellenbenz ve P. Prodi'de (d.), *Fisco religione Stato nell'età confessionale* (Bologna: Il Mulino, 1989), s. 355-85; E. Brambilla, 'Per una storia materiale delle istituzioni ecclesiastiche', *Società e storia* 7 (1984), 395-450; E. Stumpo, 'Un mito da sfatare? Immunit àed esenzioni fi scali della propriet àecclesiastica negli stati italiani fra '500 e '600', içn. *Studi in onore di Gino Barbieri*, 3 cilt (Pisa: IPREM, 1983), c. III, s. 1419-66.

kiye işaret etmekteydi; hemen göze çarpmayan karşılıklı bir ilişki onları birbirine bağlamıştı. Muafiyetler genellikle hükümetin bir iltimas şebekesi kurmasının ana aracıydı. Muhtemelen, erken modern çağda mali imtiyazların azalması, yönetici elitler tarafından benimsenen iltimas biçimlerindeki değişiklikleri yansıtıyordu. Başka bir ifadeyle, vergi sistemi değilse bile, idare ve savunma gibi diğer kamusal bölümler, kayırmacılığın yayıldığı esas alanlar haline gelmişti.

İlgili vergi mükellefler arasındaki ayrımların bir başka kaynağı, bizzat sosyal hiyerarşi kavramının kendisiydi. Eski rejim toplumu, her biri kesin olarak tanımlanmış ve tasdik edilmiş topluluklardan, sınıflardan ve meslek birliklerinden oluşuyordu. Dolayısıyla vergi yükü sadece topluluklar arasındaki güç ilişkilerini değil, aynı zamanda mükelleflerin toplum içindeki farklı konumlarını da yansıtıyordu. Prensipte hükümetin niyeti tüm halkı ekonomik kapasiteleri oranında vergilendirmek olsa da fiiliyatta mali yükün dağılımı sosyal statüye uygundu. On sekizinci yüzyılın başlarında Piemonte'de bile, vergi mükelleflerinin sosyal statülerine göre mülkiyet üzerinde farklı vergi yükümlülüklerinin uygulandığı belirtildi. Ayrıca 1731'de yapılan *perequazione* ("dengeleme") soylular, burjuvazi ve köylüler arasında ayrımların belirginleşmesi anlamına geliyordu.¹⁷ Ancak bu gerçek, "adil" bir mali politikanın temeli olması beklenen hakkaniyet ilkesine bir saldırı biçiminde değerlendirilmedi.

Doğrudan Vergilendirmenin Ortaya Çıkışı

Geç Orta Çağ İtalyan şehir devletleri, özel çıkarlar ve mali politikalar arasındaki ilişkinin olağanüstü örneklerini göstermişti. Doğrudan vergilendirme çok yaygın değildi. Bu devletler, ticareti, temel gıda maddelerini ve kendi egemenlikleri altında ikamet eden halkı veya iç bölgelerde yaşayan tebaayı vergilendirebilmişlerdi. Kişi bazında (ve bazen servet üzerinden) düzenli doğrudan vergilendirme köylüleri hedef alıyordu. Askerî birliklerin yükü de çoğunlukla kırsal yöre halkı tarafından karşılandı. Cumhuriyet rejimiyle idare edilen şehirlerde vergi yükümlülüğünün

17 G. Quazza, *Le riforme in Piemonte nella prima metà del Settecento*, 2 cilt. (Modena: Soc. Tip. Ed. Modenese, 1957), c. I, s. 66n., 145.

bir başka türü, zorunlu kredi sistemiydi. Vatandaşları faizle (genellikle yaklaşık yüzde 5) borçlandırma bir vergi mekanizması olarak mali koşullar tatminkâr kaldığı sürece iyi çalıştı. Vergi mükelleflerinin servetlerinin resmi bir şekilde hesaplanmasına müteakiben bulunan bir tutarı ödemeleri gerekiyordu. Serbestçe işlem görebilecek devlet tahvilleri aldılar. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllar arasında, savaşın finanse edilmesinden kaynaklanan devlet maliyesi üzerinde baskılar sistemi zorlamaya başladı. Faiz oranlarının düşürülmesini takiben devlet tahvillerinin piyasa fiyatı değer kaybetti. On beşinci yüzyıla gelindiğinde, zorunlu borçlandırma, devlete verilen borçlardan ziyade doğrudan vergilendirmenin bir başka biçimine dönüşmüştü.

Bu krizle birlikte emlak vergisinin düzenli şekilde tahsil edilmesi ihtiyacı hemen her yerde ortaya çıktı. Bu nedenle, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren, tüm İtalyan kent devletlerinde olağan doğrudan vergilendirme uygulanmaya başlandı ancak toplam devlet gelirlerine değişen oranlarda katkıda bulundu. Venedik Cumhuriyeti'nde ve Toskana'da, doğrudan vergilendirmeden elde edilen net hasılat oldukça azken, Milano Dükalığı ve Piemonte'de *mensuale* ve *tasso*¹⁸ hazine gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. O zamanlar vergilendirme bugün olduğu kadar açık ve doğrudan yapılan bir uygulama değildi. O zamanlar, hükümetler belirli bir vergi tarhu için istedikleri toplam meblağa karar verdikten sonra söz konusu vergi yükünün nasıl bölüştürüleceğini ve nasıl toplanacağını yerel makamlara bırakmıştı. Böylece, prensipte arazi rantına bağlanan Piemonte *tassosu*, veri mükellefleri tarafından tüketim veya gıda maddeleri üzerinden alınan sabit oranlı bir vergi aracılığıyla ödenebilirdi. Bununla birlikte, doğrudan vergilendirmenin artan önemi, merkezi hazineye düzenli bir para akışını sınırlayan muafiyetler ve bağışıklıklardan arınmış, daha geniş bir vergi tabanı için geç Rönesans hükümetlerinin duyduğu ihtiyacı göstermekte ve yapılan planları vurgulamaktadır.

On altıncı yüzyıl, hemen hemen her yerde düzenli doğrudan vergilendirmenin ortaya çıkışına tanık olurken, sonraki yüzyıllar, doğrudan vergilendirme biçimleri için vergilendirilebi-

18 Editörün Notu: *Mensuale* ve *tasso*, Piemonte halkından tahsil edilen iki vergi türüdür.

lir tabanın genişlemesiyle anlatılabilir. Tahsilat baskısı ve vergi mükelleflerinin üzerindeki yük hiçbir şekilde sabit değildi. Örneğin, on altıncı yüzyılın sonlarında Venedik hazinesine doğrudan vergilendirme aracılığıyla tahsil edilen gelirden bir düşüş gözlemlendi. Doğrudan vergilendirme, 1660-90 yılları arasında Piemonte'de de etkiliydi.¹⁹ Doğrudan vergilendirme, siyasi sorunları da beraberinde getirdi. Mümkün olur olmaz hükümetler, diğer vergilendirme biçimlerinden önce doğrudan verginin toplumsal yükünü azaltmaya öncelik verdi. Ayrıca, on altıncı yüzyıl boyunca, toprak, kira, ücret, baş, kâr ve faiz getirilerini de içeren, doğrudan vergilendirilecek alanlar henüz açık bir biçimde belirlenmemişti. On yedinci yüzyılda, esas sermayenin ticaretten toprağa ve finansal aracılığa belirgin bir biçimde kayması bağlamında, bazı hükümetler daha önce gözden kaçırılan gelir kaynaklarından istifade etmeye çalıştı. Örneğin, 17. yüzyılın başlarından itibaren, bazı hükümetler *censi*'den (araziyle teminat altına alınan uzun vadeli krediler) kazanılan mali getirileri vergilendirmeye çalıştı. Venedik Cumhuriyeti'nde, Piemonte, Piacenza ve Lombardiya bölgelerinde herhangi bir sebep nedeniyle borç veren vatandaşların vergi ödemeleri gerekiyordu.²⁰ Ancak finansal işlemlerden elde edilen gelirin ölçülmesindeki zorluklar ve borç verenlerin yasalara uyma konusundaki isteksizlikleri bu tarz vergilerin başarısızlığına neden oldu. Yine de bu girişim, İtalyan devletlerinin mali temellerinin sektörleri arasındaki kaynak hareketlerine gösterdikleri dikkati gösteriyor. Ancak *censi* oldukça varlıklı kimseleri vergilendirmeyi içeriyordu ve bu nedenle yetkililer bu vergiyi katı bir şekilde uygulayamadı. Ayrıca söz konusu girişim, hükümetlerin borçla ilgili endişelerini ve vatandaşların borcun ödemesindeki vergi ödeme kapasitelerini yıpratıcı borcun ödenmesi konusunda topluluklar üzerindeki yükleri ortaya koymaktadır.

19 L. Pezzolo, *L'oro dello Stato* (Venezia: Il Cardo, 1990); E. Stumpo, *Finanza e stato moderno nel Piemonte del Seicento* (Roma: Istituto Storico Italiano per l'et à moderna e contemporanea, 1979), s. 264.

20 G. Corazzol, *Livelli a Venezia nel 1591* (Pisa: Pacini, 1989); C. Rosso, 'Il Seicento', in: *Il Piemonte sabauda*, s. 211n.; P. Subacchi, *La ruota della fortuna* (Milano: Angeli, 1996), p. 20; S. Pugliese, *Condizioni economiche e finanze della Lombardia nella prima metà del secolo XVIII* (Torino: Miscellanea di storia italiana, 3rd ser., 21, 1924), s. 243-5.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda doğrudan vergilendirme yöntemleri değişti. Aşamalı olarak, yaşanan yer, orduyu desteklemek, yüklenilen için kişisel ödevler, köylülerin erzak ve hizmetlerle ilgili angaryaları önce şehirli vergi mükelleflerine yığıldı ve daha sonra aynı ödemelerden nakit ödemelere dönüştürüldü. Bu adımlar, artan askerî ihtiyaçları şehir ve taşra arasında daha dengeli bir şekilde paylaştırdığından, askerler ve siviller arasındaki gerilimi azalttı. Ayrıca, bu yükümlülüğün parasallaştırılması köylüleri piyasa ekonomisine girmeye teşvik etti. Açıkçası, savaş, ne kadar vergi toplansa da, birlikleri desteklemenin yükünü yoğunlaştırdı.

Dönem içinde, gümrük ve tüketim vergilerinin toplanmasında gayrimenkul ve kişiler üzerindeki vergilere nispeten daha az önemli olan vergi tahakkuk ve tahsil yöntemlerinde önemli değişiklikler meydana geldi. Bilgi edinmeden kaynaklanan sorunlar, hükümetleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kişi başına alınan sabit oranlı doğrudan vergileri tahsil etmeye zorladı. Örneğin, ilk olarak un üzerinden alınan tüketim vergileri, daha sonra kelle vergisi olarak toplanmaya başlandı. Bazen vergi getirileri arttı ve köhnemiş kelle vergileri genellikle alt sınıflar için daha az külfetli bir hale geldi.²¹ Devletler, vergi mükelleflerini yaşa, statüye ve kabaca olsa da gelir gruplarına göre sınıflandırarak aralarında ayrımlar yapmıştı. Yavaş yavaş, artan oranlı vergilendirme kavramı ortaya çıktı.

Aynı zamanda, Piemonte, Lombardiya ve Veneto'da arazi mülkiyetini ölçmek ve değerlemek için yapılan planlar hayata geçirildi. On sekizinci yüzyıl kadastroları, her zaman güvenilir olmasa da, mali tarihte temel bir aşamayı oluşturdu.²² Başlangıçtaki etkileri, arazi vergilerinden elde edilen gelirleri arttırmak yerine, dokunulmazlıkları ve muafiyetleri kısıtlamaktan ibaretti.

21 A. Contini, 'La riforma della tassa delle farine, 1670-1680', F. Angiolini, V. Becagli ve M. Verga'da (d.), *La Toscana nell'età di Cosimo III* (Firenze: Edifir, 1993), s. 241-74; L. Pezzolo, 'Dal contado alla comunità: fi nanze e prelievo fi scale nel Vicentino (secoli XVI - XVIII)', C. Povoledo'da (d.), *Dueville. Storia e identità di una comunità del passato* (Vicenza: Neri Pozza, 1985), s. 381-428.

22 R. Zangheri, *Catasti e storia della proprietà terriera* (Turin: Einaudi, 1980), s. 71-130.

Rönesans'taki vergi sistemlerinin verimliliğine dönersek, veriler, merkezi hazinenin tasarrufunda çok az yer tutan net gelirin, hesaplanan toplanabilir mebalağın yaklaşık olarak yüzde 70-80'ine tekabül ettiğini göstermektedir. Veriler ayrıca, doğrudan vergiler adına tahsilatların tamamlanması için geçen sürenin genellikle uzun olduğunu işaret etmektedir. Gümrük ve tüketim vergileri daha yüksek oranlarda akma eğilimindeydi ve imtiyazlı tahsilat, hazinelerin müzakere edilen kiralardan bir kısmını önceden almasına izin verdi. Bu dönemdeki hükümetler, genellikle doğrudan resmi makamlar tarafından toplandığı için daha büyük getiriler sağlayan iltizam sistemini (imtiyaz verme) tercih ettiler. Mültezimler, ticari işleyiş ve tüketim hakkında devletin görevlilerine nispeten daha iyi veri ve bilgi elde edebildiler.

Elbette ekonomideki dalgalanmalar, her yıl tahsil edilen gelir düzeyini etkiledi. On altıncı yüzyıl bütçelerinden elde edilen veriler, tarihçiler tarafından ekonomik genişlemenin bir yansıması olarak okunur.

Her ne kadar Floransa'nın gelirleri, on altıncı yüzyılın sonları ile bütçenin yaklaşık bir milyon scudiye²³ ulaştığı on sekizinci yüzyılın başları arasındaki uzun bir ekonomik durgunluk dönemini yansıtıyor gibi görünse de sonraki yüzyıl (buhran ve durgunluk evreleriyle betimlenen) devletlerin gelirlerinde devamlı artışın birçok örneğine tanık oldu. Bu arada, Venedik Cumhuriyeti ve Savoy Dükalığı'nın gelirleri etkileyici seviyelere ulaştı. Ancak bu yükselişler, uluslararası çatışmalara dahil olmaktan ve savaş zamanı fonlara yönelik baskılardan kaynaklandı. Genel olarak, mali akışlar, ekonomik dalgalanmaların neden olduğu şoklardan ziyade, savaş veya veba nedeniyle oluşan dışsal şokları takip etti.

Cumhuriyet ve Prenslik Borçları

On beşinci yüzyılda, borç krizleri vergi siteminde reformlara yol açtı. Bazı hükümetler, açık piyasalarda satılan diğer mali varlıklarla rekabet eden tahviller çıkardı. Ancak zorunlu kredilerden kopuk ve birincil piyasalarda devlet tahvillerinin tam

23 Editörün Notu: Scudi XIX. yüzyıla kadar İtalyan yarımadasının çeşitli bölgelerinde kullanılan bir madeni para birimidir.

pazarlanabilirliğiyle nitelendirilen asıl kamu borcu, gerçekten on altıncı yüzyılda görülmeye başlandı. Uzun vadeli borçların yanında kısa vadeli borçlar da sürüp gitti. Kısa vadeli krediye başvuru, özellikle prensliklerde yaygındı ve devletin likidite taleplerini karşılamamanın en hızlı ve en kolay yolu olmaya devam etti. Bankacılar, sıradan bankerler, metresler, memurlar, varlıklı insanlar ve yabancı yatırımcılar, prensler etrafında dönen, her zaman acil paraya ihtiyaç duyan ve çoğu zaman çok ağır şartlarda kredi almaya mecbur bırakılan bir sermaye dünyası oluşturdular.

İtalya'da iki farklı devlet borçluluğu modeli ortaya çıktı: bir yanda cumhuriyet devletlerine özgü uzun vadeli borç, diğer yanda prensliklere mahsus kısa vadeli borç. Bu ayrım hiçbir zaman net olmadı ancak bu yüzyılların mali politikasını analiz etmenin yararlı bir yolu gibi görünüyor.

Üç örneği ele alalım. 1520'ler ile 1530'lar arasında Venedik Cumhuriyeti, yerel finans piyasasında satılmak üzere bir dizi gelir senedi çıkardı. Bu tahviller – sözde *Depositi in Zecca* ('darp-hanedeki mevduatlar') – 1797'de cumhuriyetin sonuna kadar devlet borcunun bel kemiği haline geldi. Venedik tahvillerinin temel özellikleri şunlardı: cazip faiz oranları (yüzde 6 ile 8 arasında), sermayenin geri ödenmesi için basit kurallar, vergi muafiyetleri, kamulaştırmadan korunma ve tahvillerin pazarlanabilirliği. Venedik kısa süre sonra zorunlu kredi sistemini terk etti ve devlet tarafından korunan, alacaklıların çıkarlarının düzenli vergilerle güvence altına alındığı piyasalara istinat etti. Borcun değeri, devletin alacaklılarına verdiği taahhütlerle sürdürüldü ve güçlendirildi.

Milano'daki sistem benzerdi ama biraz farklıydı. On altıncı yüzyılın başlarına kadar Milano Dükalığı'nın konsolide bir borcu yoktu. Borçlanmanın ana araçları, bankerler ve yerel yatırımcılar tarafından kambiyo senetleri yoluyla verilen zorunlu krediler ve/veya kısa vadeli kredilerdi. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda borç verenlere alacak senetleri satılırdı. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren, devlet harcamaları ve mali kaynaklar eş zamanlı olarak genişlerken, vergi gelirlerinin tahsis edildiği kredilerde dikkate değer bir genişleme meydana geldi. Hükümdarların ordularını finanse etmek için sonsuz nakit talepleri hem Kastilya'da hem de Habsburg İmparatorluğu'nun Avrupa

eyaletlerinde olağanüstü halin kalıcılaşmasıyla sonuçlandı. Savaş-vergileştirme-borçlanma sarmalı, büyük ölçekte kısa vadeli kredilere (*partiti* ve yüksek faizli döviz bonoları) başvurmayı tetikledi. Habsburg borcu, kambiyo senetlerini ticari ağları aracılığıyla kullanan ve paraya çevirerek hazineye nakit sağlayan uluslararası yatırımcılar tarafından yönetilmekteydi. Sistem vergi mükelleflerine yüksek bir maliyet getirdi. Buna karşılık, temin edilen borç, vergiye ve uzun vadeli borç birikimini karşılamak üzere ayrılan vergi gelirlerinin payına bağlıydı.²⁴

Napoli'nin durumu Milan örneğine çok yakındır. Napoli'de hükümet ayrıca hem yüksek faizli kısa vadeli kredilere hem de vergi gelirlerinin tahsis edildiği uzun vadeli borçlanmalara başvurdu. Ancak Milano örneğinden farklı olarak Napoli ekonomisi, Habsburgların talep ettiği devasa eforu karşılamaktan uzak olduğunu gösterdi. On yedinci yüzyılın ortalarında, 1648'deki büyük isyandan sonra, tüm mali ve finansal sistem çöktü. Gelirlerin büyük çoğunluğu doğrudan devlet alacaklıları tarafından iç edilirken, hükümet kendisini az miktarda gelir toplamakla sınırladı.²⁵

Sonuç olarak, prenslik modeli, konsolide ve uzun vadeli borçlanmanın tercih edilmesinin yanı sıra büyük miktarda kısa vadeli borçlanmaya da başvurmuştur. Prens, her şeyden önce sarayının içindeki ve çevresindeki yatırımcılardan para aldı. Vergi gelirlerini borç faizini karşılığında rehin olarak gösterdi ve alacaklılara, kazançlarını ve rant bedellerini doğrudan vergi mükelleflerinden veya vergi memurlarından tahsil etme hakkı-

24 G. Luca, 'L'alienazione delle entrate dello Stato di Milano durante l'et àspagnola: debito pubblico, sistema fiscale ed economia reale', M. Rizzo, J. J. Ruiz Ibañez ve G. Sabatini (d.), 'Le forze del Principe'. Recursos, instrumentos y limites en la práctica del poder soberano en los territorios de la Monarquía Hispanica (Universidad de Murcia, 2003), c. I, s. 181 – 210.

25 A. Calabria, 'Finanzieri genovesi nel Regno di Napoli nel Cinquecento', Rivista storica italiana 101 (1989); L. De Rosa, Il Mezzogiorno spagnolo tra crescita e decadenza (Milano: Il saggiaatore, 1987); G. Muto, Saggi sul governo dell'economia nel Mezzogiorno spagnolo (Naples: ESI, 1992); A. Bulgarelli Lukacs, L'imposta diretta nel Regno di Napoli (Milan: Franco-Angeli, 1993); Galasso, 'Economia e finanze'; R. Mantelli, L'alienazione della rendita pubblica e i suoi acquirenti dal 1556 al 1583 nel Regno di Napoli (Bari: Cacucci, 1997); I. Zilli, Lo Stato e i suoi creditori. Il debito pubblico del Regno di Napoli tra ' 600 e ' 700 (Naples: Edizioni Scientifiche Italiane, 1997).

nı verdi. Bazı unsurlar, prenslik modeli ile cumhuriyetçi model arasında bir farka işaret etmektedir. İkincisi, her yatırımcının eşit haklara sahip olduğu bir piyasa mekanizmasına dayanıyor gibiydi. Öte yandan birincisi, kayırmacılığın bazı özelliklerini gösterdi. Milan Dükalığı, borç verenlerin ehemmiyetine göre değişen farklı faiz oranları ödedi. Büyük bir soylunun devlet tahviline yaptığı yatırımdan küçük bir tüccar veya zanaatkârdan daha fazla kazanması muhtemeldi. 1630'larda ve 1640'larda Napoli'deki finans piyasasını kontrol eden ünlü yatırımcı Antonio D'Aquino, Hazine tarafından ona ödenen faiz oranını alamayan sıradan yatırımcılardan düşük bir fiyata devlet tahvillerini satın almayı başardı.²⁶ Ayrıca, Milan'ın borcunu yöneten bir kurum olan Milano'daki Monte di San Carlo'nun tahvil sahipleri, düzenli ve standart faiz oranlarıyla ödeme yapılacağından hiçbir zaman emin olamadılar.²⁷

Douglas North, faiz oranının "kurumsal etkinliğin en belirgin nicel boyutunu" sağladığına yönelik hipotezini öne sürdü.²⁸ İtalyan verileri (bkz. Tablo 11.1) faiz oranlarının birbirine yaklaşma eğilimi sergilediğini göstermektedir: Rönesans Dönemi'ndeki hükümetler için borçlanma maliyetlerini belirleyen devlet tahvillerinin kâr marjı (yaklaşık yedi puan) on sekizinci yüzyılın sonunda yaklaşık bir puana düşmüştü. Bu arada, borçlanma maliyetleri on altıncı yüzyılın ortalarında yüzde 9-10'dan on sekizinci yüzyılın başlarında yüzde 4-5'e düştü. Ayrıca bazı devletlerin krediler için neden diğerlerinden daha az ödediğine yönelik nedenlerin değişimi şu şekilde sıralanabilir:

İlk olarak, askerî gerilimler borçlanma maliyetini etkilemiştir. Örneğin, Cenova birçok savaşa girerken, Habsburgların İtalya'daki toprakları için uzun ve maliyetli çatışmaları finanse etmesi istendi. Ayrıca, Cenova ve Venedik gibi şehirler, ticari başarıları söndükten sonra bile, yatırım yapılabilir büyük potansiyel kredi kaynaklarına güvenebildiler. Yerel finansal piyasaların

26 R. Villari, *La rivolta antispagnola a Napoli. Leorigini 1585–1647* (Bari: Laterza, 1967), s. 148.

27 Monte yönetimi üzerinde siyasi etki için bkz. C. Marsilio, 'Debito pubblico milanese e operatori finanziari genovesi (1644–1656)', *Mediterranea. Ricerche storiche* 5 (2008), 149–72.

28 D. C. North, *Institutions, institutional change and economic performance* (Cambridge University Press, 1990), s. 69.

görelî kapsamı ve ölçeğinin yanı sıra, faiz oranları da yatırımcıların borçlu devletlere duydukları güveni yansıtıyordu. İtalyan savaşlarının sonundan itibaren, Venedik ve Ceneviz hükümetleri temerrüde düşmekten kaçındı ve faizleri düzenli olarak ödeyerek ve tahvilleri verimli bir şekilde paraya çevirerek alacaklılarına güvence verdi.²⁹ Buna ek olarak, yöneticiler ve hâkim zümreler büyük miktarda devlet tahviline sahipti ve bu durum da riski azalttı. Kentli asilzadelerin, en önemli gelir kaynaklarından birini tehlikeye atarak temerrüde düşmeleri pek olası değildi. Alacaklılar ve hâkim seçkinler arasındaki çıkarların belirlenmesi, kamu borcunun toplanması için güvenli bir temel sağladı. Bu yönelim, cumhuriyet idarelerinde prensliklere göre kesinlikle daha güçlüydü. İlkinde, başkentlerde ikamet eden zengin seçkinlerin çıkarları, devletlerin mali taahhütlerinin güvenilirliğini güçlendirdi. Prensler neredeyse güvenilir olarak kabul edilmezdi. Habsburg monarşisinin İtalya'daki topraklarında bir dizi finansal kriz, bankerler ve kral arasındaki özel ilişkileri damgasını vurduğu için para daha pahalıya mâl oldu." Bu krizler sırasında monarşi, zayıf alacaklılarından daha fazla hareket özgürlüğüne sahipti. Cumhuriyetler, ölümlü bir kişi veya hanedanla tanımlanmıyordu; ebedi idareler olarak görülüyorlardı.

29 L. Pezzolo, 'The Venetian government debt 1350-1650', M. Boone, K. Davids ve P. Janssens'de (d.), *Urban public debts. Urban government and the market for annuities in western Europe (14th - 18th centuries)* (Leuven: Brepols, 2003), s. 61-74; L. Pezzolo, 'Bonds and government debt in Italian city states, 1250-1650', W. Goetzman ve C. Rouwenhorst'de (d.), *The origins of value. Financial innovations that created the modern capital market* (Oxford University Press, 2005), s. 145-63.

Tablo 11.1. İtalya'da devlet tahvillerinin faiz oranları, 1450-1799

	Florence	Genoa	Venice	Milan	Bologna	Naples	Piedmont
1450-59		4	4				
1460-69		3.6	4				
1470-79	3.25	3	4				
1480-89	3	2.8	5				
1490-99	2.25	2.5	5				
1500-09		2.8	5		8		
1510-19		3.2	5		8		
1520-29		2.8	6.5		8	9.5	
1530-39		2.2	7		8.2	10.1	
1540-49		2.4	5	8.3	8	9.1	
1550-59	12	2.4	3.5	11	8	9	
1560-69	7	2.6	6	12.3	7.6	9	10.5
1570-79		3	8	9.7	6.6	8.7	
1580-89		3.2	5	8.8	6	8.5	
1590-99	5	3.5		7.9	6.5	7.4	
1600-09		3.8	4	7.9	6	7	
1610-19	5	3.5	5	6.6	6		
1620-29	5	3.4	5	6.8	5		
1630-39	5	3	5	7.5	5		3.75
1640-49	4.5	3.1	6	5	4.7		3.75
1650-59		3	6	5.8	4.5		5.5
1660-69		2.5	5.8	5.7	4	5.8	5.5
1670-79		2.6	2.5	5	4	6.1	3.75
1680-89		2.3		4.8	4	4.2	4.5
1690-99		2.5		6.2	3.5	3.7	5
1700-09		2.4	4.5			4.9	5
1710-19	4.5		5.8			5.5	5
1720-29	4		4.2			5.3	
1730-39	3	2.5	3.8			4.2	
1740-49	3.5	2	3.6			5	
1750-59	3.25	2.5	3.5			5.3	4
1760-69			3			4.8	3.5
1770-79			2.1			4.8	
1780-89			2.3			5.1	
1790-99			3.3			5.4	

Kaynak: L. Pezzolo, Mars and Pluto. War and finance in Italy, 1350-1700 (yakında çıkacak).

Elbette güven, devletlerin mali durumuna da bağlıydı. On altıncı yüzyılda ticaretin, tüketimin ve vergi gelirlerinin büyümesi de dahil olmak üzere genel ekonomik koşulların borçlanmayı kolaylaştırmış olması muhtemeldir. Faiz güvencesi verilen borçların ödenebilmesi maksadıyla tahsis edilen vergi gelirlerinin arttırılması, alacaklılara verilen teminatların güvence altına

alınması devlet egemenliğinin güçlenmesiyle birlikte giderek pekişti. Artık yerel müzakerelere tâbi olmayan gelirler, iyi tanımlanmış ve düzenli vergilerden elde ediliyordu. Kasabaların zenginliğine dayanan cumhuriyetlerin borcu, başka avantajlardan da faydalandı. Alacaklılar ticari akışları izleyebildi ve böylece kamu maliyesinin sağlığını değerlendirebildi. Vergilendirmeye rıza gösterilmesi ve vergiyle ilgili büyük isyanların yaşanmaması da devletlerin kredi itibarını güçlendirdi. Napoli, Habsburg monarşisinin vergilendirmenin ekonomik sınırına nasıl ulaştığını gösterdi. 1630'lar ve 1640'lardaki mali baskılar, hükümeti mali talepleri önemli ölçüde düşürmeye zorlayan bir isyanı ateşledi. Krallığın iktisadi düzeni, sonunda temerrüde düşen devletin artan talebini karşılayamadığını gösterdi.

Açık piyasalara (cumhuriyet modeli) dayalı bir finansal sistem hem hükümet hem de kredi tahahhüpleri için bilgi edinme maliyetlerini azaltmıştır. Elbette bu noktada etkin borç yönetiminin önemini de vurgulamak gerekir. Birçok asilzade, yani aynı zamanda alacaklılar, teorik olarak bir devlet sırrı olsa bile, cumhuriyetin maliyesi hakkında yeterince bilgiye sahipti. Sarayda bilgiye erişim muhtemelen zor olsa da, işlem hacmi düşük kredi piyasaları, prens ve borç verenler arasındaki ilişkilerin hiç de şeffaf olmadığını gösterdi.

Cumhuriyetlerde tahvil ihracı tüm potansiyel yatırımcılara açıkken prensliklerde alacaklılar arasındaki ayrımlar dikkat çekmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi, güç ve mevkiye sahip yatırımcılar, küçük yatırımcılardan daha iyi bir geri ödeme şansına sahipti. Prensliklerde vücut bulan kayırmacılık, borç yönetimine de sıçradı; kredi ve kredi hizmetlerinin maliyetlerini yükseltti. Bununla birlikte, prenslik modeli, sosyal hareketlilik vasıtasıyla kâr için cumhuriyet idarelerinde gözlemlenenlerden daha avantajlı başka fırsatlar sunuyordu. Piemonte'nin mali tarihinde, doğrudan maddi getiri yerine unvanlar ve feodal imtiyazlar karşılığında prenslere borç vererek toplumsal hiyerarşinin daha üst mertebelerine ulaşmayı başaran sıradan insanlara rastlanılmaktadır.³⁰

30 Bkz. Stumpo, *Finanza e stato moderno*; S. Cerutti, *Mestieri e privilegio* (Turin: Einaudi, 1992), s. 97-8.

Bütün hükümetler borçları için bir risk primi ödedi. Arazi üzerinden güvence altına alınan kira gelirleriyle karşılaştırıldığında, devlet tahvillerinin risk primi genellikle yaklaşık yüzde iki bandıydı ve ayrıca prensliklerde cumhuriyetlerden daha yaygındı. Gerçekten de, on altıncı yüzyılın ortalarında, “kamu” faiz oranları “özel” karşılık oranlarının altındaydı.

Bununla birlikte, prenslik ve cumhuriyet modelleri arasındaki ayrımların çok keskin olduğu düşünülmemelidir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca, prenslikler ayrıca tahsilat mekanizmasını geliştiren ve borçlanma imkânını sarayların veya kısıtlı kentsel çevrelerin ötesinde bölgesel düzeylere genişleten kurumlar kurdular. Daha sonra Hollanda ve İngiltere’de meydana gelen sözde finansal devrimlerle karşılaştırılabilecek finansal yenilikler, alacaklıları cezbettiler. Finans sektöründeki İtalyan yenilikleri, yöneticilerin mütevazı maliyetlerle büyük miktarlarda para toplamasına yardımcı oldu. Pemontet dışında, paranın tamamı askerî amaçlar için toplanmadı.

Bazı İtalyan devletler (Venedik, Milano ve Floransa), Rönesans Dönemi kadar erken bir tarihte, iktisadi refah, mali kapasite, mali verimlilik ve siyasi güç arasındaki yakın ve tanıdık bağıntıların gözlemlendiği yerler haline geldi. Yarımada’daki jeopolitik ve iktisadi rekabet, devletleri hem olağan hem de olağanüstü bütçe açıklarını finanse etmek için daha rasyonel yollar aramaya zorladı. Muazzam miktardaki sermayenin varlığı, paranın sömürülmesine ve askerî güce dönüştürülmesine izin verdi. İtalyan savaşlarının sona ermesinden sonra, çoğu İtalyan şehir devleti büyük Avrupa güçlerinin kontrolü altına girdiğinde, bu resim değişti. Mali ve finansal politikalar, önce İspanyollar, sonra da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından imparatorluk monarşilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere elden geçirildi. Piemonte Dükalığı bir şekilde bağımsızlığını korudu ve Avrupa’daki savaşlara katılmak için müttefiklerden aldığı kredilerle birlikte yerel kaynaklarını kullandı. Genişleme savaşları, etkili bir mali sistem, elverişli ekonomiyle sosyal konjonktürün yanı sıra ve şans etkeni, Piemonte başarısının temelini attı.

Bir başka bağımsız devlet olan Venedik Cumhuriyeti, yine güzel Rönesans döneminden sonra, Osmanlı yayılmasını engelleyebilmek için savunma savaşlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Cumhuriyetin mali kaynaklarını harekete geçirme konusundaki

dikkate değer kabiliyetine rağmen, jeopolitik kaderini, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi daha büyük güçlerin izlediği yolları takip edemeyen, küçük devletlerin potansiyel kapsamı ve ölçeği belirledi.

Tabii ki, mali kapasiteler ve verimlilikler vergi tabanları veya mali potansiyelle ilgili olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, 17. yüzyılın ortalarında Cenova'da, vergi tahsildarları her 100 liralık kişisel gelir için yılda yaklaşık 22 lira alıyordu; kuşkusuz o zamanlar için yüksek bir orandı.³¹ 18. yüzyılda Piomonte ve Lombardiya için veriler, bu bölgelerin vergileri İngiliz oranlarına göre tahsil ettiğini ve vergi yükünün Fransa'dakinden daha az eşitsiz dağıldığını gösteriyor. Ayrıca, halk vergilerin çoğunu merkezi hükümetlere ödemişti. Örneğin, küçük bir Piemonteli çiftçi, kendi gelirinin yüzde 12,8'ini devlete vergi olarak öderken sadece yüzde 1,4'ünü kilise ve feodal vergiler şeklinde ödemek zorunda kalmıştı.³² On yedinci yüzyılda Napoli Krallığı, tam tersine, devletin mali sağlığını engelleyen muazzam vergi borçları biriktirdi. Bu, hükümetin mali ihtiyaçları ile toplumun ekonomik koşulları arasındaki dramatik uçurum nedeniyle azalan vergi gelirlerinin sonucuydu. 1638'de Napoli tarafından sunulan 1,5 milyon ducalık hibeden 800.000 duka kadar az bir miktar toplandı.³³

Tablo 11.2, merkezi hazinelerin tasarrufundaki vergi miktarı ve bir işçinin çalışma günü sayısı olarak ifade edilen kişi başına düşen "yük" dikkate alınarak İtalyan devletleri arasında bir karşılaştırmayı göstermektedir.

31 G. Felloni, 'Distribuzione territoriale della ricchezza e dei carichi fi scali nella repubblica di Genova, e Stato genovese, fi nanza pubblica e ricchezza privata: un profi lo storico', Felloni'de, *Scritti di storia economica*, I (Genoa: Societa Ligure, 1999), s. 230.

32 G. Prato, *La vita economica in Piemonte a mezzo il secolo XVIII* (Torino: Societ àTip. Ed. Nazionale, 1908), s. 468.

33 Galasso, *Storia del Regno*, s. 166, 178, 189.

Tablo 11.2. İtalya’da merkezi gelirler ve kişi başına düşen “yük”, 1420-1789
(İnşaat sektöründeki bir işçinin çalışma günleri)

	Milano	Venedik	Floransa	Cenova	Napoli
1420-29			9		
1450-59		6			
1550-59		6	6	8	4
1560-69			6		7
1590-99					4
1600-09		5		12	5
1620-29			7		
1640-49	7		6		15
1650-59	8			9	
1700-09		8			
1750-59					5
1760-69	15	8			
1770-79	19				
1780-89	22				

Kaynak: L. Pezzolo, Mars and Pluto. War and finance in Italy, 1350-1700 (yakında çıkacak).

Veriler farklı hikâyeler anlatır. Eski Rejim’in sonunda, bazı İtalyan devletleri nispeten yüksek mali verimlilik seviyelerine ulaşmıştı. Sınırlara ulaşılmıştı çünkü gelirleri sermaye oluşumundan ziyade savaşları finanse ediyordu. Mali verimliliği, ekonomik büyüme için kurumların inşasına bağlamak kolay değildir. Rönesans döneminde yerel seçkinlerin çıkarları ile mali ihtiyaçları uzlaştırmayı başaran devletler küçük cumhuriyetlerdi. Eski Rejim’in sonlarına doğru, bu cumhuriyetler artık büyük güçlerle ve onların İtalyan egemenlikleri ve uydularıyla rekabet edemez hale geldi. Birkaç devlet arasındaki önemli farklılıklara rağmen, Orta ve Kuzey İtalya’daki vergilendirmenin devletlerle vatandaşları arasında kalıcı ve kanlı gerilimlere yol açtığı görülmemektedir. Öte yandan 1647-48 büyük isyanı, güneyde önemli bir dönüm noktası oldu. İspanyol Restorasyonu’ndan sonra önemli ölçüde azaltılan, bir mali yükün zirvesiydi. Böylece, on sekizinci yüzyılda Napolili vergi mükellefleri eskiye göre daha elverişli koşullardan yararlandı. Napolyon’un yarımadağa gelişi, durumu büyük ölçüde değiştirdi. İtalyan vergi mükellefleri, onun Avrupa’yı fetihme konusundaki beyhude girişimini desteklemek için dayatılan ağır bir mali yükü taşımak zorunda kaldılar.

İtalya'da Vergi Devletlerinin Oluşumu: Papalık Devleti

Fausto Piola Caselli

Clemens Bauer'ın 1928 tarihli makalesinden bu yana Papalık Devletleri üzerine çok sayıda literatür oluştu.¹ Bauer, on beşinci yüzyılın sonundan on yedinci yüzyılın başına kadarki çok "uzun" on altıncı yüzyıldaki dinî, ekonomik ve kurumsal gelişmelerin benzersiz seyrine odaklandı.² 1417'de Avignon'un dönüşüyle başlayan papalık maliyesi dönemi, Trento Konsili'yle sona erdi. Reform sadece inananların vicdanlarını değil, aynı zamanda sonunda yalnızca İtalyan din adamları tarafından düzenli olarak temin edilen geleneksel manevi geliri de altüst etmişti.³ On altıncı yüzyılın sonlarında, manevi getiri, tüm papalık kazançlarının önemli bir bölümüne, yüzde yirmisine denk geliyordu ancak bu oran keskin bir inişteydi.⁴ Aposto-

-
- 1 C. Bauer, 'Die Epochen der Päpstinanz', *Historische Zeitschrift* 138 (1928), 457–503.
 - 2 Literatür A. Gardi'de taranmıştır, 'La fi scalit à pontifi cia tra medioevo ed et à moderna', *Società e storia* 33 (1986), 509–57.
 - 3 P. Partner, 'Papal financial policy in the Renaissance and Counter-Reformation', *Past and Present* 88 (1980), 47.
 - 4 I. Grisar, 'Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII', *Miscellanea Historiae Pontificiae* 7 (1943), 221–2; M. Rosa, 'La "Scarsella di Nostro Signore": aspetti della fi scalit à spirituale pontifi cia nell'et à moderna', *Società e storia* 38 (1987), 830–4.

lik Komisyonu,⁵ özellikle Katolikliğin vitrini Roman şehrinin anıtlarını, refahını ve finansal sağlamlığını Proteston dünyasına gösterebilmek için, alternatif maddi destek kaynakları bulmak zorundaydı. Askerî maliyetler Kilise için diğer İtalyan bölgesel devletlerinde olduğu kadar yüksek olmasa da, iç ve dış savaşlar her zaman olduğu gibi hükümetin kasasını boşalttı.⁶ Bununla birlikte, 1598'de, Türklere karşı yardım için Macaristan'a gönderilen 1.500.000 *scudilik* yardımı da- yani neredeyse bir yıllık gelire tekabül ettiğinde- görüldüğü gibi, uluslararası arenada ittifakların sürdürülmesi oldukça pahalıydı.⁷ Yüzyılın sonunda Ferrara'nın fethiyle birlikte, Papalık Devleti'nin İtalya'daki yüzölçümü Napoli Krallığı'ndan sonra ikinci sıraya yerleşti. Urbino'nun 1631'de ve birkaç yıl sonra, ekonomik açıdan çok daha önemli, Castro Dükalığı'nın ilhakı, Tolentino Antlaşması'na (1797) kadar değişmeden kalacak bir bölgeyi birleştirdi. Dikkate değer bir öngörü sergileyen Apostolik Komisyonu, eyalet hazinesinin yönetimini büyük Floransalı ve Cenevizli bankarlara emanet ederek yerel feodal aristokrasinin gücünü zayıflattı ve kendi vergilendirme alanını genişletti.⁸ Roma'daki Kardinaller Heyeti geleneksel siyasi rolünü yitirirken ancak Papa ve yakın çevresi karar verdiği vakit devlet işleri Kilise Meclisi'ne sunulmaya başlandı.⁹ Eğer devlet mutlakiyetçiliği gerçekten taşırayla sorunsuz ilişkilere dayanacaksa, başkent üzerinde tam bir hâkimiyetin kurulması gerekmektedir.

Roma'nın Kontrolü

1500'lerin sonlarından başlayarak şehir yönetimi, Curia'nın şehrin geriye kalan özerkliğini ortadan kaldırmasıyla birlikte ik-

5 Editörün Notu: Papalık Devleti'nin yürütme erkini elinde bulunduran bir tür kuruldur ve piskoposlardan oluşmaktadır.

6 C. Capra, 'The Italian states in the early modern period', R. Bonney'de (d.), The rise of the fiscal state in Europe tah. 1200–1815 (Oxford University Press, 1999), s. 438.

7 J. Delumeau, Vita economica e sociale di Roma nel Cinquecento (Firenze: Sansoni, 1979), s. 204.

8 M. Caravale, La finanza pontificiana nel Cinquecento. Le province del Lazio (Napoli: Novene, 1974), s. 121.

9 P. Prodi, Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna (Bologna: Il Mulino, 1982), s. 179.

tidardan tamamen mahrum bırakıldı. Delumeau'nun da belirttiği gibi, merkezi hükümetin Roma'yı tamamıyla kontrol etmeye başlaması basit bir fetihten çok daha öteydi; bu durum, daha ziyade mali devletin yükselişine zemin hazırlayan kaçınılmaz bir siyasi tedbir anlamına gelmekteydi.¹⁰

Yerel soylularla şehrin yönetimine dair şiddetli mücadelelerin damgasını vurduğu huzursuz bir dönemin ardından yavaş yavaş Roma'nın kontrolü mutlak suretle ele geçirildi. 1511'de uzun yıllar boyunca istikrar sağlayamayacak bir Pax Romana tasdik edildi. 1533'ten 1534'e kadar süren büyük gıda krizi esnasında, neredeyse açıkça bir isyan patlak veriyordu.¹¹ Ancak 1500'lerin sonuna gelindiğinde şehrin görkemli bağımsızlığı uzak bir hatıra haline gelmişti.¹² İktidarın devredilmesini öngören 1580 Anayasaları Papalık için o kadar mühimdi ki, 1847 gibi geç bir tarihe değin birçok kez onaylandı.¹³ Şehir yetkililerine dinî ve sanatsal mirası korumak, sokakları temiz tutmak, ağırlık ve ölçü sistemini kontrol etmek gibi küçük sorumluluklar verildi. Papa V. Sixtus'un üç Capitoline conservatori'ne söylediği birkaç kelime, şehrin nasıl aşağılandığının anlaşılabilmesi için oldukça çarpıcı bir örnektir. Papa, tam anlamıyla yetersiz olduklarına kanaat getirdiği şehir yöneticilerini Roma *annona*'sından- önemli ve stratejik gıda tedarik departmanı- dışlamak zorunda kaldığını, söz konusu yetkililere hor gören bir edayla bildirmiştir. Şehrin yerel yöneticilerine sadece Papa'nın kararlarını tatbik etmek ve onlara biçilen diğer görevleri yürütmek kalmıştır.¹⁴ O zamandan itibaren Komisyon Roma'nın

-
- 10 J. Delumeau, 'Les progrès de la centralisation dans l'Etat pontifical au XVIe siècle', *Revue Historique* 85 :226 (1961), 405.
 - 11 M. M. Bullard, 'Grain supply and urban unrest in Renaissance Rome: the crisis of 1533-34', P. A. Ramsley'de (d.), *Rome in the Renaissance. The city and the myth* (Binghamton, NY: Centre for Medieval and early Renaissance Studies, 1982), s. 284.
 - 12 M. Monaco, *Lo Stato della Chiesa* (Lecce: Milella, 1978), s. 188.
 - 13 P. Pavan, 'I fondamenti del potere: la legislazione statutaria del Comune di Roma dal XV secolo alla restaurazione', *Roma moderna e contemporanea* 4:2 (1996), 327-31.
 - 14 C. De Cupis, *Le vicende dell'agricoltura e della pastorizia nell'agro romano. L'annona di Roma giusta memorie, consuetudini e leggi desunte da documenti anche inediti. Sommario storico* (Roma: Tipografi a Nazionale di G. Bertero, 1911), s. 199.

iaşesini başarıyla yürütmüş ve 1763 Krizi'ne kadar olağanüstü bir biçimde ihtiyaç fazlasını korumayı başarmıştır.¹⁵

Apostolik Komisyonu'na bağımlılık, şehrin maliyesinde kurumsal bir şekilde ortaya çıktı. Şehre, La Sapienza Üniversitesi'nin masraflarının karşılanması için birkaç vergiyle büyük capitolini görevlileri için küçük hibeler dışında bir gelir bırakılmadı. 1674 senesinde et ticaretinden elde edilen kazancın Apostolik Komisyonu'na aktarılmasından sonra, şehrin yıllık geliri 50.000 scudilik bir meblağ olarak hesaplanmıştı ve bu meblağ neredeyse iki yüzyıl boyunca hiç değişmeden kaldı.¹⁶ Buna karşılık şehrin devlet bilançolarına katkısı son derece önemlidir. Şekil 12.1'de görüldüğü gibi, on altıncı yüzyılın sonunda yıllık gelirin yaklaşık dörtte birini, sonraki iki yüzyılda¹⁷ ise daha fazlasını sağladı.¹⁸ Apostolik Komisyonu'nun şehri kontrol altında tutmak için mükemmel nedenleri vardı. Roma'dan toplanan vergiler, alınan hediyeler, tahsil edilen harçlar, iktisadi gerilemenin son demlerinde bile, devletin yıllık gelirinin yüzde 40'ına denk geliyordu.

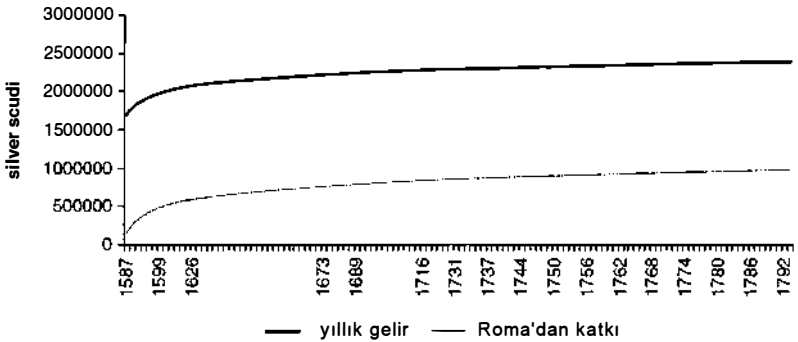
İdari Ağlar

Devletlerin küçük kasabalarla kurdukları idari ve muhasebe ilişkileri ağı aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Sixtus V 1588'de, Curia'nın daha geniş bir biçimde yeniden düzenlenmesine müteakiben, farklı bölgelerde yaşayan toplulukların arasındaki mali ihtilafları çözmekle ilgilenen bir cemaat 'pro gravaminibus sublevandis'i oluşturmuştu. Papanın öncelikli amacı mahalli idari organları sürece dahil edebilmektir. Apostolik Komisyon'un beş

-
- 15 H. Gross, *Rome in the Age of Enlightenment: the post Tridentine syndrome and the ancient regime* (Cambridge University Press, 1990), s. 186.
 - 16 F. Colzi, *Il debito pubblico del Campidoglio. Finanza comunale e circolazione dei titoli a Roma fra Cinque e Seicento* (Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1999), s. 122.
 - 17 P. Partner, 'The Papacy and the Papal States', Bonney'de, *The rise of the fiscal state*, s. 366.
 - 18 Kaynaklar: F. Piola Caselli, 'Evoluzione e finanziamento del debito pubblico pontificiotra XVII e XVIII secolo', G. De Luca ve A. Moiolì'de (d.), *Debito pubblico e mercati finanziari in Italia. Secolo XIII-XX* (Milano: FrancoAngeli, 2007), s. 218-20 ve notlar 6-7, s. 218.

kıdemli memuru hemen çeşitli bölgeleri ziyaret etti.¹⁹ Bu ziyaretin hemen ardından, 1592'de Buon Governo adında bir kurum tesis edildi. Bu kurum, tüm papalık bölgesinde disiplinli ve bölünmez bir yönetiminin temellerini attı. Kurum, vergilerin farklı topluluklar arasında paylaştırılmasına dair kararlar aldı ve tüm toplulukların Roma'ya göndermekle mükellef olduğu yıllık bütçeleri onayladı. Bu düzenleme, devletlerin merkezi ile çevresi arasındaki mali ilişkilerde izlenecek usulleri düzenleyen otuz bir maddede öngörülen birçok yükümlülükten sadece biriydi. Toplulukların, periyodik olarak denetlenen bir dizi hesap tutmaları gerekiyordu. Topluluklardan elde edilen vergi öncelikle geçmiş dönemlerden kalan borçlarını ödemek ardından yerel gıda kaynaklarını temin edebilme ve nihayetindeyse bayındırlık işleri için kullanılmalıydı. Yine de bu vergi her şeyden önce Roma'daki Mont idi Pieta'ya yatırılacaktı.²⁰ Devleti, on altıncı yüzyılın sonundan itibaren, baronluk bölgelerinin süregiden düşmanlığına maruz kalmasına rağmen, diğer birçok Avrupa devletinin gelişme modelini yakından izleyerek yavaş yavaş ve ısrarlı bir şekilde büyümeye devam etti.²¹

Şekil 12.1. Roma'nın devlet bilançolarına katkısı

- 19 C. Penuti, 'Aspetti della politica economica nello Stato Pontificio sul finire del 500: le visite economiche di Sisto V', *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento* 2 (1976), 184.
- 20 E. Lodolini, *L'Archivio della S. Congregazione del buon governo (1592-1847). Inventario* (Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1956), s. 17.
- 21 A. Caracciolo, 'Lo Stato pontificio tra Seicento e Settecento: problemi della formazione dello Stato moderno' R. Paci'de (d.), *Scritti storici in memoria di Enzo Piscitelli* (Padova: Antenore, 1982), s. 202.

Uzun Vadeli Bir Bakış Açısı

1600'lerin ortalarına kadar, dünyevi işleri de yöneten bir devletin yeni ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için mali gelirin istikrarlı bir şekilde arttırılması son derece önemliydi. Papalık maliyesi, siyasi ve askerî hadiselerin etkisiyle birlikte gelişmeye başladı.²² Savaşlar, Papalığın gücünü zayıflatma ihtimalini yanında getiren kıtlık dönemleri ve ön görülemeyen diğer durumlar Papalık Devleti'nin mali kaynaklarını tüketti.

1600'lerin ortalarından itibaren, yani büyük değişim döneminin sona ermesiyle birlikte, hazinenin kamu borçlarının altında ezilmesi ve vergilendirmenin o zamana değin görünen en yüksek seviyeye ulaşması gibi iktisadi gerilemenin başlangıcını simgeleyen unsurlar, Papalık'a ait mali politikaların daha az devingen olduğunu göstermektedir. Komisyon bütçeleri ve hesapları, her yıl aynı olmasa da, çok benzer sayılarla genel bir istikrarı yansıtmaktadır. Sık sık yeni bir papanın seçilmesi ve söz konusu mevkiye seçilen bir papanın uzun yıllar boyunca görev yapamaması²³ Komisyon'un uzun vadede tutarlı bir iktisat politikası geliştirmesini engelledi. Dönem boyunca maliye politikasının en yenilikçi girişimi olarak nitelendirilebilecek 'tassa de milione'nin 1708'de uygulanmasına rağmen sadece mütevazı bir gelir elde edebildi. 1766'dan 1773'e kadar Genel Sayman olarak idari deneyim kazanmış Pius VI Braschi'nin seçilmesine değin sistemi etkileyecek derecede ciddi değişiklikler yapılmadı. Emlak vergisinin uygulanmasına yönelik bir yasa, hararetli tepkilerin doğmasına sebep oldu ve büyük ölçüde kullanılmadan öylece kaldı. Buna karşın, 1786'da devlet sınırlarında uygulanmaya başlanan yeni gümrük vergileri daha etkili oldu. Merkez ile taşra arasında uzun yıllardır varlığını sürdüren ince mali dengeyi değiştirmeyi amaçladı.²⁴ Ancak Napolyon'un İtalya'yı istila etmesi, mali alanda yapılan bu yeniliklerin doğurabileceği muhtemel yapısal sonuçların önüne geçti.

22 Partner, 'The Papacy and the Papal States', s. 371.

23 R. Ago, *Carriere e clientele nella Roma barocca* (Bari: Laterza, 1990), s. 23.

24 C. Capra, 'Le finanze degli stati italiani nel secolo XVIII', içn. *L'Italia alla vigilia della rivoluzione francese* (Roma: Istituto per la storia del risorgimento italiano, 1990), s. 151.

Bununla birlikte, o dönemden günümüze ulaşan bol miktardaki kayıt ve defterin uzun vadede incelendiğinde, mali devletin oluşum süreci, daha önce olduğundan, çok daha tutarlı ve verimli görünmektedir.²⁵

Bütçeler

Papalık Curia'sı, eski bir muhasebe geleneğiyle faaliyet gösteriyordu. Daha on dördüncü yüzyılın başlarında, Avignon'daki papalık sarayında ileri bir kamu muhasebesi okulu kurulmuş ve neredeyse tüm yüzyıl boyunca düzenli olarak gelir ve gider hesapları kaydedilmişti. Papa'nın Roma'ya dönüşüyle birlikte, muhasebe daha az profesyonel hale geldi ve Floransalı veya Cenevizli büyük bankerlere emanet edildi. Bilançolar genel itibarıyla papalık seçimlerinde veya Curia mevcut kaynaklara dair genel bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğunda belirli fasıllarla hazırlandı.

Bunula birlikte, hesaplar, çeşitli hazinelerden, Roma'dan ve diğer bölgelerden toplanan vergilerden elde edilen tüm muhtemel gelir türlerinin yalnızca genel bir toplamını temsil ediyordu.

Çok sayıda faaliyet merkezinden veya bağımsız bankadan elde edilen gelirler veya vergilerin tahsili için Curia veya bayiliklere ödenen tutarlar ile yükleniciler tarafından toplanan fiili tutarlar arasındaki açıklar üzerinde genel bir kontrol mevcut değildi.

On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren, hesaplar yıllık olarak hazırlanana kadar daha düzenli hale geldi. Komisyon'un baş muhasebecisi Nunziato Baldocci'nin direktifleri sayesinde muhasebe sistemi iyileştirildi.²⁶ 1746'da on dört farklı ana defter hesabının benimsenmesiyle birlikte Komisyon'un tüm muhasebe

25 A. Caracciolo, 'I Bilanci dello Stato ecclesiastico fra XVI e XVIII secolo: una fonte e alcune considerazioni', *Méthodologie de l'Histoire et des sciences humaines: mélanges en l'honneur de Fernand Braudel* (Toulouse: Privat, 1973), s. 99-103, on altıncı yüzyılın sonlarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar yıllık bilançoların önemini vurgulayan ilk kişiydi. Belgeler 'Camerale II - Conti di entrata e di uscita della Camera', Archivio di Stato di Roma'da (bundan sonra ASR) tutulur.

26 Ayrıntılar ve muhasebe kriterleri G. V. Parigino'da (d.), *Il bilancio pontificio del 1657* (Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1999), s. 16-19.

sistemi baştan düzenlendi.²⁷ Bu yeni hesap kalemleri arasında, Roma'nın genel gümrüğü için ayrı bir bölüm yer almaktaydı ve bu defterde düzenlenen kazançlar Papalık maliyesi için hayati önem taşımaktaydı. Bilançolara gelince, fazlalar ve açıklar genellikle yıldan yıla birbirini telafi etti. Mali durum istikrarlıydı ve Komisyon XIV. Benedict'in papalığı (1740-58) sırasında bazı müspet sonuçlar elde etti. Kayıplar, Şekil 12.2'nin gösterdiği gibi, yalnızca yüzyılın son on yılında devamlı hale geldi.²⁸

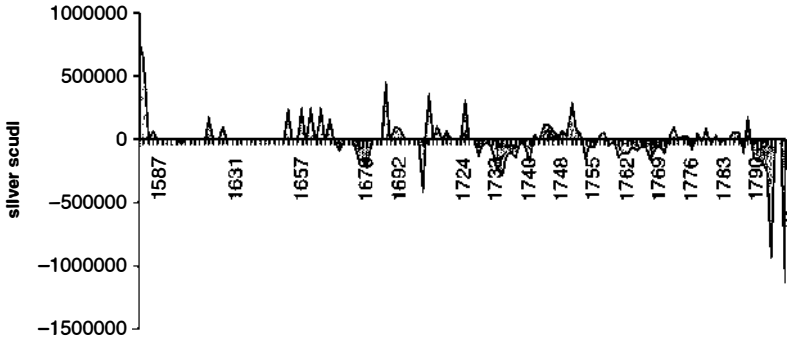
Eldeki belgeler, hesaplamalar, raporlar ve karşılaştırmalar yoluyla yapılan değerlendirmeler 1700'lü yıllar boyunca kamu mali dengesini koruyabilmek adına sarfedilen mühim çabaları göstermektedir. 1712'de, Roma gümrüklerinin gelir ve giderleri, Komisyon'un başkentini gümrüklerini özel olarak yönetmeye başladığı ve geleneksel dokuz yıllık imtiyazları özel bankacılarla bıraktığı hassas dönemde, 1689 ile 1707 arasındaki neredeyse on sekiz yıl boyunca incelendi. 1631 yılına ait bilançoyla uzun vadeli bir karşılaştırma yapabilmek için, Komisyon tarafından 1731'de özellikle vilayetlerden elde edilen gelirlerle belli bir faiz oranı üzerinden alınan kamu borcunun toplam miktarına odaklanan bir taslak çıkarılmıştı. Daha sonra, mali durum kritik hale geldiğinde, Komisyon, 1780'den 1790'a kadar on yıllık bir dönem için tüm gelir kaynaklarını ve her türlü harcamayı içeren kapsamlı bir tablo hazırlamıştı.²⁹ Kamu borçlarının ödenmesiye her zaman bol miktarda belge bırakmıştır.

27 Capra, 'Le fi nanze degli stati italiani', 153.

28 Not 17'de Şekil 12.1 için belirtilen kaynaklar.

29 'Camera II – Conti di entrata e di uscita della Camera', c. 5, 7, 14, ASR.

Şekil 12.2. Komisyon hesaplarının yıllık bakiyesi

Borç

Papalık borçlarının tarihi, Apostolik Komisyonu tarafından sergilenen etkin mali yönetiminin bir diğer yansımasını göstermektedir. Papalığın borçlanması 1526'da başlamış ve on altıncı yüzyılın ikinci yarısında artarak devam etmiştir. Floransa örneğini müteakiben, borçlanma için çıkarılan ve monte olarak adlandırılan her bir devlet tahvili, nominal olarak 100 Roma scudisi değerindeki luoghiden (senetlerden) meydana geldi. Kaydıhayatla irad akitleri yıllık faizi yüzde 12 arttırırken, uzun vadeli devlet tahvillerinin sunduğu faiz seçeneği yalnızca yüzde 10 civarındaydı. Ancak kısa sürede, on altıncı yüzyılın sonu itibariyle, bu faiz oranları sırasıyla yüzde 10'a ve yüzde 5'e düştü.³⁰ 1684-1687 dönemine kadar birikmiş durumdaki borçlar, çeşitli finansal operasyonların neticesinde yüzde 3'lük bir faiz oranıyla Monte of Saint Peter adlı konsolide genel bir borca dönüştürüldü.³¹ Bir buçuk yüzyıldan biraz fazla bir süre içinde Curia, 187 *monti* basımına izin verdi. Bu montilerin³² 71 adet merkezi hazinenin ihtiyaçları için çıkarılmışken 55 montiyle

30 F. Piola Caselli, 'La diffusione dei luoghi di monte della Camera Apostolica alla fi ne del XVI secolo. Capitali investiti e rendimenti', in *Credito e sviluppo economico in Italia dal Medio Evo all'Età Contemporanea* (Verona: Gafi che Fiorini, 19), s. 198, 200, Tablo I ve II.

31 R. Masini, *Il debito pubblico pontifi cio a fine Seicento. I monti camerali* (Citt àdi Castello: Edimont, 2005), s. 136-7.

32 Editörün Notu: Monti, bir tür devlet tahvilidir.

Roma soylularının borçları ödendi. Geriye kalan tahvillerin 23'ü Roma şehri için ve 38'i diğer şehirler içindi.³³

O andan itibaren, yeni sorunlar eskilerin yerini aldı. Son papalık kredisi, 1793'te hem ordunun masraflarını karşılamak hem de kıyı şeridini güçlendirmek için alınan yüzde 3 faiz oranıyla toplam 600.000 *scudi* değerinde *Monte Nuovo*'ydu. 6.000 *luoghi* iki yıl içinde müşteri buldu, bu da papalık tahvillerinin hâlâ talep edildiğini gösterdi. Sermayenin üçte biri Cenevizli ve Floransalı aileler tarafından yatırıldı ve her tahvilin piyasa fiyatı her zaman nominal değerinin üzerindeydi.³⁴

Genel olarak, papalık borcunun miktarı başlangıçta 200.000 *scudi* iken 1592'de 5,6 milyona, 1657'de 28 milyona çıktı ve on yedinci yüzyılın sonuna doğru 40 milyon *scudide* sabitlendi. On sekizinci yüzyılda hem papalık hem de Roma şehrinin -asillerin ve küçük şehirlerin borçları hariç- toplam borç miktarı 40 ilâ 50 milyon *scudi* arasında kaldı ve yalnızca bu yüzyılın son on yılında bir artış kaydedildi.³⁵ Borcuna rağmen, papalık asla iflas etmedi ve faizler her zaman düzenli olarak ödendi. Nitekim, Komisyon'un düzenli şekilde tahvil çıkarması ek gelir sağlayabildi. Yeni devlet tahvilleri nominal değerlerinin altında bir fiyata ikincil piyasalardaki genelde iyi bir kâr marjıyla alım yapan bankarlara ve katılımcılara satıldı. Ayrıca bankacılar Roma'daki oldukça kârlı vergi toplama benzeri daha fazla kamusal hizmetleri üstlenebilmek için başvurdular.

Piyasa fiyatları tahvillerin itibari değerinden daha yüksek kaldı. 1782 gibi geç bir tarihte, yüzde 3 faiz oranıyla 3.937 tahvil, nominal değer her 100'ü için 127 *scudi* fiyatına satın alındı.³⁶ Komisyon tarafından 1576'da 22 Roman *baiocchiden* ödenen kişi

33 'Camerale II – Archivio della Camera', c. 10, ASR.

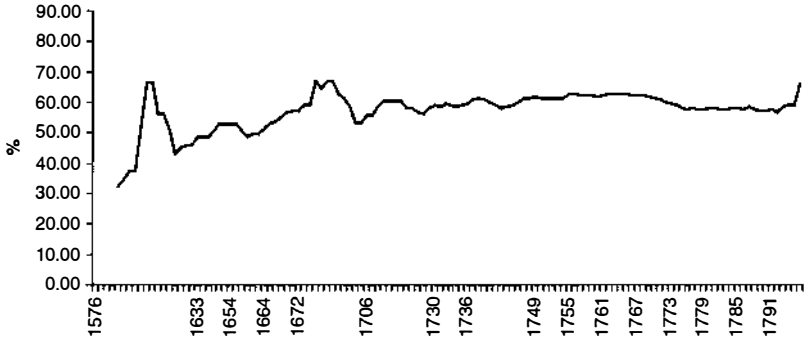
34 D. Strangio, 'Debito pubblico e defi cit di bilancio dello Stato della Chiesa. Il Monte Nuovo della difesa (1793–1814)', *Studi romani* 48 (2000), 98.

35 D. Strangio, *Il debito pubblico pontifi cio. Cambiamento e continuità nella finanza pontifi - cia dal periodo francese alla restaurazione romana* (Padova: Cedam, 2001), Tablo 1, s. 59–65.

36 D. Strangio, 'Debito pubblico e riorganizzazione del mercato finanziario nello Stato ecclesiastico nel '700', *Roma moderna e contemporanea* 2 (1994), 83–103, 188.

başına faiz ödemeleri, 1657'de 73'e ulaştı ve sonraki yüzyılın sonunda yavaş yavaş 56 *baiocchi*ye düştü.³⁷

Şekil 12.3. Borç faizleri

Sonuç olarak, papalık borcu her zaman kontrol altında tutuldu. Ödenen faiz, 17. yüzyılın ilk yarısında hızla arttı ve daha sonra Şekil 12.3'te görüldüğü gibi, toplam yıllık gelirin yaklaşık yüzde 60'ında sabit kaldı.³⁸

Kamu borcunun yönetimindeki başarı büyük ölçüde iki nedenden kaynaklanıyordu. Her şeyden önce, Komisyon'un her bir tahvil ihracı, kesinlikle güvenilir kabul edilen mali kaynaklar veya mülkiyetindeki diğer unsurlar tarafından güvence altına alındı, öyle ki, faizin düzenli ödenmesi konusunda hiçbir şüpheye mahal bırakmadı. İkincisi, faiz oranları, diğer alternatif yatırımlarla karşılaştırıldığında, taşınmaz mallar bir tarafa bırakılırsa, her durumda kazançlıydı

Apostolik Komisyonu, risk almadan, dönemine göre yeterince şeffaf bir şekilde, son derece verimli idari mekanizmalar aracılığıyla mevduat sahiplerinin güveninin nasıl kazanması gerektiğini de biliyordu. Bu durum, *montinin* dolaşımına ilişkin bir borç

37 F. Piola Caselli, 'Public debt, state revenue and town consumption in Rome (sixteenth – eighteenth centuries)', M. Boone, K. Davids ve P. Janssens'de (d.), *Urban public debt. Urban government and the market for annuities in Western Europe (14th–18th centuries)* (Turnhout: Brepols, 2003), s. 96, Tablo II.

38 Şekil 12.1 için not 17'de belirtilen kaynaklar.

yasasının 1615'te yayınlanmasıyla kanıtlanmıştır. Komisyon, 1686'da farklı faiz oranlarından yaralanan dolaşımdaki tüm devlet tahvillerinin yüzde 3 oranında yeni tahvillerle değiştirilmesine karar verdiğinde, eski tahvillerin her biri yaklaşık 130 scudi şeklinde hesaplanan bir piyasa fiyatı üzerinden geri ödenmesi teklif edildi. Tahviller, idari masrafları karşılamak için tahsil edilen bir satın alma vergisi haricinde tüm vergilerden muaf tutulmuştu. Bu tahvilleri elde edebilmek için komisyoncuları talep ettiği arabuluculuk maliyetini de eklemek gerekir.³⁹ Bu nedenle, özel tasarruf sahiplerinin ve yerel yatırım kurumlarının piyasaya çıktıklarında hemen yeni *luoghi di monte* devlet tahvilleri satın almaları şaşırtıcı değildir. Müşteriler arasında zanaatkârlar, ofis çalışanları ve uzmanlaşmış işçiler vardı ve bonoların yüzde 27'si kadınlar tarafından satın alınmıştı.⁴⁰

Mali Sistem

Reform Hareketi'ni müteakiben Papalık mali sisteminin gelişimi, *montinin* kabul edilmesi ve bir dizi doğrudan vergi aracılığıyla gerçekleşti; ikincisi, asgari miktarda bir gelir sağladı.⁴¹ Vergilendirme, tüketime yönelik bir dizi ağır verginin yürürlüğe girmesiyle 1630 ile 1650 arasında zirveye ulaştı.

Bundan sonra, kısa bir Kilise aydınlanma döneminde, devlet sınırlarında tek bir tarifenin uygulanması ve iç geçiş ücretlerinin kaldırılmasıyla birlikte toplanan vergi miktarının düştüğü gözlemlendi.

Mali devletin teşekkülüne yönelik ilk işaret, 1531 ve 1536'da ocak başına bir dükalık istisnai vergilendirmesiyle geldi. Daha sonra din adamlarına iki yeni ondalık vergisi ve Yahudilere uygulanan yirmide birlik yeni bir vergi uygulaması yürürlüğe

39 Papalık borcunun ne kadar verimli olduğu için ayrıca bkz. F. Piola Caselli, 'Public debt in the Papal States: financial market and government strategies in the long run', F. Piola Caselli'de (d.), *Government debts and financial markets in Europe* (London: Pickering & Chatto, 2008), s. 107-8.

40 Masini, *Il debito pubblico pontificio*, s. 177.

41 Ağırlıklı olarak 18. yüzyılda vergiler ve borç arasındaki bağlantılar için bkz. D. Strangio, 'Debito pubblico e sistema fiscale a Roma e nello Stato pontificio tra '600 e '700', S. Cavaciocchi'de (d.), *Fiscal systems in the European economy from the 13th to the 18th centuries: atti della 'Trentanovesima settimana di studi'*, 2 cilt (Firenze University Press, 2008), C. 1, s. 500-3.

girdi. Bu yeni uygulamaları, Perugia, Rimini ve diğer küçük kasabalardaki isyanları tetikleyen bir mali önlem şeklinde düşünülen tuz vergisindeki bir artış takip etti. 1543'te, yılda 300.000 *scudi* toplamak için topraklar üzerine bir *sussidio trienali* getirildi ve kısa sürede yıllık ödenen düzenli bir vergiye dönüştü. Bunu 1553'te et vergisi, 1585'te şarap vergisi ve 1588'de papalık filosunu finanse etmek için ek bir vergi izledi.⁴² Vergi oranları belirsizdi ve yerel seçkinlerle yapılan müzakereler aracılığıyla belirleniyordu.

On yedinci yüzyılda, vergiler esas olarak tüketim üzerine odaklanırken tütün ve alkollü içkiler üzerindeki tekelleri de içeri-yordu. Tuz, et ve şarap fiyatlarındaki artışları, 1630'da Roma için yeni bir servet vergisinin uygulanması izledi. 1662'de vergi indirimi için bir program başladı ve tuz, un ve et fiyatları düştü.⁴³ 1681'de Curia'daki memurlar ve dinî toprak sahipleri için vergi muafiyetleri kaldırıldı. 1702'de soylular için tüm vergi muafiyetleri sona erdi. 1708'de Avusturya'ya karşı savaşan ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına yılda bir milyon *scudilik* bir meblağa denk gelen yeni bir "Milyon Vergisi" uygulanmaya başlandı. Bu vergi, her bölge için tahmin edilen gelir üzerinden hesaplandı ve mükellef başına 59 ile 157 *baiocchi* arasında bir gelir sağlaması bekleniyordu.^{44 45}

Doğrudan ve Dolaylı Vergilendirme

Çoğu durumda, doğrudan ve dolaylı vergilendirme arasındaki ayrımlar oldukça teoriktir ve yalnızca onları oluşturan resmi belgelerde yer alan atıflar aracılığıyla tespit edilir ve genellikle yerel vergilendirmenin gerçek niteliğiyle herhangi bir bağlantısının olduğu söylenemez. On yedinci yüzyılın sonuna kadar, Papalık Devleti'nin kendine ait bir mali bürokrasisi bulunma-

42 On altıncı yüzyıl vergi sisteminin bir taslağı E. Stumpo'dadır, *Il capitale finanziario a Roma fra Cinque e Seicento. Contributo alla storia della fiscalità pontificia in età moderna (1570-1660)* (Milano: Cedam, 1985), s. 102-19.

43 Colzi, *Il debito pubblico del Campidoglio*, s. 130.

44 L. Nina, *Le finanze pontificie sotto Clemente XI (Tassa del milione)* (Milano: Treves, 1928), s. 321 ve Strangio, 'Debito pubblico e deficit di bilancio', s. 91-2.

45 Records, reports and projects published from 1748 onwards are kept in 'Camerale II - Dogane', C. 2, ASR.

maktaydı. Vergi tahsilatı, vergi mükelleflerinden söz konusu vergileri toplamakla yetkili kılınmış hazine memurlar, bankacılar ve yükleniciler aracılığıyla yapılmaktaydı. Yükleniciler daha sonra, uygun gördükleri şekilde *pesi camerale* toplamakta neredeyse serbest bırakılan yerel yetkililerden ödeme talep etmişlerdi.⁴⁶ Curia tarafından gelir veya mülk üzerinden nominal olarak alınan bu vergiler, daha sonra bir tüketim vergisine dönüştürülebildi ve hatta toplumsal mülkiyetten elde edilen getirilerin bir parçası olarak da ödenebildi.

Papalık bilançolarında yer alan kayıtlar arasında geçiş ücretleri, tüketim vergileri ve gümrük vergileri şeklinde sınıflandırılan dolaylı vergiler açıkça görülmektedir. Ancak geliri doğrudan veya dolaylı vergilendirme biçimlerinden elde edilen farklı meblağlar olarak mümkün değildir. Bu ayrım ancak yerel vergilendirme incelenerek yapılabilir. Genel itibarıyla, yerel özerklik geleneğinin kısmen varlığını sürdüren yerlerde sadece emlak vergileri, geçiş ücreti veya ek tüketim vergileri arasından biri esas vergi niteliğiyle tahsil edilmekteydi. Soyluların hüküm sürdüğü bölgelerde yalnızca ek tüketim malları vergilendirmeye tâbi tutuldu. Büyükşehirler ise genellikle dolaylı vergileri ve bazı harçları ödemekle mükellefti ve doğrudan vergilendirmeden muaftı. 1708’de güçlü Ferrara ve Bologna şehirleri, ordunun masraflarının karşılanabilmesi için tüm kentlerin ve özerk toplulukların tâbi kılındığı ağır bir vergiden tamamen muaf tutulmuştu.

Imola, Assisi ve Corneto şehirleri için yerel bütçeleri oldukça düşündürücüdür. 1520-1605 yılları arasında Imola’da toplanan gelirler yüzde 545 arttı. Söz konusu toplamın yüzde ‘i toprak vergilerinden, geri kalanı ise belirli tüketim maddeleri üzerinden talep edilen bazı özel vergiler aracılığıyla (gabella grossa, değirmen vergisi, şarap ve et üzerinden alınan diğer vergiler) temin edilmişti.⁴⁷ 1520’de Curia vergileri kentin harcamalarının yüzde 60’ına tekabül ederken, bu oran yüzyılın sonuna doğru yüzde 80’e ulaştı.

46 Gardi, ‘La fiscalit à pontificia’, 534.

47 C. Rotelli, ‘La finanza locale pontificia nel Cinquecento: il caso di Imola’, Studi Storici 9 (1968), 141–2.

Assisi'de 1680 yılına kadar doğrudan ve dolaylı vergiler kabaca eşitti. Daha sonra tüketim vergileri azaldı.⁴⁸ 1460'ta Curia vergileri Assisi'nin tüm gelirlerinin yüzde 75'ine denk gelirken kırk yıl sonra bu oran yüzde 65'ine düşmüştü. 1660 yılında teslim edilen toplam miktar yaklaşık 7.000 *scudiye* ulaştı ve kırk yıl sonra 5.000 *scudiye* düştü.⁴⁹ Corneto müreffeh bir yerdi ve orada toplanan vergilerin yüzde 45'i Curia için yeterliydi, ayrıca et tüketiminden alınan vergiler bu yükümlülüğü fazlasıyla karşılıyordu. Kentin geliri emlak vergilerinden sağlanıyordu.⁵⁰

Yukarıda ifade edilen bilgiler, şehir yönetiminin erişemeyeceği yerlerde ancak tüketim malları üzerinde uygulanan vergilerin toplanabileceğini göstermektedir. Ayrıca, yerel olarak alınan vergilerin üçte ikisi veya daha fazlası Curia tarafından değerlendirilmişti. Tapu sicillerinden yoksun olan Papalık Devleti'nde, merkezi hükümetin vergilendirme amacıyla arazinin gerçek değerini hesaplayabilmesi mümkün değildi. 1681'de düzenlenen tapu sicili, yeminli vergi beyannamelerine dayanıyordu ve hiçbir zaman fiilen kullanılmadı. 1777 ve 1783 yıllarında VI. Pius tarafından hazırlanan ikinci kayıt Piano da hiç kullanılmamıştır. Roma çevresindeki kırsal alanlara gelince, 1743 ve 1764'te yayınlanan yasalar, mülk ve topraktan elde edilen gelirler üzerinden vergi alınmasına ilişkin hükümler içeriyordu. Ancak bunlar da uygulanamadı. Arazi kiralari, kentsel emlak ve beylik aidatlarından elde edilen gelirin vergilendirilmesine yönelik bir başka girişim de 1793'te yapıldı.⁵¹ Elde edilen sonuçlar istenilen düzeyde değildi.

Şehir Gümrükleri

Buna karşılık, gümrük sistemi çok iyi organize edilmişti ve Papalık hazinesine güvenli ve kolay hesaplanabilir bir gelir sağlıyordu. Pek çok Avrupa ülkesinde alışlageldiği gibi, gümrük

48 A. M. Girelli, *La finanza comunale nello Stato Pontificio. Il caso di Assisi* (Padova: Cedam, 1992), s. 58.

49 A.g.e., s. 40–9, 58 ve 62–3.

50 A. M. Girelli ve S. Masi, 'In tema di finanza locale. Un progetto di ricerca per la storia dello Stato Pontificio. Il caso di Corneto', in *Annali del Dipartimento di Studi Geoeconomici Statistici Storici per l'Analisi Regionale* (Bologna: Pàtron, 2000), s. 154.

51 Strangio, 'Debito pubblico e deficit di bilancio', s. 93–4.

vergileri kiralanıyordu veya yetkililer aracılığıyla toplanıyordu. Devlet idareleri, karmaşık işlemleri yönetecek durumda değildi ve bunları önceden belirlenmiş bir kira ve bedel karşılığında ticari bankalara devretti. Büyük yükleniciler, sırayla ya tahsilatı yönetmeyi tercih etti ya da vergileri diğer girişimcilerin kullanımına sundukları bir sermaye haline getirdiler ve kârı paylaştılar. Papalık Devleti'nde Curia peşinat beklemiyordu. Vadesi gelen tutarın, borçlanma sürecini yöneten ve Papalık borcunun faiz peşinatlarını düzenleyen bankacılara ödenmesinden memnundu.

Karmaşıklığına rağmen, gümrükler kusursuz bir şekilde yönetiliyordu ve tuz vergisiyle birlikte Curia'nın gelirlerinin artan bir payını oluşturunuyordu. Curia olağan bir şekilde rekabete açık ihalelerle gümrük vergilerinin dokuz yıllık sözleşmeler çerçevesinde kiraya verilmesini teklif etti.⁵² Yükleniciler, teknik uzmanlığın yanı sıra bankacılardan garanti talep etti. Sabit tutarlar ödemek için sözleşme yaptılar ancak değerlendirmeye tâbi malların yaklaşık bir tahminine dayalı olarak daha yüksek bir getiriyi sağlayacağına güvenebilirlerdi. İşlemler çok spekülatif ve Curia tarafından hazırlanan ayrıntılı sözleşmeler, tesadüfi olayların vergi getirilerini değiştirmesi durumunda, sabit kira koşullarına göre ödenmesine ilişkin hükümler içeriyordu. 1575 civarında, ihale usulü neticesinde elde edilen vergi geliriyle Roma'daki gümrüklerden elde edilen net gelir arasındaki fark, yılda yüzde 10 ilâ 20 arasında değişiyordu.⁵³ Sonraki yüzyılın başında et için perakende sabit fiyatları ile Curia tarafından kirayı hesaplamak için kullanılan fiyatlar arasındaki fark yüzde 15'e yakındı ancak bu verginin toplama maliyetleri yükleniciler tarafından karşılanmıştı. Vergi gelirleri düştüğü için Roma gümrüğünün yönetimi bankerlerin elinden alınarak 1698'de Curia'ya devredildi.⁵⁴

52 İlk sözleşmeler sadece beş veya yedi yıl için hazırlandı: F. Guidi Bruscoli, 'Banchieri appaltatori e aumento della pressione fi scale nello Stato pontificio tra Quattro e Cinquecento', in Cavaciocchi, *Fiscal systems in the European economy*, C. 1, s. 870.

53 J. Delumeau, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle*, 2 c. (Paris: De Boccard, 1957–59), C. 1, s. 128.

54 F. Piola Caselli, 'Merci per dogana e consumi alimentari a Roma nel Seicento', in *La popolazione italiana nel Seicento* (Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice, 1999), s. 394–6.

Roma gümrüğüne dair ayrıntılı belgelerde görüldüğü gibi, en azından 1600'lerin başlarından itibaren gümrük sistemi kararlılık ve hassasiyetle yönetildi. Gümrük daireleri için sözleşmeler, olası tüm maddeleri içeren ayrıntılı şartnamelere göre yazılmıştır. Bunlar arasında savaş vakaları, doğal afetler (bilfi il 1630 ve 1656'da veba salgını sırasında meydana geldiği gibi) veya Papalık Sarayı'nın Roma'dan altmış milden daha uzakta ikamet etmeye zorlayabilecek tatsız olaylar da vardı. Düzenli ticareti aksatabilen tüm bu durumlarda, yıllık ücrette uygun mer-tebede bir indirimle gidildi. Bununla birlikte, 1653'te gümrük memuru Francesco Ravenna'nın bir diffalco veya yıllık ücret kesintisini talep etmesi ve söz konusu talebin değerlendirilmesi gibi vakaların farklı nedenleri olabiliyordu. Söz konusu durum-da, Roma'daki zanaatkâr dükkânlarının üretimi önemli ölçüde artmış, böylece sonuç olarak ithal edilen mal akışı azalmıştı. Gümrük idaresinin hesapları titizlikle hazırlanmış normlara göre tutulmalıydı ve diğer küçük kayıtlarla birlikte bir yevmiye defteri ile defteri kebir içermesi gerekiyordu. 1600'lerde Roma nüfusunun sadece yüzde 25 oranında artmasına rağmen, güm-rük sözleşmelerinin maliyeti bir yüzyıldan daha kısa bir sürede üç katına çıkarak 1593'te 180.000 *scudi*den 1654'te 380.000'e çıktı ve 1689'da 542.000'e ulaştı. - 1689'da imzalanan son sözleşmeler ise özel kişilerle imzalanmıştı. Komisyon kendi bürokrasi sis-temini geliştirdi. Curia'nın etkili üyeleri ve diğer önemli kişiler için vergi muafiyetleri, toplam gelirin yüzde 15'ine tekabül et-mektedir. 1681 senesine gelindiğindeyse bu muafiyetlerin top-lam gelir içerisinde payı oldukça önemsizleşmişti ve ayrıca bu süre zarfında muafiyetlerin sayısı oldukça azaltılmıştı. Genel olarak, Roma gümrük idareleri ihtiyatlı ve dirayetli bir biçimde yönetildikleri izlenimini vermektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren, Komisyon'un muhasebesi özel yüklenicilerin gelir ve giderleri arasında bir denge kaydetmişti. Kârlar hem Curia'nın hazinesinde her an bulunduğu hem de büyük nakit akışlarının kontrol edilebilmesine olanak sağladığı için para sıkıntısı dö-ne-minde oldukça değerli bir hale gelmekteydi.

Sınırlarda Yeni Gümrük Sistemi

On sekizinci yüzyıl boyunca, o dönemde iktisadi ve siyasi çevrelerde filizlenmeye başlayan ve ivedilikle serbest ticarete geçilmesi gerektiğini vurgulayan tartışmalara rağmen, şehir kapılarındaki gümrükler mali yapının ana unsurlarıydı.⁵⁵ 1760'ların sonunda, müstakbel Papa Braschi ve Romalı banker Girolamo Belloni, iç ticareti engelleyen yerel gümrük duvarlarını ortadan kaldırmak ve gümrük vergilerinin daha uygun bir şekilde tahsis edilmesini sağlayabilmek için tanınmış bilim adamları ve ekonomistlerin de yardımıyla bir proje hazırlamaya başladılar. 1775'te, yüksek rütbeli bir subay, altı ay boyunca seyahat ettikten sonra, eyaletin tam çevresini toplam 404 mil boyunca işaretledi. Sonunda, 1786'da, birçok Avrupa ülkesinin yıllardır takip ettiği uygulamalar doğrultusunda, esaslı bir reform planı kabul edildi.⁵⁶ Hem ülkeye yapılan ithalattaki tüm mallar Pazar kategorileri, ölçü ve değerlerine göre ayrılarak vergilendirilecekti hem de Papalık sınırlarına akmaya devam eden yabancı sermaye vergilendirme sürecinin bir parçası olacaktı. İhracat ise yalnızca birkaç özel durumda vergilendirilecekti. Vergilendirme, malların değerinin yaklaşık yüzde 9 ilâ 12'si arasında değişiyor ve bazen lüks ürünler için en yüksek orana ulaşıyordu.

Ertesi yıl Komisyon, içinde Roma'nın da bulunduğu 90 şehrin ve aktif gümrük idarelerinin bir haritasıyla birlikte yeni gümrük düzenini ele alan bir rapor hazırladı. Yeni gümrük sisteminin içerisinde askerlerin ve sivillerin yanı sıra 504 düzenli işçi çalışmaktaydı ve maaşları yıllık 21.000 scudiye tekabül ediyordu. Ofis kirasıysa ek olarak 1.000 scudiye denk geliyordu ve bu sebeple sistemin toplam maliyeti, Roma'nın gümrük idaresi hariç olmak üzere, yılda yaklaşık 22.000 scudi idi. Her şey dikkate alındığında, bu, elde edilen tüm vergilerin yaklaşık yüzde 5'ine tekabül eden mütevazı bir maliyetti. Yeni sistemde de eyalet saymanları kendi topraklarında tahsildarlık yapmaya devam ettiler. Roma'ya gelince, şehir sınırlarında zaten vergilendirilen mallar

55 A. Caracciolo and M. Caravale, *Lo Stato pontificio da Martino V a Pio IX* (Torino: Utet, 1978), s. 502.

56 E. Lo Sardo, *Le gabelle e le dogane dei papi in età moderna* (Roma: Archivio di Stato, 1994), s. 32-4.

yüzde 3 ilâ 6 oranında başka bir vergiye tâbiydi.⁵⁷ Bu açıkça tutarsızdı ancak her zaman olduğu gibi büyük miktarda gelir üreten şehrin yüksek tüketim alışkanlığı tarafından sürdürülebildi.

Sınırlarda gümrük sistemini kurduktan kısa bir süre sonra, Komisyon, işletme maliyetlerinin yaklaşık yüzde 20 arttığını göz önüne alarak, yeni sistemin - en azından Roma için - işe yarayıp yaramadığını belirlemeye çalıştı. Komisyon muhasebecisi Franco Sterlini tarafından yapılan hesaplama, vergi reformundan (1775–84) önceki on yılın ortalama yıllık kârını, reformdan sonraki üç yıllık dönemin (1786–89) kârıyla karşılaştırdı. Genel bir bakış açısıyla, sonuçlar vergi reformundan sonra yeni sistemden tatmin edici bir kazanç sağlandığını ve gıda maddelerinin yaygın biçimde vergilendirilmesi nedeniyle genel olarak net yüzde 10'luk bir vergi artışının elde edildiğini doğruladı.⁵⁸ Romalıların tüketimi hâlâ vergilendirmenin bel kemiği idi. Papalık Devleti'nin diğer büyük şehirlerine gelince, kısa sürede sistemden muaf tutulan ve Papalık topraklarında serbest ticaretlerine izin verilen Bologna, Ferrara ve diğer toprakların direnişini engellemek mümkün değildi. Genel olarak yeni gümrük sistemi bir biçimde değerlendirilmedi. Her ne kadar devletin geliri azalmamış olsa da yerel düzeyde birçok yanlış değerlendirmeyi ve lojistik zorluğu beraberinde getirdi. Yeni sistem şiddetle eleştirildi ve 1794'te sayman Ruffo görevden alındı. Bununla birlikte, sınırlardaki vergilendirme, Roma ile diğer bölgeler arasındaki mali dinamikleri değiştirmede. Uzun vadede, her iki mali kaynak da hemen hemen değişmeden kaldı ve yeni yasanın hemen ardından 1787'de yalnızca geçici bir kayıp yaşandı. Bu kayıp, esas itibarıyla taşrada hissedildi. 1794 ve 1795 yıllarına ait bilançolar kayıp olsa bile, Tablo 12.1, Komisyon'un mali durumunun ancak Napolyon istilasının arifesinde değiştiğini açıkça göstermektedir.

57 'Camerale II – Dogane', c. 4, int. 1 ve 4, ASR.

58 'Camerale II – Dogane', c. 6, int. 4, ASR.

Tablo 12.1. Vergi gelirlerinin kökenleri (Roma scudi)

	Yearly total receipts	Taxation from Rome	%	Taxes from provinces	%	Various income	%
1592	1,601,195	282,999	18	823,360	51	494,836	31
1619	1,790,521	259,004	14	896,257	50	636,260	36
1633	1,934,616	326,622	17	988,029	51	619,965	32
1657	2,684,515	552,486	21	1,429,789	53	702,240	26
1689	2,511,883	547,137	22	1,119,682	44	845,064	34
1706	2,469,005	595,296	24	1,135,460	46	738,249	30
1716	2,390,488	582,880	24	1,148,920	48	659,732	28
1724	2,716,650	669,413	25	1,246,116	46	801,121	29
1736	2,395,459	626,230	26	1,263,292	53	505,937	21
1746	2,220,128	661,510	30	1,040,604	47	518,014	23
1756	2,150,477	647,156	30	1,007,596	47	495,725	23
1766	2,121,499	611,657	29	1,008,404	48	501,438	23
1776	2,343,254	656,084	28	1,134,618	48	552,552	24
1784	2,341,769	610,686	26	1,168,788	50	562,295	24
1785	2,378,166	588,265	25	1,149,741	48	640,160	27
1786	2,420,326	628,633	26	1,149,017	47	642,676	27
1787	2,247,996	614,920	27	980,696	44	652,380	29
1788	2,598,161	632,746	24	1,086,538	42	878,877	34
1790	2,331,097	623,193	27	1,046,067	45	661,837	28
1791	2,351,744	610,168	26	1,128,052	48	613,524	26
1792	2,485,646	596,825	24	1,220,600	49	668,221	27
1793	2,330,425	567,442	25	1,148,395	49	614,588	26
1796	1,824,362	442,820	24	865,907	48	515,635	28

Kaynaklar: 1592 ve 1619: W. Reinhard, Papstfi nanz und Nepotismus unter Paul V. (1605– 1621). Studien und Quellen zur Struktur und zu quantitativen Aspekten des päpstliche Herrschaftssystems, 2 c. (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1974), C. 2, s. 246–8 ve 335–7; 1633: 'Miscellanea Armadio XI', C. 85a, Archivio Segreto Vaticano; 1657: Parigino, Il bilancio pontifi cio del 1657, s. 42–55; 1789–96: 'Camerale II – Conti di'entrata e di uscita della Camera', C. 3–15, ASR.

Mali Yükler

V. Sixtus'un papalığından itibaren, vergiler Komisyon gelirinin üçte ikisini ve daha sonra dörtte üçünü oluşturdu. Roma şehrinin önemi, çevrenin rolüyle ilişkili olarak belirgin bir şekilde büyüdü ve tüm vergi gelirlerinin üçte birine ulaştı. Curia'nın muhasebe kayıtlarında dolaylı olarak sınıflandırılan vergiler yüzde 50 aralığında kaldı ve on yedinci yüzyılın sonunda yüzde 60'a yükseldi. Yerel mali hususlar konusunda daha fazla araştırma yapılmadan kaynakları sınıflandırmanın oldukça zor

olması, geriye kalan yüzde 40'lık bölümün hem doğrudan hem de dolaylı vergilerden oluştuğunu var saymamızı gerektirmektedir. Dolaylı ve dolaysız vergiler arasındaki ayrım zaman içinde muhtemelen yüzde 70/30'dan yüzde 80/20'ye doğru değişmiştir.

Mali baskılarının başlangıç dönemi boyunca sabit kaldığı görülüyor. Bu durum, devletin temel ihtiyaçları kredilere ve borçlanmaya başvurularak karşılanabildiği için meydana gelmişti. Papalık borcunun bir tür gecikmiş vergilendirme olduğu sonradan anlaşıldı. Gerçek anlamda mali baskının hissedilebilir bir hale gelmesiye Barberini ve Pamfili'nin papalık görevini üstlendikleri döneme denk gelmişti. Üstelik bu mali baskı, Roma'da diğer bölgelere nispeten çok daha fazla hissedilmekteydi.

On yedinci yüzyılın ortalarından sonra bu baskı, istikrarlı bir seyir takip etmişti. On sekizinci yüzyılla birlikte mali baskının bir düşüş eğilimine girdiği söylenebilir.

Roma'da ve diğer bölgelerde uygulanan vergilendirme düzeyinde de farklılıklar olduğu açıktır. Nüfus verilerini kullanarak⁵⁹ Roma ve diğer bölgelerde yaşayan vatandaşlarının kişi başına düşen vergi yükünün, Komisyonların muhasebecileri tarafından kaydedildiği haliyle Tablo 12.2'de görüldüğü gibi hesaplamak mümkündür.

On altıncı yüzyılın başlarında, Roma'da vergilendirme önemliydi çünkü hazine için garanti gelir anlamına gelmekteydi. Yüzyılın sonunda, bölge üzerinde tam kontrol sağlandığında, Romalılar devletin diğer vatandaşlarından en az altı kat daha fazla vergi ödüyorlardı. Bu açık farkın ilk açıklaması, dolaylı vergilendirmenin etkinliği ve Roma'daki çok yüksek mal tüketimi olabilir.⁶⁰ Her ihtimalde, diğer bölgelerde sermaye dışındaki tüketim harcamaları hazine kayıtlarında yer almıyorken Roma'daki tek bir *baiocconun* bile Curia görevlilerinin dikkatinde kaçamamıştır.

Roma ve diğer bölgeler arasındaki farklılıkların başlıca nedeni, uygulanan vergilendirme düzeyleriyle bağlantılıydı. Roma'da tüketim malları üzerindeki vergiler, Papalık sınırları içe-

59 The increase of the town population was slightly higher than that of the state: Piola Caselli, 'Evoluzione e finanziaimento', s. 222-3.

60 J. Revel, 'Les privil è ges d'une capitale: l'approvisionnement de Rome à l'époque moderne', Annales E.S.C. 30 (1975), 567.

risindeki herhangi bir yerden daha yüksekti. Papa VIII. Urban döneminde, Roma'ya özgü olmak kaydıyla, vergilendirme düzeyinin en azından on kez arttırıldığı bilinmektedir. Mülk vergisi şehirde altı *scudi* ise, taşradakinin sadece yarısı kadardı. Papa XI. Innocent'in saltanatı sırasında, Roma'da et pound⁶¹ başına 5.4 *quattrini* vergilendirilirken, Bologna'da 3'te ve başka yerlerde 2'de kaldı.⁶² 1689'da bu vergi, düzenli ve dolaysız bir getiri sağladığı için Roma dışında her yerde kaldırıldı. On yedinci yüzyılın sonunda, Roma'da tüketici vergileri beyan edilen değer in yüzde 10'u kadardı. 1788 tarihli *tarifea tassativa* ("gümrük tarifeleri"), Roma vergi sistemiyle Papalık Devletlerinin diğer bölgelerindeki sistem arasındaki ayrımı dolaylı olarak doğrulamıştı. Roma'ya giren malların vergi oranları yarı yarıya arttırıldı.⁶³ Tüketime farklı vergi oranları uygulayan Curia, zengin veya fakir olarak kabul edilenler arasında zengin ve fakir vatandaşları birbirinden ayıran ilkel bir mali baskı modelini hayata geçirdi Curia'nın vergilendirme sistemi, mali hakkaniyete dayanmadı ancak mümkün olan en yüksek geliri elde etmeyi amaçladı. Farklı gelir düzeyleri için farklı oranlar içeren bu model İtalya'da bilinmiyordu; aslında, daha önceden bu sistemin on dördüncü yüzyılda Floransa ve Siene tapu kayıtlarında kullanıldığı görülmüştür.⁶⁴ 17. yüzyılın sonunda, bir dizi Avrupa ülkesi, İngiliz emlak vergi sisteminde açıkça görüldüğü gibi, artan doğrudan vergilendirme uygulamalarının temellerini atıyordu. Papalık vergi sistemi bunu zaten kendi yöntemiyle yapıyordu.

61 Editörün Notu. Pound, sadece İngiltere tarafından kullanılan bir para birimi değildir. Pound aynı zamanda bir ölçü birimidir ve yaklaşık olarak 453 grama denk gelmektedir.

62 Colzi, *Il debito pubblico del Campidoglio*, s. 130.

63 Piola Caselli, 'Merci per dogana e consumi alimentari', s. 398.

64 E. Fiumi, 'L'imposta diretta nei comuni medioevali della Toscana', *Studi in onore di Armando Saporì* (Milano: Istituto editoriale cisalpino, 1957), s. 348.

Tablo 12.2. Kişi başına düşen mali yükler, 1592–1796 (Roma gümüş giulii)

	Rome	Provinces
1592	28.3	4.3
1619	23.5	4.7
1633	29.7	5.2
1657	52.6	8.4
1689	43.8	6.3
1706	44.1	6.1
1716	43.2	6.2
1724	49.6	6.7
1736	46.4	6.8
1746	49.0	5.6
1756	41.5	5.1
1766	39.2	5.1
1776	42.1	5.7
1786	38.6	5.1
1793	34.0	4.9
1796	26.5	3.7

Kaynaklar: Tablo 12.1'deki gibidir.

Son olarak, büyükşehir olmayan bölgeler için yerel vergilere yüzde 30'luk bir artış uygulandığını varsayarsak ve eklersek, Papalık Devleti'nin tüm nüfusu için (sermaye dahil) vergilendirme on altıncı yüzyılın başı ile on sekizinci yüzyılın sonu arasında 0,25-0,3'ten 1-1,2 *scudi*ye yükseltilmiş olarak hesaplanabilir; ilk yüzyılda ikiye katlandığı gibi sonraki elli yılda tekrar ikiye katlandığı görülüyor ancak daha sonra aşağı yukarı sabit kalıyor.⁶⁵ Uzun vadede gümüş sikkenin değer kaybetmesi göz önüne alındığında, kişi başına ödenen vergiler bu nedenle 1525'te 9-10 gram ve 1592'de 21 gram gümüşe eşdeğerdi. 1657'de kişi başına ödenen vergiler 42 gram gümüşe bedeldi ve en yüksek noktasına ulaşmıştır. Daha sonra 1724'te 36 grama ve 18. yüzyılın ikinci yarısında 21-27 grama düştüler.⁶⁶ Carboni'nin rakamlarına göre, diğer Avrupa ülkelerindeki mali yük muhtemelen çok daha yüksekti: 1750'de Venedik'te kişi başına düşen 40.4 gümüş

65 Partner'deki rakamlara göre, 'Papal Financial policy', s. 41, 1525'te devlete vergilendirme, kişi başına yaklaşık iki giuli olabilir.

66 Scudo on gümüş giuliyeye eşitti. Gümüş giulio sikke 1502'de 3.6 sterlin gümüşten 1566'da 2.94 grama, 1684'te 2.91'e ve 1754'te 2.45'e düştü: G. Londoni, 'La monetazione pontificia e la zecca di Roma in et à moderna (secc. XVI – XVIII)', Studi romani 38 (1990), 3–4.

gram, Fransa'da 62.5, Büyük Britanya'da 136.1, Hollanda'da 285 ve Kilise Devletleri'nde sadece 26.5 gümüş gramdı.⁶⁷

Nitekim 1600'lerin ikinci yarısı, Roma tarihinde gerçek bir dönüm noktasıydı. Bu dönem çok az tartışıldı. Tüm mali sistem giderek daha rasyonel ve modern bir hale geldi. Yüzyılın sonunda, özel bankacılığın eskiyen yöntemleri yerine Komisyon bürokrasinin tercih edilmesi, Roma Curia' sındaki birçok geleneksel idari mefhumu alt üst etmişti. Kayırmacılık, soylulara tanınan ayrıcalıklar ve mali muafiyetlere karşı verilen mücadele olumlu sonuçlar verdi. Roma *annonası*, yüksek mahsul verimi sayesinde nakit fazlası üretti. Borcun yönetilebilir bir seviyede tutulması, düşük faiz oranlarıyla mümkün olabildi ve tek bir yatırımcı bile luoghi di monteyi terk etmedi. Vergi gelirleri zayıfladığında, devlet piyangosu herhangi bir mali kaybı kolayca telafi edebilirdi.⁶⁸ İtalyan ekonomisinin çöküşüne rağmen, Papalığın mali ve finansal sistemi, yüksek tüketim seviyeleri ve kendi verimliliğiyle desteklenen uzun süreler boyunca sabit kaldı.

67 M. Carboni, Stato e finanza pubblica in Europa dal medioevo ad oggi. Un profilo storico (Torino: Giappichelli, 2008), Tablo 2.3, s. 62.

68 1784 yılında, Roma piyango net geliri yaklaşık 160.000 scudi idi : F. Colzi, La fortuna dei Papi. Il gioco del lotto nello Stato pontifici cio tra Sette e Ottocento (Napoli: Editoriale Scientifi ca, 2004), s. 97.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mali Kurumların Evrimi: 1500–1914

Şevket Pamuk

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar altı yüzyıl boyunca, Balkanlar ve Karadeniz Bölgesi'nden Anadolu'ya; Suriye, Mezopotamya ve Körfez üzerinden Mısır'a ve Kuzey Afrika kıyıları'nın çoğuna uzanan kıtalararası ticaretin kavşağında yer almaktaydı. On yedinci ve on sekizinci yüzyılın çoğunda, nüfusu 30 milyonun üzerindeydi (Bu nüfusun yarısı veya daha fazlası Avrupa'da ikamet ederken, 7 ilâ 8 milyon arasında değişen bir nüfus Anadolu ve İstanbul'da, geri kalanlarsa Asya ve Kuzey Afrika'daki eyaletlerde yaşamaktaydı). Ancak daha sonraki toprak kayıpları nedeniyle egemenliği altındaki nüfusun sayısı azalmıştı.

Bu büyük, çok etnisiteli imparatorluğu bu kadar uzun süre ayakta tutan iktisadi kurumların tarihçilerinin ilgisini çekeceği beklenebilirdi. Ne yazık ki, E. L. Jones, Rondo Cameron ve David Landes gibi Avrupa dışındaki imparatorluklar hakkında incelemeler yapan ve Avrupa'nın yükselişine dair açıklamalar sunan tarihçilerin son çalışmaları öncüllerinden çok farklı değildir. Bu son çalışmalar, tıpkı ana akım öncülleri gibi, Osmanlı toprak rejimini, imalatçıların, devletin iktisadi uygulamalarını veya sıra-

dan insanların günlük yaşam biçimlerini anlama hususlarına çok az ilgi göstermişlerdir. Bu anlatımlarda Osmanlı İmparatorluğu, iç dinamizm ve farklılaşmadan yoksun, merkezi, yekpare bir varlık olarak tasvir edilir. Landes, Osmanlı İmparatorluğu'nu göçebeler, akıncılar, despotizm, askerî fetih, yolsuzluk ve yağma gibi kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Landes'in bu izahatı indirgemeci bir bakış açısına sahiptir: "Osmanlı İmparatorluğu, tipik bir despotizmdi. Sadece daha cengâver olduğu söylenebilir.¹ Bu bakış açısıyla, ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğü bir kuraldışılık ve hatta bir gizem halini alır. 'Osmanlı İmparatorluğu'nun (Hindistan'daki -Türk-Moğol İmparatorluğu'ndan) daha uzun ömürlü olduğu kanıtlanmıştır. Bu durum başlı başına bir gizemdir. Çünkü yaklaşık iki yüz elli yıllık genişlemeden (1300-1550) sonra, yokuş aşağı gidişi, on yıllar içinde parçalanma ve tasfiyeyi beraberinde getirmeliydi."²

Kenneth Pomeranz, Çin ve Batı Avrupa'nın çekirdek bölgelerini esas alarak yaptığı bir araştırmada, on sekizinci yüzyıl boyunca, yalnızca teknoloji ve günlük ekonomilerindeki gelişme düzeyleri ve eğilimleri açısından benzediğini söylemiştir. Ancak bu tespitin yanı sıra Pomeranz, söz konusu bölgelerdeki iktisadi kurumların işleyişi, toprak ve emek piyasaları, ticarileşme derecesi ve hatta sermaye birikimini yönlendiren yasal ve sosyal düzenlemeler açısından da çok farklı olmadığını savunmuştur. Yeni Dünya tarafından sağlanan büyük miktarda insan gücü ve maddi kaynaklar olmasaydı, Batı Avrupa on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan endüstriyel atılımı deneyimlemeyebilirdi diye vurgular.³ Çin ve Batı Avrupa'nın bazı bölgeleri kurumlar açısından birbirine son derece yakın olsun ya da olmasın, Osmanlı kurumlarının, teknolojisinin, mülkiyet haklarının, toprak piyasalarının ve sermaye birikimini yöneten yasal ve sosyal düzenlemelerin on sekizinci yüzyılda Batı Avrupa'daki süreçlere benzer olduğunu iddia etmek güçtür.

Altı yüzyıllık varlığının büyük bir bölümü göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik bir tarım im-

1 Landes, The wealth and poverty of nations, s. 398.

2 A.g.e., s. 396. Kendime vurgu.

3 K. Pomeranz, The great divergence, China, Europe and the making of the modern world economy (Princeton University Press, 2000).

paratorluğu olduğu söylenebilir. Bu imparatorluğun iktisadi kurumları ve uygulamaları, büyük ölçüde merkezi bir bürokrasinin öncelikleri ve çıkarları çerçevesinde şekillendirildi. Osmanlı İmparatorluğu ve toplumu, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrasya'da değişen koşullara uyum sağlayabilmek için yeniden örgütlenme konusunda hatırı sayılır bir beceri gösterdi. Merkezi bürokrasi, pragmatizmi, esnekliği ve müzakere alışkanlığı sayesinde karşılaştığı birçok zorluğu kontrol altına alabilmiştir. Bu zorlukları ortadan kaldırırken devlete isyan eden toplumsal zümreleri seçme ve bürokrasiye etme gibi yöntemlere de başvurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, sadece askerî teknolojisini değil, aynı zamanda mali, finansal ve parasal kurumlarını da değişen koşullara göre uyarlama konusunda önemli bir esneklik sergilemiştir.

Avrasya'nın diğer Müslüman imparatorluklarıyla, Safeviler ve Babürlerle yapılan bir karşılaştırma, Osmanlı'nın gidişatını daha keskin bir odak noktası haline getiriyor. Bu üç imparatorluğun siyasal iktisadi modeller, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda benzer bir evrim sürecinden geçmiştir. Hepsi, on altıncı yüzyılda uzun bir istikrar, tarımsal genişleme ve artan bir refah dönemi yaşadılar. Bu zenginleşme evresini on yedinci yüzyılda ciddi mali ve askerî zorlukların yanı sıra artan iç çatışmalar izledi. Üç imparatorlukta da merkezi siyasi kurumların düşüşüne, bölgesel ekonomilerin evrimi üzerinde daha fazla söz sahibi olan taşralı seçkinlerin yükselişi eşlik etti. On sekizinci yüzyılda hem Babürler hem de Safeviler kabile istilalarının baskısı altında dağıldı. Babürler İngilizler tarafından ele geçirilirken, Safevilerin yerini bölgesel bir Pers krallığı⁴ (Kaçarlar) aldı.⁵ Buna karşılık, 1770'lere kadar on sekizinci yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için bir toparlanma, istikrar ve ekonomik genişleme dönemi-ydi. 1770'lerden 1830'lara kadar süren savaşlara ve iç çatışmalara rağmen, Osmanlılar yeniden bir arada kalmayı başardılar. Güçlü bir merkezi devlet yapısı ve kurumlarının birçoğu bozulmadan modern çağa kadar ulaşabildi.

4 Editörün Notu: Kaçar Hanedanı, Safevilerin tarih sahnesinden çekilmesini müteakiben İran'daki siyasi karmaşaya son veren bir ailedir. Kaçar Hanedanı Türk asıllı bir aile olarak 1789-1925 yılları arasında İran'ı yönetmiştir.

5 C. A. Bayly, Imperial meridian, The British empire and the world, 1780-1830 (Harlow: Addison Wesley Longman, 1989).

O halde, kendi şartlarında, Osmanlı yönetimi başarılı sayılabilir. Pragmatizm, esneklik, müzakere edebilme yeteneği ve kurumlarının değişen koşullara uyum sağlayabilmesi, Osmanlı Hanedanı'nın modern çağa kadar iktidarını korumasını sağlayan özelliklerdi. Ancak hem Avrupa hem de Asya'daki çağdaşlarının çoğu kendi iktidarlarını korumayı başaramadı. Nihayetinde pragmatizm ve esneklikten yararlanılırken bile değişime yalnızca geleneksel Osmanlı düzeninin korunabilmesi amacıyla gerektiği ölçüde izin verildi. Toprak üzerindeki devlet mülkiyeti, kentsel loncalar ve özel sermaye birikimi üzerindeki kısıtlamalar gibi geleneksel düzenin kilit kurumlarının çoğu on dokuzuncu yüzyıla kadar el değmeden kaldı.

Bu bölüm, bu pragmatizm ve esneklik perspektifinden on altıncı yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı mali kurumlarındaki uzun vadeli değişikliklere genel bir bakış sunmaktadır. Vergi tahsilatı, değer düşüklüğü, iç ve dış borçlanma konularında değişen Osmanlı stratejilerini ve kurumlarını inceler. Devletin maliyesi iyi durumdaydı ve on altıncı yüzyılın son çeyreğine kadar borçlanmaya çok az ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı'nın kamu maliyesi ve özel finans kurumları İslamî kökenlerini korudu ve on yedinci yüzyılın sonuna kadar Avrupa'daki gelişmelerden çoğunlukla etkilenmeden kaldı. Osmanlı İmparatorluğu, çoğu İslam devletinin uyguladığı gibi hem vergi toplayabilmek hem de kısa vadeli borç bulabilmek için iltizam sistemine güvenmeye devam etti. Devlet maliyesi on yedinci yüzyılda ve 1770'lerden itibaren artan bir baskı altına girmişti. Hem özel finans kurumları hem de kamu maliyesi üzerindeki Avrupa etkisi on sekizinci yüzyılda artmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda Avrupa sermaye piyasalarından borçlanması, 1870'lerde temerrüde düşmesine⁶ ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar devlet maliyesinin Avrupalı ya-

6 Editörün Notu: Osmanlı İmparatorluğu'nun temerrüde düşmesi, çok uzun bir mali ve iktisadi sürecin sonunda meydana gelmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Coşkun Tunçer, *Sovereign Debt and International Financial Control: The Middle East and the Balkans*, Palgrave Studies in the History of Finance, 1. Baskı, Hampshire, 2015; Zafer Toprak, *İktisat Tarihi" Türkiye Tarihi-3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, haz., Metin Kunt, Sina Akşin, vd., 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, IX. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

tırmacılar tarafından kısmen kontrol edilmesine yol açmıştı. Bu bölüm, Osmanlı ekonomisinde para ve kredi kullanımına dair genel bir bakışla başlamaktadır.

Para ve Kredi

Uzun zaman boyunca Balkanlar ve Anadolu'da para kullanımının uzun mesafeli ticaret ve kentsel üretimin bazı bölümleriyle sınırlı olduğu varsayılmıştır.⁷ Bununla birlikte, son araştırmalar, kentsel nüfusun ve kırsal bölgelerdeki bazı kesimlerinin, on beşinci yüzyılın sonunda zaten nakdi ekonominin bir parçası olduğunu göstermiştir. Daha da önemlisi hem madeni paranın artan mevcudiyeti hem de kırsal ekonominin giderek ticarileşmesi nedeniyle, on altıncı yüzyılda para kullanımında önemli bir artış meydana geldi. Bu önemli gelişmenin kanıtları bir dizi kaynaktan gelmektedir. Birincisi, son araştırmalar, on altıncı yüzyılda nüfus artışına ve kentleşmeye, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik bağlantıların büyümesinin eşlik ettiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, Balkanlar ve Anadolu'da, köylülerin ve daha büyük toprak sahiplerinin ürünlerinin bir kısmını kent sakinlerine satabildikleri yoğun bir dönemsel pazar ve alışveriş fuarları modeli ortaya çıkmıştır. Bu pazarlar aynı zamanda göçebelerin hem köylülerle hem de şehirli nüfusla temasa geçmeleri için önemli bir fırsat sağlamıştır. Kırsal nüfusun büyük iş kollarındaki üreticiler, bu pazarlara katılarak özellikle küçük gümüş akçeyi ve bakır *mangırı*, madeni para olarak kullanmaya başladı.⁸

On altıncı yüzyılda artan nüfus yoğunluğu, sadece kentsel alanlarda takas yoğunluğunu arttırmakla kalmamış, aynı zamanda kırsal nüfusun büyük iş kollarını da bu sürece dahil etmiştir. Balkanlar ve Anadolu bu açıdan kesinlikle benzersiz

7 F. Braudel, *Civilization and capitalism, 15th–18th century*, Cilt. III: the perspective of the world (New York: Harper and Row, 1984), s. 471–3.

8 S. Faroqhi, 'The early history of Balkan fairs', *Südost-Forshungen* 37 (1978), 50–68; S. Faroqhi, 'Sixteenth-century periodic markets in various Anatolian sancaks', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 22 (1979), 32–80; S. Faroqhi, 'Rural society in Anatolia and the Balkans during the sixteenth century', *Turcica* 9 (1977), 161–96 ve 11 (1979), 103–53; H. İnalçık, 'Osmanlı İdare, Sosyal, ve Ekonomik Tarihiyle ilgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler', *Belgeler X* (1981), 1–91.

değildi. Braudel'in işaret ettiği gibi, nüfusun geniş kesimleri tarafından pazarların daha sık tercih edilmesi ve para kullanımının yaygınlaşmasına yönelik aynı eğilim Batı Akdeniz bölgesinde de hüküm sürdü.⁹ Batı Akdeniz'deki gelişmeler tarihçilerin büyük ilgisini çekmiş olsa da Doğu Akdeniz örneğinde bu eğilimin ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel sonuçları da henüz yeterince incelenmemiştir.

İslam'daki faiz yasağının kredinin gelişmesini engellediği ya da en iyi ihtimalle onun yoluna katı engeller koyduğu varsayılmıştır. Benzer şekilde, mevduat bankacılığının ve bankaların kredi vermesinin görünürdeki yokluğu, birçok gözlemciyi, İslam toplumlarında genel olarak finansal kurum ve araçların var olmadığına ikna etmiştir. Yüksek faizli işlemlere karşı ilhamını dinden alan bir yasağın, Orta Çağ boyunca Akdeniz'de hem İslam dünyası hem de Batı Hristiyan dünyası tarafından paylaşılan güçlü bir özellik olduğu doğrudur.¹⁰ Tefecilik ve faiz için Arapça bir terim olan *riba* uygulaması, Kur'an'daki bazı bölümlerde ve sonraki tüm İslamî dinî metinlerde sert bir şekilde kınanırken, hanidir klasik dönemde İslam hukuku, Geç Orta Çağ döneminde Avrupa'da tefecilik karşıtı yasaklardan kaçınıldığı gibi, aynı yasakların üstesinden gelinebilecek çeşitli araçlar sağlamıştır. Esas olarak "çifte satış" modeline dayanan çeşitli hukuk kurulları, hukukçular tarafından coşkuyla onaylanmadıysa da en azından geçersiz ilan edilmedi. Dolayısıyla, ticari kredi için faizli borç kullanılmasının önünde aşılmaz bir engel kalmamıştır.

Ne faiz ve tefeciliğe karşı İslamî yasaklar ne de resmi bankacılık kurumlarının yokluğu, Osmanlı toplumunda kredinin genişlemesini engelleyemedi. Merhum Ronald Jennings, kadı sicillerini kullanarak, on altıncı yüzyılda Anadolu'nun Kayseri, Karaman, Amasya ve Trabzon kentlerinde ve çevresinde yoğun bir borç ağının ortaya çıktığını göstermiştir. Çalışmasının kapsadığı yirmi yıllık süre boyunca, borçlarla ilgili binlerce dava kaydını buldu. Her aileden çok sayıda erkek ve kadın, söz konu-

9 F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*, 2. b., 2 cilt (London: Collins, 1972) C. I, s. 355-461.

10 Faiz üzerine klasik İslami görüşlerin yakın tarihli bir tartışması için bkz. N. A. Saleh, *Unlawful gain and legitimate profit in Islamic law: Riba, Gharar and Islamic banking* (Cambridge University Press, 1988), s. 9-32.

su kadı sicillerinde, ailenin diğer üyelerine ve yabancılara borç veren ya da diğer insanlardan borç alan şeklinde kaydedilmiştir. Bu kadı sicilleri, kredi kullanımının kentsel ve hatta kırsal toplumun tüm kesimlerinde yaygın olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Çoğu borçlanma küçük ölçekteydi ve hem İslam hem de Osmanlı hukukuna uygun olarak, mahkemenin ve ulemanın rızası ve onayıyla krediye düzenli olarak faiz uygulanıyordu. Mahkemeye ilişkilerinde katılımcılar, yasal engelleri ortadan kaldırmak için menfaatlerini gizlemeye veya hilelere başvurmaya gerek duymamışlardır. Yıllık faiz oranları yüzde 10 ilâ 20 arasında değişiyordu.¹¹

Anadolu kent merkezleri, nakit varlıklarını ödünç vermek ve faiz gelirlerini hedeflerine gerçekleştirmek için kullanmak amacıyla kurulan para *vakıfları*, dinî kurumlardı. Anadolu'nun kent merkezlerinde, nakit varlıklarını ödünç vermek ve faiz geliri elde etmek isteyenlerin başvurdukları temel dinî kurumlar, para vakıflarıydı. Para vakıflarının kuruluşları, on beşinci yüzyılın başlarında Osmanlı mahkemeleri tarafından tescil edilmeye başlanmıştı ve on altıncı yüzyılın sonunda bu kurumlar Anadolu ve Balkanların tüm kentlerinde popüler hale gemişti. On sekizinci yüzyılda daha da belirginleşen ilginç bir gelişme, maddi kaynakların artan bir şekilde bu vakıfların mütevellî heyetlerine tahsis edilmesiydi. Mütevellî heyetleri ödünç alınan bu sermayeyi, daha sonra İstanbul'daki büyük tefecilere (sarraf) borç vermek için kullanmışlardı. İstanbul'daki sarraflar, para vakıfları aracılığıyla elde ettikleri sermayeyi, uzun mesafeli ticaret ve iltizam ihalelerine katılabilmek gibi büyük miktarda maddi getiri sağlayan faaliyetlerde harcamışlardı.¹²

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, on altıncı yüzyılda Osmanlı uleması içinde para vakfının gayrimeşru kabul edilip edilmeyeceği konusunda hararetli bir tartışma ortaya çıktı. Para vakıflarına, yalnızca gayrimenkul gibi kalıcı değeri olan malların bir dinsel vakfın mal varlığını oluşturması gerektiğine ve bu tip vakıfların

11 R. C. Jennings, 'Loans and credit in early 17th century Ottoman judicial records', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16 (1973), 168–216.

12 M. Çizakça, *A comparative evolution of business partnerships, the Islamic world and Europe with specific reference to the Ottoman Archives* (Leiden: E. J. Brill, 1996), s. 131–4.

İslam'ın faiz yasağına aykırı olduğuna inananlar karşı çıktı. Bununla birlikte, ulemanın çoğunluğu son derece pragmatik kaldı ve toplum için faydalı olan her şeyin İslam için faydalı olduğu görüşü nihayetinde hâkim oldu. Hararetli tartışmalar sırasında, dönemin önde gelen alimlerinden devlet tarafından *şeyhülislam* olarak atanan Ebussuud Efendi, faizin kaldırılmasının birçok vakfın çöküşüne yol açacağını ve bunun Müslümanlara zarar verecek bir durum olduğunu savunarak, uygulamayı tamamen pratik bir bakış açısıyla savunmuştur.¹³

Merkezi Devletin Yükselişi, 1450-1580

II. Mehmed (1445 ve 1451-81) otuz yıllık saltanatı sırasında, kırsal aristokrasinin iyi niyetine ve insan gücüne bağlı olarak yükselen bir devletten büyük bir ordu ve bürokrasi üzerinde yükselen bir imparatorluk kurmayı başardı. Sonuç olarak, merkezi hükümet, eyaletler adına kaynakların ve gelirlerin daha büyük bir kısmını kontrol etmeye başladı. Bu süreçte birtakım sert önlemler alındı. Yüksek vergilerin yanı sıra tuz, sabun ve mum gibi temel ürünlerde ve bunların özel tüccarlara satışında devlet tekelleri kuruldu. Özel mülk sahiplerinin veya vakıfların elinde bulunan arazilere veya diğer mülklere devlet tarafından el konuldu. Anadolu ve Rumeli'nden vasıflı zanaatkarlar ve diğer göçmenler İstanbul yeniden inşa etmek ve nüfuslandırmak üzere başkente zorla yerleştirildi. Aynı zamanda göçü teşvik etmek ve İstanbul'a yeni yerleştirilen nüfusu rahatlatabilmek amacıyla bazı toplumsal zümrelere (göçmenler) vergi muafiyetleri getirildi. Son olarak Bursa, Edirne ve İstanbul gibi imparatorluğun önde gelen bazı şehirlerinde, günlük iktisadi hayatı kontrol etmek ve düzenlemek adına çok ayrıntılı kanunnameler yayınlandı. Bu dönemde merkezi yönetimin mali, ekonomik ve parasal konulara yönelik sergilediği müdahaleciliğin sonraki dönemlerde bir benzeri görülmemiştir.

Bu tedbirler sonucunda merkezi hazinenin gelirleri önemli ölçüde artmıştır. Hazine, toprak fetihlerinden ve bağımlı devletlerin bir kereliğine veya yıllık biçimde genellikle altın duka olarak

13 J. E. Mandaville, 'Usurious piety: the cash waqf controversy in the Ottoman Empire', *International Journal of Middle East Studies* 10 (1979), 289–308.

ödediği hara lardan istifade etti. Ancak yeni gelirlerin tamamı hemen harcanmadı. Mehmed'in mutlakiyetçi mantığında, dolu bir hazine, hükümdar için aynı zamanda bir g   ve bağımsızlık simgesiydi. Bu sebepten ötürü merkez i hükümet, hazine en büyük bir rezervin birikebilmesi için elinden gelen çabayı gösterdi. İktisadi buhran anlarının ya da genel olarak toplumun yaşadığı mali sıkıntılarının ve nakit darlığının atlatılabilmesinde b t   fazlaları ve rezerv birikimleri de etkili olmuştur.¹⁴

II. Mehmed'in saltanatını eşsiz kılan özelliklerinden bir diğeri, ta     karşısında takındığı tutumdur. Akçenin içerdiği gümüş miktar, 1320'lerden 1440'lara kadar çok az de i mi tir. Bununla birlikte II. Mehmed'in saltanatı boyunca ta    ler, maliyetli asker i seferleri finanse edebilmek ve merkez i hükümetin işlevini geni letebilmek için düzenli bir maliye politikası haline getirildi. 1444 ile 1481 yılları arasında, her on yılda bir yapılan ta    lerle Osmanlı para biriminin içerdiği gümüş yaklaşık toplamda yüzde 30 oranında azaltıldı. II. Mehmed'in dönemsel olarak ta    e ba vurmasının temel nedeni, merkez hazineye gelir sağlamaktı. Böylece ta    ler, kaynakların daha büyük bir kısmını merkezde yo unla tırmak, genişleyen bürokrasiyle merkez i ordunun artan ihtiyaçlarını desteklemek ve asker i seferleri finanse etmek için artan vergileri ve diğer mali önlemleri tamamladı.¹⁵

Mehmed'in sert mali önlemleri ve m dahalecili i, güçlü bir muhalefete yol a mamı  olsa bile, güçlü bir ho nutsuzlukla kar ılanmı tı. Memnuniyetsizli in önemli kaynaklarından biri de vakıfların devlet tarafından kamula tırılmasıyla büyük gelir kaynaklarının kontrolünü kaybeden ulemaydı. Devlet tarafından kamula tırılan özel arazilerin (*mülk*) sahipleri de onlara katıldı. Benzer şekilde, düzenli olarak asker i seferlere katılan ve başarılarına katkıda bulunan sınır bölgelerinin göçebeleri, sa-

14 H. İnalçık, 'The Ottoman economic mind and aspects of the Ottoman economy', M. Cook'da (d.), *Studies in the economic history of the Middle East* (Oxford University Press, 1970), s. 207-18; B. A. Cvetkova, 'Sur certaines reformes du regime foncier du temps de Mehmed II', *Journal of the Social and Economic History of the Orient* 6 (1963), 104-20. N. Beldiceanu, 'Recherches sur la Reforme Fonciere de Mehmed II', *Acta Historica* 4 (1965), 27-39.

15 S. Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire* (Cambridge University Press, 2000), s. 47-58.

vaşçıları ve aristokratları da artan merkezileşme ve vergilendirmeden rahatsızlardı. Her şeye rağmen II. Mehmed, toprakların önemli ölçüde genişlemesi, fetihlere katılan birçok grubun ganimete erişmesi ve başarılı askerî seferlerin merkezde artan güçle bir araya gelmesi sayesinde, saltanatının sonuna kadar bu politikaları sürdürebildi.

Uzun vadede, yeniçerilerin ve diğer toplumsal zümrelerin tağşişlere karşı çıkması akçenin istikrarını korumasına da katkıda bulunmuştur. II. Mehmed'in ölümünden sonra, oğlu II. Bayezid, babasının uzun ve güçlü saltanatı sırasında tam da onun uzaklaştırdığı toplumsal gruplarla uzlaşmaya ve onlardan destek almaya zorlandı. Babası tarafından kamulaştırılan bazı arazilerin ve vakıflara veya şahıslara ait malvarlıklarının iade edilmesinin yanı sıra, tağşiş uygulamasını sona erdirmek için söz verdi. Sonraki yüzyılda *akçe*, II. Mehmed'in saltanatından önceki istikrarına geri döndü. Akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği 1481'den 1585'e kadar çok az değişti.

Devletin İktisadi Politikaları

Osmanlı iktisadi politikalarını veya uygulamalarını anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun doğasını ve farklı toplumsal zümrelerle kurduğu ilişkileri incelemek gerekir. Mehmed'in on beşinci yüzyılın ikinci yarısındaki başarılı merkezileşme hamlesinden sonra, İstanbul'daki hükümetin politikaları Osmanlı bürokrasisinin önceliklerini çok daha güçlü bir şekilde yansıtmaya başladı. Sadece toprak sahiplerinin değil, aynı zamanda tüccarların ve sarrafların da dahil olduğu çeşitli toplumsal zümrelerin merkezi hükümetin politikaları üzerindeki etkisi sınırlı kaldı.

Osmanlı bürokrasisi, her şeyden önce, bürokratların en tepede olduğu geleneksel bir düzen yaratmaya ve bu düzeni yeniden üretmeye gayret gösterdi.

Kentsel bölgelerin iaşesinin sağlanması, uzun mesafeli ticaretin korunması ve ithalatın devam ettirilmesi bu düzenin istikrarı için gerekliydi. Devlet, bu geleneksel düzenin yeniden üretilmesine yardımcı oldukları müddetçe tüccarların, loncalardan az çok bağımsız yerli imalatçıların ve sarrafların faaliyetlerine göz

yumdu ve hatta teşvik etti.¹⁶ On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun ademimerkezeleşmesine yönelik genel bir eğilim mevcuttu. Buna rağmen, Avrupa'da merkantilist politikaları hararetle savunan tüccarlar ve yerli üreticiler, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bu geleneksel düzeni bozmak ve hatta değiştirmek üzere yeterli baskı uygulayacak kadar güçlü olmadılar. Yalnızca taşradaki güçlü toplumsal zümreler yöneticiler üzerinde artan derecede etki gösterebiliyordu.

Yakın tarihli bir makalesinde Mehmet Genç, Osmanlı arşivleri üzerinde yıllarca süren araştırmalara dayanarak merkezi bürokrasinin iktisadi işlevlerini ve önceliklerini incelemiştir.¹⁷ Genç, bürokrasinin iktisadi işlevlerinin ve önceliklerinin hiçbir zaman salt ekonomik saiklerle değil, genellikle siyasi, dinî, askerî, idari veya mali kaygılar ve gerekçelerle birlikte ortaya çıktıklarına dikkat çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi konulardaki önceliklerini üç temel ilkeye indirgemenin mümkün olduğunu savunmuştur. Birinci öncelik, ordu, saray ve devlet görevlileri de dahil olmak üzere, kentlerin iâşesinin sağlanabilmesiydi. Hükümet, kent ekonomisi ve özellikle başkent için istikrarlı bir şekilde ürün arzını sürdürmek istiyordu. Bürokrasi, tüccarların bu açıdan oynadığı kritik rolün oldukça farkındaydı. İmparatorluğun topraklarının genişlemesi ve on altıncı yüzyılda Suriye ve Mısır'ın imparatorluk topraklarına dahil edilmesiyle birlikte ticaret daha da önemli bir hale geldi. Uzun mesafeli ticaretin ve

16 Carlo Cipolla, Orta Çağ İtalyası'nın ticaret kentlerinde tüccarlar ve devlet arasında hakiki bir özdeşlik olduğunu ileri sürmüştür: 'Birden fazla kez tüccarlar loncasının faaliyeti onayı ima ediyor gibiydi, l'état c'est moi'. Erken modern dönemde Osmanlı tüccarları muhtemelen benzer bir iddiada bulunamazlardı. Bunun yerine, Udovitch'in on birinci yüzyıldaki Mısır tüccarları için vardığı gibi, Osmanlı tüccarları olsa olsa "l'état n'est pas contre moi" (Devlet bana karşı değildir) diyebilirlerdi. C. M. Cipolla, 'The economic policies of governments, the Italian and Iberian Peninsulas', M. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller'de (d.), The Cambridge economic history of Europe, 3 cilt (Cambridge University Press, 1963), C. III, s. 397-429; A. L. Udovitch, 'Merchants and Amirs: government and trade in eleventh-century Egypt', Asian and African Studies 22 (1988), 53-72.

17 Mehmet Genç, 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi 3 (1989), 175-85; benzer bir argüman için bkz. Halil İnalcık, 'The Ottoman economic mind', s. 207-18; Halil İnalcık, 'The Ottoman state: economy and society, 1300-1600', Halil İnalcık ve Donald Quataert'de (d.), An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914 (Cambridge University Press, 1994), s. 44-54.

kıtalararası ticaret yollarının kontrolünün Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesi, kentlere yönelik ürün akışının sağlanabilmesi bakımından da mühimdi.¹⁸

Yabancı tüccarlar özellikle Osmanlı topraklarında bulunmayan malları getirdikleri için iyi karşılanırlardı. Daha on altıncı yüzyılda Osmanlıların Avrupalı tüccarları teşvik etmesi ve çeşitli imtiyazlar, tavizler ve kapitülasyonlar vermesi en iyi bu bağlamda anlaşılabilir. Ancak zaman zaman yabancı tüccarların da kıt malları ihraç etmesinin imparatorluk içerisindeki kıtlıkta payı bulunmaktadır. Bu dönemlerde, Osmanlılar ihracata geçici yasaklar getirmek zorunda kaldılar.¹⁹

İaşe üzerine yapılan vurgu, ithalat ve ihracat arasında önemli bir ayrımı zorunlu kılmıştır. Kentsel pazarlarda malların bulunabilirliğine katkı sağladığı için ithalat teşvik edildi. Buna karşılık, ihracata ancak iç ekonominin gereksinimleri karşılandıktan sonra müsamaha gösterildi. Ancak kıtlık olasılığı ortaya çıkar çıkmaz hükümet, temel ihtiyaç maddelerinin, özellikle gıda maddeleri ve hammaddelerin ihracatını yasaklamakta tereddüt etmedi.²⁰ Bu politikalarla Avrupa'daki merkantilizm uygulamaları arasındaki tezatlar açıktır. Bununla birlikte, kentlerin iaşesiyle ilgili kaygıyı yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na veya İslam devletlerine mâl etmek yanlış olur. Mevcut ulaşım araçlarının ilkel doğasıyla birleşen mahsul kıtlığı, açlık ve salgın hastalıkların sık sık ortaya çıkması, tüm Orta Çağ hükümetlerinin kentsel gıda arzına ve daha genel bir deyimle ekonomik politikanın temel kaygısı olarak iaşeciliğe odaklanmasına yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kentlerin iaşesi konusundaki öncelikleri ve uygulamaları, Geç Orta Çağ boyunca, on ikinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar Batı ve Güney Avrupa'daki devletlerin yönelimleriyle güçlü benzerlik-

18 H. İnalçık, 'The Ottoman state: economy and society, 1300-1600', s. 48-52, 179- 379; ayrıca P. Brummett, *Ottoman seapower and Levantine diplomacy in the age of discovery* (Albany: State University of New York Press, 1994), s. 131-74.

19 H. İnalçık, 'İmtiyazat', *Encyclopedia of Islam*, 2.b. (Leiden and New York: E. J. Brill, 1971) and İnalçık, 'The Ottoman economic mind'.

20 İnalçık, 'The Ottoman economic mind'; B. Masters, *The origins of Western economic dominance in the Middle East: mercantilism and the Islamic economy in Aleppo, 1600-1750* (New York University Press, 1988), 6. Bölüm.

ler içeriyordu.²¹ Osmanlı ve Avrupa ekonomi politikaları arasındaki karşıtlıklar, merkantilizm döneminde ortaya çıktı.²²

Merkantalist fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda asla kök salamamasının önemli bir nedeni, merkantilizmin Avrupa'daki gelişmesinde çok etkili olan tüccarların ve yerli üreticilerin Osmanlı iktisadi düşüncesinde önemli bir rol oynayamamasıdır.²³

Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci önceliğinin mali gelir olduğuna dikkat çekmiştir. Hükümet, çeşitli iktisadi faaliyetlerden vergi toplayabilmek için sık sık ekonomiye müdahale etmiştir. Bu süreç boyunca, en azından uzun vadede iktisadi refahın devletin mali gücünü sürdürebilmek için elzem olduğunu anlamıştır. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu, özellikle kriz dönemlerinde, kısa süreliğine bile olsa, vergi tahsilatlarını üreticilerin zararına dahi olsa arttırmaktan çekinmemiştir.²⁴

Diğer ikisiyle yakından ilişkili olan üçüncü öncelik, geleneksel düzenin korunmasıydı. Osmanlılar bakımında için köylüler, loncalar ve tüccarlar gibi farklı toplumsal zümreler arasında ideal bir sosyal düzen ve denge vardı. Padişah ve bürokrasi bu toplumsal düzenin en tepesinde durmaktaydı. Söz konusu düzen anlayışının katı bir biçimde uygulandığını söylemek zordur.

-
- 21 E. Miller, 'France and England' ve C. M. Cipolla, 'The economic policies of governments – the Italian and Iberian Peninsulas', M. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller'da (d.), *The Cambridge economic history of Europe*, C. 3, s. 290–340, 397–429.
- 22 Osmanlılar merkantilist düşünce ve uygulamadan habersiz değillerdi. Örneğin, erken on sekizinci yüzyıl tarihçisi Naima, merkantilist fikirleri ve uygulamaları savundu. Müslüman ahali ithalat yerine yerel ürünler satın alırsa, madeni paranın Osmanlı topraklarında kalacağını iddia etti; bkz. Naima, *Tarih-i Naima*, Zuhuri Danışman tarafından (İstanbul: Danışman Yayınevi, 1968), C. 4, s. 1826–7 ve C. 6, s. 2520–5; ayrıca İnalcık, 'The Ottoman economic mind', s. 215.
- 23 Avrupa'daki merkantilizm için krş. F. Eli Heckscher, *Mercantilism*, rev. 2. Baskı (London: George Allen and Unwin, 1955); D. C. Coleman, *Revisions in mercantilism* (London: Methuen and Co., 1969) ve R. B. Ekelund Jr. ve R. F. Hebert, *A history of economic theory and method* (New York: McGraw Hill, 1990), s. 42–72.
- 24 Editörün Notu: Genç'in Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik iktisadi düzenine dair ortaya attığı varsayımlar iktisadi tarih bakımından oldukça önemlidir. Genç'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel iktisadi politikalarına yön veren üç ilke bulunmaktadır: iâşe (provizyonizm), geleceçilik ve gelircilik (fiskalizm). Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 2018.

Bu görüş, yerine göre esneyebiliyordu. Bu geleneksel düzeni ve toplumsal dengeyi şekillendiren ideal unsurlar, iktisadi ve sosyal dönüşümlerle birlikte değişim geçirmiş olabilir. Osmanlı İmparatorluğu, istihdam biçimi ve üretim yapısı da dahil olmak üzere, mevcut toplumsa düzeni ve dengeleri mümkün olduğunca korumaya özen gösterdi. Bu bakımdan örneğin, tüccarların, lonca üyelerinin veya başka toplumsal zümrelerin sermaye biriktirmesi, mevcut düzenin hızla dağılmasına yol açabileceği için desteklenmemiştir.²⁵

Sonuç olarak, hükümetin tüccarlara karşı tutumu son derece belirsizdi. Bir yandan, irili ufaklı tüccarlar, kent ekonomisinin işleyişi için vazgeçilmez bir unsur olarak kabul ediliyordu. Yine de aynı zamanda, onların kâr elde etmesi genellikle temel malların kıtlığına yol açtığı için lonca sistemi ve daha genel olarak şehir ekonomisi üzerinde bir baskı yarattı. Bu nedenle, merkezi yönetim çoğu zaman ana görevinin, tüccarları korunmak değil, onları kontrol etmek olduğunu düşünmüştür. Bununla birlikte, aynı zamanda tüccarların kontrolü, loncaların kontrolünden çok daha zordu. Loncalar yerlerinde sabitken, tüccarlar hareketliydi. Sermayedarlara ve sarraflara yönelik resmi tutumun da benzer şekilde belirsiz olduğunu söylemeye gerek yoktur.²⁶

Bu önceliklerin peşinde koşan Osmanlı İmparatorluğu, piyasaları düzenlemek ve orduya, saraya veya daha doğru bir ifadeyle kentlere gerekli ürünleri sağlamak için, yerel ya da uzun mesafeli olması fark etmeksizin, ticarete müdahil olmaktan çekinmedi. Hem İslam hukukundaki hem de Orta Çağ İslam devletlerindeki genel uygulamayla karşılaştırıldığında, erken Osmanlıların daha müdahaleci oldukları kesinlikle söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu iktisadi ve mali konuların yanı sıra birçok idari uygulamada, şeriatla çelişse dahi, genellikle kendi kanunlarını çıkarmaktan çekinmemiştir. Hisbe ve narh gibi uygulamaların kökenleri İslam geleneğinde bulunuyordu.²⁷ Ancak

25 S. F. Ülgener, İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1951), s. 92-189.

26 H. İslamoğlu ve Ç. Keyder, 'Agenda for Ottoman history', Review, Fernand Braudel Center 1 (1977), 31-55.

27 Editörün notu: Hisbe, çok eski bir uygulama olup özellikle kent pazarlarındaki fiyatların denetlenmesi anlamına gelmektedir. Klasik Osmanlı idari teşkilatının bir parçası olan muhtesipler de pazarlardaki fiyatları de-

Osmanlı İmparatorluğu, diğer İran-İslam devletlerine nazaran, bu tip uygulamalara çok daha sık başvurmuştur. Ayrıca, ordunun ve kentsel ekonomilerin işlerini sağlayabilmek amacıyla, tüccarlardan daha önemli bazı malların sabit fiyatlarla teslim edilmesi de istenmiştir.²⁸

Genç'in ortaya koyduğu çerçeve, Osmanlı bürokrasisinin önceliklerini ve niyetlerini tetkik etmede çok faydalıdır. Ancak Genç'in de vurguladığı gibi, öncelikler ve niyetler fiili politikarlardan ayırt edilmelidir. Hükümetlerin müdahaleleri yoluyla istenen sonuçları elde etmeyi başarıp başaramadıkları yeteneklerine bağlıydı. Geç Orta Çağ ve erken modern dönemlerde devletlerin idari kaynakları, örgütlenmesi ve yetkileri üzerinde ciddi sınırlamaların olduğu zaten tartışılmıştır. Piyasalara kapsamlı ve etkin bir şekilde müdahale etme yetenekleri yoktu. Hükümet eylemlerinin karmaşık sonuçları, kaçınılmaz bir biçimde Osmanlı bürokratlarının kendi güçlerinin sınırlarını keşfetmesine yol açmıştır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu, II. Mehmed'in saltanatı esnasında uygulanan kapsamlı müdahaleciliği terk ederek sonraki dönemlerde müdahaleciliğin daha seçici bir türüne doğru kaymıştır.

Ne yazık ki, bu geçiş süreci ve hükümet müdahaleciliğinin on beşinci ve on altıncı yüzyıllardan sonraki daha seçici doğası yeterince iyi bilinmemektedir. II. Mehmed ve halefleri tarafından yayımlanan kanunlar, ekonomide devlet müdahalesinin örnekleri şeklinde anılmaya devam etmektedir. Birçok tarihçinin devlet perspektifli bir bakış açısına sahip olmaları, müdahalecilik hakkında daha gerçekçi bir değerlendirme yapılamamasının temel sebebidir. Ayrıca bazı arşiv kayıtlarının tarihçileri devletin ekonomiye müdahalesinin hem sıklığını hem de kapsamını abartmaya yönlendirmesinin birkaç pratik nedeni bulunmaktadır. Te-

netleyen devlet görevlileridir. Narh ise belli ürünler için bir tavan fiyatı uygulanması demektir.

- 28 S. F. Ülgener, 'İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri', Ebülula Mardin'e Armağan (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944) s. 1151-89; M. S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), s. 3-38. Büyük Osmanlı şehirlerindeki pazarları düzenleyen on beşinci ve on altıncı yüzyılın başlarındaki kanun metinleri için bkz. İ. İ. Barkan, 'Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar', Tarih Vesikaları 1/5 (1942-43), 326-40; 2/7, 15-40 ve 2/9, 168-77.

mel bir hata kaynağı, mevcut arşiv malzemesinin olağan iktisadi işleyişi yeterince yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Her hükümet müdahalesi tipik olarak yerel hâkime (*kadı*) veya başka bir makama verilen bir emir şeklinde kısacası bir belgeyle kaydedilir. Buna karşılık, hükümetin piyasaların kendi kendine işlemesine izin verdiği sayısız duruma dair hiçbir kayıt yoktur. Bu tek taraflı kanıtlarla karşı karşıya kalan birçok tarihçi, devlet müdahalesi ve düzenlemesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerindeki çoğu pazarların demirbaşı olduğu sonucuna varmıştır.

Diğer bir ön yargı, mevcut belgelerin büyük bir çoğunluğunun İstanbul'un ekonomisine doğrudan yapılan devlet müdahaleleriyle ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹ İstanbul'daki iktisadi yapıya yönelik müdahaleleri gösteren arşiv kayıtları, birçok tarihçinin aynı şablonun Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanı için de geçerli olduğunu varsaymasına yol açtı. Aslında İstanbul hem büyüklük hem de siyasi önem açısından eşsizdi. Yarım milyona yaklaşan nüfusuyla on altıncı yüzyılda Avrupa ve Batı Asya'nın en büyük şehriydi. Başka yerlerdeki canavar şehirlerde olduğu gibi, hükümetin ekonomi politikası genellikle İstanbul etrafında dönüyordu. Buna karşılık, merkezi hükümet diğer kentsel merkezlerin işesi konusunda çok daha az endişeliydi. Diğer kentlerdeki idari teşkilat o kadar güçlü değildi. Merkez tarafından atanan yerel yetkililer, yerel güçlü gruplar, lonca hiyerarşisi, tüccarlar, vergi tahsildarları ve sarraflar gibi diğer toplumsal zümrelerle iş birliği yapmaya daha istekliydi.³⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi müdahaleciliğinin doğasına ilişkin daha gerçekçi bir değerlendirmenin zamanı çoktan gelmiştir. Arşiv kayıtlarından kaynaklanan ön yargılar ve devletin güç ve kabiliyetlerinin sınırları dikkate alındığında,

29 İstanbul, devasa hinterlandına bağlı dev, tüketen bir şehirdi. Başkent in ekonomisine ve bu ekonomiye devlet müdahalesinin tabiatına ilişkin klasik çalışma devam ediyor. R. Mantran, *Istanbul dans la seconde Moitié du XVIIe Siecle* (Paris, dépositaire: A. Maisonneuve, 1962), s. 233–86. Also Inalcık and Quataert, *An economic and social history of the Ottoman Empire*, s. 179–87.

30 Bkz. örneğin, H. İnalcık, 'Bursa and the commerce of the Levant', *Journal of the Economic and Social History of the Levant* 3 (1960), 131–47; Masters, *The origins of Western economic dominance*; and D. Goffman, *Izmir and the Levantine world, 1550– 1650* (Seattle: University of Washington Press, 1990).

Osmanlı'nın ticaret ve piyasalara yönelik politikası kalıcı ve kapsamlı müdahalecilik şeklinde değil, en iyi biçimde bir seçici müdahalecilik olarak nitelendirilebilir. Daha sonraki dönemlerde genellikle başkent ve ordu için gerekli malların iâşesi için ve daha sonra kıtlığın bir kriz boyutuna ulaştığını olağanüstü koşulların ortaya çıktığı durumlarda devlet müdahalede bulunma ihtiyacı hissetmiştir.

İkincisi, hükümetin ekonomiye müdahale etmesi, istenilen sonuçların elde edildiği anlamına gelmiyordu. Modern öncesi devletler, piyasalara kapsamlı ve etkili bir şekilde müdahale etme yeteneğine sahip değillerdi. Para piyasalarına müdahale etme ihtiyacı duyulduğundaysa bu sınırlamalar daha da belirgin bir hale geliyordu. Malların dolaşımına ve uzun mesafeli ticarete nispeten, hükümetlerin sikke veya madeni para arzını kontrol etmesi, fiyatları, döviz kurunu ve faiz oranlarını düzenlemesi daha zordu.³¹ Osmanlı bürokratları, para piyasalarında faaliyet gösterenlerin, tüccarların, sarrafların ve yatırımcıların yasalar ve düzenlemelerden mal piyasalarına göre daha kolay kaçabildiklerinin farkındaydılar. Hükümet eylemlerinin karmaşık başarısını gözlemleyerek, para piyasalarındaki müdahaleciliğin her zaman istenen sonuçları vermediğini öğrendiler.

Ademimerkezileşme Sırasında Vergi Tahsilatı ve İç Borçlanma, 1580–1780

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı mali kurumlarının evrimi, devletin pragmatizm, esneklik ve gerektiği durumlarda otoritesine meydan okuyan toplumsal zümreleri geniş bir ittifakın içine dahil etme ve iş birliği yapmak üzere müzakere alışkanlığının yardımıyla ortaya çıkan zorlukları kontrol altına alma yeteneğinin iyi bir örneğini sunar.

Geç Orta Çağ ve erken modern dönemlerde krallara, prenslere ve hükümetlere verilen krediler Avrupa bankalarının düzenli faaliyetlerinin bir parçasıyken, İslam dünyasında yöneti-

31 P. Spufford, *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge University Press, 1988), *passim*; S. D. Goitein, *A Mediterranean society, the Jewish communities of the Arab World as portrayed in the documents of the Cairo Geniza*, C. I: economic foundations (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1967), s. 209–72.

cilere ve kamu hazinesine nakit avans verilmesi farklı şekilde ele alındı. İran-İslam coğrafyasında kurulan devletlerin sermaye ihtiyaçlarının giderilmesinde iltizam sisteminin belirleyici olduğu görülmektedir. İltizam sistemi, likit sermaye varlıklarına sahip bireylerin, bir bölgenin veya mali birimin vergilerini belirli bir süreliğine toplamı hakkı karşılığında merkezi hükümet nakit ödeme yapması anlamına gelmektedir. Böylece iltizam, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na değin, İslam'ın ortaya çıktığı ilk yıllardan moderniteye değin İran-İslam dünyasına hâkim olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, en başından beri şehir vergilerinin tahsil edilmesi için iltizam yöntemini kullanmıştır. Ancak on altıncı yüzyılın sonlarına kadar vergi gelirlerinin en büyük bölümünü oluşturan tarım vergileri *tımar* sistemi içerisinde mahalli ve çoğunlukla aynı olarak toplanmaktaydı. Kırsal kesimde ikamet eden devlet memurları *Sipahilerin*, bu gelirleri belirli sayıda askerî seferlere hazırlamak ve donatmak için harcaması beklenmekteydi. On altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar, imparatorluğun hızla genişlemesiyle elde edilen gelirler sayesinde devlet maliyesi nispeten güçlüydü ve merkezde toplanan gelirlerin arttırılması lüzumlu görülmemişti. On altıncı yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa vadeli borçlara başvurduğu görülmektedir. Bu durum, en kazançlı iltizam ihalelerinin bazılarında çoğu Yahudi veya Rum olan sarraflara büyük bir avantaj sağlamıştır.³²

Bununla birlikte, on altıncı yüzyılda askerî teknolojide meydana gelen değişiklikler ve İstanbul'daki maaşlı askerlerin sayısında görülen artış, kırsal arz fazlasının giderek daha büyük bir bölümünün merkeze gönderilmesini zorunlu kıldı. Sonuç olarak, tımar sistemi yerini iltizama bırakırken vergi birimleri İstanbul'da açık arttırmaya çıkarılmıştı.³³ *Tımar* sisteminden uzaklaşma, merkezdeki nakit girişlerini arttırmak için tasarlanmıştı. Ancak merkezin taşra karşısındaki gücünün azalması, bu değişiklikten beklenen faydaları azalttı. Başkentte ve taşrada görev-

32 İnalçık ve Quataert, *An economic and social history of the Ottoman Empire*, s. 212-14.

33 H. İnalçık, 'Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700', *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 283-337.

li bürokratlar, on yedinci yüzyıldan itibaren iltizam gelirlerini merkezi hükümetle paylaşmaya başladılar.

Uzun vadede, devlet maliyesinin daha da kötüleşmesi, merkezi hükümet üzerindeki iltizam sisteminden iç borçlanma amacıyla daha fazla faydalanması yönündeki baskıları arttırdı. Böylece merkezi hükümet, iltizam sözleşmelerinin süresini önce bir yıldan üç yıla ve daha sonra üç yıldan beş yıla çıkardı. Devletin artan nakit ihtiyacının bir sonucu olarak 5 yıldan uzun süreli sözleşmeler imzalandı. Ayrıca devlet, sözleşmenin açık arttırma fiyatının giderek daha yüksek bir kısmını peşinat olarak talep etti. Böylece iltizam, fiili vergi gelirlerinin merkezi hükümet tarafından teminat olarak gösterilmesiyle bir tür iç borçlanmaya dönüştürüldü.

1695 yılında, mültezimler tarafından ilk etapta büyük miktarda bir meblağın ödenmesi ve ardından yıllık ödemeler yapılması karşılığında devlete ait vergi gelirleri kaydıhayat (ömür boyu) koşuluyla kiraya verilmeye başlandı. Bu sistem, malikane sistemi olarak anılmaktadır.³⁴ Malikane düzenlemesinin esas sebebi, devletin mültezimle arasındaki sözleşmenin süresini uzatarak, mültezimin (vergi yüklenicisinin) vergi kaynağına, yani küçük üreticilere daha iyi bakması ve üretimde uzun vadeli artışların sağlanmasıydı. Aslında *malikane*, devletin vergi gelirlerini teminat olarak kullanarak daha uzun vadeli borçlanmasına izin verdi. İltizam sistemine kıyasla, devletin uzun süreli borçlanma eğilimini temsil ediyordu.

Ödeme sürelerinin uzaması ve daha büyük avans ödemelerinin devreye girmesiyle iltizam sözleşmelerinin uzun vadede ödenebilmesi daha da büyük bir önem kazanmıştır. Böylece özel yatırımcılar vergi toplama sürecinde giderek daha önemli bir rol oynamaya başladılar. İltizam müzayedelerine katılan kişilerin arkasında genellikle bir ortaklık bulunmaktaydı. Bu ortaklığın kuruluş amacı, asıl sözleşmedeki sorumlulukları bölerek taşeronlar aracılığıyla vergi toplama sürecini sürdürebilmektir. Gayrimüslimlerin malikane müzayedelerine katılmaları yasaktı.

34 M. Genç, 'A study of the feasibility of using eighteenth-century Ottoman financial records as an indicator of economic activity', Huri İslamoğlu-İnan'da (d.), *The Ottoman Empire and the world economy* (Cambridge University Press, 1987), s. 345-73.

Ancak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler sermayedar, simsar veya muhasebeci sıfatıyla bu seçkin sınıfın bir parçası haline geldi. Bu düzenlemeler çoğunlukla hem Müslümanları hem de Gayrimüslimleri kapsayan İslamî bir iş ortaklığı biçimindeydi.³⁵ On sekizinci yüzyıl boyunca, İstanbul'da yerleşik yaklaşık 1.000 ilâ 2.000 kişi, taşrada yerleşik 5.000 ilâ 10.000 kişi ve ayrıca sayısız yüklenici, temsilci, yatırımcı, muhasebeci ve yönetici, devletin gelirlerinin önemli bir bölümünü kontrol etti. İstanbul merkezli seçkinlerle taşrada yükselen seçkinlerin oluşturduğu bu büyük koalisyon, rejimin yarı özelleştirilmiş ancak birbirine bağımlı bir parçasını oluşturuyordu.³⁶ Taşradaki birçok kişi, yerel yöneticiler veya İstanbul'daki hamileri onların lehine olduğu sürece, köylerdeki küçük ve orta ölçekli malikanelerini bir nesilden diğerine aktarabildiler. Hem başkentte hem de taşrada iyi bağlantıları olan kişiler için devletin vergi gelirlerinden pay almak tarıma, ticarete veya imalata yatırım yapmaktan daha kazançlı bir faaliyet haline geldi.

Vergi tahsilatının ve gelir paylaşımının bu şekilde değişmesi, on dokuzuncu yüzyıla kadar toprak mülkiyetinin hukuki temelini etkilememiştir. Taşralı seçkinlerin yükselmesine ve sipahilerin yerlerini mültezimlere, daha sonra mültezimlerin yerini malikane sahipleri almıştır; bırakmalarına rağmen, çoğu tarım arazi miri niteliğini koruduğu gibi köylü haneler intifa hakkını kullanmaya devam etmiştir. Klasik Osmanlı düzeninin önemli bir bileşeni olan çiftçinin intifa hakkıyla birleştirilen toprak üzerindeki devlet mülkiyeti, böylece modern döneme kadar doku-
nulmadan kaldı.

Ancak uzun vadede *malikane* sistemi merkezi yönetimin beklentilerini karşılamadı. Aslında, devletin, gelir kaynaklarını satın alan kişilerin ölümünden sonra, kontrolü yeniden kazanamaması nedeniyle devlet gelirlerinde düşüşe neden oldu.³⁷ Böylece merkezi hükümet, 1770'lerden itibaren devlet maliyesi artan bir baskı altına girerken, vergi toplama ve iç borçlanma için diğer yöntem-

35 Çizakça, A comparative evolution of business partnerships.

36 A. Salzman, 'An ancien regime revisited: "privatization" and political economy in the eighteenth-century Ottoman Empire', *Politics and Society* 21 (1993), 393–423.

37 Genç, 'A study of the feasibility'.

leri denemeye başladı. Osmanlı sisteminin askerî ve mali zayıflıklarının dramatik bir şekilde ortaya çıkaran 1768-74 savaşının sona ermesinden sonra, maliye memurları, *esham* adı verilen uzun vadeli yeni bir iç borçlanma yöntemine başvurdu. Bu sistemde her bir vergi kaynağının yıllık net getirisi nominal olarak belirlenmiştir. Bu miktar çok sayıda hisseye bölünerek bu hisseleri satın alanların ömrü boyunca geçerli olmak üzere halka satılmıştı. Kaynağın yıllık gelirleri mültezimler tarafından toplanmaya devam edildi. *Esham* genellikle sabit kalan yıllık net ödemelerin altı ilâ yedi katına satıldı.³⁸ *Esham* sahiplerine yapılan yıllık demeleri ile vergi kaynağından sağlanan temel gelirler arasındaki bağ zayıfladıkça, *esham*, dönemin birçok Avrupa ülkesinde oldukça bilinen bir tür yıllık irata giderek daha çok benziyordu.

Yeni sistemin teşvik ettiği bir diğer unsur, devlet borçlanmasının tabanını genişletmek ve *malikane* müzayedelerine hükmetme eğiliminde olan sınırlı sayıdaki büyük sermayedarın ötesine geçerek daha büyük bir küçük ve orta ölçekli borç verenler havuzuna ulaşmaktı. Ancak devletin bireyler arasındaki *esham* satışını kontrol edememesi veya ölenin mirasçılarının ödeme almaya devam etmesi, bu sistemin mali faydalarını ciddi şekilde sınırlamıştır. Sonraki yarım yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun *esham* konusunda bocaladığı görülmektedir. Devlet, mali istikrar dönemlerinde *esham*ı ortadan kaldırmak isterken, mali buhran dönemlerindeyse *esham*ın hazineye yüklediği maliyetleri görmezden gelerek, ek kaynak sağlayabilmek adına *esham*a başvurmaktan geri kalmamıştır.³⁹

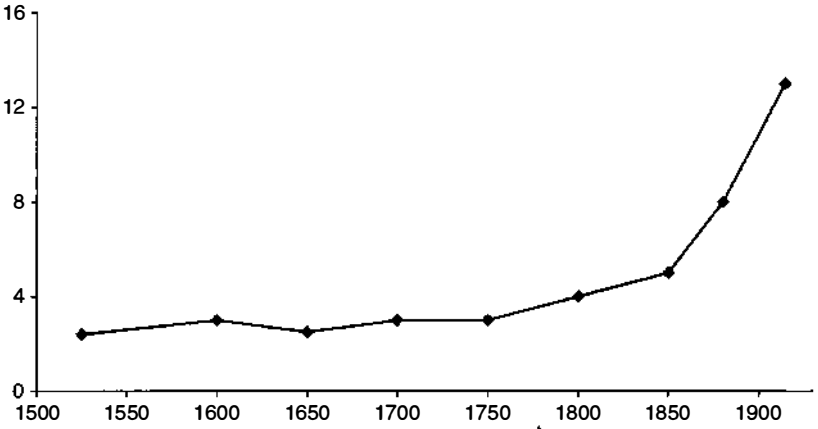
Yakın tarihli bir çalışmada, gümüş/ton ile ayrıca kişi başına düşen vergi yükü şeklinde ifade edilen Osmanlı bütçelerine ait tüm belgeleri kullanarak Osmanlı hazinesinin nakit makbuzlarındaki uzun vadeli eğilimleri inceledik.⁴⁰ Bu çalışma, tüm çabalara rağmen, on sekizinci yüzyılda kişi başına düşen vergi yükünün ve toplam Osmanlı gelirlerinin on altıncı yüzyıla kıyasla daha yüksek olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

38 Y. Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy. dan Tanzimat'a Mali Tarih, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), s. 81-3; M. Genç, 'Esham', İslam Ansiklopedisi 11 (1995), 376-80.

39 Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım, s. 128-34, 198-200.

40 K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, 'Ottoman state finances in European perspective, 1500-1914', Journal of Economic History 70:3 (2010), 593-629.

Şekil 13.1. Merkezi hükümetin gelirleri /
Osmanlı İmparatorluğu'nun tahmini GSYİH'sı (%)

Kabul etmek gerekir ki, ilk tahminler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdek bölgelerinde, erken modern dönemde doğrudan Osmanlı hazinesine ulaşan nakit gelirlerin GSYİH'nın yüzde 4'ünün altında bir oranda kaldığını göstermektedir. GSYİH tahminleri nispeten yüksek bir hata payına sahip olsa da, şehir merkezlerinde, özellikle de önde gelen şehir merkezlerinde inşaat işçilerinin günlük ücretlerine ilişkin veriler daha bol ve güvenilir. Hesaplarımız gösteriyor ki, Osmanlı yönetiminin yıllık bazda her bir tebaasından elde ettiği aynı gelir, İstanbul'da vasıfsız bir inşaat işçisinin üç günlük ücretini geçmiyordu. Yani İstanbul'daki vasıfsız bir inşaat işçisi, tüm yıl boyunca sadece üç gün çalışarak Osmanlı hazinesine ödemesi gereken vergi miktarını kazanabiliyordu. Erken modern dönemin çoğunda devletin kişi başına toplayabildiği vergi geliri, iki günlük ücretinin altında kalmıştır. Askerî seferlere *tımar* ve diğer askerlerin katkıları gibi dolaylı gelirleri de dahil ettiğimizde bile, merkezi yönetimin kişi başına düşen gelirleri herhangi bir yılda nadiren dört günlük ücreti aşıyordu (bkz. Şekil 13.1).

Çalışma ayrıca erken modern dönemde Osmanlı merkezi yönetiminin gelirlerini önde gelen Avrupa devletlerinin gelirleriyle karşılaştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam gelirleri, on altıncı yüzyılda Fransa ve İspanya dışındaki tüm Avrupa devletlerinden daha fazlaydı. Bu model önde gelen Avrupa dev-

letleri karşısındaki Osmanlı askerî gücüyle de tutarlıdır.Çünkü Osmanlılar on altıncı yüzyılda askerî açıdan oldukça başarılıydı. Osmanlı merkezi yönetiminin kişi başına vergi gelirleri de daha büyük Avrupa devletlerinininkiyle karşılaştırılabilirdi. Ancak söz konusu Osmanlı vergi gelirleri, on altıncı yüzyılda Venedik ve Hollanda gibi şehir devletlerinin vergi gelirlerinin altındaydı.

Çoğu Avrupa devletinin gelirleri on yedinci ve özellikle on sekizinci yüzyıllarda keskin bir şekilde arttı. Bu açıdan en dikkat çekici olanı İngiltere ve Hollanda'dır.Ancak Avusturya ve Rusya'nın da aralarında bulunduğu diğer ülkelerde de vergi gelirlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Osmanlı merkezi yönetiminin siyasi ve mali ademimerkeziyetçiliğin olumsuz etkileriyle mücadele ettiği bir dönemde, Avrupa genelinde bu büyük gelir artışları, Osmanlı İmparatorluğu ile çoğu Avrupa devleti arasında devlet gelirlerinde büyük farklılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu farklılıklar, çoğu durumda, yalnızca Batı Avrupa'daki daha başarılı ve daha güçlü devletlerin gelirlerinin değil, aynı zamanda Osmanlıların askerî olarak mücadele ettikleri Avusturya ve Rusya gibi ülkeleri de kapsamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya ve Rusya arasındaki gelir uçurumu,Avrupa'daki ülkelerin gelirlerinin keskin bir şekilde arttığı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaştı. Osmanlılar, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Avusturya, Venedik ve Rusya'ya karşı askerî olarak kendilerini koruyabildiler. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında mali uçurum arttıkça, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî performansı düşmeye başladı.

Önemli bir neden, nüfus eğilimlerindeki farklılıklardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu on altıncı yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonuna kadar çok az değişti. Buna karşılık, karşılaştırmalarımıza dahil edilen çoğu Avrupa ülkesindeki nüfus, modern yüzyılların başlarında keskin bir şekilde arttı. Çoğu durumda nüfus artış hızları arasındaki fark (Osmanlı İmparatorluğu ve diğer devletler arasındaki fark) iki katına veya iki katından fazla bir orana ulaşmıştı. Gelirlerdeki artan farklılıkların bir başka potansiyel nedeni de kişi başına düşen GSYİH'daki farklılıklardı. Ancak Avrupa ülkeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kişi başına düşen GSYİH farklılıkları on dokuzuncu yüzyıla kadar nispeten sınırlı kaldı. İki önemli istisna, erken modern dönemde kişi başına düşen GSYİH'nun

önemli ölçüde daha yüksek olduğu Hollanda ve Büyük Britanya'dır. Gelirlerde ortaya çıkan farklılıkların bir diğer nedeni, merkezi yönetimlerin vergi gelirlerinin GSYİH'ya veya toplam gelire oranındaki değişimlerdir. Bu oran Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçüde değişmeden kalırken, modern dönemin başlarında, özellikle on sekizinci yüzyılda çoğu Avrupa ülkesinde önemli ölçüde arttı. Bu farkın bir kısmı, coğrafya, kentleşme oranı ve parasallaşma gibi vergi tahsilatını kolaylaştıran temel faktörlerden kaynaklanıyordu. Aynı zamanda siyaset ve merkezi yönetim ile seçkinler arasındaki ilişkiler de önemli bir etkendi. Osmanlı idaresi ve taşra ileri gelenleri, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda vergi tahsilatı ve askerlik hizmetlerinde sıklıkla iş birliği yaptılar. Ancak iyi tanımlanmış yükümlülükler ve ayrıcalıkları içeren uzun vadeli, güvenilir ve istikrarlı bir siyasi anlaşma ortaya çıkmadı. Böyle bir anlaşmanın yokluğunda, merkezi yönetim, vergi gelirlerinin istikrarlı bir şekilde arzını sağlamakta ciddi zorluklar yaşadı.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı mali kurumları, yavaş yavaş ve çoğu zaman önemli gecikmelerle de olsa devletin değişen koşullara uyum sağlamanın bir yolu olarak yeniden örgütlenme yeteneğini ve istekliliğini göstermektedir. Bu pragmatizm ve esneklik, İmparatorluğun uzun ömürlülüğünü ve merkezi bürokrasinin sonuna kadarki kilit konumunu anlamak için de önemli ipuçları sağlamaktadır. Böylece merkezi bürokrasi, tepede kalabilmek için, on dokuzuncu yüzyılda ağırlığını yeniden ortaya koyuncaya kadar, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda vergi gelirlerini taşralı seçkinlerle paylaşmaya istekliydi.

Ayrıca, Osmanlı bürokratlarının on dokuzuncu yüzyıldan çok önce Avrupa mali kurumlarını uyarlamaya istekli oldukları da görülmektedir. Osmanlı maliyesinin evrimi üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalara rağmen, burada ana hatları verilen Osmanlı mali örgütlenmesinin evrimi ile on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa kamu maliyesi kurumlarının evrimi arasındaki nedensel bağlantılar henüz araştırılmamıştır. Ancak ikisi arasındaki paralellikler oldukça dikkat çekicidir. On altıncı yüzyıldan sonra Avrupa'yla artan ekonomik ve mali bütünleşmenin, sadece özel finans kurumlarında değil, aynı za-

manda kamu maliyesi kurumlarında da hızlı değişimlere yol açmış olması muhtemeldir.⁴¹

1787-92 savaşı sırasında Bâb-ı Âli Osmanlı İmparatorluğu için bir ilk olarak yurt dışından, Fransa, İspanya veya Hollanda'dan borçlanma olasılığını da değerlendirdi. Hollanda Hükümeti 1789'da borç verecek durumda olmadığını belirtmiş ve Bâb-ı Âli'ye özel sektöre yönlendirmişti. Ancak Fransız İhtilali'nin Avrupa'da yarattığı zorluklar ve Osmanlı tarafındaki isteksizlik nedeniyle bu ihtimal değerlendirilemedi. Diğer bir öneri de dost bir Müslüman ülke olduğu için Fas'tan borç almaktı. Ancak kısa süre sonra Fas'ın kaynaklarının oldukça sınırlı olduğu anlaşılmıştı. On sekizinci yüzyılın sonlarından 1840'lara kadar, olağanüstü savaş vergileri ve önde gelen kişilerin, özellikle de servetlerini padişahın hizmetinde biriktirenlerin, servetlerine el konulması, mali geliri arttırmanın ek araçları olarak hizmet görmeye devam etti.⁴²

Modern Çağın Şafağında İkinci Mali Merkezileşme Dalgası, 1780-1850

II. Mahmud'un saltanatı (1808-39) Osmanlı İmparatorluğu için çok zor bir dönemdi. Bu otuz yıl boyunca hükümet, bir dizi ayaklanma, milliyetçi devrim ve yurt dışındaki savaşlarla uğraşmak zorunda kaldı. Hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da ayanların çeşitli ayaklanmalarını bastırmayı başarırken, Sırp ve Yunan devrimleri bu bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına yol açtı. Devlet finansmanı açısından bunların herhangi birinden çok daha maliyetli olan Rusya (1806-12 ve 1828-29), İran (1820-28) ve Mısır'a (1831-33 ve 1838-39) karşı bir dizi savaşa girişti.

41 G. Parker, 'The emergence of modern finance in Europe, 1500-1730', C. Cipolla'da (d.), *The Fontana economic history of Europe*, 6 cilt (London: Collins/Fontana, 1972-1978), C. 2, s. 560-82. Osmanlı kamu maliyesi kurumlarındaki değişiklikleri en çok etkilemiş ülke olan Fransa örneği için bkz. D. R. Weir, 'Tontines, public finance and revolution in France and England, 1688-1789', *Journal of Economic History* 49 (1989), 95-124 ve F. R. Velde ve D. R. Weir, 'The financial market and government debt policy in France, 1746-1793', *Journal of Economic History* 52 (1992), 1-39.

42 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 89-92, 137-8.

Bu aynı zamanda Batı tarzı, merkezileşmeyi sağlayan reformlar için de kritik bir dönemdi. Askerî reform girişimleri daha önce III. Selim (1789-1807) döneminde başlamıştı. Ancak yenîçerilerin muhalefeti nedeniyle ilerleme sınırlı kalmıştı. Bu çabalar, 1826'da Yenîçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra hız kazandı. Yeni ordunun (*Nizam-ı Cedid*) mevcudiyeti yüzyılın başında 2.000'den 1830'ların sonlarında 120.000'e yükselince, devlet maliyesi üzerindeki baskılar arttı.⁴³ Kabaca söylemek gerekirse, on sekizinci yüzyılın sonlarından 1840'lara kadar bütçe harcamalarının yaklaşık yarısı askerî harcamalara ayrılmıştı. Bu oran savaş dönemlerinde daha da yüksekti.⁴⁴

Bir diğer önemli ve zor görev, bürokrasinin yeniden düzenlenmesi ve modernizasyonuydu. Yenilikçi ve merkezîyetçi Padişah II. Mahmud'un stratejisi hem başkentteki hem de taşradaki devlet dışındaki otoriteleri ortadan kaldırmaktı. Ancak 1820'lerdeki reform hareketi askerî sahanın ötesine, yönetim, adalet ve eğitime yayılmaya başlayınca, kaynak talepleri de arttı. Kesin bütçe rakamları mevcut olmasa da son tahminler, merkezi hükümetin harcamalarının, taşşişler ve enflasyon oranı için yapılan düzeltmelerden sonra yüzde 250 ilâ 300 oranında arttığını göstermektedir. On sekizinci yüzyılın sonunda merkezi hükümetin harcamaları, yaklaşık 18 milyon cari *kuruş* veya 2 milyon *dukadan* 1830'ların sonunda yaklaşık 400 milyon cari *kuruş* veya 7 milyon *dukaya* ulaşmıştı. Bu büyüklükteki değişikliklerle başa çıkmak, merkezi hükümet için muazzam oranlarda bir mali külfet oluştuyordu. Sonuç olarak, reform sürecinin temel hedeflerinden biri, devlet maliyesinin yeniden düzenlenmesi ve daha fazla vergi gelirinin merkezi hazineye toplanabilmesiydi. Bu çabaların bir parçası olarak, önceki dönemin çoklu hazineleri ve bütçelerine, tek bir bütçenin hazırlanabilmesi için kademeli olarak son verildi.⁴⁵

Merkezi hükümetin siyasi ve idari kapasitesi genellikle mali gelirlerin sınırlarını belirlerdi. Vergi tahsilatı için ayrı bir örgütlenme olmadığından hükümet vergi gelirlerini taşradaki güçlü

43 S. J. Shaw ve E. Kuran Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, C. II, 1808-1975 (Cambridge University Press, 1977), s. 1-54.

44 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 244-80.

45 A.g.e., s. 235-301.

gruplarla paylaşmak zorunda kalmıştı. Ancak 1820'lerde merkezi hükümet, başkentteki üst düzey bürokratlar ve yatırımcılar ile taşradaki ileri gelenler arasındaki güçlü ittifakı zayıflatmaya başladı. Sonuç olarak, vergi toplama süreci üzerinde daha fazla denetim uygulayabildi. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı bütçeleri, on sekizinci yüzyılın sonunda başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden merkezileşme reformlarının merkezi idarenin gelirlerinde büyük artışlara yol açtığını çok açık bir şekilde göstermektedir. Merkezi idarenin gelirleri on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında GSYİH'nın yaklaşık yüzde 3'üne on dokuzuncu yüzyılın ortalarında GSYİH'nın yüzde 5 ilâ 6'sına ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıllarda GSYİH'nın yüzde 10'undan fazlasına ulaştığını tahmin ediyoruz.⁴⁶ Bu keskin yükseliş, birçok yönden, bir yetiştirme girişimini ya da Osmanlılar için gecikmiş siyasi ve mali merkezleşmenin sonuçlarını yansıtıyordu. Gelirlerdeki bu artış, kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî yeteneklerini geliştirmesine ve ülkenin Birinci Dünya Savaşı'na kadar bir arada tutmasına yardımcı oldu. Her şeye rağmen, askerî ve idari reformun maliyetleri nedeniyle harcamalar daha hızlı artmaya devam etti. Bu nedenle hükümet, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren enerjisinin büyük bir bölümünü yeni uzun vadeli iç borçlanma yöntemleri geliştirmeye ayırmak zorunda kaldı.

1770'lerden 1840'lara kadar Osmanlı devlet maliyesi sık sık büyük bütçe açığı verdi. Bu bütçe açıkları 1820'lerde ve 1830'larda zirveye ulaştı. Buna karşılık devlet, gelir kaynakları üzerindeki kontrolünü arttırmaya çalıştı. Bâb-ı Âli, eşitli iç borçlanma biçimlerinden yararlandı ve kısa vadeli mali baskılar arttığında, taşğışe başvurdu. Osmanlı tarihindeki en ciddi taşğış işlemleri, Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleşti. Taşğışlerin zamanlaması ve büyüklüğü, özellikle yeniçeriler ve diğer kentsel gruplar arasında yarattıkları siyasi muhalefet nedeniyle, hükümetin taşğışler karşısında oldukça hassas olduğunu göstermektedir.

Taşğışler Osmanlı toplumunda hemen hemen tüm toplumsal zümreleri etkilemiş ve sırayla toplumsal zümre bir taraf

46 K. Karaman ve Ş. Pamuk, 'Ottoman state finances in comparative European perspective, 1500–1914', *Journal of Economic History* 70 (2010), 593–629. Ayrıca bkz. Şekil 13.1.

oluşturmuştur. Hem kentteki hem de taşradaki çoğu erkek ve kadın, para sistemiyle başa çıkmanın farklı yollarının sonuçları ve kimin kazandığı veya kimin kaybettiği konusunda netti. Tağışlılardan en çok zarar gören toplumsal zümreler, hesap birimi bazında sabit miktarlar ödeyenler oldu. Bu kategorideki en önemli sınıflar devlet çalışanları, bürokrasi, ulema ve özellikle yeniçeriler olmuştur. Yeniçeriler on yedinci yüzyılda zanaatkâr ve esnaf olarak belirmeye başladıktan sonra, kendileri ve lonca üyeleri arasında büyük bir örtüşme oluştu.⁴⁷

II. Mahmud, yeniçerilerin ve ilgili toplumsal zümrelerin getirdiği sınırlamaların tamamen farkındaydı. Saltanatının en başından itibaren yeniçerileri Avrupalı tarzda bir orduyla değiştirmek istedi. Ancak uzun saltanatının ilk yıllarında bu kritik hamleyi yapacak siyasi desteğe sahip değildi. Yeniçerilerin nihayet yenilmesi ve 1826'da ocağın kaldırılmasından sonra, tağışlı yolunda büyük bir kısıtlama kaldırıldı. Sadece iki yıl sonra Bâb-ı Âli, Osmanlı tarihindeki en büyük tağışlı gerçekleştirdi ve dört yıllık bir süre içinde *kuruştaki* altın içeriğini yüzde 79 oranında azalttı.⁴⁸

Dış Borçlanma, 1850–1914

Osmanlı İmparatorluğu için on dokuzuncu yüzyıl, dış ticaret ve yatırımlardaki hızlı genişlemenin getirdiği dünya ekonomisiyle daha büyük bir uyum dönemi idi. Aynı zamanda, imparatorluğun yönetim, eğitim, hukuk ve adaletin yanı sıra iktisadi, mali ve finansal konularda merkezileştirilmesini amaçlayan Batı tarzı reformlarda büyük çabalarla hayata geçirildi. Osmanlı ekonomisi giderek hammadde ihracatçısı ve mamül mal ithalatçısı haline geldi. İmparatorluğun çekirdek bölgelerinin, Makedonya, Anadolu ve Suriye'nin 1911 sınırları içinde kalan bölümleri, dış ticareti, 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık

47 Editörün Notu: Yeniçeri Ocağı, on altıncı yüzyılın ikinci yarısına değin düzenli ordu niteliğini kaybetmemiştir. Ancak zaman içerisinde başta İstanbul olmak üzere birçok kentte farklı toplumsal zümrelerden gelen kişilerin Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmeye başlaması, Yeniçeri Ocağı'nın düzenini kökten değiştirmiştir. Evliya Çelebi'nin anılarından durumun vahameti anlaşılmaktadır. On yedinci yüzyıldan itibaren Yeniçeri Ocağı ile İstanbul esnafı arasında bir ayırım yapmak giderek giderek zorlaşmıştır.

48 Pamuk, A monetary history, s. 193–200.

on beş kat arttı.⁴⁹ Bu süreç, limanların ve demiryollarının inşası ve çoğunlukla Avrupa sermayesi tarafından modern bankacılık kurumlarının kurulmasıyla kolaylaştırılmıştır. Sonuç olarak, tarımın ticarileşmesi Makedonya, Anadolu (İç Anadolu, Marmara ve Ege) Suriye (Sahil kesimlerinde) gibi bölgelerde hızla ilerledi. Kırsal nüfus, yalnızca ihracat ürünlerinin üreticileri olarak değil, aynı zamanda ithal malların, özellikle pamuklu dokumaların, alıcıları olarak pazarlara çekildi. Bu gelişmeler, özellikle bu daha ticarileşmiş bölgelerde para talebini ve kullanımını önemli ölçüde arttırdı.

Avrupa hükümetleri ve özellikle güneydeki Rus yayılmacılığından endişe duyan İngilizler için, Osmanlı reformlarının başa-rısı, imparatorluğun toprak bütünlüğü için gerekli kabul edildi. Avrupa hükümetleri ayrıca, karşılaştırmalı üstünlük ilkesine⁵⁰ dayanan bir biçimde Avrupa'yla ticari bağların hızla genişleme-sinin ve Avrupa'nın doğrudan yatırımının Osmanlı ekonomisi-nin gelişmesi için gerekli olduğuna inanıyorlardı. Avrupa hükü-metleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa mali piyasalarına erişimini mali reform ve parasal istikrara bağladı.

1840'larda, iç ve dış baskılar altında, Osmanlı Hükümeti taşı-şış uygulamasını terk etti. Ayrıca bimetallik para standartını ve istikrarlı bir para sistemini benimsedi. Yeni düzenlemelerin fi-yat istikrarı sağlayacağı ve Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki hem ticaretin genişlemesine hem de sermaye akışının artmasına yardımcı olacağı umuluyordu. Bununla birlikte bime-tallik para standartının benimsenmesi, imparatorluktaki finansal zorlukların sona erdiği anlamına gelmiyordu. Tarımın ticarileş-mesi, kullanılmayan toprakların tarıma açılması ve madenci-

49 C. Issawi, *The economic history of Turkey, 1800–1914* (University of Chicago Press, 1980), bölüm 3 ve Ş. Pamuk, *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820– 1913: trade, investment and production* (Cambridge University Press, 1987), bölüm 1.

50 Editörün Notu: Karşılaştırmalı üstünlük ilkesi olarak da bilinen karşılaştı-rmalı üstünlükler teorisi, Ricardo tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Ricardo'ya göre bir ülke karşılaştırmalı bir biçimde en çok hangi ürünün üretiminde üstünlüğe sahip ise o ürün ya da ürünlerin üretiminde uzman-laşıp daha az üstün olduğu ürünleri ithal ederek kalkınabilir. On doku-zuncu yüzyılda Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi oldukça rağbet görmüştür.

lik gibi diğer birincil üretim biçimlerinin geliştirilmesi yoluyla imparatorluğun vergi tabanının genişletilmesi ancak ağır ağır ilerledi. Ayrıca, çiftçi üreticilerden toplanan gelirlerin büyük bir kısmı vergi tahsildarlarının elinde kalmaya devam etti. Aynı zamanda, askerî harcamalar giderek artmaktaydı. Bâb-ı Âli bütçeyi dengelemekte zorlandı ve mali sorunları çözmek için hem kısa hem de uzun vadeli çeşitli yöntemlere başvurdu.

1840 yılında uygulanmaya başlayan mali geliri artırma yöntemlerinden biri de İstanbul'da *kaime* adı verilen faizli kâğıt paraların basımı ve dolaşımıydı. Hacimleri sınırlı kaldığı için *kaimeler* 1852'ye kadar oldukça iyi performans gösterdi. 1852'de ilk kez faiz getirmeyen kâğıt paranın dolaşıma girmesiyle *kaime* tarihinde yeni bir dönem başladı. Kırım Savaşı sırasında çok miktarda *kaime* basılmış ve altın lira olarak ifade edilen piyasa fiyatı nominal değerinin yarısından aşağısına inmişti. Bir altın lira, 200-220 *kuruş kaimeye* eşitti. 1861'de rekor düzeyde *kaime* piyasalara sürüldü ve kaimenin değeri bir altın liraya karşı kuru 400 kâğıt *kuruşa* düştü. Böylece ilk Osmanlı kâğıt para deneyimi, başlangıcından on yıldan fazla bir süre sonra, büyük bir enflasyon dalgasıyla sonuçlandı. Halkın protestoları ve genel hoşnutsuzluk üzerine hükümet, nihayet Osmanlı Bankası'ndan alınan kısa vadeli kredilerin yardımıyla 1862'de *kaimeleri* tedavülден kaldırmayı kabul etti.⁵¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hükümetin dönüştürülemez kâğıt paraya başvurduğu bir başka durum daha vardı. Bâb-ı Âli'nin 1876'da moratoryum ilan etmesinden sonra, Avrupa'daki sermaye piyasalarından veya Osmanlı Bankası'ndan borç alması imkânsız hale geldi. Sırp ayaklanması ve Rusya ile 1877-78 savaşının patlak vermesiyle birlikte, gelir ihtiyacı daha da acil hale geldi. *Kaimeler* hem küçük hem de büyük banknotlar olarak basıldı ve imparatorluğun her yerinde ulusal para ilan edildi. Ancak hacmin büyük olması nedeniyle *kaime* kuru iki yıl içinde bir altın lira için 450 *kuruşa* kadar gerilemiştir.

51 A. Akyıldız, Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995) s. 50-90; R. Davison, 'The first Ottoman experiment with paper money', O. Okyar ve H. Inalcık'ta (d.), Social and economic history of Turkey (1071-1920) (Ankara: 1980), s. 243 - 51, 245'te; M. Erol, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kâğıt Para (Kaime) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970), s. 5-7.

Üç yıla yakın bir süre dolaşımında kaldılar ve on yılın sonunda tedavülден kaldırıldılar.⁵²

1854'te Kırım Savaşı sırasında, Bâb-ı Âli Avrupa sermaye piyasalarında uzun vadeli tahviller satmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli bir şekilde dış borçlanmaya gitmesi, tekrar eden bütçe açıklarıyla başa çıkmanın en önemli yolu haline geldi. Bu sürecin ilk aşamalarında, Bâb-ı Âli, Mısır'dan alınan vergilerin yıllık gelirlerine karşı ilk tahvil ihracını güvence altına alan Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri İngiltere tarafından desteklendi.⁵³ Sonraki yirmi yılda, Bâb-ı Âli Londra, Paris, Viyana ve başka piyasalardan giderek daha elverişsiz koşullar altında büyük meblağlar ödünç aldı. Bununla birlikte, bu ihraçların net gelirleri neredeyse tamamen cari harcamalara yönlendirilmiştir. Altyapı yatırımlarına ve geri ödeme kapasitesinin artırılmasına yalnızca küçük bir kısım harcandı. 1860'ların ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı maliyesi, borç ödemelerini devam ettirmek için yeni tahvil ihraçlarının gerekli olduğunu fark etmişti. Bir moratoryum ufuktaydı ancak sermaye piyasaları, alışılmadık derecede yüksek getiri oranlarının cazibesine kapılarak süreci devam ettirdi.⁵⁴

1873'te başlayan mali krizler, Avrupa sermaye piyasalarının daha fazla denizaşırı borç vermesinin önünü kesmiştir. Bâb-ı Âli, 1875-76'da yaklaşık olarak 200 milyon sterline ulaşmış borç için moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştı. Uzun süren müzakerelerin ardından, Osmanlı gelirlerinin bir kısmı üzerinde Avrupa kontrolünü sağlamak şartıyla nominal değeri yaklaşık yarı yarıya düşürülen henüz ödenmemiş borcun düzenli şekilde ödenmesini sağlamak için Düyûn-ı Umûmiye İdaresi⁵⁵ (DUI)

52 Akyıldız, Kâğıt Para, s. 91-174; Erol, Osmanlı İmparatorluğu'nda, s. 15-27.

53 Editörün Notu: Osmanlı İmparatorluğu'nda dış borçlanmaya giden yol, Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri İngiltere ve Fransa, 1854 Osmanlı istikrazı için kendi hükümetlerinin garantisini vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Londra ve Paris borsalarında bu sayede borçlanabilmiştir.

54 C. Clay, Gold for the sultan, Western bankers and Ottoman finance, 1856-1881 (London: I. B. Tauris Publishers, 2000); daha erken bir tedavi için bkz. D. C. Blaisdell, European financial control in the Ottoman Empire (New York: Columbia University Press, 1929).

55 Editörün Notu: Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Türk siyasi ve iktisadi tarihinde oldukça önemli bir meseledir. Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borç-

kuruldu. Takip eden otuz yıl boyunca Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar, hükümet gelirlerinin önemli bir kısmı DÜİ tarafından kontrol edildi ve borç ödemelerine kullanıldı. Bu kontrol ve borcun düzenli ödenmesi, Avrupa sermaye piyasaları için oldukça güven vericiydi. Sonuç olarak, Bâb-ı Âli yüzyılın sonlarına doğru borçlanmaya devam edebildi. Askerî harcamalardaki artışla birlikte hem dış borçlanma hem de ödenmemiş borçların yıllık ödemeleri yüzyılın başından sonra hız kazandı. Neredeyse sürekli olarak yeni kredi arayışı, Osmanlı dış politikasında yeni bağımlılıklara ve karışıklıklara yol açtı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde, yıllık borçlanma hacmi ve ödenmemiş dış borç miktarı bir kez daha 1870'lerde tanık olunan olağandışı yüksek meblağlara ulaşmıştı.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki taşşış uygulamasından istikrarlı para birimi ve dış borçlanmaya doğru rejim değişikliğini anlayabilmek için uzun vadeli bilançoğu dikkate almak faydalı olabilir. Göreceli parasal istikrar, dış ticaretin genişlemesi ve Avrupa'nın doğrudan yatırımları bu tablodaki olumlu öğelerdir. Osmanlı dış ticaretinin yıllık büyüme oranı, on dokuzuncu yüzyılda reel olarak ortalama yüzde 5'e yakındı. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde, Osmanlı ekonomisinin artan ticarileşmesiyle ilişkilendirilebilecek ekonomik büyümeye dair bazı kanıtlar mevcut.⁵⁶ Parasal istikrar kuşkusuz ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur. Ancak aynı zamanda 1875-76

lar-Kamu Borçları) anlamına gelmektedir. Keza Mısır'ın aynı dönemdeki borçları da Düyûn-ı Umûmiye olarak isimlendirilmiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'yle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şevket Pamuk, Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018; Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018; Charles Morawitz, Türkiye Maliyesi, der. Maliye Tetkik Kurulu, Maliye Tetkik Kurulu Yayınları, İstanbul, 1978; Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, çev. Muammer Sencer, 1. Basım, May Yayınları, İstanbul, 1977; Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017; Adip Roumani, Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane, Marcel Giard, Paris, 1927.

- 56 V. Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1970), s. 302-9; O. Okyar, 'A new look at the problem of economic growth in the Ottoman Empire, 1800-1914', Journal of European Economic History 16 (1987), 7-49.

yıllarındaki temerrüd, 1881’de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin kurulması ve bazı önemli gelir kaynaklarının Avrupalı alacaklılara devredilmesi de Osmanlıların kendi mali işlerini düzenleyemediği yurt dışından borçlandığı büyük meblağlar için ağır bir bedel ödediğini göstermektedir.

Sonuç

Bu bölüm, on beşinci yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı mali kurumlarında meydana gelen uzun vadeli değişiklikleri incelemiştir. Vergi tahsilatı, taşıma, iç ve dış borçlanma konularında değişen Osmanlı strateji ve kurumlarına odaklanmıştır. 600 yıllık varlığının çoğunda, Osmanlı İmparatorluğu en iyi şekilde bürokratik bir tarım imparatorluğu olarak betimlenebilir. Bu büyük imparatorluğu iktisadi kurumları ve politikaları, büyük ölçüde merkezi bir bürokrasinin öncelikleri ve çıkarları tarafından şekillendirilmiştir. Sadece toprak sahiplerinin değil, aynı zamanda tüccarların ve sarrafların da dahil olduğu çeşitli toplumsal zümrelerin merkezi hükümetin politikaları üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda imparatorluğun ademimerkezileşmesine yönelik genel eğilime rağmen, Avrupa’da merkantilist politikaların önde gelen savunucuları olan tüccarlar ve yerli üreticiler, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bu geleneksel politikaları değiştirmek üzere yeterli baskı kuramadılar. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ve toplum, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrasya’da değişen koşullara uyum sağlamanın bir yöntemi olarak başarıyla yeniden örgütlendi. Bürokrasi, pragmatizm, esneklik ve müzakere alışkanlığının yardımıyla içsel ve dışsal etkenlere dayanan birçok zorluğun üstesinden gelmeyi başardı ve geleneksel düzeni sürdürebildi. On dokuzuncu yüzyıldaki reformlar bile, bürokrasinin ayrıcalıklı konumu ve devletin toprak bütünlüğünü koruma çabaları olarak anlaşılmaktadır.

Devlet maliyesi iyi durumdaydı ve on altıncı yüzyılın son çeyreğine kadar borçlanmaya çok az ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki özel finans kurumları ve maliye örgütlenmesi İslamî kökenlerini korudu ve on yedinci yüzyılın sonuna kadar Avrupa’daki gelişmelerden çoğunlukla etkilenmeden kaldı. Osmanlı İmparatorluğu, çoğu İslam devleti gibi

hem vergilerin tahsil edilmesi hem de kısa vadeli borçlanma amaçları için iltizam sistemine güvenmiştir. Devlet maliyesi on yedinci yüzyılda ve 1770'lerden itibaren artan bir baskı altına girmişti. Hem özel finans kurumlarında hem de kamu maliyesi üzerindeki Avrupa etkisi on sekizinci yüzyılda artmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa sermaye piyasalarından borç almaya başlaması, 1870'lerde temerrüde düşmesine ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupalı yatırımcıların devlet maliyesinin kontrolünü kısmen ele geçirmesine yol açtı.

Sanayi Devrimi'nden ve Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılda artan etkisinden önce merkezi bürokrasiye yapılan en ciddi meydan okuma ayanlardan gelmişti. Ancak *ayanlar*, iki yüzyıla yakın süren bir mücadeleye rağmen, sermaye birikimi için alternatif kurumlar kurmak ve yeni yöntemleri hâyata geçirmekte başarısız oldu. Ticaret, tarım ve imalata olan ilgilerine rağmen, iltizam onlar için en kazançlı müessese olarak kaldı. Toprak üzerindeki devlet mülkiyeti, şehir loncaları, iaşecilik ve seçici müdahalecilik gibi geleneksel Osmanlı düzeninin temel ekonomik kurumları bu dönemde çoğunlukla kendi yapılarını korumayı başardılar. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, yeni teknolojilerle desteklenen merkez, taşra üzerindeki gücünü yeniden kurdu. Genel olarak bakıldığında, bu ortam yeni ekonomik örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmadı ve teknolojik değişim sınırlıydı. Osmanlı kurumları kuşkusuz bu yüzyıllarda değişti. Ancak bu değişim, tam olarak kapitalist iktisadi gelişimin doğrultusunda değildi.

Bununla birlikte, kendi şartlarında, Osmanlı yönetimi başarılı olarak görülebilir. Avrasya'da, Babürlerin ve Safevilerin de dahil olduğu birçok çağdaşı başarısız olurken, pragmatizm, esneklik, müzakere etme isteği ve kurumlarını değişen koşullara uyum sağlayabilmesi, devlet merkezileşirken Osmanlı Hanedanı'nın iktidarı korumasını sağlayan özelliklerdi. Ancak nihayetinde pragmatizm ve esneklikten yararlanılırken değişime yalnızca geleneksel düzenin korunmasına yetecek ölçüde izin verildi.

IV. Bölüm

Asya

Çin'deki Vergi Devletinin Devamı ve Etkinliği, MÖ 700 – MS 1911

Kent G. Deng

Eski Dünya'da Çin, bir vergi devleti kurabilen ilk ülkeler arasındaydı. Aynı zamanda imparatorluk kurma misyonunu üstlenen ilk toplumlardan biriydi. Bununla birlikte, en dikkat çekici olan, bir imparatorlukla birlikte bir vergi devletinin Doğu Asya anakarasında çok uzun bir süre varlığını sürdürmesidir-MÖ üçüncü yüzyıldan 1911'e kadar. Bu bölümün bulguları, bir mali devlete (ve bir imparatorluğa) duyulan ihtiyacın ağırlıklı olarak Çin'in dış tehditlere verdiği yanıtta geldiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Song ekonomik devrimi ve Çing'in "açılımı"yla ilgili değişiklikler de bu tehditleri ele alma yollarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte tehditlerin çok farklı kaynaklardan geldiği söylenebilir.

Gerçek Arka Plan: Bir Vergi Devleti Nasıl Ortaya Çıktı?

Çin'de bir vergi devleti çok erken bir dönemde şekillendi: En geç Zhou döneminin sonlarında (MÖ 770–221), daha çok İlkbahar ve Sonbahar (MÖ 770–476) ve Savaşan Devletler (MÖ 476–221) dönemleri olarak bilinir. Bu beş yüzyıl boyunca, Zhou bölgesi parçalandı ve rakip birimler arasındaki siyasi, ekonomik ve askerî rekabet bir kaide haline geldi. Bu yarım bin yıl, dev-

let, seçkinler ve sıradan vatandaşlar ve klan temelli olmayan bir sosyal organizasyon arasında yeni bir ilişkinin geliştiği Çin tarihinde, devletleşme ve devlet inşası için kritik bir dönemdi. Geç Zhou çoklu siyasi birimleri aynı zamanda bir vergi devletinin savunma ve/veya saldırı amaçları için gelişebilmesi adına ana katalizör görevi gördü. Ancak bu süreç, siyasi birimler arasında son derece kanlı rekabetlere sahne oldu. Tablo 14.1, tüm Savaşan Devletler dönemi boyunca çeşitli devletler tarafından başlatılan askerî saldırıların sayısını göstermektedir. Sonuç olarak, birim sayısı istikrarlı bir şekilde azaldı. MÖ 236'dan sonra Qin, kalan tüm krallıkları yendiğinde ve Çin'i birleştirdiğinde bir dönüm noktası meydana geldi. Qin'in, hiyerarşik düzende bir sonraki güç olan Zhao'dan neredeyse üç kat daha fazla saldırı başlattığına dikkat edilmelidir.

;

Tablo 14.1. Çin’de başlatılan büyük askerî saldırılar, MÖ 475-MÖ 221

Period	Yue	Zheng	Shu	Jin	Lu	Wei	Song	Qi	Yan	Han	Zhao	Wei’	Chu	Qin	Total
475–56 B.C.	1	—	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	9
455–436		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	5
435–416		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	4
415–396		1	—	1	1	—	—	—	—	1	2	6	2	1	15
395–376			1	2	1	—	—	3	—	4	6	4	2	5	28
375–356					1	1	1	1	1	2	7	—	10	5	29
355–336						1	1	3	—	1	—	—	—	5	11
335–316							1	5	—	1	2	3	1	12	25
315–296								5	—	3	5	4	1	11	29
295–276								1	1	1	4	1	3	18	29
275–256										1	3	1	2	18	25
255–236										2	6	3	2	12	25
235–221														10	10
Total	1	1	1	9	4	2	3	18	2	17	35	23	26	102	244
% in total	0.4	0.4	0.4	3.7	1.6	0.8	1.2	7.4	0.8	7.0	14.4	9.4	10.7	41.8	100

Kaynak: F. Zhongxia, Z. Xing, T. Zhaolin ve Y. Boshi, Zhongguo Junshishi Fujuan Shang [A military history of China, supplement I] (Beijing: PLA Press, 1985), s. 127–92.

Tablo 14.2. Fiili özel arazi mülkiyetinin erken yayılması

Yıl	Krallık	Yer	Maliye politikası
685 BC	Qi	alt Sarı Nehir vadisi	arazinin üretim kapasitesi üzerindeki farklı vergiler
594	Lu	alt Sarı Nehir vadisi	ekilen arazi üzerindeki vergiler
548	Chu	Orta Yangtze Vadisi	tarımsal üretim vergileri
540	Zheng	Orta Sarı Nehir Vadisi vergileri	ekim yapılan arazi alanında
356	Qin	Orta Sarı Nehir Vadisi vergileri	doğrudan mülkiyet haklarına sahip arazi üzerinde

Kaynaklar: Z. Ming, Zuo Zhuan'a dayanarak [Master Zuo's chronicle] (c. 454 BC, Beijing: Zhonghua Books, reprint, 1981), Entry 'Twenty-fi fth Year under Duke Zhao of Lu'; B. Gu, Han Shu [The history of the Han Dynasty] (AD 82, Beijing, Zhonghua Books, reprint, 1982), pt. 1, ch. 'Economy'; Li Ruilan, 'Li Kui Bianfazhongde Jin Dili Zhijiao' [The policy of Maximizing agricultural production in Li Kui's socio-economic reform], Lishi Jiaoxue (History in Education) 6 (1986), 33–5.

Çin'in birleşmesine yol açan bu uzun egemenlik mücadelesinin arkasında, askerî, siyasi ve ekonomik güç için şiddetli bir rekabet vardı. Tarımsal verimliliğin artmasıyla birlikte tarımsal fazlalar geldi. Kırsal kesim ise hem önemli bir gelir kaynağı sağlaması ve genç askerlerin toplanması için uygun bir bölge olması hem de bir meşruiyet kaynağı olarak devlet kurucularının ilgisini çekmeye başladı. Hükümdarlar ve çiftçiler arasındaki müzakereler, Çin tarihinde ilk kez, özel arazi mülkiyeti de dahil olmak üzere, özel arazi sahipliği haklarının tanınmasına yol açtı. İlkbahar ve sonbahar döneminin ikinci yarısından itibaren tüm güçlü siyasi krallıklarda böyle bir eğilim mevcuttu (bkz. Tablo 14.2). Qin Krallığı'nın doğrudan özel toprak mülkiyeti, yüksek verimli tarım ve iyi disiplinli köylü askerleriyle meşhur olduğu düşünüldüğünde, nihai zaferi sürpriz değildi.

Qin Krallığı'nda, Shang Yang'ın reformu (*shangyang bianfa*, Shang Yang: MÖ 390-338 dolayları) olarak bilinen Çin tarihinin akışı üzerinde derin etkisi olan bir düzenleme gerçekleştirildi. Reformun odak noktası, "tarım ve dokumayı ve savaşlara hazırlanmayı içeren temel bir yasa" (*neili fadu, wu gezhixiu, shouzhhan*

zhibei) üzerindeydi.¹ Arazi vergileri ve işçinin zorunlu hizmetleri şeklinde doğrudan vergiler uygulandı ve toplam gelir içindeki ağırlığı, dolaylı vergilerden daha fazla olacak şekilde arttırıldı. Sonuç olarak mali öncelikler, köylülüğün statüsünü toplumsal piramidin en üstüne, tüccarları ise en altlara itti. Qin Hanedanı'nın birleşme için düzenlediği askerî seferler esnasında, politika etraflıca test edilmişti.

Shang Yang'ın reformundan sonra, Qin hem geliri hem de savaşı adam sayısını en üst seviyeye çıkarmayı başardı. Kuzeybatı platosunun sınırdaki topraklarında² bulunan ve bir zamanlar fakir bir tarım krallığı olan Qin, savaş yoluyla zengin Kuzey Çin Ovası'nda giderek daha fazla toprak ele geçirdi. Milis-köylülük, MÖ 216'da başlatılan ve "sıradan çiftçilerin toprak talep etmelerine ve toprak sahibi olmalarına" (*shi qianshou zishitian*) izin veren ülke çapındaki bir tasarı kapsamında derhal ödüllendirildi.³ Buna karşılık, Qin'in esas rakipleri profesyonel ordularını silahsız çiftçilerden ayırdı. Qin'in asker destekli özel toprak mülkiyeti sistemi, imparatorluk inşası sürecinde ele geçirilen tüm bölgelere uygulandı. Qin döneminden itibaren, asker arzını ve yiyecek fazlasını sağlamaya yönelik önlemler, Çin'in vergi devletini imparatorluk inşasının ayrılmaz bir parçası haline getirdi. Çin'in vergi devleti, bir imparatorluk vergi devleti haline geldi.

Bu vergi devletinin emperyal doğası, sonunda Çin ekonomisinin tabiatını dönüştürmesiyle devlet ile toplum arasındaki ilişkinin farklılaşması gibi istenmeyen sonuçlara yol açtı. İlk olarak, özel mülkiyet hâkim eğilim haline geldi ve kırsal kesim baskın kesim oldu. İkincisi, devlet, merkezi bir bürokrasi ve daimî bir ordu ile bir vergi devleti haline geldi. Üçüncüsü, örgütlenmeyi ve sınır boyunca savunmayı koordine etmek, kalıcı bir savunma bütçesiyle birlikte, bürokrasinin kaçınılmaz sorumluluğu haline geldi. Dördüncüsü, nüfusun çoğunluğu yasal olarak özgür, toprak sahibi, vergi ödeyen vatandaşlara dönüştü. Köylü erkekleri

1 S. Qian, Shi Ji [The book of history] (Beijing: Zhonghua Books, 91 BC, reprint, 1982), C. 6 'Biography of Qin Shihuang'.

2 The Qin was so unimportant that Confucius ignored its existence in his lobby tour in West China (known as 'xixing budao qin').

3 Qian, Shi Ji, chapter 'Emperor Qin Shihuang.

orduda hizmet etmek zorundaydı. Böyle bir kurum kombinasyonu, Qin'in Çin'i birleştirme arzusunu mümkün kıldı. Devlet ve köylülük arasındaki ilişki her iki tarafa da yarar sağladı ve yaklaşık iki bin yıl sürdü. Miras 1940'larda ve 50'lerde devam etti. Minimum modern girdilerle, Çinli köylülerin orduları iki modern savaş makinesiyle savaştı. Vahşi Japonları yok ettiler ve ABD'yi Kuzey Kore'den vazgeçmeye zorladılar.

Geriye dönüp bakıldığında, toprak sahiplerinin mülkiyet hakları, Çin tarihinde Savaşan Devletler döneminde ve sonrasında rakip krallıklar arasındaki ekonomik ve askerî gücü doğrudan arttırdı. Bu dönemde, rakip siyasi birimlerin sayısı 140'tan 7'ye çarpıcı bir şekilde düştü ve ortalama büyüklükleri istikrarlı bir şekilde genişledi. MÖ 255'te, hegemonik Zhou çöktüğünde, kalan rakip krallıklar - Han, Wei, Chu, Zhao, Yan, Qi ve Qin- arasında on yıllarca süren, büyük can kaybıyla sermaye yıkımının eşlik ettiği yeni bir siyasi ve askerî mücadeleler dönemi yaşandı. Çatışmalar gerekli ve faydalı mıydı? Karşı olgu olarak "Çoklu devlet sistemi MÖ 255'ten sonra işlemeye devam etseydi Çin daha iyi durumda olur muydu?" sorusu akıllara gelebilir. Sonuçta, ilkbahar ve sonbahar döneminde (MÖ 770-476) ve Savaşan Devletler döneminde (MÖ 476-221) bölgeler arası rekabet, Sinitik medeniyete Çin tarihinde benzeri olmayan bir ivme kazandırdı. Birden fazla krallığı tek bir imparatorlukla değiştirmenin bedeli çok büyük olmalı.

Bununla birlikte, temel soru, Çinlilerin (ya da Çin öncesinin) Doğu Asya anakarasının neden geniş bölgelerini ve nüfuslarını, insan yaşamı ve sermaye varlıklarında bu kadar büyük bedeller ödenmesine rağmen, birleştirme ihtiyacı hissettiğidir? Çin dediğimiz emperyal yönetimi oluşturmak ve sürdürmek için bir vergi devlete ihtiyacı var mıydı?

Cevap, Çin'in içerideki çekişmeler yerine kuzey ve batıdaki komşu göçebelerden gelen tehditte yatıyor. Kanlı iç savaşlar sırasında bile, krallıklar savunma hatlarını kuzeye ve/veya batıya bakacak şekilde inşa ettiler.⁴ Açıkça, bu doğrultuda, iç çatışma-

4 Y. Jin'den alınan bilgilere göre (d.), The Great Wall, 4. b. (Beijing: Cultural Relics Press, 1986), s. 97; ZDC [Zhongguo Ditu Chubanshe, Compilatory Board of the Maps of China] (d.), Zhonghua Renmin Gongheguo Fensheng Dituji [Collected Provincial Maps of the People's Republic of Chi-

lardan kaynaklanan tehlikeleri geçersiz kılan daha büyük bir risk vardı. Çinlilerin ülkeyi birleştirmek ve göçebeleri savuşturmak için birbirleriyle iş birliği yapmak adına iç savaşlarda birbirlerini öldürmeleri tarihin bir ironisidir. Çin'in birleştirilmesinden kısa bir süre sonra, Çin Seddi olarak bilinen modern öncesi dünya tarihinin en büyük kamu projelerinden biri, mevcut tüm duvarları birbirine bağlamak ve savunma için onları tek bir hat haline getirmek için, Qin yetkilileri tarafından hayata geçirildi. O zamandan beri Çin, dünya tarihindeki tek 'duvarlı imparatorluk' olmuştur.

Çin Seddi'nin inşasından sonra bile göçebe tehdidi ortadan kalkmadı. Aslında, Tablo 14.3'teki verilerin ortaya koyduğu gibi, yüzyıllar boyunca istilalar ve çatışmalar devam etti.

Tablo 14.3. Çin Seddi boyunca ve Çin'e yapılan büyük göçebe istilaları

Yıl	Saldırılan alan
176 BC	Chang-an*
200 BC	Sarı Nehir'in orta kısımları
AD 44	Chang-an*
714	Chang-an*
761-3	Chang-an*
762	Middle reaches of the Yellow River†
780-7	Chang-an* ve Sarı Nehir'in orta kesimleri
1125-6	Pekin, Kaifeng* ve Sarı Nehir'in orta kesimleri
1211	Middle reaches of the Yellow River†
1212-3	Beijing†
1215	Beijing† and Kaifeng†
1218	Middle reaches of the Yellow River†
1222	Chang-an†
1229	Kaifeng and middle reaches of the Yellow River†
1629	Beijing*
1635-5	Beijing* and middle reaches of the Yellow River†
1644	Beijing*

Notlar: * China's capital of the time; Zamanın Çin başkenti

†China's strategic region; Çin'in stratejik bölgesi;

na] (Beijing: China's Atlas Press, 1990); Z. Xiukun, T. Zhaolin, K. Ning, T. Wenhuan, S. Shibi, C. Yangping, Z. Ansheng, X. Fei, Z. Chunyi ve Z. Shufang, Zhongguo Junshishi [A Military History of China], C. 6 (Beijing: PLA Press, 1991), s. 69-84, 111-13; H. Wailu (d.), Zhongguo Dabaike Quanshu Zhongguo Lishi [Encyclopaedia of Chinese History] (Beijing and Shanghai: China's Encyclopaedia Publisher, 1992), s. 784, 1332-3.

Kaynaklar: Y. Jin'den alınan bilgilere göre (d.), The Great Wall, 4.b. (Beijing: Cultural Relics Press, 1986), s. 98; ZDC [Zhongguo Ditu Chubanshe, Compilatory Board of the Maps of China] (d.), Zhonghua Renmin Gongheguo Fensheng Dituji [Collected Provincial Maps of the People's Republic of China] (Beijing: China's Atlas Press, 1990); F. Zhongxia, Z. Xing, T. Zhaolin ve Y. Boshi, Zhongguo Junshishi Fujuan Shang [A military history of China, supplement I] (Beijing: PLA Press, 1985), s. 111–18, 244–8; H. Wailu (d.), Zhongguo Dabaikie Quanshu Zhongguo Lishi [Encyclopaedia of Chinese History] (Beijing and Shanghai: China's Encyclopaedia Publisher, 1992), s. 312, 452–5, 580, 805–6, 1120–2, 1332–3.

Açıkçası Çin Seddi Çin'i daha güvenli kılmasına rağmen, istilaları tamamen önleyemedi. Dış tehdit, Çin'in emperyal tarihinin çoğunda bir imparatorluk olarak bir arada tutan ana unsurdu. Zamanla, göçebe tehditler ve baskılar Çin siyasi ve sosyoekonomik sisteminde içselleşti. Mali bir devletin oluşumunda ve Çin İmparatorluğu'nun sağlamlaşmasında en önemli rolü oynadılar.

Çin'deki Emperyal Vergi Devletin Tabiatı (1840'a kadar)

Çin'deki emperyal mali devletin başarısı üç faktöre bağlıydı: maaşlı idari seçkinler, genel vergilendirme ve “iç sömürgeleşme”.

İmparatorluğu yönetmek için gereken merkezi bir bürokrasinin ilk izleri, ilkbahar ve sonbahar döneminde (MÖ 770-476) *shi* tabakasının doğuşuna kadar takip edilebilir. *Shi*, devlet yönetiminde uzmanlaşmış, iyi eğitilmiş bir meritokrat grubuydu.⁵ *Shi* olmadan Çin, Batı Zhou döneminde (tah. MÖ 1030-771) olduğu gibi feodalizme gömüldü.

İkincisi, Çin devleti büyük bir nüfustan çok büyük bir gelir topladı. Ancak bu gelir yüzünden kişi başına düşen vergi yükü küçük miktarlardaydı. Bu düşük maliyetli mali seçenek, Çin'in yerleşik tarım nüfusunun kuzeyden gelen göçebelere karşı savunmasını sürdürmek gibi olağanüstü önemli bir görev için ölçek ekonomilerini harekete geçirdi. Bu bağlamda, siyasi birimin boyutunun bu ekonomileri kapsayacak kadar büyük olması gerekiyordu. Toplam vergilendirilebilir gelir, sırasıyla, fazlaların

5 G. Deng, The premodern Chinese economy – structural equilibrium and capitalist sterility (London and New York: Routledge, 1999), s. 18–22.

üretilebileceği fiziksel sınırlar ve fazlaların ne kadarının çıkarılmasına izin verildiğine ilişkin ahlaki veya politik sınırlar tarafından belirlendi. Dolayısıyla, düşük bir vergi oranı, ya düşük düzeyde artık kapasite (ve dolayısıyla düşük üretkenlik) ya da bir hayırsever devlet ya da her ikisi anlamına gelebilirdi. Modern öncesi Çin’de, çıkarım konusundaki ahlaki sınırlamalar kesinlikle nüfus artışı ve ticaret (iç ve dış) için yer bıraktı.⁶

İlk iki noktayla bağlantılı üçüncü husus, imparatorluğu her yöne genişletmek için sürekli bir ihtiyaç vardı. “İç sömürgeleşme”, genişleyen bir tarım nüfusunu barındırdı ve devlet gelirini arttırdı. Çin Seddi’ndeki savunma hattını korumanın maliyetinin aşağı yukarı sabit olduğu göz önüne alındığında, genişletilmiş bir bölge, İmparatorluk Hazinesi için daha fazla gelir ve yeni ele geçirilen bölgeleri ve sivil yerleşimleri yöneten seçkinler için yeni idari görevler anlamına geliyordu.

Böylece hem mali devletin meşruiyeti hem de Çin İmparatorluğu’nun meşruiyeti, dış güvenlik talepleri tarafından belirlendi. Bu, Çin’in savunma hatlarının Çin Seddi’nin ötesine Sibirya ve Türkistan (Doğu Türkistan) gibi yerlere kaydığı bir dönem şeklinde nitelendirilen Mançu Çing Hanedanlığı (1368-1644) için de geçerlidir.

Yukarıda özetlenen üç faktörün birleşimi, Çin ekonomisindeki kapsamlı büyüme eğilimini destekledi. Bu üç faktör aynı zamanda politikayla ilgili birkaç önemli bağlantıyı da bünyesinde barındırıyordu:

(i) Düşük vergilendirme rejimi (“hafif angarya ve yumuşak vergiler” (*Çingyao bofu*) olarak bilinir) kurumsallaştırıldı;

(ii) Dengeli bütçelere yönelik bir ön yargı kurumsallaştırıldı;

(iii) Küçük ölçekli bir hükümet desteklenirken (Bürokratlar genellikle toplam nüfusun yaklaşık yüzde 5’ini oluşturuyordu) çok sayıda askere sahip bir sürekli ordu (her zaman bürokrasiden daha fazla adam istihdam eden) beslendi ve

(iv) Gelir ve askerî ana kaynağı olarak tarım sektörünün gelişmesi teşvik edildi.

Mutlak veriler ışığında, devlet gelirleri etkileyiciydi. 1784'ten 1820'ye kadar, Çin'in arazi vergileri ve geçiş ücretlerinden elde ettiği toplam gelir, yıllık 29.6 ilâ 30,2 milyon *tael* gümüş-tü (1.104.1–1.126.5 metrik ton). Bu istikrarlı ve öngörülebilir bir meblağ şeklinde kaldı. 1841'den 1890'a kadar, toplumdaki birçok değişikliğe rağmen, Çing Hükümeti hâlâ yılda 29.4 ilâ 33.7 milyon *tael* gümüş toplayabilmekteydi.⁷

Ancak imparatorluk sarayının abartılı görünümünün ardında devlet, Çin'in GSYİH'sının yalnızca bir kısmını denetleyebiliyordu. Devletin kontrol ettiği kısım, Çing döneminde yaklaşık yüzde 8'e tekabül ediyordu.⁸ Vergi gelirindeki aslan payı, kırsal Çin'den askere alınan genç erkeklerden oluşan orduya bakmak için ayrıldı. Geri kalanlar, temel bayındırlık işlerini (yollar ve kanallar) ve başlangıç aşamasındaki sosyal güvenliği (gıdada fiyat istikrarının sağlanması ve kıtlığın giderilmesi için kamu tahıl ambarlarının inşa edilmesi şeklinde) finanse etti. Bürokratların maaşları, askerî ve bayındırlık işlerine ayrılan bütçeyle karşılaştırıldığında çok düşüktü. Böylece Çin, toplam GSYİH'sı için alışılmadık derecede az maliyetli bir hükümete sahipti.

Vergiler genellikle nakit yerine aynı (tipik olarak tahıl ve kumaş) vergiler şeklinde toplanırdı. Bunun nedeni, ordunun ve bürokrasinin nakitten çok yiyecek ve giyecek ihtiyacı olmasıydı. Aynı ödemeler ekonomiden gelir elde etmenin en verimli yolu olmasada, aynı vergiler, devleti piyasaya bağımlı olmaktan ve belirsizlikten kurtardı. İzlenilen mali strateji ordunun lojistiği ile tutarlıydı. Gerçekten de düşük vergi oranı göz önüne alındığında (toplam tarımsal çıktının yüzde 10'unu neredeyse hiç aşmamıştır), bu tür verimsizlik devlet ve vergi mükellefleri tarafından tolere edildi.

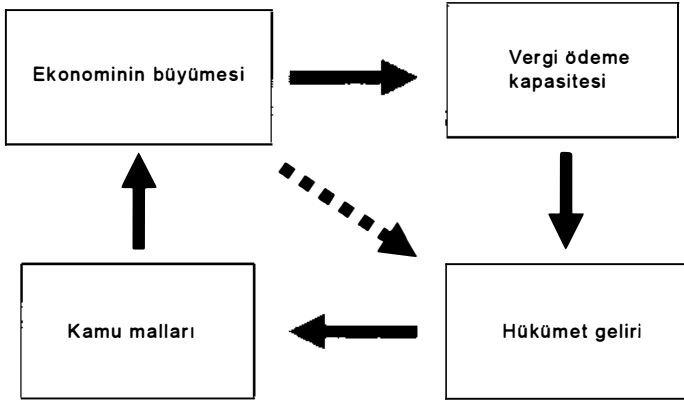
Çin devleti zaman zaman standarttan saptı ve bir yandan gelire aç, diğer yandan imparatorluğun topraklarını ve tarımını korumakta yetersiz kaldı. Bu gerçekleştiğinde, çoğu zaman iç

7 L. Fangzhong, Zhongguo Lidai Huko Tiandi Tianfu Tongji [Dynastic data of China's households, cultivated land and land taxation] (Shanghai: Shanghai People's Press, 1980), s. 387, 397–8, 401, 415–16.

8 A. Feuerwerker, 'The state and the economy in Late Imperial China', *Theory and Society*, 13 (1984), 300; ayrıca bkz. Deng, *Premodern Chinese economy*, app. G.

isyanlar ve dış istilalar ya da ikisinin bir bileşimi meydana geldi. İsyanların ve istilaların tetiklediği bir rejim değişikliği, Çin'in geleneksel mali rejimini yenileyecekti.⁹ İsyanlar sorununun tamamen farkında olan Çing Devleti, yalnızca vergi oranını değil, aynı zamanda toplam geliri de 1712'den 1840'a kadar dondura- cak kadar ileri gitti; bu da nüfusun ekonomik büyüme dönemin- de azalan vergilerden yararlanmasını sağladı.

Şekil 14.1. Çin ekonomisinde mali döngü

Çin vergi devletinin devamı ve etkinliği

Not: Düz oklar normal döngüyü gösteriyor. Kırık ok, Qin Hanedanı'nın yönetimi esnasında denenilen "rant arayışındaki kestirme yolu" temsil ediyor.

Genel olarak konuşursak, Çin devleti, öyle görünüyor ki, rant arayışında bir despot olarak temsil edilemez.

Sistemin Yeniden Düzenlenmesi (1840'a kadar)

Çin mali sisteminin dört bileşeni vardı: (i) vergi tabanı olarak ekonomi; (ii) halkın vergi ödeme kapasitesi (vergi yüklerine karşı hem ekonomik hem de psikolojik hoşgörü dahil); (iii) devlet geliri-bütçesi; (iv) ulusal savunma ve temel sosyal güvenlik dahil olmak üzere kamu malları. Bu bileşenler, sistemin şoklara maruz kalarak süresiz bir şekilde devam edebilmesi için karşı-

9 Deng, Premodern Chinese economy, 4– 5. Bölümler.

lıklı ve güçlendirici bağlantılardan oluşan bir döngü meydana getirdi (bkz. Şekil 14.1).

Qin döneminin başlarında, sistem hâlâ denenirken, devletin ekonomi üzerinde oldukça sınırlı bir etkisi vardı. Bu aşamada, vergilendirme için açıkça tanımlanmış tavanlar olmadığı için, devleti daha fazla bir rant arayışının içine çeken büyük bir cazibeden bahsedilebilir. Gerçekten de Qin rejimi (MÖ 221-207), fiziksel ve ahlaki vergi ödeme sınırlarını tamamen göz ardı ederek bu döngüyü kırdı. Qin hükümdarı, ahlaki duyarlılık gösteren mülk sahibi-çiftçilerden oluşan vergi mükelleflerinin gerçek gücünü tam manasıyla anlamadı. Qin'in bu döngüyü kırma girişimi, hükümdar için ölümcül olduğu kanıtlanan ülke çapında bir isyanı tetikledi.

Bu isyandan Çin'i yöneten diğer hanedanlar acı bir ders çıkardı. Erken Han (MÖ 206 – MS 24), hafif bir vergi yükü geleceği oluşturdu (ürün veya emek olarak verilen). Devlet felsefesi olarak Konfüçyüsçülüğün resmi olarak benimsenmesi, Qin'de örneklenen rant arayışı davranışının tuzaklarına değinerek ve ekonominin durumuyla bağıntılı şekilde 'adil' bir vergilendirme düzeyi tavsiye ederek devletin mali tutumunu 'uyumlulaştırmaya' ve düzenlemeye büyük ölçüde yardımcı oldu.¹⁰ Konfüçyüsçü "iyi devlet yönetimi ve devlet adamlığı" (*ren*) temel kavramı, Çin siyasetinde merkezi bir rol oynamaya ve Han sonrası Çin'deki yöneticiler için mali davranış kurallarını belirlemeye başladı. Yeni ilke, vergi gelirinin mevcudiyeti (ekonominin refahıyla ölçülür) ile vergi gelirinin kabul edilebilirliği (insanların daha fazla vergi ödeme istekliliğine göre değerlendirilir) arasında bir ayrımdı. Açıkça, Konfüçyüsçülük vergi mükelleflerinin haklarını tanıdı ve devletin rant kollama eğilimini dizginlemek için uğraştı. Çoğu hanedanlık bu kısıtlamalar altında Çin'i yönetmeye devam etti. Aksi takdirde, rant arayışına tepki olarak siyasi felaketler ve vergi isyanları meydana geldi.

Düşük vergi rejimine doğru belirgin bir adım, Çing (1644-1911) döneminde, hükümetin arazi- lişi vergisinden (*dingyin*) elde ettiği gelirin, 1712'de bir imparatorluk fermanıyla yıllık 33.5 milyon *tael* gümüş tavanıyla kalıcı olarak dondurulduğu zaman

10 W. Genyou (d.), Sishu Wujing [The annotated four books and five classics of Confucianism] (Beijing: China's Friendship Press, 1993), b.a.

atıldı.¹¹ Bu uygulama, Çing'in son dönemine kadar yürürlükte kalan bir mali politikaydı (bkz. Tablo 14.4, sütun I).

Çing'in emperyal devletin kamu sorumluluğunu çok ciddiye aldığı açıktır. Stratejisi, Çin'in politik ve ahlaki ekonomisinin doruk noktası olarak görülebilir.

Mali Yaklaşımın Dönüşümü

Çin devletinin ve imparatorluk inşasının kendine has özellikleri, kırsal ekonomiye, özellikle de tarımsal üretime, uzun vadeli kalıcı bir mali bağımlılığa yol açtı. Bu, Çing vergi yapısı tarafından açıkça gösterilmektedir (bkz. Tablo 14.4). Ticaret vergileri zaman zaman hem göreceli hem de mutlak olarak artmasına rağmen, on sekizinci yüzyıl öncesinde köy/tarım vergilerinin ağırlığı çok büyüktü. Bununla birlikte, ticari vergilerin mali açıdan tarımsal vergileri aştığı iki kısa dönem vardı: İlki Song yönetimi (960-1279) - Çin'in Orta Çağ'daki ekonomik devriminin bir dönemi - altında ve ikincisi Afyon Savaşı sonrasındaki dönemde ortaya çıktı (1840-1911).

Song Hanedanı, hazine adına yeni gelir kaynakları yaratmak için Çin'in çok eski fizyokratlık doktrininden iki nedenle uzaklaştı (bkz. Tablo 14.5). İlk olarak, Song bürokratları ve askerî personel, meşruiyetten açıkça yoksun olan bir darbenin liderliğini üstlenen yeni hanedanın kurucusu Zhao Kuangyin'e (960-76) bağlılıkları için büyük maaş zamları aldı. İkincisi, işgalcilere karşı askerî caydırıcılıktan barışı sağlamak için rüşvete kadar, dış güvenlik stratejisinde derin bir değişiklik meydana geldi. Böylece devlet harcamaları aniden yükseldi ve bu da Çin'in mali tarihinde çok nadir görülen bir finansman açığına yol açtı (bkz. Tablo 14.6). Song Hükümeti mali gücü korumak için merkantilizme başvurdu, ticareti ve el sanatlarını teşvik etmek adına bir dizi önlem aldı. Bu önlemler, metal ve porselen üretiminden deniz ticareti ve kâğıt paranın dolaşımındaki başarılarına kadar bir dizi sektörü etkileyen geniş bir ekonomik devrime yol açtı.¹²

11 Bkz. Z. Erxun (d.), Çingshi Gao [Draft of the history of the Çing Dynasty] (Beijing: Zhonghua Books, 1927, reprint, 1977), C. I. 121 'Economy'.

12 Bkz. R. M. Hartwell, Iron and early industrialism in eleventh-century China (University of Chicago Library, 1963); R. M. Hartwell, 'Markets, technology, and the structure of enterprise in the development of the eleventh-

Tablo 14.4. Çing rejiminin vergi gelirleri ve vergi yapısındaki eğilimler (tael), 1652–1820

Yıl	Tahıl eşdeğerleri (I ₁)*	Arazi-kişi (I ₂)	Tuz (II ₁)	Gümrük tarifeleri(II ₂)	Diğer (II ₃)	I:II
1652	8,767,200 (5,620,000 piculs)	21,260,000	2,120,000	1,000,000	—	9.6:1
1682	9,890,400 (6,340,000 piculs)	26,340,000	2,760,000	2,000,000	—	7.6:1
1766	12,975,768 (8,317,800 piculs)	32,910,000	5,740,000	5,400,000	4,490,000	4.1:1
1820	—	30,206,144	—	2,932,796†	—	10.3:1
1861	—	32,813,304†	—	5,036,371	—	6.6:1
1885	9,334,080	23,022,687	—	14,178,227	—	2.3:1
1903	3,097,000	32,732,000	—	30,423,243	—	1.2:1

Notlar: * On yedinci ve on sekizinci yüzyılların Yangzi ve İnci deltalarının zengin tarım bölgelerindeki pikül¹³ başına 0,94–2,18 tael fiyat aralığından türetilen pikul başına 1,56 tael ortalama fiyatına dayalı dönüşüm; bkz. R. B. Marks, 'Rice prices, food supply, and market structure in eighteenth-century South China', *Late Imperial China* 2 (1991), 64–116; W. Yie-chien, 'Secular trends of rice prices in the Yangzi Delta, 1638–1935', T. G. Rawski ve L. M. Li'de (d.), *Chinese history in economic perspective* (Berkeley: University of California Press, 1992), s. 35–68. †Temsili olarak kullanılan 1812–50 kotası;

Kaynaklar: Z. Boudi'e dayalı, *Zhongguo Caizheng Shi* [A history of state finance in China] (Shanghai: Shanghai People's Press, 1981), s. 419–21, 426; L. Fangzhong, *Zhongguo Lidai Huko Tiandi Tianfu Tongji* [Dynastic data for China's households, cultivated land and land taxation] (Shanghai: Shanghai People's Press, 1980), s. 10, 253–7, 264–7, 380, 400, 401, 414–18, 426; T. Xianglong, *Zhongguo Jindai Haiguan Shuishou He Fenpei Tongji* [Statistics of customs revenue and its distribution in modern China] (Beijing: Zhonghua Books, 1992), s. 63, 66, 126–8.

h-century Chinese iron and steel industry', *Journal of Economic History* 1 (1966), 29–58; Y. Shiba, *Commerce and society in Sung China*, trans. M. Elvin (Ann Arbor: Center for Chinese Studies of the University of Michigan, 1969); M. Elvin, *The pattern of the Chinese past* (Stanford University Press, 1973); G. Deng, *Chinese maritime activities and socioeconomic consequences, c. 2100 B.C – 1900 A.D.* (New York, London and West Port: Greenwood Publishing Group, 1997), 2. Bölüm; Deng, *Premodern Chinese economy*, 6. Bölüm

13 Editörün Notu: Pikül ya da İngilizcesi ile picul Çin'de kullanılan bir ağırlık birimidir.

Tablo 14.5. Devletin tarım dışı gelirlerindeki değişiklikler* (yıllık, min)

Yıl	Tuz	Çay	Şarap	Diğer
995-7	—	—	2,779,000	—
1017-21	—	—	7,796,000	—
1034-37	—	590,000	—	—
1049-53	—	—	14,986,196	4,000,760
1054-63	—	1,672,000	—	—
1064-67	—	1,012,776	12,862,466	5,992,735
1068	36,400	—	—	—
1074	183,100	—	—	—
1084	337,900	—	—	—
1102-6	—	3,200,000	—	—
1116	—	10,000,000	—	—
1165-73†	41,585	—	3,000,000	—

Not: * Song vergileri, (1) tüketicilerden alınan dolaylı vergiler, (2) üreticilerden alınan lisans ücretleri ve (3) devlet satışlarından ve yeniden satışlarından elde edilen kârlar;

Kaynak: T. Tuo (d.), Song Shi [History of the Song Dynasty] (1345, Beijing: Zhonghua Books, reprint, 1985), c. 184-5. Southern Song.

Tablo 14.6. Song Hanedanı dönemindeki sermaye açığı*

Yıl	Revenue (in 10 ⁶ coins)	Expenditure (in 10 ⁶ coins)	Balance
997	70,893	86,950	-16,057
1007	47,211	49,749	-2,538
1021	140,298	168,044	-27,746
1048	122,592	111,785	10,807
1049	126,252	±126,252	±0
1064	101,906	100,399	1,507
1065	116,138	120,343	-4,205
1086	82,491	91,910	-9,419
1190*	68,001	±68,001	±0
1253*	120,000	250,000	-130,000

Notlar: * Southern Song;

Kaynak: W. Shengduo, Liangsong Caizhengshi [A history of government finance of the Northern and Southern Song periods] (Beijing: Zhonghua Books, 1995), s. 678-86.

Ancak Song mali ve ekonomik devrimi sürmedi. Çünkü temelde devlet savunmaya yeterince dikkat etmedi. Song ordusu yenildi ve Çin, Tatarlar ve Moğollar tarafından fethedildi. Bu süreçte rejim, yönetme meşruiyetini kaybetti ve çok sayıda Çin-

li çiftçi fiilen göçebeler tarafından kontrol edilen bölgelere geri döndü. Böylece Song bölgesinin ticari çılgınlığına sırt çevirdiler. Çinli çiftçilerin bu eylemi, Çin'in vergi devleti ve imparatorluğunun inşasının ve sürdürülmesinin ardındaki mantıklılığı göstermektedir.¹⁴ Paradoksal olarak, geleneksel fizyokratik normların ve vergi yapılarının restore edilmesi Yuan Moğolları (1271-1368) dönemindeydi. Bu strateji, Han Çinlileri 1368'de imparatorluk üzerindeki kontrollerini yeniden ele aldıklarında, Ming döneminde daha da güçlendirildi.

İkinci bir yapısal değişim dönemi, Çin'in dış ticarete zorla açıldığı Afyon Savaşı'ndan (1839-40) sonra meydana geldi (bkz. Tablo 14.7). O andan itibaren Çin, dünya pazarlarında şiddetli rekabetle karşı karşıya kalmasına ve sonuç olarak düzenli şekilde artan ticaret açıklarından muzdarip olmasına rağmen (bkz. Tablo 14.8) dış ticaretteki güçlü büyüme, devlet için tarım dışı alternatif bir vergi tabanı yarattı. Artan ticareti vergilendirmek siyasi bakımdan güvenliydi.

Bu arada, Çin'in yabancı güçler tarafından yenilmesinin ardından gelen savaş tazminatları ve Taiping isyancılarıyla uzun süreli mücadelede askerî harcamalar, Çing Hanedanı için yüzleşmesi gereken yeni mali krizleri tetikledi. 1842'den 1900'e kadar Çin'in savaş tazminatları, 713 milyon tael gümüşe (26.595 metrik ton) tekabül ediyordu. Söz konusu meblağ, aynı dönemde Çing arazi-kışı vergisinin yıllık devlet gelirinin yirmi katından fazlaydı.¹⁵ Ayrıca, Taiping isyancıları Yangzi Nehri'nin (Jiangnan bölgesi) aşağı kesimlerini kontrol ederken, Çin ekonomisinin en zengin bölgesini devletin mali tabanından kopardılar. Çing Hanedanı için tek çıkış yolu yabancı piyasalardan borç bulabilmektir. Çin'in ödenmemiş borcu, ticaretten elde edilen gelirlerle birlikte yükseldi (bkz. Tablo 14.9 ve 14.10). Genel olarak, dolaylı vergiler, özellikle gümrük vergileri, Çin'in imparatorluğu ayakta tutmak için artan dış borçlarını karşılamada önemli bir rol oynadı. Kuşkusuz bu bağlamda yanlış bir nedenle de olsa bir miktar vergi verimliliği sağlanmıştır.

14 Deng, *Premodern Chinese economy*, s. 301–20.

15 Bkz. Z. DoÇing, *Zhongguo Jingji Shi Cidian* [Encyclopaedia of Chinese economic history] (Wuhan: Hubei Books, 1990), s. 874–80; Tang, *Statistics of customs*, s. 33.

Tablo 14.7. Dış ticaret için yeni gümrük
tarifelerinin belirlenmesi, 1860–1908

Yıl	SEC	SI	NEC	NI	Toplam
1860	3	—	—	—	3
1861	4	—	2	—	9
1862	1	—	—	—	10
1863	—	2	1	—	13
1864	1	—	—	—	14
1876	1	—	—	—	15
1877	2	2	—	—	19
1887	2	—	—	—	21
1889	1	1	—	—	23
1891	—	1	—	—	24
1896	2	1	—	—	27
1897	4	1	—	—	32
1899	2	1	1	—	36
1902	—	1	1	—	38
1904	—	1	—	—	39
1907	1	—	2	—	42
1908	—	—	—	2	44
Toplam	24	11	7	2	44
Toplamın %	54.5	25.0	15.9	4.6	100.0

Notlar: ‘GDK’ = Tayvan dahil Güneydoğu Kıyısı; ‘Gİ’ = Güney İç Kısım;
‘KDS’ = Kuzeydoğu Sahili; ‘Kİ’ = Kuzey İç Kısım;

Source (Kaynak): T. Xianglong’a dayalı, Zhongguo Jindai Haiguan Shuishou He Fenpei Tongji [Statistics of customs revenue and its distribution in modern China] (Beijing: Zhonghua Books, 1992), s. 54–60.

Veriler, Çing döneminin sonlarında Çin’in vergi yapısının bir kez daha ticarete yöneldiğini açıkça gösteriyor. 1820’den 1910’a kadar, gümrük vergilerinden elde edilen gelirler on kattan fazla arttı. Ancak söz konusu vergi geliri aşağı yukarı aynı sayıdaki vergi mükellefinden tahsil edildi (bkz. Tablo 14.10). Etkisi büyüktü: Tarımdaki geleneksel gelir, devlet maliyesindeki yerini kaybetti. Song Hanedanı’yla karşılaştırıldığında, temel fark, Çing’in dönemlerinde, Çin’i zamansız tarımsal köktencilik doktrinine geri döndürecek Moğollar gibi bir gücün bulunmamasıydı. Bu, modern Çin’in başlangıcını işaret ediyor.

Tablo 14.8. Çin'in Hindistan ve İngiltere'yle ticaret dengeleri, * 1834-1870

Dönem	V (I)	Idxa	Tea†	Idxb	V (II)	Idxc	Opium§	Idxd	V (I-II)	Idx e
1834-37	45.0	100	91.0	100	53.3 (20.2)	100	54.1	100	-8.3	100.0
1837-40	42.7	95	88.2	97	40.3 (22.6)	77	40.1	74	+2.4	-28.9
1840-43	31.1	69	94.1	103	39.3 (19.8)	74	49.7	92	-8.2	99.8
1843-46	53.4	119	90.8	100	79.8 (25.7)	150	57.8	107	-26.4	318.1
1846-49	63.9	142	82.0	90	69.1 (22.9)	130	63.2	117	-5.2	62.7
1849-52	66.6	148	85.9	94	88.5 (19.9)	166	63.4	117	-21.9	263.9
1852-55	83.6	186	75.6	83	86.7 (20.2)	163	70.0	129	-3.1	37.3
1855-58	98.7	219	50.1	55	98.2 (20.2)	184	68.8	127	-0.5	6.0
1858-61	84.6	188	67.9	75	153.6 (27.5)	288	61.6	114	-69.0	831.3
1861-64	118.0	262	71.6	79	150.3 (26.3)	282	68.6	127	-32.3	389.2
1864-67	127.5	283	76.7	84	170.4 (33.9)	320	56.5	104	-42.9	516.9
1867-70	104.5	232	94.9	104	210.5 (39.5)	395	51.2	95	-106.0	1,277.1
Ortalama	76.6		80.7		109.9 (24.9)		58.8		-26.8	

Notlar: 'D (I)' = Çin'in İngiltere'ye ihracatının¹ 105 sterlin bazında toplam değeri; 'V (II)' = Çin'in Hindistan'dan ithalatı ve İngiltere'nin 105 sterlin bazında toplam değeri, parantez içindeki değerler İngiltere'nin Çin'e doğrudan ihracatının paylarıdır; 'D (I-II)' = Çin'in ticaret dengesi 105 sterlin; 'Idx a-e' = değişiklik endeksleri; * Nisan ayından bir sonraki Mart ayına kadar hesaplanan mali yıla dayalı üç yıllık bir ortalama, kesişme bu nedenle yalnızca nominaldir; †Çin'in İngiltere'ye ihracatının toplam değerinin yüzdesi; § Hindistan artı İngiltere'den Çin'e yapılan ithalatın toplam değerinin yüzdesi;

Kaynak: based on Chen Ciyu, 'Yi Zhong Yin Ying Sanjiao Maoyi Wei Jizhou Tanta Shijiu Shiji Zhongguode Duiwai Maoyi' [Study of nineteenth-century Sino-foreign trade based on the trade triangle of China, India, and Britain], Zhongguo Haiyang Fazhanshi Lunwenji Bianji Weiyuanhui'de [Editing Committee for Maritime history of China] (d.), Zhongguo Haiyang Fazhanshi Lunwenji [Selected essays on the maritime history of China], C. 1 (Taipei: Academia Sinica, 1984), s. 144-5.

Son Açıklamalar

Çin'de bir vergi devletinin şekillenmesinin *raison d'être*'i, kuzey ve batı sınırlarındaki göçebelere karşı güvenliği sağlayabilmektir. Çin'deki vergi devletinin uzun süren evrimi ve hayatta kalması, Çinlilerin seçkinler ile köylüler arasında, ulusal savunma ile siyasi meşruiyet arasında, rant arayışı ile Konfüçyüsçü öz disiplin arasında bir dengeye ulaşmayı başardığını gösteriyor.

Çin'in vergi devleti küçük ve nispeten daha az maliyetli kaldı. Belirli siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik görevleri yerine getirmek

için tasarlanmıştı. Çin'in emperyal vergi devleti, bu nedenle, tarımın egemen olduğu bir ekonominin uzun vadeli büyümesi ve istikrarı için uygundu ve çok iyi çalıştı.

Tablo 14.9. Devlet dış borçları, 1861–1898

Yıl	Hedef	Toplam (gümüş tael)	Borçlu	Yıllık faiz
1861–66	Counter-Taipings	1,609,925*†	Foreign merchants in JS, FJ and GD	?
1867–68	Counter-Muslim Rebellion	2,200,000*	Foreign merchants in SH	18.0
1874	Taiwan defence	2,000,000§	British bank	8.0
1875	Counter-Muslim Rebellion	3,000,000†	British banks	10.5
1877–78	Counter-Muslim Rebellion	6,750,000§	British bank	15.0
1883–85	Coastal defence	13,602,300§	British bank	9.0
1886	Naval upgrading#	980,000§	German bank	5.5
1887–88	Flood control	1,968,800*†	British bank	7.0
1893–95	Coastal defence (1)	42,090,000§¶	British and German banks	6.0–7.0
1895–96	War reparation to Japan	200,000,000¶	French and Russian banks	4.0–5.0
Total		274,201,025		

Notlar: * 2 yıllık krediler; †2-5 yıllık krediler; § 6–19 yıl arası krediler; ¶ 20 yıl ve üzeri krediler; # Yazlık Saray'ın inşası için suistimal edilen fon; 'JS' = Jiangsu; 'FJ' = Fujian; 'GD' = Guangdong; 'SH' = Şanghay;

Kaynak: T. Xianglong'a dayanmaktadır. Zhongguo Jindai Haiguan Shuishou He Fenpei Tongji [Statistics of customs revenue and its distribution in modern China] (Beijing: Zhonghua Books, 1992), s. 34–41.

Emperyal vergi devleti, gönüllü olarak (Song Hanedanı'nın yönetimi altında) veya istemsiz olarak (Çing' Hanedanı'nın son yıllarında) tarımsal tabanından her uzaklaştığında, sapmalar kısa vadede ticari büyüme için elverişli koşullar yaratsa bile, imparatorluk istikrarsızlığa düştü.

Bu sonuç, Çin İmparatorluğu'nun orijinal yapısında mali tabanı ve ekonomisiyle uyum içinde çalışmasına rağmen, modern büyüme ve gelişmeyi sağlamak için ekonomiyi dönüştürmekten aciz olduğunu kanıtlamaktadır.

Tablo 14.10. Çin'in vergi yapısındaki değişiklikler (gümüş tael), 1820-1910

Yıl	I		II		I:II	Vergi Mükellefleri		Tarım Arazileri	
	Tarım vergileri	Endeks	Gümrük vergileri	Endeks			Endeks		Endeks
1820	30,206,144	100	2,932,796\$	100	10.3	353,377,694	100	779,321,984	100
1825	—	—	—	—	—	379,885,340	108	—	—
1830	—	—	—	—	—	394,784,681	112	—	—
1835	—	—	—	—	—	401,767,053	114	—	—
1840	—	—	—	—	—	12,814,828	117	—	—
1845	30,213,800	100	—	—	—	421,342,730	119	—	—
1850	—	—	—	—	—	429,913,134	122	—	—
(1851)	—	—	—	—	—	—	—	756,386,244	(97)
1855	—	—	—	—	—	318,845,752	90	—	—
1860	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	8,245,394	281	—	260,697,717	74	—	—
1870	—	—	10,041,826	342	—	271,793,461	77	—	—
(1873)	—	—	11,257,824	384	—	—	—	756,631,857	(97)
1875	—	—	12,893,471	440	—	305,014,000¶	86	—	—
						368,063,232	104		
1880	—	—	14,692,208	501	—	288,559,000#	82	—	—
						368,153,866	104		
1885	32,356,768	107	14,056,914	479	2.3	295,881,000**	84	—	—
						358,036,060	101		
(1887)	32,792,627	109	16,411,544	560	2.0	377,636,000	107	911,976,606	(117)
1890	33,736,023	112	19,100,657	651		333,242,000††	94	—	—
						380,717,468	108		
1895	—	—	20,694,712	706	—	332,336,000§§	94	—	—
						379,682,395	107		

Tablo 14.10. (devamı)

Yıl	I		II		I:II	Vergi Mükellefleri	Endeks	Tarım Arazileri	Endeks
	Tarım vergileri	Endeks	Gümrük vergileri	Endeks					
(1898	—	—	22,976,817	783	—	319,719,000¶¶ 367,324,219	90 104	—	—)
1900	—	—	24,456,571	834	—	—	—	—	—
(1903	28,086,771	93	27,659,313	943	1.0	—	—	—	—)
(1904	—	—	28,132,456	959	—	—	—	—	—)
1905	—	—	30,965,612	1056	—	—	—	—	—
1910	—	—	35,340,714	1205	—	—	—	—	—
(1912	—	—	—	—	—	368,146,520	104	—	—)

Notlar: Parantez içindeki girişler, verilerin devamını göstermek için tamamlayıcı niteliktedir. İtalik sayılar, kayıp bölgeleri içerecek şekilde ağırlıklı tahminlerdir. Ortalama değerler Anhui (%6,30), Shaanxi (%4,66), Gansu (%2,71), Fujian (%4,40), Guangxi (%1,32), Yunnan (%2,04) ve Guizhou (%0,49) için geçerlidir. Jilin (%0,09) ve Xinjiang (0,10) bir yıllık sınırlı istatistiklere dayanmaktadır. Veri eksikliği nedeniyle Tayvan hariç tutulmuştur; formül: $P_i = P \cdot (1 - n)$ i Burada P_i , i dönemi için tahmindir; P_i , i döneminin nüfusu için eksik toplam; n , Çin'in toplamında kayıp bölgelerinin birleşik payı; * Arazi – Kişi Birleşik Vergisi, Tahıldan Nakde Dönüştürme (liangzhe) ve Gümüş Zarar İndirimi (haoxian); †mu'da; § 1652-1766 döneminde gümrük vergisi gelirinin en yüksek payına (%8,85) dayanan tahmini rakam; ¶¶ yedi il için veri yoktur.(Anhui, Shaanxi, Gansu, Sincan, Tayvan, Guangxi ve Yunnan); # dokuz il için veri bulunmamaktadır (Jilin, Anhui, Shaanxi, Gansu, Xinjiang, Fujian, Tayvan, Guangxi ve Yunnan); ** sekiz il için veriye rastlanılmamıştır (Anhui, Gansu, Sincan, Fujian, Tayvan, Guangxi, Yunnan ve Guizhou); ††Altı il için veri temin edilememiştir (Anhui, Gansu, Sincan, Tayvan, Guangxi ve Yunnan); §§ altı il için veri yoktur (Anhui, Gansu, Sincan, Tayvan, Guangxi ve Yunnan); ¶¶¶ sekiz il için veri bulunmamaktadır. (Jilin, Anhui, Gansu, Sincan, Fujian, Tayvan, Guangxi ve Yunnan);

Kaynak: L. Fangzhong, Zhongguo Lidai Huko Tiandi Tianfu Tongji'a dayalı [Dynastic data for China's households, cultivated land and land taxation] (Shanghai: Shanghai People's Press, 1980), s. 10, 253-4, 256-7, 264-7, 380, 400-1, 414-18, 426; T. Xianglong, Zhongguo Jindai Haiguan Shuishou He Fenpei Tongji [Statistics of customs revenue and its distribution in modern China] (Beijing: Zhonghua Books, 1992), s. 126-8.

Çin’de Vergilendirme ve İyi Yönetim, 1500–1914

R. Bin Wong

Bu bölüm, on altıncı yüzyıl ile yirminci yüzyıl başları arasındaki Çin mali sisteminin temel özelliklerini ele almaktadır. Bu bölüm, öncelikle Çin’de ve Japonya’da yapılan çalışmaların yanı sıra yazarın kendi araştırmasının üzerine kuruludur. Daha önceki çalışmalar, hem çok sayıda kural ve sürecin hem de vergi tahsilatlarının karşılaştığı birçok sorun ve zorluğun tartışıldığı basılı kaynaklara dayanıyordu. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara ilişkin daha yakın tarihli çalışmalarda, özellikle merkezi hükümet arşivlerinden faydalanılmıştır. Bazı araştırmalar, merkez ve yerel arasındaki gerilimleri ve yerel yönetim hizmetleri için ücretsiz iş gücüne dayanmanın zorluklarını vurgular.¹ Diğer çalışmalar, merkezi hükümetin çeşitli harcama ihtiyaçları üzerinde muhasebe kontrolünü ele geçirmeye çalıştığı on dokuzuncu yüzyılda, Çin’in eyaletleri arasında çarpıcı biçimde mali eşitsizlikler olduğunu göstermiştir.² Hükümetin modern bir bütçe görüşüne sahip olmaması nedeniyle, birçok modern devletin mali faaliyet-

-
- 1 K. Pomeranz, J.-L. Rosenthal ve bu bölümün önceki taslakları hakkındaki yorumları için isimsiz eleştirmene teşekkürler.
Bkz. I. Shigeki, *Chūgoku kinsei zaiseishi no kenkyū* [A study of the fi scal system in Late Imperial China] (Kyoto University Press, 2004).
 - 2 Bkz. S. Yamamoto, *Shindai zaisei seishi kenkyū* [Studies of Çing dynasty fi scal history], (Tokyo: Ky ūko, 2002); X. Shen, *Wan Çing caizheng zhichu zhengce yanjiu* [Studies of late Çing fi scal expenditures] (Beijing: Zhongguo renmin daxue chubanshe, 2006).

leri hakkında mevcut yapıda çok az veri bulunmaktadır. İmparatorluğun demografik ve bölgesel ölçeği, bu tür bir veriyi toplama ve işlemeyi, incelenen dönem boyunca neredeyse imkânsız kılmıştır. Bir anlamda gelir ve giderlerin değişen büyüklükleri tahmin edilebilirken, kurumsal mevzuları incelemek, araştırma konuları arasında, en makul seçenekmiş gibi gözükmektedir.

Bu bölüm, 1500 ile on dokuzuncu yüzyılın ortaları arasında izlenen makul vergilendirmeye ve kamu mallarının sağlanmasına dayanan Çin'in iyi yönetim kavramının, genişleyen bir dizi talep ve zorluk tarafından nasıl aşındırıldığını ele almaktadır. Daha spesifik şunlar söylenebilir: (i) On altıncı yüzyıl devletinin çok sınırlı bir bürokrasiye sahip olmasına rağmen gelirleri tarım imparatorluğu çerçevesinde seferber etme ve hareket geçirme yetenekleri;

(ii) dikey olarak bütünleşmiş on sekizinci yüzyıl bürokrasisinin, rant kollama faaliyetlerini teşvik etmeden veya yerel düzeydeki yetkililere güç ve otoriteyi devretmeden vergilerinin çoğunu toplama stratejisi;

(iii) yetkililer ile yerel okuryazarlar, büyük toprak sahipleri ve birlikte yerel seçkinleri oluşturan tüccarlar arasındaki ittifaka dayanan iyi yönetim konusundaki Çin başarısı;

(iv) on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda hükümetin olağanüstü gelirleri arttırma çabalarının çeşitli sonuçları ve

(v) on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, iyi yönetim kavramı hakkında uzun süredir var olan fikirleri baltalayan ve devlet kurumlarını dönüştüren değişen harcama talepleri.

1850 öncesi devlet, Ming Hanedanı'nın iktidardan düştüğü ve Çing Hanedanı'nın gücü ele geçirdiği 1640'ların her iki tarafındaki birkaç on yıl dışında, Avrupa'nın çoğuna eşdeğer bir alanda, düzen ve güvenlik sağlanabildi. Bu imparatorluğun içinde, Çin ve Avrupa'da geniş ölçüde ticari büyüme süreçlerine izin veren birkaç tekel, düşük gümrük tarifeleri ve iyi gelişmiş bir ekonomik ve siyasi güçler ayrılığı vardı.³ Bu başarıların çözül-

3 R. B. Wong, *China transformed: historical change and the limits of European experience* (Ithaca: Cornell University Press, 1997); K. Pomeranz, *The great divergence: China, Europe and the making of the modern world eco-*

mesi, Çin'i, Smith'in ekonomik genişleme dinamiklerinin devlet politikaları tarafından iyi bir şekilde desteklendiği bir bölge olmaktan çıkarmıştır. Ayrıca Çin içeriden ve dışarıdan artan siyasi baskılara maruz kalan ve nihayetinde 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar tekrar başarısız olan bölgesel yeniden birleşme ile rekabet halindeki rejimler yığınının gölgesinde mali olarak parçalanmış bir imparatorluk haline gelmiştir.

1.500 civarında dünyadaki diğer devletlerin çoğunun aksine, Çin'in en uygun görülen önlemlere karar vermek için sırtını yaslayabileceği bin beş yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip mali ilke ve politikaları vardı. 1368'de yönetimine başlayan Ming Hanedanı, daha önceki bazı uygulamalardan yararlandı. Ancak aynı zamanda önceki Yuan Hanedanı ve özellikle yöneticileri vergi gelirleri tarım ve ticaret sektörlerine dayanan Song Hanedanı(960-1279) tarafından tatbik edilen uygulamalardan bazılarını keskin bir şekilde terk etti. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Çin'e baktığımızda, kurucu Ming imparatoru, yakındaki köylerin ötesindeki daha büyük ağlarla çok az bağlantı kurarak barış içinde yaşayan, toprağa yerleşmiş basit bir tarım toplumu tasavvur ediyordu. Böylece tarımı vergi gelirlerinin baskın kaynağı haline getirdi. 1500'e gelindiğinde, imparatorluğun farklı bölgelerinde artan ticaret hacmi, haleflerine vergi tahsilatını ticarete kaydırmak veya genişletmek için bol fırsatlar sunmuştu. Ama onlar Avrupa ve Asya'nın başka yerlerinde birçok hükümdarın yaptığı gibi bu fırsatları değerlendiremediler. Çin'de ticari gelirlerden yararlanmak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli olmayacaktı. Tarımsal vergilendirmeyi vurgulamak üzerine tekrarlanan seçim, iyi yönetim kavramı hakkında kapsamlı fikirlerin de dile getirilmesini sağlıyordu.

Vergilendirme ve iyi yönetim arasındaki ilişkiyi anlamak, geç dönem Çin İmparatorluğu'nun nasıl tasvir edildiğini yeniden gözden geçirmemizi sağlar. Genel manada konuşursak, Çin tarihini anlayabilmek için, ister uzmanlık gerektiren isterse karşılaştırmalı literatürde olsun, iki yaklaşımdan birisi tercih edilmektedir. İlk yaklaşıma göre Çin, faaliyetleri sıradan insanların hayatlarına müdahale eden kötü niyetli, otokratik bir imparatorun ürünü olarak korku ve belirsizlik yaratan despotik bir devlettir. Buna

karşılık ikinci yaklaşım Çin'in iyi bir şeyi bir yana bırakın, hiçbir şey yapmayan, küçük ve sıradan insanların günlük yaşamlarında çok fazla fark yaratamayacak kadar uzak, hantal ve etkisiz bir bürokratik devlet olduğunu ima eder. Her iki yaklaşımda, devletin olumlu hiçbir şey yapamayacağı varsayımını paylaşmaktadır. Başarılı veya başarısız bir hükümet için somut kriterler oluşturmak üzere rutin bir çaba göstermezler. Mali işlemlerin yeterliliği ve sınırlamaları, geç emperyal devletin ne despotik ve keyfi bir hükümet olarak ne de etkisiz ve sonradan da alakasız bir devlet olarak anlaşıldığını göstermektedir. Özellikle, ekonomik büyüme olanaklarına olumlu katkılar sağladı - rant arayışı sınırlıydı, kamu mallarının sağlanması önemliydi ve zenginlik elde etmek için değiş tokuş alternatif olarak yıkıcı rekabet nadirdi-

Kaynak Seferberliği ve Hareketinin On Altıncı Yüzyıl Örnekleri

1500'de merkezi hükümet köylülerden tahıl şeklinde ve işçilik hizmeti olmak üzere iki ana biçimde vergi aldı. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca, her ikisi de gelirlerin hareketini ve harcanmasını çok daha kolay ve esnek hale getiren parasal ödemelere dönüştürüldü. Vergiler, Ming İmparatorluğu'nun kabaca 1.100 idari bölgenin her birinde, arazi mülkiyeti değişikliklerine ve yeni toprakların açılmasına yetiştirmek için benzersiz bir başarı arayan yetkili memurlar tarafından toplandı. Tarım vergileri iki ana kategoriye ayrıldı: yerel yönetim giderlerini karşılamak için ilçede kalanlar ve başkente gönderilen veya imparatorluğun başka bir bölümüne yönlendirilen vergiler. Merkezi yönetim giderleri için başkente gönderilen vergiler; Yangzi Nehri boyunca pirinç bakımından zengin eyaletlerden alınan ek tahıl vergileriyle bir araya geldi ve başkentin geçimine yardım etmek için Büyük Kanal'a gönderildi. Eyaletlerdeki harcamalar için merkezi hükümet, tarım vergilerini imparatorluğun güney yarısında askerleri desteklemek adına tahsis ederken, kuzey ilçelerindekiler imparatorluk ailesinin yerli prenslerinin masraflarına ayrıldı.⁴ Vergilendirme düzeylerine ilişkin tahminlerde çok fazla belirsizlik

4 R. Huang, *Taxation and governmental finance in sixteenth-century Ming China* (Cambridge University Press, 1974), s. 182.

vardır. Arazi üzerindeki çoklu vergileri tahmin etmeye yönelik en kapsamlı çaba, toplam verginin çoğu durumda hasat değerinin yüzde 10'undan az, bazen çok daha az olduğunu göstermektedir. Sadece zengin Yangtze Deltası'ndaki oranlar hasatın yüzde 20'sine yaklaştı.⁵ Özellikle Yangtze Deltası'ndaki birçok kırsal hane aynı zamanda el sanatları üretimiyle uğraştığından, vergilendirilen toplam hane gelirinin yüzdesi esas olarak çok daha düşüktü ve imparatorluğun diğer bölgelerinde gözlemlenen vergi oranlarının aralığına daha yakındı.

Ming Hanedanı yönetimindeki Çin, gelirlerini ve harcamalarını takip etmek için kapsamlı bir muhasebe sistemine sahip değildi. Bir tarım imparatorluğu için böyle bir sistemin yaratılması örgütsel açıdan dikkate değer bir başarı olacağından, bu bizi pek şaşırtmamalı. Song Hanedanı, hem tarımsal hem de ticari kaynakları kapsayan çok daha büyük ve daha çeşitli vergiler için ayrı hesaplar tuttu.⁶ Önce imparatorluğun kuzey yarısını kendi kontrolünden çıkaran ve sonunda Moğollar tarafından hezimete uğratılmasına yol açan askerî tehditlerin baskısını hisseden Song bürokratları, hatırı sayılır bir mali uzmanlığa sahipti. Bazı akademisyenlerin "Song ticari devrimi" dediği şeyin genişleyen ekonomisinden yararlandılar ve özel tüccarların daha az aktif olduğu sınır bölgelerinde ekonomik alışverişi örgütlediler. Ming Hanedanı, ağırlıklı olarak tarımsal vergilere güvenerek faaliyetlerin mali karmaşıklığını azalttı. Kapsamlı bir muhasebe sistemi olmasına rağmen, yetkililer, başkente gönderilen ve yerel düzeyde kalan gelirlerin çoğunu takip edebildiler. Ayrıca, Gelir Nezareti/Maliye Nezareti/Maliye Bakanlığı memurları, olağanüstü ihtiyaçları karşılamak için gelirleri imparatorluk çapındaki bölgeler arasında hareket ettirebildiler. Böylece kaynak tahsisi için taşranın daha yüksek oranlarda vergilendirilmesinin önüne geçebildiler.

Ming yetkilileri tarafından telkin edilen makul vergilendirme bir siyasi ülkü olarak çok eski bir düşünsel kökene sahipti. Klasik zamanlardan beri siyasi düşünürler, makul vergilendir-

5 A.g.e., s. 174.

6 Bkz. W. Bao, *Songdai difang caizhengshi yanjiu* [Studies on local fiscal history during the Song dynasty] (Shanghai: Shanghai guji chubanshe, 2001); C. Lamouroux, *Fiscalité, comptes publics et politiques financiers dan la Chine des Song* (Paris: Collège de France Institut des Hautes Etudes Chinoises, 2003).

menin insanlar üzerindeki yükleri azalttığını savunmuşlardır. İnsanlar ellerinde tuttukları servetle, hasadın belirsizliklerine daha iyi hazırlanabilir ve zorluklardan kaçınabilirler. Halk iyi beslendiğinde ve geçim kaygılarından kurtulduğunda, sosyal istikrar ve yönetenler için siyasi selamet sağlanacaktır. Böylece, mütevazı vergilendirme ilkeleri, gıda arz güvenliğini arttırmayı amaçlayan daha geniş bir ilkeler dizisiyle birleştirildi. Ming Hanedanlığı'nın farklı noktalarında, kötü hasat yıllarında tahıl sağlamak için her idari bölgede tahıl ambarları inşa edilmek istendi. Bu tür projeler, diğer olağanüstü projelerden, mekânsal olarak farklılaşan ve kaynakların imparatorluğun diğer bölgelerinden yönlendirilebileceği özellikle de büyük su kanallarının inşa edilmesinden biraz farklıydı. Tahıl ambarlarının inşası için özellikle bu nedenle toplanan ek kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu.⁷

On altıncı yüzyılda devlet, suyun kontrol edilmesi ve tahıl ambarlarının inşası gibi umumi hizmetlerin kamu mallarının yanı sıra kamu düzenini de sağlamaktan mesuldu. Uzun mesafeli ticaret, bu dönemde imparatorluğun farklı bölgelerine yayılan tüccar ağları sayesinde gelişti. Ticari vergiler hafifti ve merkezi hükümet tarafından belirlenen oranlarda alınıyordu. Bu uygulama, imparatorluk genelinde vergi oranlarındaki büyük farklılıkların, Avrupa'da olduğu gibi bölünmüş egemenliklere kıyasla çok daha az düşük bir olasılık olduğu anlamına geliyordu. Ayrıca ekonomik ve siyasi güçler arasında genel bir bölünme vardı. Toplumdaki en zengin gruplar, tüccarlar ve toprak sahipleri, kendi çıkarlarının peşinden gitmek için bilinçli olarak örgütlenmemişlerdi. Hükümet politikalarını etkilemek için seslerini duyurabilecekleri, tercihen diğerlerinin üzerinden destek alabilecekleri kurumsallaşmış mekanizmalar yoktu. Bu tür uygulamalar, Avrupa'daki toplumların örgütlenmesi ve seçkinlerin devletle ilişkileri için temeldi. Çin bürokrasisi büyük ölçüde kamu hizmeti sınavlarını geçtikten sonra göreve seçilen kişilerden oluşuyordu. Daha önemli makamlara sınavların üç seviyesini de geçen bürokratlar atanıyordu. Güçleri ve otoriteleri, servet veya statülerinden ziyade devletteki konumlarından kaynaklan-

7 P.-E. Will ve R. B. Wong, Nourish the people: the state civilian granary system in China, 1650–1850 (Ann Arbor: University of Michigan Center for Chinese Studies, 1991), s. 10–14.

maktaydı. Siyasal ve ekonomik ilişkilerin bu yapısı, on dördüncü yüzyılın sonlarından on altıncı yüzyıla kadar kilit noktalarda değişmeden kaldı. Bu, aynı dönem içerisinde ekonominin refahı adına Smithvari büyüme dinamiklerine olanak tanıdı.

On yedinci yüzyılın başlarında, isyancı grupların iç düzene ve imparatorluğun bazı kuzey komşuları tarafından yaratılan sınır güvenliğine yönelik artan tehditleri ortadan kaldırmak için gereken askerî harcamalar nedeniyle mali ihtiyaçlar artmaya başladı. Bazı zengin kent merkezlerinde ağır ve keyfi vergiler uygulandı. Keyfi vergiler, tüccarlar ve zanaatkârlar tarafından, olağanüstü vergi gelirlerinin toplanmasını zorlaştıran, protestolara neden oldu.⁸ Ticari gelirlere olan yönelimin kısa ömürlü ve yetersiz olduğu görüldü. Ming Hanedanı, iç karışıklıklarla yıkıldı ve daha sonra imparatorluğa kuzeydoğudan giren Mançular, büyük ölçüde Ming uygulamalarına göre tasarlanan bir mali düzeni devam ettiren tarafından fethedildi.

On Sekizinci Yüzyılda Bürokratik Yapı, Vergilerin Toplanması ve Kullanımı

1644'te Çing Hanedanlığı'nı kuran Mançular, önceki Ming Hanedanlığı'nda kullanılan temel hükümet kurumlarının çoğunu benimsedi. Temel merkezi hükümet yapısını oluşturan farklı işlevlere sahip altı bakanlıktan biri Gelirler Kurulu (*hu bu*), gelir tahsilatının çoğunu üstlendi. Ayrı bir imparatorluk kurumu (*neiwufu*) imparatorluk ailesinin hazinesiyle ilgileniyordu. Etkili, dikey ve bütünleşmiş bir bürokrasiyi teşvik etmek için Mançular, daha önceki hanedanlıklarda başlatılan bazı prosedürleri takip etmenin yanı sıra istenen davranışları teşvik etmek için ek mekanizmalar geliştirdiler. Katı yasalar, yetkililerin doğdukları illerde hizmet eden veya akrabalık veya sınavlar aracılığıyla yakın oldukları kimselere hizmet vermelerini menetti. İmparatorun amacı, kendisinin ve merkezi hükümet yetkililerinin savunduğu politikalara karşı çıkabilecek daha düşük seviyelerde

8 S. Fuma, 'Late Ming urban reform and the popular uprising in Hangzhou', in L. Cooke Johnson (ed.), *Cities of Jiangnan in Late Imperial China* (Albany: State University of New York Press, 1993), s. 47–80; R. von Glahn, 'Municipal reform and urban social conflict in Late Ming Jiangnan', *Journal of Asian Studies* 50 (1991), 280–307.

çıkar ağlarının oluşumunu engellemekti. Bu hedef, on sekizinci yüzyıl imparatorları tarafından izlenen daha büyük bir gündemin parçasıydı. Yetkililerin rotasyona tâbi tutulması, bürokratların yerel yönetici elitlerle merkezi hükümetin kontrolüne karşı ciddi bir tehdit oluşturabilecek yakın bağlar geliştirmelerini engelledi. Mançular, valilik ve genel-valilik mevkilerinin esas rolü üstlendiği il düzeyinde bir örgütlenme kurarak bölgesel yönetimi güçlendirdi.- Genel vali genellikle iki ilin idaresinden sorumluyken, vali belirli bir ili doğrudan yönetmekteydi.- Önceki hanedan döneminde, bu pozisyonların süreklilik arz ettiği söylenemez. Bunun yerine özel ve olağanüstü durumlarla karşılaşılması halinde bu unvanlara sahip görevliler bölgelere atanmaktaydı. Başlangıçta sayıları on beş olan ve daha sonra yirmi üçe ulaşan Çing valilerinin, kendi yetki alanlarındaki görevliler tarafından başlatılan mali, askerî, hukukî, eğitim ve refahla ilgili faaliyetlerde öncü bir rol oynamaları bekleniyordu. Bir diğer önemli görevli ise, bölge idaresi komiseri veya bölge saymanı olan Gelirler Kurulu görevlisiydi. Vali ve genel valiyle birlikte il maliyesinin sorumluluklarını paylaştı.⁹ İlin bir altında yer alan idari birim, rutin yönetim faaliyetlerinin sürdüğü ilçeydi. Bu birimlerin 1.300'den fazlası imparatorluk genelinde mevcuttu. İlçe, il düzeyindeki yönetimle birlikte, merkezin dışında en önemli iki bürokratik tabakayı oluşturdu. İlçedeki yetkili memurlar, öncelikle arazi vergisi tahsilatlarından sorumluydu. Defterdarlar, il içindeki gelirlerin kullanımını yönetmek, vergileri başkente iletmek ve bazı kaynakları başka bölgelere yönlendirmekten mesuldu. Mali kaynaklar üzerinde daha yakından düzenlenmiş ve dikey olarak bütünleşmiş bir bürokratik otorite zinciriyle Çing Hanedanı, ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermek için kaynaklarını esnek bir şekilde hareket ettirebildi.

Ming Hanedanlığı'nda olduğu gibi, arazi vergileri Çing Hanedanlığı tarafından da kullanılan düzenli gelirlerin çoğunu sağlıyordu. On altıncı yüzyılda başlayan tahıldan gümüşe geçiş sürecini tamamlayan on sekizinci yüzyılın başlarındaki devlet, yıllık vergi tahsilatlarını iki temel kategoriye ayırmaya devam

9 Valinin defterdar üzerindeki yetkisi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında arttı. Z. Li, *Tang Song Yuan Ming Çing zhongyang yu difang guanxi yanjiu* [Studies of the relationship between central and local government in the Tang, Song, Yuan, Ming and Çing dynasties] (Tianjin: Nankai daxue chubanshe, 1996), s. 355.

etti: eyalette yasal olarak tutulan sermaye ve başkente gönderilen sermaye. Merkezdeki görevliler ve taşradaki yetkililer mali kaynaklar üzerinde yetkiyi paylaştılar. İl yetkilileri, kaynakların başka bir bölgeye gönderilmesi emrini alabilecekleri gibi, aynı zamanda başka bir ilden kaynak talep edebildiler. Ming Hanedanlığı'nda, gelir tahsilatlarının kabaca yüzde 40'ı yerel ihtiyaçlar için ayrılmıştı. Ancak Çing Hanedanlığı'nda bu oran sadece yüzde 20 idi.¹⁰ On sekizinci yüzyıl hükümeti, on altıncı yüzyıl hükümetinin yaptığından daha sıkı bir şekilde, kontrol ettiği gelirlerin çoğunun merkezi hazineye veya diğer bölgelere sevk edilmesini istedi. Ayrıca il düzeyinde veya daha küçük idari birimlerde altında görev yapan memurların yetkileri yeniden düzenlendi. Ming Hanedanlığı döneminde, taşradaki memurların mali otoriteleri oldukça güçlüyü ve yeni vergiler toplayabiliyorlardı. Çing Hanedanı bu uygulamayı sona erdirdi. Gelir toplama ve ödeme sorumluluğunun farklı görevliler arasında paylaşıldığı bir kontrol ve denge sistemi, yetkililerin kendi başlarına hareket etmelerini de engelledi.¹¹

Çing mali sistemi, herhangi bir bölgedeki görevlilerin, kendi yetki alanlarının ötesindeki memurların kullanımından bağımsız tutulabilecekleri kaynakları oluşturmasını zorlaştırdı. Bu, yerel ve bölgesel yetkililerin Çin'de diğer tarım imparatorluklarına kıyasla siyasi merkez pahasına güç ve otoriteyi ele geçirme ihtimalini oldukça azaltmıştı. Kasıtlı politikaların bir sonucu olarak, ilçeler kronik bir şekilde kaynak sorunu yaşamaya devam etti. İlçe görevlilerinin kendi personelini işe almaları ve onlara kendi sermayelerinden ödeme yapmaları bekleniyordu. Söz konusu maddi kaynaklar, mahkeme davalarının karara bağlanması için talep ettikleri harçları ve resmi destek kazanmak isteyen yerel seçkinler tarafından sunulan hediyeleri içeriyordu. Bazı yetkililerin gayriresmi gelir toplamasından rahatsızlık duyan Yongzheng imparatoru, 1720'lerde resmi maaşları "erdemli canlı tutmak" için ek bir ücretle desteklemeye çalıştı.¹² Ancak

10 Y. Zhou, Wan Çing caizheng yu shehui bianqian [Late Çing fiscal policies and social changes] (Shanghai: Shanghai renmin chubanshe, 2000), s. 26.

11 Z. Zhou, Wan Çing caizheng jingji [Late Çing fiscal economy] (Jinan: Jilu shuzhuang, 2002), s. 3.

12 M. Zelin, The magistrate's tael: rationalizing fiscal reform in eighteenth-century Ch'ing China (Berkeley: University of California Press, 1984).

1730'ların sonlarında, Qianlong imparatoru altındaki yetkililer, ihtiyaçları olması halinde geçici kullanım için bu paraları eyalet hazinesine göndermeye karar vermişlerdi. Yine, taşrada kaynak yoğunlaşmasını sınırlandırmaya ve olağanüstü ihtiyaçları karşılamak amacıyla iller içinde ve iller arasında koordine edilen kaynak akışlarını teşvik etmeye yönelik tamamlayıcı ilkeler, devletin daha yüksek seviyesindekilerin, taşradaki görevlilere dikey olarak bütünleşmiş bürokrasiden ayrılmalarına neden olabilecek çok fazla sorumluluk devretmeden, vergi akışlarını ve harcama taleplerini yönetebilmesi anlamına geliyordu. Üst düzey görevliler ayrıca ilçe yetkililerinin mali hesaplarını hem rutin hem de habersiz olarak teftiş ettiler. Görevliler yeniden atandığında kapsamlı incelemeler yapıldı. Belirli bir makamdan ayrıldıktan sonra bile ortaya çıkan mali usulsüzlüklerden sorumlu tutulabildiler. Yalnızca ilçe düzeyindekiler değil, birçok yetkili üzerindeki baskılar, onlara bir bilim adamının "deneysel etik" dediği şeyi yavaş yavaş aşıladı.¹³

Merkezi hükümet, gelirin nispeten küçük bir kısmını ticaretten elde etti. İç ticaret makul bir şekilde vergilendirildi ve genellikle çok az kısıtlamayla karşı karşıya kaldı. Hububat biraz istisnayı. Çünkü yetkililer yerel kaynakların imparatorluğun diğer bölgelerine gönderilmesi hususunda endişeliydiler. Ayrıca el sanatları ve piyasa için üretilen ürünlerin peşinde koşan nüfusu beslemek için ihtiyaç duyulan ithal ürünleri de bekliyorlardı. Tuz, serbest iç ticaretin en büyük istisnasıydı. Gelir elde etmeyi amaçlayan devlet, üretim ve dağıtım üzerindeki denetimini sürdürdü. Tuz üreten haneleri kaydettirdi ve tuz ticareti yapabilecekleri belirlenmiş alanlardan yararlanan tüccarlara lisans verdi. Tuz ticaretine ruhsat verilmesinden elde edilen yıllık gelir, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yılda yaklaşık altı ilâ yedi milyon *tale* ulaştı.¹⁴ Ming Hanedanı, kuzey sınırındaki askerlere tahıl nakletmek için bu tüccarlara bağımlıydı. Daha önceki Song Hanedanlığı kârlı ticaret girişimlerini organize etmede daha da aktif bir rol almıştı. Ancak on sekizinci yüzyılda devletin tüccar

13 T. Metzger, The internal organization of the Ch'ing bureaucracy: legal, normative, and communication aspects (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973).

14 B. Zhou, Zhongguo caizheng shi [A history of Chinese fiscal policies] (Shanghai: Shanghai renmin chubanshe, 1981), s. 434.

kullanımı veya ticari faaliyetleri doğrudan kontrol etmesi artık önemli değildi.¹⁵ Benzer şekilde dış ticaret, on sekizinci yüzyıl devlet politikalarına ilham veren gelir ihtiyaçlarından ziyade güvenlik sorunları çerçevesinde düzenlenmiştir. Ticari vergileri sınırlamak ve tuz ile Çin limanlarında ticaret yapmak isteyen yabancılar dışındaki ticaret üzerindeki hükümet kısıtlamalarından kaçınmak, çoğu ticaret biçiminin herhangi bir resmi müdahale olmaksızın gelişmesi anlamına geliyordu. Kaynakların ve ürünlerin verimli dağılımını azaltan rant arayışı ve diğer ekonomik bozulma biçimleri için nispetten az fırsat vardı.

1766'da rutin gelirlerin yüzde 68'i arazi vergilerinden, yüzde 12'si tuz gelirlerinden, yüzde 11'i ticari vergilerden ve yüzde 9'uysa diğer gelir kaynaklarından meydana gelmekteydi. Tahıl üretiminden tahsil edilen vergiler nakdi şekilde ifade edilir ve bu toplamlara eklenirse, toplam gelirlerin yüzde 73'ünü arazi vergileri, yüzde 10'unu tuz, yüzde 9'unu ticaret vergileri ve yüzde 8'ini çeşitli diğer vergiler oluşturur.¹⁶ Zengin illerde arazi vergisinin oranları daha yüksekti ve bu illerde toplanan gelirin bir kısmı merkeze değil, diğer fakir bölgelere gönderilmekteydi. İmparatorluğun en zengin bölgesi olan Jiangnan Deltası'nın içinde yer aldığı iki ilden (Jiangsu ve Zhejiang) imparatorluğun toplam tarım vergisinin kabaca dörtte biri tahsil edilmekteydi. Ancak muhtemelen imparatorluk nüfusunun yüzde 20'sinden daha azı bu iki bölgede ikamet ediyordu.¹⁷

Daha gelişmiş illerde görev yapan yetkililer, daha yoksul bölgelere hem rutin hem de olağanüstü kaynak akışları yaratmak için kendilerine düşen sorumluluğun farkındaydılar. Yine aynı yetkililer, diğer illerdeki memurlarla birlikte merkezdeki karar alma sürecini koordine etmek için daha büyük, dikey olarak bütünleşmiş bir bürokrasinin üyeleri olarak rollerini kabul ettiler. Bu kay-

15 T. Terada, *Sansei shonin no kenkyu* [An analysis of Shanxi merchants] (Kyoto: Dohosha, 1972); P. J. Smith, *Taxing heaven's storehouse: horses, bureaucrats, and the destruction of the Sichuan tea industry, 1024–1224* (Cambridge, MA: Harvard University Council on East Asian Studies, 1991); R. Bin Wong, 'Dimensions of state expansion and contraction in Imperial China', *Journal of Economic and Social History of the Orient* 37 (1994), 54–66.

16 Zhou, *Wan Qing caizheng jingji*, s. 29.

17 Y-Wang, *Land taxation in Imperial China, 1750–1911* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973), s. 89–90.

nak aktarımlı olmadan, Çing Hanedanı'nın sınırlarını sağlamlaştırmayı nasıl başarabileceğini hayal etmek zordur. Sonuç olarak, yetkililer, en azından dolaylı olarak, tarım imparatorluğunu üç tip bölgeye böldüler: Ekonomik açıdan en zengin olanlar, ticari olarak gelişmişti ve ikinci bölge tipinin bir parçası halinde örgütlenen sınır eyaletlerinde kullanılmak üzere mali fazlalar ürettiyorlardı.

Üçüncü tip ve iktisadi yönden ortalama bölgeler ise, aynı zamanda en gelişmiş eyaletlerdeki birçok uygulamanın benzerini hayata geçirebilmek için kaynaklarını ve yöntemlerini seferber eden bölgelerdir; ekonomik merkezleriyle imparatorluğun sınırları arasındaki boşluğu doldurmaktaydılar.¹⁸

Bazı araştırmacılar, devletin kaynakların sınırlara doğru hareketini, sınır düzenlemelerinde daha yüksek getiriler elde edilecek olsaydı, piyasa kurumlarının onları uygun bir şekilde bu yöne kanalize edeceği varsayımıyla, daha yüksek getiri elde edecekleri bölgelerden gelirlerin saptırılması olarak yorumlayabilirler. Bu tür varsayımların isabetsiz ve yetersiz olmasının en azından iki nedeni vardır. Sermaye ve emeğin piyasaya tahsisi varsayımı uygun değildir. Çünkü merkez ve çevreyi bütünleştiren faktör piyasaları on sekizinci yüzyılda mevcut değildi. Bu varsayım yetersizdir. Çünkü hükümetin kaynakları hareket ettirmeye yönelik hedefleri, sosyal istikrarı daha güvenli bir ekonomik temele oturtarak sınır bölgelerinin siyasi güvenliğini arttırmaktı. İmparatorluğun siyasi yaşayabilirliğinin, yetkililer tarafından, en azından kısmen, tüm eyaletlerde geniş ölçüde karşılaştırılabilir maddi refah seviyeleri yaratmaya bağlı olduğu düşünüldü. Böyle bir hedefe ulaşmak imkânsız olsa bile, iyi yönetimin temel bileşenleri çevresel unsurlar yönünden fakir ve iktisaden daha az gelişmiş bölgelerde üretim ve dağıtımı iyileştirmeye yönelik ihtiyatlı çabalara ilham verdi.

Çing Hanedanı, Ming Hanedanlığı altında henüz geliştirilmeyen iletişim yöntemlerini kullanarak, dikey olarak bütünleşmiş bir bürokrasi aracılığıyla mali akışları koordine edebildi. Ancak genellikle ilçe düzeyindeki yetersiz personelle mümkün olanın

18 R. B. Wong, 'Relationships between the political economies of maritime and agrarian China, 1750-1850', G. Wang ve C.-K. Ng'de (d.), *Maritime China and the overseas Chinese communities* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004), s. 19-31.

ötesinde, ilçe seviyesinin altındaki geniş bir alanda ve derinleşmesine nüfuz edebilmek için, yetkililer yerel seçkinlerle ittifaklar kurmaya bel bağladı. Merkezi hükümetin önündeki esas zorluk, bürokralar- yerel elitler arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde merkezi hükümetin ve imparatorluğun daha geniş çıkarlarına hizmet ettiğini görebilmektir. Dikey olarak bütünleşmiş bir bürokratik yapı kısmen uygulanabilirdi çünkü sadece bazı durumlarda ilçe seviyesinin altında bir örgütlenmeye ihtiyaç duyuldu. Geç imparatorluk devletinin yerel düzeydeki sınırlı nüfuzu, etkisiz bir devlet imajını desteklemektedir. Ancak bu görüş, yerel topluma derin şekilde nüfuz etmiş bürokratik nüfuz ile dikey olarak bütünleşmiş bir bürokrasinin sürdürülmesi arasındaki mübadeleleri görmezden gelir. Aynı zamanda, iyi bir yönetime ulaşmak için elitlerin yardımlarına bağımlı hale gelen ve kariyer basamaklarının en altında yer alan bürokratların önemini de küçümser.

Memur-Elit İlişkilerinin Sosyal ve İktisadi Sonuçları

Yerel toplumsal düzenin devamlılığı için Neo-Konfüçyüsçü gündem, yolların, köprülerin ve tapınakların onarılması, tahıl ambarları ve okullar için yerel seçkinler tarafından kaynak sağlanması, bazı bölgelerde yetimhanelerin ve dulların bakımı da dahil olmak üzere daha geniş bir hayırsever faaliyetler yelpazesine dayanıyordu. Bu yerel seçkinlerin merkezinde, kamu hizmeti sınavları için çalışmış ve sonuç olarak, tıpkı memurlar gibi sosyal düzeni teşvik etmek için aynı ilkeleri öğrenmiş bireyler vardı. Vergiler daha küçük miktarlarda toplanabiliyordu ve yerel düzeyde yalnızca bir kısmı tutulabiliyordu. Yine de seçkinler çeşitli yerel kurumları finanse etmek ve yönetmek için Konfüçyüsçü görevlerini yerine getirdiğinde, hatırı sayılır miktarda hizmetler sağlanıyordu.¹⁹ Bazen seçkinlerin yerel refahın artırılmasına yönelik teşebbüslerini resmi bir destek olmadan sürdürdükleri görülmektedir. Ancak yaygın kaide, bu harcamaların ortak olarak üstlenilmesini makul bulan resmi ve özel çabaların bir karışımı gibi görünüyor.²⁰ Bazı durumlarda, yetkililer, örne-

19 Wong, *China transformed*, s. 105–26.

20 M. Mori, 'Juroku-juhachi seiki ni okeru kosei to jinushi denko kankei' [Famine relief and landlord – tenant relations from the sixteenth to eighteenth centuries], *Toyoshi kenkyu* 27 (1969), 69–111.

ğın umumi tahıl ambarlarının rutin bir şekilde denetlenmesi gibi inisiyatif alabiliyorlardı. Ancak diğer durumlarda çok az doğrudan gözetim vardı.²¹ Refaha dair konuların ötesinde, seçkinlerin ayrıca ahlaki örnekler yoluyla tavsiye vermeleri ve resmi mahkemelere veya hukuka başvurmaktan kaçınılması için anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaları bekleniyordu.

Yetkililer ve seçkinler aynı ahlaki çağrılara tâbiydiler. Yetkililer ve seçkinler, birinin diğerinden bekleyebileceği veya talep edebileceği çok şey olduğunu biliyorlardı. Zorlama namına çok az şey vardı ve çıkar temelli değiş tokuş, erken modern dönemde Avrupa'daki tipik devlet-seçkin ilişkilerinde olduğu gibi, sözleşmeler ve anlaşmalar yoluyla resmi veya açık bir hale getirilmedi. Erken modern Avrupa'da yetkililer ve seçkinler, yaşadıkları dönem başarılı idarecilerin ve merkezi bürokrasilerin yerel topluluklar üzerindeki kontrollerini genişlettiği ve derinleştirdiği bir zaman aralığı olduğundan, müzakereler yoluyla anlaşmaları geliştirmek için yeterince nedene sahiptiler. Mali açıdan, ordular ve bürokrasiler kurmak için sürekli sermaye ihtiyacı, arzu edilen geliri elde etmek için bir tür müzakere ve takasın giderek daha gerekli olduğu anlamına geliyordu. Parlamenter hükümet biçimlerine sahip Avrupa devletleri, bu sistemi benimsemeyen devletlere kıyasla daha fazla vergi topladı.²²

On sekizinci yüzyıl Çin, uzun zamandır geniş ve karmaşık bir bürokratik yapıya sahipti. Çin, uzun zamandır Avrupa soyluları, şehirli seçkinler ve din adamları gibi iyi örgütlenmiş toplumsal zümrelerle rekabet etmeyi öğrenmişti. Avrupa devletleri on dokuzuncu yüzyılda ortak kültürel faaliyetleri teşvik etmeden çok önce, Çin Konfüçyüsçü felsefeye inanan ve onunla hareket eden insanlardan oluşan bir imparatorluk yaratmaya yönelik kültürel bir projeyi hayata geçirmekle meşguldü. Çin tarzı iyi yönetim, tüm bu özelliklere bağlıydı. On sekizinci yüzyıldaki başarı, imparatorun ve merkezi hükümet yetkililerinin, Neo-Konfüçyüsçü bir sosyal düzeni uygulamaya yönelik politikaları yırtıcı bir şekilde hayata geçirmelerine bağlıydı. Bu gündem, nüfusun maddi güvenliğini iyileştirme yöntemleri ola-

21 Will ve Wong, *Nourish the people*, s. 63–9.

22 P. T. Hoffman ve K. Norbert, *Fiscal crises, liberty, and representative government, 1450–1789* (Stanford University Press, 1994).

rak arazi temizliği, tarım ve zanaat bilgisinin yayılması, suyun kontrolünü ve tahıl depolamayı da içeriyordu.

Yerel seçkinler, Neo-Konfüçyüsçü sosyal düzen politikalarını uygulamak için gerekli sermayelerin bir kısmına katkıda bulunarak yetkilileri destekledi. Hem yetkililer hem de seçkinler bu faaliyetleri yürütmektedirler. Bunlar yerel düzeyde yürütüldüğünden ve harcamalarla ilgili bilgiler sürekli olarak bürokrasinin üst makamlarına ulaşmadığından, bu harcamaların toplam ölçeğini tahmin etmek imkânsızdır. Örneğin, 1730'ların ortaları ile 1780'lerin başları arasında on binlerce ton tahılın ek depolanmasında yetkililerin ve seçkinlerin mali ve örgütsel çabalarının birlikte sorumlu olduğunu biliyoruz.²³ Memurlar ve seçkinler arasındaki ilişkinin siyasi önemi, kısmen, bu iki zümre arasında net bir iş bölümünün olmaması ve toplumsal düzeni sürdürmedeki ortak çıkarları nedeniyle uzmanlar tarafından tartışılmaktadır. Bazıları, seçkinlerin yetkilileri desteklediğine inanırken, diğerleri yetkililerin yerel seçkinlerin sosyal konumlarını desteklediğini iddia ediyor. Diğer bir belirsizlik, yerel seçkinlerin idare olarak düşündüğümüz kavrama dahil edilmesi veya hariç tutulmasıyla ilgilidir. Hem yerel yetkililere hem de seçkinlere sosyal mal ve hizmetleri sağlama konusundaki ortak çabalarıyla karşılıklı faydalarını birlikte kabul edersek, her iki belirsizlik de daha az önemli hale gelir. Devlet, kaynakları bölgeler arasında esnek bir şekilde hareket ettirmek için bürokratik becerilere dayandı. Bürokrasinin harekete geçebilme kabiliyeti, herhangi bir bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak için mali rezervlerin inşa edilmesi gerekliliğini azaltmıştı. Aynı zamanda devlet, yerel düzenin maddi ve örgütsel taleplerinin bir kısmını karşılamak için yerel seçkinlere güvendi. Bu çabalar genel itibarıyla başarıya ulaşmasına rağmen, devletin seferber olması ve daha büyük meblağlarda harcama yapması gerektiği zamanlar olmuştur.

On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyıllarda Olağanüstü Mali Operasyonlar

1500'den sonra Avrupa'daki devletler teşekkülü, kaynaklarını saldırgan bir şekilde genişletmeye çalışan hükümdarlara çok

23 Will ve Wong, *Nourish the people*, s. 63-72.

aşına olmamızı sağlıyor. Sermaye piyasalarını ve bankacılık kurumlarının gelişimi, Avrupalı borçlanma çabalarıyla yakından ilişkiliydi. Buna karşılık, 1850'den önce Çinli bürokratlar gelecekteki gelir akışının karşılığında borç almıyorlardı. Bu seçeneğin yerine, olağanüstü ihtiyaçlarını karşılamak için mali kaynakları imparatorluk içerisinde hareket ettirdiler. Avrupa'nın birçok ülkesinin yüz ölçümü olarak içine sığabileceği kadar geniş bir bölge üzerindeki bu mekânsal esneklik, Çin'in zamansal aktarımlar yerine mekânsal aktarımları ikame etmesine izin verdi. Avrupalı bürokratlar, borçlanmanın yanı sıra, olağanüstü vergilendirmeden elde edilecek gelirlere giderek daha fazla güveniyorlardı. Çin de gelirlerini arttırmak için olağanüstü çabalar sarf etti. Ancak Avrupa'daki devletlerin aksine, 1850 sonrasında kronik bir şekilde ek kaynak arayışına yönelmedi. Yine Avrupa devletlerinden farklı olarak, Çin'in on dokuzuncu yüzyılın ortalarından önce kaynaklarını seferber etme nedenleri yalnızca askerî değildi. Çin'in olağanüstü dönemlerdeki ek gelir ihtiyaçlarının süreklilik arz etmeyen doğası ve ek devlet gelirlerinin hem sivil hem askerî amaçlar için kullanımı önemlidir. Birincisi, Çing ve Ming Hanedanları, yeni ve ek gelir taleplerini karşılayabilmek için tebaaları üzerinde sürekli bir baskı kurmadılar.- Bu şekilde bir baskı yapılması, Çin'in iyi yönetim prensipleriyle temelde tutarsız olurdu. İkincisi, olağanüstü mali uygulamaların amaçlarıyla pek çok insana sağlanan faydalar arasında doğrudan bir bağ bulunduğu için, Avrupa'da gözlemlenen sürtüşme ve zorluklar Çin'de yaygın değildi.

Askerî operasyonların hazırlık safhasını ifade etmek için 'seferberlik' terimini rahatlıkla kullansak da, akademisyenler nadiren aynı terimlerle sivil hükümet faaliyetlerine atıfta bulunurlar. Yine de, Çing Haneda'nın yinelenen bir özelliğine atıfta bulunmak için 'seferber'in kullanımı yararlıdır. Hükümet çabaları, niyetleri, gelişim süreçleri ve kurumsal sonuçları bakımından farklılık göstermekteydi. Ancak hepsi yoğun bürokratik emek ve çoğu zaman hükümet içinde kolayca bulunabileceklerin ötesinde ek kaynaklar gerektiriyordu. Aşağıdaki iki tür örneği düşünün.

Özellikle sulama projeleri ve daha genel olarak su kontrolü işleri, örneğin genellikle devlet tarafından yürütülen seferberlikler gibiydi. Projenin tamamlanmasından sonra resmi izleme ve düzenleme derecesi önemli ölçüde değişmiştir. Tüm su kontrol

projeleri, belirli ekolojik sistemlerle yakından bağlantılıydı.²⁴ Mekânsal sapmaların arasında bazı zamansal eğilimler ayırt edilebilir. Genel olarak, erken Çing Hanedanı, imparatorluğun farklı bölgelerinde su kontrol projeleri düzenlemek için gayret gösterdi. Tipik olarak, yetkililer büyük onarımlar yapmak için kaynakları ve insan gücünü seferber eder ve su işlerinin bakımının birlikte çalışan yerel yetkililer ve seçkinler tarafından yürütülebileceği bir çerçeve oluşturmaya çalışırlardı. Su kontrol çabalarını ve ardından yetkililerin mütevazı rutin faaliyetlerini düzene koymak için seferberlik benzeri faaliyetlere dayanmanın mantığı, yetkililerin çatışan çıkarları tarafından aşamalı olarak baltalandı. Arazi ıslah çalışmalarının yanı sıra nehir kanallarını daraltan ve göl yüzeylerini küçülten insanlar, sel tehlikesini arttırdı. İnsanların bu tip faaliyetleri, vendilerini doğal afetlerin idari ve mali sonuçlarından korumak isteyen yetkililerle gerginlik yaşanmasına neden oldu. Bu problemler olmasa bile, eskiyen suyla ilgili hizmetlerin teknik zorlukları ve nehirlerin rotasının değiştirilmesi bile, insan gücünün ve maddi kaynakların tekrarlanan büyük ölçekli seferberliklerini ihtiyaç duyulur hale getirecekti. Suyu kontrol çabaları, sonraki seferberlik çabaları olmadan sürdürülmesi giderek daha zor hale gelen istikrarlı durumlar yaratmaya adanmış bürokratik enerji patlaması ve kaynaklarla simgelendi. Zhou Zhichu, on sekizinci yüzyılda düzenli nehir koruma ve su kontrol projelerinin yılda iki milyon *tae*den fazlaya mal olacağını tahmin ediyor. Olağanüstü onarımların özel projeleri, yılda 1,5 milyon *tae*le ulaşmış gibi görünüyor. Son olarak, Jiangnan'daki deniz kıyısı su işleri için gereken rutin ve yılda yarım milyon *tae*le denk gelen olağanüstü onarımların birleşiminin, yaklaşık yarısı olağanüstü harcamalar yapılmasını gerektiren, yılda toplam yaklaşık dört milyon *tae*le tekabül ettiği varsayılmaktadır.²⁵

İkinci bir örnek, gıda tedarik yönetimi sorunlarıyla yakından ilgilidir. Tahıl ambarı sisteminin genişlemesi, ek miktarlarda tahıl-

24 A. Morita, *Shindai suiri shakaishi no kenkyu* (Tokyo: Kokusho Kankokai, 1990); P. Perdue, 'Water control in the Dongting Lake Region during the Ming and Çing periods', *Journal of Asian Studies* 41 (1982), 747-65; P.-E. Will, 'State intervention in the administration of a hydraulic infrastructure: the example of Hubei Province in late imperial times', S. Schram'da (d.), *The scope of state power in China* (Hong Kong: Chinese University Press, 1985), s. 295-347.

25 Zhou, Wan Çing caizheng jingji, s. 27.

lı seferber etme ve depolamaya yönelik dönemsel seferberlik benzeri çabalara bağlıydı. On yedinci yüzyılın sonları ile on sekizinci yüzyılın sonları arasında yüzlerce ton tahıl toplanabilmisti. Su kontrolü meselelerinin aksine, tahıl ambarı sisteminin genişlemesinin yarattığı ekolojik tehlikeler yoktu. Ancak bazı bürokratlar resmi düzenlemelerin pazar ilkelerine müdahale etme ihtimalini düşündüler. Su kontrol süreçleri gibi, düzenli bakım yapmanın ve denetlemenin getirdiği zorluklar, bazı açılardan, insanları ve kaynakları, seferberlik benzeri bir girişimle tahıl ambarları kurmak ve sonraki seferberlikler için rezervlerini arttırmak üzere harekete geçirmekten daha zor olduğunu kanıtladı. Tahıl ambarı rezervlerini genişletmek için kaynak sağlamanın önemli bir yöntemi, sembolik ve sosyal sermayelerini arttırmak isteyen varlıklı toplumsal zümrelere alt basamaklarda yer alan memuriyetleri satmaktı. Maliyet, bir mevki için genellikle yüz *taelden* fazlaydı. İl düzeyinde başlatılan ve yönetilen bu tür programlar aracılığıyla, 1720'ler ve 1740'lar arasında aynı vergilerin yanı sıra birkaç milyon *tael* toplandı. Daha sonra 1760'larda bu tekniği tahıl seferberliği için kullanma çabaları daha az başarılı oldu.²⁶

Bürokratik kapasitelerini ve mali kaynaklarını genişletmeye çalışan başarılı erken modern Avrupa devletlerinin aksine, Çing yetkilileri bu girişimlerin ürünlerini rutin hale getirmek için istikrarsız bir şekilde olağanüstü seferberlik benzeri faaliyetlere giriştiler. Çing Hanedanı, yasal olarak düşük bir arazi vergi oranını korumayı ve çeşitli ek arazi vergilerine ve diğer vergilere ihtiyaç duyulduğunda başvurmayı tercih etti. Avrupa'nın devlet kurma kaygılarıyla ikinci bir karşıtlık – yetkililer ve seçkinler arasındaki ilişkilere dair – bir önceki bölümde çizilmiştir. Avrupa'daki merkezi hükümetler kapasitelerini ve iddialarını genişletirken, söz konusu genişlemenin sınırları giderek daha net bir şekilde çizilmişti. Bu sınırlar, birçok durumda “devlet” ve “sivil toplum” arasındaki ayrımın önemini gösteren bir süreçte tekrar tekrar müzakere edilecekti. Çin'de, seçkinler, tahıl ambarlarının inşa edilmesi esnasında seferberlik benzeri girişimlerin uygulanmasına yardımcı olmak için yetkililer tarafından teşvik edildi. Elitler, su kontrolü ve arazi temizliği konusunda yetkililerle rahatsız edici bir iş birliği ve zaman zaman rekabet içinde çalıştı. Bazı

26 Will ve Wong, *Nourish the people*, s. 49–53.

durumlarda 'özel' ve 'kamusal' gibi ayrımlar yapılırken, bunlar seçkinler için iyi belirlenmiş özerklik ve faaliyet alanlarının sınırlarını belirleyen daha büyük müzakerelerin parçası olmadı.

Çing Hanedanı'nın egemenliği altındaki Çin'de devlet müdahaleciliğinin seferberlik benzeri tabiatı, değişen derecelerde kurumsallaşmayla sonuçlandı. Hükümetin bazı eylemleri, yetkililerin gözetim faaliyetlerini yoğunlaşmasına sebep olan bazı sonuçlar yarattı. Bazen bunlar, su kontrol faaliyetlerinde sıklıkla olduğu gibi, yalnızca yüzeysel bir incelemenin sürdürüldüğü işlemler olabiliyordu. Ancak diğer faaliyetler için yeni süreçlerin ortaya çıkması gerekti. On sekizinci yüzyılın ortalarında, tahıl ambarı rezervlerini ilçe merkezlerinin dışına doğru genişletme baskısı zincirleme bir sürecin doğmasına vesile oldu Bu talep, stoklardaki değişikliklerin kendi tahıl ambarlarına sahip bireyler tarafından ilçe hükümetine, ilçe yetkilileri tarafından ildeki görevlilere ve ildeki memurlar tarafından merkezi hükümete yıllık olarak raporlanması için bazı muhasebe prosedürlerinin kullanılmaya başlanması anlamına geliyordu. Hem su kontrolüne yönelik faaliyetlerde hem de tahıl ambarlarının inşa edilmesinde olduğu gibi, resmi seferberliklerin amacı, elitlerin genellikle hemen sorumluluk alacağı faaliyetleri uygulamaya başlamakti. Suyun kontrol edilmesi ve gıda tedariki yönetimi, memurlar ile yerel seçkinlerin birbirleriyle rekabet eden menfaatlerinin ön plana geçtiği kamu hizmetleridir. Yerel seçkinler, kendi faaliyetleri resmi bir şekilde denetlenmeden gıda arz krizlerini yönetmeyi tercih etmişlerdi. Yetkililer, su taşkınlarını arttıran özel arazi ıslah planlarından endişe duymaktaydılar.²⁷ Bununla birlikte, bu farklılıklar, bürokratların ve seçkinleri faaliyetlerinin sabit ve resmi bir şekilde bölünmesine hizmet etmedi. Devlet görevlilerinin eylemleri ve özel girişimler arasında değişen sınır, tahıl ambarlarına ve yerel okullara ilişkin verilerin gösterdiği gibi, devletin bayındırlık faaliyetlerine yönelik müdahalesinin değişkenliğine nazaran, daha az sıklıkla bir engel teşkil ediyordu.²⁸ Tahıl amba-

27 Bkz. Morita, Shindai suiri shakaishi no kenkyu; Perdue, 'Water control in the Dongting Lake Region during the Ming and Çing periods'.

28 R. B. Wong, 'Confucian agendas for material and ideological control in Modern China', T. Hutters, R. B. Wong ve P. Yu'da, (d.), Culture and state in Chinese history: conventions, accommodations, and critiques (Stanford University Press, 1997), s. 303-25.

rı idaresi, on sekizinci yüzyılda ilçelerde görev alan memurların görevlerinin bir parçası haline gelmişti. Hem ilçe merkezindeki her zamanki tahıl ambarı hem de genellikle ilçeye dağılmış olan umumi ve hayır amaçlı tahıl ambarları için kayıt tutması bekleniyordu. Tahıl ambarlarının rutin bir şekilde vergilendirilmesine ve denetlenmesine ilişkin sınırlamalar, devlet kurumlarının kırlanlığını göstermektedir.

Tahıl ambarları, okullar ve karşılıklı gözetim için hane kayıtlarına ilişkin baojia sistemi²⁹ de dahil olmak üzere, yerel düzenin birçok özel kurumu yoğun çabalar sonucunda oluşturuldu. Ancak örgütsel dinamizm veya kaynak aktarımı olmaksızın birkaç on yıldan fazla bir süre boyunca yüksek etkinlik düzeyinde sürdürülmesi pek mümkün değildi. Sivil çabaların ve kırılan kurumların birleşimi, devletin saldırgan ve müdahaleci ya da zayıf ve etkisiz olduğuna dair yüzeysel imajları uzlaştırmamıza izin veriyor. Her iki imajın da temeli, imparatorluk genelinde hem mekânsal hem de zamansal olarak değişen gerçekliklerde bulunur. Genel olarak, on sekizinci yüzyıl devleti, on dokuzuncu yüzyıldaki halefine göre yerel toplumsal düzen konusunda daha faaldi. Devlet girişimleri, ekonomik ve siyasi merkezlerden ziyade eyalet, bölge ve imparatorluk çeperlerinde daha belirgindi. Ancak on sekizinci yüzyıl yetkilileri, sosyal düzeni teşvik etmek için büyük seferberliklere giriştiklerinde bile, artan resmi çabayla yerel seçkinlere ve topluluklara daha fazla kendi kendini düzenleme ve idame ettirme konusundaki güven duygusu arasında bir gerilim olduğunu fark ettiler. Yongzheng'in resmi müdahalelerini genişletmesi, Qianlong'un saltanatının başlarında genişletilmiş resmi sorumlulukların bir miktar rutinleşmesine yol açtı. Ancak 1760'larda ve 1770'lerde bürokratların yerel kurumları kendi başlarına yönetmek için elitlere ve topluluklara güvenmeleri daha muhtemeldi. On sekizinci yüzyıldaki sivil tahıl ambarı modeli, devlet etkinliğinin bu mekânsal ve zamansal boyutlarını örneklemektedir. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında tahıl ambarı rezervlerini genişletmek için periyodik olarak sarf edilen girişimler, denetim ve muhasebeyi düzenli bir hale getirmek için önemli

29 Editörün Notu: Baojia sistemi, Çin'de toplumun her tabakasındaki düzen ve denetim görece az sayıdaki kamu görevlisiyle sağlandığı, komşuların kolektif sorumluluğuna dayanan bir sistemdir.

bir sebep haline geldi. Ayrıca On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bazı etkinliklerin resmi denetimlerinin azaltılması ve tahıl ambarı faaliyetlerinde genel bir düşüşün gözlemlenmesi, denetim ve muhasebe süreçlerinin bir neticesiydi. Kişi başına düşen tahıl ambarı rezervlerinden yapılan aktarmalarla, memurlar genellikle ekonomik olarak daha az gelişmiş ve siyasi bakımdan çevrenin bir parçası sayılan illerde daha fazla tahıl depoladı.³⁰

Resmi faaliyetlerin varlığını çok sayıda insan için bir şekilde görünür kılan hükümet girişimleri, genellikle emperyal kararlar tarafından yönlendirildi. On sekizinci yüzyıl imparatorlarının direktifleriyle geniş çaplı bürokratik tepkileri üzerlerine çekme kapasitesi, dışardaki gözlemcilerin nezdinde otokrasi ve despotizm imajlarını uyandırmaktadır. Ancak hükümet tarafından yönetilen bu yoğun faaliyetlerin sınırlı süresine ve ürettikleri benzersiz kurumsallaşmış sonuçlarına da dikkat etmeliyiz -. Ne imparator ne de memurlar genel itibarıyla vergi tabanını asgari düzeyde gerekli görülenin ötesine genişletmeyi düşünmedi. Makul vergilere yönelik merkezi bir ideolojik taahhüt, yetkilileri, az sayıda olmasa da rutin hükümet faaliyetlerinin masraflarını azaltmak için kaynak bakımından verimli araçlar aramaya yönlendirdi. Siyasi seferberliklerin sınırlı geçici süresi ve bunlarla ilişkili sermayenin çoğu, bazı gözlemcilerin despotik davranış olarak algıladıkları mali güç ve niyetlerin beklediğimizden daha az olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda, çok çeşitli amaçlar için tekrar tekrar siyasi seferberliklerin düzenlenmesi, hükümetin üstlendiği faaliyetlere odaklanamayan halktan uzak ve halkla büyük ölçüde alakasız, hantal ve etkisiz devlet imajını zedelemektedir. Erken ve orta dönem Çing Hanedanlığı'nın üstlendiği siyasi faaliyetler, despot bir devlete veya ilgisiz bir yönetime dair inançlarının altını oymaktadır. Bu iki yaklaşım da on sekizinci yüzyıldaki devletin doğasını açıklamakta özellikle ikna edici değildir.

Siyasi seferberliklerin Çing Hanedanı'nın hükümet stratejileri için hayati önemi, birbirine zıt iki düşüncüyü zayıflatmaktadır. İlk olarak, siyasi iktidarın alternatif biçimleri olarak "keyfi" iktidar ile "altyapısal" iktidar³¹ arasında bir karşıtlık

30 Will ve Wong, *Nourish the people*, s. 23–92, 296–300.

31 Editörün Notu: Altyapısal iktidar Michael Mann tarafından yapılan bir ayırma dayanmaktadır. Mann'a göre iktidar despotik ve altyapısal olarak iki-

vardır.³² Hükümdarların kişisel heveslerini uygulama kapasitesini, bürokratik olarak örgütlenmiş, siyasi güce sahip, kuralla yönetilen faaliyetlerin karşısı biçiminde düşünme eğilimindeyiz. Ancak Çing Hanedanı, ikisi arasında daha çok tamamlayıcı nitelikte bir ilişki olduğunu göstermektedir. On sekizinci yüzyılın devlet bürokrasisi, en önemlileri arasında imparatorun harekete geçirdiği bir dizi girişimden etkilenmiştir. Çing imparatorları, memurlardan bilgi toplayabilecekleri ve geniş bir konu yelpazesinde uygun politika seçimlerini değerlendirebilecekleri yapıları arttırdı ve geliştirdiler. Etkin bir müdahalede bulunmak için imparatorluk yetkileri, büyük ölçüde bürokratik altyapıların genişletilmesine bağlıydı. Bu tür müdahaleler, yasa benzeri kuralların basit sonuçları olmadığı için keyfiydi. Ancak bu kararlar, genellikle bir hevesin neticesinde veya mantık süzgecinden geçirilmeden alınan kararlar olmakları için, bu yönleriyle keyfi değillerdi. ‘Olağanüstü’ ve ‘sıradan’ işlemler arasındaki ikinci bir ikili karşıtlık da Çing faaliyetleri tarafından zayıflatılıyor. Çin’in bürokratik altyapısı on sekizinci yüzyılda genişlemiştir. Ancak bu yetkiler yıldan yıla aynı şekilde kullanılmadı. Suyun kontrolü veya gıda tedarikiyle ilgili eylemler de dahil olmak üzere pek çok faaliyet, “yıllık” veya “sıradan” olarak etiketlenemeyecek kadar seyrek ve yine de, geleneksel “olağanüstü” kavramına denk düşemeyecek kadar yaygın gerçekleştirildi. Siyasi seferberliklerin tekrar tekrar kullanılması ve bunların farklı kurumsal sonuçları, yalnızca iki uzak uç nokta şeklinde, “sıradan” ve “olağanüstü” bir süreklilik içinde yer alır.

Çin’in uygulamaları için ‘seferberlik’ terimini kullanıyorum. Çünkü bu kavram, söz konusu uygulamaları Çin’deki yirminci yüzyılın siyasi gelişmeleriyle ilişkilendirmeme izin veriyor. Mevcut karşılaştırmalı bağlamda, daha farklı ortamlarda yakın zamanların mali uygulamalarına paralel bir biçimde, Çin seferberlik faaliyetlerin özelliklerini vurgulamak daha fazla yardım-

ye ayrılmaktadır. Altyapısal iktidar, topluma nüfuz etme ve siyasi kararları uygulama kapasitesi olarak tanımlanabilir. Daha fazla bilgi için bkz. G. Gökçe, O. “Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri Ve Türkiye’nin Görünümü”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 17, 2015, ss. 1-34.

32 M. Mann, Sources of social power (Cambridge University Press, 1986).

cı olabilir. Çin'in faaliyetleri, kampanyaları, ABD'de özel vergi veya tahvil girişimleriyle finanse edilen çok daha sonraki kamu işleri veya okul projelerine benziyor. Her iki devlet de mali kaynaklarını, sıradan işlemlerden oldukça ayrı olarak belirli amaçlar için tahsis etmiştir.

Çing Hanedanı döneminde devletin genişlemesi, bürokratik faaliyetlerin karakterinde, bazıları prensipte ve bazıları ise sadece pratikte olmak üzere, hem mekânsal hem de zamansal farklılıklara izin verdi. Yerel koşulların öneminin genel olarak kabul edildiğine dair çeşitli göstergeler gördük. Bürokratların ve seçkinlerin çabalarının birleşimi, yerel koşullara göre değişiyordu. Hükümet yönergeleri sıklıkla yerel koşulların önemini kabul ederken, resmi müzakereler genellikle yerel ve bölgesel farklılıkların dikkate alınmasını içeriyordu. Siyasi seferberliklerin aralıklı tabiatı, resmi çabaların yoğunluğundaki zamansal dalgalanmaların yalnızca en göze çarpan özelliğidir. Daha genel olarak, yetkililerin potansiyel sorunlara, büyük ve hantal hale gelmeden önce yanıt vermeleri bekleniyordu. Bu, rahatsızlıkları önemli hale gelmeden önce tespit etmek için gözetim stratejilerinin sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Yerel düzene ilişkin bu ihtiyatlı kaygı, bu tür sorunlar ciddileşmedikçe, her küçük sorunu daha üst düzeylere bildirmek anlamına gelmiyordu. Yüksek makamlardaki yetkililere kalırsa yerel düzen aslında iyi düzenlenmişti. Bununla birlikte, sıkıntılar yüksek mevkideki görevlilerin dikkatini çektiğinde, artık daha ciddi hale gelmiş sorunları öngöremedikleri için alt düzey bürokratları suçlamak kolaydı.

Sıkıntıları araştırırken, aksi halde tolere edilen faaliyetler, varsayılan olarak neden oldukları sonuçlar nedeniyle kabul edilemez hale geldi. Bu tür durumların ortaya çıkma olasılığı, on sekizinci yüzyılın sonlarında üç sebep yüzünden artmıştı. Birincisi, yetkililer ne kadar çok faaliyette bulunursa, hata yapma, soruna neden olan bir girişimde bulunma olasılıkları o kadar yüksekti. İkincisi, resmi faaliyetler, kendi kararlarını veren yetkililer arasında ne kadar koordinasyon gerektiriyorsa, anlaşmazlıkların ortaya çıkması ve sorumlulukların yerine getirilememesi ihtimal dahilindeydi. Üçüncüsü, hükümet faaliyetlerinin yürüttüğü daha geniş sosyal ve doğal ortamlardaki değişiklikler nedeniyle zorluklar artabilirdi. On yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar hükümet faaliyetlerinde-

ki artış, memurlar tarafından fark edilen sorunların ortaya çıkmasına yol açtı. Ancak bunlar büyük ölçüde makul ve kontrol edilebilir sorunlardı. Bu durumun doğan bir sonucuysa, bazen hükümet faaliyetlerinin azaltılmasıydı. On sekizinci yüzyılın sonunda, özellikle il düzeyindeki yetkililer arasında, bölgeler arası koordinasyonun derecesini ve karmaşıklığını azaltmak anlamına geliyordu.³³ Ancak tepesinde etkin imparatorların yer aldığı karmaşık bir dikey hiyerarşiye sahip bir bürokrasinin aralıklı siyasi seferberlikleri sürdürmesi oldukça zordu. Bu durumdan kaynaklanan içsel zorluklar, devlet bir buçuk yüzyıldan uzun bir süredir doğrudan ve dolaylı olarak artan bir dönüşüm geçirirken büyük ölçüde karşılandı.

On sekizinci yüzyılın son yıllarına kadar, genişleyen devlet müdahaleciliğini sürdürme olasılığını sosyal istikrar ve siyasi güvenlik için hem iç bürokratik hem de dışsal değişikliklerin olduğu bir çevrede, hem daha az olası hem de daha gerekli kılan, netlik kazanmadı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, kısmen on sekizinci yüzyılın sonundaki büyük bir isyanı bastırmanın maliyetleri nedeniyle, taşradaki kaynaklar tükendi. Mali yoksulluk, yetkililerin ilave vergiler toplamasına ve daha yüksek bir vergi ödemek istemeyen insanların protestolarıyla karşı karşıya kalmalarına neden oldu. Ancak bu zorluklar, yüzyılın ortalarında meydana çıkacak ve belki de şaşırtıcı bir şekilde devlet tarafından karşılanacak olan mali zorlukların karşısında sönük kalmaktadır. İyi yönetim tekniklerinin yanı sıra yukarıda sunulan memurlar ve seçkinler arasındaki ilişkilere bağlı olan on sekizinci yüzyıldaki toplumsal istikrar ve siyasi başarı, sonsuza kadar yok oldu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, devlet artık kendisini düşük vergi seviyeleriyle sınırlayamaz veya daha önce sahip olduğu mal ve hizmetleri tedarik edemez hale geldi.

Mali Genişleme ve Devletin Dönüşümü, 1850–1914

1850'lerden başlayarak, merkezi hükümet bir dizi çok büyük isyanın yanı sıra diğer alanlardaki otoritesine yönelik birkaç küçük ölçekli meydan okumayla karşı karşıya kaldı. Kötü hasat, tükenmiş bir çevre ve daha yoksul bölgelerde artan hızla artan

33 The reduced coordination among granary operations across provinces is a particularly clear example. Will and Wong, *Nourish the people*, s. 75–98.

nüfusun bir araya gelmesi, birçok bölgenin yönetilmesini zorlaştırdı. Bunlar, vergileri düşük seviyede tutmanın devleti başarılı kılacağı bölgeler değildi. Bunun yerine, çevresel olarak kırılğan ve ekonomik açıdan az gelişmiş bölgelerdi. Huzursuzluk su yüzüne çıktığında düzeni sağlama çabaları, genellikle hükümete karşı muhalefeti daha fazla kıskırttı. Birkaç farklı hareketlenme ve protesto dizisi yoluyla, imparatorluğun farklı bölgelerinde isyanlar ortaya çıktı. Çing Hanedanı'nın 1850'lerde çöküşünü tahmin etmek kolay olurdu. Çünkü kontrolü sağlamak için gereken mali ve askerî olanaklarını arttırmanın belli başlı yollarını bulamadan yaygın bir huzursuzlukla karşı karşıya kaldı. Ancak devlet, karışıklıkları bastırmak için gereken para ve insan gücünü seferber etmeyi başardı. Mali genişleme, devletin dönüşümünün temel bir bileşeniydi. Bu değişiklikler, daha önce başarılı olan düşük vergilendirme ve iyi yönetim mantığının terk edilmesini gerektirdi.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, on sekizinci yüzyılın tipik iyi yönetim mantığını sürdürmekteki başarısızlık, aynı zamanda, yeni talepler ortaya çıktığında devlet gelirlerinin hızla arttırılmasındaki başarının bir göstergesiydi.³⁴ 1849'da hükümet, yüzde 77'si tarımdan ve geri kalanı ticaretten olmak üzere yaklaşık 42,5 milyon *tael* gelir topladı. Otuz altı yıl sonra gelirler 77 milyon *taelin* üzerine çıkmıştı. Bu artış büyük ölçüde ticari gelirlerin dört katına çıkmasına bağlıydı. Harcama seviyeleri, 1720'ler ile 1840'ların başları arasında yıllık 30-40 milyon *tael* aralığında kalmıştır. Daha sonra 1860'lar ile 1890'ların başları arasında yılda iki katına çıkarak 70-80 milyon *taele* ulaştı.³⁵ Gelirleri ve harcamaları bu şekilde arttırma kapasitesi, bu dönemde Çin'in sıklıkla tasvir edildiği gibi, zayıf bir devlet olmadığını göstermektedir. Çin, önemli bir dönüşüm sürecinden geçmekteydi.

Artan gelirin çoğu, kıyılardaki gümrük bölgelerinden elde edildi. Gümrük gelirleri, Çin'in kuzeybatısındaki 1867 Müslüman İsyanı'nın bastırılmasına yardım etmek için kullanılan dış kredilere teminat olarak gösterilmesinin yanı sıra, 1880'lerde demiryolları inşa etmek için kullanıldı.³⁶ Çin'in gümrük gelirleri

34 Bu ve aşağıdaki paragraf Wong'a dayanmaktadır, *China transformed*, s. 155-6.

35 T. Hamashita, *Chugoku kindai keizaishi kenkyu* (University of Tokyo Institute of Oriental Culture, 1989), s. 66.

36 A.g.e., s. 68, 72.

üzerindeki kontrolünün pekişmesi, devletin altyapı yatırımlarını arttırma yeteneğinin açık bir göstergesidir. On dokuzuncu yüzyıl sonunda merkezi hükümeti, 1911'den sonra ayakta kalamamasıyla yargılanmamalıdır. Bunun yerine, on sekizinci yüzyıldaki devlet mekanizmasıyla karşılaştırıldığında, kısmen, bazı yabancı kaynak yaratma yöntemlerini benimsediği için, devletin mali hacmin açıkça arttırdığı görülür.³⁷ Ancak bu artış, Çing Hanedanı'nın son yılı olan 1911'de toplanan yaklaşık 302 milyon *tael* gelirle karşılaştırıldığında hiçbir şeydi.Çeşitli kaynaklardan toplanan diğer 45 milyon *taelle* birlikte tarım vergileri yaklaşık 30'dan yaklaşık 50 milyon *taele* yükseldi. 207 milyon *taelden* fazlası ticari vergilerden gelmişti. Geç Çing Hanedanı'nın zayıf yönleri her ne idiye, para toplamak bunların arasında değildi.³⁸ Ne yazık ki, Japon tazminatı tam bir yılın gelirlerine eşitti ve Boxer tazminatı bunun bir buçuk katıydı. Bunlar, Çin'in mali durumunu bu kadar istikrarsız ve nihayetinde savunulamaz hale getiren yükümlülüklerdi.

Yeni gelirlerin ve harcamaların genişlemesi, iyi yönetim hakkındaki eski fikirleri tehdit etti. Memurlar ve seçkinler, çeşitli nedenlerle, bu eski beklentileri giderek daha az karşılayabiliyorlardı. Zorlukların temelinde, daha önceki siyasi mantığı baltalayan artan vergilendirme vardı. İlk olarak, kaynakların ve insan gücünün olağanüstü bir biçimde seferber edilmesi artık herhangi bir alanda nadiren gerçekleşen sınırlı süreli faaliyetler değildi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında mali ve bürokratik genişleme kronik hale geldi. İkincisi, yerel seçkinler, vergi

37 Hamashita (1989) ve Peng (1983), 1860'lardan sonra devlet gelirlerinin ve harcamalarının genişlemesini tartışır. Wei (1986) gibi, genellikle maliye üzerindeki merkezi hükümet kontrolünün zayıfladığını görürler. Ancak Li (1990), eyaletlerin yeni vergilerin toplanmasında önemli ölçüde özerklik elde etmiş olsalar bile, bunları 1860'larda ve 1870'lerde merkezi hükümetin mali ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıklarını hatırlatır. On dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında, merkezi hükümet, gelir hareketleri ve ödemeler üzerinde daha fazla kontrol sağladı. S. Li, Ming Çing caijing shi xintan [Ming ve Çing dönemi ekonomik ve mali tarihi üzerine yeni bir çalışma], (Taiyuan: Shanxi jingji chubanshe, 1990), s. 334; Z. Peng, Shijiu shiji houban qi de Zhongguo caizheng yu jingji [On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Çin mali yönetimi ve ekonomisi], (Pekin: Renmin, 1983); G. Wei, 'Çingdai houqi zhongyang jiquan caizheng tizhi di wajié' [Çing'in sonlarında merkezi otoritenin maliyesinin çöküşü], Jindaishi yanjiu 1 (1986), 207-30.

38 Wei, 'Çingdai houqi zhongyang jiquan caizheng tizhi di wajié', s. 227.

tahsilatı da dahil olmak üzere giderek daha resmi makamlara getirildi. Genişleyen sorumlulukları, faaliyetlerinin yakından izlenmesini daha zor hale getirdi ve istismarların artmasına izin verdi. Üçüncüsü, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında devlet gelirlerinin artırılması, dikey olarak bütünleşmiş bir bürokrasi aracılığıyla örgütlenmesi ve eşgüdümlemesi zorlaşan yeni bürokratik yapıların ortaya çıkması pahasına geldi. İmparatorluk Deniz Gümrük İdaresi gibi bazı yeni kamu kuruluşları tamamen ayrıydı. Diğerleri, örneğin transit vergi (*likin*) tahsilatları, yavaş yavaş düzenli bürokratik işlemlerin bir parçası haline geldi. Ancak bunların varlığı, hükümetin farklı kademeleri arasındaki mali koordinasyonu uyumu büyük ölçüde zedeledi. Dördüncü ve son olarak, yirminci yüzyılın ilk on yılında, merkezi hükümet yetkilileri gelirler için çok endişeliydiler. Valiler merkezin onları toplamaktan sorumlu tuttuğu meblağı gönderdikleri sürece, illerin nasıl kaynak sağladıkları merkezde görev alan bürokratların umurlarında bile değildi.

1850'den sonra yalnızca ek gelirlere duyulan açlık neredeyse kronik bir durum haline gelmekle kalmadı, aynı zamanda on sekizinci yüzyıl devletinin acil ihtiyaçları karşılamak için kaynakları bölgeler arasında hareket ettirmek amacıyla kullandığı mekanizmalar da artık işlemedi. İl hazineleri on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında tükenmişti ve daha önce gelirlerin başlıca kaynağı olan toprak vergisi kesinlikle yetersizdi. Yurtiçi transit vergilerine ve deniz gümrüklerine dönüş, başlangıçta iç isyanlara müdahale eden askerî harekâtı ve ardından hükümetin uluslararası müdahalelerini finanse etmek anlamına geliyordu. İl düzeyindeki yetkililer, 1850'lerde isyancıların hakkından gelmek için yeni kaynaklar sağlama ve askerî birlikler tesis etme hususlarında inisiyatif kullandılar. Ardından 1860'larda ve 1870'lerde yeni iş kolları ve cephanelikler geliştirme mesuliyetini üstlenirken, daha önce sahip olmadıkları güçlere kavuştular. Ancak bu değişiklikleri, üç nedenden dolayı illere basit bir yetki devri olarak görmek fazla basite indirgemek olur. İlk olarak, il yetkilileri siyasi merkezle özdeşleşmeye devam ettiler; özerklik kurmayı ve nihayetinde bağımsız olmak için merkezle rekabet etmeyi amaçlamıyorlardı. İkincisi, merkezi hükümet daha sonra, daha önce var olmayan bu gelirleri takip etmek için tasarlanmış yeni muhasebe biçimleri aracılığıyla hem transit vergileri hem

de deniz gümrüklerini denetlemeye başladı.³⁹ Üçüncüsü, merkez, hanedanın en sonunda birçok kaynak temin etme sorumluluğunu taşraya aktarmak için yeni ilkeler geliştirebildi. Bölgeler, merkezin taleplerini karşılamak için kendi hallerine bırakılmış olabilirlerdi ancak devletin daha üst makamları tarafından belirlenen ihtiyaçları kabul ettiler.⁴⁰

Merkezi hükümet, transit vergiler ve deniz gümrükleri gibi yeni gelir kaynaklarıyla tuz idaresi gibi hızla genişletilen eski kaynaklar üzerindeki gücünü pekiştirmek için çaba sarf etti. İmparatorluk Deniz Gümrük İdaresi, Çing Hanedanı'na resmen hizmet eden bir İngiliz bürokrat tarafından yönetilen ortak bir Çin-Batı kamu kurumuydu. Bu idarenin topladığı ithalat ve ihracat vergileri, önemli bir gelir kaynağı sağlamış ve gelecekte yapılan tahsilatlar, yabancı bankaların verdiği kredilerin teminatı olarak kullanılmıştı. Gerçekten de, yabancı bankalar ve Deniz Gümrük İdaresi arasındaki bağlantı, söz konusu vergilerin Şanghay'daki yabancı bankalara teminat olarak yatırıldığı ve onların da bu sermayeyi Çing yetkililerine aktardığı yirminci yüzyılın başlarında daha da pekişti.⁴¹ Deniz Gümrük İdaresi, yurtiçi transit vergi tahsilatlarını da üstlenmeye başladı. 1911'de hanedanın düşüşünden sonra Tuz İdaresi de yabancı bürokratlar tarafından yönetilmeye başlandı ve Deniz Gümrük İdaresi gibi etkin bir kurum haline geldi.⁴² Aynı zamanda, bu kurumlar ne merkezdeki diğer idari birimlere bağlıydı ne de on sekizinci yüzyıla özgü dikey olarak bütünleşmiş daha geniş bir bürokrasinin parçası haline geldi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, hükümet, iki nedenden ötürü, tarımsal vergi tabanı üzerindeki kontrolünü arttırmak için ısrarlıydı. İlk olarak, yetkililer, yerel yönetimle ilgili sorunların, yerel düzeyde vergi tahsilatlarının genişlemesine eşlik ettiğini kabul ettiler. Ayrıca bürokratlar, iyi yönetim standartlarını yakalayamamanın bir sonucu olarak izleme ve düzenleme

39 K.-C. Liu, 'Wan Çing dufu quanli wenti shangquan' [A discussion of the problem of late Çing provincial governor power], Liu, Jingshi sixiang ve xinxing qiye'de [Statecraft thought and new industries] (Taibei Shi: Lianjing, 1990), s. 247-93.

40 Li, Ming Çing caijing shi xintan, s. 334.

41 Hamashita, Chugoku kindai keizaishi kenkyu, s. 85.

42 J. C. Strauss, Strong institutions in weak polities: state building in republican China, 1927- 1940 (Oxford University Press, 1998).

çabalarına daha fazla ihtiyaç duyulduğunun farkındaydılar. Bu kaygıyla mücadele etmek, 1900'den sonra giderek daha acil hale gelen ikinci bir konuydu. Sekiz ülkenin Pekin'i işgal etmesinden sonra yabancı hükümetler tarafından dayatılan devasa tazminatları ödemek için gereken daha büyük vergi taleplerini tüm bölgelerin karşılaması konusunda ısrar edilmmişti. Bu durum, Çin'deki tüm Hristiyanların öldürülmesine ve mülklerinin yağmalanmasına yol açan Boxer İsyanı'nı tetikledi. Söz konusu işgalci ülkeler, hükümetin isyancıları cezalandırmasını talep etti.

1895'te Kore üzerindeki rekabet yüzünden patlak veren savaşta Japonlar tarafından mağlup edilen Çing Hanedanı'na uygulanan ve 1900'de Boxer İsyanı'nı bastıran ülkeler tarafından dayatılan ağır tazminatlar, Çin'deki son mali talepleri belirledi. Devletin özellikle ekonomik büyümeyi veya ekonomik faaliyetleri desteklemek için maliye politikalarını kullandığını düşünmek imkânsız hale gelir. Çünkü devletin en önemli amacı, yabancıların dayattığı devasa meblağlarda para taleplerini karşılayabilmek haline geldi. Çing Hanedanı on dokuzuncu yüzyılda, düşük vergi oranlarını koruyabildiği, iktidarın daha az kullanılmasıyla sağlanan umumi hizmetleri ve kamu mallarını desteklediği ve eşgüdümleyebildiği, kendi amaçları için ticari serveti tüketmekten kaçınabildiği on sekizinci yüzyıla kıyasla, uzun ve mutsuz bir dönemden geçmekteydi. İyi yönetim ilkeleri, Çing Hanedanı üzerindeki dış baskıların büyük ölçüde bozkırdan gelen gruplarla sınırlı olduğu on sekizinci yüzyıl dünyasında işlevselliğini göstermişti. Merkezi devlet, ilçe yetkililerinin gelirleri biriktirme ve dağıtma kapasitelerini kasıtlı sınırlayarak, aynı zamanda bürokrasi üzerindeki kontrolünü daha iyi elinde tutabildi. Ayrıca bu sayede Çing Hanedanı tebaasını, rant peşinde koşan memurlar tarafından sömürülmekten kurtarabilmişti. Bununla birlikte, bu yaklaşım aynı zamanda yerel görevlileri bürokratik maliyetleri karşılayabilmek için kendi finansal fırsatlarını ve mekanizmalarını yaratmaya da zorladı. On dokuzuncu yüzyılda yerel yetkililere yönelik talepler arttıkça, artık eskisi kadar etkili olmayan on sekizinci yüzyıl devletin kurumsal mantığı da değişmek zorunda kaldı.

Çing Hanedanı'nın 1911'deki çöküşü, birkaç yüzyıl boyunca dikey olarak bütünleşmiş bir bürokratik yapının damgasını vurduğu emperyal bir yönetim sisteminin sonunu getirdi. Bölgeler, son hanedanı devirmek için merkezden 'bağımsızlıklarını' ilan

ettiler. Bölgelerin bağımsızlık talepleri, 1913'te ve 1916'da tekrar tekrar dile getirildi. Merkezi hükümete karşı koymalarının önemli yollarından biri, arazi vergilerinin hazineye gönderilmesinin reddedilmesiydi. Komünistlerin iktidara geldiği yüzyılın ortalarına kadar hiçbir hükümet, tüm ülkeyi ilçe düzeyine kadar kontrol edebilen dikey şekilde bütünleşmiş bir bürokrasi aracılığıyla yönettiğini iddia edemezdi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, tutarlı bir mali sistem de yoktu. Zorluklar iki yönden geliyordu. Bir yandan, on sekizinci yüzyıl gelir toplamak için inşa edilen bürokratik sistemi artık çalışmıyordu. On dokuzuncu yüzyıldaki transit geçiş ücretlerinin ve limanlardan toplanan gümrük vergilerinin her ikisi de önceki bürokratik yapıların dışında ortaya çıkmıştır. Gümrük vergileriyle özellikle işlevsel özel örgütlenme modellerinin gelişimini destekleyerek, bürokratik ilişkileri karmaşıktırdı. Öte yandan, yirminci yüzyılın ilk on yılında, ilçelere yeni okullar açmaları, polis güçlerini finanse etmeleri ve idareyi iyileştirmeye yönelik diğer projeleri sürdürmeleri söylendikçe, yerel gelir ihtiyaçları artmaya başladı. Sonraki yıllarda askerî ve sivil amaçların bir arada gerçekleştirilebilmesi için mecburiyetler artmaya devam etti.

Kendi aralarında rekabet eden siyasi otoriteler tarafından vergi gelirlerine yönelik artan talepler, karmaşık ve kaotik bir mali durum yarattı. 1916'dan sonra rakip askeri figürler arasındaki çatışmalar arttıkça ve Batılı hükümetler gibi hareket etmenin maliyetleri arttıkça, insanların faydalı olarak kabul edileceği hizmetlere giden gelirlerin oranı azaldı. Yirminci yüzyıl Çin'inin mali durumuyla daha önceki bir dönemdeki Avrupa devletlerinin mali durumu arasındaki benzerlikler, iki farklılığı öne çıkarmaktadır. Birincisi, Çinli seçkinler, hükümetin vergilendirme ihtiyaçlarının müzakeresinde kendilerine söz hakkı veren kurumsallaşmış temsil biçimleri geliştirmediler. Bununla ilişkili olarak, siyasi otoritenin inşasında ve yöneticiler ile tebaa arasındaki ilişkilerde çok daha büyük farklılıklar vardı. İkincisi, Çinli siyasi önderler arasındaki rekabetin yoğunluğuna rağmen, merkezi bir hükümetin Avrupa ölçeğindeki bir bölge üzerinde otorite iddia etmesi ideali asla ciddi bir şekilde sorgulanmadı. Çin Komünist Devrimi, tüm dramatik değişikliklerine rağmen, mali konuların bir kez daha merkezde karara bağlandığı ve iyi yönetim kavramının kentsel ve kırsal kitleler için maddi güvenlik hedefini vurguladığı üniter bir devleti yeniden inşa etti.

Japon Vergi Devletinin Yükselişi

Masaki Nakabayashi

Giriş ve Bağlam

Tokugawa Japonyası, 1868'deki Meiji Restorasyonu'ndan sonra, Yeni İmparatorluk Hükümeti'ne nispeten, istikrarlı bir vergi tabanı bıraktı. Japonya'da devlet tahvillerini tedavüle çıkarmak için uygun bir yapı inşa ettikten sonra yeni devlet, dış borçlanma imkânlarını görebilmek için Londra Borsası'na başvurdu. Japon vergi devletinin şekillenışı üç dönem üzerinden izlenebilir. İlki, 1580'lerden 1590'lara kadar Hideyoshi Toyotomi'nin girişimleriyle başlayan dönemdir. İlk dönem, vergi gelirlerinin merkezileştirilmesini ve istikrara kavuşturulmasını içerir. Bu düzenlemeler, merkezi ve yerel yönetimin, vergiler devralındığı ve Tokugawa rejimi için mali istikrarı sağladığı için brüt tarımsal üretimin yüzde 40'a kadarını toplamasına izin verdi. Meiji Restorasyonu soyluların mali özerkliğini kaldırdıktan sonra, tüm vergi gelirleri merkezi hükümetin kontrolüne girdi. 1890'da Japonya anayasal bir devlete dönüştü. Vergilendirme ve harcamaların özellikle askerî harcamaları kısımaya çalışan diyet¹ tarafından onaylanması gerekiyordu. 1890'ların sonunda,

1 Ediötürün Notu: Diyet, Japonların deyimıyla Ulusal Diyet, Japonya'daki yasama meclisinin adıdır.

diyet vergi artışlarını kabul etti ve yönetime artan harcamalar için sermaye biriktirme imkânı sağladı.

Bazı feodal soylular tahvil ve bono ihraç etse de, Tokugawa Şogunluğu (merkezi hükümet) ihraç etmedi. Bu durum, başkent Edo'nun da (daha sonra Tokyo) Osaka'nın da devlet kredileri için sermaye piyasaları geliştirmedeği anlamına geliyordu. Yeni İmparatorluk Hükümeti, Japonya'da modern bir sermaye piyasasının yaratılmasına yol açan Meiji Restorasyonu'ndan hemen sonra tahvil çıkarmaya başladı. Ancak Meiji Hükümeti Batılı güçler tarafından sömürgeleştirilme riskinden endişeliydi ve 1890'ların sonlarına kadar menkul kıymetlerini uluslararası piyasalarda satmaya tereddüt etti. Japonya, 1897'de devletin uluslararası sermaye piyasalarına erişimini arttıran altın standardına dayalı bir para sistemine geçti. Ancak asıl dönüm noktası 1904-05'te geldi. Japonya Rusya'yla savaş halindeyken, hükümet Londra sermaye piyasasında İngiliz ticaret bankaları tarafından onaylanan çok sayıda tahvil çıkardı. Rusya'ya karşı kazanılan zaferden sonra, uluslararası sermaye piyasasıyla bağlantılar hem mali hem de makroekonomik istikrar için önemli bir araç haline geldi. Uluslararası piyasada ihraç edilen tahviller, yurt içi sermaye piyasasındaki 'dışlama' etkisini azaltırken, sermaye ithalatı merkez bankasının esnek para politikaları uygulamasına yardımcı oldu. 1900'lerin başında, Japon özel şirketlerinin henüz uluslararası finans piyasasında itibar kazanmadığı zamanlarda, devlet tahvilleri sermaye ithalatına hâkimdi. Böylece izlenen maliye politikası Japon ekonomisinde makroekonomik istikrar sağladı.

Modern bir "vergi devleti"ne geçişin ilk aşamasında, uluslararası finans piyasası kritik bir rol oynadı. Ancak hükümet, dış borcunu sömürgeleşme risklerini bertaraf edecek şekilde yönetti. İyi silahlanmış bir devlet kurulduğunda, Japon Hükümeti egemenliğine yönelik siyasi tehditlere maruz kalmadan Londra'nın sermaye piyasasına girmeyi başardı.

Erken Modern Vergi Devleti, 1192–1867

Eski imparatorluktan feodal devlete

Altıncı yüzyılın sonlarından itibaren, Japonya'nın hükümdarları, Çin İmparatorluğu'ndan çok yönlü siyasi kurumlar ve teknolojiler ödünç almaya çalıştılar. 710'da, Çin İmparatorluğu'nun kanunnamelerinin klasik Çinceyle yazılmış bir kopyası olan Taiho İmparatorluk Kanunname'si uygulamaya konuldu. Kanunlar, sıkı şekilde merkezileştirilmiş bir siyasi sistem için bir çerçeve sağladı. Ancak hükümet, bu siyasi çerçeveyi bunu uygulamak için gerekli kaynaklardan yoksundu. Bu nedenle, taşrada yetkiler imparatorluk ailesinin üyelerine, soylulara ve büyük tapınaklara devredildi. Bu sayede, onlara bazı kiralari toplama ve vergileri tahsil etme yetkisi verildi. Söz konusu uygulamalar, Japonya'daki derebeylik sisteminin başlangıç noksanıydı.

Birçok malikânede, gerçek yürütme gücü, aslen "hizmetçiler" anlamına gelen ve Samuray adı verilen profesyonel savaşçıların eline geçti. Samuraylar yerel topluluklarda düzeni koruyor ve lordlar adına vergi topluyordu. Ancak toplanan verginin bir kısmını kendi ihtiyaçları için ayırıyorlardı. On birinci yüzyıla gelindiğinde, özellikle imparatorluk başkentinden (Kyoto) uzak bazı bölgelerde, Samuraylar, eyaletleri yönetmek için gerekli gücü toplamış soylular tarafından yönetilen gruplara ayrıldı.

1192'de Japonya'nın doğusundaki bir grup Samuray, sonunda imparatorluk kanunnamesinden ziyade teamül hukukunu takip ederek kendi hükümetlerini, Kamakura Şogunluğu'nu² kurdular. Mali açıdan, Kamakura Şogunluğu on ikinci yüzyıla kadar derebeylik düzeninin bir parçası olarak kaldı. Geliri, şogunluğun elindeki malikânelerden geliyordu ve tüm Samurayların geliri, malikânelerin itibari sahipleri tarafından güvence altına alınan kiralara bağlıydı. Derebeylik sisteminin en önemli özelliği, insanları yönetme ve insanlardan vergi toplama haklarının toprak mülkiyetinden ayırt edilmemesi, sahiplerinin artık bir kazanç talep etmesine izin vermesiydi. Böylece, toprak mülkiyeti üzerindeki egemenlik parçalandı. Örneğin, herhangi bir toprak

2 Editörün Notu: Kamakura Şogunluğu, 1185-1333 arasında Japonya'yı yöneten şogunluktur.

parçası üzerindeki egemenlik resmi olarak, imparatorluk ailesinin üyelerine veya Fujiwara ailesi gibi üst sınıf soylulara kira toplama yetkilerini devreden, imparatora aitti. Görevler, kira toplama ayrıcalıklarıyla birlikte orta sınıf metropol soylularına veya yerel soylulara devredildi. Ancak düzenin korunması ve köylülerden toprak vergilerinin toplanması, hizmetlerinden pay alan yerel samuraylara geçti. Böylece, arazi üzerindeki mülkiyet ve kontrol parçalandı.³

1590'lardan 1600'lere Toprak ve Vergi Reformları

On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Japonya, derebeylik sisteminin neredeyse sonunu getiren bir iç savaş dönemine girdi. Uzayan bir savaş ve düzensizlik dönemi, 1590'larda radikal toprak ve vergi reformlarını başlatan Nobunaga Oda ve halefi Hideyoshi Toyotomi tarafından sona erdirildi. Reformların temel özellikleri şunlardı: (i) Toyotomi, tüm Japon topraklarının kendisi tarafından yönetildiğini iddia ederek otoriteyi, kendisine tâbi olan ve belirli bir alan üzerinde hükümdar olarak tanıdığı bir (ve sadece bir) feodal beye devretti ve ona vergi toplaması için izin verdi; (ii) Toyotomi, feodal beyi tarafından köylülerden alınacak standart vergilendirme kuralını sabitledi ve (iii) otorite, her köylü ailesine sadece bir adet kayıtlı araziye işleme hakkını tanıdı.

Reformdan sonra, bir tarlanın vergilendirme yetkisine sahip tek bir efendisi ve ekim hakkı olan tek bir kiracısı vardı. Feodal beyler, önceden ilan edilen bir vergi politikasının uygulanmasına bağlıydılar ve köylüler, net vergilerden sonra mahsullerinden kalanlar üzerinde hak iddia ettiler. Toyotomi'nin reformları, köylülerin haklarını koruyarak uzun vadede toprak vergisi gelirlerini en üst düzeye çıkarmayı amaçladı.⁴

3 Bu çalışma, Bilimsel Araştırmalar için JSPS Grant-in-Aid tarafından desteklenmiştir, 18203024 Sayılı.

K. Nagahara, *Nihon chusei shakai kozo no kenkyu* [Research on the social structure of medieval Japan] (Tokyo: Iwanami shoten, 1973), s. 28–53.

4 M. Araki, *Bakuhau taisei shakai no seiritsu to kozo* [Formation of the Shogunate feudal society and its structure], 4. b. (Tokyo: Yuhikaku, 1986), s. 3–178.

Ieyasu Tokugawa, devleti Toyotomi ailesinden devraldığında ve 1603'te Tokugawa Şogunluğu'nu kurduğunda, vergi reformunu sürdürdü ve köylüler için mülkiyet haklarını güvence altına aldı.

Tokugawa Şogunluğu'nun kendisi, merkezi bir hükümet olduğu kadar feodal bir beylikti. Şogunluğun kendi alanındaki vergilendirme politikası, diğer feodal beyler tarafından model olarak izlendi. Üç vergi kategorisi uygulandı: "birincil vergi" (hon nengu), "küçük mahsuller" (ko mono nari) ve "imtiyaz harçları" (myoga kin) ile diğer dolaylı vergiler. Birincil vergi, resmi olarak pirinç miktarıyla ifade edilen bir arazi vergisiydi ve uygulamada önemli bir kısmı aynı olarak ödeniyordu. Ürünler ve vergiler *koku* denilen bir ölçü birimi üzerinden hesaplanmaktaydı. Bir koku 180,39 litreye tekabül ediyordu. Küçük mahsuller vergisi, pirinç dışındaki ürünlerden alınıyordu. Esas olarak Osaka, Edo ve Kyoto gibi büyük şehirlerde ikamet eden ayrıcalıklı tüccarlara imtiyaz harçları uygulandı.

Birincil vergi, Tokugawa Japonyası'nda ana gelir kaynağı haline geldi. Şogunluk ve feodal beyler, 1590'lardan 1600'lere kadar kendi alanlarında pirinç üretimini denetlemek için teftiş yaptılar. Kayda geçirilen meblağlar, birincil vergi için vergi matrahını oluşturdu. On sekizinci yüzyılın başlarında vergilendirme politikası temelde toprak kirasını ürünle ödemek üzerine kuruluydu. Şogunluk ve derebeyler, yıllarca sürebilen kötü hasat için muafiyetlerle birlikte mahsul üretimi üzerinden yüzde 40 veya 50 vergi aldı. Her toprak parçası üzerinde yalnızca bir toprak sahibi çiftçi ve yalnızca bir derebey vardı. Dolayısıyla bu vergi, sahipliği feodal beylere ait olan Batı Avrupa malikânelerindeki "kira"ya eşdeğer kısmı içeriyordu.

On sekizinci yüzyılın başlarında, Tokugawa Şogunluğu, tahakkuk etmiş vergi miktarı sabitleyerek vergi politikasını değiştirdi. Şogunluk, birkaç yıl boyunca her köylü için üretimleri gözden geçirdi ve ardından her çiftlik için takdir edilen vergiyi belirledi. Bu sabit vergi miktarı sonraki birkaç yıl için geçerliydi. Böylece, köylüler üretimde dalgalanma risklerini taşıırken, kalanların tümü üzerindeki alacak hakları onları üretimi arttırmaya teşvik etti. Bu uygulama aynı zamanda, kayıtlı köylülerin

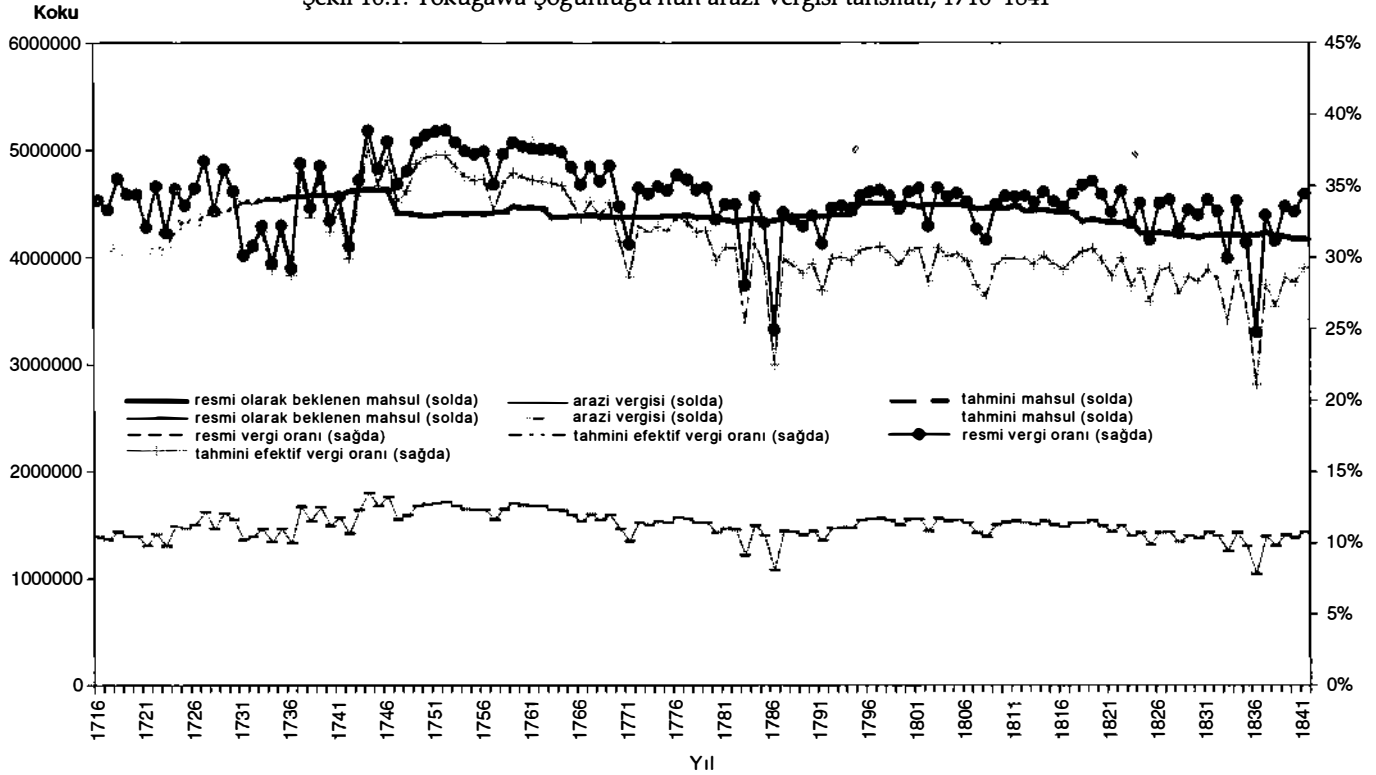
tamamen toprak sahibi olarak tanınması sonucunu da beraberrinde getirdi.⁵

Tokugawa Japonyası, feodal lordlar tarafından yönetilen küçük bölgelere ve alanlara bölünmüştü. Her bey vergi özerkliğine sahipti. Tüm feodal beyler için gelirleri toplamak zor olsa da, şogunluk bölgesinin birincil vergiden elde ettiği gelir 1716'dan 1841'e kadar mevcuttur. 1710'larda vergi reformundan sonra vergi geliri ılımlı bir şekilde arttı. Bu da yeni vergilendirme politikasının, köylüleri verimliliği arttırmak adına teşvik ettiğini göstermektedir. Tokugawa Şogunluğu'nun vergi gelirinin Şekil 16.1'de yansıtıldığı gibi oldukça istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde resmi vergi oranı yaklaşık %35 olmasına rağmen, bu oran resmi mahsul üretim tahminlerine dayanmaktaydı. Bu tahminler zaman içinde pek değişmedi. Bununla birlikte, Miyamoto, ülke çapındaki mahsul üretiminin 1700'de 31 milyon kokudan 1850'de 41 milyon kokuya yükseldiğini ve arazi verimliliğinin (başına mahsul) de arttığını tahmin ediyordu.⁶

5 M. Iwahashi, 'The institutional framework of the Tokugawa economy', A. Hayami, O. Saitô ve R. P. Toby'de (d.), The economic history of Japan:1600–1990. Cilt 1: emergence of economic society in Japan, 1600–1859 (Oxford University Press, 1999), s. 98–104.

6 M. Miyamoto, 'Quantative aspects of Tokugawa economy,' Hayami vd.de, The economic history of Japan, s. 36–84; M. Miyamoto, Kinsei Nihon no shijo keizai: Osaka Kome Shijo bunseki [Market economy of early modern Japan: analysis on the Osaka Rice Market] (Tokyo: Yuhikaku, 1988); 1 cho = 1,093 metrekaré.

Şekil 16.1. Tokugawa Şogunluğu'nun arazi vergisi tahsilatı, 1716–1841

Tablo 16.1. Tokugawa döneminde nüfus ve pirinç üretimi

	Nüfus	ekili alan	Pirinç üretimi	İşgücü verimliliği	Arazi verimliliği
	binler	binlerce cho	binlerce koku	kişi başına koku	cho başına koku
Yıl	a	b	c	c/a	c/b
1600	1,200	2,065	19,731	16.44	9.55
1650	1,718	2,345	23,133	13.47	9.86
1700	2,769	2,841	30,630	11.06	10.78
1720	3,128	2,927	32,034	10.24	10.94
1730	3,208	2,971	32,736	10.20	11.02
1750	3,110	2,991	34,140	10.98	11.41
1800	3,065	3,032	37,650	12.28	12.42
1850	3,228	3,170	41,160	12.75	12.98
1872	3,311	3,234	46,812	14.14	14.47

Source: Miyamoto, 'Quantative aspects of Tokugawa economy', s. 38.

Tokugawa bölgeleri için vergi oranları genellikle diğer derebeylerinkinden daha düşüktü ve köylerin özerkliği daha güçlüydü. Shogun köylülerinin üretkenliği arttırmak için daha güçlü teşvikleri vardı ve üretimdeki artış önemli olabilirdi. Ölçülü bir tahminde bulunabilmek için, ülke çapındaki toprak verimliliği oranındaki artışı şogunluk bölgelerine ve on sekizinci- on dokuzyüzyıllar için tahmini mahsul miktarına ve efektif vergi oranlarına uyguladım (bkz. Tablo 16.1).⁷ Bu tahmine göre, etkin vergi oranları on dokuzuncu yüzyılın başlarında yüzde 30'un altına düşmektedir. Şogunluk, köylülere üretkenliği arttırmaları için güçlü teşvikler sağladı.

7 yt ve yt+n'yi t'inci yıl ve (t + n)'inci yılda ürün olarak koyun. Daha sonra t. yıl ile (t + n). yıl arasındaki ortalama büyüme oranı r , $r = (yt+n/yt) / (n - 1)$ ile gösterilir. -1750, 1750-1800 ve 1800-1850. Ek 16.1'deki 'alanda resmi olarak beklenen mahsul' (a), gerçek mahsulden ziyade bir arazi alanı temsili olarak yorumlanabilir. Böylece bt'nin t. yılındaki mahsulünü $bt = (1 + r) \times (at / at - 1) \times bt - 1$ ile tahmin edebiliriz. 1721-1730, 1731-1750, 1751-1800 ve 1801-1841 için, yukarıdaki prosedürle hesaplanan r'yi kullandık. 1720'den önce, "Resmi olarak beklenen mahsul a"nın gerçek mahsule oldukça yakın olduğunu varsayıyorduk, bu nedenle a1716 ilâ a1720'yi b1716 ilâ b1720 olarak ekledik.

Bunun nedeni, şogunluğun kırsal alanlarda az sayıda yetkili çalıştırması ve değerlendirme sürecini köylere devretmesiydi. Köylere uygulanan vergi oranları, şogunluk ile köy arasındaki bir tür anlaşmaydı. Köy öngörülen vergiyi ödediği sürece, özerkliğini koruyordu. Bu, vergi toplamının verimli bir yoluydu ve kırsal toplumu yönetme maliyetlerinden tasarruf sağladı. Ancak denetim eksikliği, köy ile şogunluk arasında asimetrik bilginin var olduğu anlamına geliyordu. Hasat başarısız olunca köylüler vergi indirimi istedi. Şogunluk, vergi gelirlerini uzun vadede istikrara kavuşturmak istediği için, gerçekten kötü hasatlar ortaya çıktığında vergi indirimleri kabul edildi. Bununla birlikte, üretkenlikte bir artıştan bahsetmek zordu ve vergi artışları için herhangi bir yeniden müzakere, yönetim araçları özerk köylere bağlı olduğundan, şogunluk için büyük maliyetler içeriyordu. Şogunluk arazi vergisi gelirlerini kararlılıkla sürdürebilirken, tarımsal üretkenlikteki marjinal artışlar vergilendirilmedi. Sonuç olarak, Tablo 16.2 ve 16.3'te görüldüğü gibi, şogunluk, maaşlar ve kamu hizmetleri için harcamaları arttırmak adına büyük şehirlerdeki tüccarlardan alınan dolaylı vergilere daha fazla bel bağladı.⁸

Tokugawa Japonyası'nda Kamu Maliyesi

İthal Çin paraları, şogunluk kendi para birimi sistemini geliştirene kadar Japonya'daki temel para birimiydi. Şogunluk, 1603'te 'ryo' ile adlandırılan altın sikkeleri ve 1636'da bakır sikkeleri basmaya başladı.⁹ Şogunluk bakır paraları Çin paralarının yerini aldı ve Japonya, tarihinde ilk kez kendi bağımsız para sistemine kavuşmuş oldu. Bu, senet ve tahvil ihracı için elverişli koşullar sağlarken, şogunluk, altın sikkelerin değerinin düşürülmesinden elde edilen senyoraj kârı olarak yeniden para basımıyla birlikte bir miktar ekstra gelir toplayabilmesine rağmen, ne tahvil ne de senet ihraç etti (Tablo 16.2). Öte yandan, şogunluk, diğer feodal beylerin, o zamanlar bir şogunluk şehri ve finans merkezi olan Osaka'da tahvil ihraç etmelerine ve yalnızca kendi alanlarında dolaşımda olan banknotlar çıkarmalarına izin verdi.

8 Y. Oguchi, 'The finances of the Tokugawa Shogunate,' A. Hayami vd.de, *The economic history of Japan:1600–1990*, s. 198–201.

9 Miyamoto, 'Quantative aspects of Tokugawa economy,' s. 58–9.

Tablo 16.2. Tokugawa Şogunluğu'nun gelir yapısı

		binlerce Ryo		
		1730	1843	1844
Genel Hesap	Arazi vergisi (Nengu, resmi olarak pirinç olarak ödenir) <i>a</i>	509.0	603.7	646.8
	Bayındırlık işleri için doğrudan vergi (Kuniyaku, nakit olarak ödenir)	24.9	20.2	7.2
	Küçük kamu işleri için doğrudan vergi (Kobushin, nakit olarak ödenir)	26.9	22.4	23.3
	Özel kamu hizmetleri için doğrudan vergi (Shoyakusho no, nakit olarak ödenir)	55.0	45.9	71.3
	Dolaylı vergi (Goyokin, nakit olarak ödenir)	29.0	158.0	706.4
	Kısmi Toplam <i>b</i>	644.8	850.2	1,455.0
Özel Hesaplar	<i>a/b</i>	79%	71%	44%
	Vergi pirinci satışından elde edilen fazla (Kome uri harai dai)	112.9	45.7	32.1
	Kredilerin geri ödenmesi (Sho kashitsuke hen no, parayla ödendi)	20.8	208.8	165.7
	Yeniden para basımı fazlası	10.4	394.4	856.4
	Diğer gelirler	9.8	43.8	66.3
	Ara toplam <i>c</i>	153.9	692.7	1,120.5
Toplam	<i>b+c</i>	798.7	1,542.9	2,575.5

Kaynak: Y. Oguchi, 'Tnpoki no seikaku (Specific features of Tempo period),' iN. Asao, S. Ishii, K. Inoue, K. Oishi, M. Kanoh, T. Kuroda, J. Sasaki, Y. Toda, K. Naoki, K. Nagahara, M. Bitoh, A. Fujiwara ve T. Matsuo'da, d., Iwanami koza Nihon rekish 12: Kin-sei 4 [Iwanami series on Japanese history 12: Early modern 4 REVIEW COPY], Iwanami Shoten Tokyo 1976, s. 325–362.

Tablo 16.3. Tokugawa Şogunluğu'nun harcama yapısı

		binlerce Ryo		
		1730	1843	1844
Genel Hesap	Kamu görevlilerinin maaşları (Kirimai, Yakuryo)	297.3	405.0	428.3
	Şogunluk malikânesinin giderleri (Okumuki)	60.4	91.9	89.0
	Sivil hizmetler (Yakusho)	149.5	337.0	288.8
	Bayındırlık işleri	68.5	73.0	68.0
	Sübvansiyonlar	12.1	146.5	183.7
	Nikko ziyareti için masraflar	0.0	101.0	2.0
	Edo kalesinin restorasyonu	0.0	0.0	836.1
	Diğer harcamalar	5.2	66.5	57.5
	Ara toplam	<i>a</i> 593.0	1,220.9	1,953.4
	Devletin pirinç alımı	103.5	96.8	95.0
Özel Hesaplar	Devlet kredisi	34.9	127.7	80.8
	Ara toplam	<i>b</i> 138.4	224.5	175.8
Toplam		<i>a+b</i> 731.4	1,445.4	2,129.2

Source: Ohguchi, 'The finances of the Tokugawa Shogunate', s. 195, 210.

Derebeyleri vergi pirincini evlerinden Osaka ve Edo'ya gönderip bu iki şehirde sattılar. Hasattan önce çeltik cinsinden hesaplanan tahvilleri müzayede yoluyla açık arttırmaya çıkardılar.

Osaka'da, müzayedeyi kazanan tüccarlar, 1730'da şogunluk tarafından resmi olarak yetkilendirilen Dojima Pirinç Pazarı'nda (Dojima Kome Kaisho) pirinç tahvillerini tedavüle soktular. Dojima'da, pirinç tahvilleri hem spot piyasada hem de vadeli işlem piyasalarında alınıp satıldı. Söz konusu işlem hacmi, Dojima'yı dünyanın en eski vadeli işlem piyasası yaptı. Pirinç tahvillerinin fiyatları, hasat beklentilerine ve ihraç eden derebeyin kredibilitesine dayalı olarak verimli bir şekilde belirlendi.¹⁰ İyi bir kredi geçmişine sahip olduğu sürece, derebeyi o yıl için beklenen gerçek hasattan daha fazla pirinç tahvili ihraç edebilirdi. Pirinç tahvil piyasası, kısa vadeli yerel hükümet tahvilleri gibi işlev gördü. Şogunluk sarayı, pirinç tahvili sahiplerinin

10 Miyamoto Kinsei Nihon no shijo keizai, s. 163–232; Y. Takatsuki, 'The formation of an efficient market in Tokugawa Japan', Institute of Social Science, The University of Tokyo, Discussion Paper Series, F-143, November 2008.

haklarını sıkı bir şekilde korudu ve pirinç tahvil piyasasının büyümesini destekledi.¹¹

Derebeyleri ayrıca Osaka ve Edo'daki Mitsui, Konoike ve diğerleri gibi, bazıları Meiji Restorasyonu'ndan sonra modern bankalar kuran büyük sermayedarlar tarafından desteklendi. Her alan kendi içerisinde özerkliğini koruduğu için, derebeyleri ve şogunluk vatandaşı olan sermayedarlar arasındaki ikili ticaret üzerindeki yetki sınırı net değildi. Bu nedenle büyük yatırımcılar, derebeyleriyle uzun vadeli ilişkiler kurarak ahlaki tehlikeyi kontrol altına aldılar. Bir derebeyi, yükümlülüklerini güvenilir bir şekilde yerine getiremezse, piyasa oranından çok daha düşük bir ana faiz oranının uzun vadeli faydasını kaybederdi. Uzun vadeli avantajlı bir oranı kaybetme tehdidi, derebeylerin yatırımcıları aldatmasını engelledi.¹²

Bu nedenle, büyük derebeyleri, Osaka'da pirinç tahvili ihracı ve ilişkisel finanslama aracılığıyla gerekli sermaye miktarını bulabildi. Şogunluk, iyi bir kredi geçmişi olmayan küçük feodal beyler temerrüde düştüklerinde, yargıya müdahale ederek bazen Osaka ve Edo'daki yatırımcıların marifetleriyle yardımıyla ortak sermaye ayarladı.¹³

Meiji Restorasyonu: 1868–1889

Feodal Sistemin Kaldırılması ve Mali Merkezileşme

Şogunluk, diplomasi ve ulusal güvenlik üzerindeki egemenliğini korudu. Bununla birlikte, ABD Donanması'ndan Commodore Perry, Edo Körfezi açıklarındaki Uruga'ya dört zırhlıyla geldiğinde, şogunluk onları engelleyemedi. Ayrıca, Perry ertesi yıl yedi zırhlıyla geri döndüğünde, şogunluk, Japonya'nın Shi-

- 11 Y. Takatsuki, 'Kinsei Nihon kome shijo ni okeru zaisanken no hogo' [The protection of property rights in Tokugawa Japan: the case of Osaka rice exchange market], *Rekishi to keizai* [The journal of political economy and economic history] 205 (October, 2009), 42–3.
- 12 Y. Mori, *Daimyo kin'yu shi ron* [A history of feudal lord finance] (Tokyo: Ohara Shinseisha, 1970), s. 137–83.
- 13 T. Kagawa, *Edo Bakufu goyokin no kenkyu* [Research on policy finance of the Tokugawa Shogunate] (Tokyo: Hosei University Press, 2002), s. 3–6, 85–136.

zuoka'daki Shimoda ve Hokkaido'daki Hakodate limanlarını ticarete açmak zorunda kaldığı bir barış ve dostluk anlaşması imzalandı. Buna göre Japonya, ABD'ye en ayrıcalıklı ülke muamelesi yapmak, Shimoda Limanı'nda bir Amerikan konsolosunu kabul etmek ve ABD konsoloslukuna yetki vermek zorunda kaldı. Buna karşılık ABD, Japonya'ya ne en ayrıcalıklı ülke muamelesi yapmak ne de konsolosluk yetkisi vermek mecburiyetindeydi. Tokugawa'da köylüler vergi öderken, Samuraylar ulusal güvenlikten sorumluydu. Böylece, yabancı bir ülkeyle yapılan bu utanç verici anlaşma, hem derebeyleri hem de halkı Tokugawa Şogunluğu'nun Japonya'yı savunabilme kapasitesi hakkında şüpheyi düşürdü.

1858'de şogunluk, ABD ile bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalandı. Buna göre Japonya, anlaşma limanları olarak Yokohama, Nagasaki, Niigata ve Hyogo'yu açmak ve gümrük tarifelerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Uluslararası pazarlara ani entegrasyon, nisbi fiyatlarda ciddi değişiklikler yarattı. Büyük kayıplar, pamuk yetiştirme gibi nispeten dezavantajlı endüstrilere düşerken, buna bağlı olarak büyük faydalar, ipek sarma gibi nispeten avantajlı endüstrilere gitti. Bu açılma, büyük ayrıcalıklı tüccarların mevcut ticari ağlarını yok etti. Şogunluk daha sonra Choshu ve Satsuma özel bölgeleriyle olan Boshn İç Savaşı'nı kaybetti.

1871'de Yeni İmparatorluk Hükümeti, 260 derebeyinin ve özel alanın özerkliğini kaldırarak tüm Japonya üzerinde egemenlik ilan etti. Feodal beyler, kendi alanlarından kaynaklanan mali faydaların kaybını telafi etmek için devlet tahvilleri aldılar. Ancak aynı zamanda bu alanlar üzerindeki otoritelerini de kaybettiler. Bundan böyle Japonya'nın vergi gelirleri merkezi hükümete aitti.

1870'lerde Arazi Vergisi Reformu

Tokugawa Japonyası'nda kayıtlı bir çiftçi, tarlasını ekme ve vergiden arındırılmış hasılatı için özel haklara sahipti. Çiftliğini sattığında veya teminat olarak gösterdiğinde ancak diğer taraf, sakini olarak kayıtlı olduğu köyün başka bir sakiniyse, ticaret köy muhtarlığı tarafından yasal olarak yönetiliyordu. Aksi takdirde ticarete yasal bir müdahale söz konusu olmuyordu ve ta-

mamen kendi içlerinde yürütülmesi gerekiyordu.¹⁴ 1872’de Yeni İmparatorluk Hükümeti, köylülerin tarlalarını satmalarına ve işlenen toprakları satın almalarına resmen izin verdi. 1873’te, şogunluk veya bir dereyebeyi tarafından vergi mükellefi olarak kaydedilen çiftçilere modern mülkiyet haklarını teminat altına alan ve arazi vergisinin aynı değil, nakdi ödenmesini öngören bir Arazi Vergisi Yasası ilan edildi. Vergilendirmenin esası şu şekilde belirlendi: İlk olarak il yönetimi çiftliklerin üretkenliğini denetledi, ortalama getirileri hesapladı ve piyasa değerlerini tespit etti. “Arazi fiyatının” yüzde üçü, her bir çiftlikten alınan arazi vergisi olarak belirlendi. Vergilendirme amacıyla bu “fiyat” resmi olarak sabit bir fiyat haline geldi. İmparatorluk hükümeti, şogunluğu mağlup etmeden önce arazi vergisinin azaltılacağını duyurmuştu. Ancak yüzde 3 beklenenden daha yüksekti ve bu oran, bazı köylülerin isyan etmesine neden oldu. İsyen ordu tarafından bastırılrsa da, hükümet yüzde 2,5’lik bir vergi oranını kabul etmek zorunda kaldı. Arazi vergisi gelirleri daha sonra hızla arttı ve Şekil 16.2’de gösterildiği gibi 1870’lerin ortalarında Tokugawa seviyelerine geri döndü. Ancak Yeni İmparatorluk Hükümeti, en büyüğü 1877’de sona erene kadar sürekli devam eden iç savaşlarla karşı karşıya kaldı ve tarımda yatırımları teşvik eden, gerçek anlamda hızlı enflasyona ve vergi indirimlerine yol açan, önemli miktarda tahvil ihraç etmek zorunda kaldı.

1882’de Matsukata Masayoshi Maliye Bakanı oldu ve hükümetin borçlarını bütçe fazlası üzerinden geri ödediği deflasyonist bir politika başlattı (bkz. Ek 16.3). Politikanın önemli bir etkisi, 1882’de Avrupa ekonomisindeki bir gerilemeyle aynı zamana denk geldiği için kırsal ekonomiye (özellikle Doğu Japonya’da) zarar veren arazi vergisindeki gerçek artışlardı. İpek sarma (Doğu Japonya’nın ihracat endüstrisi), hem uluslararası iş döngüsünden hem de maliye politikasından aynı anda etkilendi.¹⁵

14 Tarım arazisi ticaretinden farklı olarak, bir şehirde tarım dışı arazi sahibinin yerel toplumun sakini olması gerekli değildi ve bir şogunluk şehrinde arazi mülkiyet hakkının ticaret sözleşmeleri Şogunluk mahkemesi tarafından icra edildi. Bu nedenle, Edo gibi bir Şogunluk kentindeki arazi piyasası, herhangi bir ticaret kısıtlaması olmaksızın ve ticaretin üçüncü şahıslar tarafından uygulanmasıyla oldukça aktifti.

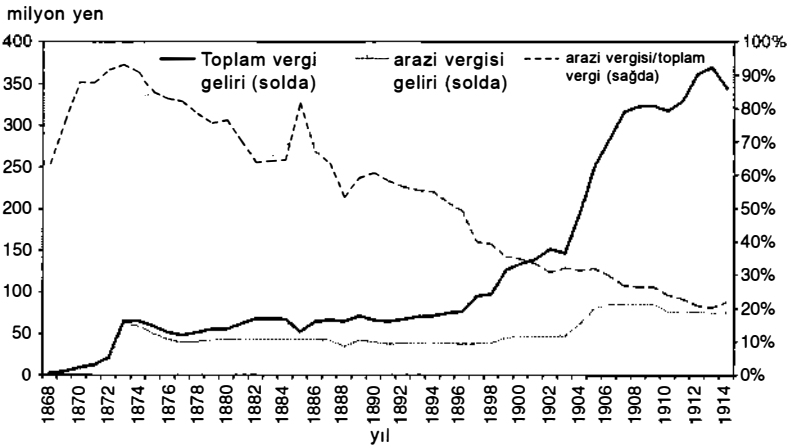
15 M. Nakabayashi, ‘The rise of a factory industry: silk reeling in Suwa District’, M. Tanimoto’da (d.), The role of tradition in Japan’s industrialization: another path to industrialization (Oxford University Press, 2006), s. 184–7.

1880'lerde, devlet gelirleri arazi vergisine bağılı kalmaya devam etti (bkz. Şekil 16.2) ve bu bağımlılık Tokugawa döneminin ortalarında olduğu kadar güçlü kaldı (bkz. Tablo 16.2).

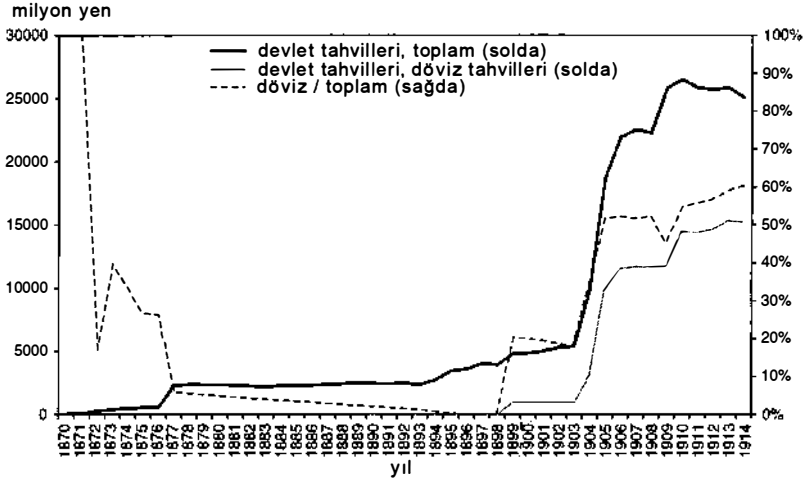
Yurt İçi Sermaye Piyasasında Devlet Tahvilleri

Mali sistemi modernize etmek için hükümet, 1872'de Amerikan sistemini kopyalayan bir ulusal banka kanunu yayınladı. Ulusal bankalar, para birimi olarak banknotları ihraç etme imtiyazına sahip anonim şirketlerdi. Yüz elli üç ulusal banka kuruldu ve aralarındaki ağırları, parçalanmış sermaye piyasalarını bütünleştirmek için çalıştı. Devam eden entegrasyon göz önüne alındığında, Yeni İmparatorluk Hükümeti devlet tahvilleri ve senetlerini piyasaya sürdü. Bu işlemler, derebeylerin gelirlerinin konsolos tahvillerine dönüştürülmesiyle birlikte tahvillerin dolaşımını arttırdı ve Japonya'da bir sermaye piyasasının doğuşunun temellerini attı.

Şekil 16.2. Merkezi hükümetin toplam vergi gelirinin içinde arazi vergisi geliri, 1868–1914

Şekil 16.3. Merkezi hükümet tarafından
ihraç edilen tahvillerin miktarı, 1870–1914

Matsukata, 1880’de Yokohama Döviz Bankası’nı (devlet destekli bir döviz bankası) kurarak finansal sistemi modernize etmek için yola çıktı. Ayrıca, İngiliz modelini izleyerek 1882’de Japonya Merkez Bankası’nı, tahvil ihraç etme hakkı üzerindeki tekele sahip merkez bankası olarak örgütledi. Japonya Merkez Bankası, kâğıt paranın gümüş madeni paralara çevrilmesini sağladı ve altın standardına geçilen Ekim 1897’ye kadar gümüş standardında¹⁶ kaldı.¹⁷ İstikrarlı bir para birimi ve modern finansal piyasayla hükümet, borçları için iyi işleyen bir yapı elde etti. 1870’lerin sonlarından itibaren, yerel tahvillerin hacmi kademeli olarak arttı (bakınız Şekil 16.3).¹⁸

16 Editörün Notu: Gümüş standartı, bir ülkenin para biriminin doğrudan altının değerine bağlanması neticesinde değerinin belirlendiği bir parasal sistemdir.

17 Bu dönemde Meksika doları, Doğu Asya’nın anlaşmalı limanlarında temel para birimiydi, bu nedenle 1 Japon yeni madeni para, 1 Meksika doları ile aynı miktarda gümüş içeriyordu.

18 T. Kamiyama, Meiji keizai seisakushi no kenkyu [Research on the economic policy of Meiji Japan] (Tokyo: Hanawa shobo, 1995), s. 9–77.

Japonya'nın Yeni Anayasaya Göre Mali Durumu: 1890–1914

Diyetteki Mücadeleler

1889'da ilan edildikten sonra, Japon İmparatorluğu için yeni anayasa 1890'da yürürlüğe girdi ve Prusya Anayasası gibi temelde alt meclise güçlü yetkiler verdi. Hükümet, diyeti bir bütçeyi onaylamaya ikna edemezse, bir önceki yılın bütçesini kabullenmek zorunda kaldı. Japonya'nın anayasası açık bir şekilde bir kabine sistemini benimsemiyordu. Kabinet sisteminin yerine atama usulü benimsenmişti ve başbakan ile diğer bakanlar imparator tarafından bağımsız olarak atanıyordu. Ancak muhalefet partileri alt mecliste çoğunluğu korudu.

Hükümet, Batılı güçlere karşı koymak için güçlü bir ordu kurmaya çalıştı. Ancak zengin toprak sahipleri tarafından desteklenen Liberal Parti'nin önderliğindeki muhalefet, askerî güçten çok ekonomik kalkınmaya önem verdi. Böylece vergilerde büyük kesintileri desteklediler. Ancak anayasanın 67. maddesinde, bütçede imparatorun egemenliğine giren kalemlerin diyet kararıyla kesilemeyeceği hükme bağlanmıştı. Kabinet kabul etmedikçe, diyet askerî harcamaları azaltamazdı.¹⁹ Bununla birlikte, Kore'nin "bağımsızlığı" üzerinden gerçekleşen Çin-Japon savaşı, hükümet ve diyet arasındaki çatışmayı hafifletti. Ulusal bir acil durumla karşı karşıya kalan diyet, askerî harcamalardaki büyük bir artışa hemen onay verdi.

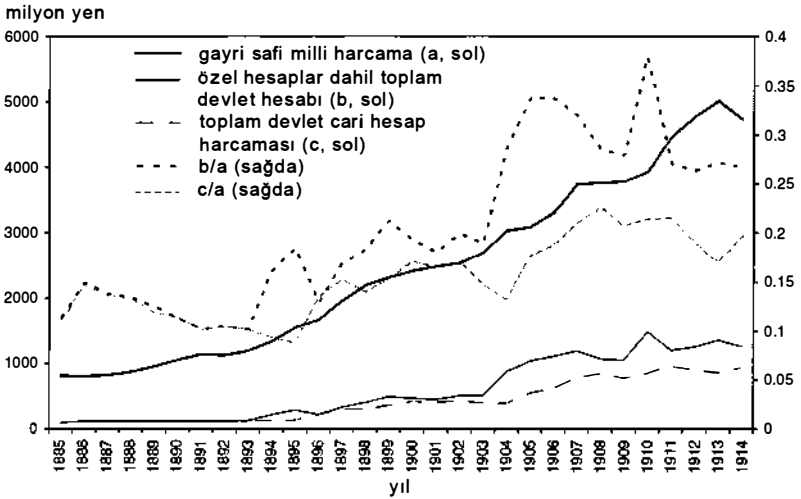
Artan Sermaye Oluşumu ile Artan Vergilendirme

Fiyatlar 1880'lerin sonlarında yeniden yükselmeye başladı. Japonya gümüş standardında kalırken, 1870'lerden 1890'lara kadar Avrupa ülkeleri ile ABD altın standardına geçmeye karar verdiler. Bu karar uluslararası gümüş fiyatının düşmesine ve Japon yenin değer kaybetmesine yol açtı. Aynı zamanda yurt içi fiyatların enflasyonunu körükleyerek devlet gelirlerinin azalmasına sebep oldu. Kabinetin arazinin vergilendirilmesinden daha fazla gelir elde etmesi gerekiyordu.

19 J. Banno, J. A. Ainscow, trc., The establishment of the Japanese constitutional system (London: Routledge, 1995).

Bu arada, Çin-Japon Savaşı'ndan sonra Liberal Parti (önde gelen muhalefet partisi) politikasını değiştirdi. Parti, kamu refahı için yapılan harcamaları arttırmak istedi ve bu amaçla, hükümetin kamu refahına, özellikle altyapıya yönelik harcamaları önemli ölçüde arttırma taahhüdü karşılığında vergi artışlarını onayladı. Liberal Parti tarafından yapılan bu stratejik değişiklik, fiili parlamenter kabine sisteminin kurulmasıyla sonuçlandı. Böylece bakanlar meclis çoğunluğunun desteğini almayı başardı. Bundan sonra, hükümet harcamalarının gayri safi milli harcamalara oranı istikrarlı bir şekilde arttı (bkz. Şekil 16.4). Sermaye oluşumuna yönelik askerî harcamalar ve hükümet harcamaları 1890'ların sonlarında yükselmeye başladı. Şekil 16.4 ve 16.5'te yansıtıldığı gibi, kabine, özellikle yüksek bir Japon sanayileşmesi dönemi olan 1890'ların sonlarından 1900'lerin başlarına kadar sosyal altyapıya ciddi şekilde yatırım yaptı.²⁰

Şekil 16.4. Gayrisafi milli harcamalar ve devlet harcamaları, 1885–1914

20 T. Mitani, 'The establishment of party cabinets, 1898–1932,' Peter Duus, trc. and d., *The Cambridge history of Japan. Cilt 6: the twentieth century* (Cambridge University Press, 1988), s. 59–76; Banno, *The establishment of the Japanese constitutional system*.

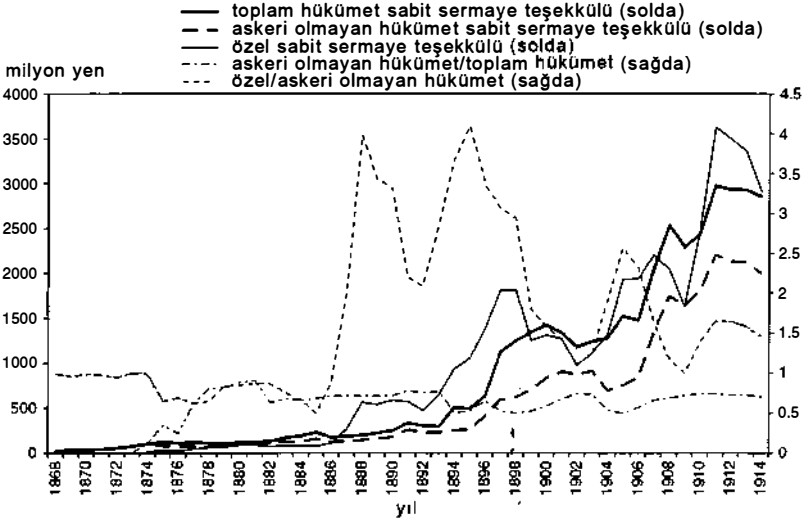
Uluslararası Sermaye Piyasasında Devlet Borçlanması

İlk yıllarında imparatorluk hükümeti, borç temerrütlerinin mali egemenliğin yabancı güçlerce gaspedileceğinden çekindiği için uluslararası sermaye piyasalarında devlet tahvili ihraç etmekte tereddütleri vardı. Yine de Japonya'nın Çin-Japon Savaşı'ndaki zaferi bu kaygıyı azalttı. Ekim 1897'de Japonya, uluslararası finansal piyasalarına daha iyi erişim sağlamak için gümüş standardından altın standardına geçti.²¹ Japon yeni gümüşe sabitlendiği sürece, gümüş fiyatındaki düşme riskini telafi etmek için Londra piyasasında tahvil ihraç ederken ekstra bir prim ödemesi gerekecekti. 1898'de hükümet Londra Borsası'ndan yeniden borçlanmaya başladı (bkz. Şekil 16.3). 1904'ten 1905'e kadar Rus-Japon Savaşı sırasında tahvil ihracı hızlandı. Savaşın sonra, Londra piyasası Japon mali politikasında kritik bir rol oynamaya devam etti. Yüksek faiz oranlarından ve dışlama etkisinden kaçınmak isteyen hükümet, Rus-Japon Savaşı'nın sona ermesinden sonra bile Londra Borsası'nda devlet tahvillerini ihraç etmeyi sürdürdü.²²

21 T. Suzuki, Japanese government loan issuers on the London capital market: 1870–1913 (London: The Athlone Press, 1994), s. 65–6. The government's goal was reached as the country's premium significantly decreased. N. Sussman ve Y. Yafeh, 'Institutions, reforms, and country risk: lessons from Japanese government debt in the Meiji Era', Journal of Economic History 60:2 (June, 2000), s. 457–8.

22 Kamiyama, Meiji keizai seisakushi no kenkyu, s. 205–86.

Şekil 16.5. Devlet ve özel sektör tarafından
sabit sermaye teşekkülü, 1868–1914

Altın standardına geçiş ve uluslararası finansal piyasalardaki işlemler, bütçe politikası ve makroekonomik istikrarın sürdürülmesi için önemli sonuçlar doğurdu. İktisadi dalgalanmalarda, ekonomi, ödemeler dengesinin ilerleyen aşamalarında, kaçınılmaz şekilde kısa vadeli cari hesap açıkları yaşadı. Japon sermaye piyasası uluslararası sermaye piyasalarına entegre olduktan sonra kısa vadeli cari açıklar artık ciddi bir sorun teşkil etmekten çıktı. Yabancı sermaye girişleri kısa vadeli cari açığı dengeledi ve Japonya Merkez Bankası'nın faiz oranlarında ani artışlarla bir mali krize ve ekonomik durgunluğa neden olma ihtimali ortadan kalktı.²³

Hükümet, Rusya'yı yenerek, uluslararası finans piyasalarında borçlanma adına iyi bir itibara mazhar oldu. Yokohama Specie Bank'a tahvil satmak için hükümet tarafından çeşitli sözleşmeler imzalandı. Bu bankanın Londra şubesi, İngiliz ticaret bankalarını, Japon tahvillerini desteklemeye ve sonrasında satmaya ikna etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki altın standardı temelde

23 Net ihracat ([İhracat] – [İthalat]), Net sermaye çıkışına eşit olmalıdır. Böylece net sermaye girişi net ithalatı dengeler.

sterlinin değeri üzerine inşa edilmiş bir değişim sistemiydi. Yokohama Specie Bank'ın Londra şubesindeki bakiye, aslında Japonya Merkez Bankası'nın resmi iskonto oranlarını belirleyen rezervlerine dahil edilmişti.²⁴ Japon Hükümeti ve ekonomisi, piyasanın Japon ekonomisi için beklediği büyüme tahminleri oranında Londra Borsası'nın belirlediği getiriyle yabancı sermayeye kavuşmuş oldu. Rus-Japon Savaşı'ndan sonra, uluslararası sermaye piyasaları, Japonya'nın mali tavrı göz önüne alındığında, devlet, tahvili ihracı yoluyla sermaye ithalatı için sürdürülebilir bir kanal sağlamaya çalıştı.

Sonuçlar

Tokugawa Şogunluğu, vergi ödedikleri sürece köylülere mülkiyet haklarını güvence altına almıştı. Ayrıca, vergilendirme sorumluluğunu üstlendikleri sürece yerel toplulukların özerkliğine de saygı duyuyordu. Bu kurum, şogunluğa istikrarlı bir vergi tabanı sağladı. Arazi vergisi, yalnızca Tokugawa Şogunluğu için değil, aynı zamanda Meiji Restorasyonu'ndan sonra Yeni İmparatorluk Hükümeti için de ana gelir kaynağıydı.

1890'dan sonra, hükümetin askerî kapasiteleri genişletmek için vergileri arttırmaya istekli olduğu bir zamanda, anayasa bütçeleri onaylama yetkisini yasama erkine devretti. Önde gelen muhalefet partisi, hükümetin sosyal altyapı yatırımlarına bağlı kalması şartıyla, sonunda yüksek düzeyde askerî harcama yapılmasını onayladı. Bu siyasi anlaşma, üretkenliği ve vergi gelirlerini arttıran bir mali politika üretti.

Yeni İmparatorluk Hükümeti, 1870'lerden itibaren iç piyasada tahvil ihraç etti. Japonya daha sonra uluslararası sermaye piyasalarına daha fazla erişebilmek için 1897'de gümüş standardından altın standardına geçti. Hükümet, 1890'ların sonlarında Londra piyasasında tahvil ihraç etmeye başladı. İhraç edilen tahviller, 1904-05 arasındaki Rus-Japon Savaşı esnasında arttı ve bu da hükümete harcamalarını finanse etmek için istikrarlı bir araç sağladı. Londra Borsası'na erişimin başka bir anlamı daha vardı. Hiçbir Japon firmasının uluslararası sermaye piyasalarına erişim sağlamadığı yirminci yüzyılın başlarında, sermaye ithal etme-

24 Kamiyama, Meiji keizai seisakushi no kenkyu.

nin tek yolu tahvillerdi. Bu kanal, hükümetin ve Japonya Merkez Bankası'nın kısa vadeli cari açıklara rağmen büyüme odaklı mali ve para politikalarını teşvik etmelerini sağladı. Japonya'nın merkezi hükümeti on yedinci yüzyılda istikrarlı bir vergi tabanı oluşturmuş olsa da 1890'ların sonlarında Londra pazarına girene kadar sürdürülebilir bir finansman mekanizmasından yoksundu. Bu on yılda Japonya, etkin bir mali ve finansal devletin tüm özelliklerine kavuştu.

Ek 16.1. Tokugawa Şogunluğu'nun egemenliği
altındaki topraklarda pirinç üretimi ve arazi vergi gelirleri, 1716-1841

Yıl	Arazi vergisi						Tahmini efektif vergi oranı
	Resmi olarak beklenen mahsul	Tahmini mahsul	Resmi olarak hesaplanan meblağ	Aynı ödenen	Nakdi ödenen	Resmi vergi oranı	
	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Ryo)		
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>			<i>c/a</i>	<i>b/a</i>
1716	4,088,530	4,088,530	1,389,570	1,074,035	115,176	34%	34%
1717	4,098,371	4,098,371	1,365,060	1,080,090	102,494	33%	33%
1718	4,044,570	4,044,570	1,435,542	1,127,181	111,765	35%	35%
1719	4,050,850	4,050,850	1,393,529	1,092,581	109,236	34%	34%
1720	4,057,180	4,057,180	1,395,682	1,098,490	107,949	34%	34%
1721	4,066,500	4,069,249	1,305,650	1,027,061	100,722	32%	32%
1722	4,043,320	4,048,788	1,414,290	1,115,508	108,478	35%	35%
1723	4,112,390	4,120,735	1,303,930	1,050,289	91,534	32%	32%
1724	4,278,370	4,289,949	1,488,360	1,190,997	107,910	35%	35%
1725	4,360,670	4,375,427	1,466,215	1,166,544	108,849	34%	34%
1726	4,310,100	4,327,609	1,500,691	1,204,965	107,182	35%	35%
1727	4,414,850	4,435,781	1,621,980	1,374,545	110,750	37%	37%
1728	4,409,753	4,433,655	1,465,486	1,181,659	101,501	33%	33%
1729	4,446,688	4,473,812	1,608,354	1,292,703	114,346	36%	36%
1730	4,481,056	4,511,437	1,551,345	1,233,428	115,654	35%	34%

Ek 16.1. (devamı)

Yıl	Arazi vergisi					Resmi vergi oranı	Tahmini efektif vergi oranı
	Resmi olarak beklenen mahsul	Tahmini mahsul	Resmi olarak hesaplanan meblağ	Aynı ödenen	Nakdi ödenen		
	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Ryo)		
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>			<i>c/a</i>	<i>b/a</i>
1731	4,530,908	4,569,682	1,365,049	1,080,557	100,769	30%	30%
1732	4,521,401	4,568,146	1,392,391	1,062,635	119,558	31%	30%
1733	4,541,744	4,596,802	1,461,986	1,153,187	113,489	32%	32%
1734	4,541,816	4,604,992	1,343,519	1,061,441	101,655	30%	29%
1735	4,539,331	4,610,600	1,462,706	1,137,432	119,238	32%	32%
1736	4,565,359	4,645,224	1,334,481	1,018,661	115,445	29%	29%
1737	4,567,151	4,655,253	1,670,819	1,314,779	128,643	37%	36%
1738	4,580,554	4,677,159	1,533,133	1,181,529	127,282	33%	33%
1739	4,583,446	4,688,377	1,668,584	1,313,907	127,838	36%	36%
1740	4,581,523	4,694,685	1,492,492	1,153,881	122,431	33%	32%
1741	4,586,472	4,708,055	1,570,388	1,228,550	123,445	34%	33%
1742	4,614,502	4,745,193	1,419,558	1,140,592	98,989	31%	30%
1743	4,624,664	4,764,040	1,636,409	1,298,149	122,666	35%	34%
1744	4,634,076	4,782,165	1,801,855	1,462,749	123,262	39%	38%
1745	4,628,935	4,785,295	1,676,322	1,335,114	124,001	36%	35%
1746	4,634,065	4,799,057	1,766,214	1,422,876	124,602	38%	37%
1747	4,415,820	4,581,117	1,551,214	1,237,156	117,334	35%	34%
1748	4,411,241	4,584,448	1,590,491	1,270,661	117,702	36%	35%
1749	4,397,089	4,577,809	1,673,573	1,354,984	117,411	38%	37%
1750	4,390,109	4,578,613	1,693,726	1,380,425	115,691	39%	37%
1751	4,394,525	4,590,948	1,704,664	1,389,211	115,471	39%	37%
1752	4,409,637	4,614,504	1,715,630	1,398,975	115,947	39%	37%
1753	4,413,541	4,626,378	1,680,002	1,365,578	115,165	38%	36%
1754	4,407,515	4,627,853	1,650,387	1,336,747	114,783	37%	36%
1755	4,412,347	4,640,739	1,642,551	1,336,213	113,371	37%	35%
1756	4,406,064	4,641,946	1,649,384	1,331,264	116,328	37%	36%
1757	4,420,503	4,665,012	1,552,846	1,262,896	105,630	35%	33%
1758	4,426,889	4,679,630	1,649,532	1,332,456	116,202	37%	35%
1759	4,471,712	4,734,983	1,701,560	1,383,755	116,464	38%	36%
1760	4,461,631	4,732,276	1,685,345	1,369,539	115,982	38%	36%
1761	4,465,654	4,744,530	1,680,127	1,359,958	117,523	38%	35%
1762	4,458,083	4,744,474	1,674,699	1,354,852	117,320	38%	35%
1763	4,375,836	4,664,797	1,643,963	1,334,204	113,262	38%	35%
1764	4,376,432	4,673,300	1,636,386	1,324,862	113,954	37%	35%
1765	4,387,292	4,692,797	1,594,040	1,284,248	113,332	36%	34%
1766	4,387,045	4,700,447	1,538,971	1,241,941	108,724	35%	33%
1767	4,394,756	4,716,649	1,598,767	1,287,527	114,163	36%	34%
1768	4,378,684	4,707,325	1,547,248	1,229,794	116,619	35%	33%
1769	4,378,574	4,715,145	1,594,461	1,275,740	117,153	36%	34%

Ek 16.1. (devamı)

Yıl	Arazi vergisi						Tahmini efektif vergi oranı
	Resmi olarak beklenen mahsul	Tahmini mahsul	Resmi olarak hesaplanan meblağ	Aynı ödenen	Nakdi ödenen	Resmi vergi oranı	
	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Ryo)		
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>			<i>c/a</i>	<i>b/a</i>
1770	4,371,923	4,715,922	1,467,010	1,131,973	123,549	34%	31%
1771	4,375,647	4,727,899	1,353,282	1,021,543	123,363	31%	29%
1772	4,375,961	4,736,212	1,525,624	1,193,539	123,281	35%	32%
1773	4,378,819	4,747,297	1,508,026	1,175,311	123,413	34%	32%
1774	4,379,699	4,756,259	1,530,615	1,208,170	119,349	35%	32%
1775	4,387,091	4,772,321	1,520,866	1,199,900	117,750	35%	32%
1776	4,387,201	4,780,489	1,569,988	1,250,265	117,405	36%	33%
1777	4,392,791	4,794,652	1,556,681	1,237,369	116,793	35%	32%
1778	4,372,435	4,780,482	1,517,858	1,190,441	118,462	35%	32%
1779	4,373,996	4,790,253	1,525,452	1,194,575	119,859	35%	32%
1780	4,371,639	4,795,746	1,427,789	1,124,839	108,691	33%	30%
1781	4,348,278	4,778,163	1,465,836	1,147,934	114,663	34%	31%
1782	4,332,441	4,768,789	1,460,933	1,138,370	116,529	34%	31%
1783	4,350,709	4,796,972	1,219,484	968,418	95,865	28%	25%
1784	4,360,521	4,815,899	1,492,139	1,172,935	116,465	34%	31%
1785	4,330,634	4,790,956	1,403,708	1,093,200	114,412	32%	29%
1786	4,341,213	4,810,759	1,081,485	851,493	83,945	25%	22%
1787	4,361,544	4,841,440	1,444,933	1,164,205	112,291	33%	30%
1788	4,384,334	4,874,945	1,433,377	1,162,389	108,395	33%	29%
1789	4,384,279	4,883,104	1,410,414	1,118,088	107,612	32%	29%
1790	4,380,524	4,887,150	1,442,995	1,159,230	105,731	33%	30%
1791	4,382,813	4,897,950	1,356,289	1,088,669	99,550	31%	28%
1792	4,393,572	4,918,253	1,470,399	1,187,978	105,196	33%	30%
1793	4,393,000	4,925,906	1,476,278	1,199,720	103,481	34%	30%
1794	4,403,622	4,946,144	1,471,301	1,190,091	105,320	33%	30%
1795	4,504,516	5,068,000	1,545,767	1,257,316	107,963	34%	31%
1796	4,507,226	5,079,601	1,559,023	1,269,573	108,164	35%	31%
1797	4,501,193	5,081,356	1,561,828	1,274,532	107,273	35%	31%
1798	4,504,565	5,093,739	1,544,821	1,256,977	107,609	34%	30%
1799	4,499,020	5,096,048	1,501,108	1,121,107	107,801	33%	29%
1800	4,493,395	5,098,259	1,552,740	1,265,727	107,103	35%	30%
1801	4,474,977	5,081,896	1,558,351	1,273,466	106,658	35%	31%
1802	4,488,636	5,101,959	1,443,666	1,170,456	102,311	32%	28%
1803	4,485,711	5,103,187	1,562,872	1,272,120	107,627	35%	31%
1804	4,487,780	5,110,099	1,536,203	1,266,228	107,990	34%	30%
1805	4,487,885	5,114,782	1,546,915	1,277,485	107,771	34%	30%
1806	4,482,740	5,113,480	1,519,075	1,250,456	107,447	34%	30%
1807	4,453,870	5,085,084	1,425,102	1,163,522	107,211	32%	28%
1808	4,459,079	5,095,577	1,391,881	1,151,226	96,261	31%	27%

Ek 16.1. (devamı)

Yıl	Arazi vergisi						Tahmini efektif vergi oranı
	Resmi olarak beklenen mahsul	Tahmini mahsul	Resmi olarak hesaplanan meblağ	Aynı ödenen	Nakdi ödenen	Resmi vergi oranı	
	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Koku)	(Ryo)		
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>			<i>c/a</i>	<i>b/a</i>
1809	4,457,080	5,097,840	1,501,989	1,230,897	108,436	34%	29%
1810	4,455,394	5,100,462	1,527,031	1,256,777	99,994	34%	30%
1811	4,478,873	5,131,919	1,532,910	1,241,483	108,476	34%	30%
1812	4,434,556	5,085,677	1,520,969	1,240,486	102,732	34%	30%
1813	4,437,458	5,093,549	1,501,877	1,221,763	103,459	34%	29%
1814	4,442,669	5,104,084	1,535,799	1,249,917	105,053	35%	30%
1815	4,423,929	5,087,092	1,501,023	1,214,791	105,240	34%	30%
1816	4,423,274	5,090,880	1,483,067	1,196,505	105,212	34%	29%
1817	4,412,452	5,082,959	1,518,991	1,231,283	105,629	34%	30%
1818	4,334,570	4,997,701	1,519,374	1,233,374	104,982	35%	30%
1819	4,352,548	5,022,910	1,537,207	1,250,568	105,133	35%	31%
1820	4,333,634	5,005,549	1,490,752	1,205,297	104,672	34%	30%
1821	4,326,489	5,001,758	1,433,694	1,148,678	104,968	33%	29%
1822	4,320,482	4,999,273	1,496,240	1,208,342	105,244	35%	30%
1823	4,333,886	5,019,261	1,403,384	1,117,660	105,592	32%	28%
1824	4,223,923	4,896,276	1,427,619	1,158,677	98,889	34%	29%
1825	4,223,068	4,899,656	1,317,840	1,065,745	94,194	31%	27%
1826	4,229,389	4,911,371	1,428,537	1,163,502	97,406	34%	29%
1827	4,218,089	4,902,622	1,434,498	1,166,669	98,523	34%	29%
1828	4,194,554	4,879,621	1,339,578	1,077,787	96,223	32%	27%
1829	4,201,033	4,891,522	1,399,289	1,133,201	97,797	33%	29%
1830	4,182,691	4,874,514	1,378,578	1,113,204	97,715	33%	28%
1831	4,201,301	4,900,574	1,429,328	1,162,448	97,980	34%	29%
1832	4,204,038	4,908,145	1,396,390	1,120,504	101,292	33%	28%
1833	4,205,910	4,914,715	1,258,230	1,005,367	96,022	30%	26%
1834	4,202,806	4,915,473	1,427,193	1,150,709	101,648	34%	29%
1835	4,205,570	4,923,097	1,304,313	1,036,653	98,054	31%	26%
1836	4,202,493	4,923,888	1,039,970	807,068	93,161	25%	21%
1837	4,229,581	4,960,051	1,392,915	1,122,234	100,023	33%	28%
1838	4,194,210	4,922,963	1,305,746	1,046,104	97,412	31%	27%
1839	4,192,637	4,925,510	1,407,218	1,140,499	99,311	34%	29%
1840	4,166,475	4,899,146	1,382,698	1,138,359	97,735	33%	28%
1841	4,167,613	4,904,860	1,434,342	1,168,412	97,737	34%	29%

Kaynak: Official expected crop and land tax: S. Mukouyama, 'On tori ka tsuji kakitsuke [Record of tax collection],' S. Mukouyama, M. S. Zakki (Memorandum by Seisai Mukouyama)'da, Tempo-Koka Hen, C. 3, Tokyo: Yumani Shobo, 2003. Tahmini mahsul: Metne bakın. Not: 1 koku = 180,39 litre = 5,12 ABD kile.

Ek 16.2. Gayri safi milli harcama: Cari fiyatlar, 1885–1914

milyon Yen									
Yıl	Kişisel Tüketim Harcamaları	Genel Devlet Tüketim Harcamaları	Gayri Safi Yurtiçi Sabit Sermaye Oluşumu	Kamu sektörü	Yurtdışından Alınan Mal ve Hizmet İhracatı ve Faktör Gelirleri sektörü	Yurtdışına Ödenen Mal ve Hizmet İthalatı ve Faktör Gelirleri	Cari Hesap Fazlası	Piyasa Fiyatları ile Gayri Safi Milli Harcama	GNE'de Devlet Tüketimi ve Sabit Sermaye Oluşumu
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g=e-f</i>	<i>a+b+c+g</i>	<i>(b+d)/g</i>
1885	652	60	97	23	42	45	-3	806	10%
1886	630	63	101	18	55	49	6	800	10%
1887	664	62	100	18	59	67	-8	818	10%
1888	677	62	133	20	74	80	-6	866	9%
1889	755	59	141	22	78	78	0	955	8%
1890	869	66	153	25	65	97	-32	1,056	9%
1891	903	63	160	34	89	76	13	1,139	9%
1892	888	70	153	30	102	88	14	1,125	9%
1893	970	66	165	29	100	104	-4	1,197	8%
1894	1,009	124	220	51	125	140	-15	1,338	13%
1895	1,160	148	251	49	150	157	-7	1,552	13%
1896	1,308	118	308	62	135	203	-68	1,666	11%
1897	1,545	111	402	112	191	292	-101	1,957	11%
1898	1,808	131	426	125	200	371	-171	2,194	12%
1899	1,776	150	376	134	257	245	12	2,314	12%
1900	1,914	183	391	143	259	333	-74	2,414	14%

Ek 16.2. (devamı)

milyon Yen									
Yıl	Kişisel Tüketim Harcamaları	Genel Devlet Tüketim Harcamaları	Gayri Safi Yurtiçi Sabit Sermaye Oluşumu	Kamu sektörü	Yurtdışından Alınan Mal ve Hizmet İhracatı ve Faktör Gelirleri sektörü	Yurtdışına Ödenen Mal ve Hizmet İthalatı ve Faktör Gelirleri	Cari Hesap Fazlası	Piyasa Fiyatları ile Gayri Safi Milli Harcama	GNE'de Devlet Tüketimi ve Sabit Sermaye Oluşumu
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g=e-f</i>	<i>a+b+c+g</i>	<i>(b+d)/g</i>
1901	1,898	201	379	134	310	304	6	2,484	13%
1902	1,984	202	335	118	332	316	16	2,537	13%
1903	2,103	241	366	124	370	384	-14	2,696	14%
1904	2,259	546	364	128	383	524	-141	3,028	22%
1905	2,278	626	517	152	401	738	-337	3,084	25%
1906	2,312	485	540	147	540	575	-35	3,302	19%
1907	2,787	338	634	204	617	633	-16	3,743	14%
1908	2,884	307	663	254	506	594	-88	3,766	15%
1909	2,880	320	597	229	539	556	-17	3,780	15%
1910	2,967	338	689	244	587	656	-69	3,925	15%
1911	3,295	407	860	298	619	718	-99	4,463	16%
1912	3,657	370	857	294	727	837	-110	4,774	14%
1913	3,920	339	861	293	844	951	-107	5,013	13%
1914	3,595	354	806	285	799	816	-17	4,738	13%

Kaynak: K. Ohkawa, N. Takamatsu and Y. Yamamoto, Estimates of long term statistics of Japan since 1868: 1 National Income (Tokyo: Toyo Keizai (Shimposha, 1974), 2. 178, 184-85.

Ek 16.3. Merkezi yönetimin vergi gelirleri: Cari fiyatlar, 1885-1914

Yıl	Vergi Toplamı	Arazi vergisi	Gelir vergisi	Kurumlar vergisi	İçki vergisi	Gümrük vergisi	milyon Yen	
							Kırsal alanda tüketici fiyat endeksi	
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>b/a</i>	
1868	3.157	2.009				0.720	64%	
1869	4.399	3.355				0.502	76%	
1870	9.323	8.218				0.648	88%	
1871	12.852	11.340				1.071	88%	
1872	21.845	20.051			0.016	1.331	92%	
1873	65.014	60.604			0.961	1.685	93%	
1874	65.303	59.412			1.683	1.498	91%	
1875	59.194	50.345			2.555	1.718	85%	
1876	51.730	43.023			1.911	1.988	83%	
1877	47.923	39.450			3.050	2.358	82%	
1878	51.485	40.454			5.100	2.351	79%	
1879	55.579	42.112			6.463	2.691	76%	100
1880	55.262	42.346			5.511	2.624	77%	114
1881	61.675	43.274			10.646	2.569	70%	126
1882	67.738	43.342			16.329	2.613	64%	118
1883	67.659	43.537			13.490	2.681	64%	99
1884	67.203	43.425			14.068	2.750	65%	95
1885	52.581	43.033			1.053	2.085	82%	95
1886	64.371	43.282			11.743	2.989	67%	87
1887	66.255	42.152	0.527		13.069	4.135	64%	86
1888	64.727	34.650	1.066		17.063	4.615	54%	83
1889	71.294	42.161	1.052		16.439	4.728	59%	87
1890	66.114	40.084	1.092		13.912	4.392	61%	94
1891	64.423	37.457	1.110		14.686	4.539	58%	89
1892	67.167	37.925	1.132		15.812	4.991	56%	91

Ek 16.3. (devamı)

Yıl	Vergi Toplamı	Arazi vergisi	Gelir vergisi	Kurumlar vergisi	İçki vergisi	Gümrük vergisi	milyon Yen	
							Kırsal alanda tüketici fiyat endeksi	
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>b/a</i>	
1893	70.004	38.808	1.238		16.637	5.125	55%	93
1894	71.286	39.291	1.353		16.130	5.755	55%	96
1895	74.697	38.692	1.497		17.748	6.785	52%	105
1896	76.387	37.640	1.810		19.476	6.728	49%	113
1897	94.912	37.964	2.095		31.105	8.020	40%	129
1898	97.629	38.440	2.350		32.959	9.092	39%	139
1899	126.034	44.861	4.837	1.520	48.918	15.936	36%	132
1900	133.926	46.717	6.368	2.244	50.293	17.009	35%	147
1901	139.574	46.666	6.836	2.176	58.017	13.630	33%	144
1902	151.084	46.505	7.460	2.267	63.738	15.501	31%	150
1903	146.163	46.873	8.247	2.355	52.821	17.378	32%	158
1904	194.362	60.939	14.369	3.753	58.286	23.159	31%	161
1905	251.275	80.473	23.278	7.945	59.099	36.757	32%	168
1906	283.468	84.637	26.348	9.435	71.100	41.853	30%	172
1907	315.983	84.973	27.291	8.345	78.406	50.027	27%	189
1908	322.636	85.418	32.144	8.918	83.590	40.067	26%	182
1909	323.407	85.693	32.800	8.254	91.480	36.423	26%	175
1910	317.285	76.291	31.722	7.527	86.701	39.949	24%	176
1911	329.071	74.936	34.755	9.713	86.032	48.518	23%	189
1912	360.969	75.365	38.933	11.474	93.861	68.496	21%	199
1913	369.479	74.635	35.591	13.068	93.223	73.722	20%	205
1914	343.708	74.925	37.157	13.222	95.781	44.228	22%	190

Kaynak: Tax revenue: K. Ohsato, Hundred-year statistics of the Japanese economy (Tokyo: Statistics Department, The Bank of Japan, 1966), s.136. Price index: K. Ohkawa, M. Shinohara and M. Umemura, Estimates of long term statistics of Japan since 1868: 8 Prices (Tokyo: Toyo Keizai Shimposha, (1967), s. 135.

Ek 16.4. Toplam devlet harcamaları (cari fiyatlar), 1868–1914, milyon yen

Yıl	Genel Hesap					Toplam Devlet Harcamaları	
	Merkezi hükümet	Yerel yönetimler	Transfer	Net toplam	Özel Hesap	Askeri ve savaşla ilgili harcamalar	
	<i>a</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e=a+c-d</i>	<i>f</i>	<i>g=e+f</i>	<i>h</i>
1868	30.5			30.5	0.0	30.5	5.6
1869	20.7			20.7	0.0	20.7	4.0
1870	20.1			20.1	0.0	20.1	2.7
1871	19.2			19.2	0.0	19.2	3.8
1872	57.7			57.7	0.0	57.7	10.5
1873	62.6			62.6	0.0	62.6	11.6
1874	82.2			82.2	0.0	82.2	15.9
1875	69.2			69.2	0.0	69.2	12.2
1876	59.3			59.3	22.4	81.7	35.6
1877	48.4			48.4	18.8	67.2	42.4
1878	60.9			60.9	0.4	61.3	25.0
1879	60.3	24.2	2.6	81.9	2.6	84.5	26.4
1880	63.1	27.7	3.6	87.2	3.6	90.8	27.3
1881	71.4	34.5	1.4	104.5	1.4	105.9	26.8
1882	73.4	38.1	1.3	110.2	1.3	111.5	27.0
1883	81.0	36.8	1.7	116.1	1.7	117.8	33.3
1884	76.6	36.0	1.5	111.1	1.5	112.6	34.9
1885	61.1	30.3	1.9	89.5	1.9	91.4	32.4
1886	83.2	35.7	2.2	116.7	2.2	118.9	34.9
1887	79.4	33.7	1.7	111.4	1.7	113.1	36.4
1888	81.5	35.0	1.8	114.7	1.8	116.5	36.5
1889	79.7	38.3	4.3	113.7	5.2	118.9	37.5
1890	82.1	40.7	3.6	119.2	0.0	119.2	34.1
1891	83.5	42.8	10.5	115.8	0.0	115.8	37.0

Ek 16.4. (devamı)

Yıl	Genel Hesap					Toplam Devlet Harcamaları	
	Merkezi hükümet	Yerel yönetimler	Transfer	Net toplam	Özel Hesap	Askeri ve savaşla ilgili harcamalar	
	<i>a</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e=a+c-d</i>	<i>f</i>	<i>g=e+f</i>	<i>h</i>
1892	76.7	46.1	5.1	117.7	0.0	117.7	36.8
1893	84.5	48.6	11.7	121.4	0.0	121.4	37.3
1894	78.1	50.8	4.6	124.3	91.4	215.7	140.5
1895	85.3	55.5	4.4	136.4	149.4	285.8	133.8
1896	168.8	67.4	11.5	224.7	-9.8	214.9	93.4
1897	223.6	84.4	10.5	297.5	33.3	330.8	132.4
1898	219.7	92.7	7.8	304.6	96.3	400.9	134.6
1899	254.1	110.0	10.7	353.4	137.8	491.2	139.9
1900	292.7	128.6	9.2	412.1	52.6	464.7	159.9
1901	266.8	150.7	9.1	408.4	38.3	446.7	133.7
1902	289.2	153.9	10.8	432.3	72.9	505.2	114.8
1903	249.5	158.9	11.0	397.4	111.7	509.1	180.9
1904	277.0	128.4	7.8	397.6	474.8	872.4	726.7
1905	420.7	131.0	8.5	543.2	497.2	1,040.4	843.2
1906	464.2	167.8	12.0	620.0	491.7	1,111.7	514.4
1907	602.4	201.0	17.5	785.9	409.1	1,195.0	358.7
1908	636.3	230.2	16.9	849.6	222.5	1,072.1	344.1
1909	532.8	263.1	16.9	779.0	274.9	1,053.9	319.0
1910	569.1	280.6	12.4	837.3	653.5	1,490.8	332.8
1911	585.3	389.2	14.7	959.8	245.4	1,205.2	350.1
1912	593.5	328.6	11.4	910.7	345.6	1,256.3	342.3
1913	573.6	292.7	12.6	853.7	506.6	1,360.3	335.1
1914	648.4	299.3	14.5	933.2	330.9	1,264.1	345.5

Kaynak: K. Emi ve Y. Shionoya, Estimates of long term statistics of Japan since 1868: 7 Government Expenditure (Tokyo: Toyo Keizai Shimposha, (1966), s. 168-69, 186-87.

Ek 16.5. Gayri safi yurtiçi sabit sermaye oluşumu, 1868-1914

Yıl	milyon Yen							
	Devlet				Özel		Toplam	
	Askeri olmayan							
	<i>a</i>	<i>b</i>	İnşaat <i>c</i>	Malzeme <i>d</i>	<i>e</i>	İnşaat <i>f</i>	Malzeme <i>g</i>	<i>h=a+e</i>
1868	19.320	19.020	14.120	4.900				19.320
1869	34.170	32.510	29.280	3.230				34.170
1870	36.560	35.990	32.410	3.580				36.560
1871	39.440	38.300	33.180	5.120				39.440
1872	54.140	50.730	41.310	9.420				54.140
1873	72.370	71.810	58.720	13.090				72.370
1874	99.660	99.400	80.920	18.530	11.140		11.140	110.800
1875	118.530	76.570	61.990	9.690	26.520		26.520	145.050
1876	107.910	73.830	66.090	12.630	17.890		17.890	125.800
1877	117.500	72.620	57.420	15.200	43.960	0.370	43.590	161.460
1878	107.310	68.870	54.030	14.840	55.400	0.500	54.900	162.710
1879	96.800	80.490	64.240	16.250	65.230	0.530	64.700	162.030
1880	117.920	99.270	74.790	24.480	87.230	0.400	86.830	205.150
1881	118.310	101.920	74.030	27.890	92.040	0.300	91.740	210.350
1882	130.290	113.230	87.280	25.950	71.660	0.270	71.390	201.950
1883	167.260	125.750	98.530	27.220	84.190	7.930	76.260	251.450
1884	189.510	124.630	95.920	28.710	83.210	9.940	73.270	272.720
1885	229.900	156.380	121.680	34.700	76.940	8.960	67.980	306.840
1886	174.400	123.660	99.820	23.860	109.630	20.190	89.440	284.030

Ek 16.5. (devamı)

milyon Yen								
Yıl	Devlet		Özel				Toplam	
	Askeri olmayan							
			İnşaat	Malzeme		İnşaat	Malzeme	
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h=a+e</i>
1887	185.070	132.490	109.050	23.440	264.490	112.480	152.010	449.560
1888	197.250	140.370	116.400	23.970	560.950	251.290	309.660	758.200
1889	222.010	157.390	133.420	23.970	541.120	300.630	240.490	763.130
1890	248.780	177.850	147.730	30.120	586.370	291.890	294.480	835.150
1891	334.660	259.480	217.820	41.660	568.170	217.430	350.740	902.830
1892	301.170	226.480	183.260	43.220	470.340	183.710	286.630	771.510
1893	295.460	227.210	187.630	39.580	650.910	236.910	414.000	946.370
1894	503.890	252.630	211.490	41.140	932.360	321.390	610.970	1,436.250
1895	489.520	256.590	205.820	50.770	1,053.530	392.210	661.320	1,543.050
1896	632.030	411.370	342.960	68.410	1,382.090	482.750	899.340	2,014.120
1897	1,119.810	590.390	476.430	113.960	1,809.670	804.000	1,005.670	2,929.480
1898	1,247.230	618.460	477.840	140.620	1,810.560	848.060	962.500	3,057.790
1899	1,343.210	700.700	547.020	153.680	1,252.430	736.140	516.290	2,595.640
1900	1,422.320	829.930	638.410	191.520	1,310.830	666.490	644.340	2,733.150
1901	1,338.030	899.710	670.420	229.290	1,271.030	757.950	513.080	2,609.060
1902	1,179.520	871.060	642.010	229.050	976.450	663.590	312.860	2,155.970
1903	1,238.880	908.740	661.540	247.200	1,112.070	748.880	363.190	2,350.950
1904	1,281.140	688.600	458.590	230.010	1,316.560	568.580	747.980	2,597.700
1905	1,520.500	747.370	525.220	222.150	1,930.930	672.080	1,258.850	3,451.430
1906	1,476.020	837.200	580.960	256.240	1,940.440	877.890	1,062.550	3,416.460

1907	2,037.140	1,337.930	995.210	342.720	2,199.950	922.120	1,277.830	4,237.090
1908	2,535.940	1,741.420	1,314.050	427.370	2,045.780	944.430	1,101.350	4,581.720
1909	2,295.090	1,642.490	1,211.220	431.270	1,627.760	867.100	760.660	3,922.850
1910	2,436.280	1,800.450	1,337.900	462.550	2,478.750	1,439.050	1,039.700	4,915.030
1911	2,976.390	2,202.700	1,670.900	531.800	3,629.180	2,172.040	1,457.140	6,605.570
1912	2,934.130	2,132.420	1,498.430	633.990	3,500.540	1,451.660	2,048.880	6,434.670
1913	2,928.860	2,119.830	1,482.190	637.650	3,360.240	1,396.180	1,964.050	6,289.100
1914	2,853.300	1,997.140	1,359.530	637.610	2,912.230	1,376.550	1,535.680	5,765.530

Kaynak: K. Emi, Estimates of long term statistics of Japan since 1868: 4 Capital Formation (Tokyo: Toyo Keizai Shimposha, 1971), s. 224-27.

Ek 16.6. Cari fiyatlarla merkezi hükümetin borçları, 1868–1914, milyon yen

Yıl	Uzun Vadeli Devlet Tahvilleri			Kısa Vadeli Devlet Tahvilleri	Borçlanmalar	Toplam
	Toplam	Yurtiçi Tahviller	Yabancı Tahviller			
	<i>a</i>			<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d=a+b+c</i>
1870	48.800		48.800			48.800
1871	48.800		48.800			48.800
1872	280.560	231.760	48.800			280.560
1873	406.400	245.360	161.040			406.400
1874	469.190	313.030	156.160			469.190
1875	558.100	409.160	148.940			558.100
1876	539.270	397.720	141.550			539.270
1877	2,268.540	2,134.550	133.990		113.360	2,381.900
1878	2,373.640	2,247.400	126.240		150.000	2,523.640
1879	2,351.980	2,233.690	118.290		150.000	2,501.980
1880	2,343.380	2,233.250	110.130		150.000	2,493.380
1881	2,311.270	2,209.540	101.730		150.000	2,461.270
1882	2,255.110	2,162.020	93.090		150.000	2,405.110
1883	2,176.620	2,087.560	89.060		100.000	2,276.620
1884	2,298.610	2,213.850	84.760		120.000	2,418.610
1885	2,312.550	2,232.400	80.150		153.960	2,466.510
1886	2,299.940	2,224.720	75.220		198.180	2,498.120
1887	2,379.810	2,309.870	69.940		179.750	2,559.560
1888	2,425.470	2,361.170	64.300		145.230	2,570.700
1889	2,500.530	2,442.270	58.260		100.000	2,600.530
1890	2,432.360	2,380.560	51.800		320.000	2,752.360
1891	2,426.260	2,381.370	44.890		320.000	2,746.260

1892	2,458.940	2,421.450	37.490		320.000	2,778.940
1893	2,358.140	2,328.570	29.570		320.000	2,678.140
1894	2,736.280	2,715.180	21.100		525.000	3,261.280
1895	3,417.590	3,405.560	12.030		679.000	4,096.590
1896	3,573.350	3,571.010	2.340		530.000	4,103.350
1897	3,992.450	3,992.450	0.000		220.000	4,212.450
1898	3,912.530	3,912.530	0.000		220.000	4,132.530
1899	4,809.670	3,883.370	976.300		252.000	5,061.670
1900	4,864.640	3,888.340	976.300		323.000	5,187.640
1901	5,022.260	4,045.960	976.300	100.000	563.000	5,685.260
1902	5,301.800	4,325.500	976.300	100.000	444.400	5,846.200
1903	5,389.620	4,413.320	976.300	0.000	783.490	6,173.110
1904	9,736.470	6,612.310	3,124.160	350.000	701.490	10,787.960
1905	18,703.860	8,999.760	9,704.100	990.000	1,442.000	21,135.860
1906	21,957.070	10,495.460	11,461.610	962.000	351.560	23,270.630
1907	22,543.460	10,886.450	11,657.010	227.000	279.940	23,050.400
1908	22,283.060	10,626.050	11,657.010	370.000	275.050	22,928.110
1909	25,828.040	14,171.290	11,656.750	190.000	494.350	26,512.390
1910	26,503.550	12,031.400	14,472.150	100.000	1,199.860	27,803.410
1911	25,836.650	11,462.160	14,374.490	500.000	1,084.750	27,421.400
1912	25,732.190	11,162.470	14,569.720	350.000	1,424.490	27,506.680
1913	25,841.220	10,546.340	15,294.880	0.000	1,023.920	26,865.140
1914	25,063.710	9,915.310	15,148.400	0.000	1,433.480	26,497.190

Kaynak: K. Ohsato, Hundred-year statistics of the Japanese economy (Tokyo: Statistics Department, The Bank of Japan, 1966), s.158.

Babür İmparatorluğu ve Britanya Hindistanı'nda Vergi Devleti

John F. Richards

Bu bölümün amacı, Babür İmparatorluğu'nun kamu maliyesi ile imparatorluk halefi Doğu Hindistan Şirketi'nin mali uygulamalarını karşılaştırmaktır. Bir noktaya kadar, bu sistemler arasında doğrudan bir devamlılık olduğu iddia edilebilir. İngilizler, ilk büyük toprak fetihleri olan Bengal ve Güney Hindistan'da, para birimi de dahil olmak üzere, Babür mali sisteminin temel özelliklerini korudular. Değişiklikler zaman içinde meydana geldi. Ancak İngiliz mali sisteminin Babür İmparatorluğu'na dayanan kökenleri, Doğu Hindistan Şirketi ve daha sonra Hindistan'daki İngiliz yönetimi dönemi boyunca kendini hissettirmeye devam etti.¹

1 John Richards, bu kitap geliştirilirken ne yazık ki vefat etti. Bu makaleyi Buenos Aires konferansında sunduğu makaleden kurtardık ancak editöryal nedenlerle yalnızca bazı tablo ve şekilleri sunuyoruz. Metni düzenlemedik, bu nedenle verilerle ilgili not aşağıdadır. Bu not, hangi tablo ve şekillerin temel alındığı ve editöryal kısıtlamalar nedeniyle bu ciltte yer almayan yıllık verilere atıfta bulunmaktadır. Okuyucu bunları J. Richards'ta bulabilir, *The finances of the East India Company in India, c. 1766 – 1859*, London School of Economics Working Papers 153:11 (Ağustos, 2011), s. 1 – 29. Editörler, bunları yayınlama fikrini memnuniyetle karşıladığı için Tirthankar Roy'a teşekkür ediyorlar.

Not: Tablolar ve Şekiller üzerine: Tablolar, Avam Kamarası'nda çeşitli yıllara ait Oturum Belgelerinde bulunan verilere dayanmaktadır. 1757 ve

İki rejim arasında başka önemli benzerlikler de bulunmaktadır. Hem Babür İmparatorluğu hem de Hindistan'daki İngiliz yönetimi savaşa dayanan örgütlenmelerdi. Hem Türk-Moğol İmparatorluğu hem de Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğu ordularına ve fetihlere büyük yatırım yapan saldırgan, genişleyen devletlerdi. Babür İmparatorluğu, 1690'lara kadar neredeyse tüm alt kıtayı ve Afganistan'ı kapsayana kadar durmadan yeni fetihlerle meşgul oldu. İngiliz İmparatorluğu, Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da hâkim olduğu dönem(1757-1859) boyunca, neredeyse sürekli fetihler aracılığıyla genişlemiştir. Burma'yı da içerecek şekilde alt kıtayı ve ötesini ele geçirinceye kadar toprak genişlemesi devam etmiştir.

Her ikisi de tek bir siyasi önder tarafından yönetilen merkezi otokratik devletlerdi: Babür imparatoru ve İngiliz genel valisi.

1781 arasında Doğu Hindistan Şirketi'ne ait finansal bilgiler, Sheila Lambert tarafından derlendi ve düzenlendi ve House of Commons Sessional Papers of the Eighteenth Century (Wilmington, DE: Scholarly Resources, 1975) adı altında yayınlandı. 1782'den itibaren Doğu Hindistan Şirketi, mali verilerini " East India Company's Accounts and Papers" başlıklı yıllık bir dizi halinde parlamentoya sunmaktaydı. Bu yıllık raporlar, tablolara girilen verilerin çoğunu sağlamıştır. Oturum Belgelerinde de bulunan diğer kaynaklar, özel tablolar için alıntılanmıştır. Bunlar, Doğu Hindistan Şirketi hakkında 1812-14, 1831-32 ve 1850'lerin erken dönemlerini kapsayan on dokuzuncu yüzyıl meclis inceleme komitesi raporlarını içermektedir. Irish University Press, bu ikinci belge koleksiyonunu ayrı bir dizi halinde yayınlamaktadır.Söz konusu belgeler,on dokuzuncu yüzyıl Avam Kamarası Oturum Belgelerinin basılı ciltlerinde ye aldığı veya mikrofilm baskısı şeklinde de muhafaza edilmektedir. 1830'lara kadar Doğu Hindistan Şirketi'ne ait hesaplar ve belgeler, Bengal, Madras ve Bombay'ın yanı sıra St. Helena, Bencoolen veya Galler Prensi Adası gibi sömürgeler için ayrı ayrı getirileri gösterir. Doğu Hindistan Şirketi hesaplarına ait toplam değerler1830'lara kadar görünmemektedir. Her yıl için tüm sayıların toplanması gerekir. Bu hesaplar çok geç zamanlara kadar sterline çevrilmedi. Bengal, verilerini 'güncel rupi' olarak adlandırılan hesap biriminde Madras altın pago olarak, Bombay ise Bombay rupisi cinsinden bildirmişti. Her birinin farklı bir değeri vardı. Bu para birimlerinin sterline çevrilmesiyse resmi kura göre yapılmaktadır. 1 sterlin 10 rupiye, rupinin güncel değeri olarak düşünülmelidir; 1 sterlin için 2.5 Madras pagodasına ve yine 1 sterlin için 8.8888 Bombay rupisine denktir. Tablolarda verilen rakamlar hâlâ taslak halindedir, daha fazla düzeltme ve düzenleme gerektirmektedir. Veri girişi, hesaplama, bütçe kategorileri veya para birimi dönüştürme işlemlerinde hatalar olması muhtemeldir. Ancak grafiklerde gösterilen genel eğilimlerin bu düzeltmeler tarafından önemli ölçüde değiştirilmesi ihtimal dışındadır.

Daha sonra vali, alt kıtada uyulması gereken bildiri, yasaları ve yönetmelikleri tebliğ etmeye başlamıştı. Her ikisi de üstlerinin emriyle imparatorluğun herhangi bir yerinde görevlendirilmeye hazır ve yerel güç merkezleri zayıflatılmış ya da bunlara hiç sahip olmayan askerî ve sivil yöneticilerden oluşan kurulları görevlendirdi. Babür seçkinlerinin çoğu yabancı kökenliydi. İngilizlerin neredeyse tamamı yabancıydı. Her iki imparatorluk sistemi de yönetim ve yüksek kültür için ortak dil olarak Hintçeyi benimsememişti: Babürler için Farsça; İngilizler için İngilizce. Her iki imparatorluğun da Hindistan'daki iki azınlık diniyle güçlü bağları vardı: Babürler için İslam ve İngilizler için Hristiyanlık.

Hem Babür imparatorları hem de İngiliz genel valileri, istikrarlı bir şekilde artan nüfusa sahip canlı ve büyüyen bir ekonomiyi idare etmekteydi. On sekizinci yüzyılın başlarında en geniş haliyle Babür İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki nüfusu muhtemelen 150 milyon civarındaydı. 1859'a gelindiğinde, alt kıtanın nüfusu yaklaşık 193 milyona yükselmişti. Her iki rejim, sürekli bir ihracat fazlası sağlayabilmek ve buna karşılık mal tedariki güvence altına alabilmek adına para akışının devamlılığı için Hindistan tarımının ve endüstrisinin etkileyici üretkenliğine güveniyordu. Her iki idare de alt kıtada devam eden orman arazilerinin tarıma açılması, yerleşim birimlerinin kurulması ve yeni toprakların ekimi gibi süreçlerden faydalandı. Hindistan, artan nüfusunu besledi ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Malthusçu² kısıtlamalara ulaşana bir fazla üretebildi.

Babür İmparatorluğu'nun Maliyesi

Babür İmparatorluğu bir tarım imparatorluğuydu.³ Timur Hanedanı, zenginliğini ve gücünü, Hindistan alt kıtasındaki toprakların giderek daha büyük bir bölümünün muazzam tarımsal üretkenliğinden doğrudan yararlanabilmesine borçluydu. Babürlülerin nihai hedefi, imparatorluk genelinde haraç toplamak yerine tek tip veya düzenli bir vergi sistemi uygulamaktı. Her bir

2 Editörün Notu:Malthus'un Nüfus Teorisi'yle ilgili bazı doğal sınırlardan bahsedilmektedir.

3 J. F. Richards, *The Mughal Empire* (Cambridge University Press, 1993). Aksi belirtilmedikçe, bu bölüm kitabımdan alınan materyallerden yararlanmaktadır.

çiftçinin ve tarlalarının görelî üretkenliğinin bir değerdendirme-sine dayanarak vergi miktarını sabitlemeyi amaçladılar. Köylü-lerle doğrudan ilişki kurabilmek, taşradaki savaş ağalarının güç-lü direnişini ortadan kaldırabilmek ve yerel seçkinleri bir kenara atmak veya etkisiz hale getirebilmek, Babür Hanedanı'nın esas hedefleri arasındaydı. Babür Hanedanı, vergilerin aynı cinsten yani ürün cinsinden toplamasındansa nakdi şekilde tahsil edil-mesini istemekteydi. Birbirini takip eden hükümdarlar, on altın-cı yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın başlarına kadar bu hedefe doğru istikrarlı bir şekilde yürüdüler.

Babür İmparatorluğu'nda paranın kullanımı oldukça yaygın-dı. Babür imparatorları, Tokugawa Japonyası'nda hükümdarla-rın yaptığı gibi, depolamak ve maaş ödemelerinde kullanmak için aynı vergi toplamak yerine, vergilerin imparatorluğun para birimiyle ödenmesinde ısrar etti. Rejim, bu politikanın işlemesi için güçlü ve esnek piyasa sistemlerinin yanı sıra yüksek hacimli, yüksek kaliteli madeni paralara güvenmekteydi.

Babür imparatorları, imparatorluk boyunca tek tip bir üç me-talli madeni para sistemi uyguladılar. Vergi ödemek için yalnız-ca imparatorluk madeni parası kullanılabilirdi. Babür Hanedanı, memurlarına ve askerlerine ödeme yapmak için yalnızca kendi madeni para birimini tercih etti. Darphane, elinde külçe, yabancı veya tarihi geçmiş sikke bulunan ve darphaneye belli bir meblağ edemeyi kabul eden herkese açıktı ve erişilebilirdi. İmparatorluk darphanelerinde altın, gümüş ve bakırdan on milyonlarca sik-ke kesildi. Basılan tüm madeni paralar yüksek metalik saflığa ve dikkate değer bir tasarım ve imale sahipti. On altıncı yüzyılda temel madeni para, vergiler, ücretler, mal alımları ve diğer rutin alışverişler için büyük miktarlarda kullanılan ağır bakırdan imal edilmiş *damı*ydı. On yedinci yüzyılın başlarında, bakırın değeri gü-müşe nispetle yükseldikçe, gümüş rupi yaygın olarak kullanılan bir madeni para haline geldi. Bol miktarda Amerikan altını ve gümüşünün yanı sıra Japon gümüşü de para basımı için Babür darphanelerine akmaktaydı. Merkezi imparatorluk döneminde, 1720'lere kadar, Babür sikkesinde herhangi bir değer kaybı ya-şanmadı. Altın sikkeler neredeyse saf kaldı ve gümüş rupilerin saflığı hiçbir zaman yüzde 96'nın altına düşmedi.

Babür Hanedanı, kontrolü altındaki çiftçilerin ürettiği toplam hasatın büyük bir kısmına el koyabilmek için genellikle toprak geliri sistemi olarak adlandırılan bir düzenlemeyi hayata geçirdiler.

Toprak üzerinden talep edilen vergiler, Babür vergilerinin yaklaşık olarak onda dokuzuna tekabül etmekteydi. Toprak vergisi, tahılları ve diğer mahsulleri piyasa sistemine çekerek fazlalığı devlet ve kentsel nüfus için kullanılabilir hale getiren dev bir pompa görevi gördü. Tarım ürünleri için tahıl tacirleri ve tüccarları tarafından ödenen sikkeler geçici bir süreliğine kırsal bölgelere aktı. Çiftçiler tarafından kazanılan nakit, kısmen tuz, demir ve diğer ürünlerin satın alınmasını takiben imparatorluk hazinesine vergi olarak geri döndü.

Maaşları devlet tarafından yapılan nakit şekilde ödenen birkaç milyon kişi, Babür Hanedanı'nın ve soylu ailelerin destekleri ve askerî hizmetten kaynaklanan, mal ve hizmetlerin temin edilmesi için yapılan ödeme akışı ekonomiyi beslemişti.

Geri kalan gelirlerin önemli bir kısmı, büyük pazarlarda, deniz limanlarında ve karalardaki gümrük kapılarında uygulanan, ürün değerinin yaklaşık olarak yüzde 2,5 ilâ 5'ine teka-bül eden gümrük vergilerinden temin edilmekteydi. Gümrük vergilerinden elde edilen gelir neredeyse toplam gelirin yüzde 10'una denk gelmekteydi. Diğer gelirler arasında muhtelif kaynakların yanı sıra, şehirli tüccar ve zanaatkâr gruplarından alınan ruhsat ücretleri, diğer harçlar ve darphanelerden elde edilen senyoraj kârları gösterilebilirdi. Düzenli olmasa bile imparatorluğun kasasına sürekli bir şekilde akan ganimet ve haraçlar da son derece önemli bir gelir kaynağıydı. Devam eden bölgesel genişleme, yağmalanan kraliyet hazinelerinin imparatorun mali durumunu arttırdığı anlamına geliyordu. Henüz fethedilmemiş bağımlı prensliklerden talep edilen haraç, bir başka önemli gelir kaynağıydı.

Ekber'in uzun saltanatı (1556-1605) sırasında tasarlanan arazi gelir sistemi düzenlemesi (*zabt*) uyarınca, imparatorluk memurları, tarla bazında, saban ekimi yapılan alanı belirleyebilmek için kadastro ölçümleri yaptılar. Eş zamanlı olarak, ekilen mahsuller, toprak kalitesine göre elde edilen ortalama verim ve bunlar için hem sonbahar hem de ilkbahar hasatları dönemin-

de ödenen piyasa fiyatları hakkında veri topladılar. Kuyularla sulanan arazileri veya nehirlerden yönlendirilen suları ölçtüler. Yetkililer ellerinde bulunan alan, verim ve fiyat verileriyle, her bir köy topluluğundan temin edilecek yıllık gelir miktarına ulaşabilmek adına standart bir vergi miktarı hesaplamak zorundaydılar. Bu nedenle ürün toplanabilecek her alandan standart bir vergi toplayabilmek adına ellerindeki verilerden yola çıkarak bir hesaplama yaptılar. Yönetim kısaca, pirinç, buğday ve darı gibi tahılların hasadından elde edilen gelirin üçte birini ve tütün, sebze, haşhaş, şeker veya çivit gibi daha değerli ve pazara yönelik ürütelin mahsullerin değerinin yaklaşık beşte birini vergi olarak talep etti. Vergi tahsildarları, meyve ağaçları için ağaç başına ve besi hayvanları için hayvan başına olabildiğince yüksek bir vergi miktarı belirlediler. Devlet, yeni toprakları tarıma açanlara vergi muafiyeti sağlayarak tarımsal üretimi olabildiğince teşvik etmeye çalıştı.

Çağdaşlarının çok iyi bildiği gibi, Babür imparatorlarının muazzam gelirleri vardı ve muazzam kaynaklar biriktirmişlerdi. Ne yazık ki, imparatorluk içindeki mali veriler o kadar yetersiz ve düzensiz bir şekilde kaydedilmiş ki, gelirler ve harcamalar hakkında ayrıntılı bir veri kaynağı olduğunu söylemek mümkün değildir. Belgelerimizin mevcut durumuyla yapılabilecek en iyi şey, gelirleri ve genel mali durumu üç dönem bakımından karşılaştırabilmektir: on altıncı yüzyılın sonları, on yedinci yüzyılın ortaları ve on sekizinci yüzyılın başları.

Tablo 17.1. Babür İmparatorluğu için yaklaşık bütçe, 1595-1596

	Milyon rupi
Toplam yıllık gelir (Efektif jama 1995-96)	99.01
Yıllık harcamalar	
Mansabdâr'ın maaş bordrosu	
Kişisel (Zat) maaşları	20.69
Savaş filleri için ödenek vb.	9.29
Süvarilere yapılan ödeme (Suwar)	50.97
Toplam	80.95
Merkezi ordu teşkilatı	
Süvari ve piyadeler	3.57
Hayvanlar/ahırlar	4.85
Cephanelik ve zırh	0.55
Toplam	8.97
İmparatorluk hanesi (harem ve bina inşaatı dahil)	4.69
Toplam harcamalar	94.60
Denge	4.41
Genel Toplam	99.01

Shireen Moosvi, Tablo 17.1'de gösterildiği gibi, Ekber'in elli yıllık saltanatının sonuna doğru 1595-96 yılları için imparatorlukta akla yatkın bir bütçe hazırlanmıştı.⁴

Bu açıklamanın dikkat çekici birkaç yönü var. Harcanan toplam 94.6 milyon rupinin 81 milyonu hiçbir zaman merkez hazineye ulaşmamıştır. Toplanan vergi gelirlerinin oldukça önemli bir miktarı *mansabdârlara* yönlendirildi. İmparatorlukta önemli makamlara atanan ve toplam gelirin yüzde 82'sini kullanan bu görevliler sadece 1.671 kişiydi. Bu devasa meblağdan kendi askerî birliklerine 51 milyon rupi harcamak zorundaydılar. *Mansabdârların* ayrıca belirli sayıda savaş atını, savaş filini, nakliye hayvanlarını ve arabaları için kaynak sağlamaları gerekiyordu. Bu görevi yerine getirebilmek adına ek 9.3 milyon rupi tahsis edilmiştir. Kişisel maaş ödemeleri toplam 20.7 milyon rupiydi.

4 S. Moosvi, *The economy of the Mughal Empire, c. 1595: a statistical study* (Aligarh, Delhi and New York: Aligarh Muslim University and Oxford University Press, 1987).

1595'te, imparatorluk *mansablarını* tutan adamlar, en az 141.053 ve belki de 188.070 kadar silahlı ve atlı ağır süvari beslemekteydi.

Doğrudan imparator tarafından toplanan gelirler ve yapılan harcamalar nispeten küçüktü. Büyük ve gösterişli tüketimiyle tüm imparatorluk hanesi, toplam harcamaların yalnızca yüzde 5'ini yapmaktaydı. Merkezi orduda görev alan topçular, süvariler ve piyadelerin beslenmesiyle cephanelikler için bütçeden ayrılan meblağ toplam harcamaların yüzde 9,5'ine tekabül ediyordu. Bu tahmine göre, imparator sıradan faaliyetler her yıl 4.4 milyon rupiye denk gelen bir fazlalık toparlayabileceğine güvenebilirdi.

Bu fazlalığın ötesinde, Ekber, savaş ganimetiyle, bağımlı devletlerden gelen haraçla ve bir dereceye kadar, kendisi ve saraydaki görevlileri arasındaki hediye alışverişleriyle zenginleşmiş olabilir. Açık olan şu ki, imparatorluk kâsalarında saklayabilmek için bir bütçe fazlası sağlanmıştı. Ekber'in ölümünde (1605) hazinelerinde altın, gümüş ve bakır sikkelerin yanı sıra altın ve gümüş külçeler ve değerleri 139 ilâ 166 milyon rupi arasında değerinde işlenmiş nesneler bulunmaktaydı. Yani devlet rezervleri, imparatorluğun yıllık gelirinin 1,4 ilâ 1,7 katı arasında bir meblağa ulaşmıştı. Depolarda da bulunan büyük miktarda işlenmiş ve işlenmemiş değerli taşlar, mücevherler ve kakmalı nesneler, muhtemelen rezervin miktarını daha da arttırmaktaydı.

Şah Cihan'ın saltanatının (1627-1656) ortasında, 1647'de, önemli ölçüde genişleyen imparatorluğun yıllık geliri 220 milyon rupiye ulaşarak Ekber dönemindeki yıllık geliri fersah fersah geride bırakmıştı. 220 milyon rupilik bir yıllık gelir, Ekber'in saltanatı esnasında toplanan gelirin iki katının tahsil edildiği anlamına gelmekteydi. Söz konusu yıllık gelirin neredeyse 133.4 milyon rupisi veya takdir edilmiş gelirin yüzde 61,6'sı mansabdârlar ve takipçilerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına talep edilmişti. Talepte bulunan mansabdârlar en önemli 500 makamın 445'ini ele geçirmiş kimselerdi. Talep edilen meblağ, Ekber'in saltanatı esnasında da makamların önemli bir kısmını kontrol eden mansabdârlara tahsil edilen miktara benzemektedir.⁵

5 A.g.e., s. 222-3.

Bu noktada, hükümdar, doğrudan kraliyet ailesine bağlı bölgelerden elde edilen 30 milyon rupiyi, başka bir deyişle toplam gelirlerin yüzde 13,7'sini, merkezi harcamalar için ayırmıştı. İmparator sarayda 40.000 piyadenin yanı sıra 7.000 süvari bulundurmaktaydı. Merkezdeki askerlere yılda 16 milyon rupilik nakdi ödeme yapılıyordu. Kuzey Hindistan'da büyük saraylar, kaleler, mezarlar, avlanma yerleri ve bahçelerin inşasına 25 milyon rupi harcamasına rağmen, Şah Cihan 95 milyon rupi değerinde bir imparatorluk rezervi biriktirmişti. Rezervin yarısı nakitlerden ibaretken geri kalan yarısı mücevher ve diğer değerli eşyalardan oluşmaktaydı. Şah Cihan'ın ihtiyatları, elbette, Ekber'in rezervleriyle kıyaslandığında yıllık gelirlerde bir düşüş olduğunu gösteriyordu. Şah Cihan'ın ihtiyat akçesi olarak ayırdığı meblağ, Ekber'in ayırdığı miktarın yarısından daha azdı. Şah Cihan aslında babası Cihangir'in gereksiz gibi görünen harcamalarından sonra rezervleri yeniden toplamaya çalışmıştı (1605–27).

1680'lere gelindiğinde, çeşitli idari yönergeler ve diğer özetlerde, hem bağımsız eyaletler hem de bir bütün olarak imparatorluk için takdir edilmiş gelir (*jama*) ve fiili tahsilatlar (*hasil*) ayrı ayrı kaydedilmiş görünmektedir. Tablo 17.2, 1686–87'de Bijapur ve Golconda sultanlıklarının fetihleriyle genişleyen imparatorluk için bu verileri sunmaktadır.⁶

Tablo 17.2. Babür İmparatorluğu'nda tahakkuk etmiş gelir ve gerçekleşen tahsilatlar

Yıl	Tahakkuk etmiş gelir (rupi)	Tahsilatlar (rupi)	Tahakkuk eden gelirlere göre tahsilat yüzdesi
1687–91	345,058,900	232,418,890	67.36
1701–02	328,316,407	272,428,855	82.98

6 I. Habib, *The agrarian system of Mughal India, 1556–1707*, 2. rev. b. (New Delhi and New York: Oxford University Press, 1999). Ek-D "Gelir İstatistikleri"nden hesaplanan verilerdir. Değerlendirilen gelirleri ifade edebilmek için bakır *damlar* kullanılmıştır. Bir rupinin 40 dama eşit olduğu söylenebilir.

Bu rakamlar, geç Babür döneminde fiilen toplanan olağan veya ortalama toplam gelirin tüm imparatorluk için yaklaşık 255 milyon rupi olduğunu gösteriyor. Bu meblağ, 96 ayar ve 11.66 (179 tane) ağırlıktaki gümüş rupilerden dönüştürüldüğünde 2.854 metrik ton gümüşe eşdeğerdir. Başka bir deyişle, ortalama imparatorluk geliri, on sekizinci yüzyılın döviz kuruyla yaklaşık 25.5 milyon sterline tekabül etmekteydi.

Evrenğzîb'in saltanatının sonunda (1707), Deccan Savaşları'nı'daki zorluklara ve sultanın harcamalarına rağmen, oğlu Prens Muazzam, daha sonra Bahadır Şah I (1707-12), takip eden veraset savaşında⁷ öne geçebilmek için önemli miktarda yedek ihtiyat akçesi kullandı. Prens, Kabil'den Agra'ya taşınırken üç eyalet hazine-sinden 6.6 milyon rupiye el koydu. Başkente ulaştığında, memurları 240 milyon rupi değerinde para basımı için kullanılmış veya kullanılmamış altın ve gümüş hesapladı. İmparatorluğun likit ihtiyatları, o zamanki ortalama yıllık gelirlerinden daha büyüktü.⁸

Bununla birlikte, Evrenğzîb'in ölümünden çok kısa bir süre sonra, Babür İmparatorluğu'nun merkezi kurumsal yapısı hızla çözüldü. 1707 ve 1719 arasında, imparatorluk tahtına göz diken veliahtlar arasında veraset savaşları yaşandı. Birbirini takip eden çatışmalar boyunca, aşırı derecede güçlenmiş soylular kendi şartlarını veliahtlara dikte ederken, tahtı ele geçiren her hükümdarın gücü ve otoritesi daha da zayıfladı. 1720'lerde imparatorluk artık sıkı bir şekilde merkezileştirilmiş bir kurum değildi. Babür sultanı artık insanları, parayı ve bilgiyi hareke geçirebilen, tüm bu kaynakları Hint alt kıtasında istediği gibi yönlendirebilen bir hükümdar değildi. Bunun yerine eski idari mekanizma geriledi ve yavaş yavaş çözüldü. Bunun yerine eski yapı gerilmiş ve çözülmüştür. Babür İmparatorluğu'ndaki eyaletler, merkezden bağımsız şekilde hareket eden yeni Hint-Müslüman sultanlıklarına dönüşmeye başlamışlardı.

7 Editörün Notu: Evrenğzîb, Babür Hanedanı'na mensup son büyük hükümdardır. Onun ölümüyle birlikte oğulları arasında hükümdarlığı ele geçirebilmek için kanlı bir iç savaş başlamıştır. Muazzam (Bahadır Şah I), A'zam ve Kâm Bahş arasındaki taht mücadelesi Muazzam yani Bahadır Şah I saltanatı ele geçirmesiyle son bulmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Diyanet İslam Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/evrenğzib>

8 J. F. Richards, 'Mughal state finance and the premodern world economy', *Comparative Studies in Society and History* (1981), 285–308, 293'de.

Doğu Hindistan Şirketi'nin Maliyesi

23 Haziran 1757'de, Doğu Hindistan Şirketi profesyonel birliklerinin küçük bir kuvvetine komuta eden Robert Clive, Plassey Savaşı'nda⁹ Bengal'in hükümranı Sirâcüddevle'yi yendi ve öldürdü.¹⁰ Plassey Savaşı, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Kuzeydoğu Bengal ve Bihar'daki Babür İmparatorluğu'nun ardıllarına ait zengin kaynakları ele geçirmesine izin verdiği için dünya tarihinde oldukça önemlidir. Plassey Savaşı, tüm Hindistan alt kıtasında ve ötesinde bir asırdan uzun süre İngiliz hakimiyetinin başlangıç noktasıydı. 1757 ile 1859 arasında, İngiliz ordularının Hindistan içerisine sefer düzenlemediği ya da savaşlara katılmadığı sadece birkaç yıl vardı. İkincisi, yeni toprakların ilhakı, bağımsız yöneticilerin "Hint Prensleri" olarak sıkı bir şekilde kontrol edilen kukla idareciler statüsüne indirilmesidir. Zamanla bölgesel bir devletmişçesine hareket eden Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilileri, Hindistan'ı tamamen fethedebilmek için Bengal ve Doğu Ganj Vadisi'nin üretken insanlarından ve kaynaklarından faydalandılar. Aynı zamanda söz konusu kaynaklar, Hindistan'dan Büyük Britanya'ya yapılan yüz yıllık bir servet transferinin de esas unsurlarıydı.

1765'te, Allahabad Antlaşması'ndan sonra Doğu Hindistan Şirketi, Bengal'in maliyesinin tam anlamıyla ele geçirdi. Evrengzîb'in saltanatından bu yana Bengal, Bengal nevvâblarının¹¹ her yıl Delhi'ye haraç olarak gönderdiği büyük miktarda bir gelir fazlası üretmişti. Şirket, artık geç Babür İmparatorluğu'na ait

9 Editörün Notu: Plassey Savaşı, Doğu Hindistan Şirketi ile Bengal'in hükümranı Sirâcüddevle ve müttefiki Fransızlar arasında meydana gelmiş bir muharebedir. Bu savaşın neticesinde Robert Clive'in önderlik ettiği İngilizler, Bengal hükümdarını ve Fransızları yenilgiye uğratmıştır. Hindistan'ın kaderini belirleyen bu savaşla birlikte Hindistan'da siyasi güç ve otorite Doğu Hindistan Şirketi'ne ve dolayısıyla İngiltere'ye geçmiştir. Hindistan üzerindeki İngiliz ve Fransız rekabeti de sona ermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. H. H. Dodwell, "Clive in Bengal 1756-60", *The Cambridge History of India V; British India 1497- 1858*, (nşr. H.H.Dodwell).

10 P. J. Marshall, *Bengal: The British bridgehead: Eastern India, 1740-1828* (Cambridge University Press, 1988).

11 Editörün Notu: Nevvâb, Hindistan'ın bazı bölgelerinde, özellikle Bengal'de, kullanılan bir unvandır; Kudh, Bengal, Arcot ve Bopal gibi eyaletler nevvâblar tarafından yönetilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevvab>

bu önemli eyaletin önemli yetkilerini kendi amaçları için kullanabilirdi. Üstelik Bengal eyaleti, son derece iyi yapılandırılmış vergilendirme ve tahsilat süreçleriyle gelişmiş bir mali örgütlenmeye sahipti. Nevvâb'a ve sarayına ayrılan sabit ödenekler dışında, bu geniş bölgenin tüm gelirleri artık onların emrindeydi. 1765'te Hindistan'daki ve ülke içindeki şirket yetkilileri, Doğu Hindistan Şirketi gemilerinde seyreden kumaş, güherçile, çivit ve diğer malların yıllık ihracatını ödemek için Bengal'in gelir fazlasına başvurdular. Artık şirket, gelen kargoları ödemek için altın ve gümüş sikke ve külçe sevkiyatlarını bir araya getirmek zorunda kalmayacaktı. Bengal'in vergileri, satın alma maliyetini karşılamaktaydı. Şirket için geriye yalnızca Bengal'in kumaşını ve Londra'da satılan diğer ürünleri işleme ve nakliye masrafları kalmıştı. Doğu Hindistan Şirketi'nin kârları, hayal bile edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştı.

Ne kadar önemli olsa da, Bengal'deki yönetim, Hindistan alt kıtasında hızla büyüyen Doğu Hindistan Şirketi varlığının yalnızca bir bölümünü oluştuyordu. Güneydoğu kıyısındaki Madras ve batı kıyısında yer alan Bombay, giderek artan ticari ve siyasi faaliyetleriyle birlikte kendi çıkarlarını gözetmek isteyen güçlü kent devletleriydi (1757). Her şehir ve etrafındaki bölge, Bengal'deki valinin doğrudan kontrolü altında olmayan Doğu Hindistan Şirketi'nin ayrı şubeleri tarafından idare edilmekteydi. Madras ve Bombay valilerinin her biri, karışık bir Hint ve Avrupa nüfusu üzerinde hüküm sürerken şehir surlarının ötesinde bulunan toprakları da kontrol etti. Hem Madras hem de Bombay, farklı ve ayırt edici mali sistemlere sahip köklü bir kurumsal kültürün mirasçılarıydı. Her birinin ayrı bir para birimi vardı; Bengal'de sicca rupisi, Madras'ta altın pagoda ve Bombay 'da Bombay rupisi kullanılıyordu. Her bir eyalet, kendi başına Hindistan'da üretilen malların alımını ve ithalatını gerçekleştirdi. Belki de en önemlisi, hem Madras hem de Bombay, sınırlarının ötesindeki Hint diplomasi ve siyasetine giderek daha fazla müdahil oldu.

Doğu Hindistan Şirketi Yönetim Kurulu ve Bengal genel valisi ile konseyi, Hindistan'daki tüm İngiliz varlıklarına birleşik bir siyasi ve mali sistem dayatma hususunda yavaş yavaş bir ilerleme kaydetti. Parlamantonun Doğu Hindistan Şirketi'ni Hindistan topraklarından sorumlu tutması ve hesap vermeye zorlamak

için mevzuat ve soruşturma komisyonları aracılığıyla devam eden girişimleri ise bu süreci hızlandırdı. 1773 Düzenleme Yasası ve takip eden 1784 Hindistan Yasası ile Doğu Hindistan Şirketi, özünde sorumlu bir sömürge bakanlığına dönüştürüldü. Başbakan tarafından atanan bir başkanın denetimindeki bir yönetim kurulu, Hindistan'da takip edilecek politikayı belirledi ve Kalküta'daki genel valiye emirler gönderdi.

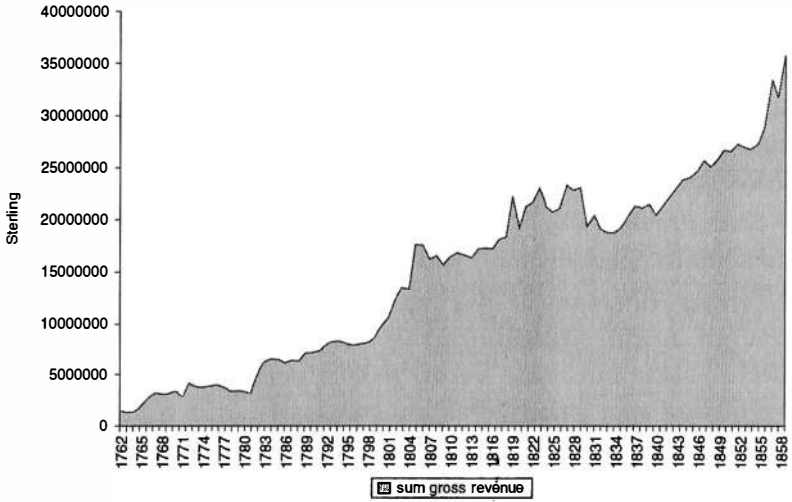
Kalküta Genel Valisi, zamanla Madras ve Bombay üzerinde kullanabileceği dahe geniş yetkiler elde etmiştir.

Şirket, Hindistan ile Avrupa ticareti üzerindeki tekeli devam etti. Ancak şirketin ticari ve siyasi/idari birimleri arasında giderek artan bir ayrım vardı. 1833'te parlamentonun tutumu, Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'la olan tüm ticaretini sona erdirdi ve onu yalnızca bir sömürge yönetimine dönüştürdü.

1781-82 mali yılından başlayarak şirket, gelirleri, giderleri, borçları ve ticaret hakkında meclise yıllık raporlar sunmuştur. Avam Kamarası Oturum Belgelerinde¹² düzenli olarak yayınlanan Doğu Hindistan Şirketi'ne ait hesaplar, Doğu Hindistan Şirketi'nin 1859'a kadar yıllık mali zaman serisini tamamlamak için gerekli verileri sağlar. Erken dönem bir parlamento komitesinin raporunda yayınlanan benzer veriler, 1766-1771 yılları için bir derleme yapmayı mümkün kılar. Ancak bu noktada, arşiv araştırması olmadan 1772-1781 dönemi için güvenilir, ayrıntılı bir veri serisini yeniden oluşturmak mümkün değildir.

12 Editörün Notu: İngiltere, iki kanatlı bir yasama merciine sahiptir. Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası olarak ikiye bölünen parlamentoda zamanla gücün ibresi tamamen Avam Kamarası'na dönmüştür. Günümüzde Lordlar Kamarası'nın yetkileri son derece semboliktir ve daha çok Avam Kamarası'na danışmanlık vermekle sınırlıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, Koray Karasu(ed.), İmge Kitabevi, Ankara, 2020.

Şekil 17.1. Doğu Hindistan Şirketi brüt yıllık gelirleri, 1762–1859

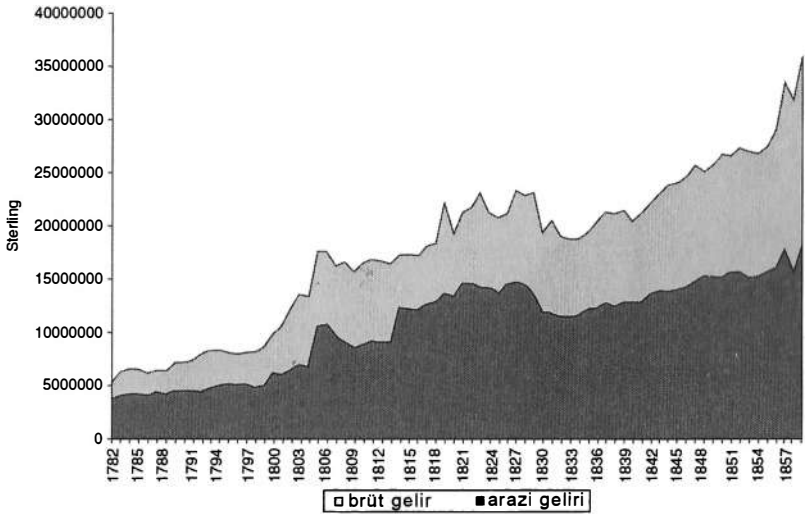

Erişilebilirliklerine ve eksiksiz olmalarına rağmen, Doğu Hindistan Şirketi'nin yıllık mali raporları bazı zorluklar içermektedir. Bengal, Madras ve Bombay ile Canton, St. Helena, Fort Marlborough ve Bencoolen gibi uzak merkezlerin gelir ile giderlerini ayrı ayrı beyan etmektedir. Her biri, yalnızca ara sıra sterline dönüştürülen farklı bir para birimi kullanır. Tek tip gelir ve gider kalemleri olmasına rağmen, her başkanlığın veya fabrikanın kendine özgü kalemleri ve tuhaflıkları vardır. Doğu Hindistan Şirketi muhasebecileri, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar şirket çapında bir araya getirilen ve toplanan sayılar sağlamadılar. Bu zorluklar, neden daha önceki hiçbir araştırmacının, Doğu Hindistan Şirketi'nin tüm finansal işlemleri için tek tip, sistematik bir zaman serisi oluşturmadığını kısmen açıklamaktadır.

Gelirler için eksiksiz veri serisi Şekil 17.1'de gösterilmektedir. Plassey Savaşı'ndan beş yıl sonra, 1762 ile Doğu Hindistan Şirketi'nin çözüldüğü 1859 yılları arasında, brüt yıllık gelir 1.5 milyon sterline 36 milyon sterline yükseldi. Bu rakamlar nisbi değere göre yeniden düzenlenmemiş olsa da yine de bu çok büyük artış, esas itibarıyla Doğu Hindistan Şirketi'nin yeni bölgeleri ele geçirmesinden ve dolayısıyla yeni gelirlere erişebilmesinden kaynaklanmaktadır. Kısacası gelirlerdeki artış, Hindistan alt kıtasının İngilizler tarafından kanlı bir şekilde fethedilmesinin

bir sonucudur. Plassey ve Buxar'daki ilk zaferler, 378.000 kilometrekarelik bir alanın ve 30 milyon nüfusun şirket tarafından yönetilmeye başlanmasıyla neticelenmişti. Başarılı savaşlar ve saldırgan diplomasi, doğrudan İngiliz idaresi altındaki toplam alanın 1859'a kadar 2.5 milyon kilometrekareye erişmesine ve 145 milyon kişiye boyun eğdirilmesine vesile oldu. 'Prens devletleri' olarak adlandırılan bağımlı Hint hükümdarları tarafından yönetilen birkaç yüz bağlı devlet, 48 milyonluk bir nüfus ile 1.5 milyon kilometrekareye tekabül ediyordu. Doğu Hindistan Şirketi'nin hükmü sona ererken, korunan devletler ve bölgeler hâlâ mali olarak özerkti ve Britanya Hindistanı'nın gelirlerine çok az katkıda bulunuyorlardı.

Şekil 17.2. Doğu Hindistan Şirketi arazi geliri, 1782–1859

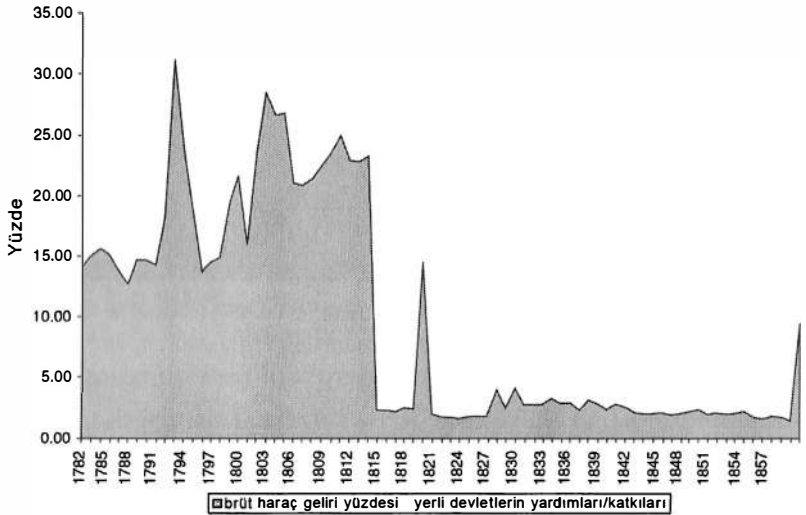
Doğu Hindistan Şirketi, Babür İmparatorluğu yetkililerinin on sekizinci yüzyılda Bengal, Bihar, Andhra Sahili ve Hindistan'da¹³ faaliyette buldukları, Babür Hanedanı'nın tesis ettiği mevcut mali sistemden derinden etkilenmişti. Bundan sonra bile, Babür İmparatorluğu'nun tebaası olmayan Hintli yöneticiler tarafından hükmedilen toprakları ele geçirdiğinde, şirketin

13 Editör Notu: Hindistan, Hindistan'ın Mangrul eyaletinde bulunan bir adadır.

memurları Maratha, Rajput ve hatta Sih topraklarında Babür mali sisteminin temel yapısının ve terminolojisinin hiç değilse zayıflatılmış bir şekilde hayatta kaldığını keşfetmişlerdi.

Toprak geliri, Hindistan'daki İngiliz yönetiminin sonuna kadar rejimin temel dayanağı olmaya devam etti ancak brüt gelirlerdeki payı Babür Hanedanı'na kıyasla çok daha azdı. Toprak geliri 1782'de brüt tahsilatların yüzde 70'inden, 1859'a kadar yüzde 50'sine düşmüştü (bkz. Şekil 17.2). Bu eğilim, bir dereceye kadar, Bengal'de, Bihar ve Andhra'nın bazı bölgelerinde imzalanan 1793 Daimî Yerleşim Anlaşması'nın¹⁴ bir sonucuydu. Toprak sahipleri ve kiracılar yeni toprakları ekime açtıklarında bile nominal gelir vergileri toplanamadı. Bununla birlikte, büyük oranda, Babür İmparatorluğu'nda uygulanmayan yeni vergiler, arazi gelirlerinin azalan payını açıklamaktadır. Şirket yetkilileri, yeni yönetimin ezici bir şekilde tarımsal üretime bağımlı olmaması için vergi tabanlarını erken dönemlerden itibaren çeşitlendirmeye başladılar.

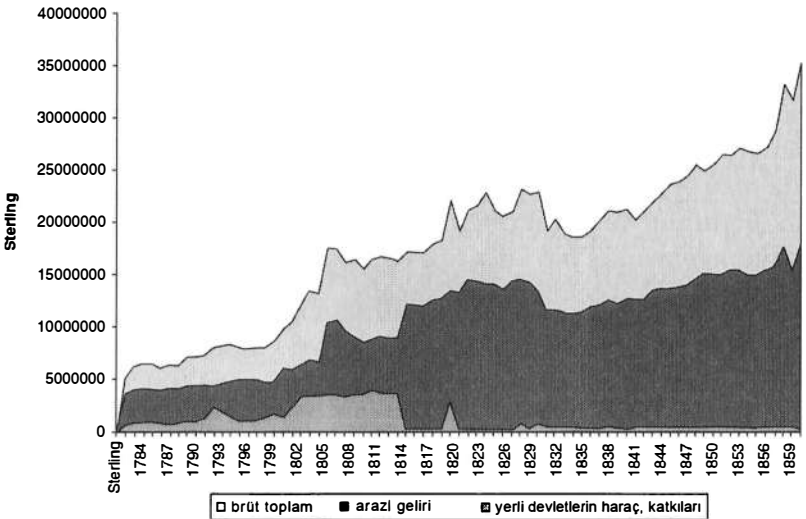
Şekil 17.3. Doğu Hindistan Şirketi
brüt haraç gelirleri yüzdesi, yerli devletlerin yardımları/katkıları

14 Editör Notu: Daimi Yerleşim Anlaşması (Permanent Settlement Agreement) Doğu Hindistan Şirketi ile Bengal'deki Hint soyluları arasında imzalanan bir anlaşmadır. Söz konusu anlaşmanın temel amacı, araziden elde edilecek gelirin sabitlenebilmesidir. Bu anlaşmanın tarımsal yöntemler ve verimliliğe dair tüm İngiliz topraklarını derinden etkileyen sonuçları olmuştur.

Şirket yönetiminin ilk yarım yüzyılında önemli bir gelir kaynağı, şirketin savaşlar esnasında yağmaladığı hazineler ve yenilenlere şirket tarafından savaş tazminatları olarak dayatılan haraçlardı. Buna ek olarak, Hint prensleri kendi bölgelerinde konuşlanmış şirket birliklerinin borçları karşılığında büyük, düzenli ödemeler yaptılar. Bu paralı ordular, yönetimin dış saldırılara karşı korunmasına yardımcı oldu ve ayrıca isyancıların cesaretini kırdı. 1782 ve 1814 arasında haraç, paralı askerlere ödenen meblağ ve yağma, tüm Doğu Hindistan Şirketi'ne ait gelirlerin ortalama beşte birinden biraz daha azdı (yüzde 19,8; bkz. Şekil 17.3 ve 17.4). 1818'de sona erdiğinde Orta ve Batı Hindistan'ın çoğu üzerinde İngiliz hâkimiyeti sağlayan son Maratha Seferleri de yağma ve haraç gelirleri açısından önemlidir. Son Maratha Seferleri'nden sonra yağma büyük ölçüde ortadan kalktığı gibi haracın gelirler içerisindeki payı oldukça azalmıştı. Hint prensler, artık Doğu Hindistan Şirketi tarafından doğrudan yönetilen ve gelir getiren bölgelere dönüştürülen toprakları kaybettiler. Topraklarını koruyabilenlerse çok küçük arazilere hükmettikleri için haraç ödemelerinin yükünden kurtuldular (bakınız Şekil 17.3 ve 17.4).

Şekil 17.4. Haraç ve yardımlar

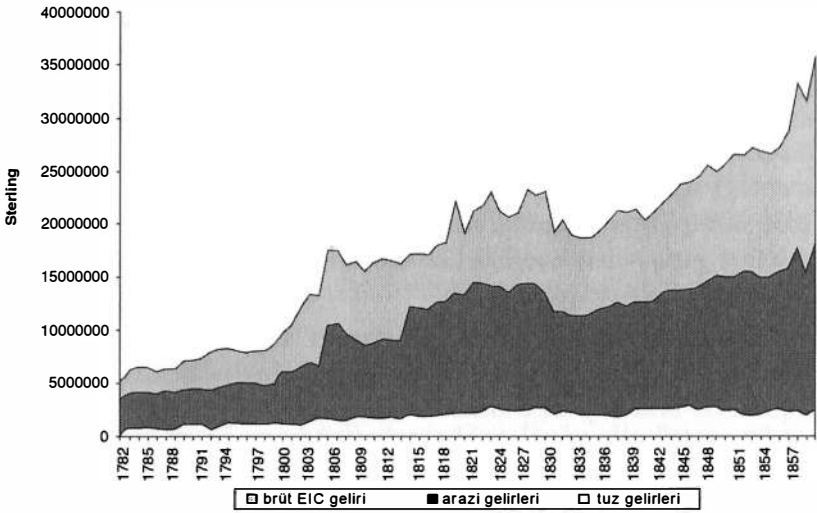
Bu yeni vergilerin en külfetlisi, toplam şirket gelirlerinin ortalama yüzde 11,4'üne takebül eden tuz vergisiydi (bkz. Şekil 17.5). Vergi aslında 1772'de Bengal kıyılarının tuz kaynayan kıyı bölgelerinde ve 1803'te ilhak edildikten sonra Orissa'da tuz üretimine uygulanan resmi bir tekeldi. Bengal nevvâbları seçkin memurlara tuz üzerinde vergi tahsil etme hakkını tanımıştı. Ancak tuz bu dönem boyunca üretime ve emtia ticaretine açıldı. 1781'de, 'tuz ajanları' olarak adlandırılan Avrupalı yetkililer, kıyılardaki tuz kazanlarının (*malangis*) çalışmalarını idare ve kontrol etme görevlerini üstlendiler. Tuz ajanları küçük üreticilere avanslar verdi. Sabit üretim çizelgeleri aracılığıyla üretilecek miktarları belirledi ve kaliteyi düzenledi. Hintli tuz toptancılarından oluşan toplumsal zümreler, tuzu sabit bir resmi fiyattan satın aldı ve şirketin tüm bölgelerinde perakende satış için nakliye ve dağıtım hizmetlerini üstlendiler.¹⁵

Şirket ve Hintli tuz tüccarları zenginleşti; tuz kazanları ve Hint tüketicilerse bu tekelden zarar gördü. Orissa'nın tuz üreticilerinden sağlanan ek kapasiteyle, tekel 1803 ve 1859 arasında her yıl ortalama 2.3 milyon sterlinlik bir gelir üretti. 1831-32 Seçim Komisyonu'na göre, nevvâbların Bengal'inde tekel altındaki tuzun fiyatı, İngiliz egemenliğinden önceki düzeyin çok üzerine çıktı. Tanıklar, tuzun fiyatının Bengal'deki sıradan insanlar için gerçek bir zorluk yarattığını ifade ettiler. Bir tanık, 1760'ta bir aile için ortalama yıllık tüketim olan altmış pound tuzun maliyetinin sıradan bir işçinin ücretinin yüzde 4'ü olacağını, 1830'daysa bu rakamın külfetinin sıradan bir işçinin geliri- nin yüzde 10'a yükseldiğini belirtmiştir. Yüksek fiyatların yanı sıra tuzu seyreltmenin yaygınlaşması, yasa dışı büyük miktarda tuz üretimini ve kaçakçılığını yanında getirdi.¹⁶ Eleştirmenler, İngiliz egemenliği boyunca tuz vergisini sorgulamaya ve zararlı doğasına dikkat çekmeye devam etti.

15 A.g.e., s. 111-12; S. Choudhury, *Economic history of colonialism: a study of British salt policy in Orissa* (Delhi: Inter-India Publications, 1979); B. Barui, *The salt industry of Bengal, 1757-1800: a study in the interaction of British monopoly control and indigenous enterprise* (Calcutta: K. P. Bagchi, 1985).

16 Barui, *The salt industry of Bengal*, s. 142, citing material from Report from the Select Committee on Salt, British India, 1836.

Şekil 17.5. Doğu Hindistan Şirketi tuz gelirleri, 1782–1859

Afyon, şirketin üstlendiği bir başka kârlı devlet tekeliydi. 1770'lerde şirket, uyuşturucu maddenin üretimi, toptan ve perakende satışı ve ihracatı üzerinde resmi bir tekel kurdu.¹⁷ 1790'ların sonlarında şirket, Ghazipur ve Benares'te devlet tarafından işletilen iki fabrikada haşhaş ekimini düzenlemek, kontrol etmek ve ham afyonun işlenmesini yönetmek için İngiliz yetkililerini "afyon ajanları" olarak atadı. Şirket, haşhaş ekilecek alanlarla ekim yapacaklara ödenecek bedeli belirlemiş ve onlara ürünleri için garantili bir pazar sağlamıştır. İşlenmiş afyonun bir kısmı, iç talebi karşılamak için özel toptancılar aracılığıyla devlet tarafından lisanslandırılmış tüketim mağazalarına götürülmüştür. Bununla birlikte, açık ara en büyük miktardaki afyon, Kalküta'da düzenli olarak yapılan ve Hint ve İngiliz tüccarların Çin'e, Güneydoğu Asya'ya gönderilmek üzere ihracat veya tedarik zincirleri için teklif verdiği müzayede satışlarına ayrılmıştı.¹⁸ Hindistan'daki resmi tekelin kârlarına ek olarak, İngiliz ve Hint

17 J. F. Richards, 'Indian empire and peasant production of opium in the nineteenth century', *Modern Asian Studies* 15:1 (1981), 59–82.

18 N. P. Singh, *The East India Company's monopoly industries in Bihar with particular reference to opium and saltpetre, 1773–1833* (Muzaffarpur, Bihar: Sarvodaya Vangmaya, 1980).

tüccarlar da ticaretten kazançlı çıktılar ve büyük kârlar elde ettiler. Hindistan'dan Çin'e yapılan afyon ihracatı, Hindistan'a ticaret dengesinde elverişli bir konum veren ve hayati önem taşıyan gümüş sevkiyatlarını geri getirdi. Afyon için yapılan ödemeler, sırasıyla, Doğu Hindistan Şirketi'nin ve daha sonraki halefinin Büyük Britanya'nın aracılık ettiği çay ticaretinde Çin'e ödenen meblağı dengelemişti. Ticaret o kadar önemliydi ki, İngiltere 1839-42'de Çing Hanedanı'nın Çin'e yasa dışı afyon ithalatını engelleme girişimleri üzerine ilk Afyon Savaşı'nda Çing Hanedanı'yla karşı karşıya gelmişti.¹⁹

1830'a gelindiğinde, Batı Hindistan'ın "malwa afyonu" olarak isimlendirilen bir afyon türünün rakip olarak belirmesi üzerine İngilizler, Bombay dışındaki herhangi bir Hint limanından afyon ihracatını yasaklayan ustaca bir düzenlemeyi hayata geçirdi. Bombay'daki afyon ihracatçıları, 1843'ten önce Sind'den veya Portekiz Hindistanı'ndaki kaçakçılık maliyetinden daha ucuz olacağı hesaplanan, kasa başına bir ücret ödediler. Bu geçiş sistemi altında, Doğu Hindistan Şirketi Malwa afyonunun kârlarından yararlanmayı ve devlet tekeli altında üretilen Bengal afyonunu azaltacak kadar ucuz olmasını engellemeyi başardı.

Şirket egemenliği boyunca afyon geliri mutlak ve orantılı olarak arttı. Şirket yönetiminin son on beş yılında afyon getirileri, toplam brüt gelirlerin ortalama yüzde 15,5'ini oluştuyordu (bkz. Şekil 17.6). Afyon getirileri dalgalanma eğiliminde olsa da, uzun vadeli eğilim genellikle yukarı yönlüydü. Afyon ve tuz birlikte, brüt gelirin ortalama yüzde 18,9'unu oluşturdu. Şirket yönetiminin son on beş yılında, afyonun dünya ticaretinde satılan en değerli metallerden biri haline gelmesiyle payları yüzde 25,1'e kadar yükseldi.

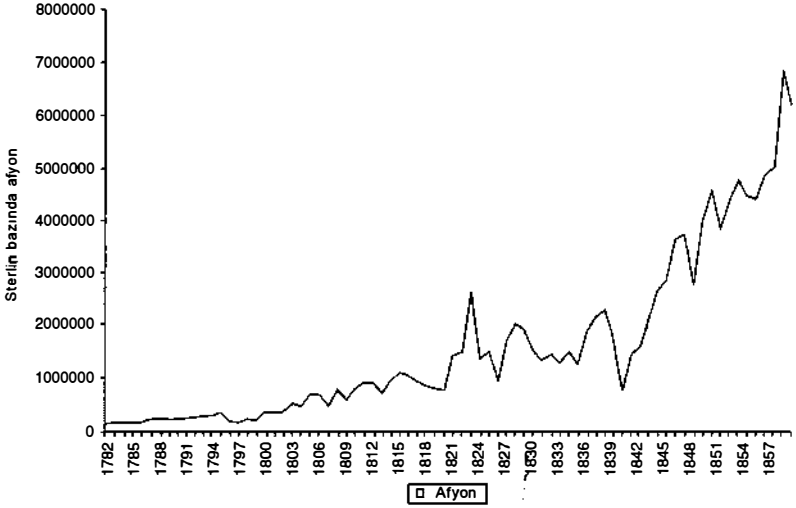
Gümrük vergileri, başlangıçta küçük ama artan bir gelir kaynağıydı. Şirket yönetiminin ilk on yıllarında gümrük, yıllık brüt gelirin yaklaşık olarak yüzde 2'si ile yüzde 5'i arasında dalgalandı. Ancak 1815'te tahsilatlar yüzde 6,7'ye yükselmişti. 1859 senesine gelindiğinde gümrük vergileri brüt getirilerin ortalama yüzde 7'sine ulaşmıştı. Gümrük vergileri, deniz ve iç ticaret hadlerinden tahsil ediliyordu. Hindistan'ın deniz ticareti büyüdükçe

19 J. F. Richards, 'The opium industry in British India', *Indian Economic and Social History Review* 39 (2002), 149–80.

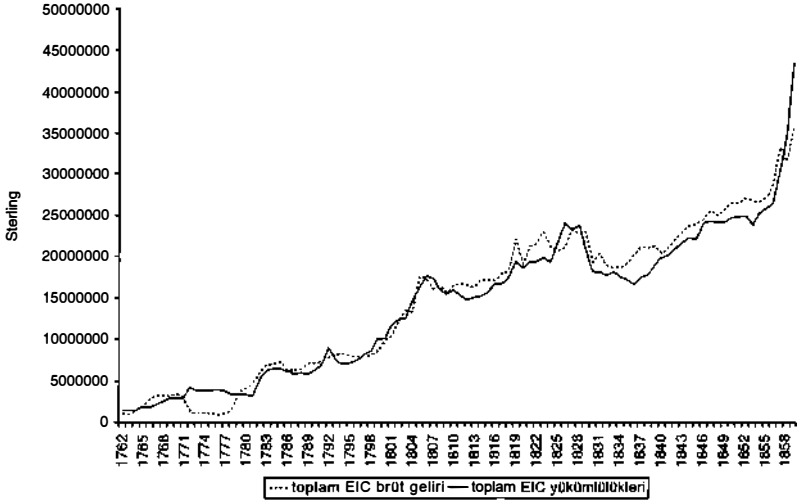
limanlardan toplanan gümrük vergileri istikrarlı bir şekilde yükseldi. Denizcilik gelirlerindeki büyüme, iç gümrüklerdeki eğilimi dengeledi. Doğu Hindistan Şirketi, Babür Hanedanı'ndan ve onların haleflerinden iç ticarete yoğun geleneksel bir vergi çalılığını miras aldı. Bu vergiler, anakara ve nehir yolları boyunca yerleştirilmiş silahlı muhafızların bulunduğu kontrol noktalarında toplandı. Her büyük pazar kasabası veya şehri, ya işlemlerden alınan doğrudan pazar vergileri ya da kasaba veya şehre giriş sırasında alınan ithalat tarifeleri olarak kendi sınırları içinde satılan mallara vergiler uyguladı.²⁰ Daha önceki yönetimlerde bu vergiler, ticaret, konut veya toprak kirası ve ticaret vergilerinin bir birleşimi şeklinde, sair terimi altında birleştirilmişti. Genellikle yerel yetkililer veya zemindarlar²¹ bu vergileri bir tür iltizam düzenlemesi aracılığıyla topladılar. Doğu Hindistan Şirketi 1790'a kadar çeşitli *sair* vergilerin çoğunu uygulamadan kaldırdı ve yerel zemindarları veya ileri gelenleri bu vergiyi toplamaktan menetti. Bununla birlikte, şirket kendi iç gümrük duvarlarını korumaya devam etti ve egemenliği altındaki topraklarda transit geçiş vergilerini tahsil etmeyi başardı. Ancak İngiltere ve Hindistan'da, bu liberal ve faydacı sistemin maliyetlerine ve kısıtlamalarına karşı bir muhalefet yükselmekteydi. Son olarak, Genel Vali Bentinck, Charles Trevelyan önderliğinde bir soruşturma başlattı. Trevelyan'ın 1934 tarihinde yayınlanan raporu, sistemi eleştirerek şirket yöneticilerini Bengal Bölge Başkanlığı'ndaki tüm iç geçiş vergilerini sona erdirmeye zorladı.²²

-
- 20 P. Banerjea, *History of internal trade barriers in British India; a study of transit and town duties* (Calcutta: Asiatic Society, 1972).
- 21 Editörün Notu: Zemindar, Hindistan'da belli bir dönem boyunca toprak ve arazi sahiplerini ifade etmek üzere kullanılmış bir terimdir. Daha geniş bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemindar>
- 22 A.g.e., s. 97-118; C. E. Trevelyan, *A report upon the inland customs and town duties of the Bengal presidency* (Calcutta, 1835).

Şekil 17.6. Doğu Hindistan Şirketi'nin afyon gelirleri, 1782-1859

Şekil 17.7. Doğu Hindistan Şirketi'nin gelirleri ve giderleri, 1762-1859

Doğu Hindistan Şirketi, geniş toprakları ve halkları yönetebilmek için hızla büyük bir sürekli ordu, sivil bürokrasi ve sistematik bir yargının yanı sıra kendi polis teşkilatını kurdu. Birbirini takip eden Hindistan genel valileri, Doğu Hindistan Şirketi'nin Lond-

ra'daki müdürlerini hayrete düşürecek şekilde, asgari düzeydeki yönetim ve savunma harcamalarının çok büyük meblağlara ulaşan toplam gelirlere eşit olabileceğini öğrendiler. Bazı yıllarda yönetim bir bütçe açıklarıyla baş etmek zorunda kaldı. Ancak çoğu dönem gelirler giderleri karşıladı. Hindistan'daki doğrudan harcamalarla karşılaştırıldığında gelirler Şekil 17.7'de gösterilmektedir.

Açık farkla tek başına en büyük harcama kategorisi askeriydi. Doğu Hindistan Şirketi, uzun süredir hizmet veren profesyonel Hint askerler ve İngiliz subaylardan oluşan dünyanın en büyük daimî ordularından birini kurdu. Şirket ayrıca Hindistan'da görev yapan İngiliz düzenli ordusuna ait birliklerin de masraflarını ödedi. Güney Hindistan'da Fransızlarla uzun süredir devam eden savaşlar sırasında, Madras ve Bombay'da aceleyle büyük ordular seferber edildi. 1766 gibi erken bir tarihte şirket, 9.443'ü veya yüzde 29'u çeşitli milletlerden Avrupalı olan toplamda 32.379 profesyonel askerden ibaret bir orduya sahipti. 1781'e gelindiğinde, ordunun büyüklüğü dört katına çıkarak 124.000'e ulaşmıştı ve bunların 23.000'i Avrupa'dan gelen askerlerdi. - Avrupa'dan gelen askerlerin çoğu İngiliz Kraliyet Ordusu'nun birlikleriydi. 1851'e gelindiğinde, isyan öncesi ordunun mevcudu 289.529 kişiye ulaşmıştı. Bu birliklerin yüzde 17'si veya 49.408'i Doğu Hindistan Şirketi'nin paralı askerleri veya Kraliyet birlikleriydi.²³ Genel olarak Hint askerlerine ödenen maaşlar, her başkanlık ordusunun geleneksel bir biçimde işgali devam ettirmek için askerî güçlerini topladıkları kırsal alanlara yatırım için bir araç haline geldi. Şirket memurlarının maaşlarının bir kısmı, İngiltere'ye havale yapılarak ödeniyordu.

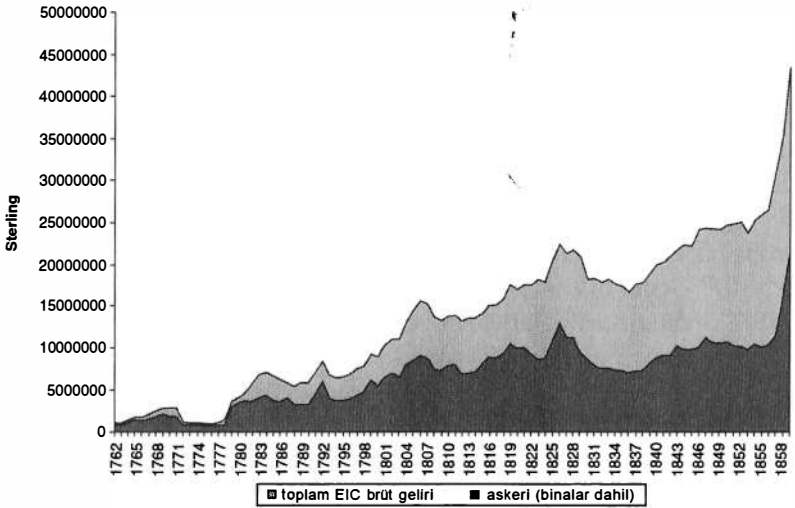
Tarihçiler, Doğu Hindistan Şirketi'nin bütçe açıkları ve artan kamu borcu için askerî harcamaları suçladılar. Ancak verilerin bu argümanı destekleyip desteklemediği net değildir. Douglas Peers, yirminci yüzyılın başlarında üst üste şirket bütçelerini zorlayan şeyin askerî maliyetlerden ziyade sivil kurumların hızla artan giderleri olduğunu ileri sürmüştür. Doğu Hindistan Şirketi'nin, 1824-26'daki Birinci Burma Savaşı'nın 4.8 milyon sterline ulaşan olağanüstü savaş harcamaları bile, hükümete olan güveni yansıtan faiz oranlarından borç alabildiğini göstermektedir.²⁴

23 Banerjee, *History of internal trade barriers in British India*, s. 342, 361.

24 D. M. Peers, 'War and public finance in early nineteenth-century British India: the first Burma War', *International History Review* 11:4 (1989), 628-

1760'lardan 1850'lere kadar, askerî harcamaların payı istikrarlı bir şekilde düştü. 1762'de, 900.000 sterlinin biraz üzerinde ki askerî maliyetler o yılki toplam harcamaların yüzde 80'i idi. 1857'de, 1857 İsyanı'nın mayıs ayında patlak vermesinin hemen öncesinde nisanda sona eren mali yıl için, askerî harcamalar 11.5 milyon sterlin ile 1760'lardaki harcamaların on bir katından daha fazlaydı. Ancak ordu maliyetleri toplam Hindistan harcamalarının yalnızca yüzde 37'sini oluşturuyordu (bakınız Şekil 17.8). Elbette, 1857 İsyanı sırasında ve sonrasında askerî harcamalar, keskin bir şekilde arttı.

Şekil 17.8. Doğu Hindistan Şirketi askerî harcamaları, 1762–1859

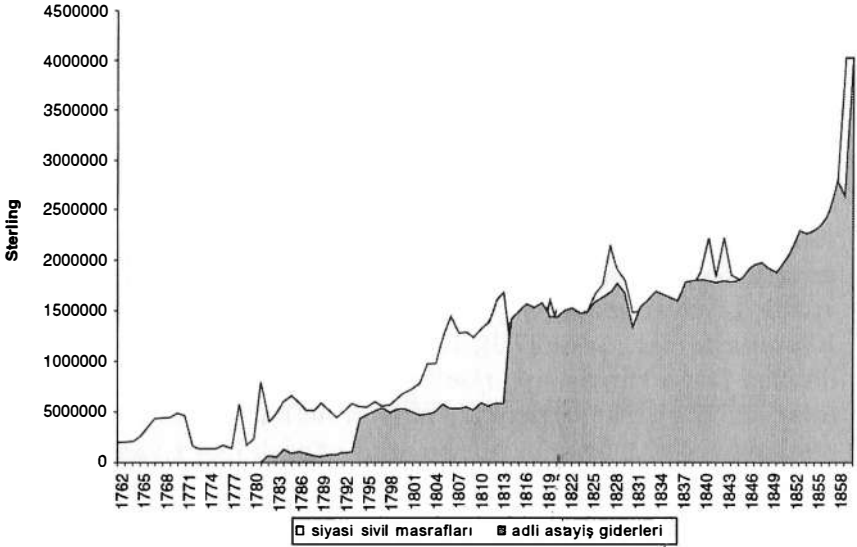

47. Tarihçiler geleneksel olarak Britanya'nın Hindistan'daki güçlüklerinin kaynağının ilk Anglo-Birmanya Savaşı'nın (1824-26) maliyeti olduğunu tartışmışlardır. Bununla birlikte, 1820'lerde Doğu Hindistan Şirketi'nin mali sistemi ve duruşu bu tür maliyetleri karşılamaya oldukça müsaitti ve İngiliz-Hint maliyetleri önceden düşünülenlerden daha sağlandı. Hindistan'ın vergi sisteminin, hükümetin askerî olmayan harcamalarının ve ilk İngiliz-Burma Savaşı'nın finansmanının incelenmesi, Hindistan'ın mali krizinin k askerî harcamalarda kısa vadeli artışlardan ziyade dünya çapındaki ticaretteki istikrarsızlıktan ve sivil yönetime yapılan kontrolsüz harcamalardan kaynaklandığını gösteriyor. D. M. Peers, *Between Mars and Mammon: colonial armies and the garrison state in India, 1819–1835* (New York: Tauris Academic Studies, 1995).

Uzun vadede, sivil yönetim orantısız bir şekilde daha maliyetli hale gelmiş gibi görünmemektedir. Doğu Hindistan Şirketi kasten pahalı bir sömürge yönetimini muhafaza etti. Cornwallis tarafından belirlenen ilkelere göre, yüksek maaşların dürüstlüğü güvence altına alması ve Plassey Savaşı'ndan sonraki ilk yirmi yılda yozlaşmış servet hırsızlığına son vermesi gerekiyordu. Görevlendirilen tüm askerî personel ve tüm yüksek rütbeli yetkililer, Doğu Hindistan Şirketi'nin sözleşmeli hizmetkârları olarak yemin etmiş Avrupalılardı. Bununla birlikte, 1782-1859 dönemi için kamu hizmeti ödemelerinin harcamalara oranı yalnızca yüzde 8,4 civarındaydı ve nadiren toplam harcamaların yüzde 10'unu aştı (bkz. Şekil 17.9). 1782'de yaklaşık 400 milyon sterlin olan Doğu Hindistan Şirketi'nin memurlarına ödenen yıllık tutar, 1857'de 6,5 kat artarak 2.6 milyon sterline yükseldi - ordununkinden çok daha mütevazı bir artış- (Ancak 1857 İsyanı'ndan sonra, sivil harcamalar 1858 ve 1859'da aniden 4 milyon sterline fırladı.) Bu yüksek maaşları alanlar maaşlarının çoğunu biriktirdiler ve emekli olduklarında birikimlerini İngiltere'ye geri götürdüler. Elbette bu kategori altında afyon ve tuz tekellerini yöneten veya gümrük memuru olarak görev yapan ve harcamaları ayrı bütçe başlıkları altında masraflar olarak kaydedilen İngiliz memurlarının maaş ve giderleri yer almamaktadır.

Mahkemeler ve asayiş için yapılan harcamalar on dokuzuncu yüzyılda gözle görülür biçimde arttı. Harcama konusundaki isteksizliklerine rağmen, Londralı yetkililer mahkemeleri genişletmek ve İngiliz Hindistanı'ndaki asayişiyi iyileştirmek zorunda kaldı. 1857 itibariyle, bu maliyetler, 2.8 milyon sterline veya o yıl için şirket harcamalarının yüzde 9,1'i olan sivil kuruluşun maliyetlerine eşdeğerdi (bkz. Şekil 17.9).

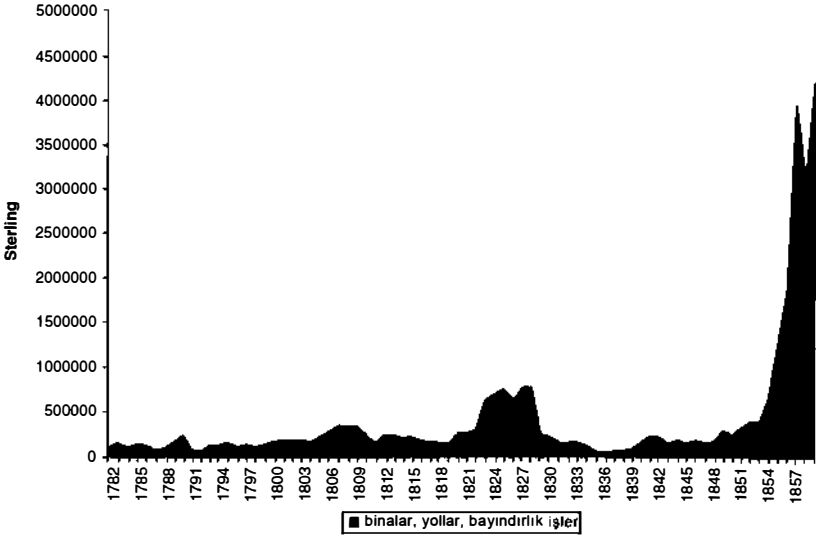
Şekil 17.9. Siyasi ve adli/asayiş harcamaları, 1762–1859

Şirket yönetiminin ancak son yıllarında önem kazanan bir diğer maliyetse bayındırlık işleriydi. Şirket hesaplarında, askerî olmayan amaçlarla inşa edilen şirket binaları, tahkimatlar ve diğer dayanıklı yapılar gider olarak kaydedilmişti. Ancak bu tür harcamaların yapılabilmesi, devletin doğrudan kullanacağı projelerle sınırlandırılmıştı. Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulu, Hindistan'daki kamuoyunun refahı için kaynak tahsis edebilecek bir zihniyete sahip değildi. Hindistan'daki erken dönem İngiliz yönetiminin en büyük hatalarından birisi de bu düşüncedir. 1782-1859 arasında bina ve yol yapımına, sulama kanallarının inşasına ve diğer projelere yapılan harcamalar, toplam giderlerin yüzde 2'sinden fazla değildi.- (bkz. Şekil 17.10). Şirket, daha önceki yönetimlerin sorumluluğunda olan yolların, nehir setlerinin ve sulama için sınırlandırılmış depolama tanklarının onarımını ve bakımını dahi yapamadı. 1823'te Hindistan Genel Valisi, fazla gelirlerin bir kısmını bayındırlık çalışmalarına ayırmaya karar verdiğinde Yönetim Kurulu bu öneriyi reddetmiştir. Yönetim Kurulu üyeler, genel valinin 1820'nin ortalarında bazı binaların iyileştirilmesi için sarf ettiği meblağı öğrendiklerinde,

savurganlık olarak değerlendirdikleri bu harcamaları kınamak için genel valiye mektup yazmışlardı.²⁵

Şekil 17.10. Binalar, yollar, bayındırlık işleri, 1782–1859

Ancak 1833 tarihli İmtiyaz Yasası'nın kabulünden sonra Doğu Hindistan Şirketi'nin ticari faaliyetlerinin sona ermesiyle birlikte şirketin eylemlerinde bir kayma meydana geldi. Bu tarihten sonra Doğu Hindistan Şirketi, bayındırlık hizmetlerini yoğunlaştırabilmek için inşaat ve iyileştirme faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasına yönelik sistematik bir girişimde bulundu. Örneğin rejim, üç büyük ana yolun iyileştirilmesine 2.2 milyon sterlin yatırım yaptı: Peşaver-Delhi-Kalküta anayoluyla Kalküta'dan Bombay'a ve Bombay'dan Agra'ya ulaşan yollar onarıldı. 1850'lerde devlet ilk kez yeni sulama projeleri üzerinde çalışmaya başladı. Himalaya nehir kaynaklarının daimî su akışından yararlanan ve 1854'te tamamlanan Ganj Kanalı, 1.4 milyon sterline mal oldu. Güneydeki Kaveri, Godavari ve Krishna nehir sistemleri de tamamlandı.²⁶

25 Banerjee, *History of internal trade barriers in British India*, s. 320–1.

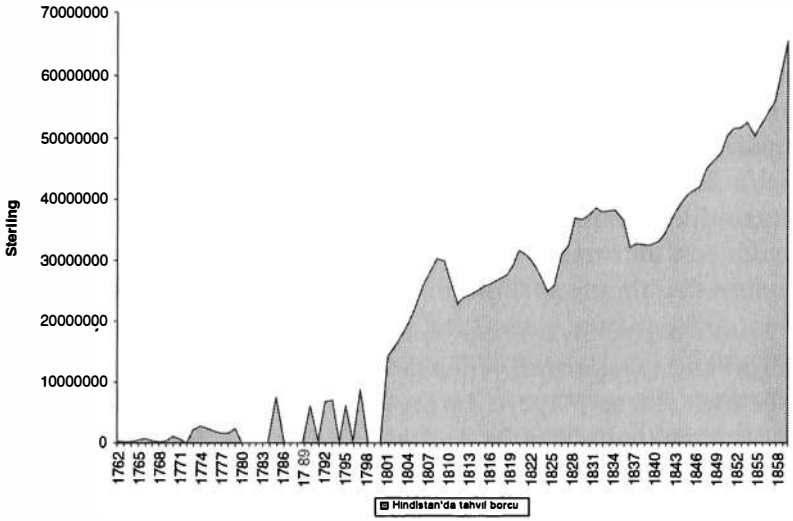
26 A.g.e., s. 322–3; I. Stone, *Canal irrigation in British India: perspectives on technological change in a peasant economy* (Cambridge University Press, 1984).

Son olarak, Doğu Hindistan Şirketi'ne ait borcun faizi, şirketin gelirleri üzerinde ağır ve sürekli bir yükü. Plassey Savaşı'ndan kısa bir süre sonra şirket, hazinesindeki devam eden nakit sıkıntısını gidermek için faiz getiren tahviller ihraç etmeye başladı. 1792 ve 1859 arasında faiz ödemeleri, toplam yıllık harcamaların yüzde 8 ilâ 12'si arasında değişmekteydi (bkz. Şekil 17.11). Mutlak olarak, Hindistan'daki Doğu Hindistan Şirketi borcu 1800'den sonra oldukça hızlı bir şekilde artmaya devam etti (bkz. Şekil 17.12). 1762 için 275.000 sterlinin altında olan tahvil borcu, 1859 mali yılının sonunda 241 kat artarak 66.1 milyon sterline ulaşmıştı. Yıllık faiz ödemeleri benzer şekilde yılda birkaç bin sterlinden 1859'a kadar 2.8 milyon sterline yükselmişti. Doğu Hindistan Şirketi'nin tahvil borcu, 1762'de yıllık gelirin 1,8 katından 1833'te yıllık gelirinin 2 katına erişmiştir. Daha sonra bu oran, 1859'da yıllık gelirinin 1,8 katına geriledi (bkz. Şekil 17.13). Aynı zamanda, şirket, 1857 İsyanı esnasındaki inanılmaz meblağlara ulaşan borçlanmasından hemen önce, 1850'lerde İngiltere piyasasından 3.9 milyon sterlinlik tahviller çıkararak borçlanma yoluna gitmiştir.

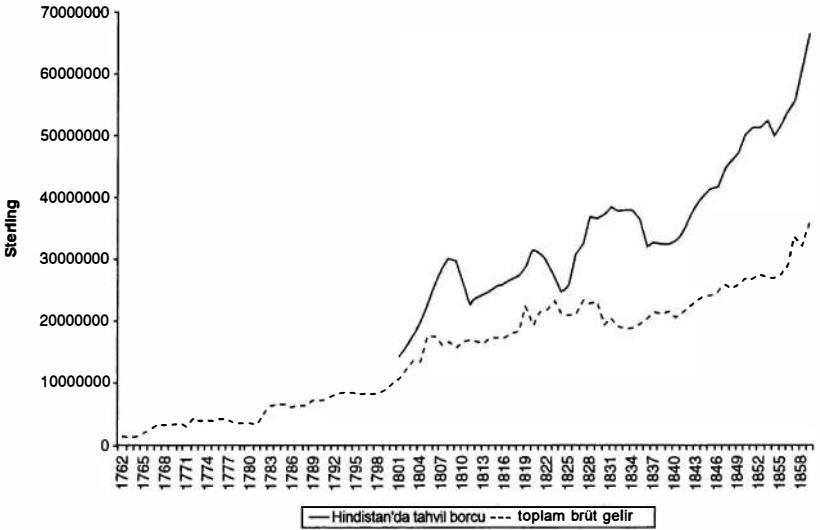
Şekil 17.11. Hindistan'da ödenen faizin toplam Doğu Hindistan Şirketi giderlerine oranı, 1792–1859

Şekil 17.12. Hindistan'da tahvil borcu, 1762–1859

Şekil 17.13. Hindistan tahvil borcunun brüt gelirlerle karşılaştırılması, 1762–1859

Şirket yetkilileri, satışa çıktığında her yeni tahvil ihracının reklamını yaptı ve tahvilleri tüm taliplilere sattı. Doğu Hindistan Şirketi'nin tahvillerine yatırım yapan ilk girişimcilerin neredeyse tamamı İngiliz'di. Ancak zaman içerisinde Hintler de şirket borcuna yatırım yapmaya başladı. Faiz oranları, dönemin büyük bölümünde alıcıları çekmek için genellikle yüzde 10-12 civarında olmak zorundaydı. Bununla birlikte, 1830'larda şirket tahvilleri, şirket hiçbir zaman temerrüde düşmediğinden ve İngilizlerin alt kıtadaki en büyük güç olduğu anlaşıldığından, yüzde 4-6 aralığına yerleşti.

Kamu borcunun bu şekilde artmasını tetikleyen unsur neydi? Şirketin savaşlarının yanı sıra Hindistan alt kıtasını ve ötesini fethetmek için sermayeye ihtiyaç duyması olası cevaplar arasında yer almaktadır. 1920'lerde yazan P. Banerjea, konuyu kısa ve öz bir şekilde ortaya koymuştur: "Hindistan'ın kamu borcunun büyümesinin ana nedeni savaştı. Aslında, Hindistan borcunun tarihi, mali yönüyle Hint savaşının tarihi olarak tanımlanabilir."²⁷ Bu cevap, hatırı sayılır ağırlığı olan bir argümandır. Doğu Hindistan Şirketi, Babür İmparatorluğu gibi, Afganistan'dan Myanmar'a kadar uzanan devasa bir coğrafyada savaşan ordusu için büyük miktarda harcama yaptı. Bununla birlikte, daha önce fark ettiğimiz gibi, yeni bölgelerle artan gelirler, özellikle de yöneticilerin kamu mallarına yatırımı yapmak konusundaki tutumluluğu göz önüne alındığında, artan harcamaları az çok yakaladı. Ayrıca, askerî bütçeye ayrılan gelirlerin oranı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yavaş ama önemli ölçüde azaldı. Ne askerî maliyetler ne de şirketin İngiliz memurlarının ve mahkemelerin çokça kınanan aşırı masrafları böyle bir ölçekte borçlanmayı açıklamaz.

Uzun vadeli açık bütçe harcamalarının nedenlerini tespit edebilmek hem belirsiz hem de karmaşıktır. Egemenliğinin ilk yarım yüzyılı boyunca, Doğu Hindistan Şirketi, ticari işlemlerinin finansmanını, idari veya bölgesel faaliyetlerinden ayırt etmek için ciddi bir çaba göstermedi. Son olarak, 1812'de Doğu Hindistan Şirketi'nin Seçilmişler Komitesi, ticareti şirketin idari işlevlerinden ayırmayı tavsiye ettiğinde, şirket finansmanının iplerini çözmek biraz daha kolay hale geldi.

27 Banerjea, *History of internal trade barriers in British India*, s. 120.

Bununla birlikte, şirketin bütçe açıklarının ve borçlanmanın temel nedeni, açıkça Britanya tarafından sömürgeleştirilmiş Hindistan'dan talep edilen yıllık haraçlardı. Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'daki harcamalarından dolayı değil, her yıl İngiltere'ye sevk edilecek para ve malları ödeyebilmek adına Hindistan'ın bölgesel gelirlerinden yararlanırken bütçe açığı vermeye başladı. Bu yıllık transferdeki en büyük unsurlardan ilki, Londra'daki müzayede satışlarında satılmak üzere sevk edilen ve bölgesel gelirlerin yardımıyla Doğu Hindistan Şirketi tarafından ödenen Hint mallarının (pamuk ve ipek dokumalar, ham ipek, güherçile ve çivit) maliyetidir. İkincisi ise, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın²⁸ Londra'daki şirket merkezini, memurları ve subayları için hazırlık okullarını, Haileybury ve Addiscombe'u ve sömürge yönetimiyle bağlantılı diğer ticari olmayan maliyetleri karşılamaktan kaynaklanan diğer masraflardır.

Doğu Hindistan Şirketi ve onun Hindistan'da kurduğu imparatorluğunun çağdaş İngiliz eleştirmenleri, Britanya ile Hindistan arasındaki yeni ekonomik ilişkinin zararlı etkilerinden hiç şüphe duymuyorlardı. Örneğin, Hindistan'a İngiliz sosyal hayatındaki herhangi bir insandan daha hâkim olan Edmund Burke, bu sömürü ilişkisini kınarken çok sertti. Burke, 1782 ve 1783'te Hindistan'daki yeni İngiliz mülklerinin hem anavatanın çıkarlarını ilerletmek hem de aynı anda 'Yerli sakinlerin mutluluğunu teşvik etmek için nasıl yönetilebileceğini araştırmak üzere görev yapan parlamentodaki bir komitenin soruşturmalarının arkasındaki itici güçtü.²⁹ Burke, Hindistan'ın ekonomik sorununu şu şekilde tanımlamıştı:³⁰

Ama İngiliz şirketinin bölgesel gelirlerinin edinilmesi ya da çok kısa bir süre sonra [...] Dominyon'da olduğu kadar ticaretle de çok büyük bir Devrim gerçekleşti; [...] O zamandan itibaren

28 Editörün Notu: Doğu Hindistan Şirketi'nin bir diğer ismi Doğu Hindistan Kumpanyası'dır. Aslında şirket ilk kurulduğu dönemlerde daha çok Doğu Hindistan Kumpanyası ismiyle bilinmekteydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle Avrasya ticaretinde faaliyet gösteren birçok tüzel kişilik kumpanya adı altında faaliyet göstermekteydi. Türkiye'de bilinen en ünlü kumpanya ise Levant Kumpanyası'dır.

29 E. Burke ve P. J. Marshall, *India: Madras and Bengal 1774–1785* (Oxford: Clarendon Press, 1981), s. 18.

30 A.g.e., s. 223–4.

külçe, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından Bengal'e veya Hindistan'ın herhangi bir yerine düzenli olarak ihraç edilmedi; (...) İngiliz gücü ve etkisi aracılığıyla Avrupa Pazarını tedarik etmenin yeni bir yolu icat edildi; Hindistan'ın kökten ve geri dönülmez bir şekilde mahvolmamasının kesinlikle imkânsız olduğu bir ticaret türü (eğer böyle adlandırılabilirse) [...]

Bengal gelirlerinin belirli bir kısmı, İngiltere'ye ihracat için mal satın alımında kullanılmak üzere uzun yıllar boyunca ayrı tutulmuştur. Bu tahsis edilen meblağa yatırım denir. Bu yatırımın büyüklüğü, şirketin ana hizmetlileri tarafından genel olarak hesaplanan tahmini bir değer olmuştur. Hindistan'ın yoksullaşmasının ana sebebi olarak düşünülebilecek bu meblağı genellikle zenginlik ve refahının bir ölçüsü olarak alınmıştır [...] Hindistan'dan yapılan bu ihracat, aynı zamanda, bu üretimlerde kullanılan ticaret sermayesinin sürekli olarak güçlendirildiği ve büyütüldüğü çift taraflı bir arzı ima ediyor gibiydi. Ama o ülkeye (Hindistan) yararlı bir ticaret değil de haraç ödemesi, bu sahte ve aldatıcı görünümü taşıyordu.

Burke, 1780'de sona eren dört yıl içinde yatırımın ortalama olarak bir milyon sterlin ve "genel olarak on iki yüz bin sterlin civarında" olduğunu tahmin etti. Avrupa'ya gönderilen, 'hiçbir memnuniyet yaratmayan' malların değeri buydu.³¹

Hindistan'dan İngiltere'ye yapılan servet transferi, parlamentonun resmi onayıyla kesintisiz bir biçimde devam etti. 1793'te, bir parlamento soruşturması, Hindistan'ın net toprak gelirleri için öncelikleri kesin olarak belirlemişti. Bu kaynaklar ilk olarak Hindistan'ın hem yerli hem de İngiliz kara ve deniz kuvvetlerinin inşa edilmesine, söz konusu kuvvetlerin masraflarına, kalelerin, garnizonların ve ambarların maliyetlerini karşılayabilmek için tahsis edilecekti. İkincisi şirketin faizlerine ve borç ödemelerine belli bir meblağın ayrılması gerekmekteydi. Üçüncü öncelik, her şirket tasfiyesinde sivil ve ticari kuruluşlar için ödeme yapılması amacıyla kullanılacaktı. Bu yükümlülükler yerine getirildikten sonra, Doğu Hindistan Şirketi Kalküta, Madras ve Bombay'a, "Şirketin bu bölgelerde yatırım yapmasında kullanıl-

31 A.g.e., s. 226. Burke bir notta, İngiltere'den Hindistan'a gönderilen ve yılda ortalama yüz bin sterlin olan malların satışının milyon sterlin rakamından düşülmesi gerektiğini söylemiştir.

mak üzere, her yıl en az bir *crore* [on milyon] güncel rupilik bir meblağ" tahsis edecekti.³² Son olarak Doğu Hindistan Şirketi, yıllık yatırımlarını, İngiltere ve Hindistan'daki borçlarını ödediği kadar arttırmakla yetkilendirilmişti. 1793 parlamento yönergesiyle, şirkete sömürge Hindistan'ın bölgesel gelirlerinden yatırım için her yıl on milyon güncel rupiyi (1 milyon sterlin) bir köşeye ayırması emredildi.

Yıllık yatırımın ağır maliyetlerinin Kalküta'da yarattığı zorluklar, bu dönemin genel valileri ve üst düzey yetkilileri tarafından da kabul edilmiştir. Örneğin, 12 Haziran 1789'da Doğu Hindistan Şirketi'ne yeni atanan Genel Vali Lord Wellesley, Kalküta'daki William Kalesi'ne varmasından kısa bir süre sonra Londra'ya ayrıntılı bir mali tutanak veya mektup gönderdi. Bu ikna edici özette, yönetim kuruluna karşı karşıya olduğu mali krizi anlattı. Sonraki mali yıl, 1798-99 için, Wellesley 2.1 milyon Sicca rupi (rupi başına 2 şilin 3 peni ile 2.4 milyon sterlin) tutarında bir bütçe açığı öngördü. Bu bütçe açığını kapatmaya yardımcı olmak için madeni para cinsinden 15 milyon Sicca rupiyi (1.7 milyon sterlin) Yönetim Kurulu'nun Hindistan'a HMS La Virginie gemisinde hemen göndermesini istedi. Açığın doğrudan nedeni, yıllık yatırımın maliyetiydi. Önceki iki mali yılda, 1797 ve 1798, malların maliyeti ve ticari masraflar birlikte 49.6 milyon güncel rupiye ulaşmıştı. Aynı dönemde Doğu Hindistan Şirketi Yönetim Kurulu tarafından düzenlenen ve Hint alıcıların rağbet gösterdiği tahvillerden ise Kalküta hazinesinin elde ettiği gelir yalnızca 11.3 milyon rupiydi. 1797 ve 1798 mali yıllarında, Hindistan'ın gelir fazlasından ve yatırım yapılabilmesi için mevcut Avrupa mallarının satışından yalnızca 17.8 milyon güncel rupi kazanılabılmıştı. Bu nedenle, sadece iki yıldaki bütçe açığının 20.5 milyon rupi (yaklaşık 2.3 milyon sterlin) olduğu tahmin edilmekteydi. 1799 mali yılı için önerilen yatırım, "Kanton'a vaat edilen ikmal malzemeleri de dahil olmak üzere tüm Hindistan mülklerimizde" toplam 24.1 milyon rupiydi. Ancak Hindistan'da toplanılan gelirler ve Avrupa mallarının satışından kazanılan meblağ, bu amaç için yalnızca 7.8 milyon güncel rupi sağlayabilirdi.

32 Great Britain, Parliament, House of Commons Sessional Papers, East Indies, 12 February 1793, Sheila Lambert'ta, (d.), House of Commons Sessional Papers of the eighteenth century, c. 91, Clause XXIII, s. 205.

Wellesley şunu gözlemledi: "Üç Başkanlığın³³ yıllık araçlarını şimdiye kadar aşan bir ölçekte, yatırım amaçlı bu yıllık talep, mevcut açığımızın başlıca nedenidir."³⁴ Ancak Wellesley bu talebin sona ermesini istemedi:³⁵

"Bu talep Hindistan'daki kaynaklarımız için ne kadar oranısız görünürse görünsün, Şirket'in ülke içindeki işlerine, Hint mülklerimizden en önemli çıkarlarına ve İngiliz İmparatorluğu'nun genel refahına yönelik genişlemiş bir yatırım ölçeğinden elde edilen büyük avantajlardan emin bir şekilde, şu anki miktarın azaltılmasını ne bekliyorum ne de arzuluyorum. Yatırım bir sonraki yılda herhangi azalmasının mümkün olamadığı veya olmaması gereken bir masraf olarak düşünüyorum. Bu mali sıkıntının diğer nedenleri, tüm bölgelerdeki hem sivil hem de askerî kuruluşlardaki son maliyet artışlarının yanı sıra 'Hindistan'daki çeşitli fetihlerimizin elde edilmesi ve sürdürülmesine ilişkin masraflardır. Ayrıca Manila'ya yapılan planlı sefer de bir başka maliyet kalemidir. Beklenenden daha düşük afyon satışları ve arazi gelirlerinde ağır gecikmeler gibi birkaç olağan gelirin tahsilinde yaşanan sıkıntılar maliyetleri arttırmıştır. Bir başka neden de 'yüksek faiz oranının ve anaparanın büyük bir bölümünün yıllık olarak ödenmesi için verilen taahhütlerin birikmiş baskısı maliyetleri arttıran ağır bir ilaveydi.'³⁶

İkinci noktada Wellesley, para kıtlığı ve olağanüstü yüksek faiz oranları nedeniyle Hindistan'da hem kamu hem de özel kredinin büyük zorluklar yaşadığını belirtmişti. Ayrıca, şirketin devlet tahvilleri, yıllık getirisi yüzde 8 civarındaki Bengal tahvillerinde yüzde 13,5'e ve yıllık getirisi yüzde 8 olan Madras tahvillerinde yüzde 20'ye varan ciddi bir iskonto oranıyla satılıyordu. Özel para piyasasının durumu göz önüne alındığında, nakit elde etmek için Londra piyasalarında tahvil arz etmenin mümkün

33 Editörün Notu: Genel valinin kullandığı "üç başkanlık" ifadesi Doğu Hindistan Şirketi'nin eyalet örgütlenmelerine işaret etmektedir. Genel vali, Hindistan'daki sömürgeler üzerindeki en yetkili görevlidir ve eyaletlerin her birinin kendi valileri/başkanları bulunmaktadır.

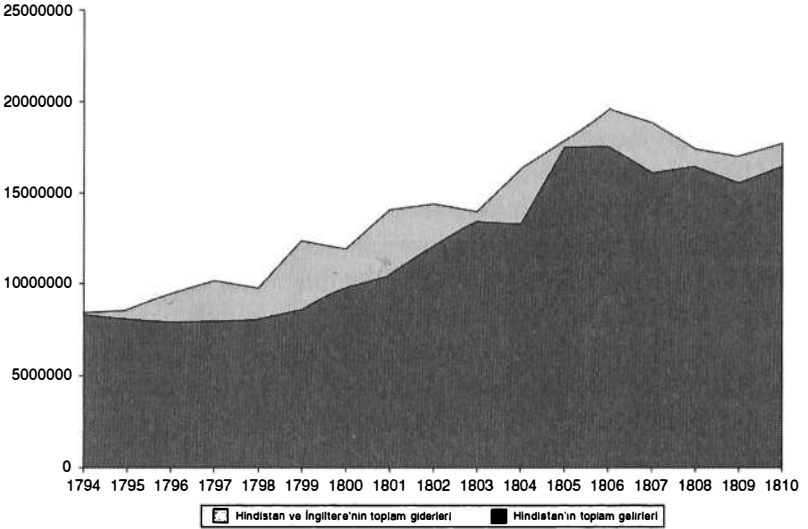
34 'Minute of the Governor General Lord Wellesley, dated 12th June 1798: exhibiting The Financial State of India, on his arrival in that Country', House of Commons, Sessional Papers, East India Affairs, s. 22. Ayrıca bkz. Banerjee, History of internal trade barriers in British India, s. 88-9.

35 'Minute of the Governor General Lord Wellesley, dated 12th June 1798', s. 22.

36 A.g.e., s. 24.

olacağını düşünmüyordu. 1797'deki her üç bölgenin toplam bütçe açığını 12.9 milyon güncel rupi olarak hesapladı. Bu nedenle, on yıllık bir kredi dönemiyle yıllık yüzde 10 faizli yeni bir açık uçlu tahvil serisi sunmasına izin verilmesini tavsiye etti. Yeni tahvillerin faizi yıllık bir biçimde Kalküta'da nakit olarak veya Londra'da bir sterlin (2 şilin 6 peni) için 8 Sicca rupilik uygun bir döviz kuru üzerinden on beş aylık tahvillerle ödenecekti. Benzer koşullar, on yıllık sürenin sona ermesi üzerine de geçerli olacaktı. Wellesley mektubunu bitirirken, tüm bölgelerin hem sivil hem de askerî harcamalarda en katı biçimde tasarruf tedbirlerini uygulamaya başlayacağına da söz verdi.

Şekil 17.14. Hindistan-İngiliz toplam giderlerine bağlı
Doğu Hindistan Şirketi'nin bütçe açıkları, 1794-1810

1793'ten sonra şirket, yıllık yatırımlarını gayretle sürdürdü. 1794 ile 1810 yılları arasında yatırımın ortalama yıllık maliyeti 1.4 milyon sterlindi. Yinelenen ağır harcamalar ve şirket tarafından Londra'da 'siyasi yükümlülükler' olarak belirlenen meblağlar, Hindistan bütçesini tüketti. Bu dönemde Hindistan'ın bölgesel gelirlerinin ülkedeki askerî ve diğer harcamaları karşıladığı görülmektedir. 1794 ile 1810 arasındaki on yedi mali yıl

boyunca -Hindistan'da yoğun bir askerî faaliyet zamanıydı- yıllık açıklar nispeten mütevazıydı. On yedi yılın yedisinde bütçe fazla verdi. Diğer yıllardaysa bütçe açık verdi. Dönem için toplam bütçe açığının yıllık ortalaması 56.000 sterlin şeklinde hesaplanmaktaydı. Dönemin sonuna gelindiğindeyse toplam bütçe açığı 960.000 sterline ulaşmıştır. Ancak yatırımın maliyetini (yani her yıl Londra'ya sevk edilecek Hint mallarının satın alma bedeli) ve şirket tarafından doğası gereği 'siyasi' olarak belirlenen tutarları eklersek, mali durum çarpıcı biçimde değişir. 1794-1810 dönemi için, bütçe açıkları yıllık ortalama 1.8 milyon sterlin ve toplam 30.5 milyon sterlindi (bkz. Şekil 17.14). İhtiyaç duyulan sermayenin sürekli bir biçimde borçlanma aracılığıyla temin edildiği görülmektedir. 1795 ile 1810 arasında Hindistan'daki şirket borcu 5.9 milyondan 25.9 milyon sterline yükseldi. Londra'daki şirket borcu aynı dönemde 2.0 milyon sterlinden 4.9 milyon sterline yükseldi. Söz konusu meblağlar, Doğu Hindistan Şirketi'nin borcunda toplamda 22.9 milyon sterlinlik bir artış anlamına gelmektedir.

Bu hesaplama yalnızca fikir vericidir ve kesin olmaktan uzaktır. Ancak Hindistan'ın İngiltere'ye yapılan sermaye transferlerindeki rolüne işaret etmektedir. Yalnızca Doğu Hindistan Şirketi'nin gelirlerinin ve İngiltere ve Asya'daki harcamalarının küresel bir hesaplama kesin olabilir. Böyle bir uygulama, Hindistan'a satılmak üzere gönderilen Avrupa mallarını ve bunların kârlarını; Hindistan'a gönderilen silahların ve stokların maliyetini; Kanton'daki Doğu Hindistan Şirketi'nin örgütlenmesi için yapılan ödemeleri; ticaretteki genel şirket kârlarını ve hissedarlara ödenen yıllık temettüleri hesaba katmak zorunda kalacaktı.

Javier Cuenca Esteban yakın zamanda Hindistan'ın Britanya'ya transferleri sorununu yeniden gündeme getirdi. Esteban, "1757'den bu yana Hint transferlerinden biriken krediler olmasaydı, İngiltere'nin Fransız savaşları sırasında kara savaşını finanse etmesi tehlikeye girebilirdi" şeklindeki ilgi çekici argümanı ortaya koymaktadır.³⁷ Esteban, Hindistan'dan İngiltere'ye 1757 ve 1815 arasında yapılan, Plassey Savaşı ve Waterloo Savaşı arasındaki dönemi kapsamaktadır, "tartışmalı asgari

37 J. C. Esteban, "The British balance of payments, 1772-1820: India transfers and war finance", *Economic History Review* 54 (2001), 56-8.

transferlerin" 30.2 milyon sterlinlik bir meblağ olduğunu dile getirmektedir. Bu miktar, Hindistan için telafi edici bir ithalatın bulunmadığı bir dönemde, ihraç edilen ürünlerin yaklaşık bir karşılığıdır. Esteban İngiltere'den Hindistan'a külçe olarak gönderilen 7.8 milyon sterlini düştükten sonra mal ihracatının 38 milyon sterlin şeklinde gerçekleştiğini düşünmektedir. Hindistan'dan yapılan sermaye transferleri olmasaydı, "İngiltere, 1772-1820'de, 1809'dan sonra görünüşte sürdürülemez seviyelere yükselen dış borçlanmaya ihtiyaç duyacaktı".³⁸ Her ne kadar Esteban'ın yaptığı değerlendirmeler İngiltere bakımından geçerli olsa da sermaye transferleri Hindistan'ı da derinden ilgilendirmekteydi. Hindistan'ın kamu borcu 1820'de 31.4 milyon sterlin seviyesindeydi.

Şirketin ticari ve siyasi faaliyetlerinin ayrılmasından sonra, Hindistan'ın bölgesel gelirlerine ilişkin yükümlülükleri takip etmek biraz daha kolaylaştı. Şirket hesapları, Britanya'da tahakkuk eden ve Hindistan gelirlerine yüklenebilen bölgesel giderler kategorisini ayırdı. Şirketin ticari faaliyetlerini ortadan kaldıran 1833 tüzük yenilemesinden sonra, 'anavatan giderleri' olarak adlandırılanları hesaplamak kolaylaştı- şirketin İngiltere'de harcadığı her şey Hindistan hazinesi için bir masraftı-. Tüm bu ücretlerin, Hindistan'dan yapılan servet transferini, bir gider veya haraç olarak mı temsil ettiği ya da hangilerinin verilen hizmetler için yapılan ödemeler şeklinde nitelendirilebileceğine yönelik sorular oldukça çetrefillidir. Bu bölümün gerçekten de cevap veremeyeceği sorulardır. Bununla birlikte, 1815 ve 1859 yılları arasında ülke giderlerinin Hint bütçeleri üzerindeki etkisi açıktır.

Hindistan bütçesinin açık vermediği birkaç yıl oldu. Tüm dönem için, bütçe açıkları kümülatif toplamda 76.9 milyon sterline veya yıllık ortalama 1.7 milyon sterline ulaştı. 1857 İsyanı'nın hemen ardından 1858-59 için 21.5 milyon sterlinlik birleşik açık, elbette bu sonucu çarpıtmaktadır. 1857 ile bitirsek bile, yıllık ortalama 1.3 milyon sterlin olan açıklar toplamda 53.8 milyon sterline ulaşmıştı. 1857'de İngiltere'deki 3.9 milyonluk ek bir tahvil borcuyla Hindistan'ın kamu borcu 55.7 milyon sterline vardı.

38 A.g.e., s. 67.

Bu uzun vadeli Doğu Hindistan Şirketi mali verileri, şirketin mali yaklaşımının çeşitli karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır: Birincisi, ülke içindeki ve Hindistan'daki karar vericiler, ticari yatırıma uygun (1833'e kadar) her yıl kullanılabilir bir gelir fazlası yaratmaya ve Doğu Hindistan Şirketi hisse senedi sahiplerine temettü paylarını ödemeye karardır. Bunu yapmak için, ele geçirdikleri her bölgedeki gelir taleplerini önceki Hint yönetimleri tarafından yapılan en yüksek değerlendirmelere eşitlemişlerdi. İkincisi, üretilen bu fazlalar, şirketin birleşik idari, askerî ve ticari giderlerini karşılamaya hiçbir zaman yeterli olmadı. Üçüncüsü, şirket, yükümlülüklerini yerine getirmek için Hindistan'da ve yurt içinde sürekli artan miktarlarda faiz ödemelerini gerektiren tahvilleri piyasalara sürdü. Dördüncüsü, yeni İngiliz rejimi için en önemli masraflar, Doğu Hindistan Şirketi'nin artan askerî maliyetleri ve aralıksız savaşlardı. Son olarak Şirket, bayındırlık faaliyetleri, kültürel koruma, hayır işleri veya eğitim için ihmal edilebilir düzeyde de olsa kaynak ayırmıştı. Doğu Hindistan Şirketi, sadece memur ve askerlerine son derece yüksek maaşlar verirken cömertliğini sergilemekteydi. Bunun dışında şirket, Hindistan'daki egemenliği boyunca tutumluluğundan ödün vermedi. Bu özellikler, başlangıcından 1859'daki çöküşüne kadar Doğu Hindistan Şirketi mali sistemi ne damgasını vurdu.

Sonuç

Babür İmparatorluğu'nun ve Doğu Hindistan Şirketi'nin toplam gelirleri kabaca uyumlu görünüyor. On yedinci yüzyılın sonlarında Babür İmparatorluğu, en geniş haliyle, o zamanlar alt kıtada yaşayan belki de 150 milyon insandan yaklaşık 255 milyon gümüş rupi veya kabaca 25.5 milyon sterlin gelir elde edebilmişti. Babür sultanları, bağlı prensler iktidarda kalsa da kalmasa da egemenlikleri boyunca önemli miktarda vergi veya haraç topladılar. 1857'de Doğu Hindistan Şirketi 33.3 milyon sterlinlik bir gelir elde etti. Doğu Hindistan Şirketi, doğrudan İngiliz yönetimi altındaki bölgelerde yaşayan 145 milyon kişiden vergi toplarken Hint prensler tarafından yönetilen 48 milyonluk bir nüfustan çok az vergi almıştı. Bununla birlikte, Babür veya İngiliz gelir yüklerinin toplum üzerindeki nisbi ağırlığı konu-

sunda bunun ötesinde herhangi bir sonuç çıkarmak gerçekten mümkün değildir.

Daha önce belirtildiği gibi, gelir tahsilatında, en açık şekilde her iki yönetimin de toprak vergisine olan bağımlılığı da dahil olmak üzere birçok süreklilik vardı. Arazi vergisinin devletin gelirleri içerisindeki toplam oranı İngiliz yönetiminde yüzde 70 seviyelerine gerilemişti. Doğu Hindistan Şirketi, damga ücretleri, afyon ve tuz tekelleri ve gümrük vergileri gibi bir dizi yeni gelir kaynağını mali sistemin bir parçası haline getirdi.

Harcamalarda ise bazı süreklilikler devam etse de önemli değişimler yaşandı. Her ne kadar askerî maliyetler Doğu Hindistan Şirketi için toplam maliyetlerin azalan bir kısmını teşkil etse de bunlar her iki rejim için de tek başına en büyük masraf kalemi olmayı sürdürdü. Babür Hanedanı'nın yönetimi altında, veliahtlar da dahil olmak üzere, en yüksek rütbeli birkaç yüz mansabdâr, ademimerkezi bir sistemde imparatorluk gelirlerinin büyük bir kısmını ele geçirmekteydi. Mansabdârların askerleri, hizmetçileri, zanaatkârları ve büyük hanelerinin diğer üyeleri için, sanat faaliyetlerini teşvik etmek için, çeşitli kamusal binaların (saraylar, su depoları, köprüler) inşaatları ve diğer hayır işleri için yaptıkları harcamalar ekonomiye geri dönmüştü. Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetimi altındayken Hindistan'dan elde edilen gelirlerin önemli bir kısmı, tasarruflar, havaaleler ve hizmetler için yapılan doğrudan devlet ödemeleri şeklinde Hindistan'dan Birleşik Krallığa aktı. Gördüğümüz gibi, Doğu Hindistan Şirketi'nin 1850'lerde altyapı yatırımlarına ve bayındırlık işlerine çok az miktarda sermaye ayırdığı söylenebilir. Ve gördüğümüz gibi, 1850'lere kadar Doğu Hindistan Şirketi yollara, sulamaya, pazarlara veya diğer bayındırlık işlerine çok az miktarda fon yatırdı.

1720 ve 1859 yılları arasında Hindistan kamu maliyesinde iki radikal gelişme meydana geldi. Birincisi, Doğu Hindistan Şirketi'nin her geçen yıl giderek artan miktarda borçlanmasıdır. Hiçbir Babür imparatoru, olağan veya olağanüstü harcamalar için borçlanmayı gerekli görmemiştir. En kötü zamanlarında bile Babür sultanları, likit rezervlerindeki altın, gümüş ve mücevher miktarının devletin harcamalarının üzerinde kalmasına dikkat etmişlerdir. Tek tük imparatorluk memurlarının sefer esnasında veya muson yağmurlarının sebep olduğu yıkımlardan sonra tahsilatlardaki açıkları kapatabilmek için genellikle Hint banker-

lerinden borç aldığı bilinmektedir. Ancak bu borçlar genellikle derhal geri ödenmiştir. Genel olarak, imparatorluk borcunu ödeyecek bir mali güce ve likit kaynaklara sahipti. Bu durum, Bengal'i ele geçirdiği ilk günlerden itibaren askerî ve ticari yatırımlarını borçlanmadan sürdüremeyen Doğu Hindistan Şirketi'yle keskin bir tezat oluştuyordu. Doğu Hindistan Şirketi, kredi almak için, belirli bir faiz oranına sahip sabit vadeli tahvil ve bonoların halka arz edilmesini benimsemişti. Bu borç senetleri hem Hintliler hem de İngilizler tarafından satın alınabilirdi. Kamunun Doğu Hindistan Şirketi'nin kurduğu rejimin geleceğine ve istikrarına duyduğu güven arttıkça, borçlanmanın itfa faizleri için talep edilen oranlar düşmüştür.

Kamu borcundaki artışın kamuoyuna sağlıklı bir şekilde duyurulabilmesi için yeni mali raporlara biçimleri uygulanmaya başlandı. Doğu Hindistan Şirketi'nin kullandığı çift taraflı muhasebe sistemi Babür İmparatorluğu'nun kayıt tutma yöntemlerinden daha üstün olabilirdi (Bu nokta hâlâ muğlaktır). Ancak asıl yenilik, İngiliz Parlamentosu'nun Doğu Hindistan Şirketi'nden talep ettiği ve her yıl gönderilen mali raporlardan kaynaklanmıştır. Bu raporlar daha sonra Avam Kamarası Oturum Belgelerinin yıllık basılı ciltlerinde yayınlanmıştır. Bu raporlar sayesinde, yatırımcılar ve dolayısıyla ilgilenen herkes Britanya'nın Hindistan'daki mali durumunu takip edebilmiştir. Daha önceki Babür sultanları, mutlakiyetçi monarşinin bir sonucu olarak, mali durumları konusunda oldukça ketumdular. Zaman zaman Babür tarihçileri veya yetkilileri imparatorluğun gelir ve giderlerini hesaplayabilmişlerdir. Ancak bu tahminlerin resmi uygulamaların bir sonucu olarak paylaşıldığını düşünmek hata olur. Kamuya açık yeni mali veriler hem Hindistan'da hem de İngiltere'de siyaset ve maliye hakkında sık sık canlı tartışmaların yapılmasına olanak sağladı.

Babür İmparatorluğu, tüm karmaşıklığına rağmen, erken modern bir devletti; İngiliz-Hint imparatorluğu, giderek artan karmaşıklıkta modern bir devletti. Sömürge döneminin sonunda gelişen Britanya Hindistanı'nın mali sistemi, Babür İmparatorluğu'nunkinden çok daha açık ve kusursuz bir yönetim aracıydı.

Son Söz: Venedik'in Yükselişinden Afyon Savaşı'na Kadar Ekonomik Açıdan Etkin Avrasya Devletlerinin Oluşumu İçin Mali Temeller ve Bağlamlar Üzerine Yorumlar

Patrick K. O'Brien

Tarihsel olarak, etkili devletlerde dikkate değer yöntem bağlı yörüngeler etrafında gelişti ve sonunda vatandaşlarının çoğunluğu için güvenlikle yüksek yaşam standartları sağlayan başarılı ekonomileri yönetmek için ortaya çıktı. Venedik'in yükselişini izleyen (genelde altın çağında örnek bir vergi devleti olarak kabul edilmektedir) yüzyıllar boyunca, onların temel kaygıları hiçbir zaman ekonomik olmadı. Mülkiyet haklarının korunması, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, piyasaların eşgüdümü ve genişletilmesi, rekabetin veya yeniliğin teşvik edilmesi için Smithçi iktisadi uygulamalara rutin bir biçimde dahil olmadılar. Çoğu, tamamen sınırlı kaynaklarını doğrudan veya dolaylı olarak tarımsal, endüstriyel ve sosyal genel giderlerin karşılanmasına ve insan sermayesinin yaratılmasına yönelik yatırımlara adadı. Bunun yerine, bu dönemin belgelerinde, ezici bir şekilde hayatta kalma ve kuruluşlarıyla meşgul oldukları ortaya çıktı. Güç, savunmasız sınırlar boyunca istilaları kontrol altına almak veya başlatmak için; aristokratların, savaş ağalarının, göçebelerin, oligarşilerin, piskoposların, asi halkın ve imparatorlukların geçirgen sınırları içinde yer alan otorite için diğer rakiplerin, krallıkların, cumhuriyetlerin ve şehirlerin nüfus ve kaynaklar üzerindeki egemenliğe yönelik tehditlerini bastırmak adına, birkaç yüzyıldır uygulanan şiddet

sırasında, neredeyse her zaman ve her yerde üstün geldi. Hane-
dan sürekliliği, toprak güvenliği ve büyümesi, sınırlar içerisinde
meşru baskı aygıtını elinde bulundurma,¹ eyaletlerin, şehirlerin,
bölgelerin ve hinterlandın bütünleşmesinin yanı sıra çeşitli etnik,
dinî ve seçkin sosyal grupların yasalara tâbi kılınması için ulusal
veya imparatorluk politikalarına uyumu, egemen bir otorite kay-
nağı tarafından karara bağlanması ve uygulanması devletlerin
temel hedefleri olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Dolayısıyla, politik ve jeopolitik tarihteki muazzam ve kar-
maşık literatüre yakından bakan iktisatçıların açığa çıkardığı
mühim nokta şudur: ancak modern öncesi devletler fetihlerle
daha az meşgul olduklarında, isyanlardan kaçınabildiklerinde
ve vergileri değerlendirmek ve toplamak için gerekli veriyi tut-
mak, idari kapasiteleri inşa etmek için (ve dolayısıyla gelirlerinin
veya varlıklarının teminatı için, borç için) yeterince verimli ol-
duklarında, ekonomik büyümenin desteklenmesi için fiziksel ve
beşeri kurumların kurulmasına ve vergilerin teşekkülüne daha
fazla dikkat ve kaynak ayırmaya başlayabilirler mi? Avrasya ge-
nelinde imparatorlukları, krallıkları ve cumhuriyetleri yöneten-
ler, her ikisi de seçkinlerin açgözlülüğünü tatmin eden ekonomik
kalkınma politikalarını uygulamak için merkezi ve etkili gücün
türünü ve derecesini koruyabilmek adına gelirleri ne zaman, na-
sıl, nerede ve neden elde etti? Modern zamanlarda, güvenlik ve
istikrar gelir için ön koşul olmakla birlikte tüm vatandaşlarının
yükselen yaşam standartlarına yönelik talepleri, Avrasya'nın do-
ğusundaki ve batısındaki karşılaştırmalı ekonomi politiğin tarihi
üzerindeki araştırma programlarını teşvik etmek için tasarlan-
mış bu kitapta yazan tüm yazarların temel kaygısıdır.

Ayrıca, tüm yazarlar, iyi finanse edilen vergi devletlerinin,
devlet oluşumuna ilişkin çok sayıda ve çeşitli vakalara ilişkin
tarihsel araştırmalarda, bazı toplumların diğerlerinden önce
iktisadi büyümeye elverişli kurumları kurmaları ve sürdürme-
leri için bir ön koşul olduğunu varsaymaktadır. Çeşitli Avrasya
imparatorlukları, monarşileri ve oligarşileri tarafından etkin
mali ve finansal sistemler inşa etmeye çabalarken izledikleri
çok farklı stratejileri ele aldılar. MÖ 500'den yirminci yüzyıla
kadar, gelişen küresel ekonominin farklı bölümleri arasındaki
üretkenlik ve yaşam standartlarının arkasındaki politik ekono-

1 Editörün Notu: Bu ifadeyle Max Weber'in meşhur "meşru şiddet tekeli"ni elin-
de buluduran tek aygıt olarak devlet" söylemine gönderme yapılmaktadır.

minin tabiatı ve önemi hakkında farklı eğilimleri ortaya koymaya çabaladılar.

Etkili devletler, amaca yönelik çalışmalar için yeterli mali ve finansal kapasiteye sahip devletler olduğundan, kaynaklar üzerinde yeterli kontrol olmaksızın, merkezi hükümetler, dış güvenlik ve iç düzen gibi temel kamu mallarını sağlamak için tedarik sorunuyla daha az uğraşmak zorunda kalacaklardır. Ayrıca, yeterli maddi kaynağı olmayan devletler, değişim için yasal ve kurumsal çerçevelerin inşası, piyasaların koordinasyonu; yenilik ve fiziksel ve beşeri sermaye oluşumu için sorumlulukları özel teşebbüse veya daha düşük olasılıkla alt mevkillerde ve görünürde bağımlı hükümet yetkililerine, merkezileşmeyle ilişkili ölçek ve kapsam ekonomilerini² gerçekleştirmek için sorumluluklarını bırakabilirler. Modern liberal politik ekonomi, sorumlulukların özel teşebbüse ve yerel yönetimlere devredilmesinin her zaman takip edilmesi gereken daha ucuz ve verimli bir strateji olduğunu savunmuştur. Ancak bu görüş, siyasi istikrarın, iyi düzenin ve jeopolitik çatışmanın yönetilebilir düzeylerde sürdürülebildiği bir çağdan kalmadır. 1815'ten önce, tarihsel kayıtlarda yer alan çok az şey, laissez-faire anlayışına göre hareket eden, sınırlı ve dejenere olmuş merkezi yönetim seviyelerinin, ekonomik büyüme oranlarını arttırmış olabileceğini iddia eder.

Hâkim Orta Çağ ve erken modern dönemde, uluslararası jeopolitik şiddet, fetih, emperyalizm ve merkantilizm düzeninde, imparatorlukların, krallıkların ve cumhuriyetlerin sınırları içinde ve ötesinde yer alan ve bölünmüş egemenliklerle işaretlenmiş üretim ve mübadelenin korunması için zayıf şekilde uygulanan yasalar ve kuralların, iyi ve tutarlı bir şekilde finanse edilen merkezi devletlerin oluşumunun (bu yüzyılları inceleyen çoğu tarihçinin görüşüne göre), fiziki ve beşeri sermaye birikiminde

2 Editörün Notu: Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi iktisat biliminde özellikle üretimle ilgili kullanılan terimlerdir. Ölçek ekonomisi, herhangi bir ürünün ya da üretimin geniş çaplı üretilmesi durumunda maliyetlerinde meydana gelen değişimdir. Eğer birim başına maliyetin düştüğü gözlemleniyorsa pozitif ölçek ekonomilerinden bahsedilebilir. Günümüzde ölçek ekonomisi ile kalkınma veya iktisadi büyüme eğilimleri arasında bir paralellik olduğu ileri sürülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Erhan Yıldıırım, "Ekonomik Yapı ve Ölçek Ekonomileri", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 3, 1995, ss. 65-82. Kapsam ekonomisiyse belli yetkinliklere yapılan yüksek meblağlı yatırımlarla farklı iş kollarında başarılı olma durumunu anlatmaktadır.

ticaretten yerli ve yabancı yatırımlardan daha fazla kazanç sağlamanın yanı sıra yararlı ve güvenilir bilginin üretimi ve yayılmasının önkoşulları olmaya devam etmektedir. Tüm kusurlarıyla, saldırganlıklarıyla, yağma eğilimleriyle ve uzun vadeli büyümeyi teşvik eden özel olarak desteklenen kurumların yararına kayıtsızlıklarıyla asgari düzeyde dış güvenlik sağlamak için gerekli mali ve finansal kapasitelere sahip merkezi devletlerin teşekkülü ve gelişmesini sürdürmesi için iç istikrar, mülkiyet haklarının korunması, piyasaların entegrasyonu ve koordinasyonu gerekli olmaya devam etti. Kısa ve genel olarak, bu kitapta temsil edilen Avrasya devletleri tarafından mali ve finansal sistemlerin inşası ve sürdürülmesinin arkasındaki jeopolitik, politik, coğrafi, ekonomik, örgütsel, teknolojik, kültürel ve diğer koşulların ayrıntılandırılması ve analizi için mevcut ve bilinen iddiadır.

Devlet oluşumu, uzun vadeli büyüme sürecinin bir parçası ve yüküydü. Devlet teşekkülü aynı zamanda, Doğu ve Batı ekonomileri arasındaki ayrışmayı açıklamak için tasarlanan anlatılarda önemli bir bölüm ve muhtemelen herhangi bir ülkede gözlemlenen liderler, takipçiler ve çakışmanın modern sanayileşmenin küresel tarihindeki kilit faktörü olabilir.

Tarihçiler, genel bir devlet oluşumu teorisini öne sürmedikleri için, diyelim ki 1492'den bu yana- bu ülkelerin ara bağlantılarının daha güçlü, daha düzenli, giderek daha rekabetçi ve sıklıkla şiddetli hale geldiği bir dönem- Avrasya devletlerinin harcamaları için mevcut olan gelir miktarlarındaki (toprak geliri, vergiler, krediler ve borçlar) uzun vadeli eğilimleri ve döngüleri tablolamak, düzeltmek, grafiklerini hazırlamak ve karşılaştırmak için gerekli veri tabanını henüz oluşturamamaları talihsiz bir durumdur. Belirli zaman dilimleri ve bazı yönetim biçimleri için gerçekçi istatistikler basılmıştır. Bazı Avrupa devletleri ve Avrasya imparatorlukları tarafından vergi, kredi ve borç olarak alınan toplam gelirlerdeki seviyeler, döngüler ve eğilimler hakkındaki tahminler doğrulanabilir, yanlışlanabilir veya düzeltilebilirler. Bazen devletler tarafından vergi olarak tahsis edilen veya kendi topraklarından kira olarak alınan gelirler, ulusal gelirlerin bir payı olarak ifade edilebilir. Ancak ne yazık ki bu durum, Çin, Babür İmparatorluğu ve Habsburg veya Osmanlı hâkimiyetleri için toplam imparatorluk gelirleri adına oldukça nadirdir. Nüfuslara göre bölünerek, devletlerin kamu mallarını sağlaması ve/veya yöneticilerin hiçbir fayda sağlamayan mal ve hizmetler üzerindeki "savurgan" harcamaları için mevcut kaynak seviyelerinde zaman içinde ve ül-

keler arasında değişiklik göstergeleri temin edildi. Bu tür veriler, üzerinde egemenlik iddiasında bulundukları ekonomilerin uzun vadeli büyümesi veya nüfusların sosyal refahı için muhtemelen olumlu olarak kabul edilebilecek harcamaları da içerebilir.

Kısacası, Avrasya'nın imparatorlukları, monarşileri, cumhuriyetleri ve diğer yönetim biçimleri arasındaki karşılaştırmalar, gelirleri tahıl miktarı, gümüş veya çalışma saatleri dahil olmak üzere gerçek eşdeğerlere dönüştürülerek kolaylaştırılabilir. Bu tür bir "merkantilist aritmetik", sergilemek ve düşünmek için tamamen buluşsal olacaktır ve devletlerin teşekkülü için mali rejimlerin evrimindeki tezatları tartışılmasını kolaylaştıracaktır. Geçerli bir veri tabanına ilişkin istatistiksel kanıtların mevcut olmadığı veya bulunma ihtimalinin düşük olduğu göz önüne alındığında, bu kitapta yayınlanan makalelerle ilgili son sözüm ikinci en iyi çözüme dayanmalıdır. Dolaylı olarak dağınık verilere atıfta bulunacağım ancak yeterince maddi kaynak sağlamış Avrasya devletlerinin uzun vadeli oluşumuna yönelik gelişmelerdeki karşıtlıkların tarihlerine odaklanacağım. Bu devletlerden herhangi birinin düzenli olarak gelir elde edebileceği şeyler üzerindeki nihai sınırlamalar, toprak, doğal kaynaklar ve sermaye stokları, imparatorlukların, krallıkların ve uygun vergiler için egemen haklar talep eden cumhuriyetlerin sınırları içinde bulunan iş gücü tarafından üretilen toplam çıktılar olarak verildi. Ayrıca, potansiyel olarak vergilendirilebilir emtiaları, ithal edilen likit varlıkları ve bölgelerden sağlanan net getirileri de ekleyeceğim. Bu tür gelirler, uyruklarından ya da diğer ülkelerin vatandaşlarından ve hükümetlerinden borç almayı başardıkları kaynaklarla desteklendi. Devletlerin vergilendirme için egemenlik ve mülkiyet hakları talep ettiği imparatorluk, ulusal veya şehir ekonomilerinin toplam boyutu ne kadar genişse, vergilendirme amaçları için mevcut olan *ceteris paribus*³ temeller ve devletleri savunmak ve yönetmek üzere gerekli borçları sağlamak için *mutatis mutandis*⁴ potansiyel güvenlik o kadar büyük olur.

'Giriş'imizin gözlemlediği gibi, ithalat ve yeniden ihracatın herhangi bir ekonominin önemli bileşenleri haline gelmesinden önce, potansiyel mali tabanı, başlangıçta devletin kendi alanının

3 Editörün Notu: *Ceteris paribus* Latince "diğer tüm unsurlar sabitken" anlamına gelen bir terimdir.

4 Editörün Notu: *Mutatis mutandis* Latince "durumun icabına göre, aşağı yukarı" anlamlarına gelen bir terimdir.

büyüklüğü ve üretkenliği tarafından sınırlandırılmıştı. Bu durum da iç ekonominin vergilendirmeye uygun genel ölçeği, yapısı ve üretkenliği ile düşmüştü. Ayrıca, devletler tarafından tahsis edilen vergi gelirlerinin seviyeleri, imparatorların, hükümdarların veya oligarşilerin artan vergi taleplerine uyulmasını güvence altına alma yetkileri, düzenli ve istikrarlı değerlendirme ve vergi tahsilatı için kendilerine sunulan idari sistemin yanı sıra araçlar tarafından ciddi şekilde sınırlanabilirdi.

Bir yerel ekonominin büyüklüğü, yapısal özellikleri ve verimliliği tarafından dayatılan sınırlamalar, teorik olarak üretimi arttırmak, üretkenliği arttırmak ve vergilendirilebilir ithalatı arttırmak için tasarlanmış politikalar aracılığıyla güçlükle aşılabildi. Alternatif olarak, devletler rakip devletlerin topraklarının ve varlıklarının fethine ve kamulaştırılmasına/el koymasına⁵ yönelebilirdi. Bununla birlikte, vergilendirme amacıyla savaşa ve fetihlere başvurmak maliyetli ve riskli stratejilerdi. Bu kitapta yayınlanan bölümler ve diğer vaka incelemeleri, modern öncesi devletlerin merkezi kontrol altındaki gelirleri değerlendirmek, toplamak ve yoğunlaştırmak (ve dolayısıyla borçlanmayı desteklemek) için mevcut kapasitelerin her yerde yönetimler içindeki güç dengeleri tarafından; açık direnişle, yaygın kaçınmayla, ekonomik bilgi eksikliğiyle, yağmacılıktan elde edilen ters-üretken ve kısa vadeli kazanımlara başvurarak ve belki de her şeyden önce, sözde ikincil siyasi otoriteler olan bürokratların veya vergilerin değerlendirilmesi, tahsili ve merkezi hükümetlerin kasasına aktarılması için istihdam edilen imtiyazlı firmalardan az çok ciddi biçimde kısıtlandığını ortaya koymaktadır. Tüm modern öncesi mali sistemlerin kurulması zor ve sürdürülmesi masraflı örgütlenmeler olduğu söylenebilir.

Her devlet, kendi tarihsel, coğrafi, jeopolitik ve politik durumuna bağlı olarak gelirlerini arttırmanın yanı sıra her bir vergi tabanının altında yatan ekonomilerin ölçeği ve yapısının sağladığı gelişen fırsatlara bağlı olarak benzersiz zorluklar yaşadı. Bununla birlikte, tüm Avrasya devletleri, yönetim için daha merkezi

5 Editörün Notu: Bu cümlede kullanılan kamulaştırma ifadesiyle günümüzdeki idari ve hukuki bir teknik terim olan kamulaştırmanın karıştırılması gerekmektedir. Yasalar tarafından belirlenmiş bir usul çerçevesinde kamulaştırmanın yapılması, bireylerin mağdur edilmemesi yaklaşık iki yüz yıllık geçmişi olan bir uygulamadır. Bu çerçevede kamulaştırma, yeni fethedilen toprakların devletin arazisi haline getirilmesi demektir. Fetihlerin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

ve daha iyi finanse edilen mali-finansal yapıların inşasına yönelik tedbirler alırken bir dizi karşılaştırılabilir kısıtlamayla yüzleşmek zorunda kaldılar. Aslında moderne mali örgütlenmelerin teşekkülü esnasında ön görülebilir bir yöntem izleyen devletlerin karşısına çıkan bu kısıtlamalar kabul ettikleri, kaçındıkları, çözdükleri veya dönüştürmekte başarısız oldukları unsurlardı. Karşılaştırmalı tarih için fırsatlar ve mali tarihteki herhangi bir örnek olay dizisi belli bir temele sahip genellemelerin yapılmasını sağlayan, bu yaygın mali ve finansal sorunlar ve başarılı veya başarısız çözümlere sahip deneyimlerin ta kendisidir. Karşılaştırmalı tarihteki tüm bu tür anlatılar, başlangıç koşulları sorunuyla karşı karşıyadır (veya bundan kaçınır). Bu iş birlikçi akademik girişim için yazarlar, belirli bir yönetim biçimi için alakalı ve ilginç buldukları kronolojileri belirlediler. Yine de, seçimleri 1500'den sonraki yüzyıllarda genel ve öngörülebilir bir kümelenme ve Avrasya tarihinde bir "İmparatorluk Meridyeni 1783-1815" in yalnızca bir son noktayı işaret etmediğinin kabulünü sağladı. Ama aynı zamanda devletlerin geleneksel (feodal), mali ve finansal sistemlerini düzenleme ve yeniden inşa etme yönündeki jeopolitik ve iç baskıların yoğunlaştığı ve yüzyıl boyunca Birinci Dünya Savaşı'na (1914-18) kadar neredeyse her yerde devam ettiği devlet teşekkülü tarihinde bir konjonktür sağladı. Bu nedenle, 1492'den sonra yaklaşık dört yüzyıl boyunca, her yerde hazır ve nazır süreç, savaştan savaşa, krizden krize ilerlerken-mali ve finansal kurumların kurulmasına, reformuna ve yeniden inşasına dikkat çekildi. Ancak bazı yazarlar analizlerine bu tarihten çok önce başlamayı tercih ettiler. Deng'in Çin hakkındaki bölümü bize Avrasya vergilendirme tarihinin bin yıllara dayandığını hatırlatıyor. Portekiz, Habsburg İspanya, İtalyan devletleri, Osmanlı hâkimiyetleri ve Babür Hindistanı hakkındaki bölümler, imparatorlukların, krallıkların ve cumhuriyetlerin mali ve finansal sistemlerinin neden on yedinci yüzyıldan çok önce durağanlığa sürüklendiğini göstermektedir (Mata, Bölüm 9, Comín ve Yun, Bölüm 10, Pezzolo, Bölüm 11, Pamuk, Bölüm 13 ve Richards, Bölüm 17).

Diğer yönetimler (Hollanda, İngiltere, Prusya, Rusya) için siyasi ve jeopolitik koşullar hayatta kalmak, istikrar, bölgesel ve deniz aşırı genişlemeye yönelik kamu mallarını finanse etmek adına duydukları ihtiyacın başka sonuçları olmuştur. Bu ihtiyaç, artan vergi, borç ve kredi seviyeleri ile kurumsal gelişmeleri, fiziksel ve beşeri sermaye oluşumunu, inovasyonu ve son beş yüz yılda Avrasya'da gözlemlenen uzun vadeli ekonomik

ilerlemenin arkasındaki kültürel yeniden düzenlemeyi desteklemek için gereken mali merkezileşme türleri ve derecelerine izin verdi. Açıkça, nüfus, vergilendirilebilir zenginlik ve toplam ürün açısından ölçülen bu kitapta yer alan yönetim biçimlerinin büyüklüğü, doğudaki geniş Ming-Qing İmparatorluğu'ndan uzak batıda Avrasya'nın ucunda bulunan küçük Portekiz Krallığı'na kadar, tüm yol boyunca değişiyordu (Mata, Bölüm 9, Deng, Bölüm 14). 1492'de Amerika'nın yeniden keşfi ve Avrupa çevresinde, Atlantik boyunca ve Batı ile Asya arasında deniz taşımacılığı yoluyla bağların genişlemesi ve derinleştirilmesiyle bağlantılı dünya tarihindeki ünlü konjonktürün ardından gelen yüzyıllar boyunca, vergi gelirleri ve borçlar, üzerinde mali haklar talep ettikleri toprakların, doğal kaynakların, nüfusların ve uluslararası ticaretin büyüklüğüyle birlikte arttı veya azaldı. Böylece, geniş vergi marjları, toprakların fethiyle, nüfusların boyun eğdirilmesiyle, mal ve hizmetlerin uluslararası ticaretteki artan veya azalan paylarının devletlerin mali ağırlarına düşmesiyle genişledi ve/veya daraldı. Örneğin, 1453'te Avrupa anakarasından uzaklaştırılmasından sonra,⁶ İngiliz devletinin mali potansiyeli çöktü. Ancak daha sonra üç doğrusal çizgi boyunca 1914'e kadar genişledi (Daunton, Bölüm 5). 1815'in bakış açısından, Kuzey Amerika'daki on üç koloninin kaybıyla kesintiye uğrayan bu eğilim müstesna görünmektedir. İki vergi devleti neredeyse ortadan kaybolmuştur. İlki, Papalık topraklarının vergilendirilebilir kapasitesinin çoğunun on dokuzuncu yüzyılda İtalya Krallığı'na katıldığı zamandır. İkincisi, Hindistan'daki Babür İmparatorluğu'nun mali temeli İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından ele geçirildiği ve 1756 ile 1808 yılları arasında Birleşik Krallık hükümetinin kontrolüne geçtiği zamandır. Güney Hollanda eyaleti ancak 1830'da özerk bir vergi devleti (Belçika) olarak ortaya çıktı. Örnekteki diğer devletler, uygun vergilendirme potansiyellerinde genişleme ve düşüş döngüleri yaşadılar. Bu döngüler, savaş-taki ve diğer devletlerle merkantilist rekabetteki jeopolitik talihleri veya talihsizlikleriyle yakından ilişkilidir. Örneğin, Venedik (Kolomb Amerika'yı yeniden keşfettiğinde muhtemelen dünya-

6 Editörün Notu: Yazar, Fransa ile İngiltere arasında 1337-1453 yıllarında devam eden ve İngiltere'nin günümüzde Fransa'nın sınırları içerisinde kalan çoğu toprağını kaybetmesiyle neticelenen savaflara atıfta bulunmaktadır. Yüzyıl Savaşları, 1453'te Fransız kuvvetlerinin galibiyetiyle sona ermiştir. Savaşın sonunda İngiltere'nin kıta Avrupa'sında Calais haricindeki tüm toprakları Fransa'nın eline geçmiştir.

daki en etkili mali ve finansal devletti) deniz üslerini Osmanlı İmparatorluğu'na ve Doğu-Batı ticaretinde hâkim konumunu bir dizi deniz rakibine kaptırdı: Portekiz, Hollanda ve İngiltere (Pezzolo, Bölüm 11). Buna karşılık, Portekiz ve Hollanda nihayetinde kıtalararası ticarette kısa ömürlü önceliklerini İngiltere'ye devretti (Fritschy, Hart ve Horlings, Bölüm 2, Mata, Bölüm 9).

İstisnasız ancak tamamen farklı derecelerde ve tarihlerde farklı zamanlarda, on yedi devletin tümü, vergilendirme amaçları için potansiyel olarak sömürülebilecek vergi tabanlarının kapsamını ve ölçeğini genişletti. Bunu anlaşıma ve birleşme yoluyla, zorlama, fetih, ilhak ve sömürgeleştirme yoluyla yaptılar. Devlet oluşumunun yüzyıllar boyunca devam eden bu jeopolitik sürecindeki inişler ve çıkışlar, kazanımlar ve kayıpların yanı sıra özerk yönetimlerin yok oluşu, cumhuriyetlerin, krallıkların ve imparatorlukların siyasi tarihlerinde ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bu durum en yalın haliyle Avrasya'yı kapsayacak şekilde oluşturulmuş tarihî haritalara referansla kavranabilir.

Devletleri birleştirme anlaşmaları normalde çekinceleri, istisnaları, vergi muafiyetlerini ve ayrıca Avusturya ve İspanyol imparatorluklarının Avrupa eyaletleri için (Pieper, Bölüm 7 ve Comín ve Yun, Bölüm 10), Hollanda'nın Birleşik Eyaletleri (Fritschy, Hart ve Horlings, Bölüm 2), merkezi bir Fransız monarşisi altında yapılan seçim ödemeleri (Bonney, Bölüm 4), Almanya için Kutsal Roma İmparatorluğu'na dahil edilmek üzere kaydolun şehirler ve prenslikler (North, Bölüm 6) ve Venedik Cumhuriyeti'ne veya Papalık hâkimiyetlerine dahil olan bağımsız İtalyan kasabaları için (Pezzolo, Bölüm 11, Piola Caselli, Bölüm 12) orijinal mali anayasalarında örneklediği gibi gelecekteki değişikliklere yönelik süreçleri içermektedir. Hanedan evliliklerinden ve/veya diplomatik anlaşmalardan doğan mali rejimlerin aksine, fethedilen topraklara ve savaş, isyan, yağma ve haraç sonrasında ilhak edilen şehirlere uygulanan vergiler, genellikle fethedilen devletlerin toplumlarını ve ekonomilerini yalnızca maddi olarak daha kötü hale getirmekle kalmadı, ne var ki yeni bir imparatorun, hükümdarın, prensin, büyük dükün veya şehir oligarşisinin egemenliğine tâbi olma ayrıcalığına gerçek sakinlerinden daha fazlasını ödeyerek, "sömürgeleştirilmiş" nüfuslarını ikinci sınıf tebaa konumlarına indirdiler. Devletleri desteklemek için eyaletler ve şehirlerden talep edilen doğrudan vergilerin payları gelir ve servet üzerinden gerçek statülere ve bir imparatorluğa, krallığa veya cumhuriyete giriş tarzlarına bağlı olarak toplanırken, vergilendirme amaçlarına yönelik

muamelenin eşitsizliği, kurallar ve sözleşmelerle sağlamlaştırıldı (Bonney, Bölüm 4, North, Bölüm 6, Pieper, Bölüm 7, Gatrell, Bölüm 8, Comín and Yun, Bölüm 10, Pezzolo, Bölüm 11).

Bununla birlikte, niyet bakımından cezalandırıcı olarak kabul edilen vergilendirmeye yönelik uzun süreli ve ısrarlı taleplerin, direnişi kıskırtması, zorlamanın maliyetlerini ve istikrarsızlık risklerini arttırması muhtemeldi. Zaman içinde çoğu devlet, bir hane-danlığa sadakati güvence altına almak ve ortak bir siyasi kimlik duygusunu geliştirmek için ihtiyatlı bir şekilde genel bir vergi-lendirme düzenine geçme girişiminde bulundu. Daha yüksek ve düzenli gelir akışlarına yönelik taleplerine uygulanabilir düzeyde uyum sağlamaya çalıştılar. Bir kez ilhak edildikten sonra, bölgeler ve toplumlar yavaş yavaş birçok uluslu imparatorluğun, birleşik krallığın veya federe cumhuriyetin asli parçaları haline geldi. Bun-dan sonra, bir imparatorluk, krallık veya cumhuriyet için merkezi hükümeti desteklemek adına gerekli olan bölge veya eyalet bazın-da muayyen toplam gelir kotalarını belirlemek üzere tasarlanan mali politikalar, her yerde siyasi müzakere konuları haline geldi. Devletler vergiye karşı direnci en aza indirmeye ve kontrolleri altındaki net gelir akışını en üst düzeye çıkarmaya çalıştılar. Za-manla, verilerde gözlemlenen bölgesel eşitsizliklerin kaynakları ve merkezi gelir taleplerine karşı ısrarlı direnişin tarihsel kanıtları, saray ve yerel iktidar seçkinleri arasındaki siyasi güç dengeleriyle ve 1914 öncesi Avrasya imparatorluklarının konfedere cumhuri-yetleri, krallıkları ve toprakları oluşturan eyaletlerin, şehirlerin ve mülklerin giderek daha uzak kaynakları yerine, vergi tahsis et-mek için yerel ekonomiler ve örgütsel kapasitelerinden sorumlu merkezi yöneticiler ve daha düşük mevkideki görevlilerin elinde bulunan asimetrik bilgilerle çok daha fazla ilgiliydi.

Her ne kadar toprak alanları, erişilebilir doğal kaynaklar, nüfus büyüklükleri ve dış ticaret değerleri, devletler tarafından elde edilebilecek potansiyel gelir düzeylerine sınırlar koysa da, bu sınırlar o zamanlar pek çok imparator, hükümdar ve danış-manlarının ya da modern çağın zannettiği veya iktisatçıların var-saymış olabileceği gibi önceden belirlenmiş değildi. Daha küçük yönetim birimlerine sahip devletler, geniş vergi tabanlara sınırlı erişimlerini, denizasıırı ticaretle daha yoğun bir şekilde meşgul olarak, genellikle yerel gelirlerden ve üretimden daha kolay ver-gilendirilen bir ekonomik faaliyetle açıkça telafi ettiler (Fritschy, Hart ve Horlings, Bölüm 2, Daunton, Bölüm 5, Mata, Bölüm 9, Pezzolo, Bölüm 11). Böylece, Avrupa'nın doğusundaki ve Batı,

Güney ve Doğu Asya'daki geniş tarım imparatorluklarının uyrukları, daha küçük ve görünüşte daha savunmasız rakiplerine göre, kişi başına daha düşük bir vergi yüküne sahiptiler.⁷ Ancak ikincisi, şehirlerdeki yerli üretimin yoğunlaşmasını teşvik ederek ve üretimi ihracata ve ölçeğe göre artan getiri sağlayan iş kollarında yoğunlaştırarak, merkantilist yollarla ekonomik ve jeopolitik dezavantajlarını telafi etti. İhracat, vergilendirilebilir ithalatı teşvik etti ve tarifeler, firmaların vergileri alt etmesini sağladı. İkincisi, onların hükümdarları ve yönetici seçkinleri, gelirleri savunma, merkezi yönetim gibi kamu mallarına yapılan harcamalara tahsis ederek, kişi başına düşen yüksek vergi taleplerine uyumu teşvik eden anayasalara sahip mali rejimler inşa ettiler. Bu sayede, vergi mükelleflerinin her şeyden önce mülklerinin, statülerinin ve ayrıcalıklarının korunması için gerekli ve yararlı görülen mülkiyetin korunmasına ve piyasaların ve diğer maliyetli kamu mallarının koordinasyonuna yönelik kurumların inşasına, yasal çerçevelerin oluşturulmasına, merkezi idare ve savunma gibi kamu mallarıyla diğer maliyetli kamu malları üzerindeki harcamalara gelirleri dağıtarak ölçeğin dezavantajlarını dengeleyebildiler

Böylece, daha küçük yönetim birimlerine hükmeden devletler, benzer coğrafyaları ve birbirine bağlı toplumları, karşılaştırılabilir ekonomik gelişme seviyelerindeki bölgeleri; ırk, din ve kültür bakımından uzaklara yayılmış, heterojen imparatorlukları yönetmeye ve vergilendirmeye çalışan imparatorlardan, aristokrasilerden ve eğitilmiş seçkinlerden daha az yabancılaşmış nüfusları yöneterek sadakat ve ulusal kimlikten kaynaklanan göreceli avantajlardan yararlanabildiler. Devletlerin üzerinde mali egemenlik iddia ettiği topraklar, doğal kaynaklara erişim, nüfus büyüklüğü ve dış ticaret değerleri potansiyel vergilendirme düzeyleri için sınırlar belirlemesine rağmen, farklı devletlerin bu potansiyeli ne kadar etkin bir şekilde kullandığı büyük bir soru işaretidir. Aynı zamanda devletlerin sürdürülebilir ekonomik büyümeyle güvenlik için maddi kaynaklarından ve kamu mallarından istifade etme potansiyelinin ne kadarını kullanabildiğini yanıtlamak daha da zordur.

7 Editörün Notu: Yazar bu ifadeyle bir devletin siyasi sınırlarının büyümesiyle vergi tabanının genişlemesi arasında her zaman doğrudan bir bağlantı kurulamayacağını söylemektedir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarına rağmen kişi başına düşen vergi yükünün Hollanda veya Fransa'dan daha yüksek olduğu iddia edilemez. Vergi toplamak için katlanılan fedakârlıklar ve yapılan masraflar düşünülecek olursa (örgütlenme, personel istihdamı, ulaşımındaki aksaklıklar vs.) yazarın betimlediği manzara daha iyi anlaşılabilir.

Bu kitapta yayınlanan Avrasya mali sistemlerinin örnek olay incelemelerinin ikili veya çok taraflı karşılaştırmalarından öğrenilmesi gereken şey, devletlerin savunmaya, korumaya ve genişletmeye çalıştığı siyasi birimlerin ölçek coğrafyaları ve jeopolitik durumları tarafından yönetim ve gelir kapasitelerinin ne kadar güçlü bir şekilde koşullandırıldığıdır. Bu birimlerin ölçeği, imparatorların, kralların, asilzadelerin ve oligarşilerin hırsları ve Avrasya devlet sisteminde somutlaşan emperyalist eğilimlerin ne ölçüde kontrol altında tutulabileceğiyle güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Söz konusu bağlantı, bu kitapta, devletlerin konumlarının ve durumlarının jeopolitik ve politik gerçeklerine göre ele alınmıştır. Örneğin, İngiliz krallarının ve aristokratlarının Avrupa anakarasına yönelik yağmacı eğilimleri, daha 1453 gibi erken bir tarihte Fransız hükümdarları, şövalyeleri ve topları tarafından kararlı ve kalıcı bir şekilde durduruldu. Venedik oligarşisi, zengin altın çağı boyunca, güçlerinin bölgesel ve mali sınırlarından kaynaklanan memnuniyetlerini açgözlü bir şekilde korumaya devam etti. V. Charles dışında, İspanya'nın hükümdarları, imparatorluğun aşırı genişlemesi duyarlılığından yoksundu. Prusya krallarıyla Moskova ve Avusturya imparatorları, küçük mali temellerden ve başlangıçlardan, derme çatma mali sistemlerle birleştirdikleri toprakları ve nüfusları, 1914'e kadar devletlerarası rekabet ve çatışmaların iniş çıkışlarından ve maliyetlerinden bir şekilde kurtulan imparatorluklara dönüştürdüler.

Yüzyıllar süren genişlemeden sonra, ölümcül çekişmelerden etkilenen Babür İmparatorluğu, gelirlerini ele geçiren ve Güney Asya ile kıtalararası ticaretten elde ettiği kârları, Portekiz, İspanya, Hollanda ve Fransa dahil olmak üzere tüm eski deniz rakiplerinden uzaklaştıran bir İngiliz İmparatorluğu'na dahil edildi. Heterojen yönetimlerini etkili ve verimli bir şekilde devam ettirebilmek adına yeterli ve sürdürülebilir vergi gelirlerini değerlendirmek, toplamak ve göndermek için yetkili memuriyetler inşa etme veya kiralamadaki başarısızlıklardan sonra, Habsburg hâkimiyetlerinin ve Osmanlı imparatorluklarının (İspanyol, Avusturya ve Türk) yöneticileri vergiye tâbi olan bölgeleri ve Avrupa anakarasında toprak ve zenginliği kaybettiler. Napolyon'un geçerli bir mali rejime sahip bir Fransız imparatorluğu yaratma girişimi, batıda yağmalamadan vergilendirmeye geçmek için pek zaman bulamamıştı. Japonya'nın doğudaki imparatorluğu, metropoliten devlet için herhangi bir önemli mali kazanım olmaksızın yaklaşık elli yıl sürdü. Çing İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyılda Orta Asya'ya

yönelik muazzam toprak genişlemesi ve geç emperyalizm (veya Afrika'nın Avrupa güçleri arasında bölünmesi, 1882-1902), hükümet harcamalarını geçiş dönemlere ve iktisadi faaliyetlere göre elde edilen veya vergilendirilebilir gelirden çok daha fazla arttırdı.

Erken modern zamanların imparatorları, hükümdarları, soyluları ve kent oligarşileri, yüzyıllar boyunca, seleflerini ve hanedanlarını Avrasya imparatorluklarına, krallıklarına, egemenliklerine ve şehir devletlerine bir araya getirip birleştirdiği topraklarının sınırları içinde bulunan ekilebilir topraklar, doğal kaynaklar, sermaye ve emek üzerindeki alacak haklarını zorla kabul ettirmeye çalıştılar. Zaman içinde, modern öncesi devletlerin sınırları, işgallere karşı savunma masraflarını karşılayacak mali rejimleri, saldırgan dış politikaları, araçlar üzerinde kontrollerini sürdürmek; egemenliklerine yönelik iç meydan okumaları engellemek; toplumsal düzeni kurumları korumak -sermaye oluşturmak ve uzun vadeli ekonomik kalkınma ve yenilikleri teşvik etmek için- potansiyeline ve beklentilerine bakılmaksızın genişletildi, fethedildi, kaybedildi ve onarıldı.

Avrasya'nın her yerinde, bir devletin anayasal biçimine veya ekonomisinin merkezi hazineye istikrarlı vergi geliri akışı sağlama potansiyeline bakılmaksızın, kamu mallarına yapılan harcamalar mali olarak sınırlandırıldı. Bu harcamaların sınırlandırılmasında siyasi müzakereler, iktidarın vermek zorunda kaldığı tavizler ve zorlamanın siyasi maliyeti de etkili oldu.

Vergilendirme (krediler ve borçlarla birlikte) üzerindeki müzakereler için usul ve anayasal düzenlemeler, zaman içinde ve yönetimler arasında değişiklik göstermiştir. Bazı mali rejimler, seçkinlerin ve plütokratik⁸ meclislerin resmi ve düzenli danışmanlık işlevini üstlenmesini ön gören anayasalara sahipti. Diğerleri, proto-devletler için talep edilen vergilerin değerlendirilmesi, toplanması ve gönderilmesi için siyasi olarak düzenlenmiş sorumlulukların, genellikle merkezi hükümet için yüksek bir maliyetle devredildiği yerleşik ve geleneksel olarak oluşturulmuş bölgesel ve yerel makamlarla (örneğin asil ailelerin mülkleri) ilgilendi (YunCasalilla, Bölüm 1).

Sözleşmeler, gelenekler ve ideolojiler (örneğin Konfüçyüsçülük veya Hristiyanlık), vergilendirme ve yöneticilerin borçları

8 Editörün Notu: Plütokrasi, yürütme erkinin varlıklı kişiler ya da toplumsal zümreler tarafından paylaşıldığını ön gören bir hükümet biçimidir.

konusunda olağan ve olağanüstü fikirler için “kabul edilebilir” talep seviyeleri üzerinde müzakerelere girdi. Ayrıca, vergilendirme yükümlülüklerinin değerlendirilmesi için uygun olarak seçilen mal, hizmet, kişisel gelir ve servet yelpazesini de etkilediler. Devletlerin vergi tabanları hakkında bilgiye erişiminin tamamen sınırlı kaldığı; vergileri değerlendiren, toplayan ve görünürde kendileri adına tahsis edilen ve yöneten yerel güç seçkinlerini, imtiyazlı kişileri veya şirketleri (mültezimleri) ve bürokrasileri izlemek için örgütsel kapasitelerinin aynı zamanda ilkel kaldığı bu çağda, istikrarlı ve artan vergi akışları (vergi teminatı üzerinden krediye erişim ile) sağlayabilmek adına katlanılan maliyetler çok yüksek olmaya devam etti (Yun-Casalilla, Bölüm 1).

Başarılı devletler, bir şekilde ve genellikle bir devlet krizinden sonra, devletlerin egemenlik iddiasında bulunduğu merkez ve sömürge topraklarının sınırları içinde, mevcut vergilendirilebilir fazlaların paylarını en iyi şekilde kullanan mali rejimleri kuranlar olarak kabul edilebilir.

İktidarın uzaktan uygulanmasına yönelik teknolojilerin ve örgütsel biçimlerin ilkel kaldığı birkaç yüzyıl boyunca, kalkınmacı (Weberci) devletleri desteklemek için mali rejimleri kurmak, sürdürmek ve genişletmek için temel koşullar oldukça karmaşıktır. Bu koşullar etraflıca ele alınmamı ve ilgisiz teoriler tarafından, rasyonel seçimlere dayalı; ekonomik ve sosyal yapılarla ölçülemez bağlantılara veya başarılı vergi devletlerini parlamenter hükümet biçimlerine bağlamaya ilişkin Montesquieu’ya kadar uzanan uygun bir liberal düşünce geleneğine referansla açıklanamayacak kadar karmaşık görünmektedir.

Ekonomi, siyaset ve diğer sosyal bilimlerden ihmal edilmiş gibi görünen şey, sınırların çizilmesi ve yeniden çizilmesiyle ilgili uzun ve şiddetli bir geçmişin jeopolitiği ve daha küçük ve savunmasız yönetimleri işgale zorlayan geniş, merkezi olmayan, yetersiz ve zayıf emperyal rejimlerin mirasıdır. Tarihçiler uzun zamandır birçok Avrupa devletinin hayatta kalamayacak kadar küçüldüğünü kabul ettiler. Aynı şekilde, mali tarihle ilgili bu çalışmanın önerdiği gibi, Batı’daki ve Doğu’daki (tarımsal ve kentsel) erken modern imparatorluklar, Weberci devletlere dönüşemeyecek kadar büyük ve heterojen hale geldi. Bu gözlemin geçerli olduğu ortaya çıkarsa, Avrasya yaşam standartlarındaki mekân ve zamana bağlı benzerlikleri ve farklılıkları ölçmek için tasarlanmış veri tabanlarında gerçek ücretlerdeki değişim için bir ana kaynak olarak yansıtılmak üzere yeterince önemli olabilirdi.

Vergiler, "modern devleti" oluşturan fabrika niteliğindeki ekonomik sistemlerin en önemli dışısidir.

Hollanda'dan Osmanlı İmparatorluğu'na, Japonya'dan Hindistan'a 1500 ila 1914 yıllar arasında Avrasya'da şekillenen Vergi Devletlerini inceleyen bu kitap, bir dizi karmaşık tarihî soruna yeni cevaplar arıyor. Her devlet hakkında o konunun en büyük iktisat tarihçisinin bir bölüm kaleme aldığı bu kitapta, Vergi Devletlerinin öne çıkan özellikleri, rekabet teknikleri, bunun Avrupa'nın genişlemesine ve uluslararası ticarete etkileri gibi konular ele alınıyor ve küreselleşmenin nasıl bir süreçle işlediği gözler önüne seriliyor.

Karşılaştırmalı bir çerçevede tüm Vergi Devletlerini inceleyen kitap, sürecin dünya tarihi için nasıl merkezi bir konum üstlendiğini ortaya koyuyor ve modernleşmenin ne şekilde vuku bulduğunu devletlerin hazine politikaları üzerinden ele alıyor. Ülke-vaka çalışması şeklinde dizayn edilen 18 yazının yer aldığı bu kitapta Şevket Pamuk, John F. Richards, Luciano Pezzolo ve Kent G. Deng gibi dünyanın en büyük iktisat tarihçilerinin çığır açan yazıları bulunuyor.

 selenge.com.tr
 [/selengeyayinevi](https://selengeyayinevi)
 [/selengeyayinlari](https://selengeyayinlari)
 [/selengeyayinevi](https://selengeyayinevi)

ISBN 978-625-7459-78-5

9 786257 459785